CONTELE NEGRU

Povestea adevăratului Monte-Cristo

TOM REISS

Premiul Pulitzer 2013

KRONIKA

CONTELE NEGRU

Povestea adevăratului Monte-Cristo

TOM REISS

Tom Reiss este autorul bestsellerului internațional *Orientalistul*. Articolele sale având ca temă biografiile diverselor personalități au fost publicate în *The New Yorker*, *New York Times* și nu numai. Apărută în 2012, *Contele negru. Povestea adevăratului Monte-Cristo* a câștigat, anul următor, premiul Pulitzer pentru Biografie și Autobiografie și premiul PEN/Jacqueline Bograd Weld pentru Biografie. Trăiește împreună cu soția și cele două fiice la New York.

CONTELE NEGRU

Povestea adevăratului Monte-Cristo

TOM REISS

LITERA®

Pentru Diana şi Lucy,
care ştiu ce înseamnă să aştepţi şi să nădăjduieşti,
şi pentru Melanie,
care ştie de ce podul a fost aruncat în aer.

Black Count
Glory, Revolution, Betrayal and the Real Count of Monte Cristo
Tom Reiss

Copyright © 2012 Tom Reiss
Ediție publicată prin înțelegere cu Crown Publishers,
un imprint al Crown Publishing Group, o divizie a Random House, Inc.

Editura Litera
O.P. 53; C.P. 212, sector 4, București, România
tel.: 021 319 63 90; 031 425 16 19; 0752 54 83 72;
e-mail: comenzi@litera.ro

Ne puteți vizita pe
www.litera.ro

Contele negru. Povestea adevăratului Monte Cristo
Tom Reiss

Copyright © 2015 Grup Media Litera
pentru versiunea în limba română
Toate drepturile rezervate

Traducere din limba engleză:
Gabriel Stoian

Editor: Vidrașcu și fiii
Redactori: Mariana Mitroi, Georgiana Harghel
Corector: Georgiana Enache
Copertă: Florentina Tudor
Tehnoredactare și prepress: Bogdan Coscaru

ISBN PDF: 978-606-33-0250-3
ISBN Print: 978-606-33-0011-0

CUPRINS

Prolog. Partea I 9
Prolog. Partea a II-a 15

Cartea întâi

1. Fabrica de zahăr 37
2. Codul Negru 50
3. Cucerirea normandă 65
4. „În Franța nimeni nu este sclav“ 79
5. Americani la Paris 94
6. Contele negru în Orașul Luminilor 105
7. Dragon al reginei 116

Cartea a doua

8. Verile Revoluției 135
9. Regenerare prin sânge 152
10. „Şi inima neagră bate pentru libertate“ 163
11. „Domnul Umanitate“ 179
12. Bătălia pentru cele mai înalte culmi 195
13. Fața ascunsă a Revoluției 212
14. Asediul 228
15. Diavolul negru 248

Cartea a treia

16. Comandant al expediției 259
17. „Republicanismul său delirant“ 282
18. Visuri pârjolite 301

19. Prizonier al Armatei Sfintei Credințe 312
20. „Cetățeana Dumas... este îngrijorată de soarta soțului ei“ 333
21 Temnița 343
22. Așteptare și speranță 360
Epilog. Statuia uitată 383
Mulțumiri 391
Nota autorului privind numele 399
Note 401
Bibliografie selectivă 473
Indice 505

Prolog

Partea I

26 februarie 1806

Era aproape miezul nopții de 26 februarie 1806, iar Alexandre Dumas, viitorul autor al romanelor *Contele de Monte-Cristo* și *Cei trei muschetari*, dormea în casa unchiului său. Încă nu împlinise patru ani. Locuia acolo, deoarece tatăl său era grav bolnav, iar mama socotise că era mai bine ca el să nu rămână acasă. Când ceasul a bătut, a fost trezit de un ciocănit puternic în ușă. La lumina lămpii care ardea la căpătâiul patului, și-a văzut verișoara ridicându-se în capul oaselor, vizibil înspăimântată. Alexandre a coborât din pat[1]. Își va aminti scena patruzeci de ani mai târziu, în memoriile sale:

> Verișoara mea a strigat către mine[2]:
> – Unde te duci?
> – Vei vedea, i-am răspuns încet. Merg să-i deschid ușa lui tata, care a venit să-și ia rămas-bun.
> Foarte alarmată, sărmana fată a sărit din pat, m-a prins în brațe când am dus mâna spre clanță și m-a silit să mă întorc în patul meu.
> M-am zbătut în brațele ei, strigând din răsputeri:
> – Adio, tată! Adio, tată!

În dimineața următoare, adulții au venit să îi trezească pe copii, iar unul dintre ei i-a dat lui Alexandre vestea că tatăl lui murise în cursul nopții[3].

> – Tata e mort, am spus eu. Ce înseamnă asta?
> – Înseamnă că nu îl vei mai vedea.
> – Cum adică nu-l voi mai vedea pe tata? De ce să nu-l mai văd?

OCEANUL ATLANTIC
MAREA BRITANIE
MAREA NORDULUI
OLANDA
ȚĂRILE DE JOS AUSTRIECE
Londra
Fluviul Rin
Canalul Mânecii
Bruxelles
Le Havre
Villers-Cotterêts
Sena
Frankfurt
Paris
Verdun
FRANȚA
Fluviul Rin
CONFEDERAȚIA ELVEȚIANĂ
Bordeaux
Lyon
Milano
Torino
ALPI
Nisa
PORTUGALIA
Madrid
SPANIA
REGATUL PIEMONT-SARDINIA
MEDITERANEAN
MAREA

EUROPA, CIRCA 1792
0
KM
400
RUSIA
PRUSIA
POLONIA
MICILE STATE GERMANE
Berlin
Viena
IMPERIUL AUSTRIAC
ALPII
Veneția
Roma
Napoli
REGATUL NEAPOLELUI ȘI SICILIEI
IMPERIUL OTOMAN
MEDITERANĂ

– Pentru că Dumnezeu ți l-a luat înapoi.
– Pentru totdeauna?
– Da.
– Și spui că nu-l voi vedea... niciodată?
– Niciodată.
– Și unde trăiește Dumnezeu?
– În ceruri.

M-am gândit intens la asta, preț de un minut. Chiar dacă eram mic, lipsit de rațiune, am înțeles că în viața mea se petrecuse ceva ireversibil. Apoi, profitând de primul moment în care cei mari nu mi-au mai acordat atenție, am ieșit din casa unchiului și am alergat până acasă.

Toate ușile erau deschise, toate chipurile erau înspăimântate; se simțea prezența Morții.

Am intrat fără să fiu observat de nimeni. Am găsit o cămăruță în care se păstrau armele; am luat pe umăr o pușcă de-a tatei pe care promisese să mi-o dea atunci când aveam să cresc mare.

Apoi, înarmat cu pușca, am urcat treptele.

La primul etaj, m-am întâlnit cu mama.

Părăsise camera mortuară... fața îi era scăldată în lacrimi.

– Unde te duci? m-a întrebat ea, uimită să mă vadă, de vreme ce mă credea acasă la unchiul meu.

– Mă duc în ceruri! i-am răspuns.
– Ce vrei să spui, cum adică te duci în ceruri?
– Dă-mi voie să trec.
– Și ce vei face în ceruri, copilul meu?
– Mă duc să îl ucid pe Dumnezeu, care mi-a ucis tatăl.

Mama m-a prins în brațe și m-a strâns atât de tare, încât am crezut că mă voi sufoca.

Alexandre Dumas scria aceste rânduri când tocmai împlinise patruzeci și cinci de ani și hotărâse că sosise momentul să se gândească la propria viață. Nu a mai ajuns să scrie ce i se întâmplase dincolo de vârsta de treizeci și unu de ani – cu mult înainte să fi publicat vreun cuvânt ca romancier –, însă mai bine de două sute de pagini a scris o poveste fantastică, la fel ca oricare dintre romanele sale: viața tatălui său, generalul Alexandre – Alex Dumas, un mulatru din colonii, care a scăpat ca prin urechile acului cu viață din Revoluție și a ajuns să comande 50 000 de oameni.

Capitolele despre generalul Dumas au ca sursă amintirile mamei sale și ale prietenilor tatălui, dar și documente și scrisori pe care le-a obținut de la mamă lui și de la Ministerul de Război francez. Reprezintă o încercare simplă și emoționantă de a reconstitui o biografie plină de goluri, omisiuni și de a recrea scene și dialoguri. Însă este sinceră. Povestea tatălui său se încheie cu această scenă a morții lui, punct din care romancierul își începe povestea propriei vieți.

Celor care nu cred că un copil atât de mic își poate aminti asemenea amănunte, Dumas le-a răspuns prin cuvintele rostite de personajul său Haydée, o sclavă albă, în *Contele de Monte-Cristo*. Tatăl acesteia a murit când ea avea patru ani[4], trădat și asasinat de unul dintre principalele personaje negative din roman. După ce vorbește cu emoție despre tatăl ei, ea îi spune contelui: „Aveam patru ani: dar cum cele întâmplate erau nespus de importante pentru mine, n-am uitat nici un amănunt, nu mi-a ieșit din minte nici un lucru, cât de mic“.*

Să îți amintești o persoană reprezintă unul dintre cele mai importante lucruri din romanele lui Alexandre Dumas. Cel mai mare păcat pe care îl poate comite cineva este uitarea. Personajele negative din *Contele de Monte-Cristo* nu îl ucid pe erou, Edmond Dantès, ci îl aruncă într-o temniță în care este uitat de lume. Eroii lui Dumas nu uită pe nimeni și nimic: Dantès are o memorie perfectă a amănuntelor din orice domeniu al cunoașterii, a istoriei lumii și a persoanelor pe care le-a întâlnit în viața sa. Când se confruntă cu fiecare, descoperă că asasinii identității sale au uitat până și simplul fapt că el existase, și, de aici, realitatea crimei lor.

Am pornit în proiectul de a reconstitui viața eroului uitat, generalul Alexandre Dumas, datorită acelui pasaj din memoriile fiului său, pe care le-am citit când eram copil și pe care mi le-am reamintit mereu.

---

* *Contele de Monte-Cristo*, vol. 3, p. 129, traducere de Gellu Naum, Ed. Tineretului, 1957. (n.tr.)

Prolog

Partea a II-a

25 ianuarie 2007

– Regret, dar situația este extrem de delicată[1], mi-a spus viceprimarul. Şi foarte neplăcută.

Fabrice Dufour, viceprimarul orașului Villers-Cotterêts, ale cărui străzi sunt încă pavate cu piatră de râu, avea o expresie îndurerată. Răspundea de moștenirea culturală a orașului, care, în ciuda aspectului său modest, era remarcabilă. Aceasta includea chiar un scurt interval când se aflase în centrul atenției lui *Ancien Régime* din Franța, când, după moartea lui Ludovic al XIV-lea, în 1715, nepotul său, Philippe, duce d'Orléans și regent al lui Ludovic al XV-lea, în vârstă de cinci ani, a hotărât că întreaga curte trebuia să petreacă acolo cât mai mult timp. Acest orășel cenușiu, aflat la optzeci de kilometri nord de Paris, a căpătat o reputație exagerată din cauza scandalurilor regale, a comportamentului indecent și a desfrâului care, în Franța secolului al XVIII-lea, însemnau foarte mult. Castelul, construit la începutul Renașterii și care domina biroul în care mă aflam, fusese scena unor petreceri în pielea goală și a unor orgii cu participare numeroasă, în cursul cărora se practicau legarea partenerului, acuplările dintre membrii curții regale și oamenii din oraș și se apela la ajutorul unor profesioniști, atât bărbați, cât și femei. Acele festivități erau numite „Nopțile lui Adam și ale Evei", un curtean amintindu-și că „după șampanie, luminile se stingeau și participanții dezbrăcați se flagelau reciproc, își căutau parteneri pe bâjbâite pe întuneric și făceau totul cu o seriozitate care o distra nespus pe Înălțimea Sa".[2]

S-a spus că, ani mai târziu, Ludovic al XVI-lea, timidul și stângaciul soț al Mariei-Antoaneta, roșea numai dacă se pomenea

numele orașului în prezența lui – lucru care nu s-a mai întâmplat des după 1723, când regentul a murit, iar curtea a revenit la Versailles. Numele orașului va fi pomenit din nou datorită omului despre care voiam să aflu mai multe și care trăise și murise acolo, cam în vremea Revoluției Franceze. Până și răceala orașului evidentă în acea friguroasă zi de ianuarie, mi-a dat speranțe că anumite documente necesare mie s-ar fi putut afla acolo. De la biroul său, viceprimarul părea o persoană impozantă. Avea un ochi puțin afectat de strabism care clipea involuntar, și o înclinație la fel de necontrolată de a zâmbi vag în timp ce vorbea.

– Extrem de delicată, a repetat el cu fermitate.

Apoi nu a mai spus nimic vreme de jumătate de minut, timp în care mi-a aruncat priviri cu subînțeles, s-a uitat spre fereastră și spre obiectele de pe birou. Pe o masă de alături, lângă un teanc de broșuri de prezentare a castelului, am observat o revistă destinată motocicliștilor. Nu eram sigur, dar am avut impresia că viceprimarul era machiat. Ochii lui căprui și mari păreau a fi prea bine creionați.

A clătinat din cap, a zâmbit și apoi și-a țuguiat buzele.

– Domnule, știu că ați venit tocmai din America ca să o vedeți, dar regret, va fi imposibil de rezolvat.

Am început să-mi pregătesc discursul potrivit pentru a protesta în limba franceză. Mai mult decât orice altă naționalitate, francezii respectă protestul, motiv pentru care paralizează industrii și instituții vitale cu greve de mari proporții – însă protestul trebuie exprimat cum se cuvine. Înainte de a apuca să spun ceva, viceprimarul a revenit:

– Domnule, va fi imposibil de aranjat, deoarece doamna pe care ați venit să o vedeți a murit.

Am crezut că înțelesesem greșit. Doamna care fusese de acord să mă primească, pe nume Elaine, angajată la un muzeu din zonă, nu mi se păruse bătrână. Nu simțisem nevoia să-i aflu numele de familie, întrucât, cu excepția unui agent de pază, era singura persoană care lucra acolo.

– O chestie subită, a spus viceprimarul.

Mi s-a părut că a mai spus ceva despre o boală, probabil cancer, dar nu sunt sigur. Şocul provocat de informație a părut să-mi afecteze serios cunoștințele de franceză.

– Nu a pomenit nimic despre vreo boală, am spus eu drept scuză.

– Suntem cu toții foarte șocați și întristați, a zis viceprimarul.

Am încercat să-mi adun gândurile și, după ce i-am prezentat condoleanțe, i-am adus la cunoștință cât de important era să studiez documentele pe care ea le păstrase: majoritatea nu văzuseră lumina zilei vreo două sute de ani, cu excepția puținelor momente în care ele fuseseră vândute de un colecționar unui alt colecționar, ajungând, în cele din urmă, acolo, în micuțul muzeu care și-a folosit fondurile modeste pentru achiziționarea lor. Am întrebat dacă nu exista altă persoană care preluase îndatoririle lui Elaine; viceprimarul a clătinat din cap. Făcuse cineva un inventar al obiectelor din biroul ei? Se uitase prin documente? Nu mi se putea permite să arunc o privire?

– Tocmai asta e problema, nici un document nu se află în biroul ei, a spus el. Elaine se temea pentru siguranța lor, de aceea a pus totul într-un seif. Unul foarte mare, foarte sigur, dar, când a murit, a luat combinația cifrului cu ea. Nu a spus-o nimănui. Îi plăcea să se ocupe singură de toate. Am căutat peste tot, dar nu am reușit să aflăm cifrul... Domnule, regret, dar nu se poate face nimic. Acum câteva săptămâni nu ar fi fost nici o problemă, dar acum, îmi pare rău, situația este extrem de delicată, mi-a zis el aruncându-mi o privire, este tragic.

Deși rostit cu un deplin calm birocratic, cuvântul fusese bine ales. Acel birou anost, ascuns într-o curte alături de faimosul castel, se găsea pe aceeași stradă cu muzeul municipal unde lui Elaine îi plăcuse să se ocupe singură de toate. Se numea Muzeul Alexandre Dumas. Însă mă îndoiam că puținii vizitatori ai orașului aveau habar de faptul că renumitul autor al atâtor romane îndrăgite, care se născuse acolo, fusese fiul unui mare om – primul Alexandre Dumas.

*

Primul Alexandre Dumas s-a născut în 1762, fiind fiul lui „Antoine Alexandre de l'Isle", în colonia franceză Saint-Domingue, unde se cultiva trestie de zahăr. Antoine era un nobil care se ascundea de familie și de lege și care făcuse băiatul cu o sclavă de culoare. Ulterior, Antoine a renunțat la numele de împrumut, revendicându-și numele real și titlul – Alexandre Antoine Davy, marchiz de la Pailleterie – și l-a adus pe fiul său mulatru peste ocean, pentru ca acesta să se bucure de lux și onoruri, în apropierea Parisului. Însă băiatul a respins numele și titlul tatălui. S-a înrolat în armata franceză, cu gradul cel mai modest, iar la întocmirea documentelor de încorporare și-a declarat numele „Dumas", după mamă. După ce, prin merite deosebite, a fost promovat în grad, nici măcar nu a mai folosit numele de „Alexandre", preferând forma simplă și prescurtată de „Alex Dumas".

Alex Dumas a fost un războinic desăvârșit și un bărbat cu convingeri puternice, dovedind curaj moral. Era renumit pentru forța sa, pentru talentul în mânuirea sabiei, pentru curaj și priceperea de a smulge victoria chiar și în cele mai dificile situații. Era, de asemenea, cunoscut pentru vulgaritatea limbajului și pentru problemele cu autoritățile. A fost un general al soldaților, temut de dușmani și iubit de oamenii săi, un erou într-o lume în care acest cuvânt nu se folosea în orice împrejurare.

Apoi, însă, în urma unei conspirații, s-a trezit întemnițat într-o fortăreață, unde a fost otrăvit de dușmani necunoscuți, fără speranța unui recurs, și uitat de lume. Nu a fost o întâmplare că soarta lui seamănă cu aceea a tânărului marinar numit Edmond Dantès, cel care avea șansa unei cariere promițătoare și de a se căsători cu femeia pe care o iubea, care devine un pion într-un complot pe care nu și-l imaginase vreodată, fiind apoi azvârlit, în absența unui proces, într-o temniță de pe o insulă-fortăreață numită Château d'If. Însă, spre deosebire de eroul romanului scris de fiul său, *Contele de Monte-Cristo*, Alex Dumas nu a cunoscut în închisoare binefăcători care să îl ajute să evadeze și care să îi ofere o comoară ascunsă. El nu a aflat niciodată motivul proceselor

și nici care fusese cauza prăbușirii sale de la glorie la suferință. Eu venisem la Villers-Cotterêts tocmai ca să descopăr adevărul despre ce i se întâmplase acestui apărător pătimaș al „libertății, egalității și fraternității".

În timpul vieții, generalul Dumas a fost o figură legendară. Istoriile oficiale ale perioadei se opresc asupra sa pentru a relata câte o anecdotă plină de culoare. În cartea sa, *Cavaleria franceză,* 1792–1815, David Johnson scrie despre începutul de carieră a generalului: „În afara faptului că a fost un soldat de primă mână, Dumas a fost, probabil, cel mai puternic om din armata franceză... La școala de călărie, îi plăcea să se înalțe în scări, să se prindă de o grindă de deasupra capului și să ridice și calul de pe sol."[3] O poveste mai plauzibilă, care apare în mai multe istorii, relatează că, odată, a avut trei dueluri într-o singură zi[4], câștigându-le pe toate, deși suferise o rană la cap – aceasta fiind, cu siguranță, șansa scenelor cele mai cunoscute din *Cei trei muschetari*, în care d'Artagnan îi provoacă la duel pe Porthos, Athos și Aramis, în aceeași după-amiază (scena se încheie fericit – „Toți pentru unul și unul pentru toți!").

Alex Dumas se făcuse remarcat prima oară când, fiind caporal, capturase singur doisprezece soldați inamici[5] și îi adusese în marș până în tabăra lui. La scurt timp după aceea, a condus patru cavaleriști într-un atac împotriva unui post dușman apărat de peste cincizeci de oameni – Dumas a ucis șase și a luat șase prizonieri. După cum rezuma un cronicar al societății pariziene, la începutul secolului al XIX-lea, „un comportament atât de strălucit[6], la care se adăugau înfățișarea virilă și puterea extraordinară, i-au asigurat promovarea rapidă; curând, talentele sale au dovedit că o merita".

În vreme ce steaua lui se înălța, Alex Dumas nu era omul care să dea ordine, ca apoi să stea în starea de siguranță din spatele liniilor, în vreme ce subordonații lui înfruntau primejdia: și-a condus mereu soldații mergând în fruntea lor. Unul dintre ofițerii săi i-a spus odată: „Dragul meu Dumas, mă faci să tremur de fiecare dată când te văd urcând pe cal și galopând în fruntea dragonilor

tăi. Întotdeauna îmi zic: «Dacă va continua în ritmul acesta, va fi imposibil să se întoarcă întreg». Ce mă fac dacă ai să fii ucis?“[7]

Chiar și după ce a devenit general, comandând mii de oameni[8], a preferat întotdeauna să conducă o mică unitate în operațiuni speciale, în care își putea folosi spiritul și calitățile fizice neobișnuite pentru a învinge. Ca general-comandant[9] al Armatei Alpilor, echivalentul aproximativ al gradului de general cu patru stele din armata americană de astăzi[10], Dumas a încălțat cizmele cu crampoane[11], apoi și-a condus oamenii pe timp de noapte dincolo de stâncile înghețate care păreau de netrecut, surprinzând o baterie a armatei austriece care părea la fel de invincibilă ca tunurile din Navarone. A capturat materiale aparținând inamicului[12] și a întors tunurile austriecilor chiar împotriva acestora, silindu-i să se predea imediat. Pe lângă cei 1 700 de prizonieri și cele peste patruzeci de piese de artilerie luate a cucerit și Mont Cenis, cheia Alpilor.

Când erau amândoi generali, în timpul Revoluției Franceze, Napoleon a lăudat faptele de arme ale lui Alex Dumas în stil clasic, preferat la acea vreme, proclamându-l drept încarnarea lui Horatius Cocles[13], anticul erou care a salvat Republica Romană, împiedicându-i pe barbarii invadatori să treacă Tibrul. (Revoluționarii francezi, ca și cei americani, au trăit într-o lume încărcată de imagini clasice – de exemplu, toți îl comparau pe George Washington cu Cincinnatus.[*])

Când Napoleon a decis invadarea Egiptului, Dumas a participat la campanie în calitate de comandant al cavaleriei[14], dar acolo, cei doi militari, deosebiți ca temperament, au ajuns să se deteste. Confruntarea a fost ideologică – Dumas se considera un luptător pentru eliberarea lumii, nu pentru dominarea ei –, dar și personală.

„Musulmanii, indiferent de clasa socială, care reușeau să îl vadă pe generalul Bonaparte, erau șocați cât de scund și de slab era“, scria ofițerul care era medic-șef al expediției. „Dintre generalii

[*] Dictator care a salvat Roma de o invazie, după care s-a retras, motiv pentru care este considerat un model de civism, de virtute și de modestie. (n.tr.)

noștri, i-a uimit înfățișarea generalului de cavalerie Dumas. Bărbat de culoare, cu o siluetă ca de centaur, când l-au văzut sărind cu calul peste tranșee sau mergând să răscumpere prizonieri, au crezut cu toții că era conducătorul expediției."[15]

*

Înalt de peste un metru și optzeci de centimetri[16], Alex Dumas a produs o impresie deosebită în rândul elitei franceze. Dar cum se face că a putut pătrunde în acea elită – și să fie considerat erou național – într-o vreme când la baza prosperității franceze stătea sclavia neagră din colonii?

Viața generalului Alex Dumas este extraordinară din atât de multe puncte de vedere, încât este lesne să uităm cel mai neobișnuit aspect al ei: acela că a fost o viață de mulatru, într-o lume a albilor, de la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Mama lui, Marie Cessette Dumas, a fost sclavă, iar el a fost vândut pentru scurtă vreme ca sclav chiar de tatăl lui, un aristocrat fugar, care avea nevoie de bani pentru a-și plăti călătoria înapoi spre Franța[17]. Însă, înainte de a împlini douăzeci de ani, Alex reușise să ajungă în Franța și să studieze clasicii, filosofia, bunele maniere, călăria, dansul și scrima. Viața de petreceri și aventuri amoroase pariziene s-a încheiat după o ceartă cu tatăl său[18], în urma căreia s-a înrolat, devenind călăreț în slujba reginei[19]. Acest lucru se întâmpla în 1786, în ajunul Revoluției Franceze, iar, când a izbucnit furtuna, Dumas a profitat de șansă și a beneficiat de o ascensiune meteorică în rândul noii armate revoluționare. A ajuns să comande divizii și chiar armate. Aveau să treacă 150 de ani până când un alt ofițer de culoare din Occident să capete acest grad.

Felul în care a fost posibilă o asemenea ascensiune își găsește probabil explicația în altă poveste uitată – cea a primei mișcări pentru drepturile civile.[20.] În anii 1750, în timpul domniei lui Ludovic al XV-lea, o generație de avocați bătăioși s-a ridicat împotriva unuia dintre cele mai puternice interese ale Franței – lobby-ul lumii coloniale a zahărului – câștigând drepturi uimitoare pentru cei de culoare. Sclavii aduși în Franța din colonii au

intentat procese împotriva stăpânilor lor și și-au câștigat libertatea. (Comparați cu perioada în care Dred Scott a condus Curtea Supremă a SUA, care – în anii 1850 – a socotit negrii „atât de inferiori, încât nu au drepturi pe care albii sunt obligați să le respecte“[21]. Hotărârea acestuia cuprinde pasaje în care sunt luate în râs procesele din Franța, din secolul precedent, referitoare la eliberarea sclavilor.) Acestea s-au desfășurat cu decenii înainte de cazul Somerset, care a declanșat mișcarea abolițională din Anglia.

Odată cu Revoluția din 1789, brusc, visul egalității a părut a nu cunoaște limite în Franța. Dumas nu a fost singurul francez negru sau metis care a cunoscut ascensiunea; el a luptat alături de cavalerul de Saint-Georges, maestru spadasin vestit în toată Europa (dar și compozitor și muzician deosebit de apreciat). Ca și Dumas, cavalerul avea sânge amestecat: mama lui fusese sclavă eliberată. Când a izbucnit Revoluția, cavalerul a înființat un corp de cavalerie cunoscut sub numele de Legiunea Neagră (*Légion Noire*)[22] și l-a recrutat pe Dumas pentru a-i fi adjunct la comandă.

Când avea treizeci și unu de ani, după ce câștigase admirația aproape unanimă a ofițerilor și a soldaților care luptaseră alături de el, Dumas fusese deja promovat la gradul de general.[23] Un ofițer francez crescut în Prusia, care își declara deschis „oroarea față de negri“ (fără a mai vorbi de „antipatia de neînfrânt față de evrei“) a scris, totuși, că generalul Dumas „ar putea fi socotit cel mai bun soldat din lume“[24].

Povestea generalului Dumas reflectă, în mod strălucit, prima epocă reală a emancipării: un singur deceniu, în cursul căruia Revoluția Franceză nu numai că a dorit să pună capăt sclaviei și discriminării rasiale, dar a și doborât zidurile de ghetou și le-a oferit evreilor drepturi politice și civile depline, marcând sfârșitul unei discriminări aproape universale, perpetuate din vremurile antice.[25] Generalul Dumas, scria un istoric francez la sfârșitul secolului al XIX-lea, „a fost un simbol grăitor al noii egalități“[26].

S-a vorbit mult despre începuturile abolиționismului în lumea britanică și despre chestiunea egalității în timpul Revoluției

Americane, însă viața lui Alex Dumas demonstrează că Revoluția Franceză a reprezentat prima perioadă de emancipare adevărată, iar pânza sa complicată de visuri și de dezamăgiri a stat la baza istoriei libertății și a prejudecăților pentru următoarele două secole. Acest veac revoluționar de emancipare rasială a introdus într-o mare parte a lumii idei moderne de libertate umană – toți oamenii, indiferent de religie și rasă, merită să se bucure de egalitate în materie de drepturi, șanse și respect –, însă tot el a declanșat reacția violentă a rasismului și a antisemitismului din epoca modernă, care au înglobat prejudecăți mai vechi și ideologii științifice și politice noi.

În zilele Terorii, Dumas a dat dovadă de o reținere și de o înțelegere care l-ar fi putut costa comanda trupelor sau chiar viața. Într-o vreme în care cei mai mulți apărători radicali ai libertății, ai egalității și ai fraternității au comis atrocități în numele acestor idealuri, el nu s-a ferit să apere victimele, indiferent de trecutul lor sau de orientarea ideologică. Trimis să înăbușe răscoala regalistă din Vandeea, în vestul Franței – cea mai întunecată perioadă a Revoluției Franceze – generalul Dumas și-a riscat cariera opunându-se vărsărilor de sânge care aveau loc pretutindeni în jurul său.[27] Ulterior, un scriitor cu vederi regaliste avea să scrie despre acest „republican generos“[28] că a fost unul dintre puținii generali care au fost întotdeauna „gata să își dea viața cu vitejie pe câmpul de luptă, dar au ales să-și frângă mai bine săbiile decât să își asume rolul de călăi“.

Dumas, fiul unei sclave și al unui marchiz, a beneficiat de șansa unică de a proveni, deopotrivă, din cele mai înalte și mai joase pături ale societății. Un idealist adevărat, el nu a încetat să își apere convingerile după ce acestea au căzut în dizgrație. Capturarea și încarcerarea sa într-o fortăreață inamică, unde a suferit vreme de doi ani – până când a fost eliberat într-un labirint și mai dureros al trădărilor din propria sa țară, trădătorii aflându-se în tabăra sa – au prevestit ceea ce avea să se aleagă de idealurile de egalitate și fraternitate, îndeosebi pentru persoanele de culoare din Franța. Iar Saint-Domingue, locul nașterii lui Dumas, va cunoaște

o revoluție violentă și va renaște sub numele de Haiti, țară care va fi ostracizată de albi și alungată din centrul economiei mondiale spre limita disperării.

*

Ametitoare, ascensiunea și prăbușirea generalului Dumas bântuie memoriile fiului său. „Mi-am venerat tatăl", scrie romancierul. „Încă îl iubesc tandru și profund, simțind că mi-a vegheat tinerețea și că am fi avut binecuvântarea de a trece de la vârsta copilăriei la aceea a bărbatului sprijinindu-mă de brațul lui puternic."[29]

Tatăl lui a trăit o minunată poveste de dragoste cu mama sa, Marie-Louise Labouret[30], o femeie albă provenind dintr-o familie burgheză respectabilă; s-au îndrăgostit când el a sosit în orașul ei pentru a-l apăra de violențele din cursul primelor luni ale Revoluției. De aceea, familia Dumas a ajuns să locuiască în Villers-Cotterêts; Claude Laburet[31], tatăl Mariei-Louise, care era hangiu, prosperase datorită vilegiaturiștilor pe care agitata Casă de Orléans îi atrăsese în acel oraș. Singura condiție pusă de tată pentru căsătoria ei cu Dumas a fost ca acesta, la acea dată încă soldat simplu în cadrul Dragonilor Reginei, să fie promovat și să ajungă la gradul de sergent. Când s-a întors să ceară mâna logodnicei sale, Dumas depășise cu patru grade acest rang. El și Marie-Louise au avut trei copii, dintre care Alexandre, scriitorul, a fost ultimul și singurul fiu.[32]

În ficțiune, tatăl său a fost sursa de inspirație a romanului *Georges*, în care un tânăr mulatru dintr-o colonie franceză, unde se cultiva trestie de zahăr, ajunge la Paris, devine mare spadasin și se întoarce pe insulă pentru a se răzbuna pentru o mai veche insultă rasială (de fapt, o repovestire exactă a unui incident dureros din tinerețea tatălui lui Alexandre Dumas).

Spre sfârșitul romanului, Georges se căsătorește cu femeia viselor sale, după ce se dovedise superior albilor ca îndemânare și curaj, luptase în dueluri, salvase femei în primejdie și condusese o răscoală a sclavilor care fusese înfrântă, ceea ce îl adusese pe eșafod,

de unde fusese totuși salvat în ultima clipă de fratele lui, tot mulatru, căpitan pe o corabie de sclavi. Georges are multe trăsături în comun cu Edmond Dantès, contele de Monte-Cristo, carte care va apărea câteva luni mai târziu. Georges își amintește totul cu o obsesie enciclopedică. Întorcându-se pentru a-i confrunta pe albii care îi nedreptățiseră familia, el profită cu orice ocazie de faptul că aceștia trăiesc exclusiv în prezent. Spre deosebire de Georges, trecutul nu este viu pentru ei; nu își aduc aminte – și, astfel, nu văd realitatea lucrurilor. Această realitate este visul pe care Georges a ajuns să-l întruchipeze: faptul că un negru poate deveni nobil, mai bine educat și mai talentat și mai puternic decât stăpânii albi ai plantațiilor.

Autorul romanului *Contele de Monte-Cristo* a precizat clar din ce anume se inspira romanul[33]. (De remarcat omiterea faptului că unchiul său din partea tatălui, josnicul Charles, folosise cândva o insulă din Caraibe, numită „Monte Cristo" pentru a face contrabandă cu zahăr și sclavi.) Intriga romanului, scria Dumas într-un eseu[34], a avut ca bază o poveste cumplită referitoare la un criminal, preluată din arhivele poliției pariziene, despre un bărbat care fusese închis pe nedrept, din motive politice, după ce fusese trădat de un grup de prieteni invidioși. După ce a făcut șapte ani de închisoare, el a fost eliberat la schimbarea guvernului și a început să își vâneze foștii prieteni, pe care i-a ucis cu sânge-rece. Dumas a folosit multe amănunte din acest caz, însă personajul acesteia se deosebește total de conte, un om crud, și totuși uman în ultimă instanță.

Romancierul își încheie eseul făcând observația că diferitele sale explicații ar putea fi simple vorbe și perdele de fum: „Iar acum, oricine este liber să descopere orice altă sursă pentru *Contele de Monte-Cristo* decât aceea pe care o ofer eu", a scris el, „însă pe aceasta o va găsi doar un om foarte inteligent." Este imposibil de aflat ce a dorit scriitorul să sugereze când și-a provocat cititorii inteligenți să „descopere orice altă sursă de inspirație pentru *Contele de Monte-Cristo*", însă se pare că a crezut că se va găsi cineva care să dea o altă origine a eroului său nedreptățit. El îl transformase deja pe tatăl său în „Georges", mulatrul cruciat justițiar,

însă adevărata poveste polițistă pe care a adoptat-o i-a oferit posibilitatea de a universaliza lupta tatălui său. Transferând ceva din caracterul lui Alex Dumas către Edmond Dantès, el a transformat un ucigaș, echivalentul modern al unui criminal în serie, într-un reprezentant al dorinței universale de dreptate.

În *Contele de Monte-Cristo,* Dumas îi va conferi protagonistului său trădat nu doar soarta pe care a avut-o tatăl său în anii dinspre sfârșitul vieții, ci și o dorință, la nivel literar, de a avea parte de un soi de triumf final. În eroul romanului se află premisa oricărui thriller modern, începând cu *Batman* și terminând cu *Identitatea lui Bourne*[*].[35] Nici un alt roman al secolului al XIX-lea nu a avut rezonanța acestuia. După ce evadează din temniță și găsește comoara lui Monte Cristo, Dantès își construiește o ascunzătoare subterană luxoasă în peșterile insulei. Devine maestru în toate stilurile de luptă, deși își folosește mintea pentru a-și înfrânge dușmanii, supunând legea și instituțiile voinței sale supraomenești. Știind că lumea este violentă și coruptă, contele devine un maestru al violenței și al corupției – totul, cu scopul de a-i ajuta pe cei mai slabi și mai victimizați oameni. Contele este primul erou fictiv care se anunța ca „supraom", anticipându-l cu mulți ani pe Nietzsche.[**]

Scriitorul Dumas a crescut într-o lume diferită de aceea a tatălui său – o lume în care rasismul mai degrabă a căpătat amploare decât s-a diminuat. Colegul său de breaslă, Balzac, l-a numit „negrul acela".[37] După succesul romanelor *Cei trei muschetari* și *Contele de Monte-Cristo*, criticii au lansat atacuri publice dure și concentrate împotriva lui Dumas, batjocorind moștenirea sa africană. Era buruiana tropicală cu piele neagră din solul literar al Franței, un critic declarând: „Ia-i pielea de pe spate domnului Dumas și vei descoperi sălbaticul... un negru!"[38]

---

[*] Roman de Robert Ludlum (1980), ecranizat în 2002, de Doug Liman. (n.tr.)

[**] Scriind în perioada de mare vogă a filosofiei nietzscheene, filozoful marxist italian Antonio Gramsci a mers până într-acolo încât a declarat că „mulți nietzscheeni autoproclamați nu sunt altceva decât... dumasieni care, după ce au cochetat cu Nietzsche[36], «au justificat» astfel dispoziția generată de lectura romanului *Contele de Monte-Cristo*". (n.a.)

Caricaturiștii din presa anilor 1850 îl prezentau pe romancier folosind clișee rasiste, ridiculizându-i eforturile literare. O caricatură bine-cunoscută[39] îl înfățișează pe Dumas stând aplecat deasupra unei sobe, pe care își fierbe de vii personajele de rasă albă, și se uită cu ochi bulbucați la un muschetar pe care îl duce spre gura cu buze exagerat de groase, pregătindu-se să guste carne de european. Scriitorul era doar pe sfert negru, în vreme ce tatăl său era doar pe jumătate, însă atitudinile se degradaseră în mod spectaculos față de sfârșitul secolului al XVIII-lea, când originea africană a tatălui său fusese un motiv de admirație.

Romancierul a încercat să nu ia în seamă insultele rasiste, însă ele sigur l-au rănit. Cel mai mare regret trăit de el a fost că tatăl său, generalul Alex Dumas, fusese dat uitării. Fiul nu a reușit să descopere întregul adevăr despre tată și nici să îi asigure un loc în cărțile de istorie. Însă l-a răzbunat în alt mod, creând lumi fictive în care nici un răufăcător nu rămâne nepedepsit și în care oamenii buni sunt vegheați și apărați de eroi neînfricați, aproape superoameni– cu alte cuvinte, care seamănă mult cu Alex Dumas.

*

În Château de Vincennes, fortăreață asemănătoare Bastiliei, care găzduiește în prezent arhivele militare ale Franței, am citit mii de scrisori despre generalul Dumas, dar și scrise de el. După ce am trecut prin dreptul unor portrete înfățișându-l pe Napoleon în mărime naturală și pe sub un candelabru făcut din sute de espingole*, am stat între veterani în vârstă care își căutau regimentele, răsfoiau pagini subțiri ca foaia de ceapă și citeau rapoarte tipărite în secolul al XX-lea, în vreme ce eu citisem maldăre de documente scrise de mână, cu migală, pe hârtie grea, pergamentoasă, care prezentau povestea Revoluției Franceze ca pe un spectacol al unei lupte neîncetate.

Scrisul minunat, pe care am ajuns să îl recunosc, al lui Alex Dumas vorbea, deseori într-un limbaj surprinzător de direct, despre

* Pușcă sau pistol cu țeava scurtă și răsfrântă ca o pâlnie, pentru înlesnirea încărcării cu praf de pușcă și muniție. (n.tr.)

speranțele lui de viitor, despre nemulțumirile sale față de armată, și despre credința sa în idealurile pentru care lupta. Noblețea sufletească și curajul deosebit care îl făcuseră să fie unul dintre cei mai buni soldați ai epocii sunt evidente chiar și în teancurile de rapoarte militare zilnice. Tonul batjocoritor al lui Dumas la adresa procedurilor din armată, avertismentele usturătoare adresate celor care maltratau civili și criticile distrugătoare la adresa generalilor lași, conțopiști, m-au făcut deseori să râd în hohote. Bunăvoința lui față de soldații de rând și dorința de a sacrifica totul pentru cauza drepturilor omului și ale cetățeanului, indiferent cine ori ce i-ar fi stat în cale, m-au înduioșat câteodată.

Deși am găsit caracterizările de serviciu, rapoartele trimise de el de pe teren și anecdotele despre el în istoriile militare ale secolului al XIX-lea, nu am găsit aproape nimic despre Alex Dumas omul – nici scrisori de dragoste, nici memorii, nici măcar un testament. Era ca și cum ar fi fost umbrit cu totul de celebritatea fiului și a nepotului, amândoi purtându-i numele. Până și numele „Dumas tatăl", așa cum este cunoscut romancierul în Franța, face abstracție de existența generalului Dumas: îl deosebește pe romancier doar de „Dumas fiul", dramaturgul care a scris piesa care a stat la baza operei *Traviata* de Verdi. Am descoperit că Muzeul Alexandre Dumas din Villers-Cotterêts, deși „dedicat vieții și operei celor Trei Dumas"[40], era format, în principal, dintr-o colecție care îl onora pe romancier, o încăpere de dimensiuni medii dedicată dramaturgului și o cameră mică dedicată generalului. În camera mică se aflau câteva portrete, câteva scrisori despre faptele de arme de pe câmpul de luptă și o buclă din părul lui negru și cârlionțat*. Marea mea speranță era ca, pentru a-l înțelege pe generalul Dumas, seiful muzeului să conțină scrisori personale, documente de pe patul de moarte, alte documente care erau cu adevărat importante pentru el și pe care văduva sa, Marie-Louise, să le fi transmis fiului ei.

* Ulterior, am vizitat un magazin parizian aflat în spatele Palatului Luxembourg, unde am aflat multe despre comerțul ciudat de activ cu șuvițe de păr din perioada revoluționară și napoleoniană. (n.a.)

Muzeul vindea o broșură în care era prezentată istoria instituției, scrisă cu genul de atenție pentru amănunte birocratice care nord-americanilor le este greu să o înțeleagă. Pe măsură ce am citit despre controverse care au durat mai bine de un deceniu între oraș, regiune și administrația centrală, privind statutul obiectelor care aparținuseră familiei Dumas, m-a cuprins disperarea probabil că birocraților din oraș le-ar fi trebuit luni de zile, dacă nu chiar ani, pentru a se pune de acord asupra deschiderii acelui seif. Nu se grăbea nimeni. Lucrurile fuseseră depozitate vreme de decenii în birourile de la etaj, iar singura persoană care știuse sau se sinchisise de ele dispăruse.

După ce a trecut luna februarie și am intrat în martie, de fiecare dată când am telefonat, viceprimarul Dufour mi-a spus că analizează problema și că va vedea ce intenționa să facă administrația orașului în legătură cu seiful. Mi-a spus că va ști peste două zile. Apoi peste alte două zile. Apoi peste zece[41]. Apoi am avut probleme să îl găsesc la telefon. Am venit la Villers, apoi am plecat la Paris, m-am întors la New York și am revenit la Paris.

După un număr tot mai mare de vizite, am constatat că încă mai existau partizani ai generalului Dumas. Aceștia se intitulau Asociația celor trei Dumas, sau simplu, Dumasieni. Nu era un grup numeros – o duzină de bătrâni care se considerau devotați curajului, camaraderiei și spiritului Dumas. Aceștia se strângeau la *Le Kiosque*, un mic restaurant pe jumătate anticariat. Localul era al unui domn Goldie, a cărui franceză bolovănoasă avea accente portughezo-scoțiene, și ai cărui bunici, ambii provenind din familii care trăiseră în India, pe vremea când aceasta era dominion britanic, ajunseseră acolo după multe aventuri. Am participat la ședința anuală a Dumasienilor, unde am cunoscut o doamnă de origine iraniană din Maryland, care traducea opera lui Dumas în limba farsi. Noul președinte ales al asociației era un director executiv spilcuit atras în asociație deoarece cumpărase un mic castel la marginea orașului, pe care generalul Dumas îl închiriase în 1804[42]; de fapt, el locuia în Kazahstan, la Alma Ata, dar avea grijă să revină la Villers-Cotterêts pentru a prezida ședința.

Cu toate acestea, adevăratul catalizator al asociației era un fost comerciant de vinuri care tocmai renunțase la funcția de președinte după ce înființase și condusese asociația vreme de mai mulți ani. Se numea François Angot, iar membrii familiei sale erau vânătorii oficiali ai orașului, păstrând vie tradiția care, timp de secole, făcuse ca pădurea Retz, din apropierea orașului, să devină o destinație pentru capetele încoronate. Ca și noul președinte al asociației, Angot avea legătură cu cei trei Dumas și prin intermediul unei tranzacții imobiliare – în cazul său, după cel de-al Doilea Război Mondial, când, întâmplător, tatăl său cumpărase casa în care murise generalul Dumas.[43] (La începutul anilor 1960, când a fost silit să vândă casa, tatăl lui Angot a încercat să convingă municipalitatea să o cumpere, dar nimeni nu a manifestat vreun interes deosebit. Apoi noul proprietar, un dentist, i-a ținut porțile încuiate și a pus un afiș cerându-le curioșilor să își vadă de drum. Atunci Angot a hotărât că, pentru a păstra memoria celor trei Dumas, era nevoie de o asociație.)

Din cauza unui accident de circulație, Angot era nevoit să meargă în cârje. Se deplasa mult mai repede decât mine, deoarece, când voia să înainteze, își azvârlea furios trupul înainte, apoi proptea cârjele mult în față, după care își balansa corpul, așezându-și din nou cârjele în fața lui. Semăna cu un pendul scăpat de sub control, cu o demonstrație atletică. Și mi-a arătat necontenit amănunte legate de Dumas în fiecare colț al orașului – chiar și în barurile și în tavernele obișnuite, luminate cu neon, cu afișe sportive și postere cu fete, exista un portret simplu al romancierului Alexandre Dumas.

Angot mi-a citat pasaje din *Cei trei muschetari* de parcă ar fi fost din Shakespeare, și am văzut din nou puterea poveștilor care inspiră oamenii să-și continue viața, indiferent cât de afectați ar fi din punct de vedere fizic. Mi-a spus că făcea politică *legitimistă* – sprijinind nu doar monarhia, ci chiar monarhia Bourbonilor, cauză imposibilă – și, cu toate acestea, nu a jignit pe nimeni. Idealizarea *Vechiului Regim*, la care se adăugau cravatele late cu crini

și cuțitele de deschis scrisori, era echilibrată de iubirea lui nemărginită față de generalul Dumas, democrat și ultrarepublican, pe care îl considera cel mai mare bărbat, din cea mai măreață familie.

Am discutat de nenumărate ori despre cum să rezolvăm „problema seifului". Consultând un expert, am aflat că unica șansă era să îl deschidem forțat. Pentru asta era nevoie de un specialist – artificier, lăcătuș sau chiar spărgător de seifuri, fără a mai vorbi de aprobările necesare. Dar cum se putea realiza așa ceva fără cooperarea autorităților municipale?

Angot s-a situat în mod curajos de partea mea.

– Ce înseamnă aventura fără puțin pericol?[44], a spus el cu o sclipire în ochi.

Am ajuns să cred că viceprimarul nu era întru totul nepăsător față de problemă – doar că nu era convertit la cauza mea. Cineva mi-a spus că înainte de a fi numit viceprimar pentru probleme culturale, manifestase interes, în primul rând față de automobile și de motociclete. Astfel că Dufour trebuia să devină un fan al lui Dumas în sensul cel mai cuprinzător al cuvântului. Nu era limpede dacă citise vreun roman scris de fiul iubit al orașului. După ce m-am consultat cu dumasienii, l-am invitat la un prânz generos la Le Kiosque, unde, după câteva feluri de mâncare, vinuri și coniac, pe care, după moda franțuzească, le-a comentat în detaliu, i-am explicat mai bine de ce examinarea documentelor din seif era atât de importantă pentru istoria orașului și chiar pentru Franța. Seiful putea dezvălui adevărul din culisele unora dintre cele mai apreciate povești literare, contribuția orașului Villers-Cotterêts la cultura mondială și faptul că națiunea sa doborâse obstacolele rasiale cu mulți ani înainte ca acest lucru să se întâmple în alte părți.

Treptat, omul a căpătat viață, devenind chiar emoționat:

– Unul pentru toți, Monsieur Reiss! a spus el, ridicând paharul. Trebuie să deschidem seiful! Mi-a strâns mâna călduros, după care s-a dus să-și rezolve problemele lui de viceprimar. Aveam un nou aliat, cel puțin până îi trecea euforia.

Am luat totul ca pe o invitație de a deschide forțat seiful – pentru istorie, pentru destin, pentru indiferent ce naiba se afla în interiorul lui – și nu am mai pierdut vremea. Am găsit un lăcătuș în capitala regiunii, iar acesta mi-a spus că avea experiență în domeniu, și am aranjat o întâlnire când muzeul era închis. Am confirmat planul cu viceprimarul, care a adus vorba de o donație – 2 000 de euro, numerar, *s'il vous plaît* – către Fondul Memorial Alexandre Dumas.

A doua zi, lăcătușul a apărut la muzeu cu casete pline de burghie și cu alte echipamente. Viceprimarul a adus doi polițiști care să fie postați în curtea muzeului, împreună cu agentul de pază. Seiful se afla într-un colț al unei camere de depozitare de la etaj, plină de lăzi din carton, haine vechi, imitații de ceramică veche și diverse manechine din vitrinele magazinelor, aproape intacte, care m-au dus cu gândul la decapitările din vremea Revoluției. Chiar lângă seif se zărea un manechin secționat – partea sa superioară avea o panglică tricoloră, de genul celor purtate de autoritățile franceze în ocazii oficiale; partea de jos, aflată alături, purta o pereche de chiloți bărbătești de culoare albă.

Lăcătușul și-a scos haina de piele, apoi și-a pregătit în ordine burghiele. A examinat seiful și, cu grijă, a așezat pe el un instrument electronic.

– Totul e să găsesc locul, a spus el. Trebuie să știi unde faci gaura.

Apoi, lucrurile s-au desfășurat ca în filme – descoperirea locului cu ajutorul unui stetoscop, perforare cu burghiul, iarăși perforare, clic-clic, ascultare, lovituri ușoare cu palma, perforare, ascultare… Găsise punctul slab! Scânteile săreau în jur, în timp ce el apăsa cu toată forța corpului bormașina, iar eu îmi țineam respirația.

Ușa s-a deschis și a dat la iveală teancuri de documente – șapte sau opt dosare mototolite, cutii, pergamente și documente subțiri ca foița de țigară, strânse de-a lungul anilor de Elaine. Toate aveau legătură cu Alexandre Dumas – tată, fiu sau nepot –, însă eu trebuia să trec prin toate, căutând doar ceea ce era legat de generalul

Dumas. Conform acordului meu cu viceprimarul, aveam la dispoziție două ore pentru a fotocopia tot ce puteam; apoi, polițiștii care stăteau de pază afară urmau să pună stăpânire pe conținutul seifului și să ducă documentele cine știe unde, pentru cine știe câtă vreme. Am scos aparatul de fotografiat și m-am apucat de treabă.

CARTEA ÎNTÂI

Saint-Domingue și Indiile de Vest, sfârșitul secolului al XVIII-lea

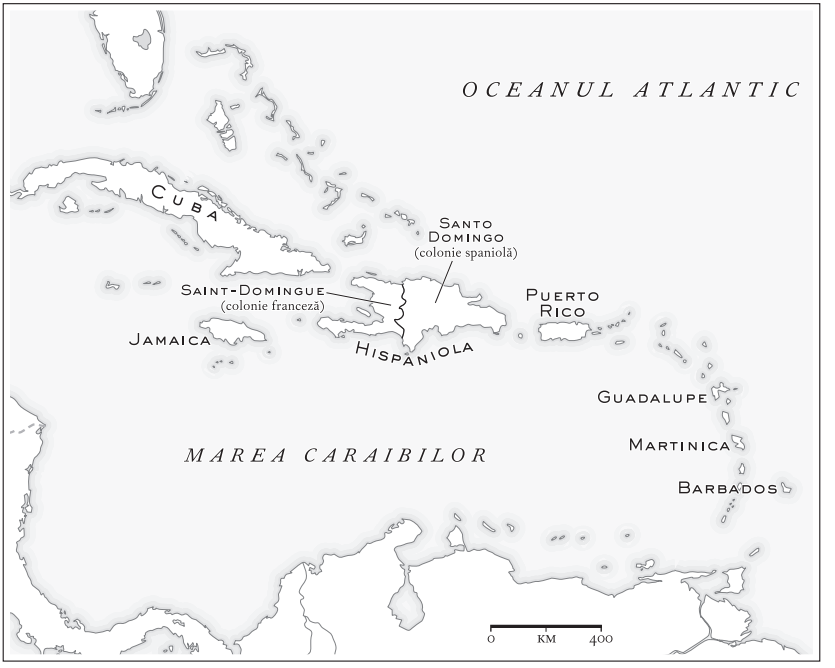

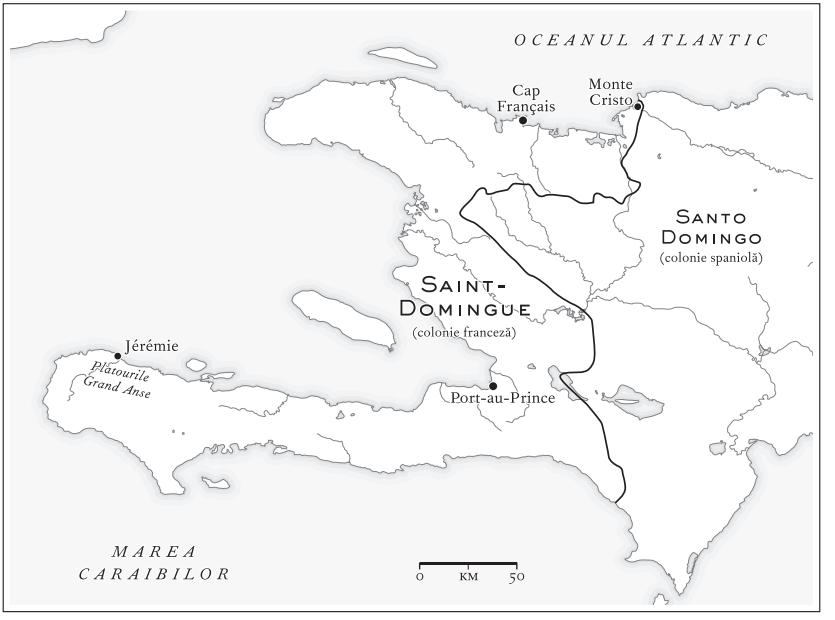

Capitolul 1

Fabrica de zahăr

Alexandre Antoine Davy de la Pailleterie – tatăl viitorului Alex Dumas – s-a născut pe 26 februarie 1714, în provincia normandă Caux, o regiune împânzită de ferme de lapte cocoțate pe impresionantele faleze calcaroase de pe coasta de nord-vest a Franței.[1] Pe un petic de hârtie, scris neîngrijit, se spune că a fost botezat „fără nici o ceremonie, acasă, din cauza primejdiei de a muri“[2], ceea ce sugerează că era prea bolnav pentru a fi adus la biserică. A fost primul fiu[3] al unei vechi familii care avea un castel, puțini bani și o mulțime de membri intriganți, cu toate că, într-o bună zi, Antoine avea să îi depășească pe toți[4].

Băiatul a supraviețuit, însă, în anul următor, suveranul său, regele Ludovic al XIV-lea, supranumit Regele Soare, a murit după o domnie de șaptezeci și doi de ani. Pe patul de moarte, bătrânul rege și-a sfătuit astfel moștenitorul, strănepotul în vârstă de cinci ani: „Am iubit prea mult războiul, să nu mă moștenești în privința asta, și nici în obiceiul meu de a cheltui prea mult.[5]“ Probabil că, la cinci ani, copilul a fost imediat de acord. Domnia lui, sub numele Ludovic al XV-lea, va fi marcată de războaie atât de costisitoare și de inutile, încât ele vor aduce rușinea, nu asupra propriei persoane, ci chiar asupra instituției monarhiei franceze în sine.

Însă obiceiurile belicoase și extravagante ale regilor nu puteau ține Franța pe loc. De fapt, „Marea Națiune“ se pregătea să inaugureze epoca filosofilor, Iluminismul, și tot ce avea să decurgă din acesta. Francezii erau pe punctul de a schimba cursul lumii spre epoca modernă. Înainte să facă acest lucru, au avut, însă, nevoie de bani. De mulți bani.

Acei bani mulți nu se găseau în Normandia, și nici în jurul castelului Pailleterie. Blazonul familiei[6] – trei vulturi aurii ținând în cioc un inel de aur, pe fond azuriu – arăta impresionant, dar însemna prea puțin. Davy de la Pailleterie erau aristocrați provinciali, dintr-o regiune abundând în glorii străvechi mai puțin în conturile curente. Averea lor nu era suficientă pentru a susține traiul pe picior mare fără muncă – or, acest lucru nu era posibil mai mult de o generație.[7]

Cu toate acestea, titlul însemna ceva și, fiind fiul cel mai mare al familiei, Antoine va solicita titlul de „marchiz" și domeniul ancestral Bielleville care îl însoțea.[8] Următorii la rând, după Antoine, erau frații lui mai mici – Charles Anne Edouard (Charles), născut în 1716[9], și Louis François Thérèse (Louis), născut în 1718[10].

Confruntându-se cu lipsa de perspective din Normandia[11], toți frații Pailleterie și-au căutat norocul în armată[12], care, pe vremea aceea, accepta în rândurile sale nobili începând de la vârsta de doisprezece ani. La șaisprezece ani, Antoine a primit gradul de sublocotenent în Corps Royal de l'Artillerie, un regiment în plină formare. În 1737, frații Pailletene au participat la războiul de succesiune la tronul Poloniei, Majestatea sa aventurându-se în unul dintr-o serie de conflicte dinastice, care ofereau cu regularitate scuze pentru luptele sângeroase din Europa secolului al XVIII-lea. Marile puteri rivale din acest mic război erau concurenți tradiționali la supremația europeană: Bourbonii și Habsburgii, adică Franța și Austria. (Curând, Anglia va juca un rol mai important, în special pe mare și în Lumea Nouă, dar aceasta avea să se întâmple abia după încă un război sau două.)

Antoine a slujit pe front ca gentilom[13] în anturajul prințului de Conti, elegantul și fabulos de bogatul văr al regelui[14]. Antoine a participat la luptă în asediul de la Philipsburg, din 1734 – inclus apoi în analele militare de Karl von Clausewitz, în *Despre război*, drept „exemplu desăvârșit al modului cum nu trebuie amplasată o fortăreață[15]. Poziția ei amintește de un idiot care stă cu nasul

lipit de un zid.“* Și Voltaire a fost acolo, fugind de un mandat regal de arestare[16], în timpul asediului fiind un fel de unic actor al unui spectacol de genul celor date de USO**[17], împărțind cuvinte frumoase și băutură între asalturi și compunând ode militarilor[18].

Pentru Antoine, cel mai important eveniment din perioada petrecută sub arme la Philipsburg a fost faptul că a fost martor la un duel care s-a desfășurat în noaptea în care prințul de Conti a organizat pe front o petrecere de ziua lui de naștere. Protagoniștii duelului au fost prințul de Lixen și ducele de Richelieu[19]. Ducele s-a simțit jignit când prințul a luat în râs genealogia familiei Richelieu. Un frate al străbunicului său fusese cardinalul Richelieu (imortalizat, ulterior, ca dușman neîmpăcat al celor trei muschetari), sfetnic al lui Ludovic al XIII-lea, care gestionase finanțele și construcțiile regale spre marele avantaj propriu și al Franței. Însă asemenea realizări nu se puteau compara cu standardele snobismului de care dădea dovadă Lixen, care îi socotea pe membrii clanului Richelieu niște parveniți. Pentru a înrăutăți situația, ducele îl jignise recent pe prinț și prin faptul că se căsătorise cu una dintre verișoarele sale.

La miezul nopții, ilustrele rude prin alianță s-au întâlnit pe câmpul de onoare dintre corturile unde se servea masa și tranșee. Au început să se atace pe întuneric, lacheii luminându-le lupta cu felinare care pâlpâiau. Prințul a beneficiat primul de un avantaj, rănindu-l pe Richelieu în coapsă. Lacheii au trecut de la felinare la torțe, iar duelgii, ale căror săbii reflectau flăcările, s-au fugărit când în tranșee, când în afara lor. Prințul l-a împuns pe duce în umăr. În acel moment, un baraj de artilerie a iluminat câmpul de luptă. Unul dintre lachei a fost lovit și ucis.[20]

Richelieu a contraatacat și, sub ochii lui Antoine[21], ducele a înfipt lama sabiei în pieptul nefericitei sale rude.[22] Contemporanii au

* Clausewitz dorea să spună că nu se poate amplasa o fortăreață direct pe un râu, ci mai departe de el. Situarea fortăreței Philipsburg în apropierea unui râu o expusese la toate căile posibile de atac. (n.a.)

** USO (United Service Organizations), organizație nonprofit, care oferă programe de divertisment și spectacole soldaților armatei SUA. (n.tr.)

considerat că se înfăptuise un soi de justiție poetică[23], întrucât Lixen își ucisese în duel o altă rudă, unchiul soției sale, pe marchizul de Ligneville, din cauza unei alte presupuse jigniri. Așa se murea de mâna rudelor pe câmpurile de luptă din secolul al XVIII-lea.*

În 1738, când războiul s-a sfârșit, Antoine a profitat de șansă ca să părăsească armata și Europa.[24] Cât fusese la post în Philipsburg, fratele lui mai mic, Charles, se înrolase într-un regiment colonial, care plecase în colonia franceză Saint-Domingue, pe insula Hispaniola[25]. Era un loc care avea să îi aducă noroc.

*

În secolul al XVIII-lea, plantațiile de trestie de zahăr erau echivalentul afacerilor cu țiței de astăzi, iar Saint-Domingue a reprezentat frontiera Vestului Sălbatic a Vechiului Regim, unde fiii unor familii nobile scăpătate se puteau îmbogăți. Având doar șaisprezece ani când a sosit în colonie ca soldat, la douăzeci și doi de ani, Charles Davy de la Pailleterie cunoscuse și curtase o tânără, Marie-Anne Tuffé, a cărei familie deținea o mare plantație de trestie de zahăr pe prospera coastă de nord-est a coloniei.[26] Antoine a hotărât să profite de ocazie.

Astăzi, lumea este atât de obișnuită cu zahărul – este un produs de bază în alimentația modernă, asociat cu tot ce este ieftin și nesănătos – încât ne vine greu să credem că lucrurile au stat cândva exact pe dos. Indiile Occidentale fuseseră colonizate într-o perioadă în care zahărul era socotit un produs rar, de lux, o substanță extrem de benefică pentru sănătate.[27] Doctorii secolului al XVIII-lea prescriau pastile din zahăr pentru aproape orice: probleme cardiace, dureri de cap, tuberculoză, durerile facerii, demență, îmbătrânire și orbire.* De aici, expresia franțuzească

* A se vedea lucrarea din 1715, a doctorului Frederick Slare: „În apărarea zahărului împotriva acuzațiilor doctorului Willis și ale altor doctori precum și împotriva prejudecăților comune: dedicat doamnelor", care prescrie ca tratament pentru afecțiunile oftalmologice „două drame (circa 3,5 g) de zahăr candel, un dram de perle, un grăunte (64 mg) de foiță de aur: se macină totul până devine o pudră foarte fină, iar, când se usucă, se pune o cantitate potrivită în ochi".[35] (n.a.)

„precum o farmacie fără zahăr“[29] care se folosea atunci când cineva se afla într-o situație de-a dreptul disperată. Saint-Domingue era cea mai mare uzină farmaceutică din lume, producând medicamentul minune al Iluminismului.

În cea de-a doua sa expediție, în 1493, Columb a adus trestia de zahăr pe Hispaniola, prima așezare europeană din Lumea Nouă.[30] Spaniolii și portughezii au fost primii care au cultivat trestia de zahăr în Europa, iar când a început epoca descoperirilor, printre primele locuri „descoperite“ s-au numărat insulele din largul coastei Africii de Nord, perfecte pentru asemenea culturi. Când exploratorii iberici au coborât în josul coastei africane – portughezii ocolind Capul Horn spre Asia de Est, iar spaniolii pornind spre vest, către Americi –, ambele puteri porneau cu două mari deziderate: să descopere metale prețioase și să planteze trestie de zahăr. (Ah, da, și să răspândească cuvântul Domnului.)

Spaniolii au întemeiat o colonie pe coasta răsăriteană a insulei Hispaniola și au numit-o Santo Domingo; în cele din urmă, colonia se va extinde pe două treimi din estul insulei, zonă ce corespund, în mare, Republicii Dominicane de astăzi. (Băștinașii dăduseră insulei un alt nume: *Hayti*.[31]) Spaniolii au adus meseriași din Insulele Canare[32], aflate în largul coastelor Africii de Vest, pentru a construi instalațiile tehnologice complicate necesare producerii zahărului – prese, boilere, mori – și apoi au adus ingredientul cel mai important dintre toate: sclavi africani.

Desigur, sclavia existase încă din Antichitate. Orașele-state grecești creaseră democrația pentru o elită, ținându-i în sclavie pe aproape toți ceilalți[33] în unele cazuri, chiar aproape o treime din populație.[34] Aristotel credea că democrația putea exista doar datorită sclaviei, care le oferea cetățenilor timp pentru preocupări mai înălțătoare. (Versiunile moderne ale acestui argument au susținut că democrația americană s-a născut din societatea sclavagistă a Virginiei rurale, deoarece sclavia le-a oferit unor oameni precum Washington și Jefferson timpul liber necesar să se educe și să participe la guvernarea reprezentativă.) În Grecia și la Roma, sclavia era soarta prizonierilor de război și a barbarilor, oameni

care nu avuseseră norocul de a se naște greci sau romani. Când sclavii Antichității au reușit să își răscumpere libertatea lor sau a copiilor, au fost asimilați de populația liberă, fără a lăsa urme permanente asupra descendenților. Deși atotprezentă în lumea antică, sclavia nu avea la bază conceptul de „rasă".[36]

Până la mijlocul secolului al XV-lea, aproape toți sclavii duși în Europa au fost etnici slavi.[37] Însuși cuvântul „sclav" derivă din slav. „Piețe de slavi" au existat în toată Europa, de la Dublin până la Marsilia, unde oamenii cumpărați și vânduți erau la fel de albi ca și aceia care îi vindeau și îi cumpărau. Pe la 1400, sclavii albi erau folosiți în zona mediteraneeană pentru recoltarea trestiei de zahăr, ca parte a industriei zahărului de la sfârșitul Evului Mediu.

Ascensiunea Islamului a condus la o mare extindere a sclaviei, armatele arabe cuceritoare transformând orice grup de „necredincioși" în sclavi.[38] Negustorii arabi de sclavi au capturat albi din nord în urma raidurilor de jaf asupra corăbiilor europene, și sclavi negri din regatele subsahariene. Cu timpul, negoțul musulman cu sclavi s-a concentrat din ce în ce mai mult asupra africanilor de culoare. Totuși, încă nu exista o marcă biologică clară a sclaviei. Când au cucerit Constantinopolul, otomanii au dirijat comerțul cu sclavi albi al Europei spre Orientul Mijlociu.[39]

Europenii au început să privească spre Africa pentru a procura sclavi atunci când Portugalia a creat un nou imperiu al zahărului pe insulele din largul coastelor Africii. Mii de negri au fost cumpărați și vânduți pentru a recolta trestia de zahăr, iar vechile stereotipuri negative au început să se contopească într-un gen nou de rasism virulent. În ochii europenilor, negrii au ajuns să fie considerați a fi predestinați sclaviei, creați de Dumnezeul lor alb pentru o viață de servitute permanentă.[40]

Portughezii duseseră la început negri în Madeira[41] ca să taie trestia de zahăr, deoarece insula se afla aproape de coasta Africii de Nord, iar negustorii musulmani de acolo făceau comerț cu sclavi africani. Când au coborât spre coasta Guineei, portughezii au descoperit că regatele africane erau dispuse să le furnizeze direct sclavi: africanii nu considerau că își vând frații de rasă

albilor. Ei nu gândeau defel în termeni rasiali, fiind vorba de alte triburi și de alte regate. Anterior, își vânduseră prizonierii altor africani negri sau arabilor. Acum, îi vindeau albilor. (Regatele și imperiile africane aveau milioane de sclavi.) Cu timpul, africanii vor afla de ororile care îi așteptau pe sclavii negri în coloniile americane, fără a mai vorbi de chinurile călătoriei peste ocean, însă au continuat să exporte cantități tot mai mari de *bois d'ébène* – „lemn de abanos"[42], cum își numeau francezii marfa. Nu se putea vorbi de îndurare sau moralitate. Era vorba strict de afaceri.

Spania a pus bazele acestei afaceri profitabile și ale acestui flagel în Americi, apoi s-a luat cu altceva și a uitat cu totul de sclavie. După apariția plantațiilor, a tehnologiei și a sclavilor în Santo Domingo, spaniolii au renunțat la producerea zahărului în schimbul goanei după aur și argint. Au ajuns în Mexic și în America de Sud în căutarea de metale prețioase, lăsând insula să lâncezească timp de aproape două secole, până când francezii au început să-i exploateze adevăratul potențial.

*

Între mijlocul și sfârșitul secolului al XVIII-lea, colonia Saint-Domingue, situată în extremitatea vestică a insulei Hispaniola, unde se află astăzi Haiti, a asigurat două treimi din comerțul de peste mări al Franței.[43] Era cel mai mare exportator mondial de zahăr și producea mai multă pudră albă prețioasă decât toate coloniile britanice din Indiile Occidentale la un loc[44]. Mii de corăbii intrau și ieșeau din porturile Port-au-Prince și Cap Français, plecând spre Nantes, Bordeaux și New York. După ce au câștigat Războiul de Șapte Ani, când au preferat să păstreze majoritatea coloniilor nord-americane ale Franței și să înapoieze cele două mici insule producătoare de zahăr, Guadelupa și Martinica, britanicii le-au făcut rivalilor de moarte un serviciu.

Saint-Domingue a fost cea mai prețioasă colonie din lume.[45] Și bunăstarea ei amețitoare s-a bazat pe o brutalitate de nedescris. „Perla Indiilor Occidentale" a fost o uriașă și cumplită fabrică în care sclavii munceau de la răsăritul soarelui până după

apus, în condiții rivalizând cu cele din lagărele de concentrare și din gulagurile secolului XX. O treime dintre sclavii francezi mureau[46] după doar câțiva ani de muncă pe plantații. Violența și teroarea erau metodele de păstrare a ordinii. Pedeapsa pentru activitate lentă sau pentru furtul unei bucăți de zahăr sau a unei guri de rom, fără a mai vorbi de tentativele de evadare, era limitată doar de imaginația supraveghetorilor.[47] Sadismul a devenit un lucru obișnuit în atmosfera de mecanizare tropicală: supraveghetorii se opreau din biciuirea cuiva pentru a turna ceară topită – sau zahăr fierbinte sau cenușă și sare încinsă – pe brațele, umerii și capetele truditorilor recalcitranți. Lipsa de valoare a vieții unui sclav contrasta cu valoarea recoltelor pe care aceștia le produceau. Chiar dacă armatele de sclavi erau subnutrite și mureau de foame, aceștia erau siliți să poarte măști bizare din tablă de cositor, pe o căldură de aproape 40 de grade, pentru a nu putea obține un minimum de nutrienți prin mestecarea tulpinii de trestie de zahăr.

Stăpânul plantației conta pe munca unui sclav timp de zece până la cincisprezece ani, după care acesta era ajutat să moară, pentru a fi înlocuit de un altul, proaspăt sosit pe o corabie. Pe lângă malnutriție, insectele și bolile puteau ucide orice sclav care muncea până la optsprezece ore pe zi.[48] Un secol mai târziu, brutalitatea regatului american al bumbacului nu se compara cu cea din Saint-Domingue, din secolul al XVII-lea. Statele Unite nu duceau lipsă de supraveghetori barbari, însă sclavia nord-americană nu a avut la bază un model de afacere prin care sclavii erau puși sistematic la muncă până mureau pentru a fi înlocuiți cu alți captivi, proaspăt cumpărați. Plantațiile franceze s-au transformat într-un adevărat osuar.

Deoarece Versaillesul iubea legea și ordinea, Franța a fost prima țară care a legalizat sclavia colonială. Astfel, în 1685, regele Ludovic al XIV-lea a dat o lege care a schimbat istoria sclaviei, dar și a relațiilor dintre rase.

Le Code Noir – Codul Negru.[49] Însuși numele explică, dincolo de orice îndoială, cine urmau să fie sclavii. Legea preciza punct

cu punct multiplele modalități în care africanii negri puteau fi exploatați de stăpânii lor albi. Codul specifica pedepsele cele mai aspre – moartea, pentru furt sau tentativa de evadare – și stabilea că sclavii nu se puteau căsători fără consimțământul stăpânilor și nici nu puteau transmite bunuri rudelor.

Însă chiar existența unei legi scrise – o noutate pentru imperiul colonial francez – a deschis calea unor evoluții neașteptate. Dacă exista o lege care reglementa sclavia, atunci proprietarii de sclavi, cel puțin în unele cazuri, puteau să le încalce. Stabilind regulile dominației albilor, Codul o și limita – cel puțin în teorie – și le oferea negrilor diferite posibilități de a se elibera de ea. A creat portițe de scăpare. Una dintre acestea se referea la relațiile sexuale dintre stăpâni și sclavi și la copiii care rezultau din astfel de relații.

*

În Saint-Domingue, Charles Davy de la Pailleterie a devenit stăpân de plantație de zahăr după moda aristocratică selectă – căsătorindu-se cu o femeie bogată.[50] Căsătoria cu Marie-Anne Tuffé i-a adus jumătate dintr-o plantație[51] situată în apropiere de Cap Français[52], portul cel mai aglomerat al coloniei, în câmpia bogată din nord-est, unde trestia de zahăr creștea cel mai bine. Soacra lui a păstrat cealaltă jumătate a proprietății, așteptând să vadă cum își îndeplinea Charles noile îndatoriri.

Într-un secol în care industria se limita la producția pe scară redusă sau la munca la domiciliu, o plantație presupunea o activitate extinsă, costisitoare și riguroasă: trestiei de zahăr îi trebuie între nouă și optsprezece luni pentru a se coace, în funcție de diferiți factori, și trebuie recoltată exact la momentul potrivit, în caz contrar uscându-se. Trestia tăiată trebuie adusă direct la moară pentru a fi zdrobită, presată sau mărunțită, pentru extragerea sucului înainte de a putrezi sau fermenta. Apoi, în termen de douăzeci și patru de ore, sucul trebuie fiert pentru eliminarea impurităților și, la final, se fierbe încă o dată. În cursul răcirii și al cristalizării, amestecul devine melasă. În continuare, prelucrarea

duce la obținerea unui zahăr mai pur din punct de vedere chimic, mai deschis la culoare – un lichid auriu, care amintește de miere. Ulterior, se obțin granulele albe, atât de prețuite de europeni[53]. Plantatorul putea folosi o sută de sclavi pentru munca de pe câmp[54], și alte zeci de sclavi cu calificarea necesară pentru munca la fel de istovitoare de fierbere și rafinare. Linia de producție funcționa fără oprire – tăiere, măcinare, fierbere, ambalare.

Plantațiile de trestie de zahăr au reprezentat domeniul exclusiv al marilor familii franceze – aristocrați bogați și *grand bourgeois (*mari burghezi*)*, care își puteau permite să investească sume mari și să angajeze administratori capabili. Cele mai întinse plantații din Saint-Domingue aveau câteva sute de sclavi pentru munca de la câmp. În plus, plantatorul avea nevoie de mori, de cazane de fiert, de depozite și distilerii, dar și de un loc pentru păstrarea zahărului destinat livrării.

Dacă nu ar fi realizat acea căsătorie avantajoasă, Charles ar fi trebuit să se mulțumească să cultive tutun, cafea sau indigo, dar nici una dintre aceste ocupații nu oferea perspectiva bunăstării și a puterii ca zahărul. Aceste produse, a căror obținere necesita mai puțină muncă, reprezentau obiectul de activitate al plantațiilor sau fermelor mai mici din colonie, unele dintre ele deținute de persoane de culoare libere (mulatri) și chiar de negri eliberați.[55]

Charles și tânăra lui soție erau căsătoriți doar de câteva luni când au fost surprinși să îl vadă pe Antoine în pragul ușii lor, sosit după o traversare de șase săptămâni a oceanului, pornind din Le Havre, și după o zi de mers cu diligența de la Port-au-Prince. Antoine le-a spus că va sta puțin la ei. Dar va rămâne lângă ei următorul deceniu.[56]

În secolul al XVIII-lea, aristocrații francezi aveau diverse concepții referitoare la muncă. Concepția învechită era că obținerea de profit, din orice formă de comerț, era sub demnitatea lor; noua concepție îi încuraja pe aristocrații francezi să se îmbogățească prin afaceri și comerț, deși, spre deosebire de omologii lor din coloniile britanice, munca manuală era cu totul exclusă. Economia sclavagistă din Saint-Domingue i se potrivea perfect

întreprinzătorului francez de origine nobilă, permițându-i să pună în practică principiile economiei politice și ale acumulării de capital fără să se murdărească pe mâini.

În aparență, Charles a respectat toate ideile vremii referitoare la ascensiunea aristocratică: s-a căsătorit pătrunzând într-o familie cu o avere pe care a sporit-o printr-o gestionare inteligentă a resurselor. Și, spre deosebire de Antoine, era plin de energie, dar și lacom. Charles era nemilos cu sclavii, iar plantația a prosperat în așa măsură încât, după câțiva ani, a cumpărat și partea văduvei Tuffé.[57] S-a îmbogățit, domeniul lui făcând ca proprietatea familiei din Normandia să pară neînsemnată și le-a putut trimite bani părinților săi, marchizul și marchiza, pentru a-și trăi ultimii ani de viață în bunăstare. Bătrânul marchiz a dat o declarație notarială prin care Charles avea să își primească banii înapoi prin vânzarea proprietății, după moartea lor.[58]

Antoine era croit din altă stofă, una mai tradițională, preferând să evite cu desăvârșire activitatea productivă.[59] Indolent și nepăsător, el pare să se fi dus în Saint-Domingue cu intenția de a profita la nesfârșit de hărnicia fratelui său mai mic.

*

„Șederea în Saint-Domingue nu e nicidecum un plictis de moarte; ne omoară viciile și supărările“[60], scria un tânăr francez revenit în țară după ce trăise acolo șaisprezece ani. În colonia cultivatoare de trestie de zahăr el fusese martorul „exceselor de plăcere“ primejdioase, și a mărturisit că se socotea norocos că supraviețuise. Clima și dorința permanentă de a obține profit îndemnau la un comportament „violent și irascibil“ din partea vechilor, dar și a noilor sosiți, remarca el. „Împovărați de muncă și necazuri, coloniștii se lasă pradă viciilor, iar moartea îi doboară așa cum secera retează spicele de grâu.“

Mama unui tânăr creol* bogat se plângea că fiul ei era „dedicat distracțiilor și vieții destrăbălate[61]. Are un harem de negrese,

* În secolul al XVIII-lea, „creol“ avea un înțeles diferit[64] față de cel de azi, și se referea la coloniștii albi născuți sau crescuți în principal în colonie, și mai puțin

care îl controlează și îi conduc plantația." Era un lucru normal ca albii din Saint-Domingue să aibă amante de culoare. În *Călătorie în Saint-Domingue,* baronul german Wimpffen, pasionat de călătorii, descrie relațiile interrasiale ca un lucru întâlnit la tot pasul, chiar dacă erau trecute sub tăcere de membrii mai respectabili ai comunității. Baronul l-a acuzat chiar pe un paroh de faptul că „a contribuit la creșterea numărului de membri ai parohiei sale"[62], având copii cu metresa lui de culoare; motivul nu era doar dorința carnală, i-a explicat preotul, ci dorința de a-și spori turma.

Administrația franceză încercase să prevină această situație. Una dintre primele legi din codul penal colonial, promulgată în 1664, le interzicea stăpânilor să se destrăbălеze cu negresele[63], sub pedeapsa de douăzeci de lovituri de bici pentru prima abatere, patruzeci pentru a doua și cincizeci, plus însemnarea cu un crin, cu fierul roșu pe obraz, pentru a treia abatere. Însă creșterea rapidă a populației mulatre din secolul următor vorbește de la sine.

Criticii relațiilor sexuale interrasiale din Saint-Domingue erau îngrijorați de potențialul acestora de a afecta respectul față de albi. Baronul de Wimpffen deplângea „abuzul de intimitate dintre stăpân și sclav", al cărui „mare rău" era că aducea atingere „primului principiu al subordonării, respectul subordonatului". Sexul între rase îngreuna păstrarea cu strictețe a atitudinilor rasiste: „Coloniștii cărora le este rușine să muncească alături de negrese" scria Wimpffen, „nu roșesc dacă au cu ele intimități care stabilesc, în mod necesar, relații de egalitate între ei, lucru pe care prejudecata nu îl va mai putea contesta."[65]

Nu a trecut mult, și frații Pailleterie au început să se certe[66], câteodată violent. Piosul și zelosul Charles nu mai voia să îl întrețină pe fratele lui mai vârstnic care profita de ospitalitate, avea multe

în Europa. Pentru a desemna ceea ce înțelegem azi prin „creoli", „persoane cu sânge amestecat" – parte african și parte european sau indian sau nativ american – termenul francuzesc din secolul al XVIII-lea era *gens de couleur*, adică „persoană de culoare". (n.a.)

sclave ca amante și se purta pe plantația din Saint-Domingue de parcă ar fi fost o parte din domeniul Pailleterie.

Pe de altă parte, probabil că Antoine își disprețuia fratele la fel de mult. Umilința ar fi fost inevitabilă, pentru că, în vreme ce Charles acceptase scrisoarea de recunoaștere a datoriei din partea tatălui lor, marchizul, Antoine, fiul cel mare, abia dacă avea o mie de livre ca avere.[67]

În 1748, cearta dintre frați a luat o turnură primejdioasă. După cum va afirma ulterior procurorul regal, Charles, „plin de onoare și sentiment... a folosit metode care, trebuie recunoscut, au fost destul de violente și... ar fi putut provoca decesul fratelui mai mare, dacă și-ar fi produs efectul"[68]. (Întrucât procurorul avea la data respectivă a doua slujbă, aceea de investigator particular, angajat de un membru al familiei lui Charles, putem presupune că această concluzie nu a reflectat nici pe jumătate adevărul.)

Deși Antoine era soldat și ar fi putut să se apere, Charles era judecător absolut asupra vieții și a morții cuiva pe propria plantație. A pus ca fratele lui să fie biciuit ori l-a supus la vreuna dintre torturile folosite pentru disciplinarea sclavilor? Relațiile permanente ale lui Antoine cu sclavii l-au făcut, în cele din urmă, pe fratele său să îl trateze ca pe un sclav?

Indiferent ce se petrecuse, situația a fost suficient de gravă ca să se ajungă la o „ruptură" între frați, după cum a scris procurorul-investigator, ceea ce a pus pentru totdeauna capăt relațiilor dintre ei. În noaptea în care s-a produs incidentul, Antoine a fugit de pe plantația lui Charles, luând cu sine trei sclavi – Rodrigue, Cupidon și Catin, ultima lui metresă – și a dispărut în pădure[69]. Vreme de treizeci de ani, nimeni nu va ști nimic despre soarta lui.[70]

Capitolul 2

Codul Negru

Charles a trimis sclavi călare ca să îi vâneze pe fratele său și pe sclavii fugari. I-a însoțit personal și a angajat o corabie care să cerceteze coasta. „Charles Edouard a căutat în toate posesiunile franceze din arhipelagul Americii", menționa o declarație legală. „A fost în zadar." [1]Așa cum se întâmpla deseori în Saint-Domingue, după ce sclavii se îndepărtau de plantație, se pierdeau, dispărând în sălbăticia insulei.

În acest caz, partea ciudată era că sclavii mergeau în tovărășia unui alb, care era și nobil. Situația a scandalizat societatea din Saint-Domingue: fratele vântură-lume al unui proprietar de plantație respectat a fugit în junglă cu trei sclavi.[2] În ceea ce privește sclavii fugari, una dintre cele mai mari neliniști ale autorităților era că aceștia se vor alătura comunităților *marron*[3], taberelor de fugari și descendenților acestora care trăiau în munți și în îndepărtatele golfulețe din Saint-Domingue, dincolo de influența albilor. (Cuvântul *marron* derivă din spaniolul *cimarrón* – „sălbatic, neîmblânzit" – folosit prima oară pentru a descrie vitele care se sălbăticiseră după ce fuseseră eliberate de oamenii lui Columb la debarcare.[4]) Terenul dens împădurit îi adăpostea pe *marrons* – deoarece Saint-Domingue era atât de plin de copaci pe cât este de sterp Haiti în prezent, o altă răsturnare suprarealistă de situație a istoriei – și acest lucru făcea imposibilă capturarea lor. Pornind din taberele lor, *marrons* puteau ataca și jefui orașe și plantații, iar poliția regală călare prefera să negocieze înțelegeri cu aceștia decât să încerce arestarea lor, lucru prea costisitor, presupunând mulți oameni și arme, dacă acest lucru ar fi fost posibil vreodată. În acele tabere erau primiți și fugarii albi.

Charles nu putea decât să-și pună întrebarea dacă același lucru se întâmplase și cu fratele lui. Dacă ar fi trăit într-un oraș sau pe vreo plantație, agenții lui Charles sau ai autorităților nu l-ar fi descoperit deja? Antoine se îmbarcase pe vreo corabie spre Martinica sau Guadelupa – ori poate spre Jamaica, pentru a se ascunde printre britanici? Antoine dispăruse fără urmă.[5]

În 1757, mama lui Charles și a lui Antoine a murit; în 1758, marchizul a urmat-o, în ziua de Crăciun.[6] Un funcționar al fiscului francez a încercat să-i dea de urmă fiului celui mare al familiei, moștenitorul, însă, în cele din urmă, a trebuit să se dea bătut, scriind că „nu se știe unde trăiește, ce face și dacă e căsătorit sau nu. Se zvonește că ar trăi peste hotare, dar rămâne un mister unde anume." În alt raport, funcționarul a scris că unii spuneau că Antoine „s-a căsătorit cu o femeie bogată din Martinica".[7] Însă alții susțineau că murise.

*

Dar Antoine nu murise, nu plecase în Martinica și nici nu trăia printre *marrons*, deși le traversase teritoriul. El, Rodrigue, Cupidon și Catin merseseră câteva săptămâni prin munții dens împăduriți, înalți de peste 2 100 de metri, care despart partea centrală a insulei Saint-Domingue de peninsula lungă din sud-vest. Ajunseseră în regiunea platourilor, numită Grand Anse („Marele Golf").[8]

Dacă Saint-Domingue era Vestul Sălbatic, acele zone erau regiunile sale sterpe. Călătoria spre platou a fost dificilă, deoarece acesta este înconjurat de munți, iar comunicațiile se realizau mai mult pe mare decât pe uscat.[9] Munții le-au oferit fugarilor redute ideale de tot felul; pornind de acolo, doi cunoscuți lideri ai sclavilor au purtat războaie de gherilă cu francezii. Acolo, plantatorii erau deseori mulatri sau chiar negri eliberați. Nimeni nu le-a pus prea multe întrebări. Era un refugiu excelent.

Platourile din Grand Anse nu permiteau cultivarea trestiei de zahăr pe suprafețe mari, însă solul cu un conținut bogat în substanțe minerale era perfect pentru cultura cafelei, al doilea produs ca importanță din Saint-Domingue.[10] (Ca și în cazul

zahărului, spre sfârșitul anilor 1780, Saint-Domingue devenise cel mai mare producător de cafea din lume.[11]) Cultivatorii de cafea nu se îmbogățeau la fel de repede ca plantatorii de trestie de zahăr, dar, pentru a pune bazele unei culturi, nici nu aveau nevoie de capital atât de mare.[12] Micile plantații de cafea de pe pantele dealurilor puteau fi lucrate cu puțini sclavi și într-un ritm cu totul diferit. Acolo, din exploatarea câtorva *arpens*[13] (iugăre) de pământ – unitatea franceză colonială de măsură, care are aproximativ 0,6 ha – își putea câștiga existența un om.

Antoine s-a stabilit în parohia Jérémie[14], care, la acea dată, era puțin populată, având în total 2 643 de suflete – 2 147 de sclavi, 109 oameni liberi „de culoare" (negri sau mulatri) și 387 de albi. Primise numele după profetul Ieremia, autorul plângerilor. În apropiere se găsea satul Trou Bonbon[15], în care erau cincizeci de case, inclusiv o sală de biliard și un cimitir privat. Doar una dintre așezările parohiei era suficient de mare pentru a fi socotită oraș: portul cu același nume, care se înființase oficial în 1756 și care va crește în importanță pe măsură ce parohia se va extinde, în anii 1770 și 1780.

Plantatorii de pe platouri își câștigau existența din cafea[16], dar și din alte culturi: trestie de zahăr, bumbac, indigo, cacao și cherestea. Vremea era blândă și, cu toate că sezonul ploios ținea din aprilie până în octombrie, platourile erau adăpostite în mare măsură de uraganele care făceau ravagii în restul insulei. Bananele, pepenii și cartofii dulci se găseau din abundență, iar scorpionii, tarantulele și insectele veninoase erau puține. Existau din belșug șopârle gigantice, atingând până la un metru lungime, dar erau inofensive, în schimb zona era infestată de țânțari, muște, furnici, afide și de „viermi-lipicioși" care produceau bășici. Fără a mai vorbi de șobolani uriași, deși unii oameni îi țineau ca animale de casă. Un soi de hibrid dintre o vacă și un bivol rătăcea pe dealuri, iar locuitorii își duceau traiul lângă tot felul de animale sălbatice sau sălbăticite – porci sălbatici, vaci, câini, pisici, maimuțe; la data sosirii lui Antoine, existau zvonuri privind existența unor cămile, aduse de cine știe ce colonist ca amintire din Africa, care speriau caii[17].

Urmașii vitelor și ai animalelor de companie lăsate să fugă de coloniștii spanioli asiguraseră o sursă sigură de venit pentru corsarii din zonă, care cutreierau platoul și vindeau carne de contrabandă[18]. Când s-au alăturau corăbiilor de pirați, necazurile constante pe care le-au provocat spaniolilor au ajutat la eliberarea acelei părți a insulei pentru a fi colonizată de francezi. Spaniolii pur și simplu nu voiau să aibă de-a face cu ei. Autoritățile franceze au încercat să îi lichideze, dar unii corsari au continuat să supraviețuiască și în vremea lui Antoine. Când nu vindeau carne – sau rom – aceștia munceau în minele de sare sau navigau în mici ambarcațiuni, de-a lungul coastei. Acești saint-domingani de podiș, împreună cu imigranți mai recenți, provenind tot din clasele de jos[19], se deosebeau radical de regii zahărului, de oamenii de afaceri și de funcționarii din câmpia centrală, dar ei erau noii vecini ai lui Antoine, de lângă plantația de cafea La Guinaudée pe care o înființase în 1749.[20]

*

Ascunzându-se de familie și de lume, a renunțat la numele de „Antoine Davy de la Pailleterie". Începându-și noua viață de plantator de cafea și cacao, și-a spus „Antoine de l'Isle".[21]

Mulți ani după, investigatorul angajat de ginerele lui Charles din Franța va reface drumul urmat de Antoine și îi va descoperi identitatea falsă, deși, la acea dată, Antoine plecase de acolo. „Începuturile domnului Delisle, în această privință, au fost destul de favorabile"[22], raporta detectivul,

> ... dar luând fermele, care nu i-au slujit prea mult, și făcând acest lucru cu oameni nepotriviți, norocul nu a fost de durată: nu știm dacă a avut copii cu negresa Catin, dar, socotind-o prea bătrână, i-a permis să trăiască în libertate, fără să fi procedat la eliberarea ei potrivit reglementărilor existente. Ea trăiește încă și locuiește la Sir Granfont, fostul procuror, acum foarte în vârstă, care s-a retras pe coastă, la trei sferturi de leghe de Jérémie.

Detectivul preciza că Antoine avusese „cu siguranță, patru copii, mulatri și mulatre". Aceștia nu erau născuți de Catin, ci de altă

mulatră sau negresă – evidențele coloniei conțin ambele variante[23]–, pe care Antoine o cumpărase la „un preț exorbitant“[24].

Femeia se numea Marie Cessette, și, pe 25 martie 1762, îi dăruise lui Antoine un fiu, pe nume Thomas-Alexandre.[25]

*

„Tata a deschis ochii în cea mai frumoasă parte a acestei insule magnifice, regină a golfului în care se găsește, unde aerul este atât de pur, încât se spune că acolo nu pot trăi reptile veninoase.“[26] Prezentarea făcută de Alexandre Dumas locului de naștere al tatălui său este romantică, însă, oricât de incredibil ar părea, având în vedere binemeritata reputație îngrozitoare pe care o avea colonia, perspectivele unui fiu pe jumătate alb, născut de o sclavă în 1762, erau mai luminoase în Saint-Domingue decât aproape oriunde în lume. Codul Negru al imperiului colonial francez nu îi putea apăra pe sclavii negri de abuzuri, dar putea oferi o oarecare protecție, precum și ceva șanse copiilor rezultați din relațiile interrasiale.

Articolul 9 din Cod începea cu genul de limbaj draconic, de altfel previzibil, al unui astfel de act:

> Oamenii liberi care au unul sau mai mulți copii din concubinajul cu sclavele, împreună cu stăpânii care permit acest lucru, vor fi amendați cu două mii de livre de zahăr; iar, dacă sunt stăpâni ai sclavei cu care au avut respectivul copil, atunci, în plus față de amendă, vor fi privați de sclavă și de copii, care vor fi confiscați în beneficiul spitalului, fără posibilitatea de eliberare.[27]

Dar, apoi, oferea și o clauză de salvare:

> Prezentul articol nu se aplică, totuși, în cazul în care proprietarul, presupunând că este necăsătorit la data concubinajului, se angajează să ia în căsătorie sclava sa potrivit legilor Bisericii; în acest caz, sclava va fi eliberată, iar copiii sclavei sunt considerați a fi liberi și urmași legitimi.

Articolul 9 a fost conceput, cel puțin în parte, ca reacție la teama crescândă provocată de relațiile ilegitime într-un mediu pe care coloniștii înșiși îl caracterizau drept plin de senzualitate, ispite și legături ilicite: „un imperiu bazat pe libertinaj".[28] Însă efectele acestei legitimizări – și a clasei de bărbați și de femei libere de culoare căreia îi dădea naștere – erau de proporție și imprevizibile. Nu crearea unei clase libere de metiși făcea situația să fie unică, pentru că o astfel de clasă exista în cele Treisprezece Colonii, deși era mult mai redusă. Era vorba de mobilitatea socială și de prosperitatea crescândă a acestui grup. Într-o lume în care sclavia era legiferată potrivit rasei și practicată cu sălbăticie, acești oameni de culoare câștigau un remarcabil set de drepturi[29]: să se bucure de un tratament egal în fața legii, să depună petiții, să moștenească proprietăți și să le transmită.* Câștigurile au fost deosebit de șocante pentru femeile de culoare libere[30]: ele aveau magazine, afaceri și plantații; mergeau la operă, purtau versiuni creole ale ultimei mode de la Paris. În acest timp, în jurul lor, sclavele negre și mulatrele mureau făcând munci foarte grele, deseori mai grele decât cele repartizate bărbaților, deoarece femeile nu puteau să se instruiască pentru a avea meserii care cereau calificare[31]. Codul făcea posibil ca situația unei persoane să se schimbe peste noapte și, îndeosebi pentru femei, granița dintre cele în rochițe elegante și cele ținute în sclavie era ușor de trecut.

Ludovic al XIV-lea a emis Codul în 1685. La data la care frații Pailleterie au ajuns pe insulă, lui Charles nu i-ar fi fost imposibil să ia în căsătorie o mulatră pentru a dobândi o plantație. În anii 1730, existau multe femei de culoare libere care dețineau economii și terenuri considerabile ca suprafață; o generație mai

* Un alt paradox: emis în același an în care Ludovic al XIV-lea revoca Edictul de la Nantes și îi surghiunea pe protestanții din Franța, Codul Negru împletea reglementările religioase cu cele rasiale. Codul cerea ca toți sclavii francezi să fie botezați potrivit preceptelor romano-catolice; prevedea măsuri antisemite, cerându-le funcționarilor coloniali să „expulzeze toți evreii care și-au stabilit reședința pe insulele noastre"[32] și interzicea practicarea în public a oricărei religii, în afara creștinismului romano-catolic, fie de către stăpâni, fie de către sclavi. (n.a.)

târziu, femeile de culoare libere de pe insulă erau, în medie, mai independente din punct de vedere financiar decât femeile albe. Funcționarii coloniei au observat cu neliniște că era din ce în ce mai normal ca noii imigranți albi care își căutau norocul să se căsătorească mai curând cu femei de culoare libere și înstărite decât cu albe creole, care erau mai puține și deseori mai sărace.

În încercarea de a se limita relațiile dintre rase și de a reduce numărul de copii metiși, au fost emise și alte legi împotriva „concubinajului cu sclavele“[33]. O hotărâre din 1713 începea cu un preambul împotriva stăpânilor care, „în loc să își ascundă turpitudinea, fac din ea un motiv de mândrie... ducându-și concubinele și bastarzii în căminele lor și expunându-i privirilor tuturor cu seninătate, ca și când aceștia ar fi fost rezultatul unei căsătorii legitime“.

Şi aceasta era o cale de a obține mobilitatea socială a oamenilor de culoare. Însă, spre deosebire de căsătoria oficială, ea oferea mai multe șanse ca soțul alb să renege sau să își păstreze „soția“ în sclavie pentru a beneficia de munca ei, ori să-i elibereze în mod selectiv doar pe unii dintre copiii săi. Acesta va fi cazul lui Antoine și al fiului său preferat.

La fel ca reglementările amănunțite privind tratamentul sclavilor, prevederile Codului Negru referitoare la căsătorie nu se aplicau obligatoriu. În Saint-Domingue, autoritatea supremă era voința stăpânului și, având în vedere relația de bază stăpân-sclavă, sexul era o formă de viol. Dar stăpânii își eliberau amantele sclave și copiii metiși într-un ritm crescând, de cele mai multe ori prin acte de dezrobire de facto, dând naștere astfel unei clase de oameni numită *libre de fait*– „eliberați de fapt“ sau circumstanță. Se întâmpla ca un stăpân de plantație să adopte copiii metiși care aveau o culoare mai deschisă a pielii, păstrându-i pe ceilalți în sclavie, deși deseori avea probleme legale dacă proceda astfel. Putea crește un copil ca fiind al său continuând să țină în sclavie mama până la moarte – întrucât eliberarea ei impunea plata unor taxe considerabile.[34]

În ciuda afirmațiilor lui Alexandre Dumas, nepotul lui Antoine, nu există nici o dovadă că Antoine și Marie Cessette au fost căsătoriți oficial. Sunt puține șanse ca Antoine de l'Isle, un om care a făcut tot ce era posibil ca să rămână necunoscut autorităților, să fi vrut să atragă atenția asupra sa printr-o căsătorie legală cu o fostă sclavă. Nu s-a descoperit nici o dovadă privind căsătoria[35] și, având în vedere numeroasele materiale legate de această poveste, dacă ar fi existat, acest document sigur ar fi fost găsit: romancierul Alexandre Dumas a cheltuit sume mari de bani pentru a descoperi dovezi legale privind legitimitatea sa.

*

În primii doisprezece ani, Thomas-Alexandre a cunoscut lumea, cu extremele sale marcate de nedreptate și de progres, pe străzile orașului care putea fi socotit capitala mulatră neoficială a lumii occidentale: orașul-port Jérémie.

Având o existență care o depășea cu doar zece ani pe a sa, Jérémie era primitiv și neterminat, cu taverne și săli de biliard, dar fără o biserică în adevăratul înțeles al cuvântului și fără o clădire adecvată pentru administrația orașului. Administratorul colonial, procurorul și curtea amiralității erau găzduite într-o casă din oraș. Parohia catolică închiriase o casă pentru slujbe, iar prezbiteriul împărțea același spațiu cu depozitul de praf de pușcă.[36]

Duelurile reprezentau o parte esențială a comportamentului bărbătesc al vremii, însă prima confruntare cu violența a lui Thomas-Alexandre a avut loc probabil la încăierările generalizate care izbucneau în sălile de biliard și continuau în stradă și în „casele închise" – bordelurile. Prostituția, luptele de cocoși și produsele opiacee se găseau pretutindeni, și nici o autoritate a orașului nu putea sau nu îndrăznea să le reglementeze. Orașul nu avea apă potabilă – o mină de aur pentru proprietarii de taverne –, iar consumul apei din puțurile aflate în zonă era, așa cum scrie cronicarul insulei, Moreau de Saint Méry, „un act de curaj"[37]. În anii 1760, se promisese un puț public pentru orașul de sus, însă

țevile erau încă în tranzit la Port-au-Prince și vor sosi aproape treizeci de ani mai târziu.

Din fericire, Jérémie nu trebuia să se teamă de atacul vreunui inamic. Era excepțional de bine plasat din punct de vedere defensiv, cocoțat pe un deal ce domina amfiteatrul natural creat de golf, ceea ce făcea asaltul de pe uscat aproape imposibil și impunea oricărui atacator venit dinspre mare să urce o pantă abruptă.[38]

De pe meterezele orașului, băiatul putea urmări cum se schimbă culoarea mării, valurile de un gri metalic devenind verzi-albăstrui când goeletele care transportau cafea apăreau la orizont. Ori putea zăbovi în *haute ville*, orașul de sus, care avea ulmi plantați pe trei laturi, cea de-a patra, orientată cu fața spre mare, slujind drept piață publică, unde negustorii și micii fermieri, inclusiv sclavii, puteau să-și așeze tarabele pentru a-și vinde mărfurile. Orașul forfotea de căruțe trase de catâri, măgari și capre. Străzile nepavate se umpleau de praf pe vreme uscată și se transformau în fluvii de noroi în sezonul ploios. Domni călare săreau de pe cai și le ajutau să coboare din calești, apoi le duceau pe brațe pe doamnele îmbrăcate elegant, în vreme ce sclavii își croiau drum prin noroiul gros până la genunchi. *La basse ville*, orașul de jos, era o stradă lungă, având de o parte și de alta mici ateliere, în care oameni de culoare liberi munceau cot la cot cu albii ca tăbăcari, distilatori, olari, șelari, rotari, tâmplari și fierari. Pe strada aceea, printre depozite, se aflau și „țarcuri pentru sclavi“[39].

Fiind una dintre parohiile cel mai puțin dezvoltate ale coloniei, Jérémie nu avea de ales decât să evolueze. Iar, după nașterea lui Thomas-Alexandre, asta s-a și întâmplat. Spre începutul anilor 1780, economia sa s-a dezvoltat mai rapid decât cea a oricărei alte zone din Saint-Domingue, depășind chiar și zonele de câmpie bogate din nord, unde se cultiva trestie de zahăr. Explicația a fost creșterea globală a prețului cafelei (ceea ce ar fi trebuit să îi permită lui Antoine să scoată profituri și mai mari, dacă ar fi avut puțină pricepere de administrator). Portul era înțesat cu corăbii care încărcau marfa tot mai prețioasă pentru piețele din Europa. Prețurile zahărului au scăzut, în vreme ce prețurile cafelei au crescut, astfel

că rândurile cultivatorilor din podiș s-au îngroșat prin sosirea a nenumărați ambițioși din Franța și din restul insulei.

Pe lângă faptul că nu fusese capabil să profite de explozia prețului cafelei, Antoine nu era deloc încântat de prezența sporită a poliției, cum forțele poliției regale călare își extinseseră garnizoanele regionale și fuseseră încartiruite în Jérémie – în versiunea oficială, pentru a-i lichida pe *les marrons* și pe corsari, însă era limpede că aveau misiunea de a extinde autoritatea guvernului în acel orășel izolat și neglijat. Un amănunt legat de acești călăreți înarmați, purtând uniforme albe elegante, cu brocart auriu și flori de crin, trebuie să îl fi impresionat pe tânărul Thomas-Alexandre: aceștia aveau chipul la fel de negru sau chiar mai negru decât al lui.

Poliția călare din Jérémie era comandată de un ofițer superior alb, însă adjunctul lui era un mulatru. Şi corpul în sine era alcătuit din trei sau patru arcași negri, așa cum se numeau polițiștii. Arcurile cu săgeți fuseseră înlocuite cu muschete și puști, pentru că trebuiau să meargă în mijlocul populației albe înarmați cum se cuvine ca să mențină ordinea și să reprezinte statul.*

Un lucru și mai important pentru fiul unei sclave și al unui aristocrat va fi fost rolul sporit al orașului Jérémie în calitatea sa de centru al culturii metise. Deși s-au distanțat cât au putut de mult de negrii aflați în sclavie și de albii săraci, oamenii de culoare liberi au învățat să danseze, să călărească și să se dueleze precum coloniștii albi, pe care îi depășeau deseori în eleganță și snobism. Pe măsură ce orașul cafelei se dezvoltase, *femmes de couleur,* și *filles de couleur* care țineau la modă[40], copiau stilul în vogă la Paris – deși moda ajungea la ele cu câteva luni întârziere – și își schimbau toaletele de mai multe ori în cursul unei singure seri.

* În cele din urmă, rolul tot mai important jucat de persoanele de culoare împotriva sclavilor fugari va provoca o înrăutățire permanentă a relațiilor dintre mulatri și negri; până astăzi, portul Jérémie a rămas îndepărtat și izolat de restul țării, nu din motive geografice, ci din cauza puternicei moșteniri mulatre și metise, care nu se potrivește prea bine în identitatea și mitologia Haitiului modern. (n.a.)

La serate, amfitrioanele se străduiau să se întreacă una pe alta prin imaginație și cheltuieli. O elegantă doamnă de culoare mergea de la un bal la altul, pentru fiecare având nevoie de altă ținută. La primul bal al vieții lor, scria Moreau de Saint-Méry, „femeile nu sunt primite decât dacă poartă tafta, la al doilea – muselină, la al treilea – haine din in“[41].

Nașterile, nunțile și aniversările regelui Ludovic și ale Mariei-Antoaneta erau motive pentru organizarea de baluri multirasiale somptuoase. Gazdele își înfășurau capetele în mătăsuri indiene scumpe și își etalau bijuteriile complicate. Izbucneau adevărate războaie ale modei între amfitrioanele albe și cele de culoare pentru a demonstra cine putea da cele mai impresionante baluri. *Les femmes de couleur* câștigau aproape invariabil, scria Moreau. Ele se străduiau să fie cât mai educate și să aprecieze opera și teatrul[42].

Mai ales ca urmare a apariției acestui tip de societate metisată, ambițioasă, Saint-Domingue și celelalte colonii franceze au devenit capitale culturale ale Lumii Noi, excelând în artele interpretative. Între 1764 și 1791, în Saint-Domingue au fost puse în scenă aproape trei mii de producții teatrale. Alături de operă, erau apreciate *commedia dell'arte* și interpretări creole ale lui Molière. În vreme ce spectacolele din America de Nord britanică se desfășurau în curți și depozite, coloniile franceze ale zahărului au construit teatre și opere elegante. La început, cererea a fost satisfăcută de interpreți francezi, italieni, britanici și ruși, însă cum negrii și metișii aveau noțiuni de balet, teatru și operă, au început și ei să apară în producțiile artistice importante alături de albi. Spre sfârșitul anilor 1700, Saint-Domingue devenise locul de origine al primelor superstaruri negre ale lumii, cum ar fi cântărețele mulatre de operă Minette și Lise[43], ale căror interpretări le-au eclipsau pe acelea ale divelor albe venite în vizită de la Paris și de la Napoli.

Coloniștii albi erau iritați, însă guvernul colonial francez a încurajat astfel de activități în rândul negrilor liberi. Un document oficial colonial din 1780, care promova construirea de teatre, susținea puterea artei de a-i transforma pe cei având strămoși

africani. Prin influența teatrului francez, spunea documentul, oamenii de culoare liberi au abandonat „primitivismul originii lor[44] și, astfel, au devenit civilizați în maniere și obiceiuri"*.

Colonia lor, care era renumită pentru modul în care erau tratați sclavii negri, dădea naștere unei elite culturale mulatre. În afară de artă și de divertisment, aceasta a numărat oameni de afaceri, proprietari de plantații, avocați, filosofi și oratori metiși. În anii 1780, unul dintre aceștia, Julien Raimond, s-a mutat la Paris și a devenit principalul susținător al drepturilor negrilor din acea epocă, în ciuda faptului că deținea o sută de sclavi.

Însă, așa cum această societate nouă și complexă din punct de vedere rasial se trezea la o viață înfloritoare, coloniștii albi se hotărau să riposteze într-un mod tulburător de modern. Deși rasismul colonial îndreptat împotriva sclavilor își găsea motivația în dispreț și în teama de revoltă, reacția împotriva oamenilor de culoare liberi din Saint-Domingue a avut altă cauză: gelozia.

Întrucât oamenii de culoare liberi ajunseseră să domine moda, cultura și comerțul, rasiștii s-au străduit să dea legi care să îi oblige să revină la traiul modest, printre acestea numărându-se și următoarea hotărâre (din 1779) despre modă: „Le interzicem în mod expres[45] [oamenilor de culoare liberi] să afișeze, prin îmbrăcăminte, coafură, înfățișare sau ținută, de o asimilare reprobabilă a modului în care se îmbracă femeile și bărbații albi... Totodată, le interzicem toate obiectele de lux exterioare care sunt incompatibile

* În anii 1970 sociologii care făceau cercetări în Haiti au descoperit o urmă a culturii teatrale din secolul al XVIII-lea: deși trecuseră aproape două sute de ani, unele ceremonii voodoo din zonă dovedeau influențele de netăgăduit ale stilului *commediei dell'arte*. Sociologii au observat acest lucru în stilurile de improvizație, în folosirea accentelor, a costumelor și în participarea publicului. Când au urmărit ceremonii voodoo în zone care nu avuseseră teatre europene în secolul al XVIII-lea, ei au constatat că acestea respectau stiluri de voodoo încă regăsite în Africa. Sociologii au notat constatările, făcând paralele între personajele obișnuite din *commedia dell'arte* și zeii voodoo locali folosiți în asemenea ceremonii – Scaramouche și Ogu; Prima Donna și Ezili; Arlechino și Guède; Pantalone și Papa Legba.[46] (n.a.)

cu simplitatea condiției sau a originii lor, sub pedeapsa de a li se confisca imediat".

În 1773, tribunalul colonial le-a interzis metișilor să folosească nume de „albi"[47]. Ulterior, persoanele cu sânge amestecat[48] au fost silite să își ia nume africane. Potrivit tribunalului, motivul pentru care fusese dată această nouă lege era că „numele uzurpat al rasei albe poate pune statutul unei persoane la îndoială, poate tulbura ordinea succesiunii și crea confuzie și, în ultimă instanță, poate distruge această barieră de netrecut pe care a stabilit-o opinia publică între albi și persoanele de culoare, și pe care guvernul, în înțelepciunea sa, o menține".

Pe lângă această amenințare a albilor și folosirea de polițiști și soldați mulatri împotriva sclavilor fugari, numărul crescând de proprietari mulatri de sclavi producea o ruptură violentă între comunitățile negre și cele metisate. După o scurtă perioadă de înflorire, și în ciuda previziunilor utopice ale unora precum Raymond, societatea multiculturală din Saint-Domingue ducea la evenimente mult mai tulburi, care aveau să izbucnească în scurt timp.

*

În acest răstimp, Thomas-Alexandre își petrecea primul deceniu de viață la o fermă de munte din zona tropicală alături de mama lui, o sclavă de culoare, de misteriosul său tată de origine normandă și de trei frați mulatri. Se juca în desișurile de bambus și copaci cu liane și vâna animale sălbatice la fel ca un corsar. Într-o zi, el îi va povesti propriului fiu despre viața petrecută la tropice, făcând acel peisaj să pară un tărâm de poveste și, privind retrospectiv, probabil că așa i se și părea:

> Țin minte că l-am auzit pe tatăl meu[49] povestind că, într-o zi, pe vremea când avea zece ani și se întorcea din oraș, spre surprinderea lui, a văzut un fel de trunchi de copac zăcând pe malul mării. Nu îl observase în urmă cu două ore, când trecuse prin același loc; prin urmare, a început să se joace, adunând pietricele și aruncându-le în buștean; însă, brusc, după ce pietrele și-au

nimerit ținta, bușteanul s-a trezit la viață. Nu era nici mai mult nici mai puțin decât un caiman (rudă apropiată a aligatorului), care dormea la soare.

Caimanii se trezesc, din câte se pare, indispuși; cel în chestiune l-a zărit pe tata și s-a hotărât să alerge după el.

Adevărat copil al coloniilor, fiu al plajelor și al savanelor, tatăl meu știa să alerge; dar se pare că acel caiman alerga ori, mai curând, sărea mai bine decât el, iar această aventură ar fi făcut să nu mai vin pe lumea asta dacă un negru, care stătea călare pe un zid și mânca cartofi dulci, nu ar fi văzut ce se întâmpla și dacă nu i-ar fi strigat tatei, care deja rămăsese fără suflu:

– În zigzag, micule domn! În zigzag! – un stil de deplasare cu totul nepotrivit pentru un caiman, care poate alerga doar drept înainte sau sări ca o șopârlă.

Grație acelui sfat, tatăl meu a ajuns acasă nevătămat; dar, ca și grecul de la Maraton, a sosit gâfâind și lipsit de putere și, tot ca acel om, a fost cât pe ce să nu mai alerge vreodată pe această lume.

Acea cursă, în care fiara a fost vânătorul, iar omul, vânatul, a lăsat o adâncă impresie asupra tatălui meu.

Fără îndoială că viața pe insulă a întărit aptitudinile înnăscute ale lui Thomas-Alexandre[50]. Un biograf din secolul al XIX-lea atribuia priceperea lui legendară în arta călăriei, care îi îngăduia să lupte călare pe rambleul cel mai abrupt sau pe podurile cele mai înguste, felului în care învățase să călărească – „așa cum deprinde cineva călăria în acele noi țări, unde un om este chemat să îmblânzească animalul pe care îl va folosi, unde vigoarea și agilitatea țin locul cunoștințelor care se deprind în școlile de călărie".[51]

Însă, în afară de pământ și de animale sălbatice, Thomas-Alexandre l-a avut pe tatăl său. Antoine era șarlatan, dar era unul educat. Deși nu era erudit, cunoștea literatura și istoria greacă și romană, iar pregătirea sa de ofițer de artilerie îi oferise cunoștințe destul de temeinice de matematică și de științe. Probabil că l-a dus pe înaltul și arătosul său fiu la teatru și la operă în orașul Jérémie, aflat în apropiere; după doar câțiva ani, Thomas-Alexandre se va obișnui ușor cu societatea pariziană, fiind admirat pentru grația și manierele sale elegante. Cu siguranță că fostul soldat l-a putut

învăța pe fiul său să călărească și să tragă cu arma și, lucrul cel mai important pentru orice bărbat al secolului al XVIII-lea, să se apere cu sabia.

Cu sabia în mână, Antoine probabil că i-a povestit despre strămoșii lor normanzi și despre experiența sa de luptă, despre felul în care ducele de Richelieu îl străpunsese mortal pe prințul de Lixen în fața ochilor săi. Dar, în timp ce își învăța fiul pe jumătate negru să se dueleze ca un tânăr muschetar, să se strecoare printre mangrove, întrezărind un talent pentru luptă cum nu se mai văzuse în familia sa, cel puțin din ceea ce știa el, ce trebuie să fi simțit, oare, bătrânul cu pielea albă? Era vorba de un talent care avea să devină mai important decât și-ar fi putut imagina vreunul din ei.

Capitolul 3

Cucerirea normandă

La începutul anilor 1750, tocmai când averea sa în creștere i-a permis să cumpere întreaga plantație[1], Charles Davy de la Pailleterie a fost lovit de calamitatea pe care o aducea prosperitatea secolului al XVIII-lea – guta[2]. Doctorii i-au spus că starea lui se va înrăutăți din cauza climei din Caraibe și că ar fi mai bine să se întoarcă în Franța. Așadar, lăsând plantația și cei peste două sute de sclavi în grija administratorilor[3], Charles, soția și fiica lui adolescentă, Marie-Anne, au plecat spre Normandia.[4]

O vreme, au locuit cu părinții lui Charles la castelul Pailleterie din Bielleville[5]. Marchizul și marchiza au fost încântați de întoarcerea fiului lor prosper, care, la urma urmelor, le trimisese bani[6]. În Franța secolului al XVIII-lea, nimic nu era mai bine decât să ai un *plantator* în familie.

Tatăl lui Charles l-a informat pe acesta despre o recentă ceartă pentru bani, legată de o cutie ferecată plină cu monede care fusese găsită în castel, ascunsă într-o saltea de paie. Sora văduvă a marchizului a susținut că ea ascunsese banii, care erau ai ei. Marchizul a pus la îndoială afirmațiile ei. A fost chemat un notar să rezolve chestiunea, iar când acesta a întrebat-o pe mătușa lui Charles dacă ea ascunsese banii, aceasta a recunoscut că nu. Însă, apoi, bătrâna doamnă s-a aruncat brusc asupra cutiei, plângând și zbătându-se, obligându-l pe notar să se lupte cu ea pentru a recupera banii. S-a consemnat că, în acea încăierare, văduva „a lovit și a mușcat un martor“[7]. Aceasta era imaginea elocventă a felului în care se desfășurau lucrurile în familia Pailleterie când apăreau probleme legate de moșteniri.

După decesul marchizului și, la scurt timp după aceea, al marchizei, deși Antoine era următorul la succesiune, Charles a luat inițiativa și a susținut că era cel mai mare frate în viață. După cum se consemna într-un document al unui tribunal:

> Neștiind dacă fratele mai mare trăia[8], în ce țară din univers ar putea fi, dacă într-adevăr era în viață, și având în vedere că [atât de mulți] ani de tăcere făcuseră să se creadă că murise, [cei doi frați mai mici] au împărțit între ei veniturile domeniului, în conformitate cu obiceiurile din regiune. Charles Edouard s-a bucurat de toate avantajele pe care le acordă legea fiului celui mai mare.

Devenind noul marchiz Davy de la Pailleterie, Charles s-a instalat în castelul ancestral[9] și a intrat în posesia tuturor proprietăților care țineau de acesta, aproximativ o treime din rente și din proprietate revenind fratelui mai mic, Louis[10]. La scurtă vreme după aceea, Charles a reușit să fie prezentat la Versailles[11] și s-a împrietenit cu aristocrați influenți precum marchizul de Mirabeau[12] (tatăl oratorului revoluționar). A folosit plantația de trestie de zahăr pentru a obține împrumuturi și garanții, cu care a început să cumpere domenii în Franța, și a împrumutat sume și mai mari pentru finanțarea stilului său luxos de trai[13].

Însă, chiar dacă averea sa sporea, Charles știa că plantația avea mari probleme. Izbucnirea Războiului de Șapte Ani și embargoul impus de Anglia produseseră haos în transporturile din colonii[14]; exporturile scăzuseră până într-acolo încât el pierduse zeci de mii de livre din cauza alterării trestiei de zahăr. Mari cantități de zahăr rafinat stăteau în depozite pentru că nu puteau fi transportate. Afacerea întâmpina dificultăți serioase. Însă, folosindu-se de sprijinul noilor săi prieteni cu influență și de noul său titlu, Charles părea pregătit să pornească o afacere care să îi rezolve problemele.

Indiferent ce lipsuri au avut, bărbaților din familia Pailleterie – și, mai târziu, celor din familia Dumas – nu le-a lipsit niciodată îndrăzneala. Chiar dacă oprise traficul dintre Franța și coloniile britanice, războiul nu redusese cererea de zahăr a Europei sau pe

cea de sclavi a coloniilor[15]. Charles a pus la cale un plan pentru a face contrabandă cu „zahăr de cea mai bună calitate“[16] de pe plantația sa din Saint-Domingue, transportându-l la New York. Corăbiile trebuiau să navigheze în josul coastei Atlanticului, sub pavilion britanic, dar să pătrundă în apele insulei Saint-Domingue cu ajutorul unor aprobări de la Versailles, aprobări obținute prin legăturile sale de la curte. Charles a înființat un parteneriat cu un magnat francez din domeniul transporturilor maritime și cu doi frați olandezi care aveau afaceri în Amsterdam și New York.[17]

Planul operațiunii de contrabandă a lui Charles folosea o dană aflată pe o porțiune de coastă la nord de plantațiile lui din Saint-Domingue, la granița dintre coloniile franceză și spaniolă, astfel că era într-un teritoriu neutru. Locul se numea Monte Cristo*.

La început, planul a dat roade, iar Charles a trimis cel puțin un transport de zahăr alb pur de la Monte Cristo la Amsterdam. Însă apele erau înțesate de corăbii englezești, iar călătoria plină de riscuri. În cele din urmă, partenerii au devenit nerăbdători și nemulțumiți de planul care nu îi îmbogățise așa cum speraseră și care le cerea să își încredințeze unul altuia sume importante de bani, pe mari distanțe.

În mai 1760, Charles a călătorit la Londra[18] – incognito, prin Amsterdam, deoarece Franța și Anglia erau încă în război – pentru a se întâlni cu un bancher britanic de la care dorea să obțină capital ca să-și extindă activitatea de contrabandă. Însă, cineva i-a dat lui Charles ideea pentru o nouă afacere, care putea aduce profituri mai mari decât contrabanda cu zahăr: negoțul cu sclavi[19].

Charles i-a cerut celui care se ocupa de afacerile sale să se intereseze de costurile și beneficiile cumpărării unor „piese de India“[20], cum erau cunoscuți sclavii (termen din barter) „de pe Coasta de Aur sau Angola“, și vânzării acestora în Saint-Domingue. Evident, primind un raport favorabil, Charles a înființat un parteneriat cu

* Monte Cristo – uneori ortografiat Monte Christo – includea un mic oraș-port, un munte și un râu. Se mai găsește încă pe hărțile zonei. Insula „Monte Cristo“ – pe care se pare că a folosit-o Charles în activitatea de contrabandă – se afla în largul coastei, în apele coloniale ale Spaniei, lucru extrem de convenabil. (n.a.)

un căpitan care lucrase cu frații Foäche, Stanislas și Martin[21],unii dinre cei mai mari armatori din Normandia și care transformaseră nouăsprezece din cele nouăzeci și una de nave în vase care transportau sclavi. Frații Foäche ajunseseră la apogeul prosperității din negoțul cu sclavi și zahăr – la un moment dat, i-au împrumutat regelui peste un milion de livre pentru administrarea coloniei Saint-Domingue[22] –, iar Charles aspira să fie asemenea lor.

Charles a cumpărat o corabie[23], iar ca semn că nu se simțea defel vinovat în legătură cu noua lui afacere, a rebotezat-o în onoarea fiicei sale. Corabia *Douce Marianne*[24] a plecat spre Sierra Leone[25] britanică transportând, printre altele, 225 de sticle de șampanie și 300 de sticle de cidru tare, iar apoi a luat „300 de captivi de la Fabrica lui Miles Barber din Lancaster“[26]. („Fabricile“ erau avanposturile care vindeau sclavi angro, fiind situate deseori pe insule din apropierea coastei de vest a Africii.)

Negoțul cu sclavi putea aduce profituri mari, dar și pierderi uriașe, dacă mergea prost. Şi, așa cum s-a întâmplat cu toate afacerile lui Charles de când începuse viața de aristocrat de vază, ceva a mers foarte prost. Superîncărcătura pe care Charles o luase pentru a o duce în Sierra Leone, în vederea cumpărării de sclavi, s-a dovedit volatilă; în largul coastelor Africii, s-a certat cu căpitanul vasului și a ajutat echipajul să se răzvrătească[27], încuindu-l pe căpitan în cabina lui. (După câteva săptămâni, l-au transferat într-o magazie mică de pe punte, unde l-au ținut închis vreme de trei luni.) Între timp, membrii echipajului au transformat corabia într-un loc al desfrânărilor, bând și consumând multe din provizii și abuzând sclavele. Nerespectând ordinul expres al lui Charles, membrii echipajului au oprit în Martinica, unde au vândut o parte din sclavi spre propriul lor profit. Însemnările arată că au ajuns să livreze mai puțin de jumătate din încărcătura care avea ca destinație Saint-Domingue. Prima afacere cu sclavi a lui Charles eșuase.

Ne putem doar imagina suferințele umane produse de soarta acelei corăbii. Însă, pentru Charles, a însemnat doar că o altă afacere riscantă îi crescuse datoriile[28], nu averea. A încercat din

nou, dar al doilea voiaj al lui *Douce Marianne*, deși scutit de revolte la bord, a fost la fel de neprofitabil. Operațiunea cu sclavi a lui Charles a fost considerată demnă de dispreț chiar și potrivit standardelor extrem de joase ale negoțului cu sclavi. Stanislas Foäche îi descria astfel pe el și pe oamenii lui: „pretențioși, nedrepți[29] și ignoranți în privința afacerii în care se băgaseră". Iar magnatul adăuga: „Plantațiile lui puteau produce 600 de tone de zahăr alb[30], [dar] a descoperit secretul de a produce doar 200. Spațiile lui de lucru sunt într-o stare jalnică". Foäche rezuma apoi problema colaborării cu Charles: „Vom pierde o mulțime de negri".

În mod ironic, Charles botezase justificat vasul pentru sclavi după numele fiicei sale, pentru că avea nevoie urgentă de bani ca să înapoieze uriașa sumă pe care o împrumutase cu scopul de a impresiona societatea cu pregătirile căsătoriei Mariei-Anne[31]. Logodnicul ei, un tânăr conte pe nume Léon de Maulde, provenea dintr-o familie nobiliară de rang mai înalt decât a sa, care crezu că prin această alianță avea să pună mâna pe mai mulți bani pentru a plăti datoriile familiei.

Marie-Anne de la Pailleterie s-a căsătorit cu contele Léon de Maulde în capela Saint-Sulpice, pe 4 mai 1764. După cum precizează clar anunțurile din *Gazette de France,* nunta a fost un mare eveniment social, la care a participat crema societății franceze[32]. Dota ei[33] cuprindea diamante, haine luxoase, clădiri și posesiuni de sute de mii de livre. Contractul de căsătorie a fost semnat de rege și de toți membrii familiei regale.

Însă datoriile depășeau averea lui Charles, iar unele dintre notabilitățile de la nuntă – și mai ales patronul său, Mirabeau – vor deveni în curând cei mai furioși dintre creditorii lui[34]. Charles a reluat negoțul cu sclavi în speranța că va da lovitura. A riscat viitorul fiicei sale – și pe al său – pe corabia de sclavi care purta numele acesteia[35].

„Toți creditorii dumneavoastră sunt pregătiți de atac"[36], i-a scris de la Paris, în primăvara anului 1773, ginerele său, contele Maulde. Charles se mutase înapoi în Saint-Domingue[37], sperând că va face ordine pe proprietatea de acolo[38]. Însă plantația era în

stare jalnică, „casele, grajdurile[39] și mașinile de prelucrare“ stăteau să se prăbușească, îi scria unul dintre administratori. „Patruzeci și cinci de negri sunt bolnavi, iar ceilalți au ajuns la capătul puterilor, deoarece nu au hrană și, totuși, sunt siliți să muncească. Din aceste două motive avem mulți morți.“

Ca și cum ar fi cedat în fața sorții, Charles s-a prăbușit – într-o casă pe care o cumpărase în apropiere de Le Cap, pentru a fi aproape de plantație – și a murit în urma complicațiilor provocate de gută[40]. Stanislas Foäche i-a plâns decesul observând: „Domnul de la Pailleterie a murit[41], din fericire pentru familia sa, deoarece și-a lăsat afacerile în cea mai cumplită dezordine“.

La trei luni după moartea lui Charles, Louis de la Pailleterie, încă soldat, a fost implicat într-un scandal legat de vânzarea de arme defecte armatei franceze[42]. Cu reputația compromisă, a petrecut cincisprezece zile într-o închisoare militară, iar, o lună mai târziu, a murit și el.[43]

Romancierul Dumas va împrumuta, într-o bună zi, trăsături de la ambii unchi ai săi, fără a mai vorbi de bunicul său, un ticălos notoriu, pentru a-i descrie pe eroii negativi din *Contele de Monte-Cristo*. Citind documentele tribunalului[44] care prezentau cu amănunte sordide averea obținută prin escrocherii a lui Charles, ceea ce va avea efecte devastatoare asupra fiicei și a soțului ei, mi-a fost imposibil să nu mă gândesc la faptul că unul dintre lucrurile interesante legate de personajele negative din romanele lui Dumas este că, deși lacome și lipsite de principii, ele au copii inocenți și decenți. Scriitorul a înțeles foarte bine acest lucru din experiențele propriei familii.

Cum cei doi frați Pailleterie muriseră, iar Antoine era dat dispărut și se presupunea că murise, proprietatea și titlul – împreună cu muntele de datorii – au revenit Mariei-Anne și soțului ei. Toate personalitățile vremii care veniseră la nunta lor deveniseră acum creditori[45], cerând ca proprietatea să fie scoasă la vânzare pentru achitarea datoriilor; marchizul de Mirabeau a susținut că Charles semnase documente din care reieșea că el trebuia să fie primul pe lista creditorilor familiei Pailleterie. Contele de Maulde

a ajuns la concluzia că soția lui moștenise datorii pe care doar vânzarea întregii sale proprietăți le putea egala. A aranjat ca unul dintre foștii agenți ai lui Charles din Saint-Domingue să evalueze plantația, dar a primit un raport descurajator: „Proprietatea este distrusă[46], casele sclavilor se ruinează, câmpurile cu trestie de zahăr sunt aproape abandonate, sclavii nu mai sunt în stare să muncească. O imagine îngrozitoare".

După doi ani, totuși, printr-o administrare atentă de la distanță, Maulde a făcut plantația să redevină profitabilă. Se înțelesese cu unii dintre creditorii lui Charles și începuse să facă planuri pentru vânzarea castelului Bielleville[47] pentru a achita restul datoriei. Frații Pailleterie lăsaseră prăpăd în urma lor, dar, după ce acea generație dispăruse, lucrurile păreau să se îndrepte, în sfârșit, pe calea cea bună pentru moștenitorii lor mai respectabili.

*

Nava militară franceză *Trésorier* a ancorat în Le Havre, Normandia, în prima săptămână din decembrie 1775[48]. Plecase din Port-au-Prince, Saint-Domingue, și de pe ea a debarcat un singur pasager. Era un bărbat masiv, în vârstă de aproape șaizeci de ani, zvelt, însă vânjos, cu pielea de un bronz roșcat ca a unui viking obișnuit cu soarele. I-a spus funcționarului vamal de pe chei numele său, iar acesta l-a notat conștiincios: Antoine Delisle[49].

Proprietarul hanului la care Antoine Delisle a tras în noaptea aceea își amintea că, pentru un străin, omul părea să cunoască zona extrem de bine[50]. De la han, Delisle a trimis câteva scrisori, între care una către abatele Bourgeois, preotul domeniului Bielleville. În următoarea săptămână, s-a întâlnit cu abatele și s-a prezentat: „Părinte, sunt Alexandre Antoine Davy de la Pailleterie[51]. M-am întors din Saint-Domingue." Drept dovadă, i-a arătat certificatul de botez, întocmit la bisericuța din Bielleville, pe 26 februarie 1714. „Îmi veți spune ce s-a întâmplat și vă voi spune ce să faceți. Sunt cel mai mare dintre frați, dreptul e al meu."

Abatelui i s-a părut că exista o asemănare izbitoare cu frații Pailleterie, însă nu era sigur. La urma urmelor, asemănarea fizică

nu era o dovadă. Acel om putea să fi furat certificatul de naștere al lui Alexandre Antoine sau să fi intrat în posesia lui în alt mod. Însă necunoscutul i-a relatat amănunte din primii ani de viață ai lui Alexandre Antoine pe care abatele a socotit că nu le putea cunoaște și altcineva.

Convins că străinul era cu adevărat moștenitorul de drept[52], abatele i-a scris în acea noapte contelui de Maulde, persoana care ar fi fost cea mai afectată de revenirea fiului risipitor. Acesta se afla pe proprietatea familiei sale, în regiunea Champagne. Abatele i-a sugerat să vină cât mai curând la Caux.

Așa cum făcea în orice împrejurare, contele de Maulde și-a notat cu scrupulozitate ziua în care primise scrisoarea abatelui în registrul de conturi al familiei:

> 11 decembrie 1775[53], scrisoare de la preotul din la Pailleterie, monseniorul Bourgeois, care mă informează de întoarcerea domnului de la Pailleterie, fratele cel mare.

A tăiat cuvântul „întoarcere“ și l-a înlocuit cu „apariție“ – *apparition*, care în franceză, ca și în română, se folosește și pentru fantome și viziuni supranaturale. Maulde a răspuns prompt: era dispus să îl recunoască pe fratele cel mare după ce îl întâlnea și vedea dovada. Între timp, nu va încerca să îl împiedice pe Antoine să se instaleze în castelul Bielleville.

*

Antoine a părăsit hanul și s-a mutat în castelul familiei, în a doua săptămână din decembrie 1775. Clădirea rece din piatră, numeroasele sale etaje unite prin scări întortocheate și acoperișurile înclinate trebuie să fi constituit un șoc după anii petrecuți la tropice. Avea nevoie de reparații, însă, în esență, arăta la fel cum și-o amintea la plecare; corăbiile cu pânze pe care el și Charles le sculptaseră stângaci în peretele din piatră al dormitorului lor, visând aventuri pe mare, erau încă acolo. Personalul era redus drastic, dar menajera, Mademoiselle Marie Retou[54], o fată bătrână de peste treizeci de ani, părea dornică să îi facă pe plac. Ea avea să se

ocupe de el în timpul primului Crăciun petrecut în Franța după mai bine de treizeci de ani.

Primii vizitatori oficiali ai lui Antoine au fost Marie-Anne și Léon de Maulde. Nu i-a tratat prea politicos. Familia Maulde a făcut tot ce a putut ca să se înțeleagă cu „unchiul Antoine" – sacrificaseră multe ca să facă ordine pe domeniul răposatului său frate; li se promisese în mod mincinos o avere și, de atunci încoace, îmbunătățiseră starea moștenirii – însă contele priceput în afaceri a descoperit curând că nu avea nici o șansă de luptă împotriva revendicărilor fiului proaspăt reîntors. Maulde i-a propus lui Antoine ca el și soția sa să renunțe la toate drepturile și revendicările anterioare în privința domeniului, în schimbul unei rente care să-i ajute să își recupereze cheltuielile. Au întocmit și semnat un acord cu Antoine, în martie 1776[55].

Pentru a-și susține mai bine poziția în cadrul bătăliilor de la tribunal și, probabil, pentru a-și satisface curiozitatea, contele de Maulde a decis să investigheze misteriosul interludiu insular al lui Antoine. Folosindu-și legăturile pe care și le făcuse când inspectase proprietatea lui Charles din Saint-Domingue, Maulde a găsit un procuror regal pensionat, care locuia în Jérémie, un anume domn Chauvinault, dispus să realizeze o investigație.

Chauvinault l-a informat că, în ciuda unui început promițător în zona de podiș, la data la care a plecat, proprietatea lui Antoine valora foarte puțin; de fapt, detectivul a identificat datorii neachitate pe insulă care erau de zece ori mai mari decât valoarea proprietăților lui Antoine în Grand Anse. Sărmanul Maulde trebuie să se fi minunat de asemănările dintre frații Pailleterie și s-a întrebat din nou cum de avusese ghinionul să ia în căsătorie o fată care provenea dintr-o familie în care existaseră asemenea escroci.

Spre deosebire de afacerile fratelui său, cele ale lui Antoine nu fuseseră, în primul rând, financiare. Așadar, Chauvinault s-a concentrat asupra descoperirii relațiilor intime avute de fiul risipitor și a posibililor copii rezultați. Pentru început, i-a prezentat lui Maulde relația lui Antoine cu Catin, sclava care fugise cu el de pe plantația lui Charles; Antoine îi pusese capăt când o considerase

pe aceasta prea bătrână, dar, a remarcat Chauvinault, îi permisese să ducă o viață de femeie liberă.

Chauvinault a raportat apoi despre faptul că Antoine cumpărase o frumoasă negresă, pe nume Marie Cessette, pentru care plătise „un preț exorbitant", ceea ce sugera un interes neobișnuit față de aceasta. Ulterior, de fapt, „a trăit cu ea [și a avut cu ea] patru copii mulatri". Chauvinault preciza că, înainte de întoarcere, Antoine își vânduse trei dintre copii, dar și pe Marie Cessette, unui domn Carron din Nantes.*

Detectivul a mai transmis și interesanta știre că al patrulea copil al lui Antoine, un băiat despre care se spunea că era preferatul său, *nu* fusese vândut împreună cu ceilalți. Acel băiat era „un tânăr mulatru care, din câte se spune, a fost vândut la Port au Prince", a scris Chauvinault, „condiționat, cu drept de răscumpărare, căpitanului Langlois, pentru 800 de livre, care i-au slujit domnului Delisle pentru a-și plăti transportul până în Franța".[56]

Sosind pe cheiurile de la Port-au-Prince, probabil că Antoine a descoperit că avea nevoie de mai mulți bani pentru traversarea oceanului și și-a vândut ultimul fiu rămas fără să stea prea mult pe gânduri. Avea să fie ultimul gest de egoism al unui om care dorise doar să-și satisfacă plăcerile – ca și cum, după ce își vânduse pe rând amantele și copiii, Antoine îl păstrase pe fiul preferat așa cum ar fi ascuns un inel prețios într-un pantof, pentru a fi vândut în caz de nevoie. Însă o asemenea interpretare este contrazisă de

* Alte documente legale[57], în principal certificatul de căsătorie al lui Thomas-Alexandre, contrazic concluziile investigatorului în legătură cu Marie Cessette. Acestea arată că ea a murit în „La Guinodée, în apropiere de Jérémie", în 1772. Nu se precizează cauza decesului, dar mulți au murit în uraganele devastatoare din 1772, care au distrus nenumărate plantații din Saint-Domingue, Jamaica și Cuba. În memoriile sale, romancierul Dumas afirmă doar că soția lui Antoine, „la care ținuse foarte mult, a murit în 1772; și întrucât ea a gestionat domeniul, acesta a pierdut în valoare zilnic după moartea ei"[58]. El sugerează că moartea Mariei Cessette a fost una dinte cauzele care l-au determinat pe Antoine să se întoarcă în Franța. Eu am studiat toate documentele și nu am nici o dovadă concretă privind soarta ei. Uimitor este și faptul că nici Thomas-Alexandre nu a vorbit vreodată despre mama sa, cel puțin nu în documentele pe care le-am găsit. (n.a.)

un amănunt crucial din descrierea lui Chauvinault: *condiționat, cu drept de răscumpărare*.

Chiar dacă și-a vândut restul familiei, pe fiul său, Thomas-Alexandre, doar l-a amanetat. Recuperându-și titlul și proprietățile în Franța, acum îl putea răscumpăra.

*

Thomas-Alexandre Dumas Davy de la Pailleterie, având paisprezece ani, a coborât pe chei la Le Havre, pe 30 august 1776[59]. În documentele navei a fost trecut drept „sclavul Alexandre"[60], aparținând unui anume „locotenent Jacques-Louis Roussel". Era un șiretlic necesar, deoarece tânărul mulatru nu putea coborî de pe navă în Franța de unul singur[61]. Antoine răscumpărase libertatea fiului său[62] de la căpitanul Langlois și îi plătise traversarea până în Normandia în compania unui „proprietar".

Viața în castelul din Normandia trebuie să fi fost uimitoare pentru un tânăr care fusese până atunci sclav în Port-au-Prince. Iar fiul cu pielea tuciurie al proaspătului marchiz trebuie să fi reprezentat o surpriză la fel de mare pentru majoritatea sătenilor blonzi, cu ochi albaștri, din Bielleville. Însă prima mențiune referitoare la Thomas-Alexandre în Franța – într-o scrisoare ferfenițită, din noiembrie 1776, trimisă de abatele Bourgeois contelui de Maulde – este făcută fără alte prerogative[63]. Abatele era mai preocupat să îl informeze pe Maulde de evidenta idilă a lui Antoine cu menajera, domnișoara Retou, care îi putea amenința proprietatea dacă se încheia cu o căsătorie.

> Domnule și stimate conte[64], scria abatele:
>
> Țin să fiu primul care vă informează că unchiul dumneavoastră se gândește să își sporească familia cu o persoană care locuiește deja în casa sa. Mi s-a părut că vorbește serios, când l-am auzit spunând că este liber să procedeze după cum socotește de cuviință. Tot ce [face] este de cel mai prost gust posibil. Domnul marchiz pare hotărât să se însoare cu fata și nu permite nimănui să glumească în legătură cu acest lucru. ([Un bărbat] a glumit puțin despre asta zilele trecute – [Marchizul] de la Pailleterie nu a scos

> nici un cuvânt)... Se spune că tânărul Thomas a ajuns la Le Havre, un nou locatar la Bielleville... (Vă scriu toate acestea doar pentru că m-ați rugat, dar sper că veți folosi ceea ce vă transmit doar dacă situația o va cere, deoarece am auzit că este foarte supărat pe mine.)
>
> Vă rog să ardeți această scrisoare.

După ce l-a răscumpărat pe Thomas-Alexandre, Antoine a hotărât să amaneteze proprietatea familiei.

A refuzat să onoreze diferitele angajamente pe care și le asumase față de familia Maulde, iar văduva lui Louis de la Pailleterie a început să fie prezentă la toate petrecerile de la curte pentru a se mai bucura și ea de o bucată din tort înainte ca Antoine să îl mănânce pe tot. Nepotul și nepoata s-au trezit prinși în iureșul unei crâncene bătălii legale cu unchiul lor[65].

În ceea ce îl privește, Antoine se întorsese din junglă cu gusturi de procesoman. Părea să guste orice bătălie împotriva diferiților membri ai familiei sale. A câștigat dreptul de a-și spune marchiz de la Pailleterie, plus dreptul la castel și la terenurile acestuia – ținând, în același timp, la distanță cu deosebită abilitate mai toate datoriile domeniului. În februarie 1777, Antoine a amestecat reședința principală într-un contract complicat, pentru o rentă anuală de 10 000 de livre, ce urma să îi fie plătită de nepotul prin alianță, care acum era de-a dreptul furios, și a vândut restul[66] – terenuri, feudă, drepturi senioriale, ferme și castel – unui domn Bailleul, un latifundiar învecinat, pentru suma de 67 000 de livre. (Tânărul conte de Maulde s-a plâns tuturor de soarta sa, exprimându-și nemulțumirea într-o scrisoare: „Niciodată soarta nu a pedepsit pe cineva la fel de crud ca pe mine".)[67]

Între timp, Antoine a cumpărat pentru el și pentru fiul său haine din mătase, satin și brocart și a început să caute o casă. L-a dus pe Thomas-Alexandre la un botez, unde tânărul a semnat în registrul martorilor – prima însemnare făcută cu mâna lui – ca „Thomas Retoré[68], fiul natural al domnului marchiz de la Pailleterie care a locuit în Saint-Domingue".[69] Poate a fost un semn că era dezorientat faptul că a folosit numele de Retoré, nume probabil

reținut de la un vecin din Jérémie (unde poate fi găsit pe documentele oficiale ale perioadei).

În toamna anului 1778, având bani gheață, Antoine și fiul său s-au mutat la Saint-Germain-en-Laye[70], un orășel situat în partea vestică a Parisului. În unele privințe o suburbie elegantă, Saint-Germain-en-Laye fusese o enclavă aristocratică pe vremea Regelui Soare, nu foarte deosebit de satelitul Versailles, și având propriul său palat regal. Însă, la mijlocul secolului al XVII-lea, se transformase într-unul dintre orășelele cele mai bogate, având o dezvoltare foarte rapidă, grație prezenței negustorilor foarte activi și a oamenilor educați, alături de lucrători și meșteșugari care să îi slujească. Nici că putea exista un loc mai plăcut pentru a trăi, beneficiind de aerul proaspăt de țară, de apropierea Parisului și de plimbările minunate de-a lungul terasei unde erau amenajate pe niveluri diferite grădinile regale.

Împreună cu fiul său, Antoine a adus încă o persoană din Normandia pentru a trăi în lux alături de el – menajera, domnișoara Retou. Ciudatul trio a închiriat camere într-o casă de pe Rue de l'Aigle d'Or[71], strada Vulturului de Aur – un nume potrivit, dacă ne gândim la vulturii auriți de pe blazonul lui Davy de la Paillaterie[72]. Strada era îngustă și întortocheată, mărginită de case și de magazine, aflându-se în apropiere de palatul Saint-Germain-en-Laye și de grădinile sale.

De asemenea, se afla la câțiva pași de academia profesorului regal de scrimă, Nicolas Texier de la Boësière[73], unde Antoine și-a înscris fiul pentru primele lecții. În afară de scrimă, școala îi instruia pe tinerii de familie bună în scopul dezvoltării lor intelectuale, fizice și sociale, asigurând educația echivalentă unei școli secundare de elită.

Antoine își recunoscuse legal fiul[74] înainte de a se muta acolo, astfel că băiatul avea dreptul să își spună Thomas-Alexandre Davy de la Pailleterie. Cum Antoine era marchiz, „sclavul Alexander" era acum conte[75].

Viața în capitala Franței era complicată pentru un tânăr aristocrat mulatru și, așa cum Thomas-Alexandre va descoperi curând,

nu a fost singurul care a înfruntat o asemenea soartă și riscurile care o însoțeau adesea. În țara Bourbonilor, mai trăiau și alți metiși. Unii erau bogați și dețineau titluri nobiliare; alții nu aveau nici una, nici alta. Puternicii zilei din anturajul regelui observaseră că există asemenea oameni – care, indiferent cât de pudrați sau deghizați ar fi fost, nu puteau fi considerați francezi nativi – și nu erau încântați deloc de situație.

Capitolul 4

„În Franța nimeni nu este sclav“

Până în ziua în care Antoine și-a vândut fiul[1] pentru a-și plăti traversarea oceanului, Thomas-Alexandre se aflase rareori departe de tatăl lui. Era obișnuit cu parohia Jérémie, în care oamenii de afaceri metiși îi depășeau numeric pe cei albi, iar tatăl său juca rolul unui simplu fermier. Acum se trezise într-o situație cu totul diferită. Bărbatul pe care îl știa drept un sihastru mereu prevăzător și taciturn devenise brusc bogat, nobil și fără nici o grijă. Antoine nu dădea semne că se mai gândea și la ceilalți copii ai lui, însă acum părea hotărât să îi ofere fiului rămas toate avantajele, pentru a-l transforma într-un tânăr conte elegant.

Thomas-Alexandre sărise peste fazele cruciale ale educației de aristocrat[2]: lecții cu guvernanta, urmate de instruire intensivă cu un tutore și studiu academic, astfel încât, la vârsta de zece sau unsprezece ani, să cunoască latină, greacă, geografie, istorie, gramatică, filosofie, literatură și matematică, dar și dans, să cânte la un instrument, să practice scrima și să călărească. Ideea era ca, până la treisprezece ani, vârsta maturității, unui copil nobil să i se ofere posibilitatea de a deprinde toate aptitudinile dorite pentru a străluci *à la ville et à la cour* – „atât în oraș, cât și la curte“.

Diminețile de la școala La Boëssière erau dedicate studiului academic, urmate de după-amieze petrecute călare în uriașa *salle du manège*, sala de călărie din Grădinile Tuilleries, iar apoi mânuirea sabiei în *salle d'armes* („sala armelor“) aparținând academiei, decorată cu arme foarte vechi și însemne heraldice. Thomas-Alexandre a fost un atlet extraordinar de grațios și a excelat la toate disciplinele artistice.[3] Însă a strălucit cu adevărat în arta pentru care era renumită academia. Și aici l-a întâlnit probabil pentru

prima oară pe misteriosul spadasin, eruditul și aristocratul mulatru care îl va introduce în lumea confruntărilor cu arma.

Cavalerul de Saint-Georges, un bărbat de înălțime medie și cu statură atletică, avea în jur de treizeci și cinci de ani când Thomas-Alexandre a ajuns la academia La Boëssière.[4] Elegant și mândru, purta cele mai fine haine – pantaloni bufanți din mătase, capă, vestă din brocart –, chiar și când nu se afla la curte. Avea pielea deschisă la culoare[5] și devenise mai deschisă datorită obiceiului de a o pudra. Purta peruci albe și își ruja buzele, cum era moda la curtea lui Ludovic al XV-lea.

Acest domn mulatru putea să se pudreze și să se îmbrace cum dorea, deoarece era recunoscut drept cel mai mare spadasin al Europei. În cincisprezece ani, toți campionii albi încercaseră să îl învingă pe Saint-Georges; cu excepția unui italian cu care se confruntase în condiții excepționale[6], toți dăduseră greș.

Saint-Georges se născuse în 1745[7], cu numele de Joseph Boulogne, pe mica insulă Guadelupa, unde se cultiva trestie de zahăr, având ca tată[8] un alb bogat, se pare funcționar regal care se ocupa de finanțe, și ca mamă[9] o negresă liberă, pe nume Nanon. Ca și Antoine, tatăl lui Joseph devenise proscris, în cazul lui, după ce fusese acuzat de crimă. A fugit de pe insulă în Franța și a fost condamnat la moarte *in absentia*. La mai puțin de doi ani după aceea, a beneficiat de iertarea regală, și a revenit în Guadelupa pentru a-și lua fiul. Când Joseph avea treisprezece ani, tatăl lui l-a înscris la academia La Boëssière, unde talentul său de scrimer a anunțat imediat geniul.

Foarte bun țintaș și minunat călăreț, Saint-Georges a devenit membru onorific al gărzii regelui – îngăduindu-i-se să ia titlul de „cavaler“[10] – ca urmare a faptului că răzbunase o insultă rasistă. A urmat un deceniu în cursul căruia a devenit campionul absolut al sabiei. Apoi, însă, cavalerul Saint-Georges a renunțat la sabie și a decis să se dedice muzicii. Proclamat violonist virtuoz aproape la fel de valoros așa cum fusese ca spadasin – îi plăcuse să cânte la acest instrument de când era copil, în Guadelupa –, a început să compună și să dirijeze și s-a bucurat de patronajul

Mariei-Antoaneta[11], o austriacă snoabă în ceea ce privește muzica și care l-a proclamat drept singurul maestru din țara ei de adopție care merita ascultat.

Numeroasele talente ale cavalerului au fost bine rezumate de John Adams, care a vizitat Parisul, în 1779: „Bărbatul mulatru", a scris viitorul președinte american, „este cea mai desăvârșită persoană din Europa[12] în privința călăriei, a tragerilor cu arma, a mânuirii spadei, a dansului și a muzicii. Este capabil să nimerească un nasture de pe haina sau vesta maeștrilor. Este capabil să nimerească în aer cu o bilă *[sic]* de pistol, o monedă aruncată în aer." Cavalerul a atins în cele din urmă plafonul rasial. După ce a fost numit director al noii Academii Regale de Muzică și director al Operei din Paris, trei dive ale operei au trimis o scrisoare reginei[13], susținând că onoarea lor nu le permite să fie conduse de un mulatru.

Spre sfârșitul anilor 1770, cavalerul își dedica mai tot timpul muzicii și vieții amoroase, dar a continuat să lupte demonstrativ cu tineri spadasini promițători la academia lui La Boëssière. Un elev alb de la academie, al cărui jurnal îl trădează drept un rasist convins, scria cu invidie despre Saint-Georges care se duelase cu „un tânăr foarte bogat[14], care era de aceeași rasă cu el".

Thomas-Alexandre urma să împlinească nouăsprezece ani, fiind cu patru ani mai în vârstă decât fusese Saint-Georges la înscrierea la academie, însă stilul lui era mai viguros și mai agresiv, folosindu-și înălțimea, viteza și puterea. Era un adevărat spadasin. Aceasta se va dovedi o înclinație care îi va hotărî soarta; în vreme ce sabia scurtă era preferată pentru dueluri în societatea aleasă, sabia mai lungă, mai grea, era arma supremă în bătălii.

*

Când imperiul colonial sclavagist francez se afla la apogeu, cum a fost posibil ca fii de sclave, bărbați de culoare, să trăiască precum niște gentlemeni la Paris – capitala Franței, chiar a Europei? Răspunsul este că, în tribunalele franceze, fără a mai vorbi de academiile sale, avusese o luptă la fel de impresionantă și neașteptată.

Filosofilor Iluminismului francez le-a plăcut să folosească sclavia ca simbol al opresiunii și, mai ales, al opresiunii politice. „Omul s-a născut liber[15], dar pretutindeni este în lanțuri", scria Jean-Jacques Rousseau în 1762, în *Contractul social*. O generație de avocați bătăioși au pus în acțiune principiile Iluminismului, ajutându-i pe sclavi să ceară în tribunale dreptul de a fi tratați ca supuși francezi de rând. Ei au prezentat problema sclaviei umane în fața tribunalelor suverane parlamentare ale Franței – și au câștigat aproape de fiecare dată libertatea pentru clienții lor negri sau metiși. Înfuriat, Ludovic al XV-lea s-a văzut cu mâinile legate. Expresia „monarhie absolutistă" este înșelătoare: Franța din timpul *Ancien Régime* a fost un stat al legii, al precedentelor, în care scânteia rațiunii iluminate putea și deseori chiar a declanșat lucruri importante.

Franța regală nu avea un organism legislativ precum Parlamentul englez. Parlamentele franceze[16] erau organisme judecătorești. În vreme ce tribunalele amiralității rezolvau disputele care apăreau în războiul pe mare sau comerțul colonial, chestiunile mai importante erau de competența celor douăsprezece *parlamente* regionale – și a Parlamentului din Paris[17], numit și *Parlement par excellence*. Acesta era un fel de tribunal supraregional, ale cărui hotărâri se aplicau în teritoriile aflate foarte departe de limitele orașului, incluzând aproape o treime din teritoriul Franței, și chiar și regele se putea regăsi prins în rețeaua jurisdicției sale[18]. Disputele de aici erau supuse dezbaterii potrivit vechilor obiceiuri ale Franței.*

* Faimoasa afirmație a Regelui Soare *L'État c'est moi* – „Statul sunt eu" – a fost făcută, din câte se pare, în timpul unei dispute pe care a avut-o cu Parlamentul din Paris. Ludovic al XIV-lea a reușit aproape să suprime aceste parlamente. Cu toate acestea, după moartea sa, în 1715, tribunalele nobiliare și-au recăpătat drepturile și cele mai importante hotărâri guvernamentale au fost luate, nu potrivit toanelor regelui, ci mai curând pe baza unui studiu extins asupra „legii comune" franceze. Spre deosebire de sistemul legal modern francez, bazat pe Codul Napoleonian, sistemul *Ancien Régime* se sprijinea mult pe precedente: Franța a fost guvernată prin maxime create de avocați, după examinarea unor documente adunate vreme de sute de ani. În absența unui

Cu decenii înainte ca hotărârea Somerset[19] din 1772, luată la Londra, să declanșeze mișcarea abolițională britanică, avocații francezi pledanți și-au folosit condeiul pentru a începe o luptă pe care Thomas-Alexandre și Saint-Georges au continuat-o, în cele din urmă, cu sabia.

Totul era posibil datorită conceptului, care izvorăște din originile neclare ale națiunii, că Franța era țara celor liberi, că pe teritoriul său nimeni nu trebuie ținut în servitudine fără voia sa. Ideea de a aplica acest concept situației sclavilor care soseau în porturile franceze își are originea la sfârșitul secolului al XVI-lea. Cu toate acestea, o instanță de la sfârșitul secolului al XVII-lea, tocmai când începea închegarea imperiului colonial francez și folosirea sclavilor negri, a stabilit un precedent și a inaugurat era „principiului libertății", obținut pe cale juridică, care a continuat până la Revoluție. Situația a fost soluționată când Ludovic al XIV-lea, Regele Soare, a recunoscut personal dreptul inalienabil al sclavului negru la libertate când ajungea pe pământ francez. Totuși, sclavia însemna ceva pentru imperiu și cu totul altceva pentru Franța propriu-zisă.

S-a întâmplat în 1691, când doi sclavi au evadat de la stăpânul lor din Martinica și au ajuns în Franța ca pasageri clandestini pe o corabie. Imediat ce au ajuns în port, sclavii au fost descoperiți și situația a fost supusă atenției regelui. Cu doar șase ani înainte, Ludovic al XIV-lea promulgase Codul Negru pentru imperiul colonial francez.

„Regele a fost informat[20] că doi negri din Martinica au traversat oceanul la bordul corabiei *Oiseau*", sună relatarea laconică a incidentului într-un document al Ministerului Regal al Marinei. „[Maiestatea Sa] nu a socotit că sclavii trebuie înapoiați pe insule, pentru că libertatea lor a fost dobândită potrivit legilor regatului privind sclavii, imediat ce au ajuns pe uscat." Sclavii erau liberi.

Într-o scrisoare de scuze către intendentul regal al insulei Martinica (funcție care combina rolurile de guvernator și cel de șef al

organism legislativ, precum Parlamentul britanic, aceste înalte curți franceze nu numai că au interpretat legea, ci au și scris-o. Puterea și independența tribunalelor din *Ancien Régime* sunt complet uitate astăzi. (n.a.)

poliției), secretarul de stat francez pentru afaceri coloniale scria că încercase să găsească o cale de a face recurs la hotărârea regelui, dar nu găsise „nici o ordonanță[21] care să permită coloniștilor să își păstreze sclavii negri în Franța când aceștia doresc să profite de libertatea dobândită de toți cei care ajung pe pământ francez".

Teoretic, principii similare au existat și în alte țări nordice, îndeosebi în Marea Britanie. „Anglia avea un aer prea pur[22] pentru ca sclavii să îl poată respira", suna o expresie populară, iar cântecul „Stăpânește, Britannia!"[23] avea refrenul „Stăpânește, Britannia, stăpânește valurile: britonii nu vor fi niciodată sclavi". Însă cântecul nu se aplica străinilor de țară, și cu certitudine, nu se aplica în cazul negrilor de pe insule. Așa cum se exprima un judecător britanic la începutul secolului al XVIII-lea: „Legea nu ține seama de negri".[24*]

În 1715, o tânără de culoare care călătorea cu stăpâna ei în Franța a fost încredințată temporar, pentru siguranța ei, unei mănăstiri din orașul-port Nantes. Când stăpâna s-a întors să își recapete bunul, călugărițele au refuzat să predea fata.[25] Tribunalul amiralității din oraș a declarat că fata era liberă, deoarece proprietara nu o declarase ca fiind sclavă atunci când intrase în țară. Primarul orașului Nantes, principalul port de tranzit pentru sclavi[26] și produse coloniale, a făcut recurs la Versailles pentru a se da o lege care să ajute la soluționarea unor astfel de situații. Guvernul a reacționat prin emiterea Edictului din octombrie 1716, menit să permită supușilor francezi să își aducă sclavii în țară fără riscul de a-i face subiect al unor procese. Însă, la fel ca și Codul Negru din colonii, Edictul din octombrie 1716[27] oferea oportunități sclavilor legiferându-le condiția de sclavi. Acest lucru i-a ajutat, dar le-a făcut și rău. Pe de o parte, se recunoștea

* Până la hotărârea Somerset, care a fost influențată de multe cazuri judecate la Paris, tribunalele britanice dăduseră doar hotărâri contradictorii privind sclavia, iar legiuitorii britanici au evitat să emită legi pe această temă. În cele Treisprezece Colonii, sclavii puteau să aibă noroc atunci când își cereau libertatea în diferite locuri, precum Massachussetts și chiar Virginia, însă nu au găsit nici un precedent solid care să apere dreptul la libertate și nici tribunale care să poată hotărî asupra problemei, decât la nivel local sau regional. (n.a.)

instituția legală a sclaviei și le oferea proprietarilor protecție în eventualitatea unor procese în baza „principiului libertății", dacă respectau anumite condiții. Edictul recunoștea două motive valabile pentru aducerea sclavilor în țară: pentru ca aceștia să învețe o meserie sau pentru a li se asigura educație religioasă. Dacă un stăpân completa documentele pentru obținerea aprobării din partea guvernatorului său colonial în vederea călătoriei cu sclavul și îl înregistra pe acesta la sosirea în Franța, sclavul nu avea dreptul de a-și cere eliberarea. Pe de altă parte: „Dacă stăpânii nu respectă formalitățile[28] prevăzute de articolele precedente, negrii vor fi liberi și nu vor putea fi revendicați".

În această situație, Parlamentul din Paris, ofensat de simpla folosire a cuvântului „sclav" într-o lege care reglementa acțiuni din interiorul regatului, a refuzat să înregistreze legea[29]. Un jurist care oferea consultații înaltei curți s-a folosit de acest motiv pentru a realiza un act detaliat de condamnare a instituției sclaviei în sine, pe motiv că aceasta intra în conflict, între altele, cu tradiția juridică franceză, cu istoria Franței și cu creștinismul. Franța fusese cunoscută dintotdeauna ca prima țară creștină din Europa, scria juristul, și „Dumnezeul creștinilor este Dumnezeul libertății".

Următorul mare pas înainte privind drepturile sclavilor a fost făcut două decenii mai târziu, în iunie 1738, când tribunalele au primit o cerere din partea unui sclav care solicita eliberarea. Petiția a fost înaintată de un tânăr aflat într-o închisoare din centrul Parisului. Se numea Jean Boucaux[30], și se aflase în proprietatea guvernatorului insulei Saint-Domingue. Dar guvernatorul murise și apoi se petrecuseră o serie de evenimente care au dus la arestarea lui Boucaux. Infracțiunea lui: se căsătorise.

Necazurile au început cu adevărat după o altă căsătorie – cea a văduvei guvernatorului. Recăsătorindu-se în Franța, văduva și soțul ei, un militar de grad inferior, pe nume Bernard Verdelin, se întorseseră în Saint-Domingue pentru rezolvarea problemelor legate de afacerile ei. Între bunurile moștenite pe care le-au adus în Franța s-a numărat și Jean. În următorii zece ani, acesta le-a fost

bucătar. Apoi, s-a îndrăgostit de o franțuzoaică și s-a căsătorit cu ea în secret. Edictul din 1716 preciza că odată cu căsătoria unui sclav aflat în Franța se anulau drepturile stăpânului asupra lui. Edictul mai preciza că sclavii se puteau căsători doar cu aprobarea stăpânilor[31]. Se punea întrebarea cum aveau tribunalele să hotărască în acest caz, dar proprietarii puseseră ca Jean să fie arestat înainte ca acesta să poată intenta proces.

După ce se căsătorise, Jean fusese „obiectul urii lui Verdelin[32]. A suferit din cauza tratamentului crud", scria un avocat care preluase cazul lui Jean. Un fost procuror regal s-a alăturat cauzei lui Jean, iar ilustra echipă de juriști nu doar că a făcut petiție pentru eliberarea lui și dreptul său de a fi alături de soția lui franțuzoaică; ei i-au dat în judecată pe stăpânii lui Jean, cerându-le să îi plătească salariu pentru anii în care îi slujise ca bucătar. Și-au scos clientul din închisoare și l-au pus sub protecție regală până la judecarea procesului.

Procesul lui Jean va reprezenta un element de bază pentru definirea drepturilor negrilor în Franța în cei cincizeci de ani premergători Revoluției, întrucât avocații lui au hotărât să dovedească, odată pentru totdeauna, că sclavia era ilegală, imorală și, lucrul cel mai grav, antifranceză.

În declarațiile preliminare, avocații lui Jean au prezentat o imagine de ansamblu a sclaviei în vremurile antice, subliniind că instituția ajunsese în Franța odată cu legiunile romane, care i-au luat în robie pe gali[33], teoretic strămoșii tuturor celor din sala de judecată, mai puțin ai clientului lor. După aceea, au susținut că francii, care întemeiaseră națiunea și apoi imperiul francez, se opuseseră în mod fundamental sclaviei. (Argumentul era etimologic, dar și istoric, referindu-se la rădăcinile cuvântului „franc", care însemna la origini, „liber".[34]) Au citat un pasaj dintr-o carte intitulată *Istoria universală a lumii*, publicată la Paris în 1570, în care se afirma: „Obiceiul este[35] de asemenea natură încât nu doar francezii, ci și străinii care sosesc în porturile franceze și strigă: «Franța și libertatea!» să fie dincolo de puterea celor care îi au în

stăpânire; [stăpânii lor] pierd prețul vânzării și serviciile sclavului dacă acesta refuză să îi slujească".*

În timpul procesului, avocații lui Jean au considerat rasa clientului lor ca fiind neesențială față de chestiunile mai importante ale cauzei. De fapt, ei au susținut că el era „francez, deoarece s-a născut[36] ca supus al monarhului; egalul nostru prin umanitate, precum și prin religia pe care o profesează; și cetățean, deoarece trăiește cu noi și printre noi". Nu s-a menționat rasa femeii cu care se căsătorise, deși chestiunea ar fi făcut ca un tribunal anglo-american[37] din acea vreme să ia foc.

Avocatul lui Verdelin nu a contestat valabilitatea principiului libertății, dar, a spus el, exista o mică problemă: *principiul nu fusese menit a fi aplicat negrilor.* Reglementarea franceză potrivit căreia „persoana care intră în acest regat[38] este liberă" era valabilă pentru „orice sclav, cu excepția sclavilor negri". Sclavii din Polonia, Georgia, Levant sau India erau incluși în lege. Indienii americani aveau să fie luați în considerare. „Dacă un străin sau un negustor francez sosește în acest regat cu sălbatici americani despre care susține că sunt sclavii săi", a spus procurorul, aceasta nu va constitui o problemă: era o încălcare clară a legii, care îi elibera. Însă negrii, africanii, reprezentau altă chestiune. Aplicarea principiului libertății în cazul negrilor, a susținut el, va duce la o revoltă în masă în coloniile Franței: „bogățiile infinite[39] pe care regele și națiunea le obțin din aceste regiuni fertile vor fi prețul tulburărilor și al revoltelor".

Jean a câștigat. Tribunalul a deliberat în favoarea lui în privința tuturor capetelor de acuzare. Fostului stăpân i s-a cerut să

* Mai bine de un secol mai târziu, sclavul american Dred Scott[40] va încerca să folosească o versiune a acestei argumentații, susținând că reședința periodică în teritorii libere însemna că nu putea fi ținut în sclavie în mod legal. Curtea Supremă a Statelor Unite a hotărât, în 1857, că Scott, ca persoană cu strămoși africani, nu era cetățean și, prin urmare, nu putea nici măcar să dea pe cineva în judecată, și că negrii erau „socotiți ființe de clasă inferioară, întru totul nepotrivite să se asocieze cu rasa albă, nici în relații sociale, nici în relații politice". Judecătorul Campbell, în numele majorității, a atacat hotărârea în cazul Boucaux. (n.a.)

îi plătească lui Jean 4 200 de livre pentru munca depusă până la acea dată, la care s-au adăugat costuri și daune[41] pentru încarcerarea pe nedrept. Familia Verdelin a făcut recurs, dar regele s-a arătat nerăbdător să „pună capăt afacerii[42] care, după cum se știe, a creat prea mult scandal", și a refuzat redeschiderea cazului. Cu toate acestea, pentru a-și arăta poziția, Jean Boucaux a fost alungat din Paris de Ludovic al XV-lea, care a stabilit prin decret că nu trebuia să se întoarcă niciodată nici în Saint-Domingue.

Ca urmare a acestui proces, regele a dat un nou edict pentru a rezolva problema „celei mai mari părți a negrilor[43] [care au dobândit] spirit de independență [în Franța], ceea ce poate da naștere unor tulburări". Acesta cuprindea o nouă prevedere toxică: dacă proprietarii nu își înregistrau sclavii sau îi țineau în Franța pe o perioadă mai lungă decât se permitea sau pentru un scop neautorizat, urmarea nu era eliberarea sclavului, ci acesta avea să fie „confiscat spre profitul regelui"[44] și înapoiat în coloniile unde se cultiva trestia de zahăr. Noua lege le interzicea stăpânilor de sclavi să elibereze chiar *din proprie voință* sclavi pe pământ francez (excepție făcând prevederile testamentare).

Procesele legate de libertatea sclavilor s-au rărit și, cum anii 1740 au adus victorii militare și prestigiu pentru Ludovic al XV-lea, acesta a intrat în scurta perioadă de domnie care i-a adus supranumele de „Ludovic cel Iubit". Însă, în anii 1750, când domnia sa a intrat într-una dintre fazele mai dese de eșecuri și discordie, în tribunale s-a înregistrat o nouă avalanșă de procese cu cereri de libertate[45], negrii câștigând câteva dintre cazuri, fie direct, fie după recursuri. O generație de juriști de calibru a preluat cauza „libertății franceze" ca pe o cale rapidă spre notorietate și renume. Acești juriști se socoteau filosofi militanți, viziune surprinsă într-un memoriu din 1770, scris de Henrion de Pansey, un cruciat al drepturilor civile: „Robia, precum un vulcan distructiv[46], usucă, arde, înghite tot ce înconjoară: pe de altă parte, libertatea aduce după sine fericire, abundență și dezvoltarea artelor... Totul este liber în regatul în care libertatea șade la poalele tronului, unde

până și cel mai umil supus stârnește în inima regelui sentimentele unui părinte... În Franța, nimeni nu este sclav."

Reacția față de acești cruciați idealiști împotriva sclaviei a venit din partea unui fost jurist al Parlamentului Parisului, Guillaume Poncet de la Grave, care schimbase taberele și ajunsese procuror regal pentru Amiralitate. Acest precursor mizerabil al multor ticăloși ai secolului al XIX-lea și al XX-lea a spus că modul în care tribunalele prezentau chestiunea era întru totul greșit: problema era însăși prezența *negrilor* în Franța.

„Prezența prea multor negri în Franța[47], ca sclavi sau ca orice altceva, este primejdioasă. Curând, vom vedea națiunea franceză desfigurată", scria Poncet, drept reacție față de cazul mulatrului numit Louis, care deja fusese declarat liber și se hotărâse plata salariului său restant. „În general, negrii sunt periculoși. Practic, nu există vreunul care, după ce i s-a oferit libertatea, să nu fi abuzat de ea."

Ponet a cerut înregistrarea tuturor negrilor din Franța[48], sclavi sau liberi, pentru a lua măsuri împotriva amenințării.

*

În vreme ce Poncet deplângea națiunea „desfigurată" de cei cu sânge amestecat[49], viitorul mentor al lui Thomas-Alexandre, cunoscut pe acea vreme sub numele de Joseph Boulogne, dovedea că nu culoarea pielii dădea măsura unui om. Fusese primit la academia lui La Boëssière în același an în care Poncet ajunsese la tribunalul Amiralității. „Nimeni nu a dovedit vreodată mai multă grație"[50], scria La Boëssière cel tânăr despre prietenul său. „O astfel de dexteritate trebuia să pară incredibilă celor care nu au văzut-o cu propriii lor ochi". Când un alt maestru de scrimă s-a referit disprețuitor la Joseph, numindu-l „mulatrul lui La Boëssière"[51], tatăl lui l-a încurajat să răspundă insultei și chiar i-a promis un alt cal și o caleașcă nouă dacă avea să câștige duelul. Deși tânărul Joseph se gândise probabil mai curând la cele promise decât la duel, acesta a avut o mare încărcătură simbolică pentru partizanii drepturilor civile, dar și susținătorii legii privind rasele. Mulți curteni și alte

persoane importante au pus pariuri. Sute de oameni au umplut la refuz sala armelor și l-au urmărit pe acel tânăr elegant de culoare învingându-și adversarul mai experimentat cu o „serie neîntreruptă de lovituri“[52] care nu i-a surprins pe cei care îl văzuseră antrenându-se.

Indiferent ce sentimente avea regele față de oamenii de culoare din Franța, el a sărbătorit victoria făcându-l pe Joseph membru al gărzii sale de onoare, *gens d'armes*[53] – „bărbați de arme“ – de la palatul Versailles. Purtând tunici stacojii cu fireturi argintii, această trupă de elită stătea alături de rege la ceremonii. Joseph își luase titlul de „cavaler“ și, cum un cavaler trebuia să provină de undeva, și-a adăugat numele de Saint-Georges (unii au spus că așa se numea o plantație a tatălui său din Guadelupa). Însă, în vreme ce Joseph Boulogne a devenit cavaler, Poncet de la Grave a fost numit procuror regal. Iar acesta și-a extins cererea ca negrii să fie înregistrați incluzând toți oamenii de culoare – de fapt, orice persoană care trăia în Franța și avea o urmă cât de neînsemnată de sânge african – pentru presupusa siguranță a publicului.

În primăvara anului 1762, s-a emis o ordonanță[54] în Paris și suburbiile acestuia prin care se poruncea ca orice persoană cu sânge de negru să se prezinte în fața Parlamentului din Paris pentru a fi înregistrată. Totodată, locuitorii care găzduiau negri în locuințe sau pe domenii trebuiau să îi declare autorităților. Se fixase un termen de o lună.* Poncet s-a ocupat personal de aceste înregistrări.

Pe 10 mai 1762, Nanon[55], mama lui Joseph, pe care tatăl lui Joseph reușise să o aducă în Franța la doi ani după ce el și fiul său făcuseră călătoria, s-a prezentat în fața uneia dintre comisiile de

* Înregistrarea amplă cerută de ordonanță a lăsat o imagine istorică amănunțită asupra populației de culoare din Parisul acelei vremi: majoritatea celor care se înregistraseră proveneau din Saint-Domingue și din insulele Indiilor Occidentale; 25% proveneau din avanposturile coloniale din Oceanul Indian (Mozambic, Madagascar, India etc.), în timp ce 10% proveneau din Africa de Vest și aproximativ 6% din America de Nord. Bărbații depășeau numeric femeile în proporție de trei la unu, iar 27% s-au înregistrat ca fiind liberi. (n.a.)

înregistrare. Tânărul spadasin genial a fost programat să se prezinte la comisie la două zile după mamă.

În schimb, după cum evidențiază documentele, pe 12 mai, Poncet și oamenii săi au primit vizita lui „Nicholas Benjamin Texier de La Boëssière, maestru de arme la academiile regale", care venise pentru a „respecta ordonanța", deoarece „i s-a încredințat la academie ca elev un mulatru pe nume Joseph, în vârstă de aproximativ cincisprezece ani și jumătate".[56] La Boëssière a explicat că tânărul încredințat lui venise în Franța „pentru a fi instruit în religia apostolică romano-catolică și pentru a i se asigura educația potrivită, urmând a se întoarce în insulele mai sus menționate din America imediat ce navigația va fi liberă."

Poncet trebuie să se fi înfuriat pentru că maestrul spadasin se prezentase în locul lui Joseph – probabil că abia aștepta să îl umilească pe vestitul tânăr duelgiu. Însă, cum Joseph era Cavalerul de Saint-Georges și făcea parte din garda regelui, procurorul nu a putut insista ca acesta să se prezinte personal. Documentul de înregistrare al lui Joseph Boulogne a fost semnat de Poncet și de La Boëssière.

*

În următoarele două decenii, în timp ce juriștii și filosofii idealiști răspândeau germenii adevăratului aboliționism în Franța, Poncet de la Grave se străduia să vorbească despre poluarea rasială oricui era dispus să îl asculte în saloanele din Versailles și din Paris. Și-a găsit aliații cei mai puternici la Ministerul Afacerilor Coloniale și Navale, care a emis un avertisment că o populație periculoasă, cu „sânge amestecat", din Paris și alte orașe, „se înmulțește de la o zi la alta[57] [ca urmare a legăturilor sexuale] pe care le au cu albii". Cei care conduceau imperiul francez aveau toate motivele să îmbrățișeze paranoia rasistă, mai ales din cauza problemei internaționale foarte reale care a afectat Franța în 1763: pierderea întregului imperiu nord-american – prețul plătit britanicilor pentru încheierea păcii după Războiul de Șapte Ani. „Noua Franță", care se întinsese din Newfoundland până în

Louisiana și Golful Mexic, fusese făurită în două sute de ani de explorări și investiții. (Franței i s-a permis să își păstreze avanposturile coloniale din India[58], cu condiția ca acestea să nu fie înarmate, netezind drumul britanicilor spre preluarea subcontinentului.) În schimb, Franța păstrase doar Saint-Domingue și insulele vest-indiene – considerate colonii indispensabile. Francezii trebuiau doar să dubleze cantitățile de zahăr și numărul de sclavi.

În 1776, anul în care Thomas-Alexandre a sosit în Franța, s-a pregătit o nouă propunere care să rezolve problema negrilor și a metișilor. După cum se afirma, problema era că juriștii și filosofii transformaseră sclavia într-un referendum privind vechile drepturi franceze și politica actuală. Se repeta vechiul diagnostic dat de Poncet – problema nu era sclavia, ci rasa – și s-a înaintat o nouă soluție.

Pe 9 august 1777, regele Ludovic al XVI-lea a înființat prin decret Police des Noires (Poliția Negrilor), un cod de legi cuprinzător al cărui scop cutremurător fusese enunțat direct în preambul: „În cele din urmă, rasa negrilor va fi eliminată din regat".[59]

Police des Noires[60] a creat *depots* (locuri de detenție) – închisori, în esență, precursoarele lagărelor de concentrare – în opt porturi principale ale Franței, pentru negrii și persoanele de culoare care soseau pe teritoriul Franței sau care erau găsiți trăind ilegal în Franța. Ideea era de a se sustrage tradiției de cincizeci de ani a proceselor pentru eliberare, refuzându-se cu desăvârșire accesul negrilor în Franța: locurile de detenție erau pe pământ francez, dar statutul lor era, în mod explicit, extrateritorial, astfel că principiul libertății nu se putea aplica în cazul lor. Police des Noires a cerut să fie reținuți toți sclavii care intraseră ilegal în Franța înainte de 1777, pentru a fi duși în locurile de detenție și ulterior deportați.

În mod surprinzător, Parlamentul din Paris nu a luat atitudine împotriva acestor legi noi. O parte a problemei era că însuși conceptul de rasă era încă foarte nou: înalta curte nu avea tradiție în privința apărării drepturilor negrilor *per se*, cu excepția sclavilor sau a celor liberi. Persecuția bazată exclusiv pe culoarea pielii

nu fusese analizată juridic sau, la fel ca sclavia, fusese folosită ca metaforă a oprimării. Aceasta era o problemă pentru oameni de culoare precum Thomas-Alexandre și Saint-Georges, deoarece însemna că statutul lor putea fi revocat în mod legal, și fără a exista posibilitatea de recurs.

În 1778, legile Police des Noires au fost suplimentate cu două ordine. Unul le impunea supușilor „de culoare“[61] care trăiau la Paris să poarte asupra lor un certificat special, menționând numele, vârsta și proprietarul (dacă erau sclavi). Celălalt le interzicea supușilor „albi“ să se căsătorească cu „negri, mulatri sau persoane de culoare“ – o țintă urmărită de multă vreme de susținătorii rasismului. În 1780, când Thomas-Alexandre împlinea optsprezece ani, regele a emis o nouă lege, prin care li se interzicea persoanelor de culoare să folosească titlurile de *Sieur* sau *Dame*. Saint-Georges rămânea cavaler – iar Thomas-Alexandre era conte –, dar nici unul nu putea folosi apelativul *Sieur* înaintea numelui fără să riște a fi arestați.

La fel ca multe alte inițiative din ultimii ani ai *Ancien Régime*, noile legi privitoare la rasă au fost prost aplicate[62]. În acest sens, prin ineficiență, stăpânirea dădea dovadă de un soi de umanism. Două decenii mai târziu, abia după ascensiunea unui altfel de conducător – Napoleon Bonaparte –, locurile de detenție vor deveni eficiente. Şi, dacă până atunci oamenii de culoare din Franța cunoscuseră adevărata libertate, acum aveau să resimtă din plin ce însemna să o piardă.

Capitolul 5

Americani la Paris

Deși Thomas-Alexandre avea pielea neagră și origini africane, contemporanii săi nu i-au desconsiderat înfățișarea; mai degrabă i-au admirat-o și apreciat-o. „Unul dintre cei mai atrăgători bărbați[1]“, spunea o descriere din 1797, a cărui „fizionomie interesantă este însoțită de maniere elegante“. Tenul lui „întunecat – foarte întunecat[2]“ și trăsăturile neeuropene nu au fost considerate semne de inferioritate primitivă – așa cum vor fi văzute în următoarele două sute de ani –, ci, mai curând, ca ecouri din Antichitate, când marile civilizații avuseseră supuși foarte diverși. „Părul lui cârlionțat amintește de cel al grecilor și al romanilor“, suna descrierea din 1797. În acea perioadă a neoclasicismului, nu exista un compliment mai măgulitor.

Corpul lui bine proporționat amintea de cel al unui erou grec: umeri lați, talie îngustă, picioare puternice, cu forme frumoase. Era „bine clădit[3] într-o perioadă în care era un avantaj să fii astfel“, va scrie fiul său. „La data căsătoriei sale... avea piciorul la fel de gros ca talia mamei.“ Spre deosebire de perioadele ulterioare, în acea epocă picioarele bine proporționate erau mai importante pentru bărbați, care purtau pantaloni strâmți, decât pentru femei, ale căror picioare erau ascunse de rochiile lungi până la podea. Thomas-Alexandre era înalt – aproape un metru și optzeci și doi[4], când înălțimea medie[5] era în jur de un metru și șaizeci și cinci –, iar forța lui a fost comparată cu aceea a lui Hercule, deși se spune că avea mâinile delicate ca ale doamnelor pe care le însoțea în oraș[6].

Înfățișarea lui Thomas-Alexandre reprezenta cartea perfectă de vizită într-o vreme când fizicul unui bărbat era un semn de

virtute, dar și de vigoare, și când bărbații petreceau mult timp călare și dansând câte o noapte întreagă cu o grație pe care astăzi o vedem doar pe scenă. Înzestrările native i-au permis să facă toate aceste lucruri la fel de bine sau chiar mai bine decât tinerii care se născuseră în înalta societate[7].

„În mijlocul tinerilor eleganți ai acelei perioade[8]“, va scrie fiul său, „printre cei din familiile Fayette, Lameth, Dillon, Lauzun, care erau cu toții camarazii săi, tata a trăit ca fiul unui adevărat gentleman.“ Pe lângă noile arte pe care le deprindea, multe dintre lucrurile pe care le făcuse din copilărie pe podișurile din Grand Anse îi serveau de minune. Deși animalele și terenul erau diferite, vânătoarea era distracția preferată a oricărui gentilom francez, fiind considerată cea mai bună modalitate de pregătire pentru luptă. (Pe lângă pasiunea pentru ceasuri și încuietori, aceasta era activitatea preferată a lui Ludovic al XVI-lea[9].) După partida de vânătoare[10], urma, de cele mai multe ori, un ospăț la castelul unui vecin sau chiar la palat, unde meniul cuprindea douăsprezece aperitive, dar și numeroase feluri de mâncare din pește, pasăre și vânat și, desigur, vinuri, supe, deserturi, supe-desert și iar vinuri. Ambianța putea fi înfrumusețată de cascade, grădini cu arbuști ornamentali, iazuri artificiale, focuri de artificii și teatre în aer liber, unde muzica părea să se înalțe chiar din pământ, grație modei de a ascunde orchestrele în fose (spre deosebire de petrecerile moderne, la care interpretarea *live* oferă prestigiu gazdei).

Thomas-Alexandre ducea o viață la care neamul Davy doar putuse să viseze. La vârsta lui, Antoine – ca și frații lui – deprinsese arta mânuirii sabiei nu la o academie de scrimă, ci în război. Nimeni din generația tatălui său nu beneficiase de un venit care să permită mai mult decât păstrarea domeniului din Caux.

Antoine a încurajat din plin stilul elegant de viață al fiului său dorind, probabil, să își împlinească viața prin intermediul fiului. Pe de altă parte, ținea să îl scandalizeze pe îngâmfatul soț al nepoatei lui, contele de Maulde, a cărui fostă avere Antoine și Thomas-Alexandre o cheltuiau cât de repede puteau[11]. Ajunseseră la Paris, capitala imperiului, chiar a lumii! Beau cafea din

Saint-Domingue cu zahăr dominican din cești suflate cu argint peruvian și aur din Guineea. Acolo ajungea tot ce avea mai bun imperiul, iar ei ajunseră tot acolo.

Thomas-Alexandre își fascina gazdele cu povești despre viața în colonii sau despre înfruntări cu aligatori și cu pirați. În afară de înfățișare și farmec, ceea ce îl făcea să fie și mai atrăgător în mijlocul cremei societății era faptul de a fi „american".

La sfârșitul secolului al XVIII-lea, termenul „american" se folosea de obicei sinonim cu „om de culoare"[12]. El provenea de pe o insulă americană unde se producea zahăr și, prin urmare, era un fost sclav sau fiul unei sclave. Thomas-Alexandre era proaspăt sosit, în vreme ce cavalerul de Saint-Georges părăsise insulele cu mai bine de un sfert de secol înainte, însă asta nu avea nici o importanță: ambii erau „americani" la Paris. Cuvântul era încărcat de semnificații, de adulare sau de dispreț, dar însemna întotdeauna mai mult decât locul nașterii. Începând din 1778, va căpăta un nou sens: „tovarăș de arme".

*

„Americani" erau și câțiva coloniști britanici albi (deși, aplicând cu strictețe definiția franceză, ei erau creoli), iar, în februarie 1778, Franța a încheiat o alianță oficială cu ei, pentru a-i ajuta să își câștige independența față de Anglia. Alianța[13] a fost negociată de Benjamin Franklin, pe care parizienii l-au poreclit cu afecțiune „ambasadorul electric"[14], și semnată de tânărul rege Ludovic al XVI-lea, care a devenit, astfel, printr-o ironie prea evidentă pentru a fi menționată la acea vreme, primul suporter al insurgenței antimonarhiste și al Revoluției.

Guvernul lui Ludovic al XVI-lea i-a sprijinit pe americani din dorința de a-i pedepsi pe englezi pentru înjositoarea înfrângere suferită de Franța în Războiul de Șapte Ani – pentru pierderea Americii de Nord franceze și pentru umilința suferită în India[15]. Pentru miniștrii de la Versailles, Războiul de Independență American a fost ultima bătălie în războiul global pentru putere comercială și colonială pe care cele două țări îl purtaseră vreme de un

secol. Anglia izgonise Franța din Americi în 1763. Franța spera să îi întoarcă serviciul în 1778.

Însă ofițerii francezi aristocrați care au plecat ca voluntari ai cauzei americane – marchizul de Lafayette fiind cel mai cunoscut dintre ei – erau animați de motive mai curând personale decât geopolitice. Exista o anumită neliniște, deoarece cei peste zece ani de pace însemnaseră mai puține ocazii pentru ofițeri de a-și dovedi curajul; instrucția de la academia La Boëssière nu putea fi folosită doar în dueluri. Războiul din America era singura lor șansă de a cunoaște emoțiile războiului. Mai profundă decât dorința de luptă a fost dorința acelei generații de a trăi interesantul concept politic pe care americanii și-l însușiseră: patriotismul.*

„Patriotismul" era culmea modei la Paris. Şi nimeni nu îi admira mai mult pe patrioții americani decât membrii liberali ai aristocrației franceze, și asta pentru că mândrii coloniști se ridicau împotriva despotismului regelui George al III-lea. Nobilii francezi se identificau cu americanii îndeosebi datorită mesajului „antitaxare".** Ca și sclavia, cauza americană devenise o metaforă pentru opinia pe care o aveau francezii despre starea lor, o altă etapă a luptei nobilimii luminate împotriva monarhiei înapoiate.

---

* Între forțele franceze care au luptat pentru independența americană la Asediul de la Savannah[16], Georgia, în 1779, s-a numărat și un batalion de negri și de oameni de culoare liberi din Saint-Domingue, în rândurile căruia s-a aflat și viitorul legiuitor și fost sclav Jean-Baptiste Belley, și viitorul rege din Haiti, Henry Christophe. (n.a.)

** Patrioții din New England aveau ceva în comun cu nobilimea franceză în privința nemulțumirilor legate de taxe: ambele grupuri se considerau exagerat impozitate și prea puțin reprezentate. Însă dacă analizăm nivelul taxelor din Imperiul Britanic al anilor 1760 și 1770, constatăm că americanii din New England erau cel mai puțin taxați dintre toți supușii britanici. Ei protestau împotriva „taxării fără reprezentare", dar nici acest lucru nu era exact, deoarece, având în vedere modul de funcționare al sistemului parlamentar britanic, mulți supuși regali din Anglia nu erau deloc mai bine reprezentați decât coloniștii, iar aceștia plăteau taxe și impozite mai mari. Un paradox similar exista și în Franța: nobilii plăteau impozite mai mici decât restul populației și, datorită tribunalelor parlamentare, erau mai bine „reprezentați" decât majoritatea supușilor francezi. Cu toate acestea, au fost cei mai înfocați patrioți, ajutând la declanșarea Revoluției. (n.a.)

(Acest lucru a marcat începutul relației de iubire/ură dintre Franța și America.)

Peste noapte, moda pariziană – indicator al modului de gândire francez – a trebuit să fie *à l'Amérique*: croitorii făceau „haine insurgente" și „rochii paratrăsnet" (în onoarea lui Ben Franklin, cu două sârme atârnând până la pământ[17]). Coafezele au creat coafuri *à la Boston* și *à la Philadelphie*. Pălărierul reginei a realizat o pălărie *à la John Paul Jones*[18] – etala genul de pană despre care regina declarase că dorea să îl pună la pălăria eroului american – precum și una care reprezenta o corabie complet înarmată și care îi copia perfect velatura, catargele și tunurile, în onoarea recentei bătălii purtate cu britanicii. Un semn mărunt, dar grăitor, al disonanței cognitive în creștere a venit spre sfârșitul anului, când poliția pariziană a interzis numele ultimului stil de coafură – *aux insurgents* –, dar nu și coafura în sine. Acest lucru nu a reușit decât să facă stilul mai apreciat.

Însă, în vreme ce se străduia să suprime cuvântul „insurgență" acasă, Versaillesul nu a manifestat nici o reținere în privința sprijinirii acesteia peste hotare. Doar puterea de foc și dimensiunile marinei franceze au făcut ca Revoluția Americană să fie mai mult decât o glorioasă Fata Morgana. În vreme ce americanii consideră Războiul Revoluționar un conflict desfășurat din Maine până în Florida, Franța a silit Marea Britanie să trateze Revoluția ca pe un război mondial, apărându-și avanposturile din India, Jamaica și Africa. Britanicii au fost obligați să trimită cea mai mare parte a celebrei lor flote departe de coasta americană spre a se apăra de atacurile franceze din alte zone.[*]

Thomas-Alexandre și ceilalți cursanți de la academia La Boëssière au putut afla știrile despre aventurile flotei franceze pe

[*] Singura speranță a Marii Britanii a fost ca flota să întreprindă raiduri împotriva navelor neutre care îi aprovizionau pe americani și pe francezi cu materiale de luptă necesare pentru flotele lor. Această speranță s-a năruit însă în 1780, când Ecaterina cea Mare a Rusiei a creat „Liga Neutralității Armate", care a unit toate marile puteri europene pentru păstrarea liberă a rutelor de navigație americane și franceze; Prusia, Austria, Țările de Jos și Spania, ba chiar și Imperiul Otoman, s-au alăturat efortului antibritanic.(n.a)

câmpurile de luptă din Massachussetts, New York, Maryland și Virginia, în timp ce marina franceză îi teroriza pe britanici din Indiile Occidentale până în Golful Bengal. Iar faptul că generalul Washington i-a încredințat tânărului viconte Louis-Marie de Noailles, vecin din Saint-Germain-en-Laye, rolul de a negocia capitularea britanicilor la Yorktown (alături de un american), a constituit indicatorul suprem al importanței Franței în victoria Revoluției Americane.

În acest fel, cea mai mare și mai veche monarhie apuseană a asigurat întemeierea primei mari republici, după cele din Antichitate. În această întreprindere, Versaillesul s-a falimentat singur. Doar în 1781, coroana a cheltuit 227 de milioane de livre, o proporție uriașă din bugetul său, pentru sprijinirea cauzei americane; costurile cu flota au fost de cinci ori mai mari decât în timpuri normale, de pace. Nimeni nu a stabilit cu exactitate de unde a scos atâția bani guvernul lui Ludovic al XVI-lea, dar asta a presupus împrumuturi importante.

Înțelegerea de pace care a pus capăt Războiului Revoluționar s-a negociat la Paris, dar, pentru ajutorul hotărâtor pe care l-a acordat, Franța a abținut doar retrocedarea Senegalului. (Datorită unei bizarerii diplomatice, Spania a primit mult mai multe teritorii în Lumea Nouă.) „Franța a păstrat gloria și ruina[19]“ din aventura sa americană, scria istoricul Michelet. Reputația monarhiei franceze nu a fost niciodată mai bună ca în timpul sărbătorirorilor prilejuite de încheierea tratatului anglo-american de la Paris, din 1783.

Președintele George Washington a atârnat un portret în mărime naturală al lui Ludovic al XVI-lea[20] pe perete, în casa lui de la Mount Vernon, iar manifestările patriotice americane prilejuiau toasturi în onoarea regelui francez, socotit „protectorul drepturilor omenirii[21]“, dar și a „contelui de Rochambeau și a armatei franceze“. Vreme de mai mulți ani, ziua de naștere a regelui Franței a fost celebrată ca una dintre primele sărbători naționale ale Statelor Unite.

Însă era totalmente anapoda legat ca monarhia cea mai puternică din Europa să fie sărbătorită drept campioana „vieții, a libertății și a căutării fericirii". Nu a fost vorba câtuși de puțin, așa cum spunem acum, de o situație durabilă.

Patriotul cu muschetă era noul cavaler care se lupta cu tunicile roșii* ale tiraniei. Gentilomii la modă din Paris s-au înscris în Le Club de Boston ou des Américains[22], înființat de ducele d'Orléans, după ce se întorsese dintr-o călătorie în Anglia într-o dispoziție de nepăsare revoluționară.

Cu toate acestea, în vreme ce Revoluția Americană va ajunge să fie socotită un model de decență – în principal datorită faptului că a fost atât de diferită de sângeroasa Revoluție Franceză care i-a urmat – oameni, precum Lafayette, erau îngrijorați că francezii vor acționa greșit în revoluție, nu pentru că ar fi prea violenți, ci pentru că ar fi prea blânzi. „Afacerile franceze sunt mai greu de rezolvat[23], deoarece populația acestei țări nu pare nicidecum dispusă să recurgă la măsuri extreme", îi scria acesta lui Washington. „«Libertate sau moarte» nu este un motto la modă pe acest mal al Atlanticului."

Intelectualii francezi ai secolului al XVIII-lea au îmbrățișat Revoluția Americană la fel cum au făcut cei din secolul al XX-lea cu Revoluția Rusă și „odraslele" ei – din toată inima. Așa cum omologii lor moderni vor ignora opresiunea regimurilor comuniste, intelectualii francezi din secolul al XVIII-lea au apărat noile State Unite împotriva acuzațiilor – cele mai înverșunate venite din Anglia, desigur – de ipocrizie în problema sclaviei[24]. Cum să declari că toți oamenii sunt liberi și egali, dacă patrioții continuau să aibă sclavi? Mulți dintre Părinții Fondatori au anticipat faptul că, prin compromisul încheiat cu statele sudiste, netezeau calea care va duce, în cele din urmă, la o tragedie. Însă susținătorii necondiționați ai noii Americi au găsit toate modalitățile de a înfățișa problema în culori strălucitoare. Teatrele pariziene puneau în scenă piese despre viața idilică din Virginia[25], unde sclavii negri și

* Nume dat soldaților britanici (n.tr.)

stăpânii lor intonau cântece despre libertate, în timp ce munceau cot la cot.

*

Pe măsură ce a crescut, Thomas-Alexandre a petrecut tot mai mult timp în Paris, aflat la doar trei ore de mers cu diligența de casă[26]. Orașul Luminilor trebuie să îi fi oferit multe ispite după căderea întunericului, pe străzile recent iluminate; Saint-Germain-en-Laye nu era deloc iluminat stradal, în vreme ce la Paris existau lămpi cu lumânări[27] și chiar lămpi noi, cu ulei, pentru a alunga întunericul – chiar dacă ideea încă depășea posibilitățile tehnologice. De la distanță, lămpile stradale „te orbesc, însă când ajungi aproape de ele, dau puțină lumină[28] și, dacă stai sub ele, abia dacă îți poți vedea mâna ținută în fața ochilor", scria memorialistul Louis-Sébastien Mercier, care își notase aceste observații în anii 1780. Acolo unde lămpile stradale nu funcționau, existau oameni cu felinare. Aceștia – numărați, astfel încât poliția să aibă evidența lor – așteptau la ușile caselor din Paris ori de câte ori înăuntru se desfășura vreo petrecere și, pentru câteva monede, îl însoțeau pe petrecăreț până acasă, luminându-i drumul chiar și până în camera sa. Însă, un tânăr domn, precum Thomas-Alexandre, avea un lacheu care făcea acest lucru.

Orice francez, cât de cât înstărit, avea un lacheu – un servitor care îl însoțea pretutindeni, ocupându-se de amănuntele cotidiene ale vieții lui. Oaspeții veniți la o cină în marile case trebuiau să-și aducă lacheii[29] pentru a-i sluji. Zece oaspeți însemna zece lachei, și fiecare dintre ei turna vin, servea supă și alegea aperitivele în funcție de preferințele stăpânului. Acest obicei nu se va schimba odată cu Revoluția, astfel că și în spatele celor mai mari revoluționari se va afla câte un lacheu devotat. Cu toate că a fost capabil să înfrunte orice pericol pentru dobândirea libertății, a egalității și a fraternității, lui Thomas-Alexandre nu-i va lipsi niciodată lacheul care să se ocupe de treburile cotidiene. (Mulți ani mai târziu, când devenise deja erou național și și-a pierdut lacheul într-o furtună pe mare[30], s-a trezit într-o situație foarte grea:

să înfrunte atacurile dușmanilor era una, dar să-și aranjeze hainele era cu totul altceva.)

Alexandre Dumas îl va transforma într-unul dintre cele mai iubite personaje, d'Artagnan, un străin atrăgător, venit din sudul Franței, cu chipul „prelung și smead"[31]; și el ajunge la Paris fără să cunoască aproape pe nimeni. Însă, un secol și jumătate mai târziu, Thomas-Alexandre se trezea într-un oraș mult mai mare, mai zgomotos decât cel pe care îl văzuse d'Artagnan. Pretutindeni era hărmălaie, „atât de năucitoare [și] de puternică[32], încât doar o voce supraomenească o putea străpunge", scria Mercier. Nevestele de pescari[33] își lăudau marfa – macrou, hering, stridii: „Vii, vii, abia au sosit!" Alții vindeau haine vechi, umbrele, turtă dulce, mere coapte, băuturi direct din butoaie, portocale dulci din sud.

Cea mai mare diferență stătea, desigur, în faptul că băiatul din Saint-Domingue venise în oraș cu punga generoasă a tatălui său, chiar dacă, mai târziu, ea se va dovedi plină mai ales cu datorii. Este aproape un mister de ce Antoine îl cocoloșea atât de mult pe Thomas-Alexandre. „Domnul marchiz nu trăia din veniturile aduse de proprietățile sale și plătea doar renta dumneavoastră[34]", îl informa notarul care s-a ocupat de proprietatea lui Antoine pe nefericitul conte de Maulde, „pentru că și-a cheltuit toți banii plătind datoriile unui tânăr Dumas (mulatru) [*sic*], despre care se spune că ar fi fiul natural al celui decedat." Notarul sublinia obiceiurile costisitoare ale lui Thomas-Alexandre: „Acest copil din afara căsătoriei l-a costat enorm".

Însă un tânăr domn din Paris putea fi iertat pentru că cheltuia nebunește. O ținută respectabilă pentru o petrecere galantă, croită din mătase brodată, satin și brocart și catifea, putea costa și 4 000 de livre, mai ales că era vorba și de catarame din aur și de încălțările împodobite cu pietre prețioase. Deși Thomas-Alexandre văzuse destule haine scumpe purtate de gazdele și de tinerii mondeni din Jérémie, prețurile de la Paris erau cu totul altceva. După cum se spune că se exprimase cândva ministrul de finanțe al lui Ludovic al XVI-lea: „Pentru Franța, moda reprezintă la fel de mult ca și minele din Peru pentru Spania".[35]

La Paris nu conta doar ce fel de haine purtai – modul în care călătoreai spunea mai multe despre cine ești. „Caleașca este obiectul cel mai important[36] al celui care vrea să își etaleze bunăstarea“, scria Mercier. „Cu prima ocazie, bărbatul își cumpără o trăsură cu un cal, apoi un rădvan, iar apoi o caleașcă.“ Exista, totuși, un motiv întemeiat pentru o astfel de alegere: străzile Parisului erau înguste și mai toate nu aveau trotuare. Mercier a dedicat pagini întregi noroaielor din Paris, care „este, în mod obligatoriu, murdar, plin de pietriș negru[37] și de fragmente de metal rezultate din traficul permanent, însă resturile menajere care ajung pe străzi explică cel mai bine mirosul neplăcut. Acesta nu poate fi tolerat de nasul nici unui străin; este sulfuros, cu un damf de acid azotic. O picătură din acest noroi pe o haină poate distruge stofa.“ Doar parizienii deja plini de noroi – săracii, muncitorii – își puteau permite să meargă pe jos.

Pentru pietonii care sufereau din greu, și se socoteau domni, însă nu își puteau permite să își schimbe mereu pantalonii bufanți sau ciorapii din mătase, a existat o soluție care a dat naștere viitoarei mode franțuzești: complet în negru. O vestimentație complet neagră, din materiale fine, putea costa la fel de mult ca una colorată, dar, până la urmă, era mai ieftin de întreținut. În același timp, femeile au început să sfideze noroaiele purtând doar alb, *à la bordelaise* – cu alte cuvinte, stilul lansat de orașul-port Bordeaux, unde noua tendință sosise tocmai din insulele producătoare de zahăr. Această modă a ajuns la Paris în 1782, când Thomas-Alexandre avea douăzeci de ani. Regina însăși a promovat moda, când a hotărât să se îmbrace doar *à la bordelaise*. A șocat Versaillesul cu rochiile ei albe și cu diamantele[38] de aceeași culoare, nemaipunând la socoteală părul alb și ochii de un albastru-deschis.

Diamante. Albul lor sclipitor apărea pretutindeni la vremea aceea – la gât, coborând în cascadă spre decolteuri, acoperind aproape orice loc liber pe care femeile îl găseau pe corp. Marile doamne și domnișoarele nu se mărgineau să poarte diamante doar pe coliere, inele și brățări, ci le montau pe acele de pălărie, pe

bentițele de păr, pe buchete și pe tabacherele cu tutun de prizat. Unele își asortau colierele cu corsajele cu diamante. Şi bărbații purtau pietre prețioase – mâinile lor erau mai încărcate de inele decât ale femeilor. Fără a mai vorbi de catarama pantofilor, de mânerul sabiei, de patul pistolului și de ceasul de buzunar. Din nefericire pentru Thomas-Alexandre, și tatăl lui a fost cuprins de mania diamantelor, astfel că îl vedea pe omul care trăise treizeci de ani pe dealuri, care îl învățase să prețuiască o sabie și o șa bună, vizitându-și bijutierul din ce în ce mai des.

Bijutierul lui Antoine era din Rouen, în estul Normandiei, și, potrivit documentelor acestuia, bărbatul din Saint-Domingue, pierdut și regăsit, era cel mai bun client al său. Într-o zi, bijutierul și-a trimis lacheul la Saint-Germain-en Laye să încheie o tranzacție. Lacheul lui Antoine l-a condus la etaj, unde acesta l-a găsit pe Antoine întins în pat. Lacheul l-a întrebat dacă era marchizul de la Pailleterie. Instinctiv, probabil, după ce își ascunsese adevărata identitate vreme de decenii, Antoine i-a răspuns: „Nu, nu sunt eu. Îți jur că nu sunt marchizul de la Pailleterie“. Lacheul s-a întors la Rouen și a spus că nu reușise să îl găsească pe client.

Tatăl și fiul se întreceau în astfel de cheltuieli frivole, însă achiziționarea de bijuterii de către bătrân sugera că, în cele din urmă, câștigase. Antoine nu se simțise niciodată atât de bine ca în acei ani în care „înviase din morți“[39]. Cu frenezia care însoțește câteodată iminența morții, el părea hotărât să cheltuiască până la uitarea de sine. Curând a ajuns să fie dator vândut. Iar în 1783, la șaizeci și nouă de ani, marchizul de la Pailleterie nu se complăcea singur în acel stil de viață, ci o avea alături pe Marie Retou, menajera lui de treizeci și nouă de ani, de care se simțea foarte atașat.

Marchizul i-a dat lui Thomas-Alexandre suficient de mulți bani pentru a trăi singur în centrul Parisului.

Capitolul 6

Contele negru în Orașul Luminilor

În primăvara anului 1784, Thomas-Alexandre s-a mutat în noul său apartament, situat pe rue Étienne[1], în inima Parisului. A plecat de acasă ca orice fiu al unui marchiz din secolul al XVIII-lea – cu o alocație generoasă și într-o locuință aflată chiar în spatele Luvrului.

În ultimul secol, Parisul suferise o sistematizare de proporții[2]. Ludovic al XIV-lea, care demolase Parisul medieval când ridicase palatul Versailles, făcuse primii pași: a pus să se construiască bulevarde noi, mărginite de copaci, unde oamenii să poată face plimbări și cumpărături, iar grădinile particulare și palatele erau deschise publicului; așa se face că Thomas-Alexandre a putut să practice echitația în Grădinile Tuileries. Iar noul său apartament era la trei clădiri de o construcție fără precedent, care simboliza revitalizarea orașului, un complex unic de clădiri și curți enorme, numit Palais Royal (Palatul Regal).

„Palais Royal era inima și sufletul[3], centrul și locul preferat de întâlnire al aristocrației Parisului", îl descria un vizitator al epocii. La origini, acesta fusese palatul cardinalului Richelieu[4], care, în realitate, dedicase mai mult timp afacerilor imobiliare decât asasinatelor. După moartea lui, Palais Royal a revenit familiei Orléans[5], drept cadou din partea lui Ludovic al XIV-lea, însă, abia între anii 1770 și 1780, s-au investit banii necesari pentru a-l transforma dintr-un palat privat în spațiul public cel mai important din Paris.

Curțile interioare cu colonade erau acum mărginite de magazine, cafenele, taverne, hoteluri, teatre, librării și băi publice.

Acolo se putea cumpăra orice. „Într-o singură zi[6], și fără a-i părăsi incinta, poți cumpăra mult mai multe obiecte de lux decât ai reuși într-un an, în alt oraș“, scria un marchiz aflat în vizită în 1786. Coroanele dese ale castanilor bătrâni alcătuiau un acoperiș natural deasupra complexului. Poeți și oameni de știință citeau din operele și lucrările lor, oamenii puteau învăța să cânte la clavecin sau să urmărească demonstrații de mesmerism[7], care făcea furori în acea vreme. În anul în care Thomas-Alexandre s-a mutat în noul său apartament, anatomistul elvețian Philippe Curtius și nepoata sa, Marie Tussaud[8], au deschis acolo o filială a muzeului figurilor de ceară, expunând chipurile lui Voltaire, Rousseau, Benjamin Franklin și ale unor capete încoronate ale Franței.

În acele timpuri, majoritatea cafenelelor pariziene[9] nu ocupau strada, ci își serveau clienții în săli deosebite, cu mese având tăblia din marmură, pereți poleiți, oglinzi și candelabre. Însă, în Palais Royal, care avea curți spațioase și protejate de intemperii, cafenelele instalau mese în aer liber, unde clienții puteau citi sau discuta în mijlocul aglomerației. În apropiere se aflau mese de biliard în aer liber, muzicanți care cântau cântece deocheate, se dădeau spectacole cu lanterna magică*, se făceau demonstrații de electromagnetism și se citeau satire politice de tot felul – deseori împărțite de agenții liber-cugetători ai ducelui d'Orléans –, caricaturizându-l pe rege. Bărbații și femeile se adunau în acele curți zi și noapte; la mese puteau fi văzute grupuri de bărbați discutând aprins chestiunile zilei.

Oricine putea citi ce dorea și dezbate oricât de sonor poftea cele citite. Partea genială era că, deși Palais Royal îi aparținea ducelui, întregul spațiu era de neatins pentru poliția pariziană. Doar gărzile ducelui dețineau puterea între aceste ziduri, iar familia dăduse instrucțiuni clare ca publicului să i se îngăduie multe. Filosofii, politicienii, doctorii, avocații, muncitorii și aristocrații își dădeau coate în aglomerație, și multe cluburi politice ale Revoluției Franceze și-au început acolo dezbaterile. Cam peste

* Un precursor al proiectorului de film, care proiecta imagini statice de pe diapozitive din sticlă. (n.tr.)

o jumătate de secol, Karl Marx îl va cunoaște pe Friedrich Engels într-o cafenea din Palais Royal[10], făcând ca acesta să devină locul nașterii revoluției secolului al XVIII-lea, dar și al celei din secolul al XX-lea.

Probabil că Thomas-Alexandre, chiar și în epoca Iluminismului, se gândea mai mult la prilejul de a admira unele dintre cele mai atrăgătoare femei din lume. „Scaunele, așezate pe câte două sau trei rânduri de-a lungul pereților[11], abia dacă sunt suficiente pentru toate aceste femei atât de frumoase, în lumina difuză, și care oferă un adevărat regal pentru priviri", scria extaziat un vizitator german. „Cele mai frumoase, ori măcar cele mai elegante, pășesc cu acea grație naturală care caracterizează femeile pariziene, pe lângă cele care stau de-a lungul aleilor... Cele 180 de lămpi care atârnă de 180 de arcade ce înconjoară grădinile, precum și luminile cafenelelor, ale restaurantelor și ale magazinelor, scaldă această promenadă într-o lumină plăcută – un fel de crepuscul care face frumusețea și mai interesantă și chiar înfrumusețează și ceea ce este mediocru. Semiobscuritatea încurajează buna-creștere, dar și dorința, întrucât efectul său magic pare să încarce aerul de senzualitate."

Thomas-Alexandre era, cu siguranță, conștient de culoarea pielii sale – un negru într-o mare de chipuri albe –, dar, pe lângă privirile lungi și curioase, tânărul de douăzeci și doi de ani descoperea și priviri binevoitoare care îi întâlneau ochii „căprui și blânzi"[12]. Aventurile sexuale erau la modă în 1784; romanul pe care îl citise toată lumea era *Legături primejdioase*[*], publicat cu doi ani înainte. Cavalerul de Saint-Georges cunoscuse intim la fel de multe doamne frumoase ca și vicontele de Valmont, libertinul erou al romanului epistolar, și, chiar dacă nu dorise să aibă un „american" ca director, divele probabil că nu s-ar fi sfiit să rămână cu el într-o lojă de teatru după ce se stingeau luminile.

Chiar dacă Palais Royal era centrul vieții mondene în cursul zilei, teatrul devenea locul de desfășurare al aproape oricărui eveniment. La Comedia Franceză (Comédie Française) – unde

[*] Roman epistolar al scriitorului Pierre Choderlos de Laclos (n.red.)

aristocrația vremii se delecta urmărind *Nunta lui Figaro*, critica lui Beaumarchais la adresa aristocrației, recent scăpată de sub interdicția cenzurii care durase trei ani –, acțiunea se desfășura pe scenă. Însă pentru o întâlnire cu o doamnă era mai bine să mergi la Teatrul Nicolet[13], de pe Boulevard du Temple[*], aflat în apropiere. La Nicolet puteau fi văzute femei mondene, alături de curtezane, soldați din familii vechi, dar și avocați și funcționari publici. M. Nicolet făcuse cunoscut numele acelui loc prin mutări îndrăznețe (cea mai memorabilă a fost înlocuirea unui actor principal bolnav cu o maimuță[14], care s-a dovedit a avea un talent impresionant), însă adevărata atracție a teatrului era faptul că lojile private și întunecoase erau locul ideal pentru întâlniri amoroase.

Thomas-Alexandre mergea uneori la Teatrul Nicolet, iar, în septembrie 1784, acolo a avut o întâlnire care îi va schimba viața[15].

*

Teatrul Nicolet era întotdeauna plin – patru sute de persoane într-un spațiu care nu era mai mare decât cel oferit de un mic restaurant, iluminat cu torțe și lumânări pâlpâitoare de seu care emanau un miros aparte, înțepător. Spectatorii trebuiau să fie atenți pentru ca nu cumva torțele să le aprindă perucile.

Într-o seară, stând cu o doamnă într-o lojă, la lumina lumânărilor, Thomas-Alexandre urmărea un spectacol[16]. Doamna va fi descrisă ulterior ca „o creolă foarte frumoasă[17], care se bucura de o mare notorietate în acea vreme“ – lucru deloc ieșit din comun: femeile albe din insule erau apreciate la Paris, renumite fiind pentru faptul că reprezentau o combinație perfectă de frumusețe și sânge fierbinte. Probabil că Thomas-Alexandre simțise un fior de răzvrătire pentru că însoțea o asemenea femeie – granițele

[*] Boulevard du Temple servea drept prelungire gălăgioasă și mai ieftină a Palatului Regal. Își primise numele nu după un loc de închinăciune, ci după o fortăreață sumbră care găzduise, la origini, sediul european al Cavalerilor Templieri. În anii 1790, la apogeul Terorii, fortăreața a fost transformată în temniță, în care, în așteptarea execuției, Ludovic al XVI-lea, Maria-Antoaneta și familia lor au îndurat un tratament abuziv – și unde regele-copil, nefericitul Ludovic al XVII-lea, va sfârși în mod misterios. (n.a.)

ridicate de culoarea pielii erau mai stricte pentru femeile creole, care trăiseră într-o lume unde existau tot mai multe legi rasiale, decât pentru parizienele emancipate – și, cu siguranță, îl încânta să se bucure de o companie din țara sa natală.

Riscurile acestei întâlniri s-au materializat brusc prin apariția unui ofițer de marină din colonii, care i-a abordat însoțit fiind de doi camarazi înarmați[18]. Ei au înconjurat perechea.

„Sunteți foarte frumoasă[19]; aveți o siluetă plăcută și sâni ademenitori", va repeta Thomas-Alexandre ulterior cuvintele ofițerului, care se adresa doamnei de parcă aceasta ar fi fost singură. „Mi-ar plăcea[20] să-mi dați adresa, nu vreți să v-o dau pe a mea? Doamna este străină; ar dori să o duc la Versailles?"

Probabil că Thomas-Alexandre s-a întrebat ce anume din acea îndrăzneală era de fapt o tentativă de flirt și cât de mult din purtarea ofițerului era un afront la adresa lui. Având în vedere prezența celor doi bărbați înarmați, vorbele ofițerului păreau menite să îl împingă spre cine știe ce acțiune necugetată.

Thomas-Alexandre l-a recunoscut pe ofițer, chiar dacă probabil nu îi știa numele: era Jean-Pierre Titon de Saint-Lamain, fost căpitan într-o forță de elită din Martinica[21]. Astfel de oameni dădeau târcoale Versaillesului în speranța ascensiunii pe scara ierarhică navală, lăudându-se cu misiuniile periculoase și exotice pe care le avuseseră, dar care fuseseră deseori doar operațiuni glorioase de prindere a sclavilor. Însă Titon făcuse parte dintr-o trupă de grenadieri de elită, iar după înfățișare părea primejdios.

Doamnei îi plăceau „americanii?"[22], a întrebat el pe un ton batjocoritor.

În declarația sub jurământ, pe care a dat-o ulterior la poliție, Thomas-Alexandre a afirmat că ofițerul îi făcuse doamnei „o mie de propuneri indecente", purtându-se tot timpul ca și cum el nu s-ar fi aflat de față.

După cum se va observa curând din scrisori și din comportament, Thomas-Alexandre nu credea că rasa era un element determinant al caracterului. Pe de altă parte, jumătate din familia sa era albă – trăia între albi, avea un tată alb, prieteni albi, amante

albe; cu excepția lui Saint-Georges, profesorii săi erau toți albi. Pentru el, nimic nu era mai demn de dispreț decât acel gen de slugoi din colonii. Cum situația socială și veniturile lor depindeau de dominația asupra negrilor, toți negrii și mulatrii liberi reprezentau o amenințare pentru asemenea oameni.

După ce doamna i-a răspuns că îi plăceau „americanii", ofițerul a felicitat-o pe un ton plin de sarcasm și a început să facă glume în legătură cu felul în care își alesese însoțitorul. În acel moment, Thomas-Alexandre i s-a adresat direct lui Titon.

„Doamna este o persoană respectabilă, te rog să ne lași în pace", a spus el. Apoi s-a întors spre ea și a sfătuit-o să îl ignore pe ofițer.

Titon a izbucnit în hohote de râs puternice.

„Doamnă!" a spus el. „Am crezut că ești cu unul dintre lacheii dumitale!"

Probabil că Thomas-Alexandre a dus mâna spre sabie. Se antrenase șase ore pe zi exact pentru a răspunde la o astfel de insultă.

„Prietene, știm ce este un mulatru", a spus Titon, adresându-i-se direct pentru prima oară. „În țara ta, ți se pun lanțuri la picioare și mâini. Dacă mai îndrăznești să rostești o vorbă, pun să fii arestat de gărzi și dus la închisoare. Doar știi cine sunt."

Maniera în care i se adresa lui Thomas-Alexandre demonstra adevăratul scop al vizitei sale: nu concurența pentru a cuceri o doamnă, ci pentru a-l pune la punct pe acel elegant bărbat de culoare – un filfizon, cu sabie și vestă din material ales.

Thomas-Alexandre a spus că simțea dispreț față de tot ce rostea ofițerul și că știa „cine anume" era: din câte auzise, un funcționar la ministerul de război de la Versailles. Titon și-a ieșit din fire. Unul dintre însoțitorii lui a ridicat bastonul ca să îl lovească pe Thomas-Alexandre și a strigat către un gardian de la teatru să pună ca acesta să fie arestat. Thomas-Alexandre a încercat să plece împreună cu doamna, dar ofițerul le-a blocat calea.

Apoi, prietenii ofițerului l-au prins pe Thomas-Alexandre și, printr-o mișcare care trebuie să-i fi rămas întipărită adânc în memorie, au încercat să-l facă să îngenuncheze în fața atacatorului

și să cerșească iertarea. Era apogeul operațiunii de hărțuire: să-l vadă pe un om de culoare cerându-i iertare în genunchi, în timp ce femeia albă să asiste la acea scenă. Titon a chemat gărzile teatrului pentru a-l ajuta să-l „aresteze pe acel mulatru" și gărzile l-au întrebat dacă voiau ca Thomas-Alexandre să fie dus de acolo.

Potrivit declarației sale scrise, Thomas-Alexandre s-a smuls din mâinile gărzilor, ale lui Titon și ale oamenilor lui și s-a întors în lojă. Tot el scrie că doamna a fugit de acolo. Rămas fără public, Titon le-a spus gărzilor să îl elibereze pe Thomas-Alexandre. Însă tot nu își terminase jocul.

„Ești liber! Îți acord iertarea și poți pleca!" a strigat în gura mare, parodiind eliberarea din robie.

În acel moment, un ofițer de poliție s-a apropiat de ei și i-a dus la secție fiind acuzat de tulburarea liniștii publice.

Amănuntele au ajuns până la noi prin intermediul declarațiilor lor sub jurământ, date poliției pariziene în ziua următoare, pe documente datate 15 septembrie 1784. Declarația lui Thomas-Alexandre, scrisă chiar de el, așa cum era obiceiul atunci, și la persoana întâi, prezintă evenimentele cu o candoare surprinzătoare, în vreme ce a lui Titon este scrisă la persoana a treia, având un ton rece de superioritate. „Monsieur Titon de St. Lamain, fost comandant de batalion la fortul St. Pierre Martinique, unde deține o reședință, și care este detașat în prezent la infanteria din Franța, este onorat să explice că a fost ieri la un spectacol la dl Nicolet cu doi dintre prietenii săi, și a observat o *demoiselle* stând într-o lojă alături de banca pe care se afla el. Ceea ce i-a oferit prilejul să intre în conversație cu ea și, după câteva complimente obișnuite pe care Monsieur Titon le-a schimbat cu acea *demoiselle*, un mulatru care ședea alături de ea s-a amestecat în discuție." „Monsieur Titon" declară că a fost silit să cheme gărzile din cauza „impertinenței" mulatrului – dar că, mărinimos fiind, l-a iertat.

Pe romancierul Dumas l-a obsedat toată viața acest incident petrecut la Teatrul Nicolet, iar tatăl lui sigur nu îl uitase; trebuie să i-l fi povestit viitoarei soții și probabil că prietenii lui intimi au avut cunoștință de el. Am citit prima oară despre această

întâmplare cu mulți ani în urmă, în exemplarul pe care îl am din copilărie al memoriilor lui Dumas. Până acum, aceea a fost singura versiune cunoscută și ea se încheia complet diferit față de cum apare incidentul descris în documentele poliției pe care le-am consultat.

Versiunea romancierului începe să se îndepărteze de declarațiile de la poliție după ce Dumas îl face pe grenadier să spună: „Vai, vă cer iertare[23], l-am luat pe domnul drept lacheu". De aici înainte, el continuă:

> Nici nu a fost rostită bine această dovadă de insolență că muschetarul impertinent s-a lansat, ca dintr-o catapultă, și a căzut în mijlocul fosei în care cânta orchestra.
>
> Această coborâre neașteptată a declanșat multe vociferări în public.
>
> Era o chestiune care prezenta interes nu doar pentru bărbatul care căzuse, ci și pentru cei peste care se prăbușise.
>
> În acele vremuri, membrii orchestrei stăteau în picioare, drept urmare nu au trebuit să se ridice; grupul s-a întors către loja din care fusese azvârlit muschetarul.
>
> Tatăl meu, care aștepta urmările unei astfel de isprăvi, a părăsit loja pentru a-și aștepta adversarul pe coridor. În locul acestuia, a dat peste un ofițer de poliție.

Dumas nu îl face pe tatăl său doar să triumfe, ci și transformă incidentul în ceva comic prin faptul că afirmă că personajul negativ a fost aruncat în mulțime.

Mi-a plăcut mereu această scenă, la fel de concisă și plină de miez ca o pagină dintr-un roman picaresc. Însă, după ce am citit dosarul de poliție – precum și mii de alte documente referitoare la societatea în care a trăit Thomas-Alexandre –, acum aș spune că această relatare despre un erou în acțiune este cel mai fals lucru pe care l-a scris Dumas despre tatăl său.

Însă, dincolo de memorii, Dumas va folosi mereu dinamica de bază a poveștii. Romanul său *Georges* a tratat lupta de o viață a bărbatului mulatru care suferise o jignire similară: eroul său beneficiază de o instruire foarte asemănătoare cu aceea a lui

FRANȚA, CIRCA 1789

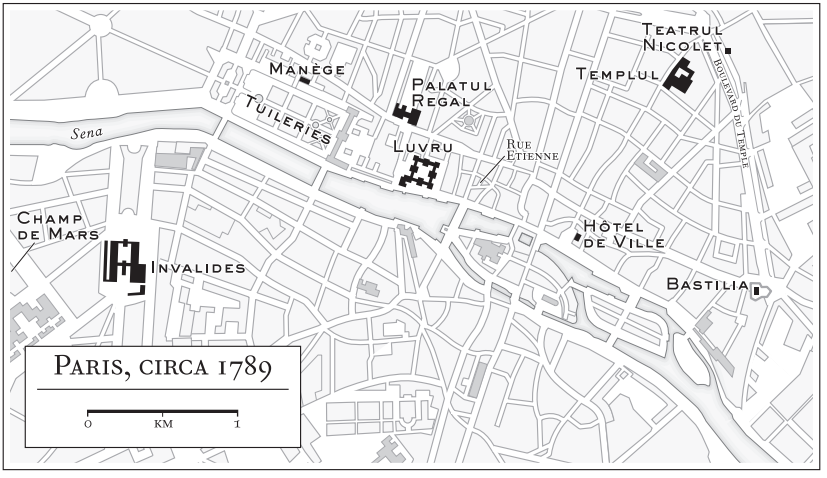

Thomas-Alexandre la academia La Boëssière, cu unicul scop de a se întoarce pentru a se confrunta cu coloniștii albi care îl insultaseră demult pe el și îi jigniseră familia. *Contele de Monte-Cristo* îl descrie pe Edmond Dantès stând în celulă și plănuind să se răzbune împotriva ticăloșilor care l-au persecutat. Și, desigur, personajul impetuosului d'Artagnan, din *Cei trei muschetari,* este inspirat din umilința suferită de tânărul Thomas-Alexandre la Teatrul Nicolet. Ca și el, d'Artagnan provine din nobilimea de provincie și cu siguranță este un venetic la Paris. Chiar și așa, este alb și, prin urmare, indiferent cât de sărac și provincial ar fi, poate lupta pentru onoarea sa, și o face cu deosebit aplomb.

În descrierea pe care o face incidentului, de la Nicolet, Dumas omite orice referire la rasa tatălui său. Şi, lăsând la o parte faptul că agresorul era ofițer din colonii, el îngroapă și mai adânc aspectul rasial.* Jignirea devine aceeași jignire cu care se confruntă permanent provincialul d'Artagnan – din cauza hainelor sau a manierelor este luat drept o persoană cu rang mai modest. De fapt, jignirile pot fi subtile, astfel încât tânărul și mândrul gascon interpretează „orice zâmbet ca o insultă[24], și orice privire furișată spre el drept o provocare".

Însă ceea ce l-a făcut pe Thomas-Alexandre să se simtă un străin nu a fost nicidecum ceva subtil: în ciuda unei libertăți inimaginabile în afara Franței, în ciuda frivolității și a permisivității pariziene, el trăia, totuși, cu cătușe invizibile. În mod miraculos, în decurs de un deceniu, cătușele lui vor fi sfărâmate într-o Franță transformată în orgia emancipării care a fost Revoluția Franceză. Înainte de a împlini treizeci de ani, nu va mai îndura o insultă din partea unui alb fără a duce mâna la sabie.

* Într-o stranie figură de stil a sfârșitului de secol XVIII, conștiința de clasă a viitorilor revoluționari francezi ar fi fost trezită de faptul că fuseseră insultați la teatru. Acest lucru i s-a întâmplat lui Robespierre, fondatorul mișcării iacobine, și lui Brissot, fondatorul girondinilor, cele două grupări concurente. Când erau tineri, ambii au fost implicați în altercații cu aristocrați aroganți la teatru – deși, în disputarea pentru locuri, nu din cauza femeilor. (n.a.)

*

Thomas-Alexandre și-a semnat declarația de la poliție cu numele „Dumas Davy“, combinând numele mamei și cel al tatălui său, formulă pe care nu o mai folosise de când sosise în Franța. Incidentul a fost oficial trecut sub tăcere; polițiștii au scris o declarație care atesta că, prin acceptarea atât a declarației lui, cât și a celei dată de Titon, împreună cu invocarea câtorva chichițe legale pentru a împiedica un posibil duel între cei doi, poliția se mulțumea să lase lucrurile baltă. Binecuvântata ineficiență a regatului a avut grijă ca bărbatul de culoare să nu fie acuzat de încălcarea legilor Poliției Negrilor și să fie predat poliției navale, care, practic, răspundea de astfel de încălcări, pentru că el nu era înregistrat conform legii. Având în vedere relațiile lui numeroase în cadrul Ministerului Naval, Monsieur Titon ar fi putut pune în practică amenințarea de a-l aresta pe Thomas-Alexandre sau chiar de a-l trimite într-un loc de detenție și de a-l deporta, însă Titon a preferat să nu-și mai persecute victima. Thomas-Alexandre era liber[25].

Cu toate acestea, prima dovadă a glasului său provine dintr-un raport al poliției.

Capitolul 7

Dragon al reginei

În ziua de 13 februarie 1786, tatăl lui Thomas-Alexandre a semnat un contract de căsătorie[1] – „Alexandre Antoine Davy de la Pailleterie, cavaler, fost stăpân al parohiei Bielleville [și al altor domenii], gentilom al prințului de Conti", și așa mai departe – cu menajera sa, Marie Retou, care era, după cum se afirma în contract, fiica unui negustor de vinuri. Nunta s-a desfășurat în ziua Sfântului Valentin.

Se pare că Thomas-Alexandre nu a participat la nuntă – nu a fost martor la contractul de căsătorie – și există indicii clare că nu era de acord cu fericirea proaspăt descoperită de tatăl său. Romancierul Alexandre Dumas scrie că „această căsătorie a provocat o răcire a relațiilor dintre tată și fiu[2]. Rezultatul acestei înstrăinări a fost că tatăl și-a strâns mai bine baierile pungii... iar, într-o frumoasă dimineață, fiul a descoperit că, fără bani, viața la Paris era tristă". Antoine își sprijinise mereu cu generozitate fiul, însă proaspăta sa soție provenea dintr-o familie din clasa mijlocie de jos și probabil că ea nu manifesta respectul cuvenit față de cheltuielile unui tânăr la modă[3]. Îl cunoștea pe Thomas-Alexandre încă de la sosirea lui la Le Havre, în urmă cu zece ani, și văzuse cum devenise un filfizon parizian fără o meserie și fără aspirații clare către vreuna.

La douăzeci și patru de ani, Thomas-Alexandre era familiarizat cu Cezar și cu opera lui Plutarh, era un cunoscător al teatrului contemporan și al bârfelor de la Palatul Regal, și, desigur, era expert în călărie și în mânuirea sabiei. Însă, de când coborâse de pe puntea corabiei, nu muncise nici o zi. Exista o singură profesie care să i se potrivească perfect unui om care avea stilul, pregătirea

și temperamentul lui. În Franța, așa cum remarca un nobil englez aflat în vizită, „este foarte dezonorant[4] ca un gentilom să nu se afle în armată, ori în serviciul regelui, după cum spun ei".

La mai puțin de două săptămâni de la căsătoria tatălui său, Thomas-Alexandre s-a hotărât să se înroleze[5].

*

Cu toate că nu exista o carieră mai potrivită pentru un tânăr bărbat cu poziția lui, intrarea lui Thomas-Alexandre în armată s-a deosebit fundamental de aceea a semenilor lui: s-a angajat, nu ca ofițer, ci ca soldat de rând.

Dragonii Reginei, regimentul ales de el, purtau uniforme elegante și aveau o reputație de duri, chiar de temerari care nu respectau regulile. Însă nu se mai auzise ca fiul unui marchiz să se înregimenteze fără grad – să fie un simplu soldat de rând! Romancierul relatează o discuție între tatăl și bunicul său:

> [Tatăl meu] i-a spus că luase o hotărâre.[6]
> – Și care e asta? a întrebat marchizul.
> – Să mă înrolez.
> – Drept ce?
> – Drept simplu soldat.
> – Și unde te vei duce?
> – La primul regiment ieșit în cale.
> – Minunat, i-a răspuns bunicul, dar cum eu mă numesc marchizul de la Pailleterie, sunt colonel și comisionar general de artilerie, nu vreau să-mi murdăresc numele ascociindu-l cu gradele inferioare din armată.
> – Să înțeleg că te opui înrolării mele?
> – Nu, dar trebuie să te înrolezi sub un alt nume.
> – Mi se pare firesc, a răspuns tatăl meu. Mă voi înrola sub numele de Dumas.
> – Prea bine.
> Iar marchizul, care nu fusese niciodată un tată prea îngăduitor, i-a întors spatele fiului și l-a lăsat să facă ce dorea.

Romancierul Dumas era plătit în funcție de rândurile scrise, așa că inventa dialoguri ori de câte ori se putea. Însă, dacă a avut sau nu loc așa cum este ea descrisă, această discuție dovedește insolența lui Thomas-Alexandre față de tatăl său.

*

Pe data de 2 iunie 1786, Thomas-Alexandre a semnat în registrul de înrolare al Regimentului 6 al Dragonilor Reginei[7]. Documentul există încă și este primul pe care apare numele „Dumas, Alexandre"[8].

Indiferent ce impulsuri de furie, de mândrie și ce hotărâre l-au făcut să își ia acest nume în locul oricăror altora pe care le folosise de când venise în Franța – Thomas Retoré[9], Thomas-Alexandre Davy de la Pailleterie, Thomas Retoré (numit Dumas-Davy) – tânărul „american" își găsise adevărata identitate. Mai curând, și-o inventase. În afară de această invenție a venit alta: „fiul lui Antoine și Cecette Dumas"[10].

Alexandre – nu va mai folosi numele de Thomas – schimbase, dintr-o trăsătură de condei, istoria rasială a familiei: în loc să fie fiul marchizului de la Pailleterie și al sclavei lui, Cesette, acum devenise fiul Cessettei Dumas și al soțului ei, Antoine. Îl transformase pe tatăl său într-un Dumas. Probabil că a fost un tertip, dar și un soi de răzbunare poetică. Şi a fost singura piatră funerară pe care a ridicat-o mamei lui: i-a adoptat numele. Alături de noul său nume și de date de familie exista o descriere a lui Alexandre Dumas:

> Nativ din Jemerie *[sic]* din Martinica, 24 de ani, 1,80 metri înălțime, cu ochi negri, cârlionțat și având sprâncene negre… fața ovală și pielea cafenie, gură mică, buze groase.

Ofițerul de la recrutări a greșit, considerând că „Jemerie" se afla în Martinica, nu în Saint-Domingue; documentele viitoare ale regimentului vor arăta că neobișnuitul său recrut era „din Jeremie, America[11]".

Înrolarea ca soldat la dragoni a fost o idee nefericită pentru un început de carieră: de la acel grad, Thomas-Alexandre nu avea posibilitatea să fie promovat mai mult de sergent-major, cel mai înalt grad de subofițer într-un regiment de cavalerie la acea vreme.

O reglementare din 1781 stabilea că, pentru obținerea unei funcții în armată, candidatul „trebuie să facă dovada că există patru generații de nobili din partea tatălui“[12], dovadă autentificată de un genealogist regal. Thomas-Alexandre *avea* o astfel de genealogie – arborele genealogic al familiei Davy de la Pailleterie mergea până în anii 1500 – însă recent aprobatele legi rasiale îngreunau solicitarea unui metis de a-și revendica titlul sau statutul de nobil. Cu siguranță înfuriat de faptul că era ținut în loc de astfel de restricții, probabil că Thomas-Alexandre s-a simțit ușurat să renunțe la numele bărbatului al cărui sclav fusese și care îl vânduse – și s-a înrolat sub un nume nou, care era invenție proprie pe de o parte și, pe de alta, reprezenta un omagiu adus mamei sclave.

Treisprezece zile mai târziu, pe 15 iulie, Antoine a murit[13]. Trecuseră doar patru luni de la căsătoria bătrânului ticălos. A fost îngropat în cimitirul din Saint-Germain-en-Laye. Certificatul de deces al lui Antoine atestă că s-a ținut un recviem și sunt enumerați participanții: Alexandre Dumas nu s-a aflat între ei. A avut noroc că ducea deja o viață de soldat și nu mai avea nevoie de sprijinul tatălui, deoarece „averea“ – care, în realitate, fusese formată din plățile de sprijin făcute de familia Mauldes în conformitate cu înțelegerea lor privind domeniul Pailleterie – se dovedise a fi o iluzie. O scrisoare către contele de Maulde[14],trimisă câteva luni mai târziu în numele văduvei de către un avocat, arată gravitatea lipsurilor:

> Moartea domnului marchiz[15] vă scutește de plata rentei anuale… ați fost obligat să i-o plătiți, așa consider; domnule, vă rog să acceptați complimentele mele, dar îngăduiți-mi să vă prezint situația nefericită a unei femei cu care el s-a căsătorit în urmă cu aproximativ patru luni, care nu avea proprietăți și căreia el a vrut să-i joace o festă. În realitate, prin contractul de căsătorie… toate proprietățile și toate bunurile mobile și imobile îi reveneau soției,

> care recunoaște acum că domnul marchiz nu trăia din banii proprii, ci beneficia de plățile făcute dumneavoastră pe durata vieții sale, dar a cheltuit toți banii plătind datoriile unui tânăr domn Dumas (mulatru), despre care se afirmă că este fiul nelegitim al decedatului. Acest copil nelegitim l-a costat enorm. El tocmai s-a înrolat în armată ca dragon. Sărmana văduvă mi-a transmis instrucțiuni pentru a mă informa de trista ei soartă; nu are nici măcar pâine; se bizuiește pe bunătatea domniei voastre pentru a-i asigura o mică pensie pentru restul zilelor ei. Cineva ne-a lăudat sentimentele dumneavoastră caritabile și mica sumă pe care i-ați putea-o da i-ar îngădui să evite situația de a se angaja ca servitoare; nu ar crea o imagine prea bună familiei marchizului, dacă o văduvă cu titlu nobiliar ar fi silită să devină servitoare.

Contele de Maulde a refuzat. În vara aceea a vândut domeniul Bielleville, punând capăt legăturii de patru secole cu familia Davy[16], împreună cu alte proprietăți care aparținuseră, într-un fel sau altul, familiei. Maulde nu a făcut acest lucru cu inima ușoară. Era un semn care a arătat cât de mult îl costase legătura cu Antoine, prin urmare a vândut toate terenurile și clădirile pe care, în ultimii ani, le răscumpărase cu mari eforturi după ce Antoine le vânduse fără nici un regret unui vecin. Maulde încercase să aducă un dram de respectabilitate unei familii care nu își dorea acest lucru. A folosit bani obținuți din acele vânzări – o sumă impresionantă, 350 000 de livre[17] – pentru a stinge datoriile față de creditorii marchizului și față de cei ai văduvei, dar și față de creditorii săi.

*

În acest timp, după ce probabil își pusese la păstrare hainele din mătase și vestele din catifea, Alexandre Dumas și-a început din plin viața de cavalerist. Dragonii[18] făceau parte din cavaleria ușoară, folosită îndeobște pentru acțiuni de recunoaștere, de hărțuire și de atac rapide. Se numeau astfel după muschetele scurte[19], care erau cunoscute sub numele de „dragoni“ pentru că scuipau foc.

Primul regiment permanent de dragoni îi slujise pe Ludovic al XIII-lea și pe cardinalul Richelieu, în secolul precedent. Dragonii

fuseseră înființați în același timp cu muschetarii[20], care se specializaseră în misiuni în și în jurul capitalei. Ca și aceștia, dragonii au fost înființați mai ales pentru a oferi oportunitatea unor cariere militare fiilor proveniți din familii nobile mai puțin importante sau nobililor care scăpătaseră. (Muschetarii au fost reduși numeric de Ludovic al XVI-lea, în 1776, din motive bugetare.)

Pentru guvern, o mare calitate a dragonilor era că se putea lipsi de ei. Aceștia primeau cai mai modești[21] și arme mai ieftine decât unitățile de gardă imperială sau de cavalerie grea, de elită. Dragonii aveau misiunile cele mai dificile și mai murdare. În ofensivă, ei porneau în fața trupelor, cercetau pozițiile inamice, asigurau podurile, îi lichidau pe țintașii dușmani, dezamorsau bombele capcană, iar, în timpul retragerilor, apărau podurile și zidurile până când trupele regulate treceau de ele. În vreme de pace, dragonii se ocupau de hoții la drumul mare și asigurau drumurile pentru rege și alți demnitari, în cursul călătoriilor lor. Dragonii acționau, de asemenea, împotriva contrabandiștilor[22], ducând războiul din ce în ce mai greu de câștigat al Coroanei împotriva celor care făceau comerț ilegal cu sare, care era, la acea vreme, una dintre cele mai impozitate produse de bază din regat.

Alexandre Dumas și-a început această viața grea, care îi cerea să fie oricând gata de acțiune, descoperind o trăsătură pe care filfizonul de la Palatul Regal nu ar fi recunoscut-o. S-a instruit intens pe frontiera de nord-est a Franței, așa-numita centură de fier a fortărețelor[23]. „Libertatea pe care o cunoscuse[24] în colonie îl ajutase să își dezvolte aptitudinile și tăria într-un mod remarcabil", va scrie fiul său. „Era un adevărat călăreț american, un cowboy. Cu pușca sau cu pistolul în mână, el a reușit minuni care l-ar fi făcut pe St. Georges să fie invidios... Iar forța sa a devenit legendară în armată."

Soldatului Dumas îi plăcea nespus să iasă în evidență și să facă tot felul de trucuri care să îi dovedească puterea și agilitatea. Fiul său a surprins aceste trăsături la fel de bine ca oricine altul, deoarece nimeni nu e mai impunător sau mai puternic pentru un băiat decât tatăl său:

De nenumărate ori s-a distrat în școala de călărie *[manége]* trecând pe sub o grindă pe care o apuca cu brațele pentru a-și ridica apoi armăsarul pe care îl strângea între picioare. L-am văzut, și țin minte acest lucru, cu o uimire copilărească, ducând doi oameni pe piciorul îndoit și sărind prin încăpere cu doi bărbați [în spinare]. L-am văzut apucând cu mâinile un snop de paie de mărime mijlocie și rupându-l la mijloc, răsucindu-și o mână spre dreapta și cealaltă spre stânga. În cele din urmă, țin minte că, într-o zi, după ce am părăsit castelul des Fossés, unde locuiam, tatăl meu a uitat cheia de la poartă; parcă îl văd cum a coborât din caleașcă, a prins poarta între brațe și, la a doua sau a treia zguduitură, a spart piatra cu care era fixată.

O altă anecdotă pe care o povestește fiul său – și care a fost relatată pe tot parcursul secolului al XIX-lea de mulți alții, ca și cum ar fi reflectat realitatea – se referă la un truc pe care Alex Dumas l-a realizat cu câteva muschete. Romancierul ne spune că totul a fost o provocare lansată la un chef:

În seara sosirii lui, la lumina focului de tabără, s-a uitat la un soldat care, între alte dovezi de forță, se distra vârându-și un deget în gura unei muschete grele și ridicând-o în aer, nu cu brațul, ci cu degetul întins.

Un bărbat înfășurat în mantie s-a amestecat printre privitori și l-a urmărit alături de ei; apoi, râzând și dându-și mantia deoparte, a spus:

– Nu e deloc rău – dar acum adu patru pușți.

I s-a satisfăcut dorința… Și-a vârât patru degete în țevile celor patru pușți și le-a ridicat cu aceeași ușurință cu care soldatul ridicase doar una.

– Uite, a spus el, așezându-le calm pe podea, când vrei să îți dovedești puterea, așa trebuie să procedezi.

Când mi-a relatat incidentul, martorul încă se mira cum de puteau mușchii unui om să suporte o asemenea greutate.

Oricând și oriunde, poveștile privind rezistența și forța sunt supuse exagerărilor. Însă indiferent cât de mult se exagerează reușitele celui mai puternic bărbat dintr-un bar – sau dintr-o

cazarmă – acesta este, totuși, cel mai puternic, chiar dacă ridică, de fapt, o greutate mai mică. O muschetă franceză de infanterie din acea perioadă cântărea cel puțin cinci kilograme[25]; prin urmare nu pare plauzibil faptul că Alex Dumas a ridicat patru în modul descris, pentru că ar fi însemnat să ridice aproape douăzeci de kilograme doar cu degetele. Iar afirmația că ridica un cal este și mai trasă de păr: caii normanzi ai dragonilor[26] cântăreau probabil în jur de 750 de kilograme fiecare[27]. Chiar presupunând că Dumas putea reuși „multe isprăvi[28] care să-l facă și pe cel mai puternic dintre «atleții» profesioniști să scoată un geamăt de invidie", pare imposibil[29] ca el să fi putut ridica un cal doar strângându-l între picioare și apucându-se de o grindă, așa cum se povestea.

Iată cum se răspândeau povești ca aceasta într-o lume în care nu exista *Guinness Book*. Soldatul Dumas era evident recunoscut drept unul dintre cei mai puternici oameni din armata franceză, dar dovada capacităților lui va trebui să aștepte luptele reale, rănile reale și moartea reală.

Deși duelurile erau ilegale[30] la Paris, ele puteau avea loc în armată, fără riscul arestării. De fapt, tradiția aristocratică a duelului pentru „cea mai neînsemnată ofensă" s-a păstrat, și a fost chiar încurajată, ca mijloc de perfecționare a capacităților de luptă. Acest lucru era valabil mai ales în rândul dragonilor, care trebuiau să fie pregătiți să lupte de la egal la egal cu soldați dușmani, dar și cu hoți la drumul mare. O altă poveste, deseori relatată despre zilele de început ca soldat ale lui Dumas, se referă la faptul că într-o singură zi a luptat în trei dueluri împotriva unor camarazi și că a învins în toate, în ciuda faptului că a fost rănit de două ori la cap[31]. În timpul unuia dintre dueluri a primit o lovitură peste frunte care probabil a devenit sursa îngrozitoarelor dureri de cap și a problemelor de vedere pe care le-a îndurat ulterior.

În rândul dragonilor era ceva obișnuit și să lupte în dueluri în grup cu alte regimente. Asemenea vărsări de sânge, exerciții pentru păstrarea îndemânării, puteau porni de la o remarcă defăimătoare privind priceperea sau trecutul regimentului cuiva, și nimic nu era socotit mai binevenit pentru păstrarea spiritului de

coeziune al trupei decât confruntarea cu arma în mână. Crescând cu aceste confruntări povestite de camarazii pensionați ai tatălui său, Alexandre Dumas va transpune luptele spre începutul secolului al XVI-lea, pentru a crea poveștile de curaj nebun ale muschetarilor. În memoriile sale, este încântat să le prezinte cu ironia sa tipică:

> Tata abia se întorsese[32] la regimentul lui când i s-a oferit prilejul de a-și demonstra îndemânarea ca fost cursant al academiei La Boëssiére.
>
> S-a întâmplat ca regimentul regelui și regimentul reginei, care fuseseră mereu rivale, să se afle în același oraș. Acest lucru a oferit prilejul declanșării unui mic război; asemenea rivali respectabili nu aveau de gând să lase să le scape o astfel de ocazie.
>
> Într-o zi, un soldat din regimentul regelui a trecut pe lângă unul din regimentul reginei.
>
> Primul l-a oprit pe celălalt și i-a spus:
>
> – Camarade, știi ceva?
>
> – Nu, a răspuns celălalt, dar dacă-mi spui, o să știu.
>
> – Cum vrei! Regele i-o trage reginei.
>
> – Asta e o minciună, a răspuns celălalt, e tocmai invers, regina i-o trage regelui.
>
> Ambele insulte erau la fel de grave și acest lucru nu putea fi rezolvat decât printr-o confruntare cu arma în mână.
>
> În următoarele douăzeci și patru de ore s-au desfășurat o sută de dueluri. Tata a luptat în trei dintre ele.

Nu există nici o dovadă că vreun militar din regimentul de dragoni l-a jignit pe Dumas în legătură cu trecutul neobișnuit al familiei sale sau cu culoarea pielii. Registrele regimentului său arată că la vremea respectivă erau angajați cel puțin alți doi sau trei „americani", iar unul dintre ei era gornist. Dacă Dumas ar fi fost hărțuit în legătură cu faptul că era om de culoare, era liber să își apere onoarea. Astfel de dueluri ar fi fost doar cu puțin mai serioase decât sugerează relatarea ironică a romancierului. Însă ele le-ar fi oferit camarazilor lui Alex Dumas o idee despre ce era capabil soldatul negru și înalt, dacă situația o impunea.

*

În vara anului 1788, la doi ani după ce Alexandre Dumas se înrolase, Franța a început să se destrame. Deși frecvent aflat în război cu țările vecine, regatul se bucurase de zece secole de monarhie neîntreruptă – tronul fusese ocupat de aceeași familie vreme de opt sute de ani – și, potrivit standardelor monarhice, fiecare rege își făcuse decent datoria. Vreme de secole, oamenii strigaseră „*Vive le Roi!*“ când voiau să spună „*Vive la France!*“ și existau puține motive să se creadă că acest lucru avea să se schimbe. Adevărat, în 1774, încoronarea lui Ludovic al XVI-lea coincisese cu cele mai mari tulburări din Franța, din cauza crizei de cereale, lucru care nu se mai întâmplase de șapte ani. Și, cumulând zvonurile privind impotența sa cu pasiunea nemăsurată pentru ocupații tradiționale precum vânătoarea, supușii îl ridiculizau adesea pe rege. Chiar și așa, ideea că acest Ludovic al XVI-lea – care, spre deosebire de predecesorii săi, a dovedit un atașament sentimental evident față de popor și de tron – putea să-și piardă capul, trebuie să fi părut de neconceput.

Însă ministrul de finanțe descoperise că Franța era în pragul falimentului și îi prezentase regelui Ludovic al XVI-lea o listă extrem de scurtă cu priorități:

1. Situația actuală
2. Ce se poate face?
3. Cum se poate face?

El a prezentat și o soluție: un plan cuprinzător de reformă fiscală, care avea să elimine vechile privilegii care protejau, în mare măsură, aristocrația de impozite.

Așa cum Revoluția Americană se declanșase din cauza revoltei împotriva impozitelor, același lucru va fi valabil și pentru Franța, deși numeroasele idei mărețe care circulau cu viteză ascundeau miezul problemei: Franța era falimentară.

*

În luna iunie a acelui an, mulțimea din Grenoble a aruncat cu țigle și în trupele regale[33]. Acestea au ripostat deschizând focul și ucigând trei persoane. La acea dată, totul părea un mic incident supărător provocat de o gloată care se lăsase purtată de sentimente antiregaliste, dar care fusese dispersată rapid. Însă, de fapt, acolo s-a vărsat prima oară sângele Revoluției, cu un an înainte de data izbucnirii ei, deoarece sentimentul care a animat mulțimile din Grenoble va cuprinde în curând întreaga țară.

În iulie, o furtună ciudată a adus cu sine o grindină atât de mare, încât au fost ucise animale și distruse aproape toate recoltele din jurul Parisului. Vremea extremă a lovit aproape fiecare regiune a regatului, pecetluind soarta recoltelor.

În august, noul ministru de finanțe l-a informat pe rege că vistieria era oficial goală. Mulți puneau acest lucru pe seama frivolităților aristocratice ale reginei lor de origine austriacă. Ironia amară era că acea criză financiară fusese provocată, în mare măsură, de faptul că Franța îi sprijinise pe patrioții americani; pentru a-i lovi pe englezi, Versaillesul comisese nu doar o sinucidere de ordin ideologic, ci și una fiscală. Ministrul de finanțe a venit cu nedorita veste că trebuia să se întreprindă ceva pentru a se evita intrarea în incapacitate de plată și că acel ceva era creșterea impozitelor. Pe străzi, oamenii au început să ardă efigii ale regelui.

Pentru a satisface una dintre cererile nobililor, ministrul a recomandat regelui să convoace o veche instituție politică, cunoscut sub numele de Stările Generale. Aceasta, un fel de legislativ bazat pe apartenența de clasă, era însă o instituție aproape legendară; nimeni nu știa precis cum funcționează, deoarece nu mai fusese convocată din 1614. Din acel an, Ludovicii succesivi domniseră pur și simplu, chiar dacă fuseseră sâcâiți de nobili și de curțile lor *parlamentare*.

Bourbonii se opuseseră vehement reconvocării Stărilor Generale, dar, în situația dată, Ludovic al XVI-lea a cedat, iar țara a respirat ușurată. Programate să se întrunească în primăvara următoare, Stările Generale trebuiau să aducă salvarea Franței

și toată lumea era convinsă de acest lucru. Faptul că în 1788 se aniversau o sută de ani de la „Glorioasa Revoluție“ din Anglia i-a făcut pe unii să speculeze că o versiune franceză a unei tranziții fără vărsare de sânge spre monarhia constituțională ar putea fi foarte aproape.

Vremea extremă a revenit în iarna 1788–1789[34]: Sena și alte fluvii au înghețat, drumurile au fost blocate și morile s-au oprit. Brutăriile nu puteau face pâine, iar cei săraci mureau de foame sau de frig. Au încetat să mai funcționeze și ultimele bastioane ale economiei franceze: magazinele erau goale; războaiele de țesut din Lyon se opriseră. Iar guvernul falit era neputincios și nu putea oferi ajutor.

Când, în cele din urmă, a sosit primăvara, s-a declanșat euforia generală ocazionată de perspectiva convocării Stărilor Generale. Pregătirile au inclus nu doar alegerea de reprezentanți, ci și întocmirea de *cahiers de doléances* – „registre de doleanțe“, sau liste de nemulțumiri –, enumerând toate lucrurile pe care oamenii din diferite districte nu le agreau și care aveau legătură cu guvernarea Franței și modul în care aceștia le doreau schimbate. Orice supus al regelui se putea plânge de orice, cu condiția să aibă peste douăzeci și cinci de ani și să fie înscris pe rolurile de impozitare. (Unele văduve au încercat să includă și nemulțumirile lor, insistând că nu exista nici o restricție privind sexul.) În întreaga țară, oamenii se strângeau în cadrul unor ședințe improvizate, de tipul celor organizate la primării pentru a hotărî ce nemulțumiri aveau. Acestea se puteau referi și la imperiu, iar unele registre au conținut doleanțe privind sclavia și cerând abolirea ei. Nobilii educați aveau înclinația de a-și prezenta nemulțumirile într-o retorică filosofică despre cetățenie și națiune, în vreme ce oamenii din clasele mai de jos aveau preocupări mai concrete. Majoritatea nemulțumirilor se refereau la împovărarea continuă a vieții țăranilor prin impozite numeroase, salarii de mizerie și prin manifestarea unor ecouri ale feudalismului, cum era exploatarea muncii ieftine.

Această descătușare publică a alimentat participarea în politică. A făcut ca oamenii simpli să participe la guvernare și i-a făcut

să spere – nemăsurat de mult – că, odată ce aceste doleanțe vor ajunge la rege, acesta putea îndrepta lucrurile.

În aprilie, într-un cartier muncitoresc din Paris, o astfel de ședință a degenerat în revoltă. Remarca făcută de un producător de tapet a dat naștere unor zvonuri că el – alături de alți patroni – încerca să se folosească de ocazie pentru a reduce salariile lucrătorilor. În realitate, acel manufacturier, care a scăpat ca prin urechile acului cu viață, era un susținător al drepturilor lucrătorilor, dar remarca sa fusese înțeleasă greșit. Gărzile franceze[35], care se ocupau de păstrarea ordinii în Paris, au pătruns călare pentru a-i dispersa pe demonstranți. Cu vestoane albastre, gulere roșii și pantaloni albi, ei purtau culorile care vor fi adoptate de Revoluție, dar care uniforme erau, de fapt, livrele ponosite de la Versailles, unde asigurau securitatea palatului alături de Gărzile elvețiene, mercenarii regilor europeni și ai papei. Gărzile franceze erau trupe de elită și, deși membrii lor erau recrutați din întreaga Franță, trăiau în Paris, alături de populație. Regele se bizuia pe ei pentru restabilirea ordinii când apărea vreo criză. În acea după-amiază, nu l-au dezamăgit. Gărzile franceze au deschis focul împotriva mulțimii, punând capăt demonstrației și ucigând cel puțin douăzeci și cinci de persoane.

O săptămână mai târziu, pe 5 mai 1789, delegațiile Stărilor Generale s-au prezentat în fața regelui, la Versailles. Sediul monarhiei se transformase într-un uriaș carnaval politic. Au sosit delegați din fiecare oraș și regiune a Franței, aducând registrele de doleanțe ale alegătorilor locali și, după ce s-au întâlnit și amestecat în umbra legendarului palat, s-au despărțit, firește, în grupuri mai mici pentru a mânca, bea și discuta despre ceea ce trebuia făcut. Câțiva deputați din Bretania au alcătuit un mic grup de discuții care, după ce carnavalul s-a mutat la Paris și la Palais Royal, a devenit cunoscut sub numele de Clubul Iacobinilor.

Înainte de a putea începe guvernarea prin reprezentanți, trebuia purtată lupta pentru a se stabili cum va funcționa votul. Stările Generale și-au primit numele de la împărțirea tradițională a Franței în trei „stări“: cler, nobilime și simpli cetățeni. Modul

original de funcționare prevedea că fiecare dintre cele trei stări avea putere egală: fiecare avea un număr egal de „deputați“ care să o reprezinte. Acest lucru însemna că, împreună, clerul și nobilimea puteau respinge orice dorea restul, cunoscut sub numele colectiv de „Starea a Treia“; ideea reprezentării proporționale – ori vocea semnificativă a poporului – era o doar o iluzie.

Energici și îndrăzneți, delegații celei de-a Treia Stări, cei „99“ la sută – de fapt, mai degrabă 96 la sută –, reprezentând populația franceză care plătea grosul taxelor, au cerut ca numărul de reprezentanți ai acestei stări să fie dublat, astfel încât voturile cetățenilor de rând să fie egale cu voturile combinate ale nobililor și clerului. Cu alte cuvinte, Starea a Treia cerea să dețină jumătate din puterea politică totală. După câteva săptămâni, regele a fost convins să dubleze numărul de votanți din Starea a Treia. Însă, până în acel moment, un grup de delegați radicali îi convinseseră pe mai toți cetățenii obișnuiți și pe nobilii liberali că structura arhaică a Stărilor Generale ar trebui desființată și înlocuită cu o adunare națională în care să nu existe stări și în care toată lumea să aibă vot egal. Acest lucru însemna că puterea o vor deține cei 96 la sută, care nu aparțineau clerului sau nobilimii.

Miercuri, 17 iunie 1789, Franța a trecut de la un sistem în cadrul căruia doar nobilimea și Biserica dețineau puterea la unul în care, cel puțin teoretic, puterea revenea poporului de rând. Monarhia absolutistă cea mai cunoscută din Europa devenea, peste noapte, cel mai larg sistem de sufragiu din lume. Însă, sâmbătă dimineață, deputații sosiți în sala noii Adunări Naționale au constatat că trupele regale blocaseră porțile și plasaseră anunțuri care le cereau deputaților să revină săptămâna următoare la o „sesiune regală“ specială, în care regele Ludovic avea să îi informeze personal că acțiunile lor erau ilegale și nule. Dar, în loc să se disperseze, deputații furioși au mărșăluit până la un teren de tenis acoperit, unde au jurat că nu vor pleca de acolo până când Franța nu va avea o constituție. Francezii luau, în sfârșit, „măsurile extreme“ de care Lafayette nu îi crezuse capabili.

Regele a dat ordin ca garnizoanele din jurul Parisului să fie întărite pentru cazul în care era nevoie de o intervenție în forță. Față de populația pariziană de 650 000 de oameni[36], regimentele gărzilor elvețiene și franceze aflate la dispoziția regelui totalizau mai puțin de zece mii de soldați[37]. În condiții normale, unitatea lui Dumas, Dragonii Reginei, s-ar fi numărat printre cele chemate la Paris. Însă, ca un semn definitoriu pentru modul în care decurgeau lucrurile, o treime din cei douăzeci de mii de soldați necesari ca întăriri erau mercenari străini. Miniștrii regelui s-au temut că soldații francezi ar putea fi convinși ușor să îmbrățișeze cauza patriotică. Fuseseră arestați activiști care distribuiseră pamflete declarând: „Suntem cetățeni înainte de a fi soldați și francezi înainte de a fi sclavi[38]". Când știrea că regele chema în ajutor trupe străine a ajuns la Palatul Regal, cei aflați acolo au explodat. „Agitația de la Paris este de neînchipuit", a notat un observator. „Zece mii de oameni au fost astăzi în Palais Royal... cuprinși de un fel de frenezie, oamenii par să respingă orice idee de compromis."

Ca și cum natura ar fi conspirat pentru declanșarea revoluției, nordul Franței a rămas complet fără cereale. Demonstrațiile provocate de lipsa pâinii s-au întins din Normandia până în Picardia și au amenințat și Parisul. Căpătau amploare zvonurile că regalitatea și aristocrații se aliaseră pentru a-i face pe patrioți să moară de foame, după care urmau să îi atace cu trupe străine.

Îmboldită de asemenea zvonuri, mulțimea din Palais Royal s-a grăbit să se înarmeze și, brusc, întregul Paris a început să fiarbă[39]. În noaptea de 12 iulie și în cursul următoarei zi, oamenii au devalizat magazine și locuințe, punând mâna pe orice fel de arme: sabie, suliță, pumnal și cuțit de bucătărie. Totodată, au atacat brutăriile căutând disperați orice firimitură de pâine. Mulțimea s-a înarmat cu 30 000 de muschete Charleville[40] de la armurăria Invalides, însă guvernul, prevăzător, mutase atât muniția, cât și praful de pușcă la Bastilia, fortăreața-închisoare aflată în inima Parisului. În 1789, aceasta avea doar o mână de deținuți și era, de fapt, propusă pentru demolare (cel mai important deținut de acolo, marchizul de Sade, tocmai fusese mutat). Pentru majoritatea

oamenilor, însă, Bastilia rămăsese un simbol detestat al oprimării. Marți, 4 iulie, mulțimile au luat cu asalt Bastilia și, după ce au negociat cu guvernatorul închisorii o capitulare de bunăvoie, l-au înjunghiat mortal, apoi l-au împușcat pentru mai multă siguranță și i-au expus capul în vârful unei sulițe, plimbându-l pe străzile orașului.

Ziua va deveni versiunea franceză a datei independenței americane, deși ziua căderii Bastiliei comemorează un eveniment mult mai sângeros și mai contestat decât semnarea Declarației de Independență a Americii.

Un element fundamental care a făcut posibilă luarea cu asalt a Bastiliei – și chiar întreaga Revoluție – a fost, printr-o alchimie misterioasă, trecerea armatei franceze de partea revoluționarilor. Cu trei luni înainte, la primele tulburări, Gărzile franceze respectaseră ordinele și deschiseseră focul împotriva demonstranților. Însă pe 14 iulie, în loc să-și facă datoria și să apere Bastilia, acestea s-au alăturat demonstranților și curând s-au autointitulat Gardă Națională. Ministrul de război l-a informat pe rege că nu mai putea garanta loialitatea vreunui soldat francez sau a vreunui subofițer. Lipsit de armată, guvernul regal s-a prăbușit.

Regele încolțit a întâlnit pe 17 iulie noua administrație municipală a Parisului, la Hôtel de Ville[41] – la primărie – și i-a acordat generalului Lafayette binecuvântarea ca șef oficial al noii Gărzi Naționale a Parisului. Regele a confirmat că acceptă Revoluția, permițându-i lui Lafayette să îi prindă pe pălăria regală o cocardă – ornamentul rotund din pânză prin care revoluționarii se recunoșteau între ei. Patrioții adunați la primărie au strigat: *„Vive le roi!“*[*]

[*] Inițial, cocardele au avut culori diferite – mulțimea care a luat cu asalt Bastilia purta cocarde verzi la pălării –, dar această adunare istorică la primăria Parisului a marcat apariția cocardelor roșii, albe și albastre, simbol al Revoluției. Roșul și albastrul au fost alese deoarece erau culorile Parisului, deși aparțineau și Casei d'Orléans. Albul era culoarea monarhiei de Bourbon. Se spune că, în momentul în care primarul i-a oferit cocarda regelui, aceasta era doar roșu cu albastru. Apoi, Lafayette a propus adăugarea culorii albe a Bourbonilor pentru a confirma gestul regelui de a accepta Revoluția. (n.a.)

*

În timp ce Parisul se răscula, Alex Dumas și regimentul său au rămas în garnizoană, așteptând ordine. Își petrecuse ultimul an al *Ancien Régime* în Regimentul Șase Dragoni, staționat în orașul Laon[42], la o sută șaizeci de kilometri de Paris, având deschidere, dincolo de câmpia Picardiei, spre frontiera franceză cu Țările de Jos, care aparțineau Austriei.

Era cea mai săracă regiune din țară și un cuib al sentimentului patriotic; Picardia trimisese mai mulți soldați și ofițeri tineri să lupte în Revoluția Americană decât în orice alt loc din Franța.

Cu toate acestea, era greu de găsit un loc mai calm în vara anului 1789 – la mai puțin de o sută șaizeci de kilometri de Paris, însă la o distanță de secole de evenimentele care se desfășurau acolo. Așezat pe un deal ce domină câmpia, Laon oferea priveliști până în depărtare, din orice colț al orașului ai fi privit. În vreme ce Parisul suferise sistematizări succesive vreme de un veac, doborând ziduri medievale și creând bulevarde și spații publice – în acele momente, pline ochi de mulțimi revoluționare –, Laon rămăsese înconjurat de un zid înalt, cu porți pentru călăreții care plecau să apere orașele din câmpie. Încă din vremea Imperiului Roman, Laon protejase Galia de nord de vandali, alani, huni, burgunzi și franci, până când francii au reușit să străpungă zidul și să devină noii stăpâni ai cetății. Ulterior, timp de alți o mie de ani, orașul apărase Franța. Cine se plimbă prin orașul fortificat își poate imagina o scenă din *Stăpânul Inelelor*. Un oraș din piatră, amplasat pe un deal – un loc de o frumusețe magnifică, deși dezolantă.

Pe 15 august, Regimentul Șase Dragoni a primit, în cele din urmă, ordine. Trebuia să se îndrepte spre orașul Villers-Cotterêts pentru a apăra castelul familiei Orléans – prinți de sânge, deși patrioți – împotriva grupurilor de briganzi. Soldații aveau și sarcina să îi protejeze pe orășeni. Ordinul sosise prin intermediul cartierului general de la Soissons, dar nu-și avusese originea la ministerul de război de la Versailles și nici nu fusese emis de vreun ofițer al regatului. Fusese dat de un hangiu de rând, pe nume Claude Labouret, care fusese ales comandant al Gărzii Naționale din Villers-Cotterêts[43].

CARTEA A DOUA

Capitolul 8

Verile Revoluției

În săptămânile care au urmat cuceririi Bastiliei, în peisajul rural al Franței s-a răspândit un val de violență cunoscut sub numele de Marea Spaimă[1]. Mulțimi dezlănțuite au atacat castele și au ars documente care cuprindeau obligațiile feudale ale oamenilor față de nobilii locali. În astfel de acțiuni, câteodată au fost incendiate chiar și castelele. Unii atacatori chiar i-au silit pe stăpâni să le ofere un ospăț în timp ce aceștia urmăreau cum bunurile lor erau cuprinse de flăcări.

Nimeni nu a explicat pe deplin aceste evenimente, deși mulți le-au pus, mai târziu, pe seama zvonurilor privind un așa-zis pact al foametei[2] între funcționarii regali și nobilii speculanți pentru a dosi mărfurile și a manipula prețurile, în vreme ce copiii țăranilor mureau de foame. Zeci de milioane de oameni trăiau la limita subzistenței și chiar în vremuri normale se putea întâmpla ca familia unui țăran să cheltuiască jumătate din veniturile sale pe pâine[3]; într-un an cu recolte slabe, o creștere bruscă a prețului pâinii putea ridica cifra celor muritori de foame la aproximativ 90%. Întocmirea petițiilor cu nemulțumiri, în acea primăvară, făcuse să sporească speranțele de îmbunătățire a condițiilor de trai[4]. În schimb, vara a adus doar alte lipsuri – exacerbate de speculațiile de pe piață –, iar populația nu a beneficiat de nici un ajutor din partea guvernului, deoarece acesta se prăbușise.

Pe de altă parte, s-ar părea că, asemenea multor evenimente ale Revoluției Franceze, a existat o situație de care au profitat oportuniștii[5]: mulți dintre cei care au ars registrele feudale nu erau chiar săraci lipiți pământului, ci, mai curând, ceea ce am numi acum mici întreprinzători, care s-au slujit de acele momente

de derută generală pentru a-și reduce taxele împovărătoare. În ultimii ani ai *Ancien Régime*, avocați inteligenți își încurajaseră clienții nobili să își împăneze evidențele cu tot soiul de taxe pe care le puteau încasa de la întreprinzătorii, oamenii simpli, care le foloseau pământurile. Cetățenii obișnuiți plăteau deja partea leului din impozitele naționale și, din cauza acestor vechi registre feudale, acum plăteau și o serie întreagă de alte taxe către nobilii locali (care, lucru ce a stârnit o furie și mai mare, erau scutiți de cele mai multe taxe naționale). Ca și Revoluția Americană, cea franceză a început ca o revoltă împotriva impozitelor și au existat zvonuri conform cărora regele Ludovic al XVI-lea autorizase acele incendieri, deoarece își dăduse seama că impozitele impuse poporului erau nedrept de ridicate.

Conflictul social a fost alimentat de deruta în masă. În acea vară, peste tot în Franța au răsunat clopotele pentru a-i avertiza pe săteni și orășeni de apropierea briganzilor. Astfel de bande criminale erau de multă vreme o problemă în peisajul rural, terorizând, fără deosebire, călători, orășeni și țărani. Însă teama depășise cu mult adevărata amenințare. Oamenii șușoteau că nobilii organizaseră bande de jefuitori pentru a-i hărțui. Puțini așteptau să vadă dovada și puneau imediat mâna pe arme. Nimeni nu putea fi cu adevărat sigur că avea în față un brigand sau o persoană care se apăra de un răufăcător. Când sătenii s-au înarmat și au început să îi înfrunte pe presupușii briganzi, au fost luați, la rândul lor, drept briganzi de către sătenii din satul sau orașul vecin, care apoi trăgeau clopotele și ieșeau înarmați pentru a-i înfrunta pe briganzi[6].

Clopotele au răsunat și în Villers-Cotterêts, chiar dacă hangiul Claude Labouret răspundea de apărarea orașului. Labouret era unul dintre numeroșii localnici care prosperaseră în deceniile anterioare satisfăcând nevoile familiei Orléans și pe cele ale celor care își făceau veacul acolo. Casa d'Orléans adusese nu doar desfrânarea și politica progresistă în oraș, ci și un turism activ al aristocraților[7], îndeosebi al celor cărora le plăcea să vâneze. Pădurea Retz avea cea mai bogată faună din Franța[8] – cerbi, potârnichi, fazani și mistreți –,

iar vizitatorii bogați își construiseră case în vecinătate. (Existase un moment jenant în familie[9], la începutul anilor 1780, când Louis „Grasul", tatăl ducelui de Orléans, devenise atât de obez, încât nu mai putea urca pe cal pentru a conduce vânătoarea și trebuise să cedeze acest rol următorului pretendent la tron.) În ultimele decenii, mai multe hanuri și hoteluri aflate în jurul castelului familiei Orléans prosperaseră în mod deosebit. Unii țărani care slujiseră la castel – chiar, potrivit legendelor locale, îi ridicaseră pe nefericiții petrecăreți care leșinaseră în șanțuri după nopțile de chefuri – s-au transformat în hotelieri independenți. Claude Labouret se număra printre cei mai prosperi dintre aceștia.

Întrucât Villers-Cotterêts se afla pe drumul Paris–Soissons, orașul beneficia de surse bune de știri de la Praris grație diligenței și, cum era un oraș progresist dintr-o provincie patriotică, locuitorii au acționat imediat pentru a-și alcătui o unitate a Gărzii Naționale și pentru a-și prinde cocarde tricolore în piept unul altuia. Însă Claude Labouret a fost îndeajuns de lucid ca să își dea seama că miliția lui încropită ad-hoc nu va fi de nici un folos pentru apărarea orașului, care avea atât de multe case și de hoteluri elegante, fără a mai vorbi de castelul familiei Orléans, în cazul în care acestea ar fi fost atacate de vreo bandă de briganzi. Pe de altă parte, pe el îl îngrijora soarta silozurilor orașului și a alimentelor de pe piață. De aceea, a cerut ca dragonii să îi vină în ajutor[10].

*

În ziua de 15 august, douăzeci de dragoni[11], îmbrăcați în stacojiu și alb, având caii drapați cu blazonul reginei, au pătruns în piața principală din Villers-Cotterêts. Unul, în special[12], a atras privirile tuturor: remarcabilul bărbat cu pielea neagră, care era cu aproape jumătate de cap mai înalt decât ceilalți[13], cu umeri lați și puternici. Deși era simplu soldat, avea ținuta unui ofițer, dar și pometi înalți, o frunte impresionantă și o privire disprețuitoare care ar fi convins pe oricine că era aristocrat, dacă uniforma lui nu ar fi sugerat altceva.

„A fost obiectul curiozității și al admirației generale“, afirma un urmaș al unui martor ocular care și-a amintit de ziua în care Alex Dumas a ajuns în oraș.

Întrucât în Villers-Cotterêts nu exista cazarmă, dragonii au fost încartiruiți în casele orășenilor. În calitate de comandant al Gărzii Naționale, Labouret a avut prima șansă de a alege soldatul pe care să îl cazeze, iar acest lucru îi era foarte la îndemână, întrucât deținea un hotel. L-a invitat pe atrăgătorul soldat negru, care produsese o impresie atât de favorabilă. În seara următoare, fiica lui, Marie-Louise, îi scria prietenei ei, Julie Fortin:

> Draga mea Julie[14],
>
> Dragonii pe care îi așteptam au sosit ieri la ora unsprezece dimineață. Trebuiau încartiruiți la castel și la cabana de vânătoare, așa îl rugase stăpânul nostru pe Germain, însă deocamdată doar caii vor sta acolo, iar mai târziu vor merge soldații, pentru că acum sunt primiți cu generozitate de familiile din oraș. Tata și-a călcat pe inimă și a primit un bărbat de culoare care face parte din detașament. E foarte simpatic. Îl cheamă Dumas. Camarazii lui au spus că nu acesta este adevăratul lui nume.
>
> Se spune că este fiul unui stăpân de sclavi din Saint-Domingue sau de undeva, din acele părți. E înalt cât Prevost, însă mult mai manierat. Înțelegi tu, draga și buna mea Julie, este un bărbat deosebit.

Familia Labouret aflase de la ofițerul comandant că „Alexandre Dumas“ era, de fapt, contele Thomas-Alexandre Davy de la Pailleterie (dacă și-ar fi revendicat titlul, ar fi fost deja marchiz, deoarece Antoine murise) și, deși titlul putea fi contestat la Paris sau în Saint-Germain-en-Laye, în Villers-Cotterêts acest lucru a creat o impresie deosebită. Cu toate că era un maestru ca spadasin și călăreț, lucru pe care oamenii îl vor remarca, a reușit să îi încânte pe Marie-Louise și pe părinții ei povestindu-le despre viața din Saint-Domingue și descriindu-le viața agitată a Parisului, plus distracțiile uimitoare de la Palatul Regal. Familia Labouret avea în față un tânăr bine-crescut, cu ținută, inteligent și care dusese o viață exotică și aventuroasă ieșită din comun. Întreaga familie era

fascinată. În ceea ce o privea pe Anne-Marie, Dumas era cel mai atrăgător bărbat pe care îl cunoscuse.

Dumas a locuit patru luni la Hôtel de l'Ecu[15] împreună cu familia Labouret. Aceștia l-au răsfățat și l-au tratat ca pe un membru iubit al familiei. Totodată au aflat că, în ciuda educației sale aristocratice, era un om cu profunde convingeri republicane, care credea cu ardoare în Revoluție.* Acest lucru a contat foarte mult pentru un comandant al Gărzii Naționale, în vara anului 1789. Adevărat, dacă Dumas nu ar fi fost animat de astfel de convingeri, trecutul lui nobil ar fi reprezentat o amenințare la adresa integrității lui într-o țară în care toate titlurile anterioare erau ca și anulate.

*

În seara de 4 august, Adunarea Națională, în încercarea de a pune capăt vandalizării a mii de domenii, a declarat abolirea totală a drepturilor feudale în Franța. Aristocrații patrioți au renunțat de bunăvoie la privilegiile de nobili și au profitat de răscoalele țăranilor pentru a se realiza o reformă socială care depășea imaginația oricărui țăran. Vicontele de Noailles[16], învingător la Yorktown și vechi vecin al lui Alex Dumas în Saint-Germain-en-Laye, a fost primul care a renunțat la privilegii, cerând ca un impozit universal pe venit să însoțească sfârșitul drepturilor feudale. Ducele de la Rochefoucauld-d'Enville, cofondator al Societății Prietenilor Negrilor[17]– puternica organizație abolițională franceză, între ai cărei membri se numărau persoane din crema nobilimii patriotice –

* Republicanismul era o ideologie – radicală în secolul al XVIII-lea – care se opunea dreptului divin al regilor și prefera guvernarea prin reprezentanți în baza unei constituții, conducerea fiind aleasă de cetățeni liberi și responsabili. Republicanii francezi își căutaseră modelul în urmă cu peste două mii de ani, scriind discursuri, punând în scenă piese de teatru și practicând arta care glorifica republicile antice ale Greciei și Romei. Însă ei respectau și „calitatea de francezi" a celților și a francilor. Considerau istoria mai recentă a Franței drept o perioadă de disoluție și de decădere a caracterului moral al națiunii, care se produsese din cauză că foștii războinici-cetățeni francezi deveniseră „supuși" decadenți ai unui rege zeificat în mod greșit. (n.a.)

s-a ridicat, împreună cu camaradul său „prieten al negrilor“ marchizul de Lafayette, pentru a cere Adunării să analizeze problema abolirii sclaviei[18] înainte de miezul nopții.*

Aristocrații francezi aveau multe motive să renunțe de bunăvoie la drepturi și privilegii. Noaptea de 4 august a reprezentat apoteoza principiilor Iluminismului – „un moment de beție patriotică“[19], după cum se exprima marchizul de Ferrières – care a permis acestor nobili să își pună în sfârșit în practică idealurile pe care le adoptaseră în ultimele două decenii. Reprezenta șansa lor de a trăi cea mai emoționantă experiență a tinereții – să lupte pentru Revoluția din America –, dar acasă, în Franța. Altfel spus, totuși, aceste renunțări individuale s-au dat la o parte din fața inevitabilului: în practică, feudalismul era de multă vreme pe cale de dispariție în cele mai multe părți ale imperiului. Renunțând de bunăvoie la drepturi și apărând cauza oamenilor de rând și a celor liberi, acești nobili au pus mâna pe frâiele Revoluției și au preluat controlul asupra direcției în care mergea aceasta – însă doar pentru moment.

Spre sfârșitul lunii august, „reprezentanții poporului francez[20], întruniți în cadrul Adunării Generale, socotind că ignorarea, neglijarea sau disprețul față de drepturile omului sunt singurele cauze ale nefericirii publicului și ale corupției guvernanților, au hotărât să expună, într-o Declarație solemnă, drepturile firești, inalienabile și sacre ale omului“. Aceste cuvinte au fost scrise de Lafayette, cu ajutorul lui Thomas Jefferson, la acea vreme ambasadorul Americii la Paris, și au constituit preambulul Declarației Drepturilor Omului și Cetățeanului[21], aprobată de Adunarea Națională în cursul acelei luni tumultuoase. Cel mai măreț document

* Alături de La Rochefoucauld și Lafayette, câteva dintre personalitățile marcante ale Iluminismului – Brissot, Condorcet, Grégoire, Mirabeau, Raynal și Volney, pentru a-i numi doar pe cei mai cunoscuți – vor deveni membri ai acestei „internaționale aboliționiste“ franceze. Lucru incredibil, își vor împlini scopul de a pune capăt sclaviei după doar șase ani de activitate. Apoi, organizația a acționat ca grup de discuții, planificând economia postsclavagistă a coloniilor. În timpul Revoluției, între membrii cu precădere albi ai acesteia se vor număra aproape toți activiștii importanți din Paris, negri sau metiși. (n.a.)

al Revoluției Franceze a fost un omagiu conștient adus Declarației de Independență a Americii. Ea enumera drepturile articol după articol:

> *Articolul 1*
> Toți oamenii se nasc și rămân liberi și egali în drepturi. Deosebirile sociale nu pot fi întemeiate decât pe principii de utilitate publică.
>
> *Articolul 2*
> Scopul oricărei asocieri politice este conservarea drepturilor naturale și inalienabile ale Omului. Aceste drepturi sunt Libertatea, Proprietatea, Siguranța și Rezistența la Oprimare.

Articolul 6 este, de asemenea, foarte important, deoarece asigură că, fiind egali, toți cetățenii „vor fi eligibili, în mod egal, pentru toate funcțiile importante, atât publice, cât și pentru angajare, în funcție de pregătire, și fără alte deosebiri decât acelea ce privesc virtuțile și talentele lor". Şi Articolul 9 interzicea tortura: „Întrucât orice om este considerat nevinovat până în momentul în care este declarat vinovat, dacă se socotește necesară arestarea sa, orice act de constrângere, în afara celui necesar pentru reținerea sa, trebuie să fie aspru pedepsit prin lege".

Declarația Drepturilor Omului și ale Cetățeanului a fost o realizare uluitoare, însă a fost urmată de Zilele din Octombrie din același an, când o mulțime alcătuită din femei furioase a pornit spre Versailles pentru a răzbuna o insultă pe care un ofițer al regelui se presupune că ar fi adus-o „națiunii". Astfel de gloate – care au devenit o emblemă a violenței Revoluției care distrugea orice convenție, inclusiv cele bazate pe sex – erau stârnite de lipsa pâinii, dar nu numai. Această mulțime a luat cu asalt palatul, strigând cu furie și căutând-o pe Maria-Antoaneta: „Unde e ticăloasa aia?[22] Avem nevoie de mațele ei ca să facem cocarde". „Ba nu, trebuie să o ardem de vie și să facem pateu din ficatul ei!" Regina a scăpat fugind printr-un pasaj secret, care pleca din încăperea regelui, însă a dat de o ușă încuiată și, minute întregi, a lovit

îngrozită cu pumnii în ea – regele plecase ca să își salveze copiii –, până când niște soldați din Garda Națională au sosit să o salveze. Mulțimea s-a întors la Paris cu care uriașe pline cu făină și grâu, dar și cu capetele a doi soldați din gardă înfipte în vârful sulițelor – oameni care avuseseră nefericirea de a se afla între mulțime și capetele încoronate.

Cei din Garda Națională i-au silit pe rege și pe regină să îi însoțească înapoi la Paris, practic în postura de prizonieri. Grație unei intervenții ciudate a generalului Lafayette, care comanda Garda Națională din Paris, membrii familiei regale nu au fost asasinați, ci mai curând repuși – în mod nejustificat – în poziția de monarhi, care aveau să domnească de acum înainte în capitala poporului.

Monarhii-prizonieri au fost mutați în Palatul Tuileries, care nu mai fusese folosit ca reședință regală de mai bine de un secol. După construirea Versaillesului, acel palat din centrul Parisului fusese utilizat pentru a găzdui diverși artiști aflați în grațiile regelui și, ocazional, ca loc pentru spectacole date de Comedia Franceză[23] și de alte companii teatrale. Acum era reînviat ca decor pentru monarhie, iar Versaillesul a rămas abandonat, devenind palatul-fantomă al Revoluției.

Adunarea Națională s-a mutat și ea la Tuileries, instalându-se în Manège[24] – sala de echitație, impunătoare, unde Thomas-Alexandre luase lecții de călărie; era singura clădire din Paris suficient de mare pentru a găzdui peste o mie de deputați, împreună cu publicul care venea să asiste la desfășurarea ședințelor. (Jefferson s-a arătat îngrijorat de numărul mare al deputaților care alcătuiau acel organ, și i-a scris lui Tom Paine: „M-am temut mereu[25] că numărul lor va produce confuzie. O mie două sute de oameni într-o încăpere înseamnă prea mult.“) Arhitectura ciudată, sala îngustă, cu locuri de o parte și de alta, i-a făcut pe deputați să se împartă potrivit opțiunilor politice: radicalii în stânga președintelui Adunării, conservatorii în dreapta lui, de unde și originea termenilor de „stânga“ și „dreapta“ folosiți când vine vorba de politică.

La câteva zile după ce sala Manejului s-a deschis pentru a găzdui Adunarea, a sosit o delegație de oameni liberi, de culoare[26],

cu o petiție pentru a primi dreptul de a deveni reprezentanți în legislativul colonial, dar și în Adunarea Națională. Aveau de partea lor Societatea Prietenilor Negrilor și principiile exprimate prin Declarația Drepturilor Omului și ale Cetățeanului. De cealaltă parte a intervalului, plantatorii bogați din colonii au creat Clubul Massiac pentru a se opune transferului de drepturi către negri, susținând că aceasta va însemna „terorizarea coloniștilor“[27] și ruina Franței. Charles de Lameth, un prieten care deținea și vaste plantații pe insula Saint-Domingue, a declarat că prefera „să piardă totul[28] decât să interpreteze strâmb principiile pe care le-au consacrat justiția, umanismul și adevărul etern“.

Însă Adunarea Națională nu era un legislativ în sensul obișnuit al cuvântului. Era mai degrabă un fel de loc de întâlnire pentru cluburi, acele ciudate organisme politice care apăruseră în timpul Stărilor Generale și care, în următorii cinci ani, vor deține adevărata putere în Franța. Cel mai mare și mai important a fost Clubul Iacobinilor.

Clubul Iacobinilor nu a fost cel mai radical la început. A fost recunoscut pentru efervescentele dezbateri colegiale și pentru faptul că a atras în rândurile sale revoluționari diverși și cunoscuți. Deși, într-o bună zi, avea să cucerească loialitatea „străzii“ pariziene, inițial, membrii săi erau, în cea mai mare parte, burghezi și persoane cu o anumită profesiune, în principal pentru că se percepea o cotizație considerabilă pentru a căpăta calitatea de membru. Louis-Philippe, fiul ducelui d'Orléans – care va deveni rege al Franței în secolul al XIX-lea – s-a înscris în Clubul Iacobin; la fel a procedat și vicontele de Noailles.

Iacobinii dezbăteau problemele Revoluției între ei, apoi, pregătiți, își foloseau impresionanta forță intelectuală în imensa sală a academiei de echitație de la Tuileries în dispute cu deputații celorlalte cluburi. Orice chestiune – de la viitorul drepturilor femeilor, până la acordarea permiselor de vânzare – putea deveni un subiect de dezbateri înfierbântate. Asta a însemnat democrația franceză în toamna anului 1789 – discuții idealiste, înfocate, despre modul în care se pot impune idealurile universale și egalitatea

în societate. Însă, în timp ce deputații participau la astfel de dezbateri principiale, tribunalele amânau rezolvarea cauzelor, birourile guvernamentale se închideau, școlile își încetau activitatea. Mulți funcționari guvernamentali au renunțat cu totul și au plecat acasă, iar *parlements* și alte organisme judiciare s-au blocat, multe în ședințe. (Aceste tribunale au fost suspendate, iar apoi desființate în mod oficial în 1790, ca parte a introducerii unui sistem judiciar cu totul nou.[29]) Dreptul de vot a fost acordat tuturor „cetățenilor activi"[30]: bărbați în vârstă de peste douăzeci și cinci de ani, care erau francezi sau „deveniseră francezi", cu reședința în Franța de peste un an și care plăteau o sumă valorând trei zile de muncă. În ciuda obiecțiilor zgomotoase ale câtorva deputați, femeile nu au fost considerate cetățeni activi[31].

Dintr-un sistem în care toate pozițiile administrative erau obținute prin numire sau cumpărare, a apărut unul în care aproape fiecare funcție – până la nivelul cel mai modest, practic până la arhivar – avea să fie obținută prin alegere. Trebuiau ocupate aproape un milion de funcții[32] și, deși guvernul era încă falit, sute de mii de oameni s-au oferit voluntar să se angajeze. În ciuda crizei economice și a lipsurilor permanente, și deși nimeni nu guverna, de fapt, întreaga țară părea să se mobilizeze și să funcționeze doar datorită entuziasmului.

*

La Hôtel de l'Écu, din Villers-Cotterêts, Marie-Louise primise imediat confirmarea primelor ei impresii despre atrăgătorul soldat care primise adăpost sub acoperișul casei familiei ei.

După trei ani de armată, trăind în Laon, asprul oraș-garnizoană, cu aerul său medieval și cu priveliști etern tăcute, Dumas se schimbase. Avea o ținută semeață de cavalerist și convingerile unui revoluționar republican. Dacă în Laon trăise într-o lume în care timpul încremenise, Alex ieșise pe porțile lui și pătrunsese într-o lume în care timpul gonea – în care transformările, care altădată ar fi durat decenii, sau chiar secole, se petreceau acum în săptămâni sau chiar zile.

Probabil că a fost încercat de emoții când l-a abordat pe Monsieur Labouret pentru a-i cere mâna fiicei sale. Însă acesta a reacționat pozitiv la cererea în căsătorie făcută de Dumas. Acolo, în acel colț de provincie – ca și în armată, de altfel – rasa nu părea să constituie o problemă. Întreaga viață pe care o dusese Dumas până atunci contrazicea ideea că norocul putea fi stabilit prin naștere. Cocardele tricolore purtate la pălărie de el și de viitorul socru anunțau că trăiau o viață nouă, în care toți oamenii aveau să fie egali în fața legii.

Alexandre Dumas și Marie-Louise Labouret s-au logodit[33] pe 6 decembrie. Claude Labouret a avut o singură pretenție: ca nunta să se amâne până când Dumas avea să fie promovat sergent. S-ar putea ca această cerere să fi avut rolul de a pune la încercare fidelitatea pretendentului, pentru a fi sigur că el îi va rămâne fidel fiicei sale după ce va ajunge în lumea largă, printre alte femei.

Zece zile mai târziu, Dumas și dragonii au părăsit Villers-Cotterêts[34] pentru a-și face datoria și a-și juca rolul în cadrul Revoluției. Claude Labouret avusese îndoieli privind intervalul de timp în care Dumas va reuși să ajungă sergent. Însă nu și-ar fi putut imagina cât de repede îi va fi îndeplinită acea dorință.

*

Vara anului 1790 a fost a doua – și cea mai însorită – a Revoluției, cel puțin metaforic vorbind; în realitate, a plouat foarte mult. A fost o vară de neîncetate petreceri publice și de festivități celebrând schimbările memorabile prin care trecea țara, sărbătorite prin banchete și gale organizate în întreaga țară. Cea mai mare dintre acestea s-a desfășurat la Paris, pe 14 iulie – prima aniversare a căderii Bastiliei – pe Champ de Mars, „Câmpul lui Marte“, numit astfel după zeul roman al războiului, deoarece acesta era terenul pe care aveau loc paradele militare. (În prezent, este un parc public, unde se adună armatele de turiști venite să viziteze Turnul Eiffel.) Guvernul a declarat ziua drept Fête de la Fédération.[35]

În pregătirea evenimentului, mii de oameni din toate clasele sociale au muncit voluntar, alăturându-se celor peste douăsprezece

mii de lucrători angajați, ca să pregătească terenul pentru primirea sutelor de mii de participanți care aveau să sosească. Aceștia au creat cele mai mari tribune din lume, doar din pământ bătătorit. (Tribunele de pământ au fost atât de bine construite, încât au rezistat până la mijlocul secolului al XIX-lea.) Voluntarii au ridicat la un capăt un arc de triumf ornamental. Acea orgie a muncii a culminat cu ceea ce s-a numit Ziua Roabelor, pe 13 iulie, când s-au făcut ultimele pregătiri pentru eveniment. Fostul teren de instrucție militară devenise un stadion de proporții faraonice.

Pe 14 iulie, pe o ploaie puternică, în fața a sute de mii de oameni, episcopul Talleyrand s-a urcat pe „Altarul Națiunii", înălțat special pentru a binecuvânta adunarea. O orchestră uriașă a cântat un imn religios într-un aranjament pentru instrumente muzicale folosite la paradele militare. Atât episcopul, cât și altarul simbolizau contopirea statului cu religia, ceea ce devenea deja unul dintre reperele Revoluției. Pe o latură a altarului stătea scris:

> Națiunea, Legea, Regele[36]
> Națiunea, care sunteți voi
> Legea, care sunteți voi,
> Regele, care este apărătorul Legii.

Eroul Revoluției Americane, generalul Lafayette, a depus jurământ și a fost urmat de regele Ludovic. A fost pentru prima oară când Ludovic a folosit noul său titlu, „Rege al francezilor"[37] – nu „Regele Franței" –, ceea ce simboliza datoria sa față de popor. În jurământul depus a spus că „voi folosi toată puterea încredințată mie prin Constituție pentru a susține decretele Adunării Generale". Din mulțime s-au auzit strigăte care au stabilit tema acelei veri: „Francezi, suntem liberi[38], suntem frați! Trăiască națiunea, legea și regele!"

Terenul era înțesat de flamurile regimentelor Gărzii Naționale venite din toată Franța, iar între acestea flutura și primul drapel american arborat vreodată în afara Statelor Unite[39] – purtat de o delegație americană condusă de John Paul Jones și Tom Paine.

Au urmat ospețe și baluri publice[40] care s-au desfășurat vreme de câteva zile și nopți, cu spectacole date de actori, cântăreți de operă și muzicieni. Banchete uriașe s-au ținut în tot orașul, unde oameni din diferite clase sociale și facțiuni politice au împărțit aceeași pâine. (Aceștia au oferit resturile miilor de parizieni săraci; acea subclasă socială nu fusese invitată să cineze cu ei.) Mulți parizieni au ținut să-și demonstreze entuziasmul frățesc invitând oaspeții să stea în casele lor și să împartă masa cu ei. În acel iulie, visul revoluționar părea să se adeverească, pentru că oameni din toate clasele sociale și cu un trecut diferit participaseră la sărbătoare. La fel de extraordinar ca orice alt lucru petrecut în acea zi a fost entuziasmul aparent al lui Ludovic[41] față de ce se petrecea în jur. Le-a permis Gărzilor Naționale din întreaga țară să îi viziteze biblioteca și să se plimbe prin grădina sa botanică; cu o săptămână înainte, a venit personal la Câmpul lui Marte pentru a inspecta progresele înregistrate. După ce fusese deținut al Revoluției, în vara anului 1790, Ludovic devenise un participant activ la ea. Dar acest lucru nu avea să dureze.

*

În vara precedentă, chiar înainte de căderea Bastiliei, Charles, fratele mai tânăr al lui Ludovic, fugise din Franța și se refugiase pe teritoriul socrului său, regele Piemontului și al Sardiniei. Piemont-Sardinia, aflat la granița de sud-est a Franței și stăpânită de Casa de Savoia, era cel mai puternic dintre micile regate care vor deveni, în cele din urmă, Italia modernă; teritoriile sale cuprindeau orașe bogate și importante precum Milano, o mare parte din Alpii francezi și zone din Franța de azi, inclusiv orașul Nisa. În următorii ani, sute de mii de emigranți din rândurile aristocrației[42] au sosit în Piemont-Sardinia și în statele monarhice învecinate, dornici să alcătuiască o forță contrarevoluționară pentru restabilirea ordinii în Franța. Însă emigranții nu aveau nici o putere fără sprijinul unui stat european cu o armată puternică. Iar cererile lor de ajutor din partea marilor puteri au fost, în mare măsură, neluate în seamă.

Indiferent cât de multă simpatie nutreau personal față de Ludovic și de Bourboni, nici unul dintre statele europene nu vedea vreun motiv pentru a interveni în treburile interne ale Franței. Mai toți socoteau că, potrivit politicii tradiționale de echilibru al puterilor, slăbiciunea Franței avea să le asigure puterea. Nu le-a trecut prin minte ideea că Revoluția putea traversa frontierele și să le amenințe poziția lor comodă. Până și Edmund Burke, dușmanul neîmpăcat al Revoluției Franceze, considera că francezii „au făcut treaba în locul nostru[43], așa cum nici douăzeci de Ramillies sau Blenheim* nu ar fi reușit" – cu alte cuvinte, francezii își slăbiseră puterea mai mult decât reușise să facă orice înfrângere pe câmpul de luptă. Deocamdată, nimeni nu putea concepe că un stat „slăbit de Revoluție" ar putea reprezenta o amenințare militară serioasă pentru vecinii săi. Ideea că Revoluția ar putea, de fapt, *să întărească* un stat nici măcar nu era luată în seamă.

Anglia, dușmanul de moarte al Franței, nu era dispusă să îi ajute pe Bourboni și, în timp ce politicienii britanici cu vederi de stânga lăudau Revoluția, alții își exprimau satisfacția nedisimulată față de trista soartă a lui Ludovic al XVI-lea. Asta merita pentru că sprijinise Revoluția Americană – faptul că ideologia acesteia se întorsese împotriva lui dovedea că Dumnezeu era protestant. Preocupate în Europa de Est, nici Rusia, nici Prusia nu au manifestat vreun interes față de o intervenție. Spania era prea slabă pentru a acționa singură sau pentru a conduce o coaliție, situație similară cu aceea a monarhiilor mai mici, precum Piemont-Sardinia. Aceste state au primit emigranții, dar nu au avut intenția de a lansa un atac împotriva Franței revoluționare.

Ultima și cea mai palpabilă speranță a lui Ludovic de a primi ajutor era fratele soției sale, împăratul Leopold al Austriei. După Ludovic, Leopold era cel mai puternic monarh din Europa. În secolul al XVIII-lea teritoriul ocupat de Austria reprezenta cea mai mare parte din „Sfântul Imperiu Roman de Națiune Germană" – un conglomerat uriaș și multilingv de state, care își avea originile în Evul Mediu și cuprindea câteva dintre zonele cele mai bogate

* Bătălii în care a fost implicată Franța, la începutul secolului al XVIII-lea. (n.red.)

ale Germaniei și ale Italiei de azi, precum și alte teritorii din Europa de Est și de Vest. De fapt, multe dintre aceste principate se întindeau de-a lungul frontierei Franței și, chiar dacă nu le controla în mod direct, Viena avea alianțe strânse cu conducătorii lor, așa cum era cazul regatului Piemont-Sardinia. Această frontieră lungă reprezenta unul dintre motivele pentru care francezii și austriecii purtaseră multe războaie vreme de câteva secole. Însă, din anii 1750, și de la căsătoria dintre Ludovic și Maria-Antoaneta, Franța și Austria stabiliseră o alianță fragilă. Dacă exista vreun monarh care ar fi trebuit să vină în ajutorul lui Ludovic, acesta era Leopold. Totuși, împăratul austriac se ferea să atace Franța. Ca și alte puteri europene, Austria era afectată de Revoluție și se temea că ea se va răspândi, dar, pe de altă parte, se bucura să vadă Franța, veșnica stăpână a afacerilor europene, retrogradată o treaptă sau două.

Spre sfârșitul primăverii anului 1791, după un an de frustrare și izolare crescânde în Tuileries, familia regală a hotărât să fugă spre frontiera cu Țările de Jos austriece – în prezent, Belgia –, unde credea că împăratul Leopold îi putea proteja și probabil chiar îi putea lansa spre revenirea la putere deplină. Pe de altă parte, Ludovic nutrea credința înșelătoare că, imediat ce va pleca din cuibul extremismului revoluționar, poporul îl va accepta. În noaptea de 20 iunie, regele, deghizat în valet sau în negustor care călătorea cu familia într-o caleașcă – povestea are aceste două variante –, a „fugit la Varenne“. Acolo, identitatea lui a fost descoperită, deoarece s-a oprit cu anturajul pentru a lua cina, iar cel care l-a servit a devenit bănuitor: se spune că a comparat fața regelui cu imaginea de pe o monedă sau de pe o bancnotă și a chemat gărzile pentru a-l aresta. (Multe relatări din presa vremii ale acestei întâmplări au satirizat lăcomia regelui, afirmând că fusese prea flămând ca să ajungă la frontieră fără a se opri pentru o gustare.) Regele și anturajul său au fost arestați și aduși la Palatul Tuileries sub pază.

Prin fuga sa, regele respinsese în mod public Revoluția, dar majoritatea revoluționarilor nu era pregătită să-i dea cu piciorul

și să rămână fără monarh. Guvernul a încropit o istorie de fațadă pentru a explica fuga lui Ludovic[44] – familia regală fusese răpită de contrarevoluționari, care intenționau să îi folosească drept pioni într-un plan complex, însă patrioții au descoperit complotul și i-au eliberat pe membrii familiei regale. Nimeni nu a crezut asta, nici o clipă. Înainte de a pleca, regele lăsase la Palatul Tuileries un act în care denunța furios Revoluția. S-a redactat o petiție[45] prin care Ludovic era declarat trădător mincinos cerându-i-se să oficializeze tentativa de abdicare. Pe 17 iulie, câteva zeci de demonstranți au adus petiția pe Câmpul lui Marte, unde cu un an înainte parizienii se adunaseră pașnici, în număr mult mai mare, la Fête de la Fédération.

Ceea ce s-a întâmplat în continuare este subiect de multe controverse. (Dacă mii de oameni pot deforma adevărul referitor la încăierările surprinse de camere de filmat la un concert rock în zilele noastre, cât de confuze trebuie să fi fost lucrurile înainte de existența acestora?) Este limpede că în acea mulțime s-au stârnit țipete furioase și îmbrânceli. Unii au susținut ulterior că la acel incident s-au infiltrat conspiratori străini – ori mereu folositorii „briganzi" –, care îi ademeniseră acolo pe parizieni ca să le facă rău. Susținătorii petiției au afirmat că violențele au pornit de la un complot regal menit să distrugă republicanismul[46].

Un lucru este sigur: la adunarea politică de pe Câmpul lui Marte s-au alăturat curând unități militare, mai ales oameni din Garda Națională, care soseau din toate direcțiile. La solicitarea insistentă a lui Lafayette, guvernul declarase legea marțială: facțiunilor care îl denunțau pe rege ca trădător li s-a răspuns printr-o atmosferă sumbră pe străzi, iar monarhia constituțională părea din ce în ce mai fragilă.

Alex Dumas și Regimentul Șase Dragoni au ajuns în centrul atenției[47]. Păstrarea ordinii la evenimentele publice era una dintre sarcinile lor și se pricepeau bine la asta. În astfel de situații, știau mai bine decât soldații obișnuiți cum să-și păstreze calmul. Erau înarmați cu săbii obișnuite și cu muschete scurte, dar și cu tunuri ușoare.

Comandând Garda Națională din Paris, Lafayette a apărut pe calul său alb. Pe un ton arogant, involuntar aristocratic, „eroul celor două lumi“ le-a cerut protestatarilor să se liniștească și să plece acasă. Mulțimea l-a huiduit și a aruncat cu pietre în gărzile care îl protejau.

Văzând că ordinele sale nu sunt ascultate, Lafayette a comandat Gărzii Naționale să deschidă focul, fie în aer, fie – așa cum susțin unele declarații – direct în oameni. Într-o versiune, mulțimea a atacat gărzile, făcându-le să intre în panică, astfel că acestea au tras în legitimă apărare. În orice caz, ziua a devenit cunoscută sub numele de Masacrul de pe Câmpul lui Marte[48]. Numărul morților nu se cunoaște cu certitudine: estimările variază între doisprezece și cincizeci. Însă, în acele momente, o astfel de reacție violentă din partea guvernului revoluționar era șocantă: ghilotina nu-și făcuse încă apariția pe scena politică.

Curând, însă, violențele din iulie 1791 vor fi eclipsate de revoluționarii care vor ucide oameni la o scară de neimaginat. Dacă, în iulie 1790, Sărbătoarea de pe Câmpul lui Marte a simbolizat nașterea Revoluției, Masacrul din iulie 1791 a simbolizat viitorul acesteia. Până în primăvara anului 1794, când Revoluția intrase în perioada sângeroasă numită Teroare, Alex Dumas va fi amenințat cu ghilotina pentru simplul fapt că se aflase în acea zi pe Câmpul lui Marte. Totuși, până la acea dată, asocierea cu un guvern anterior, în orice calitate, putea deveni motiv pentru o execuție imediată.

Capitolul 9

Regenerare prin sânge

„Amintiți-vă cruciadele[1], când Europa s-a înarmat din cauza câtorva superstiții", scria Jacques-Pierre Brissot, liderul uneia dintre cele mai puternice facțiuni, în ziarul său, *Patriotul francez*, în ziua de de 13 decembrie 1791. „A sosit momentul unei alte cruciade, cu un scop mult mai nobil și mai sfânt. Aceasta este o cruciadă în sprijinul libertății universale."

Maximilien Robespierre, liderul unei facțiuni rivale, a obiectat, spunând că încercarea de a transforma Revoluția într-o cruciadă militară, universală, dusă în numele libertății nu va da roade. Vecinii Franței nu vor accepta o eliberare realizată de trupe străine, așa cum nici Franța nu ar dori asta. El recomanda menținerea păcii cu statele vecine și concentrarea asupra purității ideologice acasă.

Dușmanii Franței îi oferiseră facțiunii războinice un imbold deosebit: după fuga nereușită a lui Ludovic și arestarea sa în vara precedentă, o coaliție de puteri regaliste, condusă de împăratul Austriei, emisese o declarație prin care amenința să mobilizeze „forțele necesare"[2] pentru a veni în sprijinul regelui. În realitate, era o amenințare puțin convingătoare – limbajul fusese cu intenție neclar, astfel încât nimeni să nu se angajeze în vreo acțiune concretă – și orice alt guvern normal din secolul al XVIII-lea și-ar fi dat seama de asta și l-ar fi ignorat. Însă Franța nu avea un guvern normal: avea o serie de intelectuali hiperactivi, care participau la nesfârșite dispute pătimașe în fosta școală regală de echitație de la Palatul Tuileries. Amenințarea unei invazii străine făcea ca războiul revoluționar de prevenire să pară o alegere înțeleaptă, chiar inevitabilă.

„E crud să gândești astfel[3], dar totul devine din ce în ce mai evident: prin pace, regresăm", spumega unul dintre susținătorii

lui Brissot. „Ne vom regenera doar prin sânge. Caracterul superficial, moralitatea frivolă și coruptă: aceste calități de bază, incompatibile cu libertatea, pot fi depășite doar prin necazuri."

Jacques-Pierre Brissot cunoștea necazul în mod nemijlocit. Deși era fiul unui patiser, înțelegea ce însemna să flămânzești. În anii premergători Revoluției, trăise ca un fel de corespondent independent și pamfletar, prezentându-și opiniile legate de evenimentele din Țările de Jos austriece (Belgia), Anglia, Elveția și America, și găsind din când în când o slujbă plătită. Ajunsese în închisoarea datornicilor din Londra. Era scund și slab, cu umerii cocoșați ai unui scrib și manifestând o stângăcie care trecea de la timiditate la agresivitate. Însă marea sa deficiență de caracter era comună multor revoluționari francezi: un zel față de drepturile omului care era atât de ipocrit încât se materializa în intoleranță față de oamenii din jurul său. Brissot petrecuse mai mult timp în străinătate decât majoritatea celorlalți revoluționari. În timpul călătoriilor sale în Statele Unite, în 1788, se îndrăgostise de republica americană și de spiritul de „simplitate, bunătate și acea demnitate a omului[4] caracteristică doar celor care sunt conștienți de libertatea lor și care văd în concetățeni doar frați și egali". Brissot hotărâse să aducă idealurile americane în Europa.

Singurul lucru pe care îl respingea în privința Revoluției Americane era perpetuarea sclaviei. Asupra acestui aspect, jurnalistul chinuit de sărăcie făcea cauză comună cu Lafayette și La Rochefoucauld, acționând alături de acești aristocrați înstăriți în cadrul Societății Prietenilor Negrilor. Călătorind în Virginia, Brissot îl întâlnise pe generalul Washington și încercase să îl convingă să declanșeze o nouă revoluție pentru emanciparea rasială; acesta din urmă obiectase[5], spunându-i oaspetelui francez că Virginia încă nu era pregătită pentru așa ceva. Însă Brissot a insistat spunând că libertatea rasială nu trebuie să respecte granițele. Acum aplica aceeași logică în cazul Revoluției Franceze.

Brissot continua să se manifeste pătimaș în problema cauzei aboliționiste, însă, în iarna dintre 1791 și 1792, sclavii care îl preocupau nu erau exact negrii din coloniile franceze. Mai degrabă,

Brissot și susținătorii săi vorbeau acum despre „sclavi“ metaforic. Aceștia erau soldații europeni ai tuturor dușmanilor Franței: austrieci, prusaci, sarzi, ruși – nu avea nici o importanță. Atâta vreme cât se îndreptau împotriva Franței revoluționare, erau sclavi, porniți împotriva țării libertății[6]. Așadar, revoluționarii îi tratau cu dispreț pe soldații inamici și avansau ideea că ei aveau nevoie de ajutor ca să fie eliberați. Retorica armatelor de sclavi care atacau Revoluția presupunea o nouă sarcină urgentă. Firește, Franța trebuia să se apere, însă atacatorii nu puteau fi respinși, pur și simplu: la rândul lor, ei trebuiau eliberați de sub stăpânii lor, astfel încât să răspândească Revoluția. În acest fel, granița dintre apărare și ofensivă era extrem de confuză. Franța nu își putea apăra revoluția decât dacă ataca.

Această idee va fi redată și de cuvintele celui mai măreț cântec al Revoluției, care va deveni, în cele din urmă, imnul național al Franței. „La Marseillaise“ a avut la început alt titlu, „Cântec de război pentru armata Rinului“[7] – și a fost compus în acele luni febrile pentru a-i inspira pe francezi să lupte împotriva armatelor regaliste care se strângeau la frontierele răsăritene ale Franței. Cea de-a doua strofă vorbește despre soldații-sclavi care mărșăluiesc sub conducerea stăpânilor lor pentru a zdrobi Revoluția și pentru a pune din nou în lanțuri poporul francez:

> Ce vrea această hoardă de robi[8],
> de trădători și regi conspiratori?
> Pentru cine sunt aceste lanțuri infame
> Aceste fiare pregătite din vreme?
> Aceste fiare pregătite din vreme?
> Francezi, pentru noi! Vai, ce jignire,
> Ce simțăminte trebuie să stârnească!
> Pe noi îndrăznesc să planuiască
> Să ne readucă în străvechea robie!

Brissot, cel mai înflăcărat instigator la război din Adunare, cerea să se acționeze neîntârziat împotriva dușmanilor din exterior

ai Revoluției. „Nu ne vom putea găsi liniștea[9] decât atunci când Europa, dar toată Europa, va fi în flăcări!“

Pe lângă deputații francezi, în sala Manejului se găseau acum și disidenți de profesie care sosiseră din întreaga Europă pentru a se alătura agitației generale. Acești revoluționari internaționali erau susținători ai crezului universalist al lui Brissot. „Tocmai pentru că vreau pacea vă chem la război!“[10] a strigat Anacharsis Cloots, un baron german care apăruse pe la Paris și începuse să-și spună „Orator al Rasei Umane“. El a jurat că, în mai puțin de o lună, drapelul francez va flutura pe cerul a peste douăzeci de țări eliberate.

*

Între anii 1750 și 1760, când Louis de la Pailleterie, unchiul lui Alexandre Dumas, era căpitan, iar apoi colonel de artilerie, armata franceză se afla într-o stare jalnică[11]. După cum se plângea un comandant francez, „conduc o bandă de hoți[12], de ucigași, care sunt buni doar pentru a fi spânzurați, care o iau la goană la primul bubuit de tun și sunt gata oricând să se răzvrătească... Regele are cea mai proastă și cea mai indisciplinată infanterie din lume, de aceea, pur și simplu, este imposibil să conduci trupe ca acestea“.

Până spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, „profesionalizarea“ soldaților decursese cu sincope. Vreme de sute de ani, standardele militare profesionale existaseră doar în rândul mercenarilor, iar acești oameni luptau singuri sau în grupuri mici. Pe parcursul secolului al XVII-lea, soldații din Europa încă erau doar cu puțin diferiți de niște brute; violau, furau și îi jefuiau pe civili cu aceeași asiduitate cu care luptau împotriva dușmanului. Populația unor întregi orașe era masacrată fără a sta mult pe gânduri și chiar și atunci când soldații încercau să dea dovadă de o oarecare umanitate, tot jefuiau, indiferent de locul în care se aflau, deoarece aceasta era singura modalitate de a-și sprijini operațiunile, îndeosebi în cursul campaniilor îndelungate. Şi, întrucât mai toată Europa trăia de la o recoltă la alta, o armată nu lăsa decât foamete în urma ei.

După ororile războaielor religioase, în cursul cărora fusese ucisă o treime din populația Europei[13], s-au luat diferite măsuri pentru a face armatele să producă mai puține distrugeri fără sens. S-a introdus disciplina sub forma instrucției, a înregimentării și a uniformelor. Lucrul cel mai important, armatele au început să își îmbrace și să-și hrănească soldații, astfel încât aceștia să nu se vadă siliți să jefuiască, și să îi plătească, pentru ca să nu trăiască din trofee de război. Drept urmare, armatele europene au devenit mai puțin distructive. Ca o ironie, războaiele mai puțin distructive puteau fi purtate mai des – mai mult sau mai puțin constant, cu scurte pauze, pentru realizarea unor schimbări minore în structura coaliților. În acest fel, Europa a rămas într-o stare de conflict latent aproape constant, între 1700 și 1790; în această perioadă, diferite puteri au purtat peste cincisprezece războaie diferite, Franța fiind întotdeauna implicată de o parte sau de alta.

În secolele precedente, ideea de a te înrola în armată pentru a-ți „sluji patria“ ar fi părut ridicolă (deși ura și rivalitățile tradiționale dintre națiuni puteau constitui un imbold util pentru cei care se înrolau). Soldații luptau pentru că se temeau să procedeze altfel. În vreme ce gradul de ofițer era firesc pentru un aristocrat, postul de soldat de rând era rezervat scursurii societății, iar soldații nu trebuiau decât să respecte ordinele și să nu dezerteze; fiecare armată pusese la punct metode pentru a-și disciplina soldații, cum ar fi „calul de lemn“, preferat de britanici – o scândură tare din lemn, pe care soldatul trebuia să stea ore în șir cu muschete atârnate de picioare – ori teribila pedeapsă prusacă de a „trece pe sub furcile caudine“, când soldatul era silit să alerge printre două șiruri de camarazi, care îl biciuiau când trecea prin dreptul lor. În Franța secolului al XVII-lea, încă era posibil ca un căpitan să taie nasul unui soldat pentru că dezertase în timpul bătăliei, iar însemnarea cu fierul roșu era o pedeapsă destul de des întâlnită.

Ofițerii luptau pentru gloria și onoarea gradului și al numelui familiei. Până spre mijlocul secolului al XVII-lea, funcția unui ofițer fusese considerată o sinecură socială și bănească, un obiect lăsat moștenire, o expresie a favoritismului sau un lucru de vânzare.

Pentru vechea „nobilime a spadei“, presupușii descendenți ai cavalerilor, gradul de ofițer era un mijloc de a păstra tradiția familiei; pentru noii îmbogățiți, era o cale de a crea un statut. Pentru monarhie și stat, era un mijloc de a colecta impozite – practic, o taxă. Cele mai prestigioase funcții în armată se vindeau la un preț cu care se putea construi un castel mare și era nevoie de fonduri mai mari, deoarece funcția era însoțită de un regiment de soldați, pe care cumpărătorul trebuia să îi echipeze și să-i plătească. Un om de afaceri care economisise suma necesară își putea face fiul adolescent direct colonel, sau fiul de zece ani căpitan, deși, mai întâi de toate, trebuia să cumpere rangul nobiliar pentru familia sa*.

O armată organizată prin instruire comună, disciplină, valori și scop, era de multă vreme un vis – analizat pe larg în textele antice grecești și romane, dar care nu se regăsise niciodată pe câmpul de bătălie. Însă Franța beneficiase cumva după răsunătoarea înfrângere în Războiul de Șapte Ani, care dusese nu doar la pierderea imperiului francez din America de Nord, ci și la umilirea în fața Prusiei. În spiritul cutezător al Iluminismului, un mic grup de ofițeri intelectuali a hotărât să reformeze armata.

Majoritatea intelectualilor Iluminismului priveau războiul cu dispreț, socotindu-l o rămășiță atavică a trecutului irațional al omenirii și a valorilor medievale, fără a mai vorbi de brutalitatea evidentă, de lăcomia, de dorința carnală și de cruzimea care îl însoțeau. Ei au considerat că, pe măsură ce societatea se maturiza, devenind mai rațională și științifică, astfel de barbarii vor dispărea treptat. Însă, pe lângă filosofii pacifiști, Franța a avut și o generație de filosofi militari care au dorit să facă din armata franceză o unealtă invincibilă de cucerire. În fruntea acestora s-a situat contele Jacques de Guibert, care, în 1770, la apogeul Iluminismului, a cerut armatei franceze să reînvie spiritul legiunilor

* Sistemul de promovare al ofițerilor adolescenți nu excludea talentul – sclipitorul general al Franței, Maurice de Saxe, a dat dovadă de un curaj deosebit de la doisprezece ani și a comandat un regiment la șaptesprezece ani –, însă el oferea puține posibilități bărbaților care aveau doar abilități militare și inițiativă. (n.a.)

romane și a anticipat lucruri măreț dacă se realiza acest deziderat: „Să presupunem că în Europa se ridică un popor viguros[14], cu geniu, cu resurse și cu o guvernare; un popor care reunește virtuțile austerității și o miliție națională cu un plan clar stabilit de expansiune militară, care nu va pierde din vedere planul său, și care, știind cum să poarte războaie cu costuri reduse și trăind din victoriile sale, nu va ajunge să depună armele din cauza unor calcule financiare. Vom vedea că un astfel de popor își va subjuga vecinii și va răsturna constituția noastră firavă, tot astfel cum vântul dinspre nord îndoaie trestiile fragile.“ Așa cum Rousseau recomanda simplificarea vieții oamenilor până la o stare „naturală“, Guibert cerea să se renunțe la îngâmfarea tipică ofițerului din secolul al XVIII-lea pentru descoperirea idealului neoroman. El și-a imaginat o armată alcătuită din soldați de genul *cetățeanului*, curajoși fizic și gata oricând să se sacrifice. Guilbert și tovarășii săi filosofi militari au pregătit terenul pentru instigatorii la război animați de patriotism, cei care aveau să urmeze. Reformele realizate de ei au transformat armata franceză, pregătind-o pentru ambițiile extrem de curajoase ale revoluționarilor.

Guibert și colegii săi s-au concentrat asupra profesionalizării corpului ofițeresc prin educație și au creat cele mai bune academii militare ale Europei. Totodată, au făcut primii pași pentru a asigura meseriei de soldat demnitate și siguranță. Au construit cazărmi, astfel ca soldații să se instruiască în cadrul regimentelor lor, în loc să vină direct de acasă la război. Au introdus uniforme pentru ofițeri, dar și pentru soldați, cu toate că unii ofițeri s-au opus purtării lor – de ce s-ar fi îmbrăcat un ofițer în livrea, ca orice lacheu sau vizitiu? Tot ei au pus la dispoziția armatei franceze planurile și instrumentele pentru transformarea infanteriei, cavaleriei și artileriei franceze în prima armată modernă a Europei. Şi tot ei au creat ordinele scrise și hărțile militare[15], ambele inovații moderne într-o epocă în care armatele soseau târziu la locul bătăliei și rareori aveau o idee clară despre terenul pe care aveau să lupte.

Filosofii militari francezi au creat o generație cu totul nouă de arme de foc, menite să fie mai ușoare și mai precise decât cele de până atunci. Aceste noi arme de foc vor permite purtarea unui nou gen de război ofensiv – bazat pe masă, manevrabilitate și capacitatea de a lovi precis la distanțe mari. Criza bugetară a Franței din anii 1780 a împiedicat intrarea în producție a multor dintre aceste arme în ultimii ani ai monarhiei, însă tehnologia exista, așteptând un guvern care să dețină mijloacele necesare și dorința de a o folosi.

Franța, care avusese mereu cea mai mare populație din Europa, avea acum puterea unică oferită de ideea revoluționară de a crea soldați-cetățeni. Cum majoritatea ofițerilor cu origine aristocratică trădaseră și emigraseră, terenul era neobișnuit de liber pentru cei inteligenți, curajoși și animați de entuziasm.

*

Guvernul revoluționar și-a început cruciada universală pentru libertate cu o lovitură de avertisment împotriva Țărilor de Jos austriece, ca mod de a-și apăra frontiera și de a ataca marele dușman regalist și sprijinitor al emigranților[16]. Parizienii au crezut că acest lucru va mobiliza populația vorbitoare de franceză de acolo împotriva stăpânitorilor vorbitori de germană. Țările de Jos stăpânite de Austria se treziseră într-un fel de revoluție inspirată de America și Franța, cu doar doi ani înainte: la șase luni după cucerirea Bastiliei, patrioții din Bruxelles au proclamat „Statele Unite ale Belgiei“ și au declarat independența națiunii lor față de Imperiul Austriac. Însă, atunci împăratul trimisese mai multe trupe austriece și recucerise regiunea. Acum, francezii sperau că incursiunea lor va declanșa o nouă revoltă.

Recent promovat caporal[17], Alex Dumas a însoțit una dintre cele trei coloane care trebuiau să desfășoare atacul. Dumas era doar unul dintre miile de soldați fără chip, având doar un grad peste cel de soldat simplu, astfel că nici un document nu îi semnalează prezența acolo. Coloana sa, alcătuită din zece mii de oameni, a fost condusă de ducele de Biron, un alt membru al generației

1776, care luptase alături de Rochambeau în America. Inițial, coloana a înregistrat succese, ocupând un oraș-cheie de la graniță și pătrunzând mai adânc în teritoriul belgian al Austriei. Spre sfârșitul zilei de 29 aprilie, coloana a fost atacată de austrieci, însă atacul a fost respins cu succes. Cu toate acestea, neexperimentații soldați francezi au intrat în panică, iar, în aceeași seară, două regimente de cavalerie au încălecat pe cai și au plecat, pur și simplu. Generalul Biron a pornit personal în urmărirea dezertorilor și, ajungându-i din urmă, i-a făcut pe cei mai mulți să se întoarcă în tabără folosindu-și puterea de convingere.

Între timp, în aceeași zi, un alt general francez, Théobald Dillon, a fost mai puțin norocos. Dillon conducea zece escadroane de cavalerie peste frontieră, spre nord, și, intrând sub focul austriecilor, soldații s-au panicat, au fugit spre teritoriul francez și s-au baricadat în orașul fortificat Lille. Când generalul Dillon s-a întors să-i caute, mai mulți soldați au strigat că el îi vânduse inamicului. L-au prins și l-au linșat. La Paris, Adunarea a încercat să instituie o curte marțială[18] pentru a cerceta incidentul, dar Robespierre, specialist în mentalitatea maselor, a felicitat soldații care își asasinaseră comandantul, o prevestire cutremurătoare a traseului pe care avea să îl urmeze politicianul. (Pentru acel incident, în fața curții marțiale fuseseră trimiși soldați din Regimentul Șase Dragoni, din care făcea parte și Dumas.) Deși generali precum Biron și Dillon sprijineau Revoluția – la urma urmelor, deveniseră emigranți –, ei erau totuși nobili cu vederi moderate și, prin urmare, suspecți. Dumas a fost norocos că nu avansase peste gradul de caporal.

În acea primăvară, cum soldații francezi reprezentau o amenințare mai mare pentru ofițerii lor decât pentru dușmani, austriecii și prusacii au profitat. Însă, apoi, spre sfârșitul lunii iulie, coaliția austro-prusacă și-a irosit avantajul lansând o altă amenințare[19]: a avertizat încă o dată cu acțiuni punitive, dacă regele Ludovic sau familia sa aveau de suferit. Ca și declarația făcută în urmă cu aproape un an, acel manifest din iulie 1792 a avut un efect contrar, doar că de astă dată mai grav.

Pe 10 august, o mulțime de oameni înarmați cu sulițe au luat cu asalt Palatul Tuileries, a masacrat Gărzile Elvețiene, ultimele trupe fidele regelui, și au transformat cartierul din jurul Palatului Regal – numit, în prezent, Palatul Egalității (Palais Égalité) – într-un abator. Regele și familia au supraviețuit pentru că s-au refugiat în sala Manejului, implorând ajutorul deputaților Adunării care erau strânși acolo. Monarhia franceză a încetat practic să existe în acea zi, iar Adunarea a început imediat pregătiri pentru declararea Republicii. În stare de arest, familia regală avea să trăiască de atunci încolo în Templu – vechiul cartier general al Cavalerilor Templieri, devenit acum închisoare revoluționară –, în apropiere de Teatrul Nicolet.

*

Caporalul Alex Dumas a rămas la frontiera cu Belgia, departe de Paris. Acolo, pe câmpurile de fasole și napi, austriecii și francezii au dus un război al raidurilor întreprinse peste frontieră. Cea mai importantă bază a cavaleriei franceze din regiune se afla în orășelul Maulde, unde se înființase o mare tabără militară.

Dumas a acționat pornind de la tabăra din Maulde[20]. Sarcina lui era să conducă mici unități de dragoni și alți cavaleriști, de obicei patru sau opt călăreți, în misiuni menite să zădărnicească incursiunile inamicului. În majoritatea misiunilor, cercetașii vedeau mai multe vaci și oi decât soldați austrieci. Însă, pe 11 august, a dat peste un grup de austrieci pregătindu-se de raid. Dumas a zărit călăreții dușmani, o forță considerabil mai mare decât a sa. Însă, în loc să încerce să fugă sau să se ascundă, caporalul Dumas și-a condus mica formație într-un atac[21] care i-a luat prin surprindere pe austrieci. Probabil înmărmuriți la vederea unui negru înalt de peste un metru optzeci, apărut în goana calului dintr-un câmp cu fasole, austriecii s-au predat. Fiul său romancier era deosebit de încântat să descrie incidentul:

> Zărindu-i[22], în ciuda inferiorității numerice, într-o clipă, a dat ordin de atac. [Austriecii], care nu erau pregătiți de acel atac neașteptat, s-au retras pe o mică pajiște înconjurată de un șanț

suficient de lat pentru a zădărnici înaintarea cavaleriei. Însă, după cum am mai spus, tatăl meu era un călăreț excelent și avea un cal bun, pe nume Joseph. A luat hățurile în mână, i-a dat pinteni lui Joseph, a sărit peste șanț... și imediat după aceea s-a trezit între treisprezece austrieci; aceștia, împietriți în fața unui asemenea curaj, și-au lăsat armele și s-au predat. Învingătorul a stivuit cele treisprezece carabine, le-a pus pe oblâncul șeii și i-a pus pe cei treisprezece soldați să pornească în marș spre cei patru dragoni ai săi, rămași de partea cealaltă a șanțului pe care nu îl putuseră sări și, trecând ultimul peste șanț, a dus prizonierii în tabără.

La vremea aceea rareori se luau prizonieri, iar imaginea celor patru oameni escortând treisprezece dușmani a produs senzație în tabără. Acea dovadă de curaj a tânărului ofițer a devenit subiect de discuții aprinse; generalul Beurnonville a ținut să îl cunoască, l-a făcut sergent, l-a invitat la cină și l-a menționat în raportul de zi pe unitate.

Aceasta a fost prima distincție primită pe noul nume, Alexandre Dumas, adoptat de fiul marchizului de Pailleterie.

Faptul că eroismul tatălui fusese pe măsura descrierii făcute de fiu a fost confirmat de *Moniteur Universel* – ziarul Franței revoluționare – în ediția sa de sâmbătă, 18 august 1792. Caporalul Dumas, scria ziarul, „i-a izolat pe călărețiii inamici cu atâta pricepere[23] și i-a atacat cu o asemenea hotărâre, încât aceștia s-au predat cu puștile încărcate, fără a mai avea timp să tragă nici măcar un foc". Fiul a pus în seama tatălui treisprezece adversari, în vreme ce ziarul menționează doar doisprezece.

Trei luni mai târziu, ziarul a mai vorbit o dată de faptele de vitejie ale lui Dumas și s-a arătat deosebit de impresionat de hotărârea lui de a dona națiunii franceze partea lui de pradă de război: „Cetățeanul Dumas, american[24], care a oferit ca dar patriotic suma de 12 livre și 12 bani, partea sa din suma obținută prin vânzarea puștilor capturate, luate de el și de camarazii săi de la 12 tirolezi pe care i-au făcut prizonieri". Un gest măreț și patriotic pentru o armată care părea să ofere posibilități nelimitate de glorie.

Capitolul 10

„Și inima neagră bate pentru libertate“

La câțiva kilometri spre sud se desfășura un atac mult mai puternic. O forță combinată de zeci de mii de prusaci, austrieci și hessieni – împreună cu câteva sute de emigranți contrarevoluționari – a trecut granița în regiunea împădurită aflată la est de fortăreața franceză de frontieră Verdun. Apărarea franceză a cedat în fața forței care avansa. Comandantul fortăreței Verdun s-a sinucis.[1]

Ştirea despre invazie a ajuns la Paris pe 2 septembrie și a dus la apariția unor adevărate teorii ale conspirației. Întrucât armatele poporului erau invincibile, singura explicație pentru faptul că germanii trecuseră frontiera era... trădarea! Trădarea comisă de dușmanii din interior! Se spunea că o conspirație monstruoasă, pusă la cale de aristocrație, avusese drept rezultat vinderea armatelor revoluționare.

Gloatele au atacat închisorile din oraș și s-au îndreptat împotriva deținuților, „dușmani ai statului“, arestați în cele două săptămâni precedente. Au început cu preoții, au trecut apoi la foști servitori ai familiei regale, nobili și, în cele din urmă, la micii infractori – prostituate, cerșetori și hoți. Procesele improvizate, judecate în stradă, au fost urmate de decapitări, fără ghilotină, mulțimile folosind săbii, sulițe, chiar și cuțite de bucătărie, pentru a ucide cel puțin 1 200 de bărbați, femei și copii.

Tulburările din septembrie i-au făcut pe mulți sprijinitori ai Revoluției să se întoarcă împotriva ei, mai ales în Anglia. Ziarul londonez *Times* a publicat relatări care estimau cifra morților între 1 200 și 12 000 și îi îndemna pe englezi să „se roage cu ardoare[2]

ca fericita noastră Constituție să nu fie niciodată călcată în picioare de tirania despotică a Egalității". Îngrozit de evenimentele de la Paris și pentru că se emisese un mandat de arestare pe numele său, însuși generalul Lafayette a fugit din Franța, trecând dincolo de liniile dușmane.*

Însă, pe lângă pofta de sânge, invazia germană a inspirat și un nou tip de patriotism – un îndrăzneț sentiment cetățenesc, manifestat prin dorința de a lupta ca soldat. Centrele de recrutare au fost asediate. Mii de noi cetățeni-soldați se înrolau pentru a primi o armă și uniformă, ori măcar un petic de țesătură tricoloră, și o legitimație pentru a ajunge pe front.

Voluntarii francezi i-au înfruntat pe invadatorii germani în micul sat numit Valmy, nu departe de fortăreața Verdun, la Valmy născându-se o nouă legendă a invincibilității franceze. Tunarii francezi au folosit o parte dintre armele moderne, arătând ce însemnau douăzeci de ani de inovații în proiectarea tunurilor. De asemenea, au dovedit importanța adevăratului patriotism al claselor de jos pentru o armată care își apăra patria: soldații îi provocau pe invadatori cu strigăte precum „*Vive la nation!*" și „*Vive la Révolution!*" Cântecele revoluționare și scandările soldaților au răsunat în lanurile de grâu și au sfidat ploile torențiale din timpul bătăliei. „Aici și acum începe o nouă epocă în istoria lumii"[3],** remarca uimit Goethe, urmărind armatele franceze din spatele liniilor prusace.

Ca parte a orgiei patriotice stârnită de victoria de la Valmy, deputații au hotărât autodizolvarea Adunării Naționale și au cerut înființarea unui nou organism, ales direct de Popor. Această

* Lafayette a fost arestat de prusaci[4], iar când a protestat spunând că părăsise armata franceză și călătorea sub cetățenie onorifică americană, „eroul celor două lumi" a fost pus în lanțuri. Lafayette și-a petrecut următorii cinci ani ca deținut de rând în mai multe fortărețe prusace și austriece. Generalul Washington a dorit să intervină în numele său, însă statele monarhiste Prusia și Austria nu recunoșteau Statele Unite – cum nu recunoșteau nici guvernul revoluționar al Franței –, astfel că americanul nu a putut să-și ajute prietenul. (n.a.)

** Un secol mai târziu, în ajunul Primului Război Mondial, liderii francezi vor invoca acea bătălie, în speranța, dovedită falsă, că francezii îi vor respinge mereu pe germani. (n.a.)

„Convenție Națională“ a votat imediat abolirea monarhiei – încheierea unei tradiții de 1 350 de ani – și declararea Franței drept republică.

*

În 1792, cam la mijlocul lunii noiembrie, noua Republică Franceză cucerise teritorii de-a lungul frontierelor sale. Într-un puseu de forță care putea, probabil, să elibereze chiar întreaga lume, Republica și-a folosit avantajele militare evidente în toate direcțiile. A invadat Țările de Jos austriece, eliberând întâi Bruxellesul și apoi întreaga Belgie de sub jugul austriac. După aceea, a eliberat mai multe state germane independente, situate de-a lungul Rinului, aflate de multă vreme pe orbita austriacă, ajungând până la Frankfurt. La granița de sud, trupele franceze au invadat regatul Piemont-Sardinia și au cucerit Nisa.

Guvernul a emis Edictul Fraternității[5], oferind sprijin militar oricărei națiuni care dorea să lupte pentru libertatea sa. Era o invitație deschisă, lansată către radicalii din întreaga Europă pentru a-și răsturna guvernele. Ca să facă față acestei oferte, Franța trebuia să își sporească masiv efectivele armatei. Iar asta cât de curând.

Guvernul începuse deja să experimenteze un nou sistem pentru recrutarea unor luptători potrivit unui model francez datând de sute de ani: „legiunile libere“[6], unități independente ale armatei permanente, care puteau fi convocate în timp de război și desființate în vreme de pace. Formațiunile nu vor înlocui armata permanentă și Garda Națională, ci vor exista în paralel cu acestea.

Legiunile erau grupări care atrăgeau atenția, în mare parte datorită refugiaților din motive politice care se îndreptaseră spre Franța în primii ani ai Revoluției și ceruseră să pună mâna pe arme în lupta pentru libertatea europeană. Puțini dintre acești refugiați aveau pregătire militară corespunzătoare. Guvernul i-a separat, pur și simplu de armata refugiată și le-a permis să își înființeze propriile legiuni[7]: curând au apărut o legiune belgiană și alta germanică, ba chiar și una engleză.[*] Baronul Anacharsis

[*] Legiunea Engleză a fost creată de poetul John Oswald, un ofițer scoțian din armata britanică. Cât fusese la post pe Coasta Malabar din India, dezvoltase

Cloots s-a oferit să creeze o legiune de „vandali“[8], termenul pe care îl folosea pentru a-i denumi pe prusaci, dar această inițiativă nu s-a materializat.

Şi, pe 7 septembrie, o delegație de negri liberi din colonii s-a dus în Sala Manejului pentru a cere guvernului să aprobe înființarea unei legiuni proprii. Grupul era condus de Julien Raimond[9], un plantator înstărit, născut în Saint-Domingue, având ca tată un francez analfabet și ca mamă o femeie bogată, metisă, care se născuse pe insulă. Urmarea petiției lor a fost Légion Franche des Américains et du Midi („Legiunea liberă a americanilor și a sudului[10]“). Şi, deși majoritatea legiunilor aveau cuvântul „liber“ în titulatură, pentru a arăta că erau independente de armata regulată, în acest caz, cuvântul avea un dublu înțeles: fiecare membru al respectivei legiuni era un om de culoare liber. Curând, ea va ajunge să fie cunoscută sub numele de Legiunea Neagră.

Noua Legiune Neagră era cunoscută, de asemenea, după numele comandantului ei, drept Legiunea de Saint-Georges. Acesta trăise bine în ultimii ani ai *Ancien Régime*, însă, ca toți nobilii de culoare, suferise din cauza rasismului din acei ani. Trecut bine de patruzeci de ani când căzuse Bastilia, în anul următor a intrat ca voluntar în Garda Națională; iar, în 1791, ajunsese căpitan. Auzind de noile legiuni, Saint-Georges[11] a profitat de șansa de a comanda un grup de negri și mulatri și de a-l avea și pe Alex Dumas în subordine.

Problema era că un alt ofițer, colonelul Joseph Boyer, îl recrutase deja pe Dumas într-o legiune numită Husarii Libertății și Egalității[12] sau Husarii Sudului[13]. (Documentele acestor legiuni, pe care am avut ocazia să le consult nemijlocit în biblioteca militară din vechiul castel de la Vincennes, arată că ele nu acordau o importanță prea mare consecvenței: multe legiuni aveau mai multe nume.) După recentul său succes de la frontiera belgiană, reputația îl recomanda pe Dumas. Orice legiune care se înființase

o formă militantă de vegetarianism iacobin, amestecat cu hinduism. El a fost promotorul vegetarianismului în Occident prin cartea sa, *Strigătul naturii*, scrisă înainte de a muri într-o bătălie împotriva regaliștilor, în vestul Franței, în 1793. (n.a.)

în toamna anului 1792 voia să îl aibă pe eroul de la Maulde în rândurile sale. Procedeul nu se deosebea prea mult de alegerea jucătorilor unei echipe de fotbal din prezent.

A urmat un soi de război al licitațiilor, fiecare dintre cele două legiuni oferindu-i un grad mai mare, în locul unei solde mai bune. Dumas fusese de acord să se înroleze ca sublocotenent la Husarii Libertății și ai Egalității, când Saint-Georges a plusat și i-a oferit gradul de locotenent-colonel, dar și funcția de adjunct al comandamentului Legiunii Libere a Americanilor – Legiunea Neagră. Așa se face că Dumas a ajuns la americani[14] și la cavalerul de Saint-Georges.

Data din antetul documentului de numire al lui Dumas (document pe care l-am găsit în seiful din Villers-Cotterêts) oferă o imagine fascinantă a tumultului din acele vremuri:

> Paris, 10 octombrie 1792. Anul IV al libertății și Anul I al egalității și al *Republicii Franceze*.

Deși „calendarul republican" oficial a fost introdus abia la sfârșitul anului 1793, Ministerul de Război începuse cu mult mai devreme să își tipărească anteturile și formularele conform calendarului revoluționar. „Anul IV al libertății", se referea tocmai la cucerirea Bastiliei și la declarația Adunării Naționale. „Anul I al egalității", tot data tipărită, se referea la înființarea Republicii, cu doar o lună înainte. Însă cuvintele „și al Republicii Franceze" nu erau nici măcar tipărite, ci scrise de mână alături de antet. Evenimentele se desfășurau cu atâta rapiditate, încât birotica nu putea ține pasul.

Documentul în sine[15] este adresat lui „Alexandre Dumas, locotenent-colonel" și sună astfel:

> Domnule, vă înștiințez că sunteți numit pe postul vacant de locotenent-colonel de cavalerie în Legiunea Liberă a Americanilor...
>
> Este extrem de important să vă preluați postul în termen de cel mult o lună de la data primirii prezentei scrisori, în caz contrar vom presupune că ați renunțat la post, care va fi oferit altui

ofițer. Vă rog să fiți atent și să mă informați când primiți prezenta scrisoare și să îmi înaintați documentele originale care atestă misiunea avută în trupele de linie, în Franța, sau în cadrul Puterilor Aliate. Aceste documente sunt necesare pentru urgentarea emiterii certificatului dumneavoastră [*brevet*]. Îl voi ruga pe domnul colonel să mă înștiințeze în legătură cu sosirea dumneavoastră la regiment.

Ministru de război în funcție
Le Brun

*

În octombrie 1791, Prietenii Negrilor îl convinseseră pe rege să semneze o lege[16] prin care să se reafirme principiul libertății și să se anuleze toate deosebirile de culoare în acordarea drepturilor de cetățenie în Franța. Însă proprietarii de plantații continuau să se opună acestor inițiative aplicabile negrilor din colonii, fie ei liberi sau nu. Plantatorii cei mai bogați locuiau îndeosebi la Paris, iar cei care nu locuiau acolo își angajaseră susținători pentru a-i convinge pe deputații din Adunării.[17]

Ca o ironie, exact în acel fel se implicase în politică Julien Raimond[18], părintele Legiunii Negre. În ciuda asemănărilor dintre trecutul său și cel al lui Dumas, a existat și o deosebire crucială.

La fel ca și părinții săi, Raimond era un proprietar de sclavi care reușise în afaceri și își dotase plantația din Saint-Domingue cu un lux deosebit: își cheltuia banii pe orice, începând de la cărți și partituri muzicale, până la argintărie, cristaluri, ba chiar și pe un sclav care fusese instruit pentru a deveni specialist patiser. În 1786, când a sosit în Franța pentru a intra în posesia unei moșteniri primite de soția sa, Raimond a propus insistent reforme rasiale care i-ar fi adus beneficii ca negru liber, proprietar a două fabrici de indigo și a sute de sclavi. El a susținut că negrii liberi trebuie considerați aliați firești ai albilor împotriva sclavilor potențial capabili de răzvrătire – o idee pe care a subliniat-o referindu-se la oamenii cu pielea mai palidă decât a lui drept „noii albi".[19]

În scurtă vreme, idealurile republicane și efervescența epocii l-au transformat pe Raimond dintr-un membru al facțiunii

deținătoare de sclavi într-un abolиționist din ce în ce mai convins – chiar dacă și-a păstrat gândirea practică. Ca membru al Clubului Iacobinilor, a militat ca oamenii de culoare născuți din părinți liberi să aibă drept de vot în alegerile coloniale, o realizare care, după ce a devenit lege în data de 15 mai 1791, prevestea schimbări și mai profunde. Însă înclinația către pragmatism l-a determinat pe Raimond să adopte aceeași cauză cu aliați albi precum abatele Grégoire, membru al Societății Prietenilor Negrilor, care critica cu asprime cererea coloniștilor „să nu se producă nici o schimbare[20] în statutul oamenilor de pe insulele noastre, decât la cererea coloniștilor“:

> Adunarea Națională nu vrea să elimine nedreptățile decât la cererea celor care se folosesc de această situație și vor să o perpetueze!… Altfel spus, acești oameni vor fi victimele opresiunii până când tiranii lor vor fi de acord să le ușureze soarta.
>
> Vulcanul libertății, care s-a spus în Franța, va produce curând o explozie generală și va schimba soarta speciei umane în cele două emisfere.

În cuvântul său, Grégoire se referise la insulele producătoare de zahăr, mai ales la Saint-Domingue, unde, în 1791, vulcanul libertății erupea deja. Din vara anului 1789, Drepturile Omului și ale Cetățeanului intraseră în conflict cu Codul Negru. Trecuseră deja doi ani de la Revoluție, iar sclavii negri încă trudeau și mureau pe plantații. Mulți dintre ei se săturaseră. Pe de altă parte, pe măsură ce coloniile franceze aflau despre revoluția din țara-mamă[21], insulele se umpleau de zvonuri. Unul dintre acestea spunea că regele Ludovic invocase drepturile universale ale omului și eliberase toți sclavii. Un altul spunea că interzisese doar biciul și poruncise ca sclavilor să li se acorde trei zile libere. Așa cum zvonurile referitoare la altă poruncă mitică regală dăduse naștere Marii Spaime în august 1789, acum sclavii din insulele producătoare de zahăr simțeau că aveau binecuvântarea regelui pentru a se răscula.

La Paris au ajuns știri referitoare la răscoala sclavilor din Saint-Domingue, de departe cea mai mare revoltă a sclavilor din istorie,

care uciseseră deja mii de albi și incendiaseră mii de hectare de plantații cu trestie de zahăr. Numărul morților era exagerat, însă mulți deputați din Paris au intrat în panică la gândul că vor pierde principala sursă de bani a Franței, de aceea au sprijinit ideea reprimării revoltei prin orice mijloace. Securitatea națională a Franței părea să impună sacrificarea principiilor, iar partida plantatorilor a susținut reprimarea tuturor negrilor și a oamenilor de culoare de pe insule, fie ei liberi sau sclavi. Guvernul revoluționar a trimis trupe pentru a înăbuși revolta, chiar dacă aceasta se autoproclamase drept parte a Revoluției Franceze extinse: în următorul deceniu, insurgenții negri din Saint-Domingue nu vor cere mai imperativ altceva decât să fie acceptați în noua lume a cetățenilor francezi liberi.

Spre sfârșitul anului 1791, sclavii insurgenți reușiseră să preia controlul asupra jumătății nordice a insulei Saint-Domingue. Însă, după ce s-au confruntat cu armata și miliția colonială, bine înarmate și instruite, consecința au fost pierderi disproporționate în tabăra neagră – zece insurgenți uciși pentru fiecare alb mort[22]. În urma represiunilor, deputații din Paris au dezbătut agitați ce trebuia făcut cu sclavia. Unul dintre puținele lucruri asupra cărora susținătorii lui Brissot și cei ai lui Robespierre au căzut de acord a fost ideea egalității rasiale și dezaprobarea sclaviei. Însă ambele tabere s-au temut să facă vreun pas care ar fi putut slăbi Republica din punct de vedere economic în vreme de război.

„Și inima neagră bate pentru libertate!“[23] a strigat Brissot în fața membrilor Adunării în decembrie 1791, în cursul unei serii de discursuri înfocate în care a apărat drepturile negrilor sau ale mulatrilor din colonii. Plantatorii albi fuseseră aceia care puseseră punct tulburărilor – probabil singurul punct asupra căruia el și Robespierre au fost perfect de acord.

Pe 4 aprilie 1792, la opt luni după ce răscoala totală izbucnise în insula Saint-Domingue, Adunarea Națională a acordat cetățenie deplină negrilor liberi[24] și „oamenilor de culoare“ – oamenii având și sânge european – din colonii, precum și din regat, însă nu a luat nici o măsură împotriva sclaviei în sine.

Acordarea cetățeniei depline mulatrilor și negrilor eliberați nu era același lucru cu abolirea sclaviei, însă acest lucru a plasat Franța și imperiul său colonial în avangarda emancipării rasiale. Legea franceză privind cetățenia multirasială a avut drept efect plasarea cu un deceniu în urmă a mișcării aboliționiste britanice, întrucât, acum, orice gest politic în numele negrilor era socotit drept o dovadă a convingerilor cripto-franceze.

În interiorul granițelor imperiului francez, declarația i-a revoltat pe mai toți plantatorii, făcându-i să se declare împotriva Revoluției, în toate aspectele sale. Un decret aprobat de Adunarea din Saint-Domingue, cu o lună înaintea promulgării legii cetățeniei, interzicea „vânzarea, baterea sau distribuirea“[25] oricăror monede sau medalii care să prezinte sau să comemoreze „politica și Revoluția Franceză“, de parcă interzicerea emblemelor republicane ar fi putut înăbuși însăși Revoluția.

De cealaltă parte, populația de negri liberi din Franța manifesta acum o credință și mai fierbinte față de națiune și de guvern. Republicanismul arzător și dăruirea față de tricolor, manifestate de Dumas, l-au sincronizat perfect cu națiunea care se înfiripa în jurul lui. Acum, cetățenii de culoare ai Franței doreau să își exprime devotamentul, riscându-și viața pentru a apăra Revoluția. Legiunile le vor da șansa de a face acest sacrificiu în timp ce beneficiau pe deplin de privilegiile și de demnitatea pe care le-o oferea noul statut politic. Raimond a prezentat președintelui Adunării Naționale o declarație elocventă în acest sens: „Dacă Natura, inepuizabilă în combinațiile sale[26], ne-a făcut să fim deosebiți de francezi prin unele semne exterioare, ne-a făcut, pe de altă parte, perfect asemănători prin faptul de a ne fi dat nouă, ca și lor, o inimă arzătoare, dornică să lupte împotriva inamicilor Națiunii“ – și a pus 125 de livre, în bancnote, pe biroul acestuia. Aceasta a fost prima contribuție pentru echiparea și instruirea a ceea ce avea să devină Legiunea Neagră.

Merită citat răspunsul președintelui:

> Domnilor, Virtutea prin Onoare[27] nu ține seama de culoare și de climă. Oferta pe care ați făcut-o către Patrie, cu brațele și tăria dumneavoastră, spre distrugerea inamicilor săi, onorând o mare

parte a speciei umane, reprezintă un serviciu adus cauzei întregii omeniri.

Adunarea vă apreciază dăruirea și curajul. Eforturile dumneavoastră vor fi cu atât mai prețioase cu cât iubirea față de Libertate și Egalitate trebuie să fie o patimă invincibilă pentru copiii celor care, sub soarele arzător, au gemut în cătușele servitudinii; ținând seama de cât de mulți oameni sunt strânși pentru a-i alunga pe despoți și pe slugile lor, este imposibil ca Franța să nu devină curând capitala lumii libere și mormântul tuturor monarhiilor din univers.

*

Cetățeanul Claude Labouret trebuie să fi fost cel mai fericit om din estul Franței. Neobișnuitul soldat care îi răpise inima fiicei lui, în vara anului 1789, se întorsese, în toamna anului 1792, pentru a-și cere mireasa, nu ca ofițer al cine știe cărei unități neînsemnate, ci în calitate de locotenent-colonel al unei legiuni libere. Orășelul își avea propriul erou al Revoluției, iar acesta avea să devină ginerele lui Labouret.

În ziua de 18 noiembrie 1792, duminică, pe ușa de intrare în primăria orașului Villers-Cotterêts, a apărut un anunț care suna astfel:

Căsătoria între cetățeanul*[28] Thomas-Alexandre Dumas Davy de la Pailleterie, în vârstă de 30 de ani și opt luni, locotenent-colonel la Husarii Sudului [*sic*], născut în La Guinodée, în Jérémie, în America, fiul regretaților Antoine Alexandre Davy de la Pailleterie, fost comisar de artilerie, decedat la Germaine-en-Laye în iunie 1786, și al regretatei Marie Cessette Dumas, decedată în La Guinodée, în apropiere de Jérémie, în America, în 1772, și cetățeana Marie-Louise Elizabeth Labouret, fiica cetățeanului Claude

* Între primele modificări impuse la începutul Republicii Franceze a fost folosirea cuvintelor „cetățean“ sau „cetățeană“[29] pentru a înlocui vechile titluri, inclusiv cele de „monsieur“ sau „madame“. Convenția Națională „nu tolerează titlul de «monsieur»; îl vom înlocui cu acela de «cetățean»[30]“, spumega un articol din ziarul lui Brissot, *Patriotul francez*, în toamna anului 1792. „Cetățean este un cuvânt sacru.“ Textul explică în continuare că scopul revoluționar suprem este să îi copieze pe romani, care nu foloseau deloc termeni onorifici, nici măcar cuvântul sacru „cetățean“. (n.a.)

Labouret, comandant al Gărzii Naționale din Villers-Cotterêts și proprietar al Hôtel de l'Ecu, și al Mariei-Josèphè Prevot tatăl.

Părțile sus-numite își au domiciliul după cum urmează: viitorul soț, în garnizoana din Amiens, iar viitoarea sa soție, în acest oraș.

Revoluția adusese multe schimbări în Villers-Cotterêts. În 1791, magnificul castel al familiei Orléans, construit inițial în secolul al XIII-lea pentru Charles de Valois, fusese modificat pentru a deveni cazarmă. În calitate de comandant al Gărzii Naționale, Claude Labouret se ocupase de transformarea lui. Mai recent transformase o parte a proprietății în pășune publică pentru oi. Ducele d'Orléans, care renunțase la titlu și devenise Philippe Égalité, nu protestase.

Așa cum era obiceiul revoluționar, Biserica Saint-Nicolas din Villers-Cotterêts fusese desacralizată. În locul crucii de pe turlă se montase o giruetă având forma unui cocoș, simbolul național francez, iar ședințele clubului iacobin local se țineau în naosul acesteia.

Perechea s-a căsătorit[31] într-o ceremonie civilă la primărie, pe data de 28 noiembrie. Nu este limpede dacă au organizat totuși o ceremonie catolică – dacă da, ea a fost ținută de dragul Mariei-Louise, deoarece locotenent-colonelul Dumas nu avea altă credință în afara republicanismului. (Zece ani mai târziu, când s-a născut fiul lor, Alexandre Dumas, biserica fusese resfințită, iar viitorul romanicer a fost botezat cum se cuvine acolo.[32])

La ceremonie au fost martori doi dintre vechii camarazi de la dragoni ai lui Dumas, „Cetățeanul Louis Augustin Brigitte Espagne[33], locotenent-colonel în Regimentul 7 Husari", care va lupta sub comanda lui Dumas (și va promova, ajungând „conte al imperiului" sub Napoleon[34]). Însă cel mai interesant martor a fost Marie Retou, „văduva regretatului Antoine Alexandre Davy de la Pailleterie[35], care locuiește în Saint-Germain-en-Laye". Prezența ei a semnificat o încercare a lui Dumas de reconciliere cu trecutul și cu amintirea tatălui, fără a mai vorbi de mama sa vitregă[36].*

* Domnișoara Retou, acum Madame de la Pailleterie, va întreține relații cordiale cu familia Dumas, însă, practic, singura mențiune pe care am descoperit-o, făcută de Alex Dumas despre ea se regăsește într-o scrisoare pe care a trimis-o de pe front către Marie-Louise, în 1796, când aveau grave probleme financiare

Contractul de căsătorie prezintă condițiile financiare ale căsătoriei[37] – nici unul din miri nu își asuma datoriile contractate de celălalt înainte de căsătorie și, în situația în care vreunul dintre ei ar fi murit: „Cel rămas în viață va prelua din partea sa de contract și înainte de împărțirea bunurilor, în ceea ce privește bunurile personale, îmbrăcămintea și lenjeria pentru folosul ei/lui și un dormitor complet mobilat cu decorațiuni dorite de ea/el, pe de altă parte, dacă mireasa supraviețuiește, ea își va lua bijuteriile și inelele, iar mirele își va lua calul, armele și bagajele".

Luna de miere a fost scurtă[38] și nu a inclus vreo călătorie exotică – însă, după aceasta, Alexandre Dumas și Marie-Louise așteptau primul lor copil[39].

*

În timp ce Dumas se căsătorea, Convenția Națională dezbătea cum să procedeze cu fostul rege Ludovic al XVI-lea, care, după abolirea titlurilor, se numea simplu „Louis Capet" – o referire disprețuitoare la Hugo Capet, îndepărtatul său strămoș, care urcase pe tron în anul 987. Convenția l-a judecat pe Louis Capet. Reprezentantul Philippe Égalité a votat alături de majoritatea fragilă pentru trimiterea vărului său la ghilotină, chiar dacă și el îi va urma înainte de sfârșitul anului. Pe 21 ianuarie 1793, Louis Capet a fost decapitat.

Întors între timp la post, după luna de miere, este posibil ca locotenent-colonelul Dumas să fi simțit că Revoluția îl trimisese înapoi în timp: pe 11 ianuarie, Legiunea Liberă a Americanilor era staționată la Laon, orașul în care se aflase vechea garnizoană a dragonilor.

---

după nașterea celei de-a doua fiice, în care Dumas blestema problemele legate de moșteniri pe care le avusese familia sa: „Nu aș fi crezut că tatăl meu este într-o asemenea măsură de pervertit; nu i-aș fi făcut ceva atât de ridicol... I-am scris doamnei de la Pailleterie pentru a afla în mâinile cui se află averea unchiului meu." Sunt imposibil de descifrat amănuntele certurilor legate de moștenire, însă scrisoarea exprimă nemulțumirea față de alte persoane, cum ar fi avocatul lui Antoine, și face doar acea referire trecătoare la „Madame de la Pailleterie". (n.a.)

Din Legiunea Neagră făceau parte aproximativ două sute de bărbați de culoare și foști sclavi, inclusiv câțiva ofițeri de rang inferior, mai vârstnici decât Dumas, care luptaseră în regimentele coloniale din Saint-Domingue sau în alte insule producătoare de zahăr. Sarcina lui Dumas era de a-i instrui, de a conduce patrule și, așa cum o dovedește bogata lui corespondență cu Parisul, de a se zbate să obțină arme, hrană, uniforme și cai. Mai era și problema plății soldelor, care părea să fi fost uitată de guvern[40].

S-ar putea ca Dumas să fi dorit să accepte oferta de a se înrola la Husarii Libertății și ai Egalității a lui Boyer, în loc să intre în legiunea lui Saint-Georges. Era lăsat mai tot timpul la comandă, deoarece colonelul Saint-Georges și ceilalți ofițeri superiori ai legiunii plecau frecvent în „misiuni de recrutare" la Paris – unde se pare că își omorau timpul bând și chefuind. Cu toate că Saint-Georges păruse animat de un zel sincer la crearea acelei legiuni, un om de lume pentru care cea mai grea partidă de călărie se desfășurase în Grădinile Tuileries nu avea cum să se transforme atât de ușor în soldat.

În februarie 1793, guvernul a ordonat legiunii să apere frontiera belgiană la o sută de kilometri de Maulde. În ciuda victoriilor înregistrate inițial de Franța, războiul continua să se desfășoare sub forma raidurilor de frontieră. Dumas cunoștea bine acel gen de luptă și, aflat în fruntea americanilor, a înregistrat o succesiune de victorii. Fiul său, romancierul, ne oferă o descriere plină de culoare:

> Conducându-și regimentul[41], tatăl meu avea un teren mai vast de manevră pentru a-și dovedi curajul și inteligența... Odată, de pildă, [legiunea americană] era în avangardă, când, pe neașteptate, a dat peste un regiment olandez ascuns într-un lan de secară, care, în acea perioadă a anului, era înalt de un stat de om. Prezența acelui regiment a fost dată în vileag de mișcarea unui sergent care se afla la mai puțin de cincisprezece pași de tata și care și-a ridicat pușca pentru a trage. Tata a observat mișcarea, a înțeles că sergentul nu avea cum să rateze de la acea distanță, prin urmare a scos pistolul din toc și a apăsat pe trăgaci cu atâta repeziciune și beneficiind de atât de mult noroc încât, înainte ca sergentul să tragă, țeava puștii lui a fost străpunsă de glonțul de pistol.

> Acea împușcătură a reprezentat semnalul pentru o șarjă minunată, în care regimentul olandez a fost făcut una cu pământul.
>
> Tata a recuperat de pe câmpul de luptă puşca străpunsă de glonț, care se mai ținea doar în două bucăți de fier. Am avut-o multă vreme în stăpânire, dar, în cele din urmă, mi-a fost furată în timpul unei mutări.
>
> Pistoalele care reuşiseră asemenea miracole în ceea ce priveşte precizia îi fuseseră dăruite de mama mea și fuseseră fabricate în atelierele de la Lepage. Mai târziu, ele s-au bucurat de o oarecare celebritate fiind folosite de armata Italiei.

Un articol dintr-o enciclopedie din anii 1820, scris cu decenii înainte de relatarea romancierului, ne oferă o imagine mai sobră a eroismului dovedit de Alex Dumas în Legiunea Neagră:

> [Dumas] își conducea zilnic tinerii războinici în acțiune[42]. Trimis mereu în avanposturi, [Dumas] s-a distins în mod deosebit la Mouvian, în apropiere de Lille, unde, în fruntea unei patrule de 14 oameni, a atacat un grup de 40 de soldați olandezi, ucigând trei cu mâna lui, luând 16 prizonieri și punându-i pe fugă pe restul.

Deși lipsea în mod frecvent, când se afla la regiment, Saint-Georges își îndeplinea îndatoririle, iar atitudinea sa din aprilie 1793 a dovedit că încă era devotat Revoluției: în acea lună, comandantul suprem al armatei, generalul Dumouriez, a încercat să dea o lovitură de stat. Saint-Georges și Dumas au refuzat să se alăture conspirației, mobilizându-i, în schimb, pe americani și încă o legiune pentru a apăra orașul Lille[43] de forțele care sprijineau lovitura de stat.

Însă Legiunea Neagră era împovărată de lipsuri. Nici ofițerii, nici soldații nu își primiseră soldele, iar unii dintre soldați nu aveau cizme. Locotenent-colonelul Dumas a întâmpinat greutăți în a le găsi arme. Scrisorile lui arată că începuse să fie exasperat de situație.

Apoi, în iunie, Saint-Georges a dispărut din nou – după unii la Paris[44], după alții, la Lille – iar, când a reapărut, Ministerul de Război l-a acuzat că ar fi desfășurat o escrocherie având legătură cu negoțul de cai. Era acuzat[45] că ar fi cumpărat cai de calitate cu bani de

la guvern, cai pe care îi vânduse scoțând profit, apoi cumpărase cai ieftini pentru a-i da soldaților săi. Potrivit romancierului Dumas, afirmație susținută și de alți scriitori, când a fost chemat la Paris pentru a da explicații, Saint-Georges a dat vina pe adjunctul său:

> Întrucât registrele lui nu erau ținute corespunzător[46], Saint-Georges a avut ideea de a arunca vina pe tatăl meu, spunând că locotenent-colonelul Dumas răspundea de caii regimentului.
>
> Ministrul i-a scris tatei, care a făcut imediat dovada că nu ordonase nici măcar o rechiziție, și nu cumpărase sau vânduse vreun cal.
>
> Răspunsul ministrului l-a scos de sub acuzație pe tatăl meu. Însă ranchiuna față de Saint-Georges nu s-a stins și... a hotărât să îl provoace la duel pe fostul lui colonel.

Romancierul Dumas dă dovadă de mult umor când vorbește de ranchiuna dintre cei doi vechi camarazi, fostul instructor și elevul său, totul sfârșind cu o scenă în care Saint-Georges ajunge să îl viziteze pe Dumas după ce acesta îl provocase în multe rânduri la duel. „Deși era curajos cu pistolul și cu sabia în mână, Saint-Georges prefera să își aleagă duelurile", afirmă romancierul, apoi descrie scena petrecută atunci când tatăl lui era acasă, bolnav și țintuit la pat, în convalescență după o operație, aflat sub îngrijirea vechiului său adjunct, Dermoncourt:

> După ce i se spusese despre suferința care îl țintuia pe tata în pat, [Saint-Georges] se pregătea să lase cartea de vizită și să se retragă, dar Dermoncourt, care auzise multe despre el, văzând un mulatru extraordinar de atrăgător, care se bâlbâia când vorbea, l-a recunoscut pe Saint-Georges și a alergat după el.
>
> – Vai! Domnul de Saint-Georges, a spus el, dumneavoastră sunteți? Nu plecați, vă rog; așa bolnav cum este, generalul ar fi în stare să fugă după dumneavoastră, atât de dornic este să vă vadă.
>
> Saint-Georges s-a gândit de îndată ce era mai bine să facă.
>
> – A, dragul Dumas! a exclamat el, sunt convins că vrea să mă vadă; și eu vreau să-l văd! Am fost mereu prieteni foarte buni. Unde e? Unde e?

Și, dând buzna în încăpere, s-a aruncat pe pat, l-a luat pe tata în brațe și l-a strâns mai să îl sufoce.

Tata a dat să vorbească, dar Saint-Georges nu i-a lăsat timp.

– Vai, a spus el, vrei să mă ucizi? Să mă ucizi... pe mine? Dumas, să îl ucizi pe Saint-Georges? E posibil așa ceva? Dar nu ești tu fiul meu? Când Saint-Georges va muri, l-ar putea înlocui cineva? Hai, ridică-te! Comandă-mi un cotlet și să lăsăm deoparte nerozia asta.

Tata era înclinat să ducă lucrurile până la capăt; dar ce îi poți spune unui om care se aruncă pe patul tău, care te îmbrățișează, spune că îi ești fiu și îți cere ceva de mâncare?

Iată ce a făcut tata; a întins o mână și a zis:

– A, brigandule, cu siguranță că ești fericit că-ți sunt succesor, după cum spui, și nu sunt urmașul ministrului de război; pentru că, îți dau cuvântul meu, aș pune să fii spânzurat.

– Vai, m-ai putea măcar trimite la ghilotină, a spus Saint-Georges, râzând forțat.

– Nicidecum, nicidecum. În zilele acestea sunt ghilotinați oamenii cinstiți; hoții sunt spânzurați.

În memorii, incidentul se încheie cu cei doi prieteni schimbând amiabil câteva amenințări, apoi fiind întrerupți de anunțul că masa de prânz este pregătită. De fapt, nu există nici o scrisoare care să facă dovada că Saint-Georges a încercat să îl învinovățească pe Dumas sau că Dumas ar fi fost chestionat de ministrul de război în legătură cu escrocheria cu cai. Dimpotrivă, când Legiunea Neagră a fost desființată, nu a primit mustrări și nici nu a fost citat pentru a fi judecat[47]. În schimb, pe data de 30 iulie 1793, Alex Dumas a primit o scrisoare din partea ministrului de război prin care îl informa că fusese promovat general de brigadă al Armatei Nordului[48].

Capitolul 11

„Domnul Umanitate“

În decurs de un an, Alex Dumas ajunsese din caporal de dragoni să ocupe una dintre cele mai înalte funcții din armată. La o lună după ce fusese numit general de brigadă, a fost promovat general de divizie[1]. Acum nu mai avea sub comandă o sută sau o mie de oameni, ci *zece mii*.

Ocaziile la timp de revoluție erau însoțite de riscurile la timp de revoluție: în vara anului 1793 trebuia să ai un curaj deosebit să accepți funcția de general. Cât timp Dumas făcuse parte din Legiunea Liberă a Americanilor, se produsese o transformare profundă. În afara posibilității reale de a avea soldați extrem de indisciplinați, un general francez trebuia să se teamă mult de pericolul că va fi ucis de stăpânii săi politici, care controlau toate aspectele activității militare.

În acea primăvară, lista dușmanilor externi ai Franței crescuse semnificativ: Spania, Portugalia, Napoli, Țările de Jos, Marea Britanie. Guvernul interpretase orice înfrângere pe câmpul de luptă drept scuză pentru a aresta și a epura mai mulți contrarevoluționari interni, descoperindu-i mai ales în rândul corpului ofițeresc. Adevărul era că Franța revoluționară atacase sau își făcuse dușmani din prea multe țări. Cu un deceniu în urmă, revoluționarii americani fuseseră sprijiniți de aproape toată Europa în războiul lor; acum, revoluționarii francezi se găseau într-o situație cu totul diferită. Se confruntau cu o combinație devastatoare: Marea Britanie, care controla mările, plus, pe uscat, forțele austro-germane. Saint-Domingue și celelalte colonii franceze ale zahărului erau supuse unor raiduri, iar navele erau jefuite, același lucru întâmplându-se cu navele franceze din Marea Mediterană și din alte

părți. La Paris, hiperinflația – prețul pâinii ajunsese la jumătate de milion de franci – a dat naștere la numeroase tulburări. Austriecii năvăliseră din nou în Belgia, amenințând iarăși frontiera de nord-est a Franței. Iar Dumouriez a încercat o lovitură de stat.

Acest ultim eveniment, din aprilie 1793, a oferit scuza pentru înființarea, în cadrul guvernului, a unui nou organism de elită, având un nume care părea extrem de nevinovat: „Comisia pentru Siguranță Publică". Acest comitet, alcătuit din nouă deputați, și-a asumat, din câte se pare, sarcina de a apăra Revoluția de acțiuni subversive, atât străine, cât și interne, și de a face ordine, fără nici o milă, în haosul politicii revoluționare. Curând vor începe să își trimită propriii membri la ghilotină, alături de contrarevoluționari civili, aristocrați, preoți și de diferiți alți dușmani ai poporului. Însă misiunea inițială și de bază a Comisiei a fost aceea de a asigura loialitatea militarilor – îndeosebi a ofițerilor – față de Revoluție. În acest scop, „comisari" civili[2] erau trimiși în fiecare armată și divizie pentru a-i controla pe generali și pentru a exercita controlul guvernamental asupra efortului de război.

Membrul Comisiei care răspundea de această sarcină era Louis de Saint-Just. Fiul unui ofițer și având doar douăzeci și patru de ani, Saint-Just a căpătat curând porecla de „Arhanghel al Terorii": se specializase în a amenința ofițerii de pe front cu ghilotina dacă nu obțineau victoria, și se știa că pusese ca unii ofițeri să fie executați în fața soldaților pentru a oferi un exemplu, „ca să le dea curaj altora"[3]. Înainte de a sfârși și el ghilotinat în iulie 1794, comisarii au ucis zeci de generali pentru că nu s-au ridicat la înălțimea așteptărilor. „Nu mai există nici un motiv[4] să fim moderați față de dușmanii noii ordini", a spus Saint-Just, lămurind teoria terorii aplicate în practică. „Nu trebuie pedepsiți doar trădătorii, ci și cei neimplicați; trebuie pedepsit oricine este nepăsător în această Republică." (Dumas a avut dispute cu comisarii, dar, din fericire, nu s-a confruntat cu Saint-Just.)

Alături de Arhanghelul Terorii, alt membru, adevărat geniu militar, al Comisiei a fost sclipitorul inginer Lazare Carnot, denumit „Organizatorul Victoriei"[5]. Carnot a fost unul dintre cele două

creiere ale Comisiei pentru Siguranță Publică. Publicase lucrări importante în domeniul matematicii, al fizicii și al mecanicii.

Carnot ajunsese la concluzia că, pentru a înfrunta uriașa coaliție organizată împotriva sa, Franța trebuia să se folosească de forța umană superioară celei a rivalilor și să exploateze surplusul de bărbați tineri și capabili de luptă. Strategia folosită cu un an înainte, când voluntarii alergaseră de pe un front pe altul în căutarea gloriei, trebuia înlocuită cu coloane masive de soldați, direcționate central, care să se arunce asupra inamicului într-o uriașă baie de sânge patriotică și sacrificiu de sine. Nimic altceva nu putea fi acceptat. În acest scop, Carnot a fost autorul unei inovații care va transforma istoria războiului: *levée en masse*[6] – recrutarea.

În mai puțin de un an, din februarie până în decembrie 1793, recrutarea propusă de Carnot a sporit trupele Franței de la 178 000 de soldați la aproximativ un milion[7]. Franța va putea desfășura cincisprezece armate separate, totalizând 800 000 de soldați activi, pentru a apăra sau a extinde oricare dintre frontierele sale.

Pentru a înarma o asemenea masă de înrolați, Carnot a readus în uz o armă veche: sulița. Aceasta fusese folosită ultima oară de soldații francezi în 1703. Însă era arma emblematică a Franței revoluționare. Încă de la bătălia de la Valmy, Carnot îndemnase Adunarea să distribuie sulițe tuturor soldaților și cetățenilor țării și le dăduse ordin fierarilor locali să lase deoparte orice alte comenzi și să facă mai multe sulițe lungi. „Sulița", a decretat Carnot, „este arma libertății."[8]

Colegul său Brissot mersese și mai departe: „Sulițele au declanșat Revoluția[9], sulițele o vor încheia", a spus el, înainte de a cădea pradă ghilotinei, cealaltă armă la fel de ascuțită și de emblematică a Revoluției.

Nostalgia față de această armă folosită pe câmpul de bătălie medieval se făcuse remarcată cu mult înainte de Revoluție, suporterii ideii invocând puterea ei în mâinile soldaților francezi despre care se credea că sunt pătimași ca o modalitate de a canaliza trecutul tribal, primitiv al francezilor și permițând individualitatea

și impetuozitatea în luptă.* O salvă de muschete necesita un grad superior de coordonare și de coeziune în cadrul trupelor. În plus, sulița era arma antiaristocratică prin excelență. Spre sfârșitul Evului Mediu, sulițele puseseră capăt dominației cavalerilor aristocrați, care erau doborâți de pe cai și copleșiți de mulțimile de soldați pedeștrii provenind din clasele de jos, mânuitori de sulițe fatale.

În cele din urmă, în spiritul neoclasic al vremii, sulițele reprezentau o revenire la vitejia războinicilor antici greci, care înfruntau numărul copleșitor de dușmani cu falangele lor strânse, înarmate cu sulițe[10]. „Dacă nu am fost spartani sau atenieni[11], trebuie să devenim!", s-a răstit un deputat când fusese luat în derâdere efortul de a se face sulițe.

Preamărirea romantică a armelor albe primitive în dauna celor de foc a reprezentat o strategie aparte pentru o națiune capabilă să producă cele mai bune puști și piese de artilerie din lume. Însă, în 1793, armata a primit, în schimbul acestora, sute de mii de sulițe proaspăt forjate. Dacă vreun general se plângea că aceste arme erau inutile, numele lui putea ajunge pe lista unui comisar pe motiv că dovedea o atitudine suspectă, contrarevoluționară. Putea primi o scrisoare din partea Comisiei pentru Siguranță Publică prin care era convocat la Paris.

Pe lângă sulițe, Carnot a sporit capacitatea de producere a armentului, într-un ritm exponențial: armurăria principală a Franței, care producea 9 000 de muschete în 1793, a realizat 145 000 în anul următor.

Francezi recrutați conform sistemului *levée en masse* nu aveau experiență și erau slab instruiți, iar, pentru a se evita repetarea situațiilor în care se declanșase panica și debandada nebună și care afectaseră primele câteva luni de război, se intonau permanent cântece revoluționare pentru a-i îmbărbăta pe soldați.

* Desigur, exista o armă modernă care slujea aceluiași lucru – cea care făcuse ca sulița să devină demodată: baioneta. Se socotea că francezii iubeau în mod deosebit acea armă și că aveau înclinația naturală de a lupta la baionetă. Însă sulițele nu trebuiau fixate pe arme de foc, fabricarea acestora fiind încă scumpă și folosirea lor presupunând instruire. (n.a.)

Carnot și Comisia au emis un șir neîntrerupt de decrete, multe dintre ele reafirmând ceea ce era evident cu o nerăbdare vădită, cum ar fi directiva numărul unu a lui Carnot: „Loviți în masă[12], și întotdeauna ofensiv".

*

Până în 1794, când Comisia s-a desființat, Dumas va fi obligat să corespondeze cu ea în mod regulat despre aproape toate aspectele logistice, tactice și strategice ale postului său. A primit multe scrisori pe săptămână semnate de Carnot[13] și de alți membri ai Comisiei.

Probabil că fusese conștient de situație când acceptase promovarea, dar el era curajos, sigur pe sine și încăpățânat. De asemenea, propriul zel îi dădea genul de credință protectoare pe care o posedă doar cei care cred cu adevărat. Dumas își dăruise viața și sufletul Revoluției, chiar dacă nu era prin natura lui un om politic. Pentru el nu exista cale de întoarcere. Spre deosebire de alții, dacă era silit, nu avea unde să emigreze – unde se putea duce? Într-o lume în care oamenii de culoare erau sclavi, pentru el, Franța revoluționară era țara făgăduinței, chiar dacă trebuia să o împartă cu o serie de personaje greu de suportat.

În orice caz, politica generală a lui Alex Dumas a fost suficient de apropiată de cea a inchizitorilor politici, astfel că s-a simțit imun în fața încercărilor de intimidare. Militarul erou pe care nu îl îngrijorează asasinii politici reprezintă un loc comun în cazul multor revoluții și războaie, deși povestea nu îl slujește întotdeauna cu credință pe erou.

Nu a fost deloc o coincidență că nimeni nu auzise încă de genialul căpitan de artilerie Napoleon Bonaparte, deși Revoluția îi va înlesni cariera militară la fel de mult ca și lui Dumas. Dacă *Ancien Régime* nu s-ar fi prăbușit, tânărul și energicul cadet din Corsica ar fi putut sfârși ca ofițer inferior plin de decorații, foarte respectat la Ministerul de Război, dar nimic mai mult de atât.

Revoluția i-a oferit șanse uriașe tânărului Napoleon. Însă, până în 1793, s-a manifestat în mod voit indiferent față de

evenimentele din Franța. Asta i-a îngăduit să se afle departe de Paris într-o vreme în care realizarea unor minunate fapte de vitejie militară, în numele unei facțiuni politice, ar fi dus la ostilizarea definitivă a celeilalte. La un moment dat, în 1791–1792, a fost chiar dat afară din armata franceză pentru că nu s-a întors la vreme dintr-o permisie de trei luni; în acest răstimp, se aflase în Corsica, implicat în evenimentele revoluționare ca voluntar. (O notiță a Ministerului de Război arată că locotenentul Bonaparte „a renunțat la profesiune[14] și a fost înlocuit pe 6 februarie 1792".)*

Pe de altă parte, Dumas a avut nechibzuința unui om care descoperise o cauză pentru care merita să moară – una care i-a redat lumea și i-a oferit o speranță nelimitată și un înțeles vieții. Va trece prin multe momente de curaj nesăbuit în carieră, însuflețit de fiecare act de acest fel pentru a continua și a trece prin altele și mai deosebite[15].

Pe 10 septembrie, la o săptămână după numirea ca general de divizie, Marie-Louise a născut primul lor copil, o fiică pe care au botezat-o Alexandrine Aimée[16]. Dumas s-a dus la Villers-Cotterêts[17] pentru a fi alături de ele. Însă, după ce a stat doar patru zile cu soția și copilul, s-a trezit numit comandant suprem al unei armate întregi[18] și a trebuit să plece. Trebuia să conducă Armata Pirineilor de Vest, care, din aprilie anul precedent, când fusese înființată, ducea un război de hărțuire cu forțele spaniole pe partea franceză a frontierei.

Lucrurile nu mergeau bine: în cinci luni de conflict, armata avusese patru generali, fiecare dintre ei fiind pus pe lista neagră de către Comisia pentru Siguranță Publică după câte o victorie spaniolă. „Această numire[19] îți va oferi încă un prilej pentru a-ți dovedi dăruirea față de binele public prin înfrângerea inamicilor",

* Cu toate acestea, tânărul căpitan de artilerie a revenit la Paris pe 20 iunie 1792, pentru a asista la luarea cu asalt a Palatului Tuileries, prilej pentru o importantă lecție de politică. După cum își amintea tovarășul și, ulterior, secretarul său, el și Napoleon au urmărit din stradă cum regele a apărut la o fereastră a palatului cu o bonetă revoluționară pe cap. „Ce nătâng!"[20], a spus Napoleon disprețuitor. „Cum a reușit gloata asta să pătrundă aici? Dacă cinci sute dintre ei erau uciși de o rafală de gloanțe, restul ar fi rupt-o la fugă." (n.a.)

îi scria ministrul de război. „Zelul pe care l-ai arătat până acum față de Republică este o garanție că nu-i vei cruța pe dușmani." Tot el afirma că „simțul patriotic și curajul îl fac demn de încrederea națiunii".

Claude Labouret, care începuse să vorbească despre ginerele său folosind titlul de „general", trebuie să fi fost deopotrivă uimit, mândru și intimidat de transformarea rapidă a tânărului Alex dintr-un simplu cavalerist în comandant suprem. Pe 20 septembrie, el îi scria unui prieten de familie:

> Generalul[21] a sosit aici pe 15 și ne-a părăsit ieri, pe 19, cu diligența. Peste câteva zile va fi în Pirinei. Fetița e bine, la fel și Marie-Louise. Ea s-a purtat foarte curajos în prezența soțului ei și a vărsat lacrimi după plecarea lui. Astăzi a devenit din nou stăpână pe sine. Își găsește consolarea gândindu-se că toate aceste sacrificii trebuie făcute spre binele Națiunii.

Era prima aniversare a proclamării Republicii – și a înființării Convenției Naționale – și, pentru a o sărbători, guvernul a declarat calendarul creștin în mod oficial anulat, instituind un nou calendar, revoluționar. Sistemul revoluționar de datare, folosit în documentele scrise înainte, pornise de la anul 1789 – proclamarea Drepturilor Omului – drept Anul I de Libertate. Însă acum 1789 era asociat cu „falsa revoluție" a patrioților aristocratici – cei dispuși la compromisuri, moderații – și, oricum, libertatea nu mai reprezenta problema principală. Noul calendar a fost doar una dintre măsurile utopice inițiate de iacobinii aflați la conducere în anii 1793–1794, însă este una notabilă deoarece, cel puțin din câte se părea, nu a trebuit ucisă nici o persoană pentru a fi pusă în practică.

Dumas a sosit la Bayonne cu un ordin de zece pagini, în care se precizau numeroasele scopuri pe care Ministerul de Război le voia îndeplinite de Armata Pirineilor[22]. Nu trebuia să piardă timpul, și să facă un inventar al „celor mai importante trecători[23], porturi și căi de transport, iar, dacă acestea sunt ocupate de spanioli, să depună toate eforturile și să îi izgonească pe aceștia și să

pună stăpânire pe ele". De asemenea, i se reamintea de către ministru, a cărui carieră depindea de misiune, că trebuie să întrețină „o corespondență precisă[24] cu ministrul de război, independent de corespondența cu [Comisia]".

Bayonne era un oraș fortificat, iar când caleașca a ajuns la porțile acestuia, generalul Dumas a fost informat că noul comandant-șef nu poate intra[25] decât după sosirea reprezentanților locali ai poporului, care erau, în acel moment, plecați din oraș. Generalul Dumas și aghiotanții lui au primit aprobarea gărzii politice să se cazeze abia după discuții îndelungate.

Apartamentul ocupat de Dumas și de aghiotanții săi avea vedere spre piața principală a orașului, unde reprezentanții poporului instalaseră ghilotina. A urmat un episod elocvent, pentru care singura sursă sunt memoriile fiului său; este genul de poveste pe care romancierul adora să o scrie despre tatăl său – și să o schimbe din condei pentru efect maxim. Cu toate acestea, aventura poartă marca stilului lui Alex Dumas.

> Odată sosit cumplitul ceas[26], toate ferestrele erau înțesate de spectatori, și tata a închis-o pe a lui, a tras storurile și draperiile.
>
> Apoi, sub fereastra lui, a început un vacarm grozav; revoluționarii din zona rurală se strânseseră jos ca să strige spre el:
>
> – Hei! *Monsieur de l'Humanité* [„Domnule Umanitate", particula *de* făcând numele să sune de parcă slăbiciunea ar fi fost un nume aristocratic compus], vino la fereastră! Arată-te!
>
> În ciuda acestor huiduieli – care deseori căpătau un caracter atât de amenințător încât tata și aghiotanții lui stăteau cu săbiile aproape și cu pistoalele în mâini, pregătindu-se de multe ori să reacționeze cu armele în cazul unui atac –, nu s-a deschis nici o fereastră și nici unul dintre ofițerii din comandamentul tatei nu a apărut pe balcon.
>
> Drept urmare, noului general... nu i s-a mai adresat nimeni cu Cetățean Alexandre Dumas, ci a fost cunoscut doar sub acel nume – foarte compromițător pe acea vreme, îndeosebi în rândul oamenilor care i-l dăduseră –, acela de „Domnul Umanitate".

În acea iarnă, când Franța continua să lâncezească sub vraja întunecată a Comisiei, Dumas a primit înștiințarea că va fi transferat din nou pe unul dintre cele mai dure și solicitante teatre de război – atât din cauza mediului, cât și a dușmanului. Soldatul din tropicala insulă Saint-Domingue a primit ordin să se prezinte pe un ghețar, la 2 200 de metri altitudine, pentru a prelua comanda Armatei Alpilor[27].

*

Ordinul primit de la Ministerul de Război era un model de bagatelizare revoluționară a situației: întrucât se presupunea că generalul Dumas „își va dovedi din nou reputația de patriot și de mare soldat[28]“, trebuia să își rezolve problemele și să ajungă în Alpi cât de curând posibil pentru „a asigura apărarea, fraternitatea și indivizibilitatea Republicii, precum și libertatea și egalitatea“. Nu era nevoie să se adauge „în caz contrar…“. Comisarii Comisiei pentru Siguranță Publică erau pretutindeni, la fel ca și reprezentanții civili ai altor departamente guvernamentale care puteau, câteodată, să îi imite pe aceștia în privința brutalității. Un „agent politic“ al Ministerului Afacerilor Externe, care a vizitat Armata Alpilor, un anume Pierre Chépy, sugerase recent că moralul s-ar putea îmbunătăți doar când fiecare general condamnat la moarte ar fi decapitat „în mijlocul armatei[29] pe care a trădat-o, [și] cadavrul lui… ar fi atârnat de picioare în teritoriul dușman, cu inscripția «Acest monstru s-a vândut dușmanilor țării sale. Răzbunarea poporului francez, care i-a luat capul, îi lasă resturile pentru păsările de pradă și tiranilor.»“

Dumas era cel de-al patrulea comandant suprem[30] al Armatei Alpilor într-un singur an. Acceptând postul, a anunțat Parisul că îi lua cu sine ca adjuncți pe doi vechi camarazi din Batalionul Șase Dragoni, Piston și Espagne[31]. În mica lume a luptătorilor revoluționari, aceasta era o reîntâlnire de bun augur. Espagne îi fusese martor la căsătorie și era prieten apropiat. Piston era cu opt ani mai mare decât Dumas și se dovedise deosebit de abil și de serios în situații critice. Ambii au fost fericiți[32] să fie alături de mereu

aventurierul Dumas și să își urmeze comandantul în munții care promiteau să le aducă mai multă glorie decât misiunile pe care le îndeplineau la acea dată.

Armata Alpilor era dispersată în cinci departamente uriașe, toate muntoase și dificil de traversat, ceea ce făcea ca logistica și comunicațiile să se realizeze extrem de anevoios. Când am mers să vizitez câmpurile de luptă de acolo, a trebuit să aștept până în iunie pentru ca autostrada care ajungea la ele să fie practicabilă. Conducând spre acele piscuri înzăpezite – o priveliște ireală vara – și ameținând pe măsură ce urcam, am încercat să-mi imaginez cum au reușit Dumas și oamenii lui, fără cizme corespunzătoare sau echipament de iarnă, să se deplaseze călare acolo în luna ianuarie. Însă ei o făcuseră. Petrecusem câteva ore analizând o pictură cât un perete, reprezentând scena repectivă, care este expusă în turnul primăriei unei stațiuni de schi, Bourg Saint-Maurice. Când am sosit acolo era extrasezon, însă unui funcționar amabil i s-a făcut milă de mine și a descuiat turnul ca să-mi permită să admir pictura, care înfățișează mii de soldați republicani și regaliști luptând și mărșăluind în jurul unui amfiteatru glaciar, în centrul căruia, acceptând capitularea comandantului sardinian, trona Alex Dumas.

Romancierul Dumas avea și o poveste despre popasul tatălui său la Saint-Maurice. În memorii, el afirma că sursa anecdotei era vechiul prieten și aghiotant al tatălui său, Paul-Ferdinand Dermoncourt:

> Tata a trecut prin satul Saint-Maurice[33] într-o perioadă cu vreme extrem de aspră. Primul lucru pe care l-a văzut în piața principală a satului a fost o ghilotină, instalată și pregătită să își facă treaba. Aflase că patru nefericiți aveau să fie executați pentru că ascunseseră un clopot pentru a nu fi dat la topit. Infracțiunea nu i s-a părut tatei atât de gravă încât oamenii să fie executați și, întorcându-se către căpitanul Dermoncourt, care avea să-i devină curând aghiotant[34], a spus: „Dermoncourt, e foarte frig, după cum vezi și simți chiar și tu. S-ar putea ca, în locul în care mergem, să nu găsim lemn de foc; așadar, pune să fie dată jos drăcovenia aceea vopsită în roșu și să fie tăiată în bucăți, ca să avem cu ce ne încălzi".

Nu am nici o îndoială că romancierul a auzit o astfel de poveste de la războinicul călit în lupte Dermoncourt, care era deja de mult general.* Însă faptul de a fi ars din proprie inițiativă o ghilotină – iar asta în februarie 1794, când Teroarea făcea ravagii în întreaga Franță – pare puțin probabil. La acea dată, în toate municipalitățile din Franța, existau mii de cluburi iacobine independente – un soi de concesiuni locale ale Terorii, care primeau ghilotine și instrucțiuni privind modalitatea de acțiune în ceea ce privește denunțurile de la biroul central din Paris. Nimeni nu se putea pune în calea acestor cluburi locale – societăți „populare“[35], cum se numeau ele – fără a i se cere socoteală. Romancierul Dumas îl înfățișează pe tatăl său înfruntând Teroarea cu un spirit care oglindește felul în care înfrunta mereu moartea în bătălie, cu fatalism de soldat. Însă, cu toate că generalul Dumas a fost unul dintre cei mai curajoși oameni din armata franceză, nu există nici o dovadă care să sugereze că era sinucigaș.

Evident, scriitorul Dumas l-a socotit pe tatăl său cel mai pur și nobil bărbat care a trăit vreodată, incapabil să apeleze la intrigi – un Edmond Dantès înainte ca educația din temniță să îl transforme în contele de Monte-Cristo. Alex Dumas avea siguranța de sine care însoțește o viață de fapte vitejești, la care se adaugă o credință nestrămutată în justețea acțiunilor sale, ceea ce l-a făcut să fie greu de intimidat. Însă, pentru a supraviețui apelor primejdioase ale vremii, care luau viața a sute de ofițeri patrioți

* Dermoncourt va rămâne ani de zile alături de generalul Alex Dumas, participând la cele mai grele lupte, în special în Italia și în Tirol. Dumas avea încredere deplină în el, probabil mai mult decât în orice alt ofițer, iar Dermoncourt îl respecta pe Dumas. Dar Dermoncourt îi va supraviețui lui Dumas mai bine de 40 de ani și se va bucura de carieră și de onoruri binemeritate, devenind ofițer al Legiunii de Onoare și „baron al imperiului“ napoleonian. În 1830, anul retragerii sale, Dermoncourt a ajuns să-l cunoască foarte bine pe fiul fostului său camarad, atunci când l-a angajat pe scriitorul Alexandre Dumas să-l ajute să-și finalizeze propriile memorii, *La Vendeea et Madame*. Această colaborare a fost ocazia perfectă pentru tânărul scriitor de a căuta în amintirile bătrânului general Dermoncourt orice moment legat de tatăl său. (n.a.)

și respectați, avea nevoie de mai mult decât de fanfaronada naivă și de iubirea de dreptate.

De fapt, în lunile următoare, generalul Dumas se va confrunta cu Comisia pentru Siguranță Publică, începând cu episodul legat de un incident care deja aparținea întru totul altei epoci.

*

În drumul lor spre nord, generalul Dumas și adjuncții săi au trecut prin Lyon[36], orașul natal al lui Piston. În octombrie, după un asediu de două luni, guvernul recucerise orașul din mâinile unui grup de moderați care răsturnaseră clubul iacobin local cu o primăvară înainte; guvernul a luat măsuri menite să pedepsească întregul oraș, distrugând multe dintre cele mai frumoase clădiri ale sale și ucigând aproape două mii de localnici. Apoi, iacobinii au redenumit orașul Lyon – în mod evident, fără nici o ironie – „Orașul Eliberat".

Nu știm ce și-au spus unul altuia Dumas și Piston în Orașul Eliberat – ori ce lucruri teribile au văzut acolo –, însă Dumas nu a trecut neobservat. Reprezentanții Poporului din Orașul Eliberat l-au avertizat pe Dumas[37] să fie prevăzător: pretutindeni existau trădători. Și cineva l-a denunțat drept unul dintre soldații care fuseseră prezenți pe Câmpul lui Marte, în iulie 1791, când trupele au deschis focul împotriva protestatarilor care aruncau cu pietre. Simpla prezență a lui Dumas între forțele guvernamentale în acea zi însemna că era suspect sau, după toate probabilitățile, patriot de modă veche, de genul lui Lafayette – liberal din clasa superioară, inamic al Revoluției.

Dumas a trimis răspunsul față de acel denunț[38] atât „Comisiei Poporului din Orașul Eliberat", cât și Comisiei pentru Siguranță Publică din Paris.* El a recunoscut în mod deschis că a fost pe

* Această scrisoare, pe care am ales-o dintre teancurile de telegrame trimise de Dumas, dezvăluie prezența sa la acel eveniment major al începutului Revoluției. Memoriile fiului său trec peste întreaga perioadă cu o singură propoziție: „Tata nu a participat la evenimentele timpurii ale Revoluției"[39]. Starea foarte proastă a scrisorii ar putea explica de ce a fost trecută cu vederea până acum, însă data – 17 iulie 1791 – mi-a reținut atenția. (n.a.)

Câmpul lui Marte cu dragonii în respectiva zi. Însă, în loc să suprime demonstrația, a spus Dumas, el și camarazii săi își riscaseră viața pentru a pătrunde în mulțime și, consideră el, salvase „până la două mii de oameni" care ar fi putut fi masacrați. (Probabil prin împiedicarea escaladării conflictului dintre mulțime și Garda Națională, condusă de Lafayette.) El continuă astfel:

> Chiar dacă îmi displace nespus să vorbesc despre faptele mele, nu pot ascunde adevărul lucrurilor de care se încearcă să fiu [acuzat] și în favoarea cărora sunt sprijinit pe deplin de iubirea mea față de comunitate și de interesul comun. Cunoașteți maniera absurdă în care am fost denunțat. Acum mă acuză și mă denunță în fața domniilor voastre. Mă acuză, probabil, că aș fi comandat două tunuri pe Câmpul lui Marte, pe 17 iulie 1791. Da, le-am comandat, și slavă cerului că a fost așa, deoarece eu și camarazii mei nu doar că nu am avut intenția, dar nici gândul de a trage în concetățenii noștri, ci, cu riscul de a ne pierde viața, ne-am aruncat în foc pentru a opri măcelul, iar prin aceste acte de umanitate, cu care noi nu încercăm a ne lăuda, probabil că am salvat viețile a 2 000 de oameni, care ar fi pierit ca victime ale planurilor trădătoare ale făptașilor din acea zi înfiorătoare. La acea dată, toți cei implicați ne-au felicitat pe mine și pe oamenii mei pentru modul în care am acționat.

Este imposibil de știut exact ce *au făcut* el și oamenii săi, întrucât această scrisoare rămâne singura dovadă că au fost prezenți acolo. Însă, indiferent cum au interpretat iacobinii explicațiile lui, în acea zi, inima lui Alex Dumas ar fi fost alături de protestatari. În toate aventurile sale, principalul lucru care l-a evidențiat pe Dumas a fost refuzul de a încuviința agresarea celor slabi de către cei puternici. Asta a însemnat că oriunde armata comandată de el lua o mie de prizonieri sau bogățiile unui oraș, le spunea ofițerilor și soldaților săi, probabil prea des ca acestora să le facă plăcere, că trebuiau să se abțină și să nu profite câtuși de puțin de acea situație. Dumas se dezlănțuia când era copleșit numeric sau depășit în privința capacității de foc, tot astfel cum se dezlănțuia când nu era de acord cu superiorii săi. Însă Alex Dumas nu dădea dovadă

decât de control de sine și de un soi de iubire nemăsurată față de cineva mai slab decât el. Ar fi fost în firea lui să fi îndreptat tunurile direct către cei din Garda Națională dacă ar fi socotit că aceștia s-ar fi pregătit să tragă din nou, ori să facă la fel în ceea ce privește demonstranții care scăpaseră de sub orice control.

Însă nici măcar Alex Dumas nu și-a putut ascunde îngrijorarea amară care l-a copleșit când s-a confruntat cu acel denunț. El spune clar în scrisoare că, ca urmare a apărării sale, nu se aștepta să decât să fie executat – menționând în mod special otrăvirea, o soartă pe care o împărtășise recent un coleg de-al său căzut în dizgrația Comisiei. Încheie cu o izbucnire anxioasă care nu îl caracteriza:

> Fără a intra în prea multe amănunte, vă voi prezenta câteva observații care probabil vă vor șoca. Trei dintre noi am fost împreună în Faubourg Saint-Marceau. Și noi nu ne-am schimbat principiile și ne-am arătat fericiți să ne aducem contribuția la marile mișcări revoluționare; este vorba de Lazowsky, Basdelaune și de mine. Primul a fost otrăvit. Al doilea, general de brigadă în Armata Alpilor, a fost asasinat la Chambéry; în ceea ce mă privește, mă simt defăimat și mă aștept să fiu otrăvit sau asasinat; însă, indiferent de soarta ce mă așteaptă, voi sluji Republica la fel până în ultima clipă.
>
> Comandant suprem al Armatei Alpilor,
> Alexandre

Din câte se pare, comisia a considerat explicațiile sale suficiente pentru moment, probabil pentru că voia să evite efortul de a trebui să caute un înlocuitor pentru comanda Armatei Alpilor. Lui Dumas i s-a îngăduit să-și continue activitatea în munți[40], dar în mod sigur a mai avut de a face cu Comisia pentru Siguranță Publică.

*

Dumas, Saint-Georges și alte personalități de culoare fuseseră bănuiți că ar fi potențiali contrarevoluționari încă din primăvara precedentă. (În septembrie 1793, Saint-Georges și zece dintre ofițerii săi din Legiunea Neagră au fost arestați[41] pentru că, potrivit

unei legi recent promulgate, Legea Suspecților, ar fi urzit „planuri contrarevoluționare".) Însă, în timp ce iacobinii și Comisia împingeau Revoluția mai departe spre teroare, Alex Dumas vedea în jur dovezi tot mai convingătoare că Republica Franceză – națiunea sa – rămânea o țară unică prin ocaziile pe care le oferea oamenilor de culoare.

În iunie 1793, cinci ofițeri din Legiunea Neagră au prezentat Convenției o petiție prin care solicitau „libertate americană" – libertate pentru toți negrii de pe insule. Un grup de „cetățeni de culoare" a mărșăluit până la Hôtel de Ville purtând o pancartă pe care scria: DREPTURILE OMULUI ŞI ALE CETĂȚENILOR DE CULOARE: TRĂIȚI LIBERI SAU MURIȚI. După o dezbatere furtunoasă, membrii guvernului i-au condus pe petiționari pe Câmpul lui Marte și au salutat oficial faptul că aceștia „și-au reînnoit jurământul de a-și vărsa sângele pentru libertate"[42].

Iar, în primele zile ale lunii ianuarie 1794, după o lungă călătorie din Saint-Domingue, la Paris a sosit o delegație alcătuită din trei bărbați[43]: Jean-Baptiste Belley, un negru originar din Senegal, Jean-Baptiste Mills, un locuitor din Saint-Domingue, metis liber; și Louis-Pierre Dufay, un francez alb care lucrase mulți ani în colonie ca funcționar, iar acum se prezenta cu mândrie drept „om de rând". Dufay a făcut în fața Convenției dominate de iacobini o prezentare înfocată în favoarea abolirii sclaviei – iar membrii ei au aclamat-o. Apoi, cu un singur vot diferență, guvernul a fost primul din istorie care a abolit sclavia.*

În cele din urmă, autocaracterizarea lui Alex Dumas ca republican francez și soldat al Revoluției Franceze fusese aprobată deplin. Votul pare să îi fi oferit ocazia de a se gândi la rădăcinile sale. O scrisoare trimisă soldaților staționați în „Orașul Eliberat",

* În realitate, sclavia fusese deja abolită[44] în provincia de nord din Saint-Domingue, locul unde, în luna august 1793, avusese loc o rebeliune condusă de Léger-Félicité Sonthonax, un comisar francez care fusese trimis acolo să înăbușe revolta. Câteva luni mai târziu, în efortul de a câștiga sprijinul foștilor sclavi, Sonthonax a declarat că guvernul de la Paris abolise sclavia în toate coloniile – o decizie riscantă, ținând seama că, la acea dată, nu avea știre de modul în care votase Convenția. (n.a.)

în ziua de 16 Ventôse, Anul II – 6 martie 1794, când Franța sărbătorea decretul de abolire – ni-l arată pe Dumas prins în acel eveniment epocal. Scrisoarea este mai puțin un ordin militar și mai mult o referire foarte neobișnuită și emoționantă la originile sale rasiale și la relevanța lor pentru Revoluție. În ea, Alex Dumas vorbește despre sine la persoana a treia:

> Camaradul vostru, soldat și general comandant[45], contează pe voi, bravi frați de arme… S-a născut într-o climă și printre oameni pentru care libertatea a avut farmecul său și care au luptat primii pentru ea. Sincer iubitor al libertății și al egalității, convins că toți oamenii sunt egali, el va fi mândru să meargă în fruntea voastră, să vă ajute în eforturile voastre și coaliția de tirani va învăța că este urâtă la fel de oamenii de toate culorile.

Capitolul 12

Bătălia pentru cele mai înalte culmi

Până la debarcarea sa în Normandia, la vârsta de paisprezece ani, Alex Dumas nu văzuse vreodată zăpadă. Acum se găsea într-o lume a zăpezii: ghețarul Mont Cenis, aflat sus în Alpii francezi, cu cele două trecători strategice ale sale care străjuiau drumul din Franța spre Italia. Localnicii, savoiarzi, fuseseră incluși în noua națiune franceză. Însă aliatul Austriei, Regatul de Piemont-Sardinia, care se alăturase coaliției antifranceze, deținea trecătorile cheie din acea regiune. Dumas trebuia să le elibereze și să-i disloce[1] pe aceștia și pe aliații lor austrieci pentru a deschide calea prin Alpi și spre teritoriile italiene de dincolo de ele, pentru o invazie franceză. (Italia încă nu exista ca națiune unificată – acest lucru se va întâmpla abia în 1861 – în schimb, erau numeroase regate, dar și teritorii independente, unele deținute de Imperiul Austriac, altele de papă.)

Dumas va lupta împotriva austriecilor, care își instruiseră soldații între ghețuri și ghețari. Piemontezii erau și ei obișnuiți să își apere țara alpină. Dumas avea sub comandă aproximativ cincizeci și trei de mii de soldați[2], cu grade diferite de pregătire și răspândiți pe un teren întins și accidentat. „Inamicul la care trebuia să ajungă[3] își stabilise tabăra în nori", spune, edificator, fiul în memoriile sale. „Era un război al titanilor: trebuia escaladat cerul."

Războiul din Alpi era simbolic – Republica Franceză dorea să cucerească cele mai înalte piscuri ale Europei. Însă era și strategic: Armata Alpilor trebuia să se pregătească pentru o invazie de proporții. Pentru prima oară în trei sute de ani, Franța va invada

regatele italiene și va lovi direct interesele principalului său inamic, Austria. Pentru Republică erau multe în joc, lucru valabil și pentru generalul Dumas. Funcția pe care o avea era mult mai importantă decât oricare alta încredințată lui până atunci, iar asta putea însemna o ascensiune sau o prăbușire din punctul de vedere al carierei.

Generalul Dumas a pornit hotărât să-și pregătească armata[4] pentru a fi în formă, sarcină îngreunată de faptul că batalioanele sale erau staționate pe diferite vârfuri unde, din cauza zăpezilor, putea avea nevoie și de o săptămână ca să ajungă de la cartierul general din Grenoble.

Dumas a înființat o companie de elită compusă din ghizi din Mont Blanc[5] pentru a controla cele mai dificile trecători și a asigura logistica de bază pentru celelalte trupe. Însă vânturile puternice au făcut aproape imposibilă deplasarea în jurul piscurilor în acel ianuarie. Ca să îngreuneze și mai mult situația, vremea nu a fost îndeajuns de friguroasă pentru formarea unui strat rezistent de gheață deasupra zăpezii; orice tentativă de deplasare se încheia cu scufundarea în zăpada afânată. Unul dintre generalii de divizie aflați sub comanda lui Dumas i-a trimis un raport privind starea drumurilor: „Mont-Cenis este, în prezent[6], acoperit de zăpadă, la fel și Muntele Saint Bernard". Muntele Saint Bernard era un alt obiectiv important. „Întrucât nu a înghețat bine, zăpada nu rezistă" (cu alte cuvinte, nu rezista sub greutatea oamenilor și a cailor), „și vântul care în acest ținut se numește «Supliciu» a umplut toate dealurile de zăpadă și a făcut ca drumurile și traseele să devină impracticabile". Generalul își mai informa noul comandant că trimisese spioni în zonă, deghizați în negustori: „Am doi spioni, dintre care unul se află în prezent la Torino, iar celălalt pe graniță, vânzând unt, brânză și vite dușmanilor noștri".

Experiența nu îl pregătise deloc pe Dumas pentru încercările luptelor în zona montană. Una dintre primele sale solicitări s-a referit la hărți. „Nu le pot procura pe cele ale Alpilor[7], cu nici un chip", îi scria el ministrului de război. „Până la sosirea lor, sunt obligat să stau cu mâinile încrucișate." Dumas a mai cerut pușți,

tunuri, șei, praf de pușcă, banduliere, obuziere, dar și catâri, cai și mult fân pentru hrănirea acestora[8]. Pentru a-și hrăni oamenii, a cerut echipamente de vânătoare, inclusiv tolbe pentru vânat, și i-a încurajat pe oamenii săi să vâneze capre negre, în plus, un exercițiu util de orientare prin zăpadă. (Chiar și Dumas a mers în câteva expediții de vânătoare cu vânătorii de capre negre și, pe lângă mai multe piei frumoase, și-a câștigat încrederea și prietenia unora dintre cei mai buni ghizi montani[9].)

Sutele de pagini de rapoarte, memorii și ordine pe care Dumas le-a scris numai în ianuarie și februarie 1794 dezvăluie că, în mod remarcabil, luptătorul înnăscut avea talentul logisticii și al planificării. La câteva zile după ce își stabilise cartierul general la Grenoble, a pregătit o operațiune complicată[10] pe care – conform instrucțiunilor – a ținut-o secretă față de toți subordonații, mai puțin față de cei mai apropiați și de încredere. A trimis scrisori lungi privind organizarea comunicațiilor[11], precum și referitoare la muniție și la obținerea de informații secrete. A reușit să obțină sute de cai și hrană pentru aceștia. Când armata i-a trimis cai prea scunzi ca să poată străbate zăpada mare, a pus să fie trimiși înapoi, solicitând unii mai înalți. A stăpânit fiecare amănunt[12], până la echiparea a cincisprezece mii de oameni cu încălțăminte specială pentru zăpadă, dând ordin ofițerului care răspundea de aprovizionare să procure „patru mii de bocanci cu crampoane[13], confecționați conform modelului pe care i l-am dat“. Deși dezertările reprezentaseră o problemă gravă[14], după sosirea generalului Dumas ele s-au redus ca număr.

În ziua de 27 ianuarie, Dumas a primit un ordin[15] de la ministrul de război, legat de un decret emis de cetățeanul Carnot și de Comisia pentru Siguranță Publică, prin care i se cerea să declanșeze o campanie de proporții pentru a cuceri trecătorile cât mai curând*. Ordinul se rezuma la a insista ca generalul Dumas să

* Corespondența militară din această perioadă, iarna și primăvara anului 1794, era mai stufoasă și mai complexă decât de obicei, pentru că ministrul de război le scria generalilor, la fel făcând și Comisia, care, în mod evident, deținea controlul asupra situației. Ministrul de război era o marionetă a lui Carnot,

întrerupă impasul care dura de doi ani, când francezii ocupaseră regiunea și includea și o critică, folosind genul de limbaj ce caracteriza scrisorile Comisiei:

> Dorim cucerirea[16] neîntârziată a Mont Cenis și a Petit Saint Bernard. Știm la fel de bine ca și dumneavoastră că solul este acoperit de zăpadă; tocmai de aceea vrem un atac imediat. Vreți să așteptați până la topirea zăpezii, dar aceasta este calea spre eșec... Convenția Națională dorește ca generalii săi să respecte ordinele Comisiei; veți răspunde cu capul pentru implementarea lor.
>
> Semnat,
> Carnot și Barrère

Dumas a răspuns comisiei, precizând că „manevrele sunt foarte dificil de realizat în aceste zone[17], iar fenomenele extreme ale Naturii zădărnicesc deocamdată planurile noastre". Ca și cum s-ar fi adresat unor oameni raționali, el a explicat că trecătorile nu puteau fi folosite decât după ce vremea se răcea și zăpada înghețа, ori se încălzea și se topea zăpada. „Zăpada a căzut masiv[18] și este extrem de afânată." Apoi, cu entuziasmul unui proaspăt general, Dumas a sugerat[19] să își folosească în mod productiv oamenii cât așteptau să atace trecătorile. Cunoștea valoarea deosebită a Văii Po, care se afla la poale și constituia cheia orașului Torino din regatul Piemont-Sardinia. După ce a studiat problema, a raportat în continuare că, dacă armata sa ar fi primit aprobare din partea elveților – lucru pe care îl considera posibil –, exista o trecătoare la Saint-Gothard pe care ar fi putut să o folosească pentru a ataca din flanc și a-i surprinde pe piemontezi.

Apoi adăuga: „Republica se poate bizui pe mine[20] că voi lupta împotriva inamicilor săi... Războiul ofensiv este în ton cu caracterul pasional al francezilor, însă ține de responsabilitatea celui care are sarcina de a-i conduce de a pregăti cu atenție și înțelepciune calea spre victorie".

Saint-Just și a celorlalți membri ai comisiei și colabora îndeaproape cu aceștia. Adesea, îi trimiteau o scrisoare aproape identică lui Dumas, care trebuia să dea două răspunsuri, iar aceștia semnau în comun ordinele către el. (n.a.)

Scrisoarea a primit un răspuns prompt, însă, în loc să i se scrie direct lui Dumas, ministrul de război i-a scris Comisiei pentru Siguranță Publică despre Dumas, folosind un ton critic-sarcastic.

> Cetățeni reprezentanți, nu mi-aș fi imaginat vreodată[21] că expedițiile menționate în decretul dumneavoastră din 6 Pluviôse* pentru Armata Alpilor s-ar putea dovedi atât de greu de realizat, scria ministrul.
>
> Din confortul apartamentului său din Grenoble, generalul Dumas a considerat imposibilă o operațiune pe care oamenii de la poalele munților o socotesc ușor de realizat. Vă rog să remarcați cu uimire ideile absurde ale scrisorii sale: dorește să treacă Alpii și să înfigă drapelul tricolor pe malurile Padului, să treacă prin Elveția pentru a ajunge la Milano, să pătrundă prin Mont Saint-Gothard pentru a duce război în Italia.

În ziua următoare, Comisia pentru Siguranță Publică îi trimitea lui Dumas o scrisoare furioasă, încărcată de reproșuri și conținând și o amenințare voalată:

> Spuneți că Republica[22] se poate bizui pe dumneavoastră, dar Republica se bizuie doar pe națiune… ea nu privește un singur cetățean. Consiliul executiv provizoriu așteaptă să dați o explicație privind comportamentul dumneavoastră.

În continuare, comisia se întreba dacă Dumas este „republican la fel de convins pe cât este de iluminat“ și cerea să știe de unde i-a venit acea idee nebunească de a încălca neutralitatea elvețiană.

La Paris, domnia Terorii se apropia de faza sa acută, când sute de oameni erau executați zilnic pentru acuzații mai mărunte decât nesupunerea față de dorințele cetățeanului Carnot. Dumas primea rapoarte despre ceea ce se petrecea la Paris și se gândea cu seriozitate la soarta generalilor care îi precedaseră la comanda Armatei Alpilor.

---

* A cincea lună din calendarul revoluționar francez (20 ianuarie–18 februarie) (n.tr.)

Pe 26 februarie, Dumas a convocat un consiliu de război[23] cu generalii săi (cu participarea reprezentanților guvernului, desigur), pentru a se pregăti de atac în trecătorile deținute de dușman, îndeosebi cele din Mont Cenis și Mont Saint Bernard. Dumas considera că zăpada era prea moale pentru a se asigura deplasarea soldaților și a cailor, dar le-a dat generalilor însărcinări:

> Fiecare general[24] va încerca să surprindă inamicul și, odată instalat pe Mont Cenis și Petit Saint Bernard, va lua toate măsurile necesare pentru a păstra poziția și pentru a profita pe deplin de echipamentele pe care inamicul le va lăsa acolo după înfrângere și retragere... Fiecare general se va grăbi să reorienteze artileria abandonată de dușman, să construiască tranșee în drumul inamicului și să le distrugă pe acelea [tranșee] pe care piemontezii le-au construit și care au slujit împotriva noastră.

Dumas a insistat asupra necesității păstrării secretului operațiunii față de spionii inamici, prin organizarea unei campanii de dezinformare și de răspândire de zvonuri.

Operațiunea era pe punctul de a se declanșa când a început să ningă abundent[25]. Dumas și-a dat seama că acest lucru făcea planul imposibil de realizat – soldații aveau să moară degerați înainte ca piemontezii să îndrepte tunurile spre ei. Pe 1 martie, i-a trimis ministrului de război o scrisoare atent întocmită[26], insistând asupra vremii și a dificultăților pe care le ridica terenul.

În fața unei posibile execuții pentru *incivisme* – „lipsa conștiinței civice", versiunea revoluționară a trădării – ori pentru defetism, Dumas a dovedit o fermitate și un calm surprinzătoare. El a explicat că nu a reușit să răspundă la scrisoare în ultimele două *décadis*, sau douăzeci de zile – renunțând la vechiul calendar cu douăsprezece luni, Revoluția eliminase și săptămâna de șapte zile, înlocuind-o cu o perioadă de zece zile –, deoarece făcuse o inspecție la avanposturi pentru a vedea cu ochii lui care era starea zăpezii. El repetă că „este în căutarea celei mai bune ocazii pentru a executa proiectele ofensive pe care mi le-ați transmis... pe Mont

Cenis și Petit Saint Bernard". Susține însă că, în condițiile existente, nu este pregătit să își riște armata.

Pe marginea scrisorii exista o însemnare, scrisă probabil de cineva de la Ministerul de Război, menționând „atacuri împotriva regelui Sardiniei" întreprinse de patrioți locali și „au fost plantați 400 de copaci ai libertății". Adnotările pomenesc, în alte două locuri, de „bonetele libertății"* care fuseseră zărite arborate în centrul orașului Torino. Acesta era, potrivit însemnării, un semn foarte bun despre alungarea „aristocraților locali".

În corespondența sa cu Comisia, Dumas insistă și asupra faptului ca aceasta să țină seama și să trimită proviziile de care oamenii săi vor avea nevoie pentru reușita operațiunii; ajungând chiar să precizeze în amănunt cum trebuia șeful intendenței să stocheze și să transporte totul în condițiile extreme de vreme din munți. Dumas a solicitat 300 000 de gloanțe, „tunuri care să tragă fiecare câte 500 de focuri[27], 2 000 de trăgace și în jur de douăzeci de rachete". De asemenea, avea mare nevoie de materiale pentru adăposturi, de chesoane de artilerie, de 1 200 de puști și de mult praf de pușcă.

În cele din urmă, ca și cum ar fi dorit să se apere de inevitabilele acuzații de lipsă de loialitate, Dumas a transmis Comisiei pentru Siguranță Publică o serie de lucruri despre stilul său de comunicare:

---

* Alături de cocardă și de drapelul tricolor, boneta libertății, din fetru roșu, și copacul libertății erau două dintre cele mai cunoscute simboluri ale Revoluției Franceze (câteodată combinate, așezându-se boneta roșie peste un copac al libertății). Bonetele erau, de fapt, o adaptare sau un omagiu adus Romei antice, în care purtaseră numele de bonete frigiene și fuseseră purtate de sclavii eliberați. Atât Revoluția Americană, cât și cea franceză, au folosit boneta frigiană ca simbol al libertății. (Deși utilizarea sa în Statele Unite a fost uitată, la sfârșitul secolului al XIX-lea, a fost o prezență obișnuită pe monede și alte articole patriotice – de obicei, purtate de „Miss Liberty" ori plasate pe un catarg pe care flutura drapelul Statelor Unite – și a continuat să apară pe monedele de jumătate de dolar până în 1947.) Copacul libertății a reprezentat un omagiu francez adus Revoluției Americane – cu referire la faimosul ulm din apropiere de Boston, punctul de pornire al patrioților americani în rezistența lor față de opresiunea britanică din anii 1760 și 1770. (n.a.)

> Adresându-mă ministrului[28] în acest fel nu am intenționat să reacționez evaziv la decretul dumneavoastră. Sunt prea sincer din fire ca să vorbesc altfel decât direct. Am intenționat să spun adevărul, nu să ocolesc ordinele primite.

*

În ciuda veștilor bune despre bonetele și copacii libertății care fluturau deasupra orașului Torino, majoritatea celor din zona rurală piemonteză învecinată, manifesta mai puțin interes față de patriotismul francez. Mulți localnici au rămas aprigi apărători ai monarhiei, din motive teritoriale, dar și politice: în primul rând, nu le plăcea să fie invadați și, în al doilea rând, mulți erau conservatori în privința religiei. Nobilimea și preoții din zonă se numărau printre cei mai înverșunați critici ai Revoluției Franceze, iar sentimentul contrarevoluționar cuprinsese clasele superioare, care îi primiseră cu brațele deschise pe fratele regelui Ludovic și pe mulți aristocrați francezi refugiați.

Scrisorile din luna martie și aprilie ale lui Dumas către Comisie vorbesc despre convingerea sa că emigranții[29] și alte diferite grupuri ostile – briganzi, preoți antirevoluționari înarmați – încercau să saboteze efortul de război francez, spionând mișcarea trupelor franceze în favoarea inamicului și, în tot acest timp, circulând încoace și încolo peste graniță, transportând arme și alte bunuri de contrabandă. Pe lângă faptul că era preocupat de astfel de amenințări, Dumas trebuia să se uite permanent peste umăr pentru a se asigura că nu este arestat de cluburile iacobine locale și trimis la Paris pentru a fi ghilotinat[30]. Din fericire, nimic nu oferea o satisfacție mai mare Comisiei pentru Siguranță Publică decât ideea de conspirație – mai ales cea omniprezentă și extrem de perfidă.

Întrucât Armata Alpilor era desfășurată pe 160 de kilometri de teren necunoscut, trupele franceze trebuiau, de fapt, să cultive bunăvoința localnicilor pentru a funcționa. În calitate de comandant suprem al armatei de ocupație, Dumas a răspuns de impresia pe care soldații francezi o lăsau asupra tuturor localnicilor, inclusiv a elvețienilor aflați în apropiere[31]. Dumas s-a dovedit un diplomat abil și conștiincios[32].

Însă diplomația sa nu se adresase doar iacobinilor din zonă, astfel că, spre sfârșitul primăverii, va afla că a fost denunțat din nou, de Societatea Populară din Chambéry. Avusese suficient bun-simț cât să se arate precaut față de Comisia pentru Siguranță Publică din Paris, însă a tras linie când a trebuit să se ploconească în fața unui grup de țărănoi de la munte cu vederi radicale. „O societate luminată[33] trebuie să știe că generalii nu pot și nu trebuie să își facă publice operațiunile fără a periclita siguranța armatei", scria el acestei „societăți luminate" și cerea să i se precizeze numele acuzatorilor, ca să îi înfrunte personal.

Dumas a supraviețuit acestor confruntări în mare măsură pentru că îl fermecase pe comisarul care, de la sosirea sa în Alpi, fusese însărcinat să îl supravegheze. Acest om, „reprezentant al poporului", pe nume Gaston, se pare că îl îndrăgise pe generalul republican nonconformist[34] și a trimis un raport extrem de favorabil adresat „colegilor mei" din Comisia pentru Siguranță Publică din Paris, confirmând ceea ce afirmase Dumas despre situația militară:

> Eu și generalul[35] am făcut o recunoaștere a tuturor pozițiilor de pe frontiera noastră. Am urcat pe jos prin zăpadă, până la baza trecătorilor Mont Cenis și Petit Saint Bernard. Nici în ziua în care vă scriu zăpada nu s-a întărit și nu suportă greutatea [unui om]. Sperăm ca situația să devină curând așa cum doriți și că vom putea îndeplini obiectivele noastre comune.

Însă, în aceeași scrisoare, Gaston își demonstra zelul revoluționar în privința celorlalte persoane aflate în Alpi:

> Am vizitat toate autoritățile constituite în acest teritoriu și am discutat cu ei în limba republicanismului fervent. Unele dintre aceste autorități sunt slabe, altele sunt rău îndrumate. Cu toate acestea, câteva sunt angajate să slujească bine Revoluția... În orașele ale căror locuitori au fost prea moderați, m-am gândit să acționez pentru a-i apropia de interesele Republicii. Dându-le exemple, i-am pus să aleagă între victorie și moarte. Toți au semnat... și au jurat pe viața lor că vor purta război cu micii tirani din

zonă și și-au arătat dorința de a împlânta un pumnal în pieptul [tiranului] cu prima ocazie ivită.

*

Când s-a apropiat luna aprilie, iar vremea a început să se încălzească, Dumas a dat ordin de pregătire[36] pentru un asalt total asupra trecătorilor. Deși, de obicei, generalii nu desfășurau personal acțiuni de recunoaștere, Dumas a condus patruzeci și cinci de oameni într-o misiune de câteva zile, pentru a culege informații privind pozițiile inamice de pe Mont Cenis.

În noaptea de 16 germinal, anul al II-lea – 5 aprilie 1794 – operațiunea împotriva pozițiilor inamice de pe Mont Cenis[37] au început cu toată forța. Planul lui Dumas era de a acționa împotriva trecătorilor de pe flancurile nordic și sudic ale Mont Cenis, cu aproximativ patru mii de oameni simultan. O forță de 2 100 de soldați avea să atace Mont Cenis, în vreme ce a doua, aproape egală ca mărime, trebuia să acționeze împotriva trecătorii Saint Bernard. Abandonându-și obiceiul, lucru ce i se întâmpla rareori, generalul Dumas nu a pornit în fruntea trupelor, ci a lăsat doi generali subordonați să preia comanda în acea misiune[38]. A pus în fruntea coloanei care se îndrepta spre Mont Cenis un ofițer cu o experiență îndelungată, pe generalul Sarret – o hotărâre pe care avea să o regrete.

Întrucât rapoartele cercetașilor indicaseră că redutele de pe culmea Mont Cenis erau apărate de puțini soldați sau erau practic abandonate, deoarece inamicul nu se aștepta la un atac atât de curând de la începerea primăverii, francezii au presupus că vor beneficia de avantajul surprizei. Comandată de generalul Sarret, coloana principală a părăsit baza franceză la ora 9 seara. Planul era de a ajunge la redutele piemonteze înainte de răsăritul soarelui, însă vremea cumplită a încetinit înaintarea coloanei; mulți soldați au alunecat pe potecile înghețate și au căzut în prăpăstii. Când drumul a devenit prea alunecos și înșelător pentru a continua înaintarea, coloana a fost silită să se retragă, pierzând ore bune și energie până s-a descoperit alt drum și s-a reluat urcușul.

După apariția zorilor, când coloana a ajuns, în cele din urmă, la prima redută de sub trecătoarea Petit Mont Cenis, generalul Sarret a descoperit că aceasta nu numai că nu era părăsită, ci era „plină de soldați și de atât de multe tunuri, încât a fost imposibil să îi respingem din cauza pantei prea abrupte. În ciuda obstacolelor, generalul Sarret a hotărât să ocupe poziția prin forță. A părăsit coloana și a preluat conducerea avangărzii".

După ce urcaseră toată noaptea din vale până la trecătoarea din apropierea culmii, soldații lui Sarret erau epuizați și sufereau din cauza frigului și a lipsei de hrană și de apă. În acele momente, s-au trezit angajați într-o bătălie crâncenă, dușmanii nimicindu-i fără drept de apel, deoarece vestoanele lor albastre îi făceau să devină ținte foarte vizibile pe zăpadă. Artileria a tras asupra lor toată ziua. Însă generalul Sarret a insistat asupra atacurilor lipsite de orice speranță. Un alt general, care fusese martor la atacul generalului Sarret și al oamenilor săi, descria scena după cum urmează:

> Cei care veneau erau uciși sau răniți... versanții erau extrem de abrupți, zăpada făcea imposibil mersul pe jos și cei care încercau [să traverseze] cădeau în prăpastie. Generalul Sarret se afla la doar 30 de metri de culme când a fost rănit mortal. În același moment, au fost răniți sau uciși și câțiva grenadieri. Această scenă i-a înspăimântat pe mulți soldați din divizie; groaza pusese stăpânire pe ei.

Întrucât se lăsase gerul și se apropia căderea nopții, după moartea comandantului, soldații supraviețuitori au început lunga și periculoasa coborâre, lăsând în zăpadă grămezi de cadavre însângerate și „priveliștea oribilă a răniților care se prăbușeau în crevase".

După această operațiune, generalul Dumas a trimis către Comisie un raport în care a vorbit de vânturile puternice și de faptul că piemontezii se părea că fuseseră avertizați: „Doi dezertori piemontezi[39] ne-au asigurat că localnicii îi avertizaseră pe piemontezi în legătură cu marșul nostru și, din cauza aceasta, la Mont

Cenis au fost aduși 2 500 de soldați ca întăriri", scria el. Cu alte cuvinte, generalul Sarret și oamenii lui căzuseră într-o capcană, și încă una în care fuseseră copleșiți numeric. Ne putem imagina durerea resimțită de Dumas în fața suferințelor îndurate de oamenii săi. Își va petrece restul campaniei încercând să îi răzbune.

În acest timp, reprezentantul Gaston și-a adus aminte de amenințarea venită, nu din partea dușmanului, ci din partea Parisului. Trebuia să acționeze cu îndrăzneală pentru a salva capul generalului, dar și pe al său. „Inamicul nu a fost surprins[40]", scria Gaston către Comisie. „Se pare că dușmanii au fost siguri de acest atac, deoarece aduseseră forțe în toate punctele, iar bateriile lor au tras intens."

„Ministerul de Război este infestat de corupți", continua el scrisoarea către Comisie, descriind modul în care acești presupuși agenți dubli trimiseseră „curieri extraordinari la curtea din Torino pentru a-i avertiza de planurile noastre de la Mont Cenis și Petit St Bernard." Fără să îl acuze pe ministrul de război că făcea parte dintre complotiști, Gaston a reușit să arunce bănuiala spre Paris, în loc să o lase să planeze doar asupra sa și a lui Dumas, care se aflau la Grenoble. Gaston a încercat apoi să pluseze: ori aveți încredere în noi, ori ne arestați, a spus el de fapt, dar nu vă așteptați să ne facem datoria învăluiți într-un nor de suspiciune. „Reprezentanții Poporului care își desfășoară activitatea în preajma armatelor trebuie să se bucure de încrederea dumneavoastră", scria el.

Obrăznicia lui Gaston a dat roade. Unul dintre cele mai inteligente lucruri pe care le-a făcut Dumas în cursul misiunii sale a fost să cultive prietenia acestui oficial iacobin cumsecade. A fost o dovadă de istețime, dar, vai, nu avea să dea roade în fața unui general în plină ascensiune care va exercita un control mult mai strâns asupra traiectoriei sale.*

* De fapt, am descoperit că, în acea lună, martie 1794, se înregistrează primul contact între generalul Dumas și omul care, într-o bună zi, îi va face foarte mult rău. A fost o întâlnire oarecare, iar la acea dată, numele de Napoleone Buonaparte – după cum își spunea corsicanul – nu semnifica nimic pentru generalul Dumas. Însă, când l-am văzut pe unul dintre ordinele de zi ale lui

*

Luna aprilie s-a dovedit a fi mai norocoasă pentru francezi, astfel că, după un asalt sângeros, forțele lui Dumas au reușit să captureze cel mai mic din cele două obiective principale, trecătoarea Petit Saint Bernard, precum și fortul piemontez aflat mai jos pe munte, capturând tunuri și puști. În afara scrisorii trimise Comisiei pentru Siguranță Publică, Dumas i-a scris un bilet triumfător și credinciosului său adjunct, Piston, care rămăsese la Grenoble:

> Victorie, dragul meu Piston![41] Republicanii noștri neînfricați... au cucerit vestitul post de la Petit St Bernard... obstacolele ridicate de natură au cedat în fața curajului lor și au fost cucerite toate redutele. Inamicul a pierdut mulți oameni, pentru că bravii noștri frați de arme au făcut minuni. Tunuri, obuziere, fortificații, puști și o sumedenie de prizonieri sunt trofeele noastre, și regretăm doar rănirea a șaizeci de oameni, care sunt adevărați eroi.
>
> Unul dintre ei, cu brațul pierdut într-o explozie, a escaladat totuși reduta, altul, cu un picior rupt, s-a consolat spunând că nu are nimic. Victoria e a noastră. Cu alte cuvinte, în această zi, fiecare soldat a făcut dovada absolută a vitejiei sale și a luptat ca un adevărat francez!
>
> Salut și Fraternitate!
>
> Alex Dumas

Folosindu-se de acel avantaj, Dumas s-a pregătit pentru asaltul final asupra Mont Cenis. Pe 14 mai, a pornit cu o forță compusă din aproximativ trei mii de oameni[42], care își puseseră ciorapi de lână și își fixaseră crampoane de fier la bocanci pentru acea misiune. De asemenea, Dumas a cerut ca soldații să îmbrace salopete albe de vânătoare peste vestoanele albastre, pentru a fi mai puțin vizibili pe zăpadă, așa cum procedau vânătorii de capre

---

Dumas, numele mi-a sărit în ochi. Napoleon tocmai fusese numit comandant al forțelor de artilerie din Armata din Italia, ruda sărmană a Armatei Alpilor, și solicitase armatei lui Dumas să-i împrumute câteva tunuri. Cum acestea erau foarte puține, generalul Dumas a refuzat cererea, scriind că nu se va trimite nici un tun „generalului de artilerie Buenaparte[43] *[sic]* din Armata din Italia". (n.a.)

negre. Armele folosite au fost cele obișnuite: săbii, pumnale, grenade, bâte, pistoale de mare calibru, sulițe și muschete Charleville cu baionetă, inclusiv câteva din modelul îmbunătățit 1777, care putea doborî un om de la aproape optzeci de metri.

Mont Cenis putea fi luat cu asalt doar din trei părți, deoarece a patra era „apărată natural" – de o serie de stânci acoperite cu gheață. Piemontezii nici măcar nu se deranjaseră să plaseze o baterie de tunuri în acea zonă, ci doar o îngrăditură. Bătălia pentru acel pisc a reprezentat prima situație în care generalul Dumas a fost menționat în cărțile de istorie din afara Franței. O prezentare a bătăliei a apărut în *Istoria militară și navală a războaielor Angliei*, o carte de istorie militară generală publicată în Anglia, în 1795, la doar un an după eveniment, și ea începe astfel: „Dumas, comandant al Armatei Alpilor[44], a obținut o victorie hotărâtoare la Mont Cenis. Pe acel munte celebru, sarzii [piemontezii] își dublaseră forțele; din această cauză, generalul francez, care a acționat cu mare abilitate, a pus la punct un sistem de diversiuni viguroase, extinse pe întregul aliniament".

Relatarea englezească afirmă că Dumas și oamenii lui „au escaladat muntele și, prin ploaia de gloanțe, au cucerit toate redutele la baionetă". Nimic nu putea evoca mai bine „furia franceză" decât un atac la baionetă pe un ghețar, împotriva bateriilor de artilerie plasate în tranșee, care trăgeau cu tot felul de proiectile. O carte scoțiană de istorie, care va repeta relatarea câțiva ani mai târziu, adăuga o remarcă entuziastă: „Cât de inofensive pot fi focurile de armă când republicanii francezi au ocazia să treacă prin ele!"

Un asemenea baraj de artilerie[45] era oricum numai inofensiv nu. „Gloanțele" vremii erau alice de muschetă, cu diametrul de aproape doi centimetri, care aveau o viteză mult mai mică decât gloanțele moderne, lovind deseori cu suficientă forță pentru a străpunge vestonul soldatului și a pătrunde în cavitatea toracică, unde se opreau, ricoșând din coaste și provocând răni la fel de grave ca și gloanțele dumdum de mai târziu. Ghiulele de fier pe care le trăgeau piemontezii îi spulberau pe soldații loviți, ghiulele care apoi se rostogoleau pe câmpul de luptă ca niște bile de bowling,

ucigând sau mutilându-i pe cei aflați în calea lor; nimic nu era mai rău decât atunci când o astfel de ghiulea sărea până la înălțimea pieptului sau a capului, iar artileriștii erau instruiți să le lanseze astfel încât să ajungă la acea înălțime. (Singurul lucru de care putea profita Dumas era imprecizia cu care artileria dușmană calculase salturile ghiulelelor pe terenul muntos accidentat; artileria secolului al XVIII-lea era extrem de periculoasă pe teren plat.)

„Torente de foc[46] s-au năpustit asupra curajoșilor noștri frați de arme", sună prezentarea trimisă de generalul Dumas la Paris imediat după bătălie. Însă, deși barajul de artilerie fusese înspăimântător, oamenii lui Dumas continuaseră să atace pozițiile piemonteze scandând „Trăiască Republica!"; curând, „gurile de foc au fost întoarse spre dușman; am pus tobele să bată și, cu baionetele la înaintare, am ocupat toate redutele, împingând dușmanii către prăpăstiile îngrozitoare".

După ce propriile tunuri au fost întoarse împotriva lor, copleșiți, pe de o parte, de fanaticii francezi încurajați prin cântec și având de cealaltă parte temutul perete de gheață, piemontezii cu vestoane albe „au fugit din fața bravilor și cuceritorilor republicani[47]", după cum se va exprima generalul Dumas, „abandonându-și numeroasele și superbele piese de artilerie, echipamentele și depozitele imense de provizii". Dumas și-a condus oamenii în urmărirea dușmanilor, în josul versantului opus, vânându-i până la trei leghe* de Mont Cenis. „Am luat 900 de prizonieri[48], am ucis mulți oameni, iar pierderile noastre, lucru de necrezut, s-au ridicat la doar șapte sau opt morți și la circa 30 de răniți. Uimită, Europa va învăța cu admirație despre marile fapte de arme ale curajoasei Armate a Alpilor. Trăiască Republica!"**

---

* Leghea avea valori variabile, chiar în aceeași țară; în Franța, avea circa 4 km. (n.red.)

** Pentru a încununa raportul, Dumas nu a rezistat ispitei de a mai adăuga încă ceva despre soldații săi, lucru care reflecta standardele pe care le folosea cu meticulozitate când trata cu populația locală: „Soldatul francez s-a purtat curajos și eroic, a onorat nenorocirea și și-a împărțit pâinea cu locuitorii sărăciți de calamitatea războiului". (n.tr.)

Ulterior, relatările franceze despre bătălie au umflat considerabil cifra celor capturați. O prezentare din 1833 afirma că generalul Dumas își condusese oamenii „dintr-o poziție în alta[49] și a ajuns la poalele Mont Cenis, pe al cărui pisc se afla o mare fortificație dotată cu artilerie. Însă obstacolele nu au făcut decât să îi crească vitejia; a escaladat stâncile și a cucerit fortificația. Trupele sarde învinse, decimate, ne-au oferit 1 700 de prizonieri și patruzeci de tunuri".

Indiscutabil, piemontezii fuseseră izgoniți, iar Mont Cenis aparținea acum Armatei franceze a Alpilor. Generalul Dumas ocupase trecătorile aparent de necucerit, care deschideau nu doar drumul spre Piemont, ci spre bogățiile întregii Italii, care îi așteptau.

*

Cucerirea de către Dumas a Mont Cenis l-a propulsat la loc de cinste în panteonul eroilor războiului revoluționar francez. Până atunci, faptele lui fuseseră un fel de legende lansate de soldați: mare călăreț, cu talent incredibil de spadasin și priceput să cucerească avanposturi dușmane, luptând în fruntea unui grup mic de dragoni. Erau legende despre tipul de bărbat pe care soldații vor să îl urmeze, un războinic adevărat – dar și genul de lucruri povestite de soldați după prea multe pahare de vin. Acum, generalul Dumas condusese mii de soldați spre o victorie strategică, înfruntând focul dușman și riscându-și viața alături de ei.

Între sutele de rapoarte de bătălie trimise cu regularitate Comisiei de către colegii lui Dumas, am găsit întâmplător unul care prezenta foarte precis felul în care vorbeau oamenii despre ofițerii lor comandanți. Într-o scrisoare din 28 iunie 1794, un ofițer pe nume Jean-Jacques Rougier – care luptase sub comanda lui Dumas în acea primăvară – scria:

> Peste tot[50], sclavii au fost învinși și am luat mulți prizonieri. Doar câțiva republicani și-au pierdut viața. Curajosul Dumas este neobosit, se află peste tot, și, oriunde apare, sclavii sunt înfrânți.

Rougier scria că, în urma cuceririlor generalului Dumas, soldații s-au simțit însuflețiți de un nou suflu:

> Zeci de dezertori vin aici în fiecare zi: recent, între aceştia s-au aflat un căpitan şi un locotenent de artilerie care ne-au spus că la Torino izbucnea revoluția: patrioții sunt întemnițați. Însă, cum o asemenea tiranie nu poate împiedica progresul rațiunii, oamenii sunt înflăcărați, de-a dreptul electrizați. Şi, în curând, italienii vor fi cu adevărat demni de strămoşii lor.

Comisia pentru Siguranță Publică a manifestat același entuziasm când s-a adresat Armatei Alpilor, într-o scrisoare-proclamație semnată de Organizatorul de Victorii, însuși Lazare Carnot:

> Glorie cuceritorilor[51] Mont Cenis și ai Mont Saint Bernard. Glorie invincibilei Armate a Alpilor și reprezentanților care au îndrumat-o pe drumul spre victorie! Nici nu vă putem povesti, dragi colegi, entuziasmul care s-a născut aici ca urmare a veştilor pe care ni le-ați transmis... Ne punem toată încrederea în voi și în talentul și energia curajosului general Dumas.

Dumas îndeplinise misiunea încredințată. Cucerise cele mai înalte culmi pentru Republica Franceză a Libertății și a Egalității – piscul cel mai înalt pe care îl va atinge ea vreodată.

Capitolul 13

Fa□a ascunsă a Revolu□iei

În ziua de 24 iunie 1794, Dumas a primit o scrisoare[1] semnată nu doar de Carnot, ci și de Robespierre, prin care i se ordona să vină imediat la Paris, pentru a apărea în fața Comisiei pentru Siguranță Publică.

Marea Teroare ajunsese la apogeu. Cu două săptămâni înainte ca Dumas să primească respectiva scrisoare, Comisia dăduse o lege prin care se oficializa politica neoficială de executare a „inamicilor poporului"[2] bănuiți că „încalcă principiile revoluției". Procesele erau ca și inutile, întrucât suspecții era socotiți de la început vinovați, dreptul la apărare nu era acordat „conspiratorilor", iar pedeapsa pentru orice infracțiune politică era moartea. Atmosfera era atât de irațională și de sângeroasă încât, dacă numele său ajungea în atenția Comisiei*, nici cea mai răsunătoare victorie nu mai putea pune un general la adăpost de „lama națională"[3].

„Cetățeni, am primit[4] scrisoarea dumneavoastră", a răspuns Dumas. „Voi pleca imediat spre Paris, în conformitate cu ordinele date de comisie."

Cu toate acestea, scrisoarea respectivă prezintă o parte de text tăiată cu o linie, ceea ce arată că Dumas probabil nici nu o mai

* Simțind probabil că nu îi putea executa suficient de repede pe cei vii, în vara precedentă, Comisia hotărâse să îi atace pe morți: a dat ordin de profanare sistematică a mormintelor regale. Regii și reginele Franței fuseseră înmormântați la mănăstirea Saint-Denis, la nord de Paris, începând din secolul al VI-lea, însă, din dorința de nestăpânit de a șterge trecutul, fiecare cadavru încoronat a fost exhumat, azvârlit într-o groapă comună și acoperit cu var nestins. O „Comisie a Giuvaiergiilor" a confiscat și a inventariat bijuteriile și metalele prețioase descoperite în coșciuge. (n.a.)

trimisese, și am descoperit o a doua scrisoare purtând aceeași dată, care dovedește că el nu dorise ca aceasta să plece chiar „imediat". Invocând câteva hotărâri personale pe care trebuia să le ia, Dumas scria: „Anticipez[5] că voi putea pleca în jurul datei de 8 iulie". Probabil că întârzierea i-a salvat capul.

Două zile mai târziu, tot Parisul sărbătorea știrea victoriei glorioase împotriva austriecilor, în Fleurus, la granița cu Belgia. Aceasta a fost cheia de boltă a celor câtorva luni de vești bune – inclusiv victoriile repurtate de Dumas în Alpi, care asiguraseră frontiera de sud-est –, iar Fleurus era un loc ce reprezentase centrul războiului revoluționar, o sursă a marilor temeri de o invazie.

Războiul făcuse posibilă Teroarea. Crizele militare permanente de la frontierele Franței alimentaseră dorința de pedepsire și justificaseră orice gen de teorie a conspirației pe care membrii extremiști ai Comisiei o puteau inventa. Acum, după ce situația militară se îmbunătățise constant, Carnot și alți membri mai puțin fanatici au început să pună la îndoială măsura crimei aprobate de lege.

La mijlocul lunii iulie, când Dumas se stabilise la Paris, așteptându-și rândul să apară în fața Comisiei, guvernul a fost cuprins de paranoia: fiecare deputat se uita la vecinul său și se temea că își va pierde capul. Oricine se putea aștepta să primească o scrisoare prin poștă sau să audă un ciocănit la ușă. Orice apariție în fața Comisiei se încheia cu decapitarea.

Apoi, pe 27 iulie, (8 termidor[6]), soluția a devenit dintr-odată foarte limpede: capetele care trebuiau să cadă erau chiar cele ale călăilor-șefi. Colegii din Convenție ai lui Robespierre, care îi aplaudaseră orice capriciu, l-au declarat acum „în afara legii", ceea ce presupunea că aveau dreptul de a-l întemnița și a-l executa. Robespierre s-a adăpostit în Hôtel de Ville*, iar când o mulțime de oameni înarmați și de soldați au luat cu asalt încăperea, s-a împușcat. Nimeni nu știe dacă a încercat să se sinucidă sau dacă pistolul s-a descărcat accidental, în orice caz, a țintit prost. Călăul-șef al Franței nu se pricepea să mânuiască arme de foc. Glonțul i-a sfărâmat maxilarul inferior și a zăcut întins toată noaptea pe

* Primăria Parisului (n.red.)

un birou, încercând să nu se înece cu propriul sânge. A doua zi dimineață, un chirurg i-a pansat rana și i s-au dat o cămașă și o cravată curate, la solicitarea lui se pare, apoi a fost dus la ghilotină. I s-au alăturat acolo Saint-Just și ceilalți membri ultraradicali ai Comisiei.

În acest fel s-a încheiat Teroarea. Comisia nu a fost desființată, dar o nouă lege i-a limitat puterile la chestiuni de război și de diplomație. Lazare Carnot, care contribuise la succesul complotului îndreptat împotriva lui Robespierre, a devenit cel mai influent membru al Comisiei.

*

Se pare că membrii Comisiei proaspăt reînființate nu au știut ce să facă în privința lui Alex Dumas. Spre regretul lui[7], nu l-au retrimis în Alpi. În schimb, la începutul lunii august, i-au încredințat posturi temporare, până când, în cele din urmă, i-au dat o nouă și grea misiune, care nu părea nici pe departe să fie o recompensă pentru realizările sale din primăvară. La mijlocul lunii august, Comisia a decis[8] să îl trimită pe „eroul de la Mont Cenis" să conducă Armata de Vest, a cărei misiune era să combată o sângeroasă rebeliune regalistă – unii i-au spus război civil – în Vandeea[9], vestul Franței.

În vreme ce majoritatea armatelor revoluționare luptau împotriva inamicilor externi, câteva dintre ele se ocupau de rebeliunea și contrarevoluția internă. Armata de Vest era notorie din acest punct de vedere: sarcina ei era să elimine o grupare pestriță de aristocrați și de țărani, care se autointitulau Armata Regală și Catolică. Numeroase elemente îi făcuseră pe cei din Vandeea să devină rebeli: mulți dintre ei se opuseseră Revoluției încă de la început ori se îndepărtaseră de ea din cauza persecutării preoților, și a confiscării proprietăților Bisericii sau a executării regelui, în 1793. Însă cea mai importantă cauză a rebeliunii părea să fie aplicarea legii Carnot privind *levée en masse*.

Recrutarea era extrem de nepopulară în rândul țărănimii din regiune. Pentru un țăran, un an de armată însemna că familia lui

nu putea să strângă recolta și, prin urmare, avea să sufere de foame. În primăvara anului 1793, țăranii înfuriați au vandalizat sute de primării și de case ale funcționarilor republicani din tot vestul Franței. Au ucis sau au izgonit funcționari, au atacat membri ai Gărzii Naționale, pe care deseori i-au ucis în mod bestial, și au înființat o „armată de briganzi"[10]. Victor Hugo o descria ulterior: „Batalioane nevăzute stăteau în așteptare[11]. Aceste armate invizibile se furișau până în apropierea armatelor republicane, apăreau ca din pământ pentru o clipită, apoi dispăreau; se iveau, o sumedenie, apoi dispăreau... Sunt o avalanșă care se transformă în țărână... jaguari cu obiceiuri de cârtiță".

Reprimarea pe care Republica a aplicat-o în Vandeea a escaladat la un nivel de violență de neînchipuit, care a făcut ca Teroarea pariziană să nu mai însemne nimic. Aici, cea mai extremistă retorică a războiului revoluționar a devenit realitate – ideea de „exterminare a îngerilor libertății"[12] s-a materializat și a lăsat în urma sa kilometri de cadavre. „Am dat foc și am spart capete[13], ca de obicei", era raportul tipic al unui brigand. Potrivit standardelor secolului al XVIII-lea, în cifre, acest lucru era aproape inimaginabil: au pierit aproximativ la un sfert de milion de bărbați, femei și copii – cam unu din patru locuitori[14] ai regiunii Vandeea. (Când istoricii citează cifre privind numărul de oameni uciși în cursul Terorii, majoritatea deceselor provin din execuțiile în masă pe care armata le-a aplicat în Vandeea, la care s-au adăugat epidemiile și foametea ce a urmat războiului.) Între numeroasele atrocități monumentale săvârșite acolo s-au numărat cele ale „coloanelor iadului" aparținând armatei: aproximativ 30 000 de soldați, împărțiți în douăsprezece coloane egale, mărșăluind prin peisajul rural, într-un tipar al distrugerii care ștergea totul în calea sa – bărbați, femei, copii, animale, copaci și orice vietate ce putea fi împușcată, înjunghiată sau arsă de vie. În Nantes, armata a economisit alicele scumpe din plumb pentru muschete organizând înecări în masă. După cum scria acest lucru prozatorul și istoricul scoțian Thomas Carlyle, „bărbații și femeile sunt legați unii de alții[15], picior lângă picior, mână lângă mână, și aruncați

în apă: procedeul se numește «*Mariage Républicain*»." Armata de Vest a executat cele mai multe dintre execuțiile în masă[16] folosind barje construite special, care erau duse până în mijlocul Loarei, fiecare dintre ele fiind încărcată cu aproximativ 130 de victime și scufundată prin deschiderea unor trape special gândite în acest scop. (Multe amănunte privind asemenea atrocități provin din mărturia, din cursul procesului, unuia dintre dulgherii care s-a ocupat de construirea acestor „coșciuge plutitoare", care a descris cum funcționau și cum prima barjă făcută de el a fost folosită pentru înecarea unui grup de preoți.)

Un bărbat cu scaun la cap nu putea rezista în Vandeea fără să devină un ucigaș însetat de sânge sau o victimă. Acesta a fost și cazul generalului Biron, fostul comandant al lui Dumas. Biron fusese trimis în Vandeea, în mai 1793, pentru a lupta împotriva insurgenților. Obținuse imediat victorii, însă insubordonarea și violențele neîncetate față de civili la care se dedaseră soldații săi l-au făcut să se pensioneze. Un alt general l-a acuzat de *incivisme*, deoarece se arătase prea îngăduitor cu insurgenții. Acest lucru a fost suficient pentru a-l aduce pe Biron la ghilotină, în decembrie 1793, chiar luna în care Armata de Vest proclama victoria provizorie împotriva insurgenților.

Deși răscoala din Vandeea nu se mai desfășura la vedere, ea continua să constituie o problemă pentru guvernul central. Echipa sângeroasă care devenise Armata de Vest trebuia educată cum să fie din nou o armată adevărată. Generalul Dumas era un om folositor pentru acea misiune, deoarece era un „bun republican", fără a fi un fanatic iacobin. El le inspira respect subordonaților, era cunoscut pentru bun-simț, cinste și fermitate, și dovedise capacități organizatorice deosebite în Alpi.

Dumas a sosit în Vandeea, în septembrie 1794, și a fost îngrozit[17] de ceea ce a găsit acolo. „Locuitorii nu mai aveau nevoie să se folosească de pretextul sentimentelor regaliste sau religioase pentru a pune mâna pe arme", scria el ulterior. „Erau siliți să își apere casele, femeile care erau violate, copiii care erau trecuți prin

tăișul sabiei." Primul ordin dat de el, pe 7 septembrie, a fost către șeful Statului-Major al Armatei de Vest:

> Șeful de Stat-Major[18] va înființa o forță de poliție în Districtul General, care să fie pe cât de strictă, pe atât de dreaptă. El trebuie să se asigure că, indiferent de gradul său, nici un soldat nu se va afla acolo dacă nu este detașat sau nu are o misiune. Același lucru este valabil pentru toți agenții angajați de armată, și nimeni nu va părăsi tabăra ori locul de încartiruire fără un motiv precis sau fără un ordin oficial.

Dumas s-a apucat apoi să facă și curățenie în rândul forțelor republicane pe care le comanda. Armata de Vest trăia regește din jafuri. Dumas a început să-și învețe soldații virtuțile simple ale vieții de militar, cum ar fi dormitul sub cerul liber. Cel mai sever s-a arătat întotdeauna față de ofițeri: „Ofițerul trebuie să dea exemplu soldatului[19]... și să doarmă ca și acesta, în cort".

Ordinele acestea arată atenția deosebită față de detalii și preocuparea ca armata sa să își primească partea cuvenită de provizii și de materiale de luptă. Însă, în vreme ce în celelalte misiuni pe care le avusese până atunci Dumas își lăudase, de obicei, oamenii și se dovedise apărătorul lor, în scrisorile sale din Armata de Vest el pare a fi mai puțin generalul unei armate de profesioniști și mai mult un nou director adus pentru a face ordine într-o școală cu un renume extrem de prost. O selecție a ordinelor pe care le dădea de obicei, cu referire la un ofițer inferior, ne oferă o idee privind misiunea lui:

> Îmi va spune de ce există 288 de soldați în garnizoana lui... Dacă nu sunt necesari acolo, le va da ordin să se alăture batalionului lor.
>
> ... Am primit informații că soldații își vând cartușele bandiților. Vei menționa acest lucru în ordinul de zi, exprimând indignarea mea față de o asemenea infracțiune. Pentru ca acest lucru să nu se repete, vei ordona inspecții zilnice și... îi vei pedepsi pe toți aceia despre care se poate face dovada că au vândut cartușe ori că le-au pierdut din neglijență.

> ... Orice soldat care trece[20] de limita taberei din alte motive decât cele militare va fi socotit dezertor; lectura codului penal se va desfășura din zece în zece zile. Ofițerii și șefii de corp de armată răspund personal de executarea acestui ordin.

Dumas nu și-a precupețit zelul obișnuit, însă eforturile lui se iroseau într-o misiune care nu îi oferea nici o satisfacție. În septembrie și octombrie 1794, a inspectat nenumărate trupe republicane[21], începând cu cele din portul Nantes, pe unde intrau sclavii și zahărul, și terminând cu cătunele și lanurile de grâu, unde sătenii povesteau despre atrocități și morminte comune. Un raport oficial întocmit de generalul Dumas, prezentând observațiile sale din perioada în care a fost comandant al regiunii Vandeea, reprodus de fiul său în memorii, reține sentimentele acestui bărbat integru despre un conflict foarte urât:

> Am întârziat[22] prezentarea raportului meu privind starea armatei și a războiului din Vandeea pentru ca acesta să se bazeze pe fapte concrete, la care am fost martor... trebuie spus că nu există nici o parte a Armatei de Vest, militară ori administrativă, care să nu aibă nevoie de o mână fermă și de reforme...
>
> Trebuie să judecați pornind de la numărul de noi recruți, de la incompetența crasă a acestor batalioane, unde cei pregătiți se văd paralizați de lipsa de experiență a majorității, la care se adaugă faptul că ofițerii înșiși sunt într-atât de indisciplinați, încât nu există speranța instruirii noilor recruți.
>
> Însă există ceva și mai rău decât atât.
>
> Răul zace mai adânc, în spiritul de indisciplină și al jafului care domnește în întreaga armată, un spirit născut din obicei și nutrit în absența pedepselor. Acest spirit a căpătat o asemenea amploare încât îndrăznesc a vă spune că el nu poate fi reprimat decât prin transferarea acestor forțe la alte armate și înlocuirea lor cu soldați instruiți să respecte ordinele.
>
> Soldații au amenințat că își vor împușca ofițerii dacă, la ordinul meu, vor încerca să îi împiedice să jefuiască. La început, probabil că veți fi uimiți de aceste excese; dar nu veți mai fi șocați când vă veți da seama că aceasta este consecința firească a sistemului care s-a perpetuat până acum în acest război... Nu veți găsi nici

în rândul ofițerilor de rând dorința de a le aduce aminte soldaților de rând de iubirea de dreptate și de comportamentul demn...

Și, totuși, virtuțile militare nu sunt niciodată mai necesare decât într-un război civil. În absența lor, cum ne putem îndeplini ordinele?... Cred cu tărie că războiul s-ar putea încheia curând dacă sunt adoptate măsurile pe care le-am propus. Acestea sunt:

1. Reorganizarea armatei;
2. Reorganizarea ofițerilor;
3. O selecție atentă a ofițerilor care sunt repartizați în Vandeea...

Câtă vreme lucrurile rămân în aceeași stare, îmi este imposibil să răspund așteptărilor dumneavoastră și să vă asigur că vom pune capăt războiului în Vandeea.

La sfârșitul lunii octombrie, Dumas a fost transferat de la Armata de Vest[23]. Gazeta oficială, *Le Moniteur*, a tipărit o declarație a reprezentanților locali din Vandeea, care mulțumeau generalului Dumas pentru că impusese o oarecare disciplină în rândurile Armatei de Vest și pentru că „a dat dovadă de dreptate și de inflexibilitate[24], efectele acestora simțindu-se deja". Reprezentanții regretau plecarea sa după un răstimp atât de scurt, dar afirmau că și acea scurtă perioadă însemnase o schimbare.*

Condamnarea atrocităților de către Dumas nu va fi uitată, îndeosebi de cronicarii care au scris despre victime. În secolul următor, în vreme ce amintirea evenimentelor din Vandeea va continua să divizeze societatea franceză, așa cum o demonstrează memoriile despre războiul civil, Dumas va avea rara cinste de a fi lăudat pentru comportamentul său atât de dușmanii Republicii, cât și de sprijinitorii acesteia. „Neînfricat și ireproșabil"[25], scria un istoric proregalist al regiunii, la aproape un secol după

* Un dicționar biografic din 1823[26] al generalilor francezi citează din „memoriile generalului Dumas din campania în *Vandeea*", care susține că a fost silit să plece: „Am dorit să disciplinez armata și să pun principiile dreptății și ale umanității în practică pe teren... Ticăloșii, a căror putere a încetat prin anarhia [pe care au provocat-o], m-au denunțat: aceștia m-au acuzat pe nedrept că aș fi plănuit să pun capăt vărsării de sânge". Însă eu nu am reușit să descopăr asemenea memorii, acest articol de dicționar din 1823 reprezentând singura referire la ele. (n.a.)

îngrozitoarele întâmplări de acolo, generalul Dumas „merită să intre în posteritate și reprezintă o schimbare bine-venită față de călăii contemporani cu el, pe care indignarea publică îi va țintui pe veci la stâlpul infamiei ridicat de Istorie!“

*

Numirea din Vandeea și-a lăsat amprenta asupra învingătorului de la Mont Cenis, atât mintal, cât și fizic. Dumas a început să se plângă de dureri cumplite de cap, la care s-au adăugat suferințele create de un chist apărut deasupra ochiului stâng – cicatricea rămasă după duelul în perioada petrecută în Regimentul Șase Dragoni. La începutul lunii decembrie, Comisia i-a acordat o permisie pentru a se întoarce acasă[27], la Villers-Cotterêts, pentru recuperare. Acolo, și-a împărțit timpul între fiica lui, Alexandrine Aimée, și vânătoare.

În comparație cu anii anteriori, Franța a fost liniștită în toamna și iarna 1794–1795. Guvernul a beneficiat de pe urma succeselor militare și, deși Comisia a continuat să conducă țara, locul fanaticilor fusese luat acum de oameni rezonabili. Ghilotina era din nou rezervată celor care comiseseră crime reale – devenind, mai mult sau mai puțin, echivalentul oricărei alte metode de execuție publică, însă, ceva mai dureroase, așa cum avusese intenția doctorul Guillotine când o inventase[*]. În Vandeea, guvernul a aprobat scutirea țăranilor de legile de înrolare în vigoare[28].

În acest timp, Napoleon Bonaparte, care stătuse liniștit la Marsilia în ultimele luni, s-a mutat la Paris și a cultivat relații cu membrii guvernului, îndeosebi cu Carnot. În cursul verii, Napoleon i-a scris fratelui său mai mare Joseph că era „detașat la biroul topografic[29] al Comisiei pentru Siguranță Publică“.

[*] De fapt, în presă se stârnise o vie dezbatere pornind de la întrebarea, la care nu se putea răspunde, dacă oamenii mureau instantaneu după ghilotinare. Martori la execuția Charlottei Corday, asasina girondină care îl înjunghiase pe Marat în cada de baie, au susținut că au văzut fața lui Corday înroșindu-se după ce a fost pălmuită de călău. Un renumit chirurg a publicat un articol în care a susținut că, după tăiere, capetele pot continua să trăiască vreme de câteva minute și să aibă „percepția propriei execuții“. (n.a.)

În vara anului 1795, mai toate puterile din coaliția antifranceză se retrăseseră pentru a se concentra asupra altor probleme – Prusia, Țările de Jos și Spania au semnat acorduri de armistițiu cu Parisul –, iar Austria a rămas să ducă, practic, singură războiul pe uscat împotriva Franței. Singurul aliat necondiționat al Austriei împotriva Franței revoluționare a fost Marea Britanie, a cărei marină a continuat să hărțuiască navele franceze în largul mărilor și să blocheze comerțul colonial cu insulele producătoare de zahăr. (De asemenea, Marea Britanie a continuat să pună la dispoziție bani oricărei puteri dornice să înfrunte Franța.)

Carnot a hotărât că Franța trebuia să se servească de dizolvarea coaliției antirevoluționare pentru a ataca Austria. Dacă Imperiul Habsburgic se prăbușea ori era puternic slăbit, agenda Europei avea să fie dictată de la Paris. În acest scop, Carnot a declanșat marea ofensivă de pe Rin, din 1795. Era hotărât să îi înfrângă pe austrieci pe propriul lor teritoriu.

Dumas, care nu și-a cultivat cariera prea atent, însă a fost întotdeauna pregătit de acțiune, a primit un post sub comanda generalului Jean-Baptiste Kléber, în Armata Rinului[30]. Generalul Kléber[31] era fiul foarte corpolent al unui constructor din Strasbourg, cu o coamă de păr cârlionțat, cu maxilarul inferior uriaș, mare iubitor de confruntări. Își începuse cariera de militar când, aproape copil fiind, îi ajutase pe doi nobili într-o încăierare dintr-o tavernă din München, și își îndeplinise primele misiuni în armata imperială austriacă. Însă, ca mulți alți indivizi de origine modestă, Kléber descoperise că Revoluția Franceză îi putea oferi șanse și se înrolase în Batalionul 4 al Armatei Rinului Superior.

Dumas și Kléber[32] s-au înțeles perfect, iar acest lucru va marca începutul unei prietenii durabile pentru Dumas. În septembrie 1795, cei doi au traversat Rinul[33] împreună și au atacat Düsseldorf în numele libertății, al egalității și al fraternității. *Le Moniteur* anunța: „Pierderile franceze[34] în cursul acestei expediții importante au fost calculate la 400 de oameni, incluzând atât morți, cât și răniți. Generalul Dumas se numără printre aceștia din urmă".

Nu se știe ce răni suferise Dumas în timpul bătăliei, însă ele nu i-au amenințat viața. Și-a petrecut restul toamnei făcând naveta între diferite posturi de pe frontiera de est a Franței, atât în Belgia, cât și de-a lungul Rinului. În acest timp, în Villers-Cotterêts, iubita lui soție era însărcinată[35] cu al doilea copil. În ianuarie 1796, Marie-Louise îi scria următoarele:

> Dragul meu prieten[36],
> Poșta militară care va trece astăzi pe aici, în drum spre Germania... îți va aduce acest bilet prin care îți transmitem cele mai tandre dorințe de bine și care îți va spune că data nașterii se apropie și că aș dori să te am alături de mine. Nu întârzia și adu cu tine curajul de care am nevoie. Marie-Aimée [Alexandrine Aimée, prima lor fiică – n.a.] îți trimite o mie de sărutări, la care adaug și eu o mie și mi-e dor de tine.
> Marie-Louise Dumas.

Cea de-a doua fiică, Louise Alexandrine, s-a născut la scurt timp după aceea, și deși nu este limpede dacă Dumas a reușit să fie alături de soție la naștere, scrisorile lui din acea primăvară arată că a beneficiat de ceva mai mult timp ca să-și legene copila pe genunchi decât atunci când se născuse Alexandrine Aimée, în agitatele luni ale toamnei anului 1793, imediat după ce fusese promovat general. Dar nu destul, după cum o va dovedi soarta.

*

Pe parcursul anului 1795, dorința guvernului de a obține stabilitatea s-a lovit de un obstacol: starea deplorabilă în care se afla economia Franței. Cei trei ani de război aduseseră o hiperinflație[37], deoarece guvernul imprimase tot mai mulți bani de hârtie pentru plata sulițelor, a muschetelor și a pieselor moderne de artilerie. Acel ciclu de hiperinflație fusese oarecum ascuns de ardoarea sentimentelor care însoțiseră febra stârnită de război, iar apoi de Teroare, însă acum, când Franța revenise la ceva care

aducea a situație normală, criza economică a început să influențeze politica.*

Totodată, absența convingerilor ideologice extremiste ale membrilor de atunci ai Comisiei a condus la atacarea ei din toate părțile, iar Parisul gemea de comploturi împotriva guvernului moderat. În cursul primăverii, hiperinflația și tulburările născute din cauza crizei de pâine au dus la apariția așa-numitului „neoiacobinism", iar, în luna mai, acești radicali de extremă stânga au organizat o revoltă: ea a fost înăbușită cu brutalitate. Însă reprimarea neoiacobinilor de stânga a creat o breșă pentru neoregaliștii de extremă dreapta.

În ziua de 5 octombrie, facțiunile care sprijineau regalismul au declanșat o insurecție împotriva guvernului central. Treizeci de mii de insurgenți au mărșăluit până în fața sediului guvernului, care era apărat de cel mult șase mii de soldați.

Guvernul a apelat la un om influent, un nobil de provincie pe nume Paul Barras – *vicontele* Paul *de* Barras – care a fost promovat peste noapte la comanda Armatei de Interior. Barras s-a uitat spre armată și, mai ales, spre un general în ascensiune care locuia la Paris. Napoleon Bonaparte nu l-a dezamăgit.

---

* Economia franceză funcționa pe baza unui tip bizar de monedă, denumită *assignat*. Deoarece, Revoluția se declanșase inițial din cauza datoriilor, unul dintre primele scopuri ale guvernului revoluționar fusese de a se asigura capital. Acest lucru a fost realizat prin naționalizarea proprietăților Bisericii Catolice – mănăstiri, așezăminte monahale, biserici, servicii de ceai parținând episcopilor și colecții de bijuteri – și emițând o nouă monedă, care era susținută de proprietățile naționalizate ale Bisericii: assignatul. Însă guvernul a emis mai multe assignat-e, ori de câte ori era nevoie, iar hiperinflația care a urmat a dat naștere unor tulburări din cauza crizei de alimente, care au sporit instabilitatea, lucru care a determinat guvernul să emită din nou monedă, ceea ce a sporit hiperinflația. Bancnotele din hârtie încetaseră de mult să mai reprezinte ceva, cu excepția, poate, a încrederii în revoluția mondială. În cele din urmă, în ziua de 19 octombrie 1795, susținerea assignatelor s-a prăbușit: la Paris, la o imprimerie care le tipărea, cineva a stivuit într-un singur loc atât de mulți bani din hârtie fără valoare încât podeaua din scândură s-a rupt sub greutatea lor. (n.a.)

Folosirea de către Napoleon a proiectilelor cu șrapnele împotriva mulțimii – „adierea de mitralii“[38], potrivit faimoasei descrieri făcută de Carlisle – a dezvăluit eficiența letală a artileristului cu chip posac. Sute de regaliști au murit pe străzile Parisului, iar alte câteva sute au fost răniți. Revolta contrarevoluționară fusese înăbușită. Prin comparație, Masacrul de pe Câmpul lui Marte fusese doar o neînsemnată încăierare.

Drept recunoaștere pentru serviciile aduse, Napoleon s-a bucurat de înaltul patronaj al lui Barras, care s-a transformat în noul braț de fier al Franței. Guvernul a fost restructurat din nou: în fruntea acestuia se afla o ramură executivă, alcătuită din cinci oameni, numită Directorat, care a depus jurământul pe data de 3 noiembrie 1795. „Directorul“ din vârful piramidei statului francez era Paul Barras. Printre cei patru colegi ai săi – *plus ça change* – se număra și Lazare Carnot. A apărut și un organism legislativ cu un număr ciudat de mare de membri, numit Consiliul celor Cinci Sute.

Deși acest așa-zis Directorat care a guvernat Franța de la mijlocul și până spre sfârșitul anilor 1790 este, de obicei, luat în derâdere fiind socotit un punct slab al Revoluției – o perioadă de cârdășie și corupție – el este rareori lăudat pentru o realizare uimitoare obținută cu discreție: această perioadă a făcut ca mișcarea franceză în favoarea egalității rasiale să reziste, nu doar în colonii, ci și în Paris. Un exemplu emblematic l-a reprezentat alegerea și acceptarea unor membri negri și mulatri[39] în Consiliul celor Cinci Sute. Belley și Mills au fost primii dintre aceștia, însă cel puțin zece au deținut funcții politice în anii 1790, între care se numără mulatri precum Jean Littée, Joseph și Jean-Louis Boisson, Louis-François Boisrond, Jean-François Deville, Jean-François Petinniaud, Pierre Thomany, Jacques Tonnelier și decanul activismului negru din secolul al XVIII-lea, Julien Raimond. Foștii sclavi Étienne Mentor și Jean-Louis d'Annecy au fost și ei reprezentanți. Annecy a deținut funcția de secretar al Consiliului Bătrânilor Directoratului.

Probabil că una dintre cele mai înduioșătoare dintre istoriile uitate ale acestei perioade a fost cea legată de modul în care Franța revoluționară, sub conducerea lipsită de suflet a Directoratului, a înființat prima școală secundară de elită din lume, care a primit elevi de toate culorile. Acest lucru a oferit fiilor foștilor sclavi – alături de fiii privilegiați ai mulatrilor și ai aboliționiștilor albi – una dintre cele mai bune educații, într-o vreme în care lumea vorbitoare de engleză considera că este o crimă faptul că un copil negru știa să citească.

Totul a început la mijlocul anilor 1790, când, la invitația unor membri marcanți ai Societății Prietenii Negrilor, revoluționarii „de culoare" din coloniile franceze au început să își trimită copiii pentru a fi educați la Paris. Guvernul a reacționat prin înființarea unei școli cu internat, Institutul Național Colonial[40], care a devenit primul experiment în privința educației secundare integrate. Printre fondatorii săi s-au aflat activiști pentru drepturi civile, precum Julien Raimond, abatele Grégoire și Léger Félicité Sonthonax, omul care dăduse ordinul de abolire a sclaviei în Saint-Domingue.

Directorul acestei școli era un preot revoluționar apropiat Societății Prietenii Negrilor. Între elevi s-au numărat copiii deputaților Belley, Dufay și Thomany, copiii mulatri ai lui Sonthonax și fiul lui Henry Christophe (viitorul rege Henri I din Haiti). Acest lucru oglindea elita revoluționară colonială, însă nu și ruptura politică tot mai mare dintre negri și mulatri în Saint-Domingue: la Paris, copiii generalului negru Toussaint Louverture și ai generalului mulatru André Rigaud erau colegi de clasă la Institut, în vreme ce în Saint-Domingue părinții lor erau dușmani de moarte și se luptau într-un război civil.

Directoratul a dat o lege care se impunea ca „în fiecare an, în fiecare departament[41], la 1 germinal (sărbătoarea tinereții), cinci copii să fie aleși... indiferent de culoarea pielii, pentru a fi aduși în Franța și îngrijiți în școli speciale, pe cheltuiala guvernului, pe perioada necesară educației lor". Prin urmare, institutul nu prelua doar copiii elitei, ci și mulți elevi cu burse.

Nordul Italiei, circa 1796
0 KM 100
REPUBLICA FRANCEZĂ
IMPERIUL AUSTRIAC
Viena
Innsbruck
Trecătoarea Brenner
TIROL
Brixen
Klausen
Botzen
A L P I
Fluviul Adige
REPUBLICA VENEȚIANĂ
Lacul Garda
Rivoli
TREVISO
Milano
Verona
Veneția
PIEMONT
Mont Cenis
Fluviul Pad
Mantova
REPUBLICA CISALPINĂ
(fondată în vara lui 1797)
GENOVA
Florența
MAREA ADRIATICĂ
Nisa
REGATUL PIEMONT-SARDINIA
STATELE PAPALE
CORSICA
(teritoriu francez)
Roma
Napoli
SARDINIA
MAREA MEDITERANĂ

Ministrul de interne a dat și el ordin ca elevii să fie aduși și din alte zone decât Indiile Occidentale, adică din locuri precum Egipt și Africa de Est. În plus față de educația pe bază de burse a copiilor de negri sau mulatri, guvernul a finanțat și educația unor copii albi, îndeosebi fii de aboliționiști de frunte, precum Brissot. (Lucru interesant, în acea perioadă între elevii fără bursă se numărau și fiii unor plantatori cu convingeri vădit rasiste.)

Institutul nu a fost doar un experiment în privința amestecului dintre rase. El a oferit elevilor negri sau albi una dintre cele mai riguroase educații din lume, iar elevii cei mai buni ai școlii, indiferent de culoarea pielii, puteau participa la examenul de admitere la École Polytechnique, academia militară de elită a Franței. Din perspectiva începutului de an 1796, Alex Dumas a presupus probabil că fiul său, când va avea unul, va urma această școală sau una similară. Nu avea cum să știe că fiul său, Alexandre, chiar dacă se va dovedi sclipitor, nu va putea urma școala secundară, din cauza unui om al cărui nume era deocamdată cunoscut doar unui cerc restrâns apropiat guvernului și Ministerului de Război, dar care va transforma în curând Franța și Revoluția.

La începutul anului 1796, directorul Carnot a deschis un nou front împotriva austriecilor în Italia, și îi încredința postul de comandant al Armatei Franceze a Italiei unui talentat artilerist corsican, Napoleon Bonaparte, care făcuse recent o favoare guvernului. La acea dată, mulți au socotit acest lucru o insultă, deoarece se știa că armata din Italia era decrepită și subfinanțată. Napoleon a știut să recunoască în aceasta o șansă.

Capitolul 14

Asediul

Zidurile acoperite de mușchi ale orașului-fortăreață Mantova sunt încă mușcate de gloanțele trase de Dumas și de camarazii săi în bătălia purtată acolo. Acesta a fost cel mai important asediu din campania italiană. La Mantova, francezii au înfruntat forțele imperiale ale Austriei, care stăpânea nordul Italiei, și astfel s-au pus bazele independenței italiene.

La optzeci de kilometri nord față de orașul-fortificat, unde câmpia Rivoli, mereu în ceață, străjuiește drumurile spre Lacul Garda și Alpi, armata franceză a purtat cea mai faimoasă bătălie a sa. Într-un sătuc înconjurat de plopi, un mic muzeu prezintă cea mai glorioasă campanie a armatei revoluționare – ultima, după cum va dovedi istoria, care s-a purtat, cu adevărat, de către frați de arme republicani. Între nenumăratele portrete și obiecte care îl celebrează pe Napoleon, am descoperit o coadă înrămată cu gravuri miniaturale ale celorlalți generali francezi participanți la campania italiană. Fiecare portret redă câte un general, într-un cadru mic, oval, ca de medalion.

Între șirurile de camarazi cu pielea albă, părul aranjat și perciuni stufoși, portretul generalului Dumas sare în ochi. Părul lui Dumas este tuns scurt și îngrijit, este prezentat în semiprofil, iar o sprânceană este mai ridicată decât cealaltă. Majoritatea generalilor privesc spre dreapta sau stânga, ori în depărtare, într-o postură care vrea să spună că într-acolo îi cheamă destinul. Alții s-au așezat în profil, în tradiția monedelor antice sau au privit direct spre artist, cu un aer mulțumit de sine. Însă Dumas privește cu un aer parcă întrebător, și am trăit ciudata senzație că, în vreme ce restul par înghețați, fiecare în propria lume, el trăiește în acel

oval minuscul – nerăbdător, curios – privind direct spre mine de pe hârtia veche de două sute de ani.

*

Dumas a sosit la Milano[1] în noiembrie 1796, pentru a se alătura Armatei din Italia. Însuși numele ales de francezi – „Armata din Italia" – putea fi socotit o provocare la adresa diferitelor autorități care stăpâneau peninsula. Capitala Italiei pentru armată nu era nicidecum în peninsulă – Roma era capitala Statelor Papale –, ci la Paris, farul călăuzitor al patrioților italieni care abia prindeau aripi.

De la începutul anilor 1790, prin Paris trecuseră mulți visători în căutarea libertății – belgieni, germani, polonezi, din Saint-Domingue – însă cauza „italienilor" se număra printre cele mai iluzorii. Italia nu mai fusese o națiune unită de la căderea Romei. De atunci, italienii se bucuraseră de independență doar sub forma orașelor-stat care se autoguvernau, fiecare dintre ele dezvoltându-și artele, comerțul și puterea politică în mod independent. Separarea geografică extremă între nord și sud, care a dat, mai târziu, naștere unor profunde diferențe economice, politice și culturale, a împiedicat apariția unei națiuni unite.

Spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, „Italia" era un concept pe care puțini italieni îl înțelegeau și nici nu erau interesați de asta. Existaseră antecedente istorice: Dante vorbise de Italia în sens poetic, iar Machiavelli în sens politic, atunci când își imaginase un eliberator care să scape țara sa de ocupația străină (la acea vreme, Spania). Însă, la 250 de ani după ce Machiavelli scrisese *Principele*, Italia era mai mult ca niciodată sub dominație străină – în acele momente, sub stăpânirea Austriei.

Orașele independente din nord, cândva puternice, precum Florența și Milano, deveniseră orașe imperiale austriece, ca Viena sau Salzburg. Resentimentele față de austrieci au contribuit la nașterea patriotismului italian și au oferit o ocazie deosebită francezilor: florentinii și milanezii aveau mai puține drepturi decât coloniștii americani și erau mult mai atașați de propria istorie. Revoluția americană i-a inspirat, iar spiritul anului 1789 a adus un nou grad de coeziune și un sentiment al propriei importanțe.

În aprilie 1796, armata franceză din Italia, condusă de generalul Napoleon Bonaparte, a trecut intempestiv frontiera de vest a regatului Piemont-Sardinia, cel mai puternic stat italian aliat cu Austria. După o serie de victorii fulgerătoare, care i-au făcut pe sarzi să capituleze și pe austrieci să se retragă, francezii au fost întâmpinați la intrarea în Milano în ziua de 15 mai, cu cântece revoluționare și în aplauzele mulțimii. Apoi, lucru care va deveni un obicei, Napoleon a oprit înaintarea și a început reformarea societății și politicii din nordul Italiei. A anunțat că peste douăsprezece vechi orașe-state vor fi încorporate în două „noi republici": Republica Cisalpină, la sud de fluviul Pad, și Republica Transpadană, la nordul fluviului. Aceste republici înființate peste noapte reprezentau un nou mod de a exporta Revoluția: cu acel model, populația „eliberată" nu trebuia să aștepte decât câteva zile până la apariția unui guvern reprezentativ, gata format, în capitala lor, imitând stilul în vogă la Paris. Întrucât acest lucru se petrecea în 1796, noile republici italiene au devenit versiuni ale Directoratului – moda de guvernare republicană apărută la Paris încă din anul precedent – și au primit fiecare un cod civil propriu, în stil francez. În iulie anul următor, aceste două republici italiene sponsorizate de francezi s-au unit într-una mai mare, numită Republica Cisalpină. Astăzi, nimeni nu își amintește prea bine aceste nume ciudate – însă ele au reprezentat direcția pe care au crescut rădăcinile politice ale Italiei moderne.

De asemenea, ele au reprezentat un model pentru modul în care Napoleon va adapta și exporta Revoluția Franceză din fruntea armatelor lui cuceritoare. El a înțeles cum să folosească retorica și spiritul Revoluției pentru a-și promova interesele. Constituția Republicii Cisalpine este o dovadă a modului său de abordare: aceasta începe cu o declarație care justifică invazia franceză și preamărește beneficiile sale pentru populația locală:

> Republica Cisalpină[2] s-a aflat vreme de mulți ani sub dominația Imperiului Austriac. Republica Franceză i-a luat locul prin dreptul de cuceritor; ea renunță la pretențiile sale chiar din această zi, iar, de acum, Republica Cisalpină este liberă și independentă. [Franța]

> îi oferă poporului cisalpin propria Constituție, care a fost întocmită de cele mai Iluminate minți și de cea mai luminată națiune din Europa... Timp de mulți ani, în Italia nu a existat nici o republică; focul sacru al libertății a fost stins și cea mai frumoasă parte a Europei a trăit sub jug străin. De Republica Cisalpină depinde să dovedească lumii, prin înțelepciune, energie și o bună organizare a armatelor sale, că Italia modernă nu a degenerat, și că merită încă să se bucure de libertate.

Dumas a fost pus pe gânduri de abordarea lui Napoleon. La Milano, a zărit primele semne că Napoleon era tratat mai puțin ca general și mai mult ca potentat, învești mântat în drapelul Revoluției pentru a-și spori influența personală.

*

La sfârșitul lunii martie 1796, când Napoleon a preluat comanda, Armata din Italia era cel mai prost echipată și mai demoralizată dintre toate armatele franceze[3]. Mulți dintre cei patruzeci și doi de mii de soldați mărșăluiau fără pantofi, ca să nu mai vorbim de cizme, și erau îmbrăcați în haine zdrențuite furate de la țăranii din zonă; ofițerii săi purtau haine din piele de capră. Moralul era atât de scăzut și disciplina atât de deficitară încât se afirma că soldații săi cântau melodii regaliste, o companie autointitulându-se „Dauphin“ (Delfinul)[4], în onoarea fiului regelui Ludovic. Guvernul, ale cărui resurse erau limitate, privase de fonduri armata din Italia, deoarece socotise că războiul mai important, cu dușmanul austriac, se desfășura pe frontiera germană a Franței, ori în Belgia. Italia era considerată un obiectiv secundar, dar și un loc primejdios pentru declanșarea unei ofensive: timp de secole, Franța nu înregistrase nici o victorie importantă aici. Strategia lui Napoleon pentru revigorarea Armatei din Italia s-a bazat pe ideea de a o face să se întrețină singură. Şi nu este plăcut să faci o armată să se autoîntrețină.

„Soldați, sunteți prost hrăniți și aproape goi[5]“, a spus Napoleon în martie, când a sosit la Nisa, la acea dată cartierul general al Armatei din Italia, pentru a prelua comanda. „Vă voi conduce

către cele mai fertile câmpii din lume, unde veți descoperi orașe mari și provincii bogate; acolo veți găsi onoare, glorie și bogății."

Cuvinte inspiratoare, dar ce însemnau ele? „Arta de a face războiul[6] să se alimenteze din război ne este total necunoscută", scrisese filosoful militar Guibert, susținând că armatele trebuiau să se debaraseze de convoaiele greoaie de provizii și să trăiască folosind resursele terenului și făcând dușmanul să suporte costurile. „Dar, dacă apare un general cu un asemenea talent, îi vom încredința autoritatea de a pune în fapt acest lucru?" În realitate, armatele europene au petrecut cea mai mare parte a secolului al XVIII-lea încercând să renunțe la acest stil de război, care decimase o mare parte a continentului în secolul precedent, în timpul Războiului de Treizeci de Ani. Statele construiseră infrastructuri logistice complexe, prin intermediul cărora se puteau transporta convoaie uriașe de căruțe, cu tot ce avea nevoie armata pentru a supraviețui și a lupta. Astfel au luptat austriecii, prusacii și piemontezii și toate armatele *Ancien Régime*. Începând cu 1793, armatele revoluționare franceze reînviaseră vechea tradiție a jafului extrem de bine organizat; acesta era gândit să evite crearea de suferințe extreme și de foamete, lucruri care puteau da naștere unor revolte, dar să și sporească, în același timp, profiturile de război ale eliberatorilor republicani. Parizienii iubitori de artă beneficiau în urma fiecărei campanii, galeriile de la Luvru umplându-se cu noi opere de artă din întreaga Europă.

Însă, în 1796, după ce a luat comanda Armatei din Italia, Napoleon a dus furtul organizat la un nivel superior[7]. A început prin a procura banii pentru soldele neplătite ale soldaților printr-o taxă de libertate impusă orașului Milano – prețul pentru independența față de Austria – o sumă de 20 de milioane de franci în bani gheață. A continuat cu aplicarea impozitului pe eliberare în toate statele, orașele și principatele pe care le invadase cu armata. Francezii au dus și furtul de obiecte de artă la un nou nivel: Napoleon a cerut guvernului să îi trimită experți calificați să evalueze ce picturi meritau să fie furate de oamenii săi: picturi neprețuite de Tițian, Rafael, Rubens și Leonardo da Vinci au fost trimise

la Paris. Armata a mai luat și manuscrise, cărți și instrumente științifice prețioase. Napoleon a taxat fiecare duce din zonă cu o răscumpărare plătită în opere de artă în schimbul armistițiului, iar această răscumpărare a fost de cinci ori mai mare decât tariful aplicat papei, care avea cea mai mare colecție de artă dintre toți. În orașele mici, care nu îi puteau da opere de artă, bijuterii, bani sau aur, rechizițiile s-au făcut sub forma sacilor cu făină sau a rațiilor de carne și a butoaielor cu vin.

După ce abia își duseseră zilele, soldații armatei din Italia au început brusc să trăiască precum regii; dacă li se făcea foame, rechiziționau sute de fripturi și sticle de vin de la gazdele lor eliberate. Soldații aveau acum atât de mulți bani încât nici nu știau ce să facă cu ei. Un sergent povestea cum cumpărau bijuterii ofițerii: „Ceasornicarii și bijutierii[8] și-au văzut prăvăliile golite în douăzeci și patru de ore și toți pășeau țanțoși cu câte două ceasuri decorate cu lanțuri și ornamente care le ajungeau până la jumătatea coapsei, după cum era moda la Paris la acea vreme".

Un inventar făcut în decembrie 1796, prima lună petrecută de Dumas în Italia, a dus evaluarea oficială a produselor colectate până în acel moment la 45 706 493 franci, iar suma colectată în aur, argint și bijuterii se ridica la 12 132 909 franci. Italienii eliberați începeau să se întrebe dacă libertatea adusă de francezi merita un preț atât de piperat.

Cât timp a fost detașat în armata din Italia, Dumas a avut conflicte cu Napoleon[9] privind modul în care trebuiau tratați civilii. Ca și în Vandeea, Domnul Umanitate s-a văzut din nou în rolul celui care încearcă să își împiedice soldații să exploateze populația locală în atmosfera permisivă a războiului. A trimis nenumărate mustrări scrise ofițerilor săi de cavalerie pentru infracțiuni precum „vizitarea constantă a hanurilor[10] și consumul de mâncare și de băutură fără a plăti". A ordonat ca un ofițer să fie eliberat din funcția de comandă și arestat pentru că se dovedise „nedemn de a fi numit francez"[11], deoarece confiscase vite îndeplinind chipurile un ordin transmis de Dumas. În partea de jos a ordinului de arestare, Dumas adăugase:

> P.S. Îi veți avertiza[12], de asemenea, pe husarii din respectivul detașament că toate rechizițiile pe care au avut insolența să le facă în numele meu sunt anulate și că toate vitele pe care le-au luat trebuie înapoiate imediat proprietarilor... – Alex Dumas.

Dacă majoritatea generalilor se abrutizaseră în perioada cât fuseseră la post în Vandeea, se pare că Dumas devenise mai sensibil față de obligația de a păstra relații corecte între soldați și populația civilă. El a tratat populația civilă așa cum insista să fie tratați și soldații săi: ca oameni demni de respectul său și de protecție – cel puțin câtă vreme nu luptau împotriva lui.

Când Napoleon a ordonat evacuarea civililor dintr-o zonă de război controlată de Dumas, „Domnul Umanitate" s-a arătat deranjat[13] după ce a primit ordin să confiște toate bunurile care puteau fi utile forțelor franceze. A avut grijă să nu încalce nici unul dintre ordinele date de Napoleon, dar comportamentul lui poate fi interpretat drept o obiecție evidentă față de politica jafului. I-a scris comandanului său de brigadă să „mai îndulcească ordinul"[14] și să aibă grijă ca oamenii să nu fie abuzați sau înșelați de soldați:

> Veți numi doi sau mai mulți ofițeri, inteligenți și demni de încredere, pentru a face un inventar al grânelor, fânului, paielor, căruțelor, al cailor și boilor și veți lăsa locuitorilor îndeajuns pentru a se putea hrăni și a întreține vitele...
>
> Când va trebui să le folosim căruțele, acestea vor fi mânate de locuitorii cărora le aparțin, însă întotdeauna escortate de un număr suficient de soldați care vor avea grijă ca proprietarii să nu fie izolați nici o clipă de atelajele lor, urmând ca, imediat ce nu mai avem nevoie de ele, să fie conduse în locul de unde au fost luate, cu aceeași escortă.
>
> Veți da cele mai stricte ordine astfel încât casele acestor locuitori să nu devină obiectul însușirii necuvenite de către soldați, precizând că oricine va fi prins comițând o astfel de faptă va fi pedepsit conform legilor. În același sens, veți cere soldaților să se asigure că locuitorii își părăsesc casele în deplină siguranță...
>
> Alex Dumas

Primind ordin ca toate femeile să părăsească în termen de douăzeci și patru de ore zona în care se afla o anumită brigadă,

probabil pentru a împiedica violurile și prostituția, Dumas nu a avut obiecții, dar s-a adresat cartierului general în numele acestora: „Unde se vor duce aceste femei[15] care se află la trei sute de leghe de căminele lor? Legea ordonă, dar umanitatea impune. Vă sfătuiesc, așadar, să amânați executarea acestui ordin până când generalul Masséna va propune o metodă mai blândă".

Dumas a evitat să intre în conflict direct cu comandantul suprem adoptând strategia verificată în timp de a pretinde că omul aflat la conducere trebuie să fie șocat de orice fel de abuzuri, care sigur se petrec fără știința lui. Deși s-a plâns de jaful practicat de soldații săi, el a pus comportamentul lor și pe seama lăcomiei ofițerilor care îi comandau.

> Către comandantul Bonaparte:
>
> Domnule general, primesc zilnic plângeri din partea locuitorilor care sunt siliți să contribuie la întreținerea soldaților noștri din cauza neglijenței comisarilor militari și a administratorilor, care îi fac pe oamenii noștri să se descurce fără lucrurile de bază... Obligat să facă față rigorilor vremii, la care este expus din lipsa încălțămintei, a îmbrăcămintei, soldatul trebuie să lupte și cu foamea și lipsa altor lucruri necesare vieții, fiindcă un comisar sau un ofițer de intendență preferă să își satisfacă plăcerile și să își conducă propriile afaceri, în loc să se ocupe de bunăstarea lui. De aceea, domnule general, sunt îndurerat să văd soldații recurgând la excese nedemne de un republican, și asta deoarece au rămas două sau trei zile fără carne și pâine...
>
> Alex Dumas[16]

La urma urmelor, s-a gândit Dumas, francezii nu puteau susține că îi eliberaseră pe italieni dacă îi jefuiau și le siluiau femeile. Și, într-adevăr, pe măsură ce campania continua, politica de jaf sistematic a subminat părerea bună aproape generală pe care patrioții italieni o avuseseră la început față de francezi.

Dumas era general de divizie la vremea în care Napoleon era doar căpitan și a continuat să aibă un grad mai mare decât corsicanul până în decembrie 1795. Însă omul cunoscut încă sub numele de generalul Bonaparte nutrea convingerea că era destinat

să se înalțe deasupra contemporanilor săi și că avea să fie mai mult decât general. Pentru Dumas, generalii Republicii[17] se aflau pe același nivel și trebuiau să fie mândri de acest lucru. În afară de libertate, celelalte două principii ale Revoluției erau egalitatea și fraternitatea, „Revoluția Franceză a pus o amprentă specială[18] asupra armatei noastre", va scrie ulterior romancierul Alexandre Dumas, fiul generalului:

> Când îl recunosc, prețuiesc acest semn, așa cum cineva ține la o medalie prețioasă care curând va fi mâncată de rugină și a cărei valoare vrea să o facă publică pentru contemporanii săi, și să transmită caracteristicile ei posterității... I-am judeca greșit pe toți acești oameni ai Republicii dacă i-am aprecia avându-i ca model doar pe cei care au supraviețuit și pe care i-am cunoscut sub Imperiu. Imperiul a fost o epocă de puternice presiuni, iar împăratul Napoleon a fost un făuritor tiranic de monedă. Toate monedele trebuiau să fie imprimate cu imaginea lui și tot bronzul trebuia topit în cuptorul său."

Campania din Italia a reprezentat începutul modelării de către Napoleon a generalilor republicani potrivit propriei sale imagini. Generalul Dumas a refuzat noul tipar. Încă de la începutul relației, Dumas nu a acceptat să-i acorde respectul umil pe care îl aștepta Napoleon. Deși acest lucru trebuie să îl fi iritat, Napoleon a fost îndeajuns de pragmatic pentru a sta cu ochii pe generalul Dumas, ca să vadă cum îi putea fi de folos. După cum avea să afle în cursul cuceririi Italiei, Dumas putea fi extrem de util, astfel încât, până la un punct, Napoleon i-a tolerat lipsa manierelor și supărătoarele valori egalitariste.

*

Linia principală de apărare a Imperiului Austriac[19] din nordul Italiei era reprezentată de un lanț de fortărețe construite de-a lungul vechilor drumuri comerciale care urcau spre regiunea Tirol și traversau Alpii, prin trecătoarea Brenner. Din epoca romană, aceasta fusese principala rută, în afara celor maritime, care

legase peninsula de restul Europei. Aproape tot acest traseu este caracterizat de un relief deluros, dens împădurit care, la sud de romanticul oraș Verona, se deschide spre câmpia mlăștinoasă ce înconjoară veriga cea mai sudică a lanțului de fortărețe: Mantova.

Controlând Mantova, care se află aproape în centrul Italiei de nord, apărând nu doar drumul spre Alpi, ci și axa crucială est–vest care leagă Marea Mediterană de Marea Adriatică, austriecii aveau practic controlul asupra nordului Italiei. Ei au fortificat Mantova, instalând o garnizoană aici, iar, după victoriile lui Napoleon, alte mii de soldați austrieci s-au retras în respectiva fortăreață. Orașul era protejat admirabil din punct de vedere geografic: lacuri pe trei laturi și o mlaștină de netrecut pe cea de-a patra latură, cea dinspre sud. Zona mlăștinoasă dăduse naștere uneia dintre cele mai nesănătoase regiuni din nordul Italiei – întinsa apă stătută declanșa epidemii groaznice de malarie – și făcea practic imposibil atacul direct asupra fortăreței, la care se putea ajunge doar pe poduri lungi și înguste. Napoleon a hotărât să asedieze fortăreața, sperând să îi înfometeze pe cei douăzeci și trei de mii de soldați austrieci aflat înăuntru, pentru a-i sili să capituleze.

La șase săptămâni după ce a sosit la Milano pentru a se prezenta la post în Armata din Italia, Alex Dumas a primit comanda primei divizii, care menținea asediul fortăreței Mantova[20]. Doi predecesori ai lui Dumas își dăduseră demisia din motive medicale, doborâți de clima nesănătoasă; când a sosit, Dumas a aflat că era bolnav și comandantul său.

Poate pentru că fusese crescut în climă tropicală, Dumas nu a suferit din cauza climei din mlaștină – și a hotărât să găsească o cale de a înfrânge rezistența austriecilor din oraș. A analizat toate aspectele asediului, inspectând posturile de gardă și verificând amplasarea tunurilor, și a stat de vorbă cu ofițerii aflați sub comanda sa. A sporit numărul patrulelor, îndeosebi în vreme de noapte.

La mai puțin de o săptămână după aceea, strategia lui Dumas dădea roade[21].

În ajunul Crăciunului, patrulele sale au arestat trei bărbați[22] care încercau să treacă de liniile franceze pentru a pătrunde în

oraș. La miezul nopții, când i-au fost prezentați, Dumas a manifestat un interes deosebit față de unul dintre ei. Comportamentul omului părea să-i trădeze inteligența, dar și faptul că avea ceva de ascuns. Dumas a bănuit că venise în misiune. A început să-l preseze, spunându-i că știa că îndeplinea o misiune pentru austrieci și că trebuia să aibă asupra lui o serie de documente.

Omul a protestat spunând ca este nevinovat și susținând că era fiul unui avocat veronez[23] și că nimerise în locul nepotrivit la momentul nepotrivit. Cum nu s-a găsit nimic în îmbrăcăminte și în cărțile pe care le avea cu el, Dumas l-a acuzat[24] că înghițise mesajul. În acel moment, a hotărât să îl înspăimânte și să-l facă să mărturisească. Fiul lui Dumas va realiza o relatare memorabilă a incidentului (bazat pe amintirile lui Dermoncourt), care coincide cu versiunea oficială:

> Între scrierile preferate ale tatei[25] se numărau și *Comentariile lui Cezar.* Un volum al *Comentariilor* scrise de cuceritorul Galiei stătea deschis pe măsuța de lângă patul lui și pasajul pe care tatăl meu îl recitea înainte de a se culca era acela în care Cezar povestește cum, pentru a-l ajuta pe locotenentul său să ajungă la Labienus cu informații valoroase, vârâse scrisoarea într-o mică bilă de fildeș de dimensiunile unei jucării; când ajungea la posturile inamice sau într-un loc în care se temea de vreun atac, mesagerul ținea bila în gură, trebuind să o înghită dacă era în pericol.
>
> Acel pasaj din Cezar i-a revenit în minte într-un moment de inspirație.
>
> – Prea bine, a spus tata, întrucât acest om neagă, duceți-l afară și împușcați-l.
>
> – Poftim? Generale! a exclamat omul îngrozit. De ce să fiu împușcat?
>
> – Ca să-ți deschidem stomacul și să găsim mesajul pe care l-ai înghițit, a spus tata cu multă siguranță, de parcă totul i-ar fi fost dezvăluit de cine știe ce entitate paranormală.

După ce a recunoscut că era spion și că înghițise mesajele, s-a pus problema cum să pună mâna pe ele, fără a-l eviscera. În relatarea romancierului, Dumas l-a trimis pe Dermoncourt să găsească

un spițer și să-i ceară acestuia să pregătească un purgativ. Când s-a întors, l-au pus pe spion să ia purgativul; „apoi l-au dus[26] în camera lui Dermoncourt, unde doi soldați l-au supravegheat, în timp ce Dermoncourt a petrecut o noapte foarte neplăcută, deoarece era trezit de strigătele soldaților când spionul ducea mâna spre nasturii pantalonilor. În cele din urmă, spre ora trei dimineața, acesta a eliminat o bilă de ceară, de mărimea unei alune".

Scrisoarea trimisă de generalul Dumas a doua zi (Crăciun, 1796) prezintă în esență aceeași poveste, într-un stil mai direct. Dumas i-a spus omului: „Dacă nu vrei să fii împușcat pe loc, să mă anunți de fiecare dată când ai nevoie să te ușurezi". Și misiva se încheie astfel:

> Nu m-a dus de nas, mi-a respectat ordinul[27]. M-a chemat de câteva ori și de fiecare dată am făcut o deplasare inutilă, până astăzi, când a „născut" scrisoarea care vă va fi adusă de către unul din aghiotanții mei.

În pastila din ceară erau, de fapt, două mesaje, scrise pe pergament subțire.

Unul venea din partea împăratului austriac: acesta îi transmitea generalului care apăra fortăreața că „vitejia și zelul tău[28] mă fac să cred că vei apăra Mantova până în ultima clipă"; însă, dacă armata salvatoare avea să ajungă prea târziu, iar oamenii din fortăreață începeau să moară pe capete de înfometare și din lipsă de provizii, trebuiau să distrugă tot ce putea fi de folos francezilor – îndeosebi tunurile – și să scape din încercuire trecând dincolo de mlaștină, către sud, pentru a se îndrepta spre Statele Papale, unde el și oamenii lui aveau să găsească adăpost. Informația era interesantă, deoarece francezii presupuneau că, dacă austriecii aveau să evacueze fortăreața, se vor îndrepta spre nord, către țara natală. Faptul că papa le oferea adăpost austriecilor era o știre pe baza căreia armata din Italia putea acționa, Napoleon aflându-se oricum în căutarea unui motiv de a ataca Vaticanul[29].

Romancierul spune că generalul Dumas și ofițerii săi se temuseră că „mesajul putea fi în limba germană[30], pentru că nimeni

din zonă nu știa germana... Mare a fost bucuria celor doi ofițeri când au văzut că scrisoarea fusese scrisă în franceză; s-ar fi putut spune că împăratul și comandantul său suprem anticipaseră posibilitatea ca scrisoarea să cadă în mâinile tatălui meu".

Celălalt mesaj era din partea generalului care conducea o armată de douăzeci și opt de mii de oameni către Mantova, pentru a despresura fortăreața. Acesta anunța că va veni din Tirol, dar că nu știa când va sosi.

Napoleon i-a transmis felicitări lui Dumas[31] și a transmis la Paris o notă favorabilă[32] despre respectiva acțiune de contrainformații. Apoi i-a încredințat lui Dumas comanda unei divizii în tabăra fortificată de la San Antonio[33] – Saint-Antoine, după cum o numeau francezii –, un sat care apăra căile de acces spre Mantova dinspre nord, din direcția Alpilor.

*

Asediul a continuat – o acțiune plicticoasă și care măcina nervii tuturor, îngreunată de ploaie, de lipsa constantă de provizii în tabăra asediatorilor, dar și a asediaților, și de misterioase focuri de artilerie, trase la intervale ciudate[34], pe care Dumas și ofițerii săi le-au interpretat drept semnalizări ale dușmanului. De fapt, au aflat ei mai târziu, era vorba doar de „ticăloșii de venețieni"[35] – în mod oficial, neutri în acel conflict – care trăgeau salve de tun pentru a sărbători Anul Nou[36]. Soldații francezi abia dacă puteau dormi din cauza zgomotului.[37]

Existau permanent zvonuri despre austrieci care spărseseră asediul. Dumas stătea deseori toată noaptea călare, dând roată perimetrului taberei sale, fie singur, fie în fruntea câtorva cavaleriști, căutând semne care să arate că austriecii se deplasau. Pe lângă toată agitația privind momentul în care s-ar fi putut produce o spargere a încercuirii, zecile de scrisori pe care Dumas le scria[38] și primea zilnic aveau ca subiect toate chestiunile obișnuite legate de bunul mers al unei tabere în care se aflau mii de oameni înarmați. A cerut mii de porții de supă[39] și haine suplimentare,

și a sugerat modalități în care se puteau folosi râurile din zonă pentru transportul făinii necesare fabricării pâinii.

Descoperind că era nevoie de mii de perechi de încălțări, Dumas a devenit suspicios că unii comisari, care erau contractori civili, vindeau cu profit bunurile de care aveau nevoie soldații săi. I-a trimis următoarea scrisoare unuia dintre aceștia, pe care îl bănuia în mod special:

> Cetățene[40]:
>
> De multă vreme soldații mei duc lipsă de orez, sare și de multe alte articole necesare; am crezut că primele avertismente pe care ți le-am trimis vor fi fost suficiente ca să te oblige să folosești toate mijloacele necesare pentru a pune capăt acestei penurii. Te previn că am început să mă satur de o asemenea neglijență și, dacă nu te grăbești să remediezi situația, voi ști ce măsuri trebuie să iau.
>
> Alex Dumas

Înotând prin sute de pagini de corespondență referitoare la astfel de probleme – versiunea de secol al XVIII-lea pentru e-mailurile de serviciu de astăzi, însă scrise cu pana și având caracterele bogat împodobite –, mi-am imaginat cum trebuie să se fi simțit un războinic precum Dumas când trebuia să stea la masă, folosindu-și doar pana timp de douăsprezece ore pe zi. Câteodată, el și superiorul lui imediat, generalul Serurier, realizau o corespondență întreagă pe tema amplasării unui tun, de exemplu, sau chiar a nutrețului pentru cai – toate purtând data aceleiași zile, mesagerul gonind din sudul orașului spre nord și înapoi, în timp ce generalii analizau amănuntele. Monotonia corespondenței evocă monotonia asediului, în aerul înghețat și fetid al mlaștinilor din jurul fortăreței Mantova, așteptând să se întâmple ceva.[*]

[*] Am descoperit o altă modalitate de a retrăi asediul: când am vizitat Mantova și am dat ocol fortăreței, am cunoscut un ghid interesant – un agent care comercializa aparatură medicală și care devenea infanterist francez din secolul XVIII-lea în weekend. Nefiind doar un războinic de sfârșit de săptămână, Massimo Zonca petrecuse ani studiind campania din nordul Italiei din 1796–1797 și publicase pe cheltuiala sa câteva cărți despre bătăliile acelei perioade, la care

Pe 13 ianuarie 1797, s-a anunțat că alte divizii austriece – cele menționate în mesajele din pastila de ceară – fuseseră văzute la nord de Verona. Era vorba de 43 000 de soldați de elită[41], care se îndreptau spre o forță franceză compusă din 10 300 de oameni, care se retrăsese la Rivoli după câteva confruntări izolate. Napoleon a trimis întăriri, însă francezii continuau să fie depășiți atât numeric, cât și ca forță de artilerie.

Cea mai mare parte a trupelor austriece au fost blocate în bătălia de la Trivoli, însă două coloane de cavalerie au evitat capcana și s-au îndreptat spre Mantova. În luptele aprige purtate înainte de zorii zilei, austriecii au copleșit numeric diviziile franceze care apărau flancul nordic al orașului.

Generalul Serurier i-a trimis scrisori disperate lui Dumas[42] – se pare că scrisese mai mult de una pe o oră – întrebând dacă să se retragă ori să se regrupeze.

Într-un răspuns care friza insubordonarea, Dumas – din poziția sa aflată în satul fortificat San Antonio – i-a comunicat lui Serurier, staționat la Roverbella, că poate proceda cum dorește, însă el, Dumas, și oamenii săi nu se vor clinti[43] și îi vor înfrunta pe austrieci. (Serurier era deja obișnuit cu atitudinea aprigă și impertinentă a lui Dumas; într-o notă, obișnuită pentru corespondența dintre ei, expediată cu patru zile mai devreme, Dumas îi scrisese comandantului său: „Sunt pregătit să urc pe cal[44]. Mâine vă voi prezenta motivele care mă îndeamnă să rămân acolo toată noaptea“.) Dumas luase cu el doar în jur de șase sute de oameni. În memoriile sale, romancierul folosește sfidarea exprimată de Alex Dumas față de îngrijorarea lui Serurier ca bază pentru o discuție între Napoleon și tatăl său, în care Napoleon se preface a-l mustra, deși, în particular, îl aprobă:

---

adăugase hărți complicate și tot felul de referințe. El m-a dus în locul unde se purtaseră bătăliile, mi-a arătat cimitire și redute unde se duseseră lupte. De asemenea, mi-a arătat costume din epocă, inclusiv o muschetă Charleville autentică, atât de grea încât abia am reușit să o ridic și a cărei baionetă avea lungimea unei mici săbii. Am mers la o întrunire a grupului său care se ocupa cu reconstituiri, „societatea istorică de scrimă“ din Verona, unde se practică stiluri vechi de luptă, folosindu-se arme adevărate. (n.a.)

– A! Iată-te, domnule[45], a spus Bonaparte, aruncându-i o privire sumbră.

Tata nu a putut să lase o asemenea privire să treacă fără a cere o explicație.

– Da, eu sunt! Despre ce este vorba?

– Generalul Serurier ți-a trimis ieri două mesaje, domnule.

– Da. Și ce e cu ele?

– În primul te-a avertizat asupra posibilității de a se retrage…

Ce i-ai răspuns?

– I-am răspuns: „Retrage-te în iad, dacă vrei; că mie nu îmi pasă; însă eu, chiar dacă voi muri în luptă, nu mă voi retrage."

– Știi că dacă mi-ai fi scris mie un asemenea mesaj, aș fi pus să fii împușcat?

– Tot ce se poate; dar dumneavoastră nu mi-ați fi trimis o scrisoare ca aceea a generalului Serurier.

– Adevărat, a spus simplu Bonaparte.

Apoi, întorcându-se către Dermoncourt:

– Du-te și dispune trupele pe trei coloane și să-mi raportezi după ce faci asta.

Dermoncourt a plecat. Întorcându-se către tatăl meu, care se pregătea să se întoarcă în camera sa, [Napoleon a spus]:

– Rămâi aici, generale; așa trebuia să-ți vorbesc în fața aghiotantului; la naiba! Când un om trimite o asemenea scrisoare către comandant, măcar ar trebui să o scrie cu mâna lui, nu să o dicteze secretarului. Dar să nu mai discutăm despre asta.

Îndelung așteptata ieșire din fortăreață s-a produs în dimineața de 16 ianuarie. Dacă trupele din fortăreață făceau joncțiunea cu trupele venite în ajutor, forța lui Dumas avea să fie distrusă. Era copleșită numeric în proporție de zece la unu.

Deocamdată, însă, era doar un raport de trei la unu – genul de situație riscantă care îi punea sângele în mișcare lui Dumas. De asemenea, el auzise că pe drumul dinspre Verona fuseseră observate câteva unități franceze care se întorceau din bătălia de la Rivoli. A sărit în șa și și-a mobilizat oamenii. Au plecat în întâmpinarea acestor unități, pentru a-i înfrunta împreună pe austrieci. Prin urmare, Dumas și-a condus cei șase sute de cavaleriști departe de poziția pe care o apărau, spre Verona. Austriecii ar fi fost

probabil încântați ca, ajungând în satul San Antonio, să-l poată ocupa fără să tragă un foc de armă. Însă plăcerea lor a fost efemeră. După doar o oră de mers călare, Dumas a întâlnit unitățile franceze și, apoi, au făcut cale întoarsă și au gonit înapoi spre San Antonio pentru a-i înfrunta pe austrieci.

Când Dumas a luat cu asalt orașul, având noile trupe în arieregardă, austriecii încă îl copleșeau numeric – dar acum raportul era doar de doi la unu[46].

Dumas se comporta cel mai bine când șansele îi erau potrivnice, iar situația din acea dimineață s-a dovedit a nu fi o excepție. În timp ce austriecii atacau din toate părțile, Dumas, pe calul său, se înălța parcă deasupra haosului, cu tunica lui albastră și eșarfa roșu-alb-albastră, lovind în stânga și în dreapta cu sabia. Brațul cu care mânuia sabia era atât de puternic, încât putea azvârli un călăreț din șa cu o singură lovitură, un mare avantaj în acel gen de luptă, și avea o intuiție deosebită, înfruntând mai mulți adversari în același timp. În învălmășeala bătăliei se simțea în largul său.

La un moment dat, calul său a fost împușcat[47]. Însă Dumas s-a ridicat de la pământ, a găsit alt cal, a încălecat și a continuat lupta împotriva austriecilor. O ghiulea a căzut exact în fața lui, calul i-a fost ucis[48], a căzut și el a doua oară, dar s-a ridicat din nou. Spre sfârșitul dimineții, Dumas continua să își doboare dușmanii fără să fi suferit vreo rană gravă. Forțele lui combinate au reușit să respingă coloanele austriece – nu doar din San Antonio, ci chiar spre malul lacului, dincolo de pod și înapoi pe porțile citadelei de unde ieșiseră.

*

Acțiunea lui Dumas[49], prin care forțele austriece, evadate în acea dimineață din citadelă, fuseseră respinse, a împiedicat realizarea joncțiunii forțelor imperiale, care ar fi pus capăt asediului. În momentul în care marea armată austriacă a sosit din nord, cei din citadelă s-au trezit prinși în capcană, izolați și incapabili să își îndeplinească misiunea. Luptaseră împotriva francezilor în câmp deschis, dar, în acele momente, forțele franceze se întorceau

victorioase după bătălia de la Rivoli. Nefericitul general austriac care bătuse atâta drum până la Mantova s-a trezit acum strâns ca într-o menghină de trupele conduse de unii dintre cei mai capabili generali ai armatei franceze, iar presiunea creștea. După două ore de luptă sângeroasă, acesta a capitulat. Două săptămâni mai târziu, Mantova a cedat în cele din urmă: austriecii au înălțat drapelul alb al capitulării deasupra principalei lor fortărețe din Italia. La Paris, Rivoli a fost socotită cea mai mare victorie din războiul italian. Însă scopul principal al bătăliei de la Rivoli a fost de a împiedica întăririle austriece să treacă și să facă joncțiunea cu armata prinsă în capcană în Mantova, iar Dumas fusese acela care, în fruntea forței lui reduse numeric, salvase situația la fortăreață.

Nu este deloc de mirare că Dumas și-a ieșit din fire când a citit raportul oficial privind bătălia, întocmit de generalul Berthier, aghiotantul lui Napoleon, și a văzut că rolul său fusese redus la unul de simplu „observator la San Antonio“[50]. Berthier a inclus o propoziție în care a afirmat că Dumas luptase „bine“, dar situația l-a determinat pe Alex Dumas să reconsidere ceea ce avea să scrie în evidențele militare oficiale ale Armatei din Italia. A pus mâna pe pană și i-a scris lui Napoleon o scrisoare de o asemenea insolență, încât ea va fi citată în toate relatările, ca un exemplu al legendarului său temperament:

> 18 ianuarie 1797[51]
> DOMNULE GENERAL,
> Am aflat că nemernicul a cărui treabă este să vă raporteze despre bătălia din 27 [27 Nivôse*, adică 16 ianuarie] a afirmat că am fost observator pe durata acelei bătălii. Nu îi doresc să aibă parte de o asemenea misiune de observator, pentru că s-ar scăpa în pantaloni.
> Salutări și Fraternitate!
> ALEX. DUMAS

* A patra lună din calendarul revoluționar francez (21 decembrie–19 ianuarie) (n.tr.)

În armata din Italia se vorbea pe șleau, însă scrisoarea nu a fost o idee prea înțeleaptă. Generalul Berthier era mâna dreaptă a lui Napoleon (ulterior va deveni șeful său de Stat-Major). Am parcurs raportul lui Berthier[52], căutând fraza care îl înfuriase atât de mult pe Dumas. Ea apare la pagina 15 a unei descrieri stufoase a întregii campanii a armatei din Italia cu referire la asediul Mantovei. Descrie acțiuni vaste, cum ar fi redesfășurarea forțelor împăratului Austriei din întreaga Europă pentru a salva Mantova, doar într-un paragraf. Având în vedere anvergura acelui raport, fără îndoială completat din mai multe surse, și dorința de a se constitui într-o analiză strategică, descrierea rolului jucat de Dumas în timpul ultimelor două zile de asediu, deși incorectă, nu este chiar atât de insultătoare precum a perceput-o Dumas.

După victoriile mari, Napoleon avea obiceiul de a-și reorganiza forțele și de a oferi grade și prăzi de război. Berthier a trimis aceste numiri și, lucru deloc surprinzător, Dumas a primit o veste proastă: nici măcar nu i se lăsa comanda de divizie; urma să comande o subdivizie[53], sub conducerea generalului Masséna, pe care nu îl agrea.

> 28 Nivôse[54]
> Către generalul Bonaparte.
> Domnule general, am primit ordinul dumneavoastră... Nu vă voi ascunde surprinderea pe care mi-a provocat-o știrea privind transferul meu, la o zi după o bătălie la a cărei reușită am contribuit cu toată energia mea, mă văd deosebit de dezonorat! Iar dumneavoastră, domnule general, care ați lăsat întotdeauna impresia că îi stimați pe republicanii curajoși din armata dumneavoastră, ați fi putut, fără ca măcar să mă întâlniți, să vă retrageți încrederea în mine, când am făcut totul pentru a o merita. Aș fi sperat la ceva mai multă considerație; după ce am comandat câteva armate, niciodată înfrânte, fiind cel mai vârstnic general al armatei în acest moment, când am socotit că îmi câștigasem dreptul la încrederea șefului meu și a camarazilor... sunt trimis să comand o subdivizie!

Scrisoarea era ceva mai lungă și, desigur, nu a avut rolul de a-i îmbunătăți situația ori de a-i aduce ceea ce el numea, ceva mai jos, „dreptatea pe care o merit".

Într-o concluzie emoționantă a respectivului incident, am descoperit în dosarul militar al lui Dumas, scris și expediat lui Bonaparte cu o zi mai târziu, semnat de douăzeci și cinci de membri ai „Regimentului 20 Dragoni, Divizia 1, de la Blocada fortăreței Mantova", următorul document:

> Domnule comandant, noi, ofițerii, subofițerii și dragonii membri ai Regimentului 20[55], atestăm prin prezenta că generalul de divizie Dumas, în a cărui divizie luptăm, a luat toate măsurile posibile și a întreprins toate acțiunile aflate în puterea sa pentru a îndeplini misiunile, și că, din câte cunoaștem, generalul a inspectat avanposturile trei sau patru nopți la rând și nu și-a acordat nici o clipă de odihnă...
>
> Mai mult decât atât, confirmăm că atunci când ne-a condus în ultima acțiune din ziua de 27 a acestei luni, a acționat ca un republican, plin de onoare și curaj. Drept care semnăm prezenta declarație.

Când a trimis raportul de luptă pe luna ianuarie către Directorat, Napoleon i-a lăudat[56] pe toți ceilalți ofițeri angajați în lupta care a pus punct asediului fortăreței Mantova. Numele generalului Dumas nu a fost menționat nici măcar o dată.

Capitolul 15

Diavolul negru

Degradarea care l-a umilit pe Dumas s-a dovedit a fi o ocazie nesperată. Fiindu-i refuzat postul de general care să comande mii de oameni, a fost scutit de îndatoririle politice și administrative și aruncat în postul care îl ajutase de la început să își câștige renumele: în fruntea unor mici grupuri de cavaleriști care întreprindeau misiuni de recunoaștere și angajau inamicul pe un teren prea accidentat ori prea primejdios pentru armata regulată.

În ianuarie 1797, Napoleon a reorganizat Armata franceză din Italia în trei coloane principale, cu scopul de a îi împinge pe austrieci în Alpi și de a-i scoate din Italia. Dacă aceste coloane franceze reușeau în acțiunea lor, ele își puteau urmări inamicul și ajunge chiar în inima Austriei, de unde capitala, Viena, se afla la doar o zi de mers călare.

În primele două săptămâni din ianuarie 1797, aflați sub comanda generalului André Masséna, Dumas și un grup restrâns de dragoni au avansat constant, împingând armata austriacă mai departe spre nord, spre propria frontieră. „Dumas merge dintr-un oraș în altul[1], dintr-un sat în altul, făcând totul bucăți", sună o relatare, „capturând două mii de prizonieri ici, o mie colo, realizând șarje cu adevărat fantastice". Austriecii au ajuns să îi dea și o poreclă necruțătorului general francez care îi urmărea prin zăpezi; *die schwarze Teufel*, „Diavolul negru"[2].

Dumas a sosit prea târziu în Italia pentru a face parte din grupul de bază al generalilor care se autointitulau „oamenii Italiei". El a dovedit de multe ori din ce este croit în fața acestor generali, însă s-a arătat mereu oarecum rezervat. Pe de altă parte, l-a deranjat felul în care generalii începuseră să-l idolatrizeze pe

Bonaparte. Fără a primi aprobare de la Paris, Napoleon începuse să comande săbii de paradă[3] confecționate potrivit propriilor indicații, cu numele său și cu o dedicație gravată pe ele, pe care le înmâna ofițerilor care dovediseră curaj pe câmpul de luptă. De asemenea, acorda prime consistente în bani gheață oamenilor din Italia pentru a le mulțumi personal pentru serviciile aduse armatei. După opinia lui Dumas, oamenii din Italia vorbeau prea mult despre ei înșiși și despre genialul lor comandant suprem, și prea puțin despre scopurile și valorile Republicii. Cuvintele Marseillezei nu erau doar niște versuri pentru Dumas; ele ardeau în conștiința lui.

Unul dintre generali admira integritatea lui Dumas. Generalul Barthélemy Catherine Joubert a vrut cu disperare să îl recruteze pe Dumas pentru a lupta în coloana sa. Joubert era un adevărat republican – un patriot în stilul anului 1790. Unele rânduri scrise lui Dumas ca parte a unei informări privind pregătirile de asediu de la sfârșitul lunii decembrie sună aproape ca o scrisoare de iubire platonică: „Generale, sunt extrem de nerăbdător[4] să întâlnesc un republican adevărat ca tine. Este un prilej de mândrie personală faptul că îți merit stima".

Joubert comanda douăzeci de mii de soldați francezi și trebuia să înfrunte un număr mai mare de dușmani masați pe terenul stâncos aflat de-a lungul fluviului Adige spre Tirol[5], zona alpină de graniță dintre Austria și Italia. Avea să fie una dintre cele mai grele bătălii pe care le purtaseră francezii vreodată. Zona nu era apărată doar de soldați regulați austrieci, ci și de miliții de munte tiroleze, ambele grupuri cunoscând terenul mult mai bine decât francezii care sufereau teribil din cauza frigului.

La sfârșitul lunii februarie, Joubert și-a văzut împlinită dorința: Napoleon l-a transferat pe Dumas la coloana lui. Joubert l-a informat pe Dumas[6] în legătură cu misiunea: de a-i respinge pe austrieci tocmai până la pasul Brenner, „marea poartă" a Italiei[7], prin care trecuseră nenumărați invadatori barbari – doar că, de această dată, invadatorii francezi aveau să meargă în direcția

opusă, spre nord, prin Tirolul italian, peste Alpi, și să coboare spre inima Austriei.

Probabil că Dumas s-a simțit foarte ușurat să nu mai lupte sub comanda lui Masséna și să i se încredințeze un post sub conducerea republicanului Joubert. În prima săptămână petrecută cu noii camarazi, Dumas a condus o mică forță[8] în amontele unui afluent al fluviului Adige, într-o acțiune de învăluire a austriecilor. Dușmanul își stabilise tabăra de-a lungul fluviului, apărând fiecare pod. El le-a cucerit pe toate, unul după altul. În acea luptă corp la corp, în care caii și oamenii se străduiau să rămână în picioare, câteodată chiar în mijlocul vâltorii, vitejia impresionantă a lui Dumas a contribuit mult la slăbirea moralului dușmanilor și la încurajarea soldaților săi. Dumas a inițiat neîncetat șarje[9] împotriva unor grupuri tot mai numeroase de austrieci și i-a silit să se predea sau să se retragă.

Un raport oficial din prima săptămână a lunii martie, descriind cucerirea unui punct strategic de pe fluviu, îl prezintă pe Dumas aproape ca pe un erou de film: „Sorta bătăliei era nesigură[10] până în momentul în care generalul Dumas, la comanda cavaleriei, a intrat furtunos în satul Tramin, a luat șase sute de prizonieri și a capturat două tunuri; drept urmare, coloana dușmană... a fost blocată, nu a mai putut intra în Botzen* [un oraș-cheie din Tirolul italian] și a fost silită să se retragă în munți.“ La scurtă vreme după aceea, Dumas l-a salvat și pe Joubert[11], când, în cursul unei manevre, acesta a fost prins într-o ambuscadă de către austrieci. Dumas s-a furișat într-o mișcare de învăluire și i-a lovit pe soldații inamici din spate, după cum îi descria Joubert întâmplarea lui Napoleon, mereu cu o admirație nedisimulată față de generalul care fusese repartizat să lupte sub comanda sa.

Rapoartele de pe câmpul de luptă întocmite de Dumas descriu cu profesionalism prozaic violența confruntărilor: „Am executat o șarjă[12] împotriva cavaleriei inamice care înainta spre noi, și am respins-o, deși ne era superioară numeric: am tăiat fața unui comandant și gâtul unui cavalerist; regimentul pe care l-am

* În prezent, Balzano (it.) sau Bozen (germ.) (n.red.)

comandat a făcut victime printre cavaleriștii austrieci". Însă, în aceste rapoarte, a avut grijă să îi laude și pe ofițerii săi: „Aghiotantul Blondeau a dovedit un curaj deosebit. Coloana generalului Belliard, sprijinită de Regimentul 8 Dragoni a luat 1 200 de prizonieri: generalul s-a distins din nou".

În ciuda frigului amarnic, în lunile februarie și martie, în loc să se oprească împreună cu grupurile de dragoni în orașele și în fortărețele austriece cucerite de francezi de-a lungul fluviului Adige, Dumas a preferat să-și instaleze tabăra chiar pe malurile acestuia. După cum remarca Dermoncourt, campania în care lupta Dumas era „mai mult o cursă de viteză decât un război"[13]. Niciodată nu luptase mai bine.

*

Însă, dincolo de frenezia cu care a luptat acolo, se găsea nu doar dorința de glorie, ci și o suferință profundă. Pe 3 martie, îi scria Mariei-Louise: „Iubita mea[14], în ultimele nouăsprezece zile nu am primit nici o știre de la tine; nu știu cum să explic această tăcere blestemată. Îngrijorarea noastră este cumplită și cred că există mai multe motive".

Două zile mai târziu, i-a scris din nou, după ce primise știri de la ea. Scrisoarea trimisă de Marie-Louise se pierduse, însă în aceasta se pare că ea confirma faptul că temerile lui erau justificate. Se întâmplase ceva îngrozitor cu fiica lor cea mică, Louise, care avea doar un an și o lună.

> Celei pe care o iubesc cel mai mult pe lume[15]
>
> Virtuoasa mea prietenă, mi-ai povestit despre un eveniment care m-a omorât pe jumătate și cred că mi s-au confirmat temerile că s-a întâmplat ceva și mai groaznic; dacă, din nefericire, așa stau lucrurile, trebuie să-mi dezvălui totul... [adevărul, adică]
>
> ... Sărmana mea Louise, nefericita mea copilă. Probabil că zadarnic strig către tine! ... Divina mea prietenă, nu voi trăi în liniște până ce nu primesc o scrisoare de la tine care să îmi spună adevărul (dar încă tremur)...

> Adio, iubirea mea, scrisoarea ta m-a îndurerat prea mult ca să am puterea de a mai spune ceva, îi sărut pe, nu îndrăznesc a spune, copii – ori pe copilul meu și pe respectabilii noștri părinți, și, mai presus de toate pe tine, întotdeauna.

Nu reiese clar dacă a fost vorba de o boală sau de un accident, dar Dumas va afla curând că micuța Louise murise. Pierderea și suferința din următoarele săptămâni și luni l-au făcut să lupte și mai îndârjit. Omul pe care austriecii îl numeau Diavolul Negru a continuat să îi alunge din valea fluviului Adige. Eforturile lui Dumas au fost atât de eficiente încât, la un moment dat, Joubert a început să îl numească generalul de divizie Dumas, cu toate că acesta nu comanda o divizie. Joubert i-a acordat oficial dreptul de a controla câteva regimente, dar, ori de câte era posibil, Dumas pleca la atac doar cu micile sale grupuri de dragoni.

La aproximativ patruzeci de kilometri nord de Botzen, forțele austriece se instalaseră într-o „poziție îngrozitoare“[16], după cum i-a raportat Dumas lui Joubert, la Clausen, un orășel tirolez cu străzi liniștite și câteva piețe, care se terminau în dreptul unei stânci abrupte, cu o poziție spectaculoasă, având piscuri înzăpezite aproape la fel de înalte precum cele ale Alpilor elvețieni. Austriecii plasaseră piese de artilerie deasupra orașului, precum și mii de soldați pentru a-l apăra. Sute de luptători tirolezi se ascundeau în păduri și după formațiunile stâncoase, trăgând în orice soldat francez pe care îl vedeau. Era ca un poligon de tragere în care austriecii și aliații lor localnici beneficiau de avantajul terenului.

În dimineața zilei de 23 martie, Dumas și Dermoncourt au pătruns în oraș, în fruntea a circa treizeci de dragoni, și „au traversat orașul Clausen sub focul inamic“[17], după cum îi va raporta Joubert lui Napoleon, în vreme ce grosul trupelor franceze erau masate în apropiere. În partea opusă a orașului, se găsea un pod strategic peste râul Eisack, care, în acea zonă, era alimentat de pâraie înguste și torente dezlănțuite, toate curgând pe pante extrem de abrupte. Francezii nu puteau înainta spre nord, ca să îi respingă pe austrieci peste frontieră, fără să traverseze râul pe acel pod. Austriecii erau la fel de hotărâți să păstreze podul pe cât era

Dumas de decis să-l cucerească. Austriecii au lăsat pe pod căruțe încărcate cu pietre, și, după cum își amintea Dermoncourt, Dumas, „cu forța lui herculeană, a împins mai multe singur[18], decât am reușit noi, cei douăzeci și cinci de soldați, la un loc. Când spun douăzeci și cinci exagerez; gloanțele austriece își făcuseră treaba, iar cinci sau șase dintre oamenii noștri erau răniți".

Soldații au primit întăriri și, imediat ce au împins și ultima căruță în apă, Dumas a traversat podul, intrând în orașul Brixen. Acolo, Dumas și Dermoncourt s-au trezit singuri[19]. Inamicul trăgea în ei de sus, din spatele stâncilor aflate pe maluri, și din capătul celălalt al podului. Iar soldații i-au înfruntat în luptă corp la corp. Dermoncourt relatează că l-a urmărit pe Dumas „ridicând sabia așa cum un treierător ridică îmblăciul și, de fiecare dată când lovea, cădea câte un inamic". Prins între trei cavaleriști austrieci, Dermoncourt a fost rănit grav la umăr, fiindu-i secționat un tendon. „Austriecii au continuat să mă lovească[20] cu săbiile și curând m-ar fi făcut bucăți, dacă nu aș fi reușit să scot un pistol din toc folosindu-mă de mâna stângă."

La începutul bătăliei, calul lui Dumas fusese omorât[21], iar el a căzut atât de rău încât austriecii au fost convinși că murise. „A murit Diavolul negru!"[22] au strigat austriecii. Însă Dumas s-a ridicat din morți, ori mai bine zis din spatele calului, pe care apoi l-a folosit ca baricadă pentru a deschide focul. Descoperise câteva puști austriece încărcate, pe care le-a folosit pentru a răspunde focurilor de armă.

Dermoncourt care, în acele momente, era căzut la pământ își va aminti ulterior: „Am reușit să mă întorc spre general[23]; stătea în capătul dinspre Clausen al podului și îl apăra luptând singur împotriva unui escadron; cum podul era îngust, iar dușmanii îl atacau în linii de câte doi sau trei, i-a doborât pe toți cei care l-au atacat."

Având răni la braț, coapsă și la cap, Dumas a luptat cu o furie dezlănțuită și cu o asemenea forță încât aproape orice austriac atins de sabia lui a fost ori rănit mortal ori s-a prăbușit de pe pod, găsindu-și moartea în apele râului. Când, în cele din urmă,

a fost înlocuit pe pod de câteva zeci de cavaleriști francezi, austriecii s-au retras, dar Dumas nu s-a oprit, ci a încălecat un cal și i-a urmărit pe dușmani cale de aproape cincisprezece kilometri, spre pădurile din Alpi.

„Trebuie să vă prezint un raport complet despre prestația generalului Dumas", îi scria Joubert lui Napoleon după bătălie, „care a executat trei șarje în fruntea cavaleriei și a ucis cu mâna sa câțiva cavaleriști; prin curajul său, a contribuit mult la succesul înregistrat în această zi."

Rezultatul final al zilei, potrivit lui Joubert – „Am luat o mie cinci sute de prizonieri, iar pierderile noastre se ridică la aproape o mie de oameni".[24]

Între timp, bărbatul care se aflase în prima linie, înconjurat de soldați dușmani care trăgeau cu pușca și loveau cu săbiile, „[Dumas] a suferit două răni ușoare de sabie în timp ce respingea cavaleria austriacă, de unul singur". O altă relatare spune că focul de muschete i-au străpuns mantaua în câteva locuri, dar Dumas a reușit să scape nevătămat.

În seiful de la Villers-Cotterêts se găsea o scrisoare pe care Dumas o trimisese prietenilor de la cartierul general al Armatei din Italia. În ea descrie cum condusese cavaleria în Tirol și spune că „aceste victorii au fost necesare[25] pentru a risipi puțin din suferința cumplită pricinuită de pierderea ireparabilă pe care am suferit-o prin moartea nefericitei mele Louise... copil prețuit și adorat, care s-a aflat tot timpul în fața ochilor mei și m-a însoțit zi și noapte". Apoi, ca întotdeauna, gândurile i-au revenit la iubita lui soție: „Ceea ce mă îngrijorează și mai mult este starea în care se află soția mea, deoarece acest eveniment nu va trece fără urmări."

*

De data aceasta, Napoleon nu va ignora eroismul lui Dumas de la Clausen când va întocmi raportul pentru Paris:

> Generalul Dumas, aflat în fruntea cavaleriei[26], a ucis singur câțiva cavaleriști dușmani. A fost rănit ușor de două ori de săbiile dușmane, iar aghiotantul lui, Dermoncourt, a suferit o rană

gravă. Acest general a păstrat singur un pod minute în șir opunându-se cavaleriei dușmane care încerca să traverseze râul. Procedând astfel, a reușit să întârzie înaintarea inamicului până la sosirea întăririlor.

La sfârșitul lunii martie, Dumas a primit o scrisoare de la Napoleon prin care era anunțat că „întrucât comandantul suprem dorește[27] să își exprime satisfacția față de generalul Dumas pentru comportamentul plin de vitejie în recentele acțiuni din Tirol, îi oferă comanda tuturor trupelor de cavalerie din diviziile staționate în Tirol".

Ca semn suplimentar că Napoleon era gata să-l ierte pe deplin, acesta va adăuga un rând la raportul din săptămâna următoare: „Cer ca generalului Dumas[28], care, în afară de cal, a pierdut o pereche de pistoale, să îi fie trimise două pistoale de la producătorul de armament din Versailles".

De asemenea, Napoleon i-a dat lui Dumas un nou *nom de guerre*, botezându-l „Horatius Cocles al Tirolului" – o laudă deosebită în acea epocă. „Roma risca să fie ocupată[29], iar inamicii forțau drumul peste podul de lemn", notează Plutarh, dar „Horatius Cocles... a apărat podul și a respins dușmanii". Dumas a fost numit „Horatius Cocles al Tirolului" în toate scrierile care l-au avut ca subiect, până la începutul secolului al XX-lea, când aluziile clasice au căzut în desuetudine.

În 1797, Napoleon a încununat victoriile asupra austriecilor silindu-i să negocieze și să semneze un umilitor tratat de pace, Tratatul de la Campo Formio, prin care se recunoșteau toate republicile italiene sprijinite de francezi și erau cedate Parisului diferite teritorii austriece, care nu erau italiene, precum și insule importante din Mediterana. Napoleon l-a silit pe împăratul Austriei să accepte o listă cu numeroase alte concesii. (Una dintre acestea a atras simpatia liberalilor de pretutindeni: generalul Lafayette, încă reținut de austrieci după ce dezertase din armata franceză și încercase să fugă de pe continent cu ajutorul pașaportului onorific american, a fost eliberat, în cele din urmă.)

În timpul negocierilor tratatului, Napoleon l-a numit pe generalul Dumas guvernator al provinciei Treviso[30], un ținut bogat, incluzând orașul cu același nume, aflat la patruzeci de kilometri depărtare de Veneția și având numeroase podgorii și reședințe construite de negustorii venețieni, de-a lungul secolelor. Dumas i-a ajutat pe locuitori să își refacă viața sub noua ordine, participând la expediții de vânătoare și, dacă scrisorile primite constituie vreun indiciu, dovedind, în general, o imparțialitate care i-a șocat pe civilii aflați sub jurisdicția sa. Un dosar din seiful de la Villers-Cotterês conținea scrisori adresate generalului Dumas de către locuitorii din provincia Treviso, în care se remarcă un amestec de măguleli și mulțumiri cu încercări sincere de a dovedi că și ei erau republicani pur-sânge, în stilul francez cel mai autentic:

> În acest stat al Revoluției[31], atât de nou pentru noi, și într-o democrație care se dezvoltă prin regenerarea Italiei, am avut mare nevoie să descoperim în dumneavoastră, cetățene General, un Părinte, care să ne îndrume pașii și să ne sprijine eforturile de a ne consolida această stare de prețuită Libertate pe care o datorăm generozității francezilor. Iată-ne eliberați de cumplita sclavie și iată-ne sub protecția dreptății și a abnegației dumneavoastră.

CARTEA A TREIA

Capitolul 16

Comandant al expedi□iei

Bazându-se pe memoriile bătrânului Dermoncourt, romancierul descrie perioada de după cel mai mare triumf al tatălui său, când a fost tratat ca salvator al Romei și lăudat chiar de Napoleon, ca pe una dintre cele mai melancolice ale vieții sale.

Nici măcar nu își împlinea[1] o dorință, că imediat căpăta un profund dezgust față de ea. După ce energia pe care o cheltuise pentru a-și realiza dorințele dispărea, aceasta era înlocuită de resemnare. Din fericire, Dermoncourt era în preajma lui. Când a primit acele scrisori de demisie care trebuiau expediate, le-a strecurat într-un sertar al biroului său, a pus cheia în buzunar și a așteptat răbdător.

După o săptămână sau două, ori poate chiar o lună, norul trecător al dezgustului care întunecase spiritul sărmanului meu tată avea să dispară, câte o șarjă plină de curaj sau o manevră reușită stârnindu-i entuziasmul în inimă, mereu aspirând după imposibil, și, cu un oftat, avea să spună: „Pe cuvântul meu, cred că am făcut o greșeală trimițând cererea de demisie".

Iar Demoncourt, care abia așteptase acea clipă, avea să-i răspundă:

– Nu vă faceți griji, domnule general, demisia dumneavoastră…

– Ei, bine, ce e cu ea?

– E în sertarul de colo, pregătită pentru a fi trimisă cu prima ocazie; mai trebuie schimbată doar data.

După ce a părăsit postul de guvernator din Italia[2], Dumas s-a întors în Villers-Cotterêts pentru o permisie de trei luni, ca să stea alături de soție și fiică și pentru a-și perfecționa talentele de vânător de mistreți și de cerbi în Pădurea Retz. La sfârșitul lunii

martie 1798, a primit ordin din partea ministrului de război să se prezinte la Toulon, în sudul Franței, pentru a-și ocupa noul post. Indiferent cât de fericit trebuie să fi fost Dumas în timpul șederii sale acasă, noua numire a venit probabil ca o ușurare ori cel puțin așa ajunsese să considere fiul său: tatăl lui, credea el, nu se simțea bine departe de câmpul de luptă (așa explică el criza de melancolie suferită după campania italiană). După ce și-a rescris testamentul[3], și-a sărutat membrii familiei și a plecat spre sud. Avea treizeci și cinci de ani, o sănătate de fier și mari vise de glorie.

Ajuns la Toulon, Dumas a văzut că portul căzuse victimă unui adevărat haos din cauza aprovizionării a ceea ce părea a fi o mare armadă în pregătire. Mii de soldați, marinari, animale, tunuri și toate echipamentele necesare, nu doar pentru o campanie militară, ci pentru existența unui orășel. (Când va fi pe deplin constituită, armada va fi formată din treisprezece nave mari de război și altele patruzeci și două mai mici, la care se adăugau 122 de nave de transport. La bordul acestora erau 54 000 de oameni, între care 38 000 de soldați și 13 000 de marinari, care aveau cu ei 1 230 de cai, 171 de tunuri de câmp, 63 261 de obuze, 8 067 280 de cartușe și 11 150 de grenade de mână[4].) Era evident că se pregătea o campanie militară de proporții, însă destinația acesteia era un secret bine păstrat. Nici Dumas, nici ceilalți ofițeri sau oameni din Toulon nu aveau idee care era acea destinație.

„Scopul acestei călătorii măreț[5] nu este cunoscut", a scris unul dintre participanți într-o scrisoare datată 11 aprilie, interceptată de serviciile britanice de informații. „Sigur este... că iau cu ei numeroase mașini de tipărit, cărți, instrumente și aparate, iar asta sugerează o absență foarte îndelungată." Identitatea celui care redactase acea scrisoare a reprezentat un indiciu al caracterului neobișnuit al expediției, deoarece el nu era nici soldat, nici genul de civil care însoțește, de obicei, expedițiile militare. Déodat de Dolomieu era unul dintre geologii de frunte ai Europei[6]. În 1791, el descoperise un mineral care a primit numele său (dolomită), ca, mai târziu, un întreg lanț muntos din nordul Italiei avea să fie botezat după el (Munții Dolomiți[7]).

Însă Dolomieu nu era singurul om de știință și literat eminent din Toulon care aștepta să se îmbarce la bordul navelor. Erau și alte câteva zeci, între care, remarca el, „cartografi, ingineri militari, matematicieni[8], astronomi, chimiști, doctori, artiști și naturaliști de toate felurile; doi profesori de arabă, persană și turcă". Proveniți din crema intelectualității franceze, numărul de „savanți" – așa cum au fost ei denumiți pe listele de îmbarcare – era la fel de surprinzător ca și renumele lor. „Au urcat cu toții la bord fără a ști încotro pleacă."

Misterul destinației expediției a avut exact efectul dorit: inamicul era debusolat. După ce aflase de concentrarea armadei franceze, Amiralitatea britanică îl trimisese pe cel mai bun om al său să se intereseze asupra situației. La treizeci și nouă de ani, contraamiralul Horatio Nelson[9], deși relativ tânăr pentru o asemenea funcție în marina britanică, se bucura de o reputație fără egal pentru strălucita abilitate tactică și pentru vitejia de care dăduse dovadă în hărțuirea și scufundarea corăbiilor franceze. De asemenea, era un arhitradiționalist care disprețuia Revoluția Franceză.

Nelson fusese trimis în Mediterana la comanda unei escadre reduse, compusă din doar trei nave de luptă și trei fregate mici (nave de recunoaștere), având ordin să stabilească destinația armadei franceze. Sosind la sud de Toulon în ziua de 19 mai – cu doar o zi înainte de ieșirea în larg a armadei – el și-a poziționat escadra „chiar în poziția de a intercepta navele inamice". Întâmplător, Nelson capturase o corvetă franceză care ieșise din Toulon și îi interogase pe membrii echipajului. Însă marinarii francezi nu i-au putut spune nimic lui Nelson despre destinația armadei deoarece, la fel ca toată lumea, nici ei nu aveau știință de ea. În schimb, au reușit să strecoare o serie de dezinformări, inclusiv că Napoleon nu plănuia să urce la bordul vreunei nave expediționare. Apoi, pe Nelson l-a trădat norocul: vântul furios și valurile foarte puternice i-au izbit navele vreme de nouă ore, avariind toate cele trei ambarcațiuni și lăsând nava amiral fără catarge. Iar vântul îi împinsese departe fregatele, astfel că nu putea lua contact cu acestea. Escadra britanică a fost silită să se retragă pentru reparații în Sardinia – care era țară neutră.

În acest timp, uriașa armadă a lui Napoleon a plecat din Toulon, a scăpat de zona de furtună și a navigat în siguranță până pe coasta de vest a Italiei. Revenind în apropiere de Toulon pe 5 iunie, Nelson a fost foarte încântat să vadă o flotă de unsprezece nave de război britanice sosind pentru a i se alătura. Acea nouă forță de foc avea să îi ofere șanse sporite în luptă, asta dacă reușea să surprindă flota franceză într-o poziție vulnerabilă. Dar unde dispăruse armada lui Napoleon? Şi unde Dumnezeu se dusese?

Amiralii de frunte ai Marii Britanii au presupus că expediția franceză urma să iasă din Mediterana, să navigheze pe coasta atlantică și să invadeze Irlanda sau Anglia. Riscul de invazie era bine întipărit în conștiința britanicilor, făcând parte din moștenirea națiunii insulare, a cărei identitate se baza pe o succesiune de invazii cu rol modelator, precum cea a romanilor în anul 53 d.Hr. și cea normandă din 1066. Însă, începând cu eșecul armadei spaniole din 1588, marina britanică respinsese cel puțin alte douăsprezece invazii, cea mai recentă în 1759. Ca reacție la zvonurile pe care le lansase guvernul francez[10] privind un iminent asalt peste Canalul Mânecii, publicul britanic fusese cuprins de panică.[*] Ziarul londonez *Times* a cerut de urgență pregătiri[11] – „baricade pe fiecare stradă" – împotriva hoardelor iacobine care aveau să ia cu asalt în curând orașul.

Francezii chiar planificaseră să atace Anglia în acea primăvară. Aceea era misiunea pe care guvernul o alesese și i-o încredințase generalului Bonaparte după Italia[12]. Mobilizările pentru invazia

[*] Teroarea provocată de zvonurile privind iminentele invazii franceze va continua să îi urmărească pe britanici vreme de șaptezeci de ani. Napoleon a plănuit în mod serios să cucerească insula, între anii 1801 și 1805, însă triumful repurtat de britanici la Trafalgar a pus pe veci capăt acestei speranțe. Panica privind invazia a revenit, chiar amplificată, îndeosebi în timpul domniei nepotului lui Napoleon, Napoleon al III-lea (1848–1870). În 1871, când Germania unificată a ocupat Franța, aceasta a înlocuit țara învinsă și ca obiect al panicii britanicilor privind o eventuală invazie. Invazia germană nu s-a produs, însă teama de ea s-a dovedit o sursă de inspirație[13] pentru romancierii britanici, ale căror viziuni privind o asemenea eventualitate a dat naștere romanului de spionaj. Iar când H.G. Wells a transformat invadatorii în marțieni, în *Războiul lumilor*, s-a născut genul științifico-fantastic. (n.a.)

Angliei au fost realizate la sfârșitul anului 1797: Alex Dumas fusese numit comandant al dragonilor și „șef al Comandamentului Cavaleriei“[14]. Dușmanul lui de moarte, Berthier – generalul despre care Dumas spusese că „s-ar fi scăpat în pantaloni“ dacă ar fi fost expus vreunui pericol – fusese numit șef de stat-major al „Armatei din Anglia“. În februarie 1798, Napoleon a făcut o inspecție la Calais și Dunquerque, în vreme ce generalul Kléber a inspectat plajele din Normandia. Însă Napoleon avusese întruniri secrete cu guvernul pentru a-i convinge pe membrii acestuia de inutilitatea planului mobilizării unei armade împotriva Marii Britanii. Napoleon nu era încă pregătit să atace Anglia; va reveni la această idee în deceniul următor. În primăvara anului 1798, avea altă idee. Dorea invadarea Egiptului.

*

Europenii au tânjit mereu după Egipt. Acesta simboliza întreaga putere a lumii antice – un imperiu cu aproape trei mii de ani mai vechi decât Imperiul Roman. Egiptul era considerat bogat în grâne, ca și în vechime; strategii imperiali considerau că, dacă puteau controla terenurile agricole, vor putea hrăni populația și armatele. Acestea fuseseră și motivele pentru care Alexandru cel Mare a cucerit Egiptul în secolul al IV-lea î.Hr., pentru a-și întemeia acolo dinastia. Napoleon a visat să meargă pe urmele lui și să o întemeieze pe a sa.*

În prezent, *Expédition d'Égypte*, după cum este încă denumită respectiva sângeroasă aventură de către francezi, este considerată de cei mai mulți istorici drept una dintre cele mai amăgitoare fantezii de cucerire căreia i-a căzut victimă Napoleon. Însă francezii consideraseră mereu Egiptul drept o țară a aventurilor, a oportunităților și a bogățiilor, dar și un punct de plecare spre lumea largă. Alfabetizarea[15] și răspândirea cărților tipărite în secolul al XVIII-lea a alimentat publicul cititor cu o sumedenie de jurnale

* Dinastia lui Alexandru cel Mare[16], Ptolemeii, a domnit în următoarele trei secole. Sinuciderea Cleopatrei, ultima din neamul Ptolemeilor, a marcat sfârșitul Egiptului alexandrin, în anul 30 î.Hr. (n.a.)

de călătorie din Orientul Apropiat. „Pentru mulți oameni, Nilul a ajuns la fel de familiar[17] ca Sena“, scria un observator în 1735. Cu ajutorul savanților, expediția avea să descopere faimoasa Piatră de la Rosetta, va face săpături în mormintele din Valea Regilor, va cataloga nenumărate artefacte antice – și, în numele științei umaniste, va prăda multe dintre ele.

În 1769, ministrul de externe al Franței a încercat să îl convingă pe Ludovic al XV-lea să atace Egiptul – „pentru a înlocui coloniile [franceze][18] din America, în cazul în care acestea ar fi pierdute, cu colonii care să ofere aceleași produse și un comerț mai extins“. Probabil că produse ca indigoul[19], bumbacul și, lucrul cel mai important, trestia de zahăr puteau fi cultivate în Egipt ca și în Saint-Domingue. Una dintre cele mai bune surse de informații privind Egiptul era un jurnal de călătorii polemic, scris de filosoful utopic „Volney“[20], care își alesese acest nume ca un omagiu adus lui Voltaire. Volney a călătorit prin Orientul Mijlociu între 1783 și 1785, învățând araba, adoptând portul local și trăind printre egipteni. Lucrarea sa, *Călătorii în Egipt și Siria*, oferea o descriere amănunțită a economiei, a societății, a modului de guvernare și a forțelor strategice ale Egiptului. După părerea lui Volney[21], deși sărăcit de despotismul oriental, Egiptul avea un potențial deosebit și era bun de cucerit – o țintă ispititoare pentru colonizarea de către francezi. Franța putea deține controlul asupra unei rute maritime esențiale către Asia și, de asemenea, putea căpăta un prestigiu incredibil prin resuscitarea trecutului antic al Egiptului.

Volney a ieșit în evidență ca filosof important în 1791. Cartea sa, *Ruinele: o meditație asupra revoluțiilor imperiilor*, i-a entuziasmat pe poeții romantici englezi[22], precum Shelley, și pe activiștii politici precum Thomas Paine, iar Thomas Jefferson a tradus-o în engleză[23]. Scrierile lui Volney au influențat o generație de democrați radicali, însă au avut cel mai mare impact asupra unui alt tip de personalitate. Napoleon l-a cunoscut personal pe filosof în 1792, când Volney a cumpărat o proprietate pe insula Corsica. Tânărul Napoleon Bonaparte și-a petrecut acel an în Corsica natală, evitând

Expediția egipteană a lui Napoleon, 1798

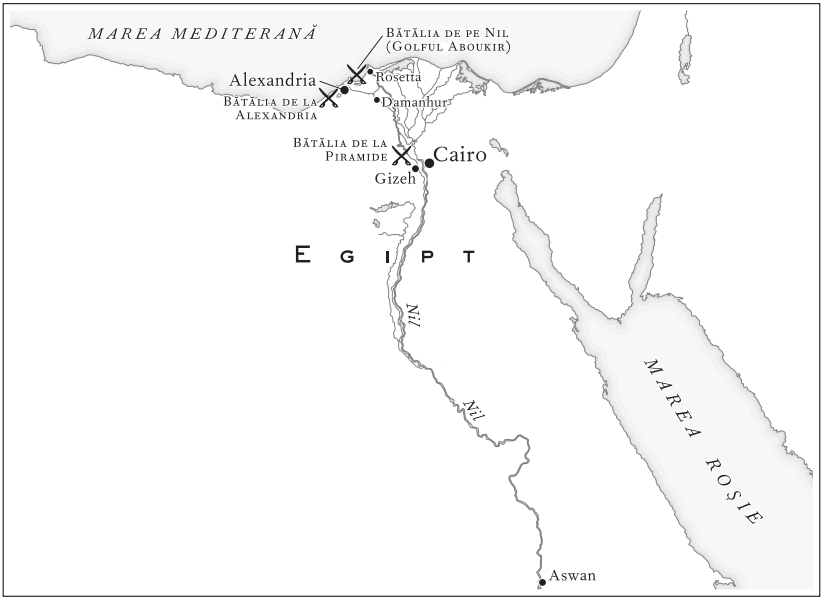

primejdioasele tulburări din Franța. Napoleon i-a slujit drept ghid neoficial lui Volney și a aflat de la el informații despre Egipt[24].

Napoleon începuse să se identifice cu Egiptul încă de la doisprezece ani, când citise despre Alexandru cel Mare[25]. La sfârșitul vieții, după ce avusese și pierduse controlul asupra Europei, își va aminti de perioada uimitoare petrecută în Egipt. „Am visat multe lucruri și am văzut cum mi-aș putea realiza visele“[26], spunea el. „M-am imaginat în drum spre Asia, călare pe un elefant, cu turban pe cap și având în mână un Coran nou, scris de mine, în scop personal. În strădaniile mele, aș fi combinat experiența a două lumi, colindând terenul întregii istorii a lumii spre profitul meu.“ Deși reținuse toate cunoștințele lui Volney despre Egipt, Napoleon a nesocotit cea mai importantă lecție: că visul său legat de crearea unui imperiu în Orientul Mijlociu era un miraj.

Aproape imediat după ce a descris bogățiile ce pot fi dobândite din Egipt, Volney i-a sfătuit pe conducătorii Franței să nu încerce cucerirea acestuia. Orice invazie va crea un război, imposibil de câștigat, pe trei fronturi cu britanicii, cu turcii și cu egiptenii. „Localnicii vor începe curând să ne urască“, le-a spus el cititorilor săi, „Ofițerii noștri vor adopta tonul arogant, exclusivist și disprețuitor[27] pe care străinii nu îl suportă la noi“. Volney a anticipat că o treime dintre soldații francezi vor fi răpuși de boli, câțiva colaboratori arabi venali se vor îmbogăți și, în cele din urmă, întreaga aventură riscantă se va nărui în praful deșertului. Franța ar face mai bine să-și investească energiile acasă.

Pentru Napoleon, acest avertisment i-a adus aminte doar de gloria de care se va bucura dacă i-ar reuși planul.

În vara anului 1797, după cucerirea Italiei de nord, Napoleon a început să facă planuri concrete în vederea expediției în Egipt. Deși era ocupat cu supravegherea transportului comorilor artistice ale Veneției la Paris[28]– inclusiv caii de bronz ai catedralei San Marco, pe care și venețienii îi luaseră de la greci în timpul Cruciadei a IV-a – Napoleon se gândea deja la următoarea misiune[29]. Ca un exemplu memorabil al pregătirilor secrete pe care le făcuse cât era în Italia, Napoleon a trimis agenți în întreaga peninsulă

pentru a descoperi o presă tipografică dotată cu caractere arabe[30], astfel încât să poată tipări tratate și edicte revoluționare pentru egipteni. (În cele din urmă, s-a descoperit o astfel de mașină la biroul de propagandă de la Vatican.)

În discuțiile sale cu guvernul din Paris despre invazia Angliei[31], Napoleon a susținut că, prin cucerirea Egiptului, ar putea tăia traseele comerciale terestre ale britanicilor spre India, posesiunea sa cea mai valoroasă. Probabil că nu a dezvăluit anvergura completă a visului său de a întemeia un uriaș imperiu franco-afro-asiatic[32], care să se întindă de la orașele Tunis și Alger, de pe Coasta Berberă în vest, până în India la est: după Egipt, „Armata Orientului" va cuceri Siria, va traversa Irakul, Iranul și Afghanistanul și va înainta prin trecătoarea Kyber în India – totul în numele eliberării Orientului despotic. Napoleon spera să primească sprijinul insurgenților locali, precum Tippoo Sahib[33], sultanul din Mysore, din sudul Indiei. Tippoo era mare susținător al Revoluției Franceze și cel mai îndârjit dușman al Angliei din India. Mersese până într-acolo încât, în 1792, înființase Clubul Iacobinilor din Mysore și se intitula „Cetățeanul Tippoo Sultan". Napoleon a încercat să îi trimită un mesaj Cetățeanului Sultan[34], promițându-i că armata franceză va lupta umăr la umăr cu el pentru instaurarea unei Indii republicane (după ce francezii ar fi cucerit Egiptul și ar fi mărșăluit victorioși prin Mesopotamia, Iran și Afghanistan), însă Tippoo a murit în 1799, într-o bătălie împotriva britanicilor, înainte de a primi mesajul.*

* Curajoasa armată a lui Tippoo era renumită pentru „brigăzile de rachete"[35], care lansau rachete speciale cu rază lungă de acțiune, din tuburi de bambus și oțel. Într-o bătălie din 1799, focul de rachete declanșat de Tippoo l-a dezorientat pe colonelul Arthur Wellesley, viitorul duce de Wellington, altfel imperturbabil, și l-a silit să se retragă. („Eram atât de sâcâiți[36] de băieții cu rachetele, încât nimeni nu se putea mișca fără a-și risca viața", scria un ofițer britanic.) Însă armata britanică a preluat avantajul când o ghiulea a lovit un depozit de rachete al lui Tippoo, provocând o explozie masivă. Britanicii victorioși au luat cu ei sute de lansatoare de rachete și rachete pregătite de tragere, iar, patru ani mai târziu, au inițiat propriul program de construire a rachetelor la Royal Woolwich Arsenal din Anglia, sub îndrumarea lui William Congreve. Acestea au fost așa-numitele rachete Congreve[37], varianta îmbunătățită a rachetelor cetățeanului Tippoo Sultan. (n.a.)

În ziua de 10 mai 1798, Napoleon a inspectat trupele de la Toulon și a ținut un faimos discurs înainte de plecare:

> Soldați, ochii Europei[38] sunt ațintiți asupra voastră. Aveți un mare destin de împlinit, bătălii de purtat, primejdii și încercări de depășit... Geniul Libertății care a făcut ca Republica să devină arbitrul Europei, încă de la nașterea sa, dorește ca ea să devină un arbitru și peste mări și țări îndepărtate.

A promis fiecărui soldat câte 2,5 hectare de pământ[39] dacă misiunea avea succes. Soldații, marinarii și pionierii încă nu aveau habar unde avea să fie situat acel pământ – se referea cumva la vreo fermă irlandeză ori la vreo livadă de măslini din Levant? Când au văzut prima oară deșertul egiptean, au născocit una dintre frazele memorabile ale campaniei: „*Voilà* cele două hectare și jumătate de teren care ni s-au promis!“[40]

*

În memoriile sale, Alexandre Dumas scrie despre o confruntare între tatăl său și Napoleon înainte de plecarea în expediție. Cu toate acestea, este posibil ca autorul să fi inventat povestea: relația tatălui său cu Napoleon fiind prezentată așa cum și-ar fi dorit scriitorul. Potrivit relatării sale, Napoleon l-a întâlnit pe generalul Dumas la scurtă vreme după sosirea acestuia la Toulon și l-a invitat în vizită a doua zi dimineață, cât de devreme dorea. Drept urmare, a doua zi, la ora 6 dimineață, generalul Dumas s-a întâlnit cu aghiotantul său, Dermoncourt (sursa primară a tuturor poveștilor despre tatăl lui Alexandre Dumas, în afara celor aflate de romancier de la mama sa).

> – Unde naiba pleci atât de devreme[41], generale?
> – Vino cu mine și vei vedea, răspunse tata. Și au plecat împreună.
> Apropiindu-se de destinație, Dermoncourt a spus:
> – Doar nu mergi la Bonaparte, generale!
> – Ba da.
> – Dar nu te va primi.
> – De ce nu?

– Pentru că e prea devreme.
– A! Nu are importanță.
– Dar va fi în pat.
– Foarte probabil.

Pe scurt [a concluzionat Dermoncourt], tata trebuia să fi avut programată o audiență specială, așa că l-a urmat.

Tata a urcat treptele, a traversat un coridor, a deschis o ușă, a dat paravanul la o parte și s-a trezit, împreună cu Dermoncourt, care îl urmase tot timpul, în dormitorul lui Bonaparte.

Acesta se afla în pat cu Joséphine și, cum vremea era foarte caldă, ambii erau acoperiți doar cu un cearșaf, care le lăsa să se întrevadă contururile trupurilor.

Joséphine plângea, iar Bonaparte încerca să-i șteargă lacrimile cu o mână, în vreme ce cu cealaltă bătea darabana pe trupul ei.

– Aha! Dumas, a spus el, zărindu-l pe tata, ai sosit la momentul potrivit; trebuie să mă ajuți să o fac pe femeia asta nebună să asculte glasul rațiunii. De ce să-și dorească să meargă în Egipt cu noi? Tu ți-ai lua soția acolo?

„Dumnezeule, sigur că nu", a spus Dumas, iar cei doi au avut un schimb precaut de cuvinte în încercarea de a o calma pe soția înlăcrimată, suferință care i s-a dublat încă de când Napoleon a spus că expediția ar putea dura câțiva ani. A apelat din nou la Dumas, spunându-i Joséphinei că, dacă așa stăteau lucrurile, ea și Madame Dumas vor putea călători împreună cu un convoi până în Egipt. („– Așa e bine Dumas? – Perfect, a răspuns tata"). Iar acolo, a continuat Napoleon, care nu avea copii, perechile reunite își vor putea concentra eforturile pentru a avea băieți, deoarece „Dumas... are doar fiice [*sic*], iar eu... nu am nici măcar atât". Dacă vor reuși, i-a spus el Joséphinei, vor fi nași unii altora, și a încheiat: „Gata, ți-am promis; nu mai plânge, și să trecem la lucruri serioase".

Apoi, întorcându-se către Dermoncourt, Bonaparte a zis:

– Domnule Dermoncourt, tocmai ai auzit un cuvânt ce mi-a scăpat și care indică scopul expediției noastre. Nu îl știe nimeni încă: să nu-ți scape de pe buze cuvântul „Egipt"; trebuie să înțelegi, în condițiile de față, importanța unui secret.

Dermoncourt a făcu semn că va rămâne la fel de mut ca un discipol de-al lui Pitagora.

În realitate, Dumas nu a fost un confident al lui Napoleon și probabil că nu fusese invitat pentru a afla marele secret al expediției, deși într-o scrisoare de rămas-bun trimisă Mariei-Louise se vede că ghicise destinația (ori poate dădea în vileag secretul care i se încredințase?):

În mare grabă – via Paris
Către cetățeana Dumas, la domiciliul său.
... Mă îmbarc peste o oră, dar îți voi scrie mai în detaliu după ce ajung la bord, la revedere, sunt într-o grabă teribilă, părintele meu [probabil un preot, care să îi ducă soției bani?] a plecat azi dimineață cu 115 ludovici de aur, cred că plecăm în Egipt, la revedere, prietenie eternă tuturor.
Alex Dumas

Dumas și Dermoncourt s-au îmbarcat[42] pe o corabie de dimensiuni medii, numită *Guillaume Tell* (Wilhelm Tell)*. (Napoleon călătorea pe *Orient*, o navă de dimensiuni gargantuești, care era cea mai mare corabie din lume[43], având 120 de tunuri montate pe trei punți.) Armada a întins pânzele pentru a ajunge la primul punct de întâlnire, insula Malta, aflată în largul coastelor Siciliei. Între timp, britanicul Nelson a pierdut un instrument important pentru urmărirea armadei, atunci când a rămas departe de cele două fregate principale din cauza unei furtuni izbucnite brusc[44]. Pierderea acestor nave rapide și agile de recunoaștere – echivalentul radarului din acea vreme – a făcut ca Nelson să aibă puține șanse de a descoperi unde se găsea flotila franceză: chiar într-o zi senină, informațiile se

* Imaginea lui Wilhelm Tell, eroul național de legendă al Elveției, a dominat Revoluția Franceză. Legenda spune că Tell, un țintaș neobișnuit de bun, a asasinat un tiran austriac, în secolul al XIV-lea, și astfel Elveția și-a obținut independența. Faptul că tiranul asasinat a fost austriac a sporit fascinația francezilor față de Wilhelm Tell. În timpul Revoluției, Parisul a fost împărțit în „secțiuni" administrative; una dintre cele mai radicale a primit numele de Wilhelm Tell[45]. (n.a.)

puteau obține doar pe o rază de aproape 32 de kilometri[46], cu ajutorul telescopului Dolland, pe care îl avea Nelson[47], cel mai evoluat la acea epocă. La sfârșitul secolului al XVIII-lea, războiul naval era un adevărat joc de-a v-ați ascunselea: putea dura zile, săptămâni sau luni până să localizezi inamicul pe mare.

Malta era o insulă puternic fortificată, care rezistase tuturor invadatorilor încă din secolul al XVI-lea. Otomanii pierduseră cândva cincizeci de mii de oameni într-un asediu al Maltei, după care renunțaseră. Planul lui Napoleon era să ocupe insula și să plece de acolo cu o comoară care valora o groază de bani – acei bani, plus prăzile de război din campania italiană, aveau să finanțeze invazia Egiptului.

Încă din timpurile antice, Malta fusese condusă de un număr impresionant de cuceritori – fenicieni, bizantini, cartaginezi, romani și arabi. Însă numele insulei este sinonim cu acela al celor mai pitorești și mai constanți dintre ei: Cavalerii de Malta[48]. Inițial reuniți sub emblema Ordinului Sfântului Ioan, la Ierusalim, în secolul al XI-lea, cavalerii au reprezentat baza lumii cavalerismului real, așa cum regele Arthur și cavalerii săi au fost esențiali pentru legendă. În schimbul sprijinului acordat de papă, cavalerii au jurat să apere pelerinii, bolnavii și Credința în teritoriile pe care cruciații le cuceriseră de la musulmani. Au început să-și spună „cavaleri sfinți“ și să poarte însemnele caracteristice: o cruce albă cu opt vârfuri, alcătuită din patru brațe în formă de V unite în mijloc, pe fond roșu sau negru.*

* Când regatul cruciaților s-a prăbușit, cavalerii și-au pierdut castelele din Siria și Palestina, însă, în loc să se întoarcă în Europa, s-au stabilit pe insula grecească Rhodos, unde și-au construit o flotă puternică pentru a purta bătălii pe mare cu necredincioșii. Au stăpânit insula vreme de aproape o sută de ani, până când sultanul Suleiman Magnificul i-a alungat de acolo; pentru aceasta, a avut nevoie de o flotă alcătuită din patru sute de corăbii și de 200 000 de soldați.Însă, pentru că reprezentau ultima linie de apărare între Europa creștină și lumea islamică, împăratul Sfântului Imperiu Roman le-a acordat cavalerilor un nou cămin: o insulă deluroasă, pustie, cu livezi de măslini, numită Malta, care la acea vreme aparținea regatului Siciliei, o posesiune a împăratului. Singura condiție a fost următoarea: Cavalerii Ordinului Sfântului Ioan trebuiau să devină vasali oficiali ai regelui

Cavalerii se aflau în Malta încă din Evul Mediu și transformaseră insula în cea mai greu de cucerit insulă-fortăreață din Europa. Venind din toate colțurile lumii, viitori cavaleri sperau să-și câștige faima și gloria în numele Domnului luptând împotriva Islamului într-o climă însorită. Însă insula a reprezentat și un refugiu pentru escroci aventurieri de tot felul, cum ar fi pictorul italian renascentist Caravaggio care, după ce comisese o crimă, a fugit în Malta, în 1607, și a fost făcut cavaler, în schimb trebuind să picteze capodopera *Tăierea Capului Sfântului Ioan Botezătorul*. (Potrivit unor surse, Caravaggio a avut o altă altercație violentă cu un cavaler și a părăsit în dizgrație Malta.)

În ciuda jurămintelor ordinului, între care se număra cel de castitate, Malta a devenit cunoscută și pentru frumusețea și lascivitatea prostituatelor sale, cele mai de vază revenindu-le cavalerilor și oaspeților acestora[49]. Pe de altă parte, luptând pe mări împotriva necredincioșilor, au luat atâtea galere cu sclavi și atât de multe prăzi de război încât s-au transformat într-o versiune creștină a piraților de pe Coasta Berberă. Papa a aflat de compartamentul imoral ale cavalerilor, de aceea, în 1574, a trimis pe insulă un inchizitor; acesta și-a stabilit sediul într-o proprietate din cartierul comercial.

Cavalerii fuseseră cândva cruciați viteji care înfruntau valurile în numele lui Iisus; acum, bastionul lor insular semăna mai curând cu o versiune cruciată a orașului Palm Springs, unde cavalerii vârstnici trăiau dintr-un venit atent drămuit din comorile strânse, la care se adăugau taxele și dările feudale colectate din țările lor de origine. Această ultimă sursă de venit era cea mai importantă și, întrucât mulți dintre cavaleri proveneau din familii nobile franceze, dările care susțineau stilul extravagant de viață erau disproporționate față de cel din Franța. În primăvara anului 1789, când Adunarea Națională a Franței a abolit dările feudale, Malta a fost lovită din greu. Aristocrații din întreaga Europă au luat foc, însă Cavalerii de Malta au fost aduși în sapă de lemn[50]. Ținând seama de trecutul lor aristocratic și religios, cavalerii oricum s-ar fi

Siciliei și să îi plătească acestuia dările feudale anuale care includeau un „șoim maltez“[51]. (n.a.)

opus Revoluției, însă cum aceasta le distrusese stilul de viață, acum o urau și mai mult. Ei au lansat oferte de alianță cu Austria și Rusia, dușmani ai Franței[52], dar au complotat și cu stăpânul lor feudal tradițional, regatul Neapolelui, unde domneau Bourbonii.

Toate acestea au oferit armadei franceze justificarea perfectă pentru a interveni. În ziua de 9 iunie 1798, navele s-au apropiat de portul La Valetta, capitala insulei. Cavalerii au avut impresia că îi ataca întreaga lume. Au spus că vor permite pătrunderea în port doar a câte patru corăbii o dată[53]. În acele momente, Napoleon a aflat că geologul Dolomieu avea o relație aparte cu maltezii; în tinerețe, fusese membru al Ordinului Sfântului Ioan[54], însă avusese necazuri pentru că ucisese un alt cavaler. Cu toate acestea, după ce executase o sentință de nouă luni de închisoare, Dolomieu a încercat să obțină o funcție de conducere în cadrul Ordinului, efort zadarnic, nu din cauza cazierului său, ci a vederilor sale liberale. În realitate, șeful Cavalerilor de Malta, Marele Maestru, încercase să ia legătura cu el. „Mi-a scris Marele Maestru", va afirma Dolomieu într-un raport scris ulterior, „și mi-a cerut să-mi folosesc bunele relații cu [Napoleon]." Înainte ca Dolomieu să poată face oficiile, Napoleon i-a ordonat să se ducă pe insulă și să le comunice cavalerilor condițiile lui.

„Spune-le cavalerilor că le voi acorda cele mai avantajoase condiții", i-a poruncit Napoleon omului de știință, „că le voi plăti cât vor, fie în bani, fie prin tratatul pe care îl voi încheia cu ei; că toți francezii se pot întoarce în Franța ca să se bucure de drepturile lor politice; că aceia care vor rămâne în Malta vor fi protejați; că Marele Maestru poate primi un principat în Germania și orice altceva dorește."[55]

Negocierea a reușit, însă imediat ce cavalerii au deschis porțile portului și au lăsat flotila să pătrundă, Napoleon a făcut public un plan cu totul diferit. Le-a cerut cavalerilor să își abandoneze insula în termen de trei zile, fără nici o despăgubire. „După ce a cerut ca Malta să-i fie vândută, Bonaparte nu ar fi putut să o cumpere mai ieftin", afirma Dolomieu ulterior cu amărăciune.

Francezii au rămas surprinși văzându-se în interiorul legendarei fortărețe fără să lupte. „Cine a văzut Malta[56] nu își poate

imagina că o insulă înconjurată de asemenea fortificații perfecte și de netrecut a capitulat după doar două zile", scria secretarul personal al lui Napoleon, care mai observa că, după inspectarea fortificațiilor, inginerul militar a exclamat: „Pe cuvântul meu, domnule general, am fost norocoși că s-a găsit cineva din oraș care să ne deschidă porțile!"

Napoleon a trimis la țărm aceiași experți care evaluaseră Vaticanul[57], pentru a cataloga comorile mănăstirilor și ale depozitelor ordinului. Aceștia au inventariat rapid prada de război, evaluând-o la 1 227 129 franci[58], și au încărcat totul la bordul corabiei *Orient*.

Însă primul lucru pe care Napoleon l-a făcut în Malta a fost să instaureze o nouă ordine socială, dictată de principiile revoluționare[59]. A abolit privilegiile feudale și a decretat libertatea religioasă și egalitatea politică; a închis birourile inchizitoriale și a abolit tortura. Le-a acordat evreilor protecție guvernamentală deplină față de persecuții și a abolit sclavia, eliberând peste două mii de sclavi nord-africani și turci de pe galere, plănuind să folosească acest lucru ca propagandă în Egipt. A întocmit planuri pentru înființarea de spitale, școli, secții de poliție, case de amanet și oficii poștale – fără a mai vorbi de iluminatul stradal și de reglementările privind chiriile și accizele. A tratat insula de parcă ar fi fost un joc Lego medieval, care putea fi făcut bucățele și apoi reconstruit peste noapte. A elaborat un cod civil care cu timpul avea să devină Codul lui Napoleon[60] – o actualizare a dreptului roman, care, mai târziu, va fi folosit în Franța și în Europa și care constituie până astăzi baza pentru toate legislațiile și administrațiile moderne.[*]

Acțiunile întreprinse de Napoleon acolo au reprezentat o repetiție pentru reconturarea Europei, prefigurând moștenirea extrem de contradictorie pe care a lăsat-o. I-a trădat pe cavaleri și a

[*] Codul Napoleonian va impune și va legifera principiile revoluționare franceze ale legii, politicii, familiei și societății asupra restului Europei într-un mod care nu va putea fi anulat, în ciuda înfrângerii lui Napoleon la Waterloo și a restaurației vechii monarhii. Codul a statuat egalitatea în fața legii, meritocrația în privința educației și a funcțiilor civile, liberalismul economic și drepturile moderne în domeniul proprietății și, probabil lucrul cel mai important, controlul civil asupra majorității instituțiilor societății, cum ar fi educația și căsătoria. (n.a.)

jefuit insula, dar a și transformat-o într-o meritocrație modernă. A fost un dictator, un distrugător și un înaintaș al liderilor totalitari ce aveau să vină; dar a fost și un eliberator de sub jugul tiraniei care oprimase Europa vreme de o mie de ani.*

*

Fiind la bordul vasului *Guillaume Tell*, care era încă ancorată în portul La Valetta, Dumas a fost cuprins din nou de o stare de melancolie profundă. Probabil că voiajul spre sud îi amintise de copilăria petrecută la tropice, deoarece i-a scris Mariei-Louise că se simțea prins într-o călătorie care i se părea „mai curând o deportare decât o expediție[61]". Voiajul i s-a arătat plin de semne rele. Unul dintre acestea a fost faptul că lacheul său, Nicolas, a căzut peste bord și s-a înecat (deși, în conformitate cu etosul epocii, lamentările lui Dumas se concentrează mai mult asupra neplăcerilor personale pe care i le produsese acel incident decât pe părerea de rău pentru o viață pierdută):

> Buna mea prietenă, nu am vrut să te întristez cu scrisoarea mea spunându-ți că sărmanul Nicolas, din imprudență și fiind beat, în timp ce se prostea împreună cu servitorul lui Lambert, a căzut în mare la ora 9 seara și s-a înecat înainte de a se găsi o modalitate de a-l salva. Te asigur că am suferit mult din cauza acestui eveniment. Nici nu pot fi mai îndurerat. Am rămas fără servitor; toate lucrurile mele sunt în dezordine și nu știu ce să fac.

* Deși Codul va constitui baza vieții moderne în aproape toate țările europene pe care Napoleon le-a invadat ulterior, maltezii au renunțat foarte curând la noua ordine. În 1800, britanicii au cucerit Malta de la francezi și au făcut din ea cartierul general al Flotei Mediteraneene a Marinei Regale Britanice. În timpul celui de-al Doilea Război Mondial, Malta a rezistat altui asediu incredibil – de astă dată declanșat de naziști. Cavaleri sau nu, maltezii au dovedit că puteau rezista împotriva oricărui dușman, indiferent cât de temut ar fi acesta. Regele Angliei a acordat Crucea Sf. Gheorghe „insulei-fortăreață Malta[62]... pentru a-i cinsti pe oamenii săi curajoși", un exemplu rar de recompensă civilă deosebită oferită de Imperiul Britanic pentru vitejie, acordată unui grup, nu unei persoane. Franklin Roosevelt a numit Malta „o micuță flacără în întunericul[63]" Europei naziste. (n.a.)

> Nu-ți pot povesti cât au avut de suferit deja moralul și fizicul meu. Dar ce importanță are? Sunt convins că totul este spre binele patriei mele. Această idee mă va face să îndur cu răbdare toate lucrurile prin care voi trece în continuare... Transmite cele bune copilului și dragilor noștri părinți. Imediat ce voi putea să îți trimit bani, o voi face. Când vei putea, ar trebui să îi dai 100 de ecu tatălui lui Nicolas. Mie îmi este imposibil acum.
>
> Adio. Nu pot să îți atrag destul atenția asupra intereselor noastre și a educației scumpei noastre copile. Plecăm într-o jumătate de oră cine știe unde. Spune-le vecinului nostru, vărului tău, părinților tăi și prietenilor că le transmit o mie de urări de bine. Te îmbrățișez și, mai presus de toate, sunt și voi rămâne mereu cel mai bun prieten al tău.

Lui Dumas nu-i dădea pace gândul că încă nu primise nici un post de comandă în mod oficial. De fapt, lucru pe care el nu îl cunoștea, Napoleon îi dictase șefului de personal, Berthier, în urmă cu două săptămâni: „Generalul Dumas va comanda cavaleria întregii armate[64]“. Napoleon hotărâse să îl recompenseze pe Horatius Cocles din Tirol, dar Berthier (care, cu siguranță, nu uitase insultele lui Dumas) nu făcuse efortul de a-i transmite acest lucru și lui Dumas.

*

Ajungând la Napoli, amiralul Nelson aflase[65] că Napoleon cucerise Malta. Nelson a crezut că Napoleon ar putea ataca Sicilia, în caz contrar flota franceză putându-se îndrepta spre Egipt. Nelson va pregăti curând o scrisoare de avertisment către consulul britanic din Alexandria: „Cred că scopul lor[66] este să dețină un port în Egipt și să se așeze aproape de Marea Roșie, pentru a trimite o armată formidabilă spre India; și, împreună cu Tippoo Sahib, să ne izgonească, dacă este posibil, din India“. Însă una era să faci presupuneri privind destinația armatei franceze și alta să știi când ar putea sosi ea ori unde se afla în acele momente. Din întâmplare, tocmai când era pe punctul de a descoperi unde se găsea flota lui Napoleon, Nelson a plecat pe o pistă falsă.

În ziua de 22 iunie, aflat pe *Vanguard,* nava-amiral proaspăt reparată, Nelson se îndrepta spre sud, către Malta – era ora 4.20 dimineața, potrivit jurnalului de bord – când una dintre navele sale, *Mutine*, a trecut pe lângă o corabie comercială la distanța de la care se putea comunica verbal[67]. Era din Republica Ragusa (în prezent, Croația), o țară neutră care făcea comerț atât cu Franța, cât și cu inamicii ei[68]. Strigând peste bord, ragusanii i-au informat pe britanici că francezii cuceriseră Malta pe 15 iunie și că, a doua zi, pe 16, plecaseră. Însă ragusanii se înșelau: Napoleon ordonase ca armada să plece pe data de 19, lăsând complicatele amănunte de reorganizare a societății malteze în sarcina câtorva administratori. În momentul în care avea loc acest dialog, o altă navă din flota lui Nelson a zărit nave neidentificate în depărtare. Nelson a trimis nava *Leander* să investigheze. La ora 6.30, *Mutine* i-a raportat lui Nelson informația falsă despre data la care armata părăsise Malta. Nelson a fost convins că ținta nu putea fi Sicilia; doar trecuse pe acolo în ziua de 20 iunie. La ora 6.46, Nelson a primit prin semnalizare informația că „navele ciudate sunt fregate" – nave ușoare de luptă. *Leander*, care avea cincizeci de tunuri la bord, urma să întâmpine dificultăți în a prinde din urmă o fregată cu treizeci și șase de tunuri. Nelson s-a gândit: să cerceteze mai departe, riscând să se separe de *Leander*, sau să pornească rapid în urmărirea francezilor, care se părea că aveau deja un avans de trei zile în drum spre Alexandria? Cum îi lipseau fregatele rapide pentru a urmări navele de la orizont, Nelson i-a ordonat navei *Leander* să revină în formație.

Nelson a avut două motive pentru care a preferat să ignore cele patru fregate neidentificate: dorea să țină grupate navele din escadră, pentru a nu mai pierde vreuna dintre ele, și faptul că tocmai primise o informație care îl făcuse să creadă că armada se afla deja la jumătatea drumului spre Egipt. Şi-a convocat ofițerii la bordul lui *Vanguard* și, la ora 9.00 dimineața, aceștia au primit ordin să se îndrepte spre Egipt.

Cele patru fregate necunoscute reprezentau avangarda armadei franceze, care se afla dincolo de orizont.

În ziua de 23 iunie, la o zi după ce fusese cât pe ce să dea nas în nas cu escadra lui Nelson[69], Napoleon i-a anunțat, în cele din urmă, pe cei cincizeci și patru de mii de oameni aflați sub comanda sa – transmițând ordine de la o navă la alta – în legătură cu scopul real al expediției. Dumas va afla acum ce post de comandă primise: avea să fie comandantul suprem al cavaleriei Armatei Orientului.

Satisfacția resimțită în legătură cu misiunea sa trebuie să fi risipit parțial starea sumbră a lui Dumas – pe lângă mesajul pe care îl transmisese Napoleon, că francezii vor elibera Egiptul de sub tiranicii mameluci, o castă de războinici venetici, care fuseseră la origine soldați-sclavi slujindu-i pe egiptenii. (Ca și alți „slavi" din Evul Mediu, mamelucii erau albi și, chiar și astăzi, unele dintre familiile de vază din Egipt au pielea albă și ochi albaștri, un indicator al originii lor.) Înspăimântătorii soldați-sclavi fuseseră aduși de conducătorii Egiptului în secolul al XIII-lea din ținuturile din jurul Mării Negre și ale Munților Caucaz pentru a-și spori puterea. Însă mamelucii i-au copleșit pe stăpâni și au pus mâna pe putere, până când, câteva sute de ani mai târziu, au fost siliți, la rândul lor, de armatele otomane cuceritoare, să împartă puterea într-un soi de parteneriat nu tocmai stabil.

Mamelucii ajunseseră, de fapt, la putere în 1250, ca urmare a precedentei invazii franceze a Egiptului, din vremea regelui Ludovic al IX-lea, cunoscut sub numele de „Ludovic cel Sfânt"[70]. Francezii au construit o nouă capitală, Cairo, care să o înlocuiască pe cea din Antichitate, Alexandria, iar, spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, aceștia încă domneau asupra Egiptului cu o mână de fier și duceau o viață guvernată de ritualuri militare complicate. Principala lor legătură cu egiptenii nativi consta în a-i stoarce pe aceștia de dări și să îi folosească drept slujitori.

Egiptenii îi vor primi pe francezi ca pe niște eliberatori, și-a asigurat Napoleon oamenii, iar la Cairo și Alexandria vor găsi bogății care vor face marile orașe ale Italiei să pară sărace.

*

Pe 26 iulie, apropiindu-se de Egipt, Nelson a trimis o navă înaintea escadronului. Aceasta a sosit în portul Alexandria la apus[71],

pe 28 iunie, pentru a cerceta orașul; un ofițer a coborât pe țărm pentru a culege informații, dar a revenit la bord cu știrea că nimeni nu auzise de flota franceză și că nici măcar nu fusese zărită la orizont vreo navă franceză. A doua zi dimineață, după ce această navă a revenit la nava-amiral, Nelson a recunoscut cu regret că se înșelase – așadar, Napoleon nu invada Egiptul – și a ordonat escadrei să se îndepărteze de Egipt, îndreptându-se către Turcia. La trei ore după ce britanicii au părăsit portul Alexandria, prima navă din avangarda franceză a sosit acolo. Parcă pentru a completa a lista de întâmplări neverosimile, ultima navă britanică și prima navă franceză au trecut una pe lângă alta, la o distanță de la care se puteau vedea cu un binoclu, dar nici măcar nu s-au zărit. Nelson va petrece două luni cutreierând Mediterana, căutând la orizont tricolorul francez și blestemând pierderea fregatelor sale.

Spre miezul nopții, bărcile de pe *Orient, Guillaume Tell* și de pe celelalte nave franceze au pornit spre țărmul egiptean pe un vânt prevestior de furtună. Câteva dintre ele s-au răsturnat, iar țipetele și strigătele marinarilor au fost înghițite de urletul vântului și de zgomotul valurilor. În general, marinarii și soldații din acea vreme nu știau să înoate.[72] Raportul oficial către Directorat va afirma că se înecaseră douăzeci și nouă de oameni; alte rapoarte ridică numărul acestora la peste o sută. Până în zorii zilei de 2 iulie, după două zile de la debarcare, aproximativ patru mii de francezi se aflau pe plaja din apropierea Alexandriei, în timp ce pe nave rămăseseră probabil de opt ori mai mulți. Cei de pe țărm nu aveau artilerie, cai, și le lipseau hrana și apa. Napoleon a dat ordin de marș.

Atârnându-și pușca pe umăr, generalul Dumas a mărșăluit spre Alexandria alături de Napoleon. Comandantul adjunct al infanteriei era cu ei – Jean-Baptiste Kléber, care fusese, pentru scurtă vreme, comandantul lui Dumas în campania de pe Rin. Deși Alsacia natală a lui Kléber era atât de departe de Saint-Domingue, unde se născuse Dumas, cei doi erau croiți din aceeași stofă republicană – înspăimântători pentru inamic și deseori în conflict cu superiorii. Dumas va ajunge să îl admire pe Kléber și îi va face destăinuiri.

Distanța de la punctul de debarcare până la Alexandria era de aproximativ șaisprezece kilometri. Deși era comandantul cavaleriei, Dumas a mers fără cal – după cum comandantul artileriei a mărșăluit fără tunuri. Furtuna făcuse ca debarcarea acestora să fie prea dificilă. De asemenea, Armata Orientului transportase până în Egipt numai 1 200 de cai[73], care, după un voiaj de șase săptămâni, erau slăbiți; numărul total includea caii artileriei, de atelaje cu provizii, precum și caii personali ai ofițerilor. Pentru cavalerie rămăseseră doar câteva sute de cai și, în mod normal, fiecare cavalerist avea nevoie de mai mult de unul. A fost echivalentul Zilei Z, când forțele aliate au debarcat fără jeepuri, camioane sau tancuri. Bazându-se pe jurnalele de călătorie, Napoleon crezuse că în Egipt putea găsi cu ușurință aproape douăsprezece mii de cai, dar acest lucru s-a dovedit fals.

Simpla dimensiune a forței franceze oferea o oarecare protecție. Cu toate acestea, înainte de răsăritul soarelui, câteva sute de beduini au atacat coloanele franceze care mărșăluiau spre oraș. Când francezii au deschis focul, beduinii s-au retras imediat, dar nu înainte de a răpi câțiva nefericiți și de a dispărea cu ei în deșert.

În interiorul orașului, *șeriful* Alexandriei – un fel de nobil local, care controla orașul în numele mamelucilor – a intrat în panică. Alexandria avea o garnizoană redusă. Pentru apărare, avea la dispoziție doar câteva zeci de mameluci. Şeriful a trimis un mesaj la Cairo, către unul din cei doi conducători supremi mameluci: „Stăpâne, flota care a apărut aici pare imensă[74]. Nu i se vede nici începutul, nici sfârșitul. În numele lui Allah și al Profetului Său, trimite-ne luptători". Însă Cairo, capitala mamelucă, se afla la mai bine de o zi de mers călare.

În zori, Napoleon a dat ordin să sune goarnele, iar francezii au atacat. Deși zidurile orașului au părut impunătoare la început, când francezii au început să le escaladeze, structurile vechi s-au năruit în mai multe puncte, curând atacatorii năvălind în oraș[75]. Dumas a condus Regimentul 14 Grenadieri peste ziduri, înarmat doar cu o pușcă. Locuitorii și-au apărat orașul cu înverșunare, casă cu casă, dar, până a doua zi, Alexandria era în mâinile francezilor.

Generalul Kléber a fost împușcat în cap cu o muschetă, dar a supraviețuit. Dumas a scăpat din luptă fără nici o zgârietură.

*

Apariția lui Dumas a făcut o impresie puternică asupra egiptenilor – un bărbat negru și înalt, în uniformă de general, în fața unei armate de albi. Napoleon a ținut seama de acest lucru când, câteva zile mai târziu, i-a ordonat lui Dumas să ia legătura cu beduinii pentru a încerca să răscumpere soldații răpiți. I-a dat douăzeci și patru dintre soldații de elită din garda sa și i-a spus: „Vreau să fii primul general[76] pe care îl văd acei oameni, primul comandant cu care tratează".

Misiunea lui Dumas a fost încununată de succes. Însă, până să stabilească prețul răscumpărării prizonierilor – 100 de piaștri de om –, beduinii uciseseră deja câțiva dintre ei, în timp ce ceilalți supraviețuiau în condiții jalnice. Napoleon a interogat un soldat care plângea și nu avea curaj să spună la ce tratament fusese supus, deși, până la urmă, a reușit să afle adevărul de la el – toți soldații fuseseră violați, o soartă de care soldații francezi au ajuns să se teamă în Egipt, o țară în care normele europene referitoare la comportamentul sexual nu erau valabile.

Generalul Dumas a ieșit în evidență încă de la începutul campaniei – dar nu într-un mod care să-l bucure pe Napoleon. În al treilea volum, nepublicat și, prin urmare, rar al memoriilor sale, ofițerul medic-șef, doctorul Nicolas-René Desgenettes, descria extrem de plastic impresia pe care o făcuseră asupra populației comandanții expediției:

> Între musulmani[77], bărbații din orice strat al societății care îl zăreau pe generalul Bonaparte erau șocați de faptul că era scund și slab... Dintre generalii noștri, cel a cărui înfățișare i-a șocat și mai mult a fost generalul comandant al cavaleriei, Dumas. Bărbat de culoare, cu statură de centaur, după ce l-au văzut sărind cu calul peste tranșee, și ducându-se să răscumpere prizonierii, toți au crezut că el era conducătorul expediției.

Capitolul 17

„Republicanismul său delirant“

„Poporul francez – fie ca Allah să le distrugă cu totul țara și să le acopere stindardele cu rușine[1] – este o națiune de necredincioși înrăiți, de răufăcători desfrânați“, a declarat sultanul otoman și califul Islamului când a aflat de invazia franceză. „Fluvii de sânge au scăldat pământul și franceziilor le-au reușit, în cele din urmă, planurile criminale față de națiile care le-au căzut pradă. Sunt cufundați într-un ocean de vicii și de greșeli; se strâng sub stindardul Diavolului și nu se simt fericiți decât în mijlocul haosului, inspirându-se de iadul însuși... fie ca atotputernicul Allah să întoarcă împotriva lor comploturile satanice!“

„Cu puternica protecție a Profetului“, adăuga el plin de speranță, „aceste armate de atei vor fi împrăștiate înaintea Ta și exterminate.“

Napoleon a ordonat să se pornească imediat în marș spre Cairo. Planul lui era ca, pe drum, să ocupe orașele mai mici: Damanhur, Rosetta și El Ramaniya. După ce aveau să pună mâna pe Delta Nilului, francezii voiau să îi alunge pe războinicii mameluci din capitală și să preia controlul asupra țării. Generalul Kléber, care fusese rănit la cap și trebuia să se refacă, a fost numit guvernator al Alexandriei. Amiralul Brueys a rămas cu flota, care ancorase în Golful Abukir, la est de Alexandria, la gura de vărsare a Nilului[2].

Ultimul dintre grupurile care au coborât de pe nave a fost acela al savanților. În vreme ce armata mărșăluia spre Alexandria, cei mai distinși oameni de știință, scriitori și artiști ai Franței fuseseră lăsați la bord, siliți să cerșească pesmeți mucezi și apă stătută de la membrii echipajelor. În cele din urmă, a fost trimisă o fregată pentru a-i aduce la țărm. Aceștia au debarcat, cu tot cu

lucrurile personale și instrumentele complicate ale profesiilor lor, pe o plajă din apropierea unor vestigii – niște coloane de marmură –, și de acolo au mers pe jos până în oraș.

Vivant Denon, arheolog-artist, ale cărui minunate schițe vor contribui la crearea disciplinei numită egiptologie, scria despre momentul șocant al intrării savanților în Alexandria[3]: „Am fost atacat de haite[4] de câini turbați, care se repezeau spre mine din uși, sau de pe străzi, acoperișuri, iar urletele lor răsunau de la o casă la alta. Am părăsit străzile și am încercat să merg pe malul mării... Am sărit în apă ca să scap de ei și, când apa a devenit prea adâncă, am escaladat niște ziduri. În cele din urmă, ud până la piele, transpirat, frânt de oboseală și speriat de moarte, la miezul nopții am ajuns la soldații care erau de gardă, convins că acei câini erau cea de-a șasea și cea mai îngrozitoare dintre plăgile biblice care s-a abătut asupra Egiptului".

Cu excepția favoriților lui Napoleon, care au locuit cu el, restul savanților au rămas practic fără adăpost în Alexandria[5]. Generalul care trebuia să se ocupe de ei pregătea marșul spre Cairo. El le-a transmis să se descurce fiecare cum poate. Cele mai luminate minți ale Franței s-au trezit că trebuiau să trăiască în condiții mai proaste decât cel mai umil soldat.

Napoleon va încerca să refacă societatea egipteană de sus până jos, într-o manieră brutală, așa cum procedase și reușise rapid în Malta. Însă egiptenii vor opune mai multă rezistență acestei transformări și, în încercarea lor de a-i convinge să accepte domnia străină în numele „drepturilor pentru toată lumea", francezii vor dezlănțui furtuni care încă afectează relațiile între Occident și Orient[6]. Drept semn al tulburărilor viitoare, când francezii au încercat să încartiruiască unii dintre soldați în vechiul oraș al Alexandriei, mulți dintre ei au sfârșit cu beregata tăiată[7], astfel că acea politică a fost abandonată.

*

Uriașa caravană a infanteriei a plecat prima spre Cairo, tractând piesele de artilerie ca pe niște bolovani. În cei patruzeci și

opt de kilometri ai marșului de la Alexandria până la Damanhur, s-a traversat deșertul arid și aspru, plin de beduini care se distrau vânându-i pe cei care rămâneau în urma coloanei, pe care îi decapitau sau îi capturau pentru a cere răscumpărare ori pentru a-i abuza. Francezii au încercat să riposteze cu artileria, dar cu rezultate slabe: beduinii se retrăgeau până la o distanță sigură, așteptând mereu prilejul de a lovi caravana nesfârșită în locurile în care soldații păreau slăbiți, obosiți sau înnebuniți de sete. În ciuda lipsei surselor de apă pe drumul spre Cairo, Napoleon nu organizase în mod corespunzător transportului acesteia.

Era luna iulie. În cursul zilei, temperatura ajungea până la 44^0 C. Unul dintre motivele care i-a făcut pe britanici să creadă că armada franceză nu se va îndrepta spre Egipt a fost nebunia de care trebuia să dai dovadă pentru a ataca o asemenea țară în miezul verii. Însă fusese vorba de o nebunie calculată – sfidarea logicii comune și a prudenței pentru a câștiga un avantaj –, o tactică preferată de Napoleon[8].

Soldații francezi purtau uniforme din lână de culoare închisă și duceau în spate ranițe care cântăreau aproximativ douăzeci de kilograme. Când nu mărșăluiau prin deșertul uscat, erau siliți să meargă pe un drum folosit de caravanele de cămile, pietros și râpos, de-a lungul canalului abandonat Nil–Alexandria, ceea ce era ceva mai bine. Unul dintre generalii care era coleg cu Dumas a surprins condițiile teribile în care se defășura marșul pornit de la Alexandria: „După ce părăsești orașul[9], pentru a merge în amont pe Nil, descoperi un deșert absolut pustiu, gol ca palma mâinii. La fiecare aproape douăzeci de kilometri, găsești un puț cu apă cu gust neplăcut, sărată, amăruie. Imaginați-vă o armată care trebuie să traverseze acele câmpii aride, fără scăpare în fața arșiței insuportabile. Îmbrăcat într-o uniformă din lână și purtând în spinare provizii pentru cinci zile, după o oră de marș, soldatul este copleșit de căldură și de greutatea pe care o poartă în spate. Se despovărează, azvârlindu-și rațiile de hrană, și se concentrează exclusiv asupra prezentului, fără a se mai gândi la ziua de mâine. Când îl apucă setea, nu găsește apă. Tocmai de aceea, printre

grozăviile acestei scene, vezi soldați murind de sete, foame ori căldură, în vreme ce camarazii lor, asistând la asemenea suferințe, își zboară creierii".

Împreună cu Napoleon, Dumas a rămas câteva zile în Alexandria, probabil pentru a încerca să cumpere cai pentru oamenii săi. Însă Alexandria era un oraș prea sărac ca să ofere un număr suficient de cai. În ziua de 4 iulie, Napoleon i-a pus pe cavaleriștii fără cai să aleagă: să meargă în marș până la Cairo, cărându-și șeile[10], ori să accepte mutarea la brigăzile de infanterie și să mărșăluiască având mai puțină greutate de dus. Cei care își luau șeile aveau să beneficieze de întâietate în viitor, când aveau să existe cai.

Pe 7 iulie, cavaleria a părăsit Alexandria și s-a alăturat armatei care a mărșăluit spre sud-est, către Cairo. În garnizoana din oraș a rămas doar un contingent redus, sub comanda lui Kléber. Dumas și un grup restrâns de ofițeri care, ca și el, aveau cai, l-au însoțit pe Napoleon. Restul au mers pe jos, cu sau fără șei. Dumas și Napoleon au parcurs drumul de la Alexandria până la Damanhur în mai puțin de douăzeci și patru de ore. Acolo au întâlnit armata care îndurase chinurile deplasării vreme de trei zile cumplite și, de acolo, au început adevăratele necazuri ale lui Dumas.

*

Când primii soldați francezi au ajuns la marginea orașului Damanhur – „o îngrămădire de colibe[11], semănând cu cotețele de păsări" – doar un lucru a contat: acolo era apă. Ofițerii și soldații s-au călcat în picioare ca să ajungă la apă. Au sărit în rezervoare, și-au udat uniformele, s-au stropit, au dansat, au râs și au cântat. Un ofițer a băut două căni de apă una după alta. Acea oprire lângă rezervoare „rămâne întipărită în mintea oricărui soldat[12] din divizia mea ca una dintre cele mai plăcute amintiri din viața lui", scria respectivul ofițer.

După ce ignorase mesajele urgente trimise de generalii săi, în timpul marșului de la Alexandria la Damanhur, Napoleon nu a fost primit cu mare entuziasm când a sosit pe front. Doctorul Desgenettes, medicul-șef al expediției, pe care misiunea îl făcea

să se simtă aproape de toți membrii expediției, de la comandantul suprem și până la ultimul soldat, își amintește dispoziția generală: „Când cineva a strigat disperat[13]: Nu mai e apă! – armata a răspuns cu suspine adânci sau cu vorbe furioase. Disperarea era atât de mare, încât unii soldați s-au sinucis, amintindu-și cu ironie amară că avuseseră parte de cele două hectare și jumătate promise de Napoleon. Sentimentul de colaps iminent care i-a cuprins pe soldați, ori care le-a stârnit furia, i-a copleșit și pe comandanții lor". Până și Napoleon avea să-și amintească faptul că văzuse „doi dragoni[14] ieșind din rând și alergând cât au putut de repede pentru a se îneca în Nil". Un general de brigadă deosebit de promițător și-a zburat creierii de disperare după ce se exprimase cu amărăciune despre proasta organizare a expediției și despre costurile umane mari înregistrate până în acel moment.[*] Ulterior, când se afla în exil pe insula Sfânta Elena, gândindu-se la campania din Egipt, Napoleon avea să dea vina pentru eșecul acesteia pe oamenii săi: „Acest gen de război a fost și mai greu pentru ei[15], deoarece era în contrast vădit cu plăcerile oferite de piețele și cazinourile italiene".

Fără cai, cavaleriștii se simțeau extrem de frustrați și de furioși. Detestau graba și lipsa de pregătire. Dumas a fost cuprins de o dispoziție deosebit de sumbră, iar doctorul Desgenettes își amintește că „el și-a aruncat pe jos pălăria[16] și a călcat-o în

[*] La vârsta de douăzeci și opt de ani, generalul Étienne-François Mireur era cel mai tânăr dintre brigadierii de cavalerie ai lui Dumas, dar era și doctor. Cu șase ani înainte, imediat după absolvirea celei mai bune școli medicale din Franța, Mireur se angajase voluntar în armata revoluționară din Marsilia, unde dobândise un renume ciudat: se spunea că fusese primul care dăduse exemplu camarazilor voluntari cântând imnul revoluționar[17] recent scris, și îl cântase cu atâta entuziasm, încât cântecul a ajuns să fie cunoscut după numele locului în care Mireur și ceilalți voluntari îl intonaseră – „Marseilleza". Însă tot ce mai rămăsese din acel entuziasm l-a părăsit pe Mireur în timpul marșului de la Alexandria, iar, într-o zi de la începutul lui iulie, după cum nota sec un cronicar al expediției, Mireur „înainte de apariția zorilor, s-a urcat pe cal, a călărit spre deșert și și-a spulberat creierii"[18]. O altă relatare susține că Mireur și-a pus viața în pericol nerespectând ordinele și că practic s-a lăsat împușcat de beduini. (n.a.)

picioare și, într-un torent de exclamații de nemulțumire, le-a spus soldaților că [guvernul] îi deportase acolo pentru că îl urau pe comandantul lor, deoarece se temeau de el". Exista un grăunte de adevăr în acele cuvinte – deși, ulterior. Dumas probabil că a regretat că se exprimase atât de nesăbuit.

Într-o seară, după ce își stabiliseră tabăra la Damanhur, Dumas a făcut rost de câteva fructe coapte, atât de generos, delicioase și care potoleau setea, încât oamenii începuseră să le numească „sfinții pepeni"[19]. El i-a invitat pe câțiva din colegii săi generali[20] – Lannes, Desaix și pe tânărul Joachim Murat – în cortul său, pentru a le oferi și lor. Discuția a atins și subiectul esențial al acelor momente[21]: Ce căutau ei acolo? Guvernul intenționase să îi arunce într-o capcană în deșert? Napoleon era o victimă sau chiar arhitectul acelui complot? Cei prezenți au analizat și posibilitatea de a-i spune comandantului suprem că armata nu va merge mai departe de Cairo.

După cum va scrie mai târziu doctorul Desgenettes, în memoriile sale, unul dintre numeroșii informatori ai lui Napoleon a auzit tot[22] ce s-a discutat la acea întâlnire. Alexandre Dumas va realiza o versiune foarte precisă a incidentului, culegând amănunte de la bătrâni soldați care se aflaseră acolo când tatăl lui comisese acel primejdios pas spre acuzația de insubordonare:

> Singurul scop al acelei adunări fusese de a mânca trei pepeni[23] în cortul tatei, însă discuția a căpătat curând nuanțe politice, când generalii au început să-și exprime nemulțumirile.
>
> De ce venisem în acea țară blestemată – care devorase orice potențial cuceritor, începând cu Cambise al II-lea și terminând cu Ludovic cel Sfânt? Ne aflam acolo pentru a înființa o colonie? De ce am lăsat în urmă soarele cald și blând, pădurile întinse și câmpiile fertile ale Franței pentru acest cer de foc, pentru acest deșert fără pic de umbră și aceste câmpii pârjolite? Bonaparte spera să creeze o nouă monarhie, așa cum procedaseră guvernatorii romani din Antichitate? Putea măcar să îi consulte pe ceilalți generali dacă doresc să fie comandanți ai acestei noi satrapii. Acel lucru putea să-i fi atras pe liberții și sclavii din armatele antice, dar

nu și pe patrioții din 1792, care nu erau slugile unui singur om, ci soldații unei națiuni.

Ce erau acele critici, dacă nu mârâieli inofensive stârnite de starea de încordare? Ori era deja vorba de o răzvrătire împotriva ambițiilor manifestate de viitorul conducător al unei lovituri de stat? Nici generalii nu ar fi știut cum să răspundă, însă exact asta i-a raportat lui Bonaparte generalul care fusese cel mai vehement când afirmase că pepenii tatei erau delicioși, iar motivele lui Napoleon putrede.

*

Armata franceză a continuat să mărșăluiască spre sud-est, îndreptându-se către Cairo. Ajungând în următoarea zi la Nil, soldații și-au potolit setea și au fost imediat loviți de dizenterie. Mai gravă a fost suferința care le-a afectat ochii: mergând prin bazinul uscat al Nilului, mii de soldați au început să se plângă de înroșire, usturimi și inflamarea unuia sau a ambilor ochi, deseori înregistrându-se scurgeri de puroi. Şi-au dat seama că așa se explica de ce atât de mulți localnici aveau unul sau ambii ochi opaci, lăptoși. Francezii au numit această boală „orbire egipteană“[24], iar ea a devenit cea mai cumplită calamitate a expediției, mii de soldați orbind parțial sau chiar total.* În ciuda avertismentului lansat de Napoleon că „mamelucii sunt dușmanii voștri[25], nu locuitorii“, soldații au început să nesocotească ordinul de a nu jefui[26]. Comandanții nu au avut obiecțiuni, deoarece nici nu se putea vorbi de aprovizionarea soldaților.

„Nu îți poți imagina cât de obositoare sunt marșurile“, îi va scrie Dumas prietenului său Kléber, aflat în Alexandria, „mai tot timpul fără hrană, siliți să șterpelim ceea ce diviziile care au trecut înaintea noastră au lăsat în satele oribile pe care le-au jefuit.“[27]

* Unii doctori francezi au presupus, în mod greșit, că orbirea egipteană (pe care ei au denumit-o „oftalmie egipteană“, sau „ophthalmia militaris“) era produsă de clima deșertică. Dezbaterea privind adevărata cauză a afecțiunii – la care au participat și medici britanici – a contribuit la apariția oftalmologiei[28] ca ramură a medicinei (n.a.)

Lucru destul de ciudat, nici un sătean nu îi întâmpina pe francezi ca pe niște eliberatori. Pretutindeni, populația părea pregătită să opună rezistență. Generalul Berthier[29] a fost martor când o țărancă, ținându-și copilul în brațe, s-a apropiat și, fulgerător, l-a înțepat pe un aghiotant în ochi cu un foarfece. Dumas îi scria lui Kléber că erau „hărțuiți, tot timpul cât am mărșăluit, de hoarde de hoți numiți beduini, care au ucis oameni și ofițeri de-ai noștri, aflați la doar douăzeci și cinci de pași de coloană. Géroret, aghiotantul generalului Dugua, a fost ucis alaltăieri în acest fel, când ducea ordine pentru un pluton de grenadieri, la distanță de un foc de armă de tabără".

Armata franceză a înfruntat curând dușmanul oficial[30] într-un fel încăierare pe data de 13 iulie, ucigând trei sute de mameluci și respingându-alți patru mii. Napoleon și-a imaginat că nu vor mai avea de purtat nici o bătălie până la Cairo. Însă, pe 21 iulie, după un marș de treisprezece ore care începuse la ora 2 dimineața și se încheiase după-amiaza, în jurul orei 3, francezii au ajuns, în cele din urmă, în locul unde trebuiau să poarte lupta decisivă[31]: mii de călăreți mameluci i-au înfruntat cu săbiile lor sclipitoare, în soarele din toiul după-amiezii.

„Mamelucii au mult curaj"[32], îi va scrie Dumas sec lui Kléber după încheierea bătăliei.

Călăreții purtau vestoane viu colorate din mătase brodată, având mânecile împodobite cu mărgele din fildeș și pietre prețioase. Fiecare avea pistol la brâu, trombloane[*], pumnale și renumita sabie mamelucă[33], o armă cu lama curbată care putea tăia capul unui om dintr-o lovitură.[**]

Unul dintre ofițerii francezi și-a exprimat uimirea văzându-i pe acei oameni „îmbrăcați în armuri sclipitoare[34], înfrumusețate cu aur și pietre prețioase, purtând costume diferite, multicolore, unii având capetele împodobite cu turbane cu pene și alții

[*] Pușcă foarte scurtă a cărei țeavă avea gura răsfrântă ca la trompetă. (n.red.)

[**] Sabia mamelucă era considerată perfect echilibrată, astfel că, la cincizeci de ani după expediția egipteană, a fost adoptată ca arma oficială a cavaleriei în majoritatea marilor armate occidentale, iar, în prezent, este sabia oficială a trupelor de pușcași marini ai SUA. (n.a.)

cu coifuri aurite. Sunt înarmați cu săbii, sulițe, măciuci, arcuri cu săgeți, muschete, trombloane și pumnale. Fiecare are asupra lui trei pistoale... Bogăția și noutatea acestui spectacol a făcut o vie impresie asupra soldaților noștri; din acel moment, au început să se gândească numai la prăzile de război."

Pe de altă parte, mamelucii nu puteau lua în serios acea nouă amenințare. Îi respinseseră pe mongoli când nici o altă forță militară nu reușise acest lucru. Fiecare luptător mameluc învățase arta războiului din copilărie, deprinzând o tradiție veche de aproape zece secole[35]. Pentru ei, acei francezi nu erau decât niște lachei fără Dumnezeu, îmbrăcați în uniforme identice.

Francezii erau în număr de aproximativ douăzeci și cinci de mii. Estimările privind numărul mamelucilor care îi înfruntau diferă foarte mult, deși istoricii folosesc cifrele oferite de Napoleon: douăsprezece mii de luptători mameluci, fiecare având trei sau patru slujitori înarmați, opt mii de beduini, și douăsprezece mii de ieniceri (pedestrași otomani). Slujitorii luptătorilor mameluci îi însoțeau în luptă, încărcându-le pistoalele și înmânându-le arma potrivită, amintind de băieții care aleg crosele pentru jucătorii de golf. Războinicii erau urmați de muzicanți, care cântau la fluiere și tamburine, precum și de mulțimi de femei și de copii care veneau să vadă cum sunt uciși necredincioșii.

Soldații francezi s-au așezat în careuri, cu adâncimea de șase rânduri; era o formațiune care avea scopul de a rezista și de a respinge șarjele de cavalerie. Şirurile de infanteriști au format un fel de fortăreață umană. În centrul fiecărui careu, Dumas și Murat au dispus cavaleriștii, cu muniție și rezerve de muniție. Artileria era plasată în fiecare colț al careului.

Călăreții mameluci au atacat careurile franceze în șarje puternice, dar dezorganizate, fiecare luptător azvârlindu-se spre dușman ca un tanc. Dacă ar fi reușit să izoleze grupuri de cinci, zece sau chiar doisprezece soldați francezi, aceste mașini umane de luptă i-ar fi învins cu ușurință. Dacă s-ar fi coordonat într-o șarjă modernă de cavalerie, ar fi reușit să destrame careurile. Însă, așa, nu au reușit să străpungă nici un careu. În ciuda moralului scăzut și a faptului că nu dormiseră toată noaptea, soldații

francezi au dat dovadă de o disciplină remarcabilă și au deschis focul când au văzut sutele de războinici înspăimântători atacându-i, cu săbiile lor legendare pregătite să le reteze capetele, așteptând momentul potrivit când tirurile de armă se dezlănțuiau cu efect maxim. „Plumbii incandescenți[36] porniți din muschetele noastre străpungeau uniformele lor bogate, care fluturau ușoare ca fulgul, brodate cu aur și argint", își amintea un soldat.

Mamelucii nu înregistraseră vreodată vreun eșec în șarjele lor de cavalerie. Acum au dat greș în mod repetat. Soldați francezi loviți erau trași în interiorul careului și înlocuiți. Careurile franceze nu s-au urnit din loc, în vreme ce călărețiii mameluci au continuat să atace cu un curaj inutil. În acest timp, artileria franceză a bombardat ariergarda mamelucilor, iar altă divizie a încercat să le taie calea spre fortificații și să împiedice orice posibilă retragere.

Dându-și seama că francezii încercau să-i prindă în capcană, mamelucii au hotărât să execute un ultim atac asupra a două dintre careurile franceze. Mii de războinici s-au năpustit spre ele, dar ambele au rezistat. Francezii au contraatacat la baionetă și i-au azvârlit pe mameluci în Nil, unde se spune că s-au înecat peste o mie. Cu toate acestea, mii de mameluci s-au retras în deșert, unde, deși au fost urmăriți de Dumas și de Murat, au scăpat spre sud, în Egiptul Superior, pentru a se regrupa. După plecarea francezilor, mamelucii au încercat să recâștige puterea asupra țării, dar în zadar. Invazia lui Napoleon a tras cortina peste ei – așa cum, în mod ironic, invazia cruciaților Sfântului Ludovic, din 1248, marcase începutul dominației lor asupra Egiptului.

Francezii vor numi această înfruntare Bătălia de la Piramide, deși piramidele de la Gizeh erau foarte departe, nefiind deloc vizibile în timpul bătăliei[37]. (Ilustrațiile care prezintă Marea Piramidă dominând lupta au reprezentat fie propagandă, pe care Napoleon a încurajat-o cu mari eforturi, fie fantezii orientaliste.) În ciuda implicațiilor înfrângerii mamelucilor, după bătălie, Napoleon a părut mai curând uimit de suvenirele pe care aceștia le lăsaseră pe sau în apropierea câmpului de bătălie; „carpete, porțelanuri, argintărie[38], din abundență. În zilele care au urmat bătăliei, soldații au avut de lucru, pescuind din Nil cadavrele,

multe dintre acestea aveau câte două sau trei sute de monede de aur asupra lor".

*

La sfârșitul secolului al XVIII-lea, Cairo era un oraș cu aproximativ 250 000 de locuitori, însă, când au pătruns în marș în oraș, francezii au găsit străzile pustii, deoarece, în absența mamelucilor, oamenii au fost prea temători să apară pentru a-i vedea pe cuceritori. Primii care au ieșit au fost europenii. Un farmacist italian i-a spus unui ofițer francez că liderii mamelucilor îi amenințaseră pe locuitorii orașului că „necredincioșii care au venit să lupte[39] cu voi au unghiile de la mâini lungi de treizeci de centimetri, guri enorme și ochi feroce. Sunt sălbatici posedați de diavol și participă la bătălii legați între ei cu lanțuri". În schimb, după cum constata cu stupoare cronicarul Al Jabarti (a cărui relatare privind expediția rămâne cea mai serioasă sursă în afara celor franceze), „soldații francezi au mers pe străzile[40] orașului Cairo neînarmați și nu au molestat pe nimeni". Iar francezii doreau să fie bine primiți: „Au glumit cu oamenii și au cumpărat cele de trebuință la prețuri foarte mari. Au plătit un dolar [egiptean] o găină, paisprezece *paras* un ou – cu alte cuvinte, ceea ce ar fi plătit în propria țară... Datorită lor, dughenele și cafenelele s-au redeschis".

Ca de obicei, Napoleon a ordonat demararea în viteză de reforme sociale și politice. După câteva săptămâni, francezii au organizat strângerea gunoaielor, au înființat spitale[41] și au iluminat străzile, cerând ca fiecare casă să țină un felinar aprins în exterior, în fiecare noapte. Au construit mori și fabrici de pâine, astfel că egiptenii au putut învăța să producă pâine franțuzească. Savanții și inginerii s-au pus pe treabă și au cartografiat orașul și au realizat desene ale tuturor monumentelor și ale clădirilor importante. Au măsurat Sfinxul și au făcut cercetări în interiorul Marii Piramide[42], tulburând miile de lilieci care dormeau aici.

Dacă în Italia și Malta călcase religia în picioare, în Egipt, Napoleon a adoptat o nouă strategie. Aici, a calculat cu cinism că trebuia considerat un trimis al Profetului, de aceea a emis o proclamație bine gândită către poporul egiptean, tipărită în arabă, cu ajutorul mașinii furate de la Vatican. Au fost tipărite patru mii de

exemplare[43] în arabă, turcă și franceză; proclamația ataca „acea bandă de sclavi“[44], mamelucii, calificându-i drept uzurpatori, și dorea să dovedească faptul că gloria lui Napoleon și a profetului Mahomed mergeau mână în mână.

În franceză, proclamația suna astfel: „Spuneți-le oamenilor că francezii sunt... adevărați prieteni[45] ai musulmanilor! Dovada este că au mers la Roma și au distrus tronul papei, care i-a aţâțat mereu pe creștini să pornească război împotriva musulmanilor.“ Însă, în broșura în limba arabă, „adevăraţii prieteni ai musulmanilor“ se tradusese prin „adevărați musulmani“ – o provocare îndrăzneață pe care cititorii arabi au condamnat-o imediat.

Proclamația lui Napoleon și comunicatele ulterioare au fost traduse de savanții arabiști, care au întâmpinat dificultăți[46], deoarece multe concepte revoluționare, pur și simplu, nu aveau echivalent în limba arabă. Pentru a înrăutăți situația, acești intelectuali au fost sprijiniți la traducere de vorbitori de arabă malteză care se alăturaseră expediției. Însă araba malteză era un dialect anacronic și izolat, care avea prea puține lucruri în comun cu araba vorbită în Egipt, iar unele greșeli și capcane de traducere au făcut proclamațiile franceze să li se pară ridicole egiptenilor.

Clericii din Cairo s-au oferit să emită o fatwa[47] prin care să îl recunoască pe Napoleon drept cârmuitor legitim al Egiptului – cu condiția ca toată armata franceză să se convertească oficial la islamism. Napoleon chiar a analizat oferta, dar, când a devenit clar că solicitarea muftiilor includea circumcizia în masă și renunțarea totală la alcool, planul de convertire a fost abandonat.

*

Pentru miile de ofițeri și de soldați francezi care ocupaseră Cairo, situația nu promitea mai deloc glorie. Le lipsea tot ce ținea de stilul lor de viață: Europa, Revoluția, campaniile din Italia sau de pe Rin, Malta – toate acestea erau preferabile decât să fie blocați într-un oraș bântuit de boli, înconjurați de oameni ale căror intenții rămâneau de neînțeles, dar care, mai mult ca sigur, îi urau.

„Prietene, am sosit în sfârșit în țara[48] pe care am dorit-o atât de mult“, îi scria Dumas lui Kléber. „Dar, pentru numele lui Dumnezeu, e atât de departe de ceea ce ne-am imaginat. Acest oraș

nenorocit, Cairo, este populat de oameni leneși, care stau pe vine toată ziua în fața colibelor lor mizerabile, fumând, bând cafea sau mâncând pepeni și bând apă. Te poți rătăci cu ușurință o zi întreagă pe străduțele puturoase și înguste din această faimoasă capitală."

Lipsiți de proviziile de vin, soldații armatei de ocupație au făcut bere și au distilat alcool[49] din smochine și curmale, dar mulți au adoptat obiceiul local de a fuma hașiș și de a bea sucuri și ceaiuri infuzate cu hașiș. Permanenta stare de amețeală a soldaților a devenit o problemă atât de gravă pentru ocupanți, încât francezii vor da legi privind consumul de droguri și vor confisca și arde cantități impresionante de hașiș.

Într-o zi, pe nepregătite, comandantul suprem a dat buzna în biroul lui Dumas. La sfârșitul vieții, când își va dicta memoriile pe insula Sfânta Elena, Napoleon își va aminti cu o evidentă plăcere cum îl mustruluise pe bărbatul al cărui piept îi venea până la nas: „Propovăduiești răzvrătirea[50]! Bucură-te că nu îmi fac datoria, pentru că statura ta impunătoare nu te va împiedica să fii împușcat în două ore!"

Napoleon nu uita niciodată o jignire și îl înfuriaseră criticile ce i se aduseseră după Damanhur, când simțise că Dumas incita la revoltă. În rândul ofițerilor de cavalerie, temperamentul și glasul puternic ale lui Dumas erau legendare, fiind cel mai impunător și probabil cel mai respectat dintre ofițeri.* Probabil că Napoleon s-a gândit că, dacă îl disciplina pe Dumas, îi va reduce la tăcere pe ceilalți generali din Cairo. Însă faptul că și-a amintit acel incident decenii mai târziu, după ce imperiul său se prăbușise, sugerează că Dumas îl deranjase foarte mult.

De fapt, se înșela presupunând că existase o lipsă de loialitate din partea lui Dumas. Generali ca el au condus grație inspirației și, la fel ca Armata Continentală a lui Washington, au luptat mai

* Întâmplător, liderii grupului care se opuneau comportamentului lui Napoleon în cursul acelei expediții erau toți bărbați foarte înalți: alături de Dumas, generalul Kléber, geologul Déodat de Dolomieu și savantul politic Jean Tallien aveau peste 1,80 m[51] lucru remarcabil pentru acea vreme. Sensibilitatea firească a lui Napoleon în ceea ce privește statura trebuie să fi sporit odată cu înălțimea opozanților săi. (n.a.)

bine dacă au avut un motiv clar. Disciplina oarbă nu era necesară când cineva lupta pentru o cauză dreaptă.

Însă dăruirea lui Dumas față de idealurile republicane, față de națiunea sa și față de camarazi l-a lăsat rece pe comandantul suprem. Pentru el, alt gen de loialitate conta – cea față de el. Napoleon nu a fost un Cincinatus – el a fost un Cezar.

Deși, ulterior, Napoleon va părăsi Egiptul fără ca măcar să îi avertizeze pe generalii săi – lăsându-i să înfrunte iadul în deșert, în vreme ce el s-a întors în Franța pentru a-și urma destinul –, se aștepta ca aceștia să ajungă la un standard mult mai înalt de loialitate. Logica relației imperiale prindea formă, cu toate că Napoleon era încă, oficial vorbind, doar un general între generali.

La câteva zile după acea confruntare, Napoleon l-a convocat pe Dumas la cartierul general și a închis ușa. Alexandre Dumas ne prezintă această scenă (relatată mai târziu de tatăl său generalului Dermoncourt, confidentul lui):

> – Generale, te porți urât față de mine[52], și încerci să demoralizezi armata, i-a spus Napoleon. Știu tot ce s-a întâmplat la Damanhur... Sunt în stare să împușc un general la fel ca pe un toboșar.
>
> – Tot ce se poate, domnule general, a spus Dumas, dar cred că există unii oameni pe care nu i-ai împușca fără să te gândești bine.
>
> – Nu și dacă stau în calea planurilor mele!
>
> – Ascultă-mă, domnule general: acum o clipă vorbeai de disciplină; acum vorbești doar de persoana dumitale, a spus Dumas. Da, a existat acea întâlnire la Damanhur... [și] da, am spus acele lucruri, că pentru gloria și onoarea patriei mele aș fi în stare să înconjor pământul, dar, dacă ar fi vorba de capriciile dumitale, m-aș opri după primul pas...
>
> – Dumas, așadar tu îți împarți mintea în două: pui Franța de o parte și pe mine, pe de alta.
>
> – Cred că interesele Franței trebuie să vină înaintea celor ale unui singur om, indiferent cât de mare ar fi el... Cred că soarta unei națiuni nu se poate supune aceleia a unui singur om.
>
> – Așadar, ești pregătit să te desparți de mine?
>
> – E posibil, dar nu sunt de acord cu dictatorii, iar cu Sulla cu atât mai puțin decât cu Cezar.

– Și ceri...?

– Întoarcerea în Franța cu primul prilej care mi se oferă.

– Promit să nu pun nici o piedică în calea plecării tale, a spus Bonaparte.

– Îți mulțumesc, domnule general, este singura favoare pe care v-o solicit.

În timp ce Dumas ieșea, Bonaparte a mormăit: „Orb este acela care nu crede în destinul meu!"

O relatare diferită[53] a respectivei discuții vine din partea doctorului Desgenettes, care știa totul de la Napoleon. Varianta lui Napoleon este interesantă prin descrierea fidelă a nuanțelor psihologice aflate în joc, deoarece el și-a dat seama imediat cât de vulnerabil devenea Dumas din cauza idealismului său. Doctorul Desgenettes și-a amintit că Napoleon a deschis discuția întrebându-l ce părere avea despre generalul Dumas.

„Că el face dovada amestecului[54] dintre firea cea mai bună și plăcută și ferocitatea de care este capabil un soldat", a răspuns doctorul. La care, amintindu-și de ceea ce credea că reprezenta subminarea planului său de către Dumas, Napoleon a spus că îi zisese lui Dumas că dacă el „ar fi fost îndeajuns de ghinionist să îmi spună că nu merge mai departe de Cairo, l-aș fi împușcat fără nici o formalitate. Cu o atitudine respectuoasă, Dumas a acceptat", a continuat Napoleon, „dar eu am adăugat: «Când această misiune va fi îndeplinită, voi pune să fii judecat de grenadierii armatei și îți voi mânji amintirea.» Atunci [Dumas] a început să suspine și a vărsat valuri de lacrimi." Napoleon i-a spus, totuși, doctorului Desgenettes că și-a adus aminte de „frumoasa lui faptă de armă, când [Dumas] a acționat singur și, aflat la capătul unui pod, a oprit o coloană de cavalerie, și atunci m-am liniștit imediat." Însă, Napoleon a spus că el nu se opunea plecării lui Dumas din Egipt – „Să-și manifeste altundeva delirul său republican și furiile trecătoare."

*

În acest timp, pe mare, aflând misterul locului unde se afla flota franceză, amiralul Nelson a fost cuprins de furie. Situația îl făcuse să devină bătaia de joc a Angliei. Un ziar londonez îi descria starea de spirit: „Este cât se poate de neobișnuit[55] că o flotă de aproape 400 de nave, care se desfășoară cale de multe leghe, a reușit să treacă neobservată de flota noastră atât de multă vreme“. Nelson deja îi disprețuia pe Napoleon[56] și pe francezii revoluționari, la fel ca orice marinar englez, însă atingerea adusă reputației lui din cauză că nu reperase armada franceză a făcut ca dorința lui de a o descoperi și de a o distruge să fie mai aprigă decât oricând. În ziua de 28 iulie, ca urmare a unor zvonuri false[57] privind un atac francez asupra Cretei, britanicii au primit în sfârșit informații verificate din partea guvernatorului otoman al insulei: în acele momente, Napoleon se afla în Alexandria. Flota lui Nelson a ridicat imediat pânzele.

Fregatele care se rupseseră de escadra lui Nelson, în luna mai, rătăciseră în tot acest timp prin Mediterana. Francezii le zăriseră în largul coastei Alexandriei cu doar opt zile înainte de Bătălia de pe Nil – un avertisment înfiorător care i-ar fi putut salva dacă nu l-ar fi ignorat. În ziua de 1 august 1798, la ora 2.30 după-amiaza, când armata franceză se dedica ocupării temeinice a orașului Cairo, de pe navele lui Nelson s-au înălțat urale când oamenii au văzut în cele din urmă flota lui Napoleon, aliniată la ancoră în Golful Abukir.

Un francez care era de cart a zărit primul navele lui Nelson, în jurul orei 2 după-amiaza, tocmai când începuseră să dea ocol micuței insule Abukir, aflată la capătul bancului de nisip. Amiralul Brueys a considerat că britanicii nu aveau cum să aducă suficiente nave în golf, până la apusul soarelui, pentru a putea declanșa un atac în siguranță. Războiul naval se desfășura cu pași de melc, la sfârșitul secolului al XVIII-lea, astfel că navelor le trebuiau ore bune pentru a se pregăti de bătălie. Printre probleme se număra și faptul că, în acele ultime zile ale velelor pătrate, corăbiile puteau foarte bine să navigheze în travers față de vânt ori în direcția vântului, însă nu aveau posibilitatea de a se deplasa împotriva

vântului. Aceasta a fost una dintre problemele pe care le-a întâmpinat flota britanică când a intrat în Golful Abukir. Cealaltă problemă a fost să își așeze navele într-o poziție avantajoasă față de flota franceză. Forța de foc a navelor din secolul al XVIII-lea era concentrată pe părțile laterale, unde se aflau mai multe punți dotate cu tunuri de mare calibru. Navele erau împărțite în funcție de numărul de tunuri grele, dar și de numărul de punți care le adăposteau. Cel mai mare vas din escadra lui Nelson avea 74 de tunuri; nava franceză *Guillaume Tell*, pe care sosise Dumas în Egipt, avea 80 de tunuri, ceea ce însemna aproape media pentru armadă; uriașa navă-pavilion *Orient* avea 120 de tunuri. Pentru a scufunda sau a captura armada franceză, flota lui Nelson, relativ depășită în privința numărului de tunuri, trebuia să găsească poziția cea mai bună din care să deschidă focul.

În timp ce navele britanice continuau să pătrundă în golf, mulți dintre ofițerii și marinarii francezi încă se aflau pe țărm, săpând puțuri pentru a aproviziona flota cu apă. Amiralul francez își ancorase navele foarte aproape de bancurile de nisip, fiind sigur că inamicul nu va risca să facă manevre în culoarul îngust și cu apă mică dintre navele franceze și țărm, astfel încât să poată trage dinspre partea aflată către uscat. Majoritatea tunurilor franceze de pe corăbii care loveau spre țărm nici măcar nu fuseseră montate pentru bătălie. Pe de altă parte, Brueys a considerat că Nelson nu va fi chiar atât de nechibzuit să încerce ceva în condițiile înșelătoare pe care le aducea seara. Pentru a se evita să deschidă focul împotriva propriilor nave, corăbiile epocii amânau, de obicei, lupta până în zori. Cu toate acestea, la fel ca Napoleon, Nelson s-a arătat prea puțin prevăzător[58] și chiar a nesocotit tactica obișnuită[59], convențională. Își numea căpitanii de sub comanda lui Banda Fraților și se aștepta ca aceștia să își îndeplinească misiunile în mod ingenios.

După câteva ore de manevre tensionate și focuri de tun trase prin aerul înțesat de fum al mării, unul dintre căpitanii lui Nelson a descoperit o breșă între ancorele a două nave franceze și a socotit că avea mărimea necesară pentru a putea trece prin ea. Câteva dintre navele principale ale flotei franceze, inclusiv *Orient*, aveau

să se trezească împresurate după ce navele de lupte britanice au reușit să facă manevre pentru a se pune pe poziție de tragere între linia franceză și bancurile de nisip periculoase. Probabil că Brueys și-a dat seama de greșeala comisă, însă a fost prea târziu.

Francezii au tras primii în acea confruntare, iar flăcările scoase de tunuri au luminat cerul deasupra Golfului Abukir. Formidabila flotă franceză a luptat cu ardoare – chiar Nelson era să fie ucis când o bucată de șrapnel l-a lovit în cap. Însă poziția franceză era nesigură, iar vântul se întorsese în favoarea britanicilor, oferindu-le mai multe posibilități de manevre decât francezilor, ale căror pânze erau contra vântului.

După un schimb de focuri de câteva ore, *Leander*, cea mai mică navă a lui Nelson, a pătruns printr-o breșă deschisă când nava franceză *Peuple Souverain* s-a retras din calea asaltului britanic viguros. Apoi, fără să eșueze, *Leander* a reușit să se furișeze prin porțiunea îngustă de apă care separa flota franceză de bancurile de nisip. De acolo, a declanșat un baraj de focuri de tun împotriva impozantei nave *Orient*, cu 120 de tunuri, avariind în același timp nava franceză care se afla între ele, *Franklin,* botezată astfel după numele ambasadorului pasionat de electricitate. Alte două nave britanice i s-au alăturat lui *Leander* și, împreună, cele trei au înconjurat *Orient*.

Chiar dacă o mare parte a echipajului său era absentă și jumătate dintre tunuri rămăseseră nemontate, *Orient* era mult mai mare și mai bine dotată ca forță de foc decât navele britanice, astfel că, la început, a rezistat cu succes atacului. „*Orient* aproape că a distrus[60] două dintre navele noastre cu 74 de tunuri, mai precis *Bellerophon* și *Majestic*, și fără îndoială că ar fi produs și mai multe pagube“, nota un miciman* britanic, însă marinarii francezi „vopsiseră nava și, cu neglijența tipic franțuzească, lăsaseră gălețile cu vopsea pe puntea mediană“. Uleiul din găleți, împreună cu terebentina au luat foc în timp ce ploaia loviturilor de tun cădea asupra punții. Când britanicii au văzut flăcările infernale dansând la pupa uriașei nave, și-au concentrat loviturile asupra acelei ținte

* Subofițer de marină (n.red.)

inflamabile. Incendiul s-a extins cu rapiditate, iar, în jurul orei 10 seara, el și-a croit drum spre depozitul de praf de pușcă și de muniții din cala navei *Orient*.

Cea mai mare navă din lume de la vremea aceea a explodat ca o bombă gigantică. Lemnul, armele și cadavrele au zburat atât de sus spre cerul nopții încât timpul a părut a se fi oprit până când totul a căzut în apă. Din Alexandria, aflată la cincisprezece kilometri depărtare, generalul Kléber a văzut o flacără mare țâșnind spre stele. („Când a explodat *Orient*[61], am putut distinge oameni zburând prin aer, tunuri, pânze și restul velaturii; întregul port a fost cuprins de flăcări, iar, în momentul exploziei, Alexandria a fost luminată", scria un ofițer francez, care putea vedea clar totul de pe o terasă din oraș.) Iar comoara luată de la Cavalerii de Malta, acumulată vreme de o mie de ani – lingouri de aur, pietre nestemate neprețuite, antichități, bogății pe care Napoleon contase pentru a finanța expediția – s-a dus la fundul Golfului Abukir. Monedele și bijuteriile cădeau ploaie împreună cu tunurile, lemnul aprins și membrele retezate, pe punțile navelor de război franceze și engleze, în timp ce echipajele acestora fugeau să-și caute adăpost. Nimic altceva din acea comoară nu va mai fi văzut decât după ce scufundătorii au început să scoată monede malteze, spaniole și franceze, la două sute de ani distanță.[*]

Una dintre navele franceze care a supraviețuit acelei bătălii a fost *Guillaume Tell*, pe care călătorise generalul Dumas până în Egipt. Ulterior, ea a fost capturată de britanici în largul coastelor insulei Malta.

---

[*] O examinare limitată a epavei navei *Orient*[62] s-a desfășurat în 1983, însă primul studiu minuțios al locului a început la 1 august 1998, exact la două sute de ani de la Bătălia de pe Nil. Din faimoasa comoară malteză, arheologii marini au descoperit monede bătute în Malta, Veneția, Spania, Franța, Portugalia și în Imperiul Otoman, ceea ce sugerează locul central deținut de Malta în comerțul mediteraneean. Cu toate acestea, nu s-a anunțat descoperirea sau recuperarea de valori extraordinar de mari. Oare acele bogății chiar existaseră acolo?[63] Deși domină părerea că bogățiile malteze jefuite de Napoleon s-au scufundat odată cu *Orient*, unii savanți susțin că o mare parte dintre ele fuseseră deja transferată la țărm și topite înainte de bătălie. (n.a.)

Capitolul 18

Visuri pârjolite

Bătălia de pe Nil s-a încheiat cu una dintre cele mai hotărâtoare victorii din istoria navală, întrerupând instantaneu comunicațiile și lanțul de aprovizionare dintre Franța și Egipt.

Când a fost informat de distrugerea flotei franceze, Napoleon și-a convocat generalii și le-a spus: „Acum nu avem altă șansă[1] decât să împlinim lucruri măreț... Mările pe care nu le stăpânim ne despart de patrie – dar nici o mare nu ne desparte de Africa sau de Asia“.[*] Însă prioritatea era mai curând supraviețuirea, nu cucerirea. Incapabili să se mai aprovizioneze, infanteriștii și cavaleriștii au căpătat un nou respect față de cei două sute de civili aflați între ei: savanții[2]. Până atunci, uniformele cvasimilitare ale acestora fuseseră luate în râs de soldați, însă, acum, când rămăseseră blocați în Egipt, grupul pestriț de oameni de știință, profesori, ingineri și artiști devenise marea speranță a Armatei Orientului în acea țară ostilă.

Printre cei mai străluciți și dăruiți dintre acești oameni s-a numărat Nicolas Conté[3], inginer autodidact, medic, pictor și inventator în vârstă de patruzeci și trei de ani, care, între numeroasele sale realizări patriotice, înființase prima forță aeriană din lume – „Brigada de Aerostate“ a armatei franceze. El transformase unul dintre vechile palate ale lui Ludovic al XVI-lea într-o bază aeriană, din care brigada lansa baloane militare care, la mijlocul anilor 1790, pluteau deasupra câmpurilor de bătălie de la frontiera

[*] Guvernatorii Companiei Britanice a Indiilor Orientale au tras altă concluzie privind impactul victoriei din Golful Abukir. După acea reușită, ei i-au acordat amiralului Nelson un premiu generos în bani[4], trăgând concluzia că salvase India. (n.a.)

Franței spionând manevrele trupelor dușmane. Napoleon îl luase pe Conté pentru a conduce trupele de aerostate ale expediției egiptene, însă, după scufundarea flotei, majoritatea baloanelor militare ajunseseră pe fundul golfului[5], împreună cu o mare parte a echipamentelor savantului.

Conté putea fi recunoscut după eșarfă care îi acoperea un ochi, pe care îl pierduse într-o explozie în timp ce făcea experimente cu hidrogen, cu care dorea să înlocuiască aerul cald din baloanele sale. Fără să se lase descurajat de situația în care se aflau, el a cutreierat orașul Cairo, oferindu-se să construiască pentru armată și civili diverse lucruri de care aveau nevoie. A construit o turnătorie și a refăcut uneltele și instrumentele care se pierduseră; a construit utilaje, fabrici, brutării, mori de vânt și echipamente pentru baterea de monedă și fabricarea de arme, instruind muncitori pentru a lucra în toate fabricile lui. Un alt savant a declarat că Nicolas Conté „avea toată știința în minte[6] și toată arta în mâini".

De asemenea, a construit de la zero noi baloane, ca parte a programului lui Napoleon de a-i impresiona pe locuitorii orașului Cairo cu demonstrații măreațe ale progresului tehnologic francez. Egiptenii s-au arătat curioși când s-a lansat primul balon[7], dar au rămas nedumeriți văzând că din el s-a revărsat deasupra orașului o ploaie de foi cu proclamații ale lui Napoleon. A doua lansare a făcut o impresie deosebit de proastă. „Mașina era confecționată din hârtie[8] și avea formă sferică; panourile care alcătuiau suprafața erau vopsite în patrioticul tricolor", relata *Le Courier d'Égypte*, ziarul oficial al expediției, descriind cum „atunci când locuitorii orașului au văzut marele glob înălțându-se singur, cei care se aflau în calea lui au fugit înspăimântați". Din păcate, după ce a ajuns în aer, sub privirile a 100 000 de spectatori, acea minune tehnologică a luat foc[9] – la urma urmelor, era realizată din hârtie și propulsată de un foc de la bord – și s-a prăbușit la pământ în flăcări. Din fericire nu avea echipaj la bord. Cronicarul Al Jabarti a exprimat părerea arabilor: „Francezii s-au simțit rușinați[10] de prăbușirea balonului. Pretenția lor că aparatul este ca un vas în care oamenii pot călători spre alte țări pentru a descoperi lucruri

noi... nu a părut a fi adevărată. Dimpotrivă, s-a dovedit a fi asemenea zmeielor pe care servitorii le înalță la sărbători și la ocazii fericite".

În afară de sprijinirea soldaților și a eforturilor de colonizare, celălalt motiv pentru aducerea savanților în Egipt – și principalul scop al expediției – a fost îmbogățirea cunoștințelor Occidentului despre cultura antică și despre Orientul Apropiat. Deși erau doar două sute față de cei cincizeci de mii de soldați, Napoleon a socotit că misiunea savanților era atât de importantă, încât, în toamna anului 1798, a dat ordin ca Dolomieu, Conté și restul învățaților să aibă un sediu permanent în inima orașului Cairo, dedicat „progresului și propagării Iluminismului în Egipt"[11]. Institutul Egiptului, așa cum a fost denumit, a făcut cercetări și a publicat lucrări de arheologie, științe naturale, dar și date istorice. Napoleon, care se considera intelectual și se mândrea cu titlul de membru al Academiei Franceze din Paris, a copleșit Institutul atât cu chestiuni importante, dar și minore[12]: Cum se poate purifica apa Nilului? Ce ar fi mai practic în Cairo, mori de vânt sau de apă? Cum ar putea fi adaptat codul civil și penal în Egipt, ce elemente ar trebui păstrate și eliminate? Exista posibilitatea de a face bere fără a folosi hamei?

Când am mers în Egipt pentru a căuta urme ale trecerii lui Dumas și ale expediției, am descoperit că, deși toate urmele uriașului efort militar dispăruseră în nisipuri, moștenirea lăsată de misiunea culturală și științifică a savanților era încă ciudat de vie, continuându-și existența în inima orașului Cairo modern. În spatele porților de piatră ale Institutului Francez de Arheologie Orientală, păzit de soldați purtând tricolorul, se remarca grădina îngrijită perfect și arhitectura neoclasică. Acolo am întâlnit tineri egipteni care tipăreau cărți de orientalistică folosind o mașină tipografică de dimensiunile unei încăperi și litere de tipar mobile – între care se numărau mici hieroglife din plumb –, și am urmărit bătrâni cosând cărți cu ace lungi și cu bobine de sfoară de mărimea unor popice. La câteva străzi depărtare, am descoperit chiar Institutul Egiptului, în clădirea folosită încă din perioada

revoluționară, plină cu aproape 200 000 de lucrări de istorie, geografie, știință și artă, supraviețuitoare ale războaielor mondiale și de revoluțiilor, plasând studierea lumii antice mai presus de conflictele lumii moderne și conferind și o notă pozitivă nefericitei încercări a lui Napoleon de a înființa în Egipt o colonie – cel puțin până în ziua de 17 decembrie 2011. În acea zi, când luptele izbucnite între protestatarii Primăverii Arabe și poliție s-au extins din Piața Tahrir, aflată în apropiere, Institutul a fost incendiat[13], iar flăcările au fost alimentate de miile de cărți, manuscrise și hărți neprețuite. Spre sfârșitul zilei, cea mai semnificativă moștenire lăsată de expediția franceză în Egipt fusese distrusă.*

*

Nu există dovezi privind modul în care a reacționat Alex Dumas după distrugerea flotei franceze, cu pierderi de aproape două mii de oameni, dar nu ne este greu să ne imaginăm[14]. Preocupat de menținerea ordinii în Cairo și confruntându-se cu permanenta amenințare pe care o reprezentau beduinii, în săptămânile de după dezastru, Dumas s-a străduit să procure cai pentru oamenii săi. A negociat cu grăjdari și cu negustori și cu șeici beduini, și a cumpărat cai, dar și cămile. Dragonii și cavaleriștii au fost dotați încetul cu încetul, unii primind armăsarii arabi magnifici pe care îi abandonaseră mamelucii.

Napoleon a considerat cavaleria vitală pentru a-i impresiona pe egipteni, care fuseseră conduși vreme de secole de soldați călare. Uneori, Dumas a făcut incursiuni în interiorul Egiptului de Sus, în urmărirea insurgenților mameluci sau a beduinilor. Alteori

* O dovadă a activității savanților s-a păstrat în monumentala lucrare în 23 de volume, numită *Description d'Égypte*[15], publicată între 1809 și 1828. Combinația dintre descrierea de peisaj și transcrieri de pe vremea faraonilor, dar și bătăliile purtate în deșert între soldații revoluționari și mamelucii medievali, toate împodobite cu vulturii imperiali ce amintesc de cei ai Romei, produce un efect aproape de științifico-fantastic – ca și cum acele volume ar fi fost lăsate de extratereștri, a căror viață a traversat atât perioadele antice, cât și moderne ale omenirii. Un exemplar original al *Description* se afla între cărțile care au ars în 2011, când Institutul a fost distrus. (n.a.)

s-a îndreptat spre deltă, unde drumurile și potecile de pe malurile Nilului erau încă periculoase. Oriunde, în afara celor două orașe, Cairo și Alexandria, soldații francezi erau o pradă pentru răpitori, insurgenți și bandiți.

Scrisorile pe care le-a scris Dumas în Egipt arată că se simțea din ce în ce mai frustrat. O scrisoare către Marie-Louise, pe care am găsit-o în seiful de la Villers-Cotterêts sună astfel:

> Cairo, 30 termidor[16], anul VI [17 august 1798]
> Fii fericită, dacă îți este cu putință, fiindcă pentru mine toate plăcerile au murit aici, cu excepția cazului în care voi mai vedea Franța, dar când?... Îmi doresc atât de mult să îți spun ce port în suflet, dar trebuie să rămân mut și să-mi suprim durerea. Îmbrățișează-o pe draga mea copilă, pe mama, pe tata [socrii săi, familia Labouret] și pe toate rudele și pe toți prietenii noștri.

Singurele scrisori ale lui Dumas din toamna anului 1798, pe care le-am mai putut găsi, sunt adresate generalului Kléber, aflat în Alexandria. Kléber – care împărtășea părerea lui Dumas despre Napoleon[17] – a rezumat memorabil misiunea acestuia de comandant afirmând că Bonaparte era „generalul care costă viața a 10 000 de soldați pe lună[18]“. Kléber a detestat felul în care Napoleon a folosit oamenii drept instrumente, fiind gata să trimită mii de oameni la moarte dacă acest lucru îi crea vreun avantaj. „E iubit[19]? Cum se poate asta?“, scria Kléber într-un jurnal. „El nu iubește pe nimeni. Dar crede că poate să compenseze asta cu promovări și cadouri.“ Ca și Dumas, Kléber credea cu sinceritate în idealurile anului 1789. Pentru ei, Napoleon conducea marea armată revoluționară franceză spre pieire.

Însă situația din Egipt – „Republica“ surogat menită să compenseze pierderile economice provocate de abolirea sclaviei din insulele producătoare de zahăr – trebuie să fi fost extrem de dureroasă pentru Dumas. Trecuse peste moștenirea sclaviei îmbrățișând idealurile fraternității și ale libertății. Cu toate acestea, mergând în afara orașului Cairo, vedea sclavi nubieni negri trudind în case și pe câmpuri și fiind vânduți în piețe. Deși comerțul cu africani

negri practicat de arabi era mai vechi decât cel european, el nu fusese niciodată pus la îndoială într-o societate ca aceea a Egiptului. „Caravana din Ethiopia a sosit la Cairo[20] pe uscat, de-a lungul Nilului, aducând 1 200 de sclavi negri de ambele sexe“, scria un caporal francez. „Umanitatea este revoltată de imaginea acestor victime ale cruzimii oamenilor. M-am cutremurat de oroare când am văzut sosirea acelor suflete chinuite, oameni aproape despuiați, înlănțuiți unul de altul, având o expresie sinistră pe chipurile lor întunecate, care au ajuns să fie vânduți ca niște vite.“

Egiptul se dezvoltase în baza sclaviei la orice nivel, chiar până în vârful societății, deoarece chiar și mamelucii din clasa dominantă fuseseră aduși acolo ca sclavi. Nu era misiunea lui Dumas să elibereze mii de sclavi africani care trăiau în mizerie prin locurile unde mergea. Însă misiunea armatei[21] nu era aceea de a elibera omenirea și de a aplica legile promulgate în 1794? „Am văzut[22] cum sclavia, ca un cancer uriaș, cuprinde tot globul“, afirmase un revoluționar. „Am văzut-o răspândind lințoliul morții peste lumea clasică și modernă, însă astăzi a răsunat clopotul justiției eterne, cuvintele solemne au fost rostite de glasul unui popor bun și puternic – sclavia este abolită!“

Și, totuși, exista sclavie, cât se poate de reală și vie în noua colonie franceză a Egiptului, iar comandantul suprem nu avea nici un interes să ia vreo măsură pentru rezolvarea problemei. Eliberarea sclavilor din Malta a fost una, pentru că Napoleon a intenționat să răstoarne ordinea locală existentă, iar sclavii de pe galere făceau parte din acea ordine (totodată, eliberând sclavii musulmani înainte de debarcarea în Egipt a lăsat o bună impresie în lumea musulmană). Era cu totul altceva în Egipt, unde voia să se slujească de ordinea locală pentru a-și consolida puterea. Unii soldați francezi și-au cumpărat sclavi negri[23] din piețele de acolo, încălcând astfel legea Republicii, o lege pe care și Napoleon o încălca fără să se sinchisească în acea țară aflată atât de departe de patrie. La un moment dat, chiar a ordonat procurarea a două mii de sclavi[24] care să fie încorporați ca soldați. Acești sclavi nu au putut fi obținuți, dar în jur de 150 de africani au intrat în rândurile armatei din Egipt ca parte a unei brigăzi speciale.

Aceștia vor fi dispersați, în cele din urmă, în diferite posturi, și grupați apoi împreună cu soldați negri din Caraibe, un soi de segregație care încălca garantarea de către Constituția Republicii a egalității rasiale.

*

În august 1798, într-un episod care putea să provină dintr-unul din romanele fiului său, s-a întâmplat ca generalul Dumas să descopere o comoară[25] din bijuterii și din aur – însă, din păcate, aici se încheie orice asemănare cu evenimentele din *Contele de Monte-Cristo*.

A găsit ascunzătoarea părăsită, aparținând probabil unui războinic mameluc, îngropată sub o casă din centrul orașului Cairo, casă de reparația căreia se ocupa. Deși Dumas condamnase jaful pe scară largă din nordul Italiei, acum își va schimba poziția principială în privința comorilor jefuite, cum posesorul acesteia fugise probabil în deșert sau poate nici nu mai era în viață.

Nu există nici o dovadă că Dumas ar fi avut remușcări pentru faptul că a luat comoara – pentru francezi era ușor să îi considere pe mameluci drept membri ai clasei aristocratice asupritoare și uzurpatori străini ai egiptenilor.[*] Însă el a predat comoara integral și, potrivit fiului său, i-a trimis lui Napoleon această înștiințare:

---

[*] Cu toate acestea, în ziua de 7 septembrie 1798, după distrugerea flotei, Napoleon decretase, de fapt, că toți tinerii mameluci între vârstele de opt și șaisprezece ani[26] se vor alătura armatei expediționare franceze, împreună cu sclavii acestora și slujitorii de aceeași vârstă, iar, în lunile următoare, aproximativ două sute de mameluci au fost integrați în armata franceză. Aceștia purtau un coif rigid de culoare roșie sau verde, cu un turban alb sau galben înfășurat la bază, un amestec între casca de infanterie a perioadei și un fes; semăna foarte mult cu un tort aniversar. În cele din urmă, aceștia îl vor urma pe Napoleon în Franța, iar, în anii imperiului, mamelucii imigranți vor lupta cu un curaj ieșit din comun în Bătălia de la Austerlitz, dar și în timpul campaniei din Rusia (unde le-au dovedit cazacilor cât de buni erau). În mod straniu, mamelucii care au ajuns în Franța i-au devenit extrem de loiali lui Napoleon – omul care le distrusese cultura și care pusese capăt domniei lor. În momentul Bătăliei de la Waterloo, mai existau doar patruzeci și unu de mameluci însă, în acea zi, ei au încercat o șarjă lipsită de sorți de izbândă împotriva careurilor alcătuite de cavaleria britanică – o stranie imagine în oglindă a șarjei originale, din cursul Bătăliei de la Piramide – pentru a-și apăra „împăratul". (n.a.)

Leopardul nu-și poate schimba petele[27] nici eu nu-mi pot schimba caracterul și principiile. Ca om onest, trebuie să vă mărturisesc faptul că am descoperit o comoară…

O pun la dispoziția dumneavoastră, reamintindu-vă că sunt părinte și nu dețin vreo avere.

Napoleon a fost fericit să accepte comoara, deoarece, în acea toamnă, armata avea nevoie urgentă de fonduri, mai ales după scufundarea prăzilor de război din Malta și după ce legăturile cu Franța fuseseră întrerupte. Cu excepția acestei note scurte, transmisă unuia dintre savanți în ziua de 23 august 1798, eu nu am reușit să descopăr nici o confirmare din partea lui Napoleon privind reținerile lui Dumas:

Către CETĂȚEANUL POUSSIELGUE[28]
Cartierul general, Cairo, 5 fructidor, anul VI

Generalul Dumas are cunoștință de casa unui bei unde se află o comoară îngropată. Consultați-vă cu el și stabiliți măsuri pentru recuperarea acesteia.

Bonaparte

Celălalt mare serviciu pe care Dumas i l-a făcut lui Napoleon a fost ajutorul dat pentru înăbușirea revoltei din Cairo[29]. Aceasta a izbucnit în principala moschee din Cairo, Al-Azhar, unde, vreme de câteva zile, mullahii repetaseră în predicile lor că francezii erau asupritori mai răi decât mamelucii, deoarece erau necredincioși. Prin urmare, răscoala a fost considerată sfântă și cerută de Dumnezeu și profetul Mahomed, au spus ei. În ciuda declarațiilor promusulmane făcute de Napoleon și a încercărilor lui de a se înscrie, împreună cu ceilalți deiști ai Revoluției în Coran – ori poate tocmai din această cauză – mulți egipteni din clasa de mijloc au fost gata să lupte împotriva francezilor. Revolta a izbucnit în ziua de 22 octombrie și, vreme de trei zile, s-au înregistrat crime, jafuri și incendieri, care au însângerat orașul.

După ce a salvat câțiva savanți de la Institut, unde se baricadaseră, Dumas a început să disperseze principalele grupuri rebele[30],

care se ascunseseră în moscheea Al-Azhar și care o transformaseră în cartierul lor general. În unele relatări ale evenimentelor, Dumas a intrat călare în moschee, în vreme ce rebelii care fugeau au strigat: „Îngerul! Îngerul!“[31] – crezând că acel călăreț negru era Îngerul Morții din Coran[32]. Alexandre Dumas a repetat povestea în memoriile sale, împreună cu următorul schimb de replici, conform căruia tatăl lui fusese întâmpinat călduros de Napoleon după înăbușirea rebeliunii:

> – *Bonjour*, Hercule, a spus el[33]. Ai doborât hidra.
> Și i-a întins mâna.
> – Domnilor, a continuat el, întorcându-se către suita sa, voi pune să se facă o pictură înfățișându-l în timp ce cucerește Marea Moschee. Dumas, ai pozat deja ca personaj principal.

Cu toate acestea, unsprezece ani mai târziu, când Napoleon îl va însărcina pe pictorul Girodet să realizeze celebra pictură *Revolta din Cairo*[34], care prezintă mulțimea din interorul moscheii, „personajul principalul“ – generalul Dumas – a fost șters – ori, mai curând, înlocuit de un dragon blond, cu ochi albaștri, călare pe un cal cabrat, având sabia ridicată, ca un ecou disprețuitor la adresa bine-cunoscutului eroism al lui Dumas. În altă pictură prezentând același episod[35], ofițerul care pătrunde în moschee cu sabia scoasă este chiar Napoleon.

*

În vara următoare, Napoleon a părăsit Cairo[36] fără să anunțe pe nimeni, fără surle și trâmbițe, și a revenit pe mare în Franța, lăsându-l pe Kléber, care tânjise foarte multă vreme să se întoarcă acasă, să preia comanda și să salveze ce se mai putea din nereușita operațiune egipteană. Napoleon nici măcar nu i-a spus direct lui Kléber că îi preda comanda supremă; i-a trimis instrucțiuni prin poștă. Auzind că Napoleon plecase în cursul nopții, se spune că generalul Kléber ar fi reacționat folosind acel limbaj dur pentru care îi era atât de drag prietenului său Dumas: „Ticălosul ne-a lăsat aici[37], plecând cu pantalonii pătați. O să ne întoarcem în

Franța și o să-i dăm cu rahatul peste nas". Însă Kléber nu a apucat să-și împlinească dorința: a fost înjunghiat mortal pe o stradă din Cairo, de către un student sirian plătit de otomani[38]. (Țeasta asasinului[39] a fost dusă în Franța, unde generații întregi de studenți care deprindeau frenologia* au examinat-o căutând indicii despre „pornirea spre a ucide" și „fanatism".)

Generalul Dumas a plecat din Egipt[40] în martie 1799 – fără îndoială măcinat de regrete pentru că îl lăsa acolo pe Kléber. Repetând în sens invers traseul făcut în primăvara precedentă, a călărit de la Cairo la Alexandria, pentru a găsi o corabie care să îl ducă acasă. Alături de el era generalul Jean-Baptiste Manscourt du Rozoy, cu care luptase împreună în asediul de la Mantova. Manscourt, un aristocrat, era cu aproximativ cincisprezece ani mai vârstnic decât Dumas, dar un companion amabil și inimos. Împreună, au mers în port și s-au interesat de o navă. Nu exista nici o navă militară care să navigheze spre Franța, dar acum se considera că traversarea se putea face și cu una civilă – cu cât atrăgea mai puțin atenția, cu atât mai bine.

Așa se face că Dumas, Manscourt și un alt pasager ilustru, savantul Déodat de Dolomieu, au ajuns să se îmbarce pe o corvetă veche numită *Belle Maltaise*[41]. Starea navei nu inspira încredere, însă ea se bucura de reputația de a fi una dintre cele mai bune rămase în portul Alexandria și, pe de altă parte, nu prea aveau de ales. Dumas i-a dat căpitanului, un marinar maltez, fonduri pentru reparațiile necesare călătoriei, însă, ulterior, avea să descopere că omul, pur și simplu, vârâse banii în buzunar.

La Cairo, Dumas vânduse mai tot ce avea și cumpărase unsprezece cai arabi; de asemenea, a cumpărat aproximativ două mii de kilograme de cafea arabică, pe care plănuia să o vândă în Franța. Şi-a încărcat pe corabie caii și cafeaua, împreună cu o colecție de săbii mameluce.

* Teorie conform căreia ar exista o relație directă între forma și mărimea diverselor regiuni ale creierului și ale craniului și facultățile psihice ale individului. (n.red.)

Alături de generali, de cai și de geolog, corabia era ocupată de pasageri maltezi și genovezi precum și de aproximativ patruzeci de soldați francezi răniți. Toți militarii sufereau de depresie, erau doborâți fizic și nu așteptau decât să se întoarcă acasă. Erau nerăbdători să vadă ancora ridicându-se.

Imediat înainte de plecare, Dumas a fost abordat de patru tineri ofițeri navali napolitani, care i-au spus că nava lor fusese scufundată de englezi și că încercau să găsească o navă care să îi ducă înapoi în Europa. El a aranjat ca aceștia să urce la bord.

Belle Maltaise a plecat din Alexandria în ziua de 7 martie 1799. În Villers-Cotterêts am găsit un bilet pe care Dumas îl trimisese cu două săptămâni înainte „cetățenei Dumas“:

> Iubita mea, am hotărât să mă întorc[42] în Franța. Această țară, cu clima ei solicitantă, mi-a influențat starea de sănătate în rău... Sper să urmez foarte curând [acestei scrisori].
>
> Dorința mea este să scap de englezi ca să îmbrățișez ceea ce îmi este cel mai drag pe lume.
>
> Prietenul tău pe viață,
>
> Alexandre Dumas

Acesta a fost ultimul mesaj scris și trimis de el vreme de mai bine de doi ani.

Capitolul 19

Prizonier al Armatei Sfintei Credin□e

Belle Maltaise a părăsit Egiptul în noaptea de 7 martie 1799. Nava părea bine înarmată și aprovizionată și, grație întunericului și vântului iute, a evitat crucișătoarele britanice străbătând până dimineață aproape patruzeci de leghe*[1]. În relatarea pe care Dumas o va scrie ulterior despre calvarul prin care a trecut – am găsit pagini de pergament pătate în seiful de la Villers-Cotterêts, fiecare rând fiind plin de cuvinte care exprimau furia sa, scrise elegant cu pana –, el afirmă că descoperise că, în realitate, „nava era o epavă". Acest lucru, nota el sec, „ne-a surprins chiar din prima noapte, deoarece începuse să ia apă peste tot". Pe vas se afla o singură barcă de salvare, în care încăpeau, probabil, douăsprezece persoane, iar la bord se îmbarcaseră 120 de oameni.

„După ce străbătusem deja 40 de leghe, cum vântul ne era potrivnic întoarcerii", scria Dumas, nu s-a putut face nimic altceva decât să se arunce peste bord tot ce era greu, inclusiv provizii, tunuri, apă potabilă, ancorele și cablurile navei. Dumas și-a sacrificat cele două mii de kilograme de cafea arabică, aruncându-le în valuri, și chiar majoritatea prețioșilor săi cai arabi. (Într-o scrisoare, Dolomieu avea să-l învinuiască ulterior pe Dumas[2] că șubrezise corabia prin tăierea unei grinzi, astfel încât caii lui să poată fi găzduiți la bord.) „Ca să nu ne scufundăm, am găsit de trebuință să aruncăm succesiv zece tunuri și nouă dintre caii arabi pe care îi îmbarcasem", scria Dumas.** „Însă, deși nava devenise mai ușoară", adăuga el,

* Circa 224 km. (n.tr.)

** Ca dovadă a ceea ce prețuiau oamenii, pasagerii nu și-au aruncat peste bord armele personale, deoarece, în baza unui inventar[5] pe care l-am găsit ulterior

A L P I I
MUNȚII DOLOMIȚI
IMPERIUL AUSTRIAC
REPUBLICA FRANCEZĂ
MILANO
REPUBLICA CISALPINĂ
Genova
REPUBLICA LIGURICĂ
IMPERIUL OTOMAN
Florența
Ancona
TOSCANA
STATELE PAPALE
(REPUBLICA ROMEI
1798–1799)
CORSICA
(teritoriu francez)
MAREA ADRIATICĂ
Roma
SARDINIA
Napoli
Brindisi
Taranto
GOLFUL TARANTO
REGATUL NEAPOLELUI
(REGATUL CELOR DOUĂ SICILII)/
REPUBLICA PARTENOPEANĂ
1799
MAREA MEDITERANĂ
Messina
SICILIA
MALTA
ITALIA, CIRCA 1799
0 KM 200

„primejdia sporise". Corveta, care avea coca spartă, a continuat să ia apă într-un ritm alarmant, mai ales după ce a izbucnit o furtună cumplită, care a adus ploaie și valuri mari.

Un bătrân marinar maltez le-a spus despre o tehnică pentru consolidarea cocii, pe care, la început, Dumas și Dolomieu au pus-o la îndoială, însă, în cele din urmă, au fost de acord să-l lase să încerce. Omul a cerut bani pentru a face acest lucru, chiar dacă astfel își salva și propria viață, pe lângă a celorlalți. Metoda presupunea scufundări făcute în cala vasului pentru a descoperi fisurile pentru a le umple continuu cu paie și diverse resturi. Marinarul a anunțat că nava nu lua apă doar printr-o gaură, ci prin mai multe, înșirate de-a lungul îmbinărilor de pe coca. Cumva, tehnica lui a dat rezultate, iar nivelul apei a scăzut și a redus infiltrațiile.

Corabia plină de găuri a navigat pe marea furtunoasă timp de peste o săptămână în această stare. Oamenii nu s-au confruntat doar cu pericolul de a se scufunda, ci și cu lipsa de hrană și de apă. Dolomieu se gândea deprimat că moartea lor va trece neobservată și că va rămâne nedescoperită. În conformitate cu cunoștințele științifice de meteorologie de la sfârșitul secolului al XVIII-lea[3], el scria mai târziu că „de multă vreme[4] echinocțiul nu a mai influențat vremea într-atât de mult".

S-a organizat o întâlnire între „marinarii francezi și străini" și căpitanul i-a convins pe toți că singurul lucru pe care îl aveau de făcut era să se îndrepte spre cel mai apropiat port. Şi, astfel, *Belle Maltaise* a intrat cu greu în Golful Taranto, care separa călcâiul de degetul Italiei, și a urmat vechile culoare comerciale cutreierate cândva de galerele romane și grecești. Orașul Taranto fusese cândva avanpostul colonial al statului-războinic Sparta în

al conținutului rămas pe vas, toți erau bine înarmați, chiar și când se aflau în pericol de scufundare, scoteau apa și luptau cu marea pentru a se salva: cel puțin treizeci și șapte de puști duble, patruzeci de săbii, douăzeci și șapte de baionete, douăzeci și unu de trombloane, douăzeci și șase de pistoale, două securi de luptă, câteva săbii mameluce și patru lăzi de lemn care aveau treizeci de grenade fiecare. (n.a.)

peninsula italică. Chiar și astăzi, ruinele anticului templu spartan închinat lui Poseidon[6] se numără printre cele mai pitorești locuri ale orașului, aflându-se mai jos de o fortăreață cenușie impunătoare, dar mai recentă.

*

„L-am trimis pe căpitanul vasului cu o scrisoare către guvernatorul orașului, în care am explicat motivele care mă obligaseră să mă apropii de acel teritoriu", va povesti Dumas. „Am cerut ajutor pentru a ieși din acea situație nefericită și ospitalitate până când vom putea repara vasul ca să ne continuăm drumul."

Până în urmă cu două luni, orașul Taranto aparținuse Regatului Neapolelui, peste care domneau un rege și o regină: Marie-Caroline – „Maria Carolina" –, sora mai mare a Mariei-Antoaneta, și soțul ei, Ferdinand, care urau Revoluția Franceză cu aceeași îndârjire ca orice alți monarhi. Însă ei fuseseră izgoniți de o revoltă a patrioților liberali, inspirați de francezi[7], iar în locul lor se instalase o republică sprijinită de Franța. Știrea privind acel eveniment ajunsese în Egipt[8] la mijlocul lunii februarie. Prin urmare, Dumas și oamenii lui erau siguri că vor fi lăsați să plece și se așteptau la o primire călduroasă.

„După o serie de furtuni foarte violente[9], una după alta, fără să avem prilejul să răsuflăm ușurați", după cum nota Dolomieu, „am fost cuprinși de o bucurie fără margini știind că ajunseserăm în Europa și crezând că scăpasem de orice primejdii, socotind că, în curând, vom vedea alți francezi, despre care presupuneam că stăpâneau Taranto."

Căpitanul a revenit și i-a dat lui Dumas vestea că guvernatorul îi va primi în oraș, dar că, mai întâi, trebuiau să stea în carantină. Solicitarea părea inofensivă; o epidemie de ciumă decimase armata franceză din Alexandria[10], iar un pasager de pe *Belle Maltaise* devenise ultima sa victimă[11].

Însă, încă din primele momente în care pasagerii de pe *Belle Maltaise* au fost aduși cu bărcile la țărm, francezii au început să simtă fiorii neliniștii. Bineînțeles că Dumas a simțit lovitura din

plin când a constatat că, în realitate, nu se aflau pe un teritoriu prietenos. „În locul tricolorului[12], am văzut drapele napolitane fluturând pe toate turnurile“, își amintea Dolomieu. Drapelele din port nu purtau simbolurile regatului Napoli, care fusese răsturnat, ci un simbol necunoscut, hibrid, pe care nici unul dintre francezi nu îl mai văzuse până atunci: crinul, vechiul însemn al regilor Bourboni, suprapus peste o cruce[13]. Era un amestec emblematic al celor două puteri pe care Revoluția le răsturnase: Coroana și Biserica.

Călătorii au fost supuși unei percheziții dure, urmată de interogatorii din partea unui șir nesfârșit de funcționari, oameni buni la toate, procurori și soldați înarmați cu lăncii și diverse arme, toți acționând potrivit unor ordine despre care nu se știa de unde provin. „Am fost interogați, percheziționați, dezarmați[14] și, pentru a ne pune în carantină, ne-au închis pe toți 120 într-un depozit mare“, scria Dolomieu. Atmosfera antifranceză era palpabilă. Un student de-al lui Dolomieu, care îl însoțise, a crezut că viețile le vor fi salvate de carantină: „Dacă ciuma nu l-ar fi lovit pe nici unul dintre noi[15]“, îi scria el bibliotecarului de la Institut d'Égypte, „am fi fost masacrați chiar în acea noapte.“ (Oamenii care se ocupau de ei i s-au părut a fi „sălbatici“.) Până în acel moment, călătorilor li se permisese să-și păstreze banii.

Desigur, mulți erau răniți și toți sufereau de malnutriție după zile întregi petrecute pe mare; erau înghesuiți într-un spațiu atât de strâmt, încât nimeni nu putea sta întins fără să îl deranjeze pe cel de alături. Însă, în ziua următoare, temnicerii lor i-au luat pe Dumas, Manscourt și Dolomieu din încăperea comună și le-au oferit celule personale. Ca orice altceva, acest lucru s-a făcut contra unei sume de bani. Dumas le-a explicat funcționarilor că la bord mai erau doi cai care aveau nevoie de hrană și de îngrijire, iar aceștia au fost de acord să facă acest lucru dacă le mai dădea bani. Mita era la ordinea zilei, pentru orice. Dumas le-a plătit gardienilor înainte pentru întreținerea cailor – deși va afla, mai târziu, că animalele fuseseră confiscate și nu aveau să-i fie înapoiate. (De remarcat, chiar dacă purtarea gardienilor devenea tot

mai îndrăzneață și mai agresivă, eliminând orice îndoială că erau mai curând temniceri decât gazde, că aceștia nu au confiscat, pur și simplu, toate bunurile și banii lui Dumas. Cultura mitei era probabil atât de adânc înrădăcinată, încât nimeni nu voia să întrerupă ciclul nesfârșit al cererilor și al extorcării.)

„Fusesem încântați de ceea ce crezuserăm că era un sincer bun venit", își amintea Dumas, „însă, sub masca umanității, se aflau planuri răuvoitoare și crime demne de guvernul napolitan." Erau reținuți de oameni cu „planuri răuvoitoare", însă, lucru deocamdată necunoscut de Dumas, acei oameni nu reprezentau nicidecum „guvernul napolitan", cel puțin nu în înțelesul obișnuit al cuvântului.

Regatul Napoli a avut o istorie ciudată și violentă[16], dar viața din regat nu fusese niciodată atât de stranie și de violentă ca în acele momente, în primăvara anului 1799. De fapt, dintre toate locurile din Europa, Dumas, Manscourt și Dolomieu nimeriseră, din întâmplare, în cel mai periculos dintre ele.

Regatul Napoli cuprindea tot sudul Italiei, până la granița cu Statele Papale (în 1799, Republica Romană, sprijinită de francezi). Era o monarhie destul de recentă: Ferdinand fusese suveranul său pe mai toată durata vieții, fiind precedat doar de tatăl său, Carol, care urcase pe tron în 1759. Înainte de aceasta, după prăbușirea Imperiului Roman, peste regiune, care fusese doar colonie sau posesiune, domniseră mai întâi bizantinii, apoi musulmanii, apoi normanzii, germanii, francezii și, în cele din urmă, spaniolii veniseră, la rândul lor, să stăpânească sudul Italiei, ori încercaseră să facă acest lucru. Din secolul al XVI-lea, acel regat fusese al spaniolilor, ale căror armate ocupaseră sudul Italiei în același timp în care Cortés cucerea Mexicul. Chiar și astăzi, mulți oameni, îndeosebi italienii din nord, susțin că sudul le reamintește mai curând de o țară latino-americană decât de un loc din Europa și, deși afirmația lor se dorește a fi o insultă, comparația se bazează pe o istorie foarte reală (simbolizată de acea noutate sud-americană, roșia, care a transformat atât de mult bucătăria Italiei de sud[17]). Din secolul al XV-lea până la începutul secolului al XVII-lea,

spaniolii au domnit peste Napoli și Taranto așa cum au făcut-o în Buenos Aires și Bogotá. Sub stăpânirea lor, capitala Napoli a rivalizat, pentru scurtă vreme, cu Parisul la categoria de cel mai mare oraș din Europa.

Însă, la începutul secolului al XVIII-lea, Madridul a pierdut coloniile din sudul Italiei și apoi, la mijlocul secolului, s-a declanșat o luptă pentru moștenire, care i-a oferit unei rude a regelui Spaniei șansa de a face schimb cu un ducat și de a transforma fosta Italie de sud într-un nou regat: Regatul Neapolelui. A fost ca și cum un tânăr Rege Soare ar fi preluat o republică bananieră. Napoli a devenit, totuși, centrul Iluminismului italian[18]; entuziasmul cultural și științific stârnit de săpăturile de la anticul Pompeii, aflat în apropiere, a făcut ca Napoli să devină unul dintre punctele de interes în Marelui Tur European[19].*

În 1759, fondatorul regatului a urcat scara regalității și a moștenit tronul Spaniei, astfel că i-a lăsat micul regat tot mai prosper fiului său Ferdinand, în vârstă de opt ani, care, la șaptesprezece ani, s-a căsătorit cu sora Mariei-Antoaneta. La fel de inteligentă din punct de vedere politic pe cât de frivolă era sora sa, regina Maria Carolina a născut pentru regatul din Napoli optsprezece copii, îndrumând, în același timp, geopolitica regatului într-o direcție radicală. La sfârșitul anilor 1770, l-a invitat pe expatriatul britanic sir John Acton[20] să devină ministrul marinei, presupunând că acesta, ca englez, va ști cum să construiască o marină de la zero. În regat, sir John a devenit ministru de război, de finanțe și așa mai departe, până când a ajuns să dețină cele mai multe funcții de stat.

În acest moment, absolutismul de tip republică bananieră a intrat în cea de-a doua fază a sa, tulburătoare – cea în care, din nefericire, nimerise Dumas. În 1793, când Maria-Antoaneta a fost ghilotinată, regina Maria Carolina a jurat că va urî etern Franța și

* Călătorie care începea la Paris și continua prin Italia, întreprinsă de tinerii aristocrați europeni, pentru a se familiariza cu geografia, cultura și politica de pe continent. Termenul a fost inventat de Richard Lassel în 1670, în lucrarea sa, *O călătorie în Italia.* (n.tr.)

i-a transmis lui Acton instrucțiuni să folosească toate resursele regatului pentru a ține departe ideile franceze, tipăriturile în franceză și oamenii de origine franceză. Însă, în ciuda cenzurii și mai ales în rândul clasei educate „ideile franceze" au prins rădăcini. Apoi, în 1796–1797, când armata franceză din Italia a eliberat nordul, un val de sentimente revoluționare a cuprins restul peninsulei italice. Copacul libertății a fost plantat în binecunoscutul ghetou evreiesc din Roma[21], iar locuitorii săi au fost eliberați. Napoli fierbea de discursuri revoluționare și chemări la acțiune. În primăvara anului 1798, când armada lui Napoleon a trecut prin apropierea coastelor sudice ale Italiei, în drum spre Malta, Ferdinand și Maria Carolina au avut impresia că francezii îi împresurau din toate părțile.

Însă *Expédition d'Égypte* le-a oferit regaliștilor napolitani un prilej real de a-i lovi pe francezi: alături de Acton și de ambasadorul englez sir William Hamilton, monarhii au organizat cu înverșunare afacerile regatului pentru a fi în opoziție față de puterea franceză. Pivotul relațiilor anglo-napolitane a fost tânăra soție a lui Hamilton, Lady Emma Hamilton, a cărei înflăcărată aventură amoroasă cu amiralul Nelson – deja Lord Nelson al Nilului – a ținut marina britanică aproape pentru a-i sări în ajutor.[*] În condițiile unei alianțe întărite nu doar de geopolitică, ci și de dorința constantă a lui Nelson[22] de a-și vizita amanta, Ferdinand și Maria Carolina se simțeau invincibili. În acea toamnă, în timp ce Dumas înăbușea tulburările de la Cairo, Napoli a atacat Republica Romană, sprijinită de francezi. Cu toate acestea, când s-au confruntat cu soldații călîți în luptă ai Armatei din Italia, soldații napolitani au intrat în panică, și-au abandonat armele și au fugit din calea francezilor. (Deruta nu a influențat reputația soldaților napolitani. Când fiul său a poruncit schimbarea uniformelor soldaților, regele Ferdinand a râs de acea inițiativă, glumind: „Dragul

[*] Într-una dintre călătoriile sale, trecând prin Napoli, Goethe scria că sir William Hamilton „după mulți ani[23] dăruiți artelor și studiului naturii, a descoperit apogeul acestor delicii în persoana unei englezoaice de douăzeci de ani, cu un chip frumos și o siluetă perfectă. El i-a făcut și un costum grecesc care îi pune în valoare frumusețea". (n.a.)

meu copil, poți să-i îmbraci[24] în alb sau în roșu, vor fugi la fel din fața dușmanilor".) Armata franceză a urmărit trupele napolitane până acasă, permițând crearea unei noi republici italiene și eradicând (pentru moment) ultimele vestigii de monarhie din peninsulă. Ferdinand și Maria Carolina au golit trezoreria regală și, împreună cu Acton, s-au refugiat în Sicilia[25].

După plecarea regelui Ferdinand, în fostul Regat al Neapolelui s-au petrecut lucruri ciudate. Pe de o parte, sosiseră forțele Revoluției Franceze[26]. Când armata franceză a pătruns în Napoli, patrioții napolitani au ieșit din ascunzători și, în ziua de 21 ianuarie 1799, cu mai puțin de două luni înainte ca Dumas să ajungă la Taranto[27], au proclamat Republica Partenopeană, sprijinită de francezi. Patrioții au plantat copaci ai libertății și au arborat eșarfe tricolore pe toate clădirile. (Schema culorilor revoluționare locale era albastru, galben și roșu.) În toate orașele din sudul Italiei, patrioții și liber-cugetătorii de inspirație franceză au pus mâna pe putere. Nici Taranto nu constituia o excepție. Liberalii locali au declarat orașul republican și liber.

Însă, în același timp, mari mulțimi furioase au ieșit în stradă în orașele din întregul regat, dorind să îi prindă pe nobilii sau pe negustorii bogați cunoscuți ca simpatizanți ai egalității, ai Iluminismului, ai libertății sau ai altor „idei franceze". Aceștia au scos biblioteci „franțuzești" în piețele publice pentru a fi arse. Uneori, nu s-au limitat la cărți și au legat cititorii acelor cărți de ruguri pentru a-i arde de vii. Astfel de autodaféuri – „acte de credință" – nu se mai văzuseră în Europa din perioada de glorie a Inchiziției spaniole. Populația era „ignorantă, extrem de superstițioasă[28], loială până la fanatism față de Ferdinand și ostilă Franței", scria un membru al armatei franceze de ocupație. „Dacă ar avea posibilitatea și mijloacele necesare, acești oameni nu ar lăsa pe nimeni să scape... Se pare că am uitat că ne aflăm pe pământul Vecerniilor siciliene."*

* Se face referire la unul dintre cele mai sumbre evenimente[29] din istoria Italiei – măcelărirea soldaților francezi la Palermo, în martie 1282, de către mulțimea înfuriată de presupusa atingere adusă onoarei unei femei siciliene. La acea dată,

Soldații francezi s-au văzut angajați în bătălii încrâncenate și în zonele rurale, împotriva unor grupuri de miliții antirevoluționare neregulate, care încă nu aveau un nume sau o structură. Exilat, Ferdinand a sponsorizat membrii insurgenței – un amalgam antidemocratic, antifrancez, alcătuit din țărani, aristocrați, preoți și bandiți. Omul care o conducea era cardinalul Fabrizio Ruffo, un prelat provenind dintr-o familie napolitană aristocratică de frunte. Ferdinand l-a numit pe Ruffo „vicar-general“[30] și i-a poruncit să facă „tot ce era necesar“[31] pentru a epura sudul Italiei de ideile liberale, profranceze.

Cardinalul a anunțat că mișcarea se va numi *L'Esercito della Santa Fede* – Armata Sfintei Credințe[32] – și tot el a gândit drapelul care simboliza Coroana și Credința. Sub acel drapel – roșu cu alb – trupele Sfintei Credințe vor lupta împotriva infamelor armate îmbrăcate în albastru-alb-roșu ale Revoluției Franceze.

În vreme ce *Belle Maltaise* se târa spre apele tarantine, Armata Sfintei Credințe își consolida poziția în partea cea mai sudică a Italiei. Republica Taranto se prăbușise. Devenit acum „infam“, copacul libertății sale fusese dezrădăcinat din port și ars. Drapelele tricolore fuseseră înlocuite cu stindardele cardinalului Ruffo, având pe ele crinul și crucifixul.

Armata Sfintei Credințe masacrase liberali, evrei, republicani și pe oricine era acuzat că ar avea până și cea mai îndepărtată legătură cu ideile franceze. În timp ce Dumas și ceilalți erau interogați, vechiul oraș-port era încă presărat cu cadavre, deși nici unul nu se vedea în rada portului. Chiar în ziua în care nefericita

---

mulțimile se aflau la cheremul forțelor conservatoare care voiau să elimine influența franceză. Normanzii, franco-vikingi înalți și blonzi veniți din nord, au ajuns în Sicilia în secolul al XI-lea și, prin secolul al XIII-lea, sub domnia unui geniu pe jumătate normand, pe nume Frederic al II-lea, aduseseră toleranța și inovațiile pe insulă: poezia, științele și gândirea raționalistă au înflorit; se făcuse pace chiar și între creștini și musulmani. Însă, tulburările apocaliptice de la începutul vecerniei, în lunea Paștelui din 1282, au pus capăt tuturor acestor lucruri, îngropându-le laolaltă cu cadavrele francezilor căsăpiți de mulțimile dezlănțuite. Moștenirea Vecerniilor siciliene a transformat una dintre zonele de răspântie ale Europei într-unul dintre locurile sale cele mai izolate. (n.a.)

corabie[33] a pătruns în port, marchizul de la Schiava, adjunctul local al Armatei Sfintei Credințe, a fost numit guvernator – „stăpân" – al fortărețeii Taranto.

Marchizul de la Schiava i-a transmis cardinalului Ruffo că prinsese doi generali francezi, care naufragiaseră, împreună cu un om de știință francez de renume internațional. Apoi marchizul a așteptat ordine de la cardinal pentru a ști cum să procedeze în privința captivilor. Însă, cum Armata Sfintei Credințe prezenta o structură neregulată și disciplina unei insurgențe, a fost imposibil să i se dea un răspuns clar. Pe lângă faptul că era comandant suprem, omul căruia i se spunea vicar general, slujise anterior ca trezorier al papei, după care condusese fabrica de mătăsuri regale a lui Ferdinand[34]. Deși Ruffo era hotărât să restaureze dominația Bisericii în regat, în armata pe care o conducea se înrolaseră, potrivit unuia dintre ofițerii săi, „asasini și tâlhari atrași de mirajul jafurilor, al răzbunărilor și al crimei[35]". Apăreau din senin tot soiul de oameni care susțineau că fuseseră trimiși de Armata Sfintei Credințe sau chiar de cardinal.

Așa se face că – în ciuda protestelor sale, după zile întregi în care nu văzuse decât trepăduși – Dumas a primit pe neașteptate un vizitator care s-a prezentat drept „prințul moștenitor Francisc, fiul lui Ferdinand al Neapolelui". Dumas a încercat să i se plângă de relele tratamente la care fusese supus și să-i spună că voia să discute cu ambasadorul francez, însă prințul l-a întrerupt. „După ce s-a interesat de starea de sănătate a generalilor Bonaparte și Berthier și de situația Armatei Egiptului, el a plecat brusc", își notase Dumas cu uimire.

Așa cum dezvăluie relatări italiene ulterioare, bărbatul care se dăduse drept fiul lui Ferdinand era, în realitate, un aventurier corsican pe nume Boccheciampe[36], care umbla din oraș în oraș, în zona controlată de Armata Sfintei Credințe, pretinzând că era prinț și dând ordine. Falsul prinț Francisc demisese magistrați, numise guvernatori, crescuse taxele și cheltuise bani din fonduri publice. Faptul că a reușit să facă toate acestea fără a fi prins sugerează că era mult mai inteligent decât adevăratul prinț Francisc,

cunoscut drept un diletant laș, la fel ca și tatăl său. De asemenea, acest lucru sugerează haosul care domnea în regat la acea vreme.

Chiar dacă escrocul nu era adevăratul prinț moștenitor, el a prilejuit primul schimb de informații directe pe care Dumas l-a avut cu cardinalul Ruffo.

La scurt timp după vizita impostorului, gardienii i-au înmânat lui Dumas o scrisoare din partea cardinalului. „Ne-a invitat, pe mine și pe generalul Manscourt, să le scriem generalilor armatelor franceze ale Neapolului și Italiei să fim schimbați ca prizonieri cu domnul Boccheciampe, deținut la Ancona, adăugând că regele din Neapole [stăpânul lui Ruffo] era mai îngrijorat de soarta domnului Boccheciampe decât de aceea a celorlalți generali din slujba lui, care erau prizonieri de război în Franța."

Se pare că, după vizita făcută în celula lui Dumas, „prințul Francisc" a pornit spre nord și spre cealaltă latură a peninsulei, în fruntea unui grup de soldați ai Armatei Sfintei Credințe, cu intenția de a jefui zona până spre coastă. Însă, apoi, a fost luat prizonier de către francezi, de aici și posibilitatea schimbului de prizonieri. (În ciuda comportamentului ticălos de care dăduse dovadă la Taranto[37], Boccheciampe recucerise recent provincia Apulia pentru regele Ferdinand, de la republicanii aliați ai francezilor, după o conspirație reușită împreună cu alți trei corsicani care, la rândul lor, se dădeau drept regaliști.)

„Drept urmare, am trimis scrisorile necesare către cardinal", nota Dumas, și speranțele lui au crescut cu privire la acel schimb ciudat de prizonieri care urma să îi redea libertatea. Însă, apoi a venit vestea că francezii îl uciseseră de fapt pe Boccheciampe, nu îl luaseră prizonier, cardinalul Ruffo pierzându-și interesul de a-i folosi pe Dumas și pe Manscourt drept monedă de schimb.

În loc să fie eliberat, Dumas a primit un ordin prin care era anunțat că, la aproape șapte săptămâni după ce fuseseră reținuți, el și Manscourt erau acum oficial prizonieri de război ai Armatei Sfintei Credințe. Ordinul li se aplica doar lor; ceilalți pasageri de pe *Belle Maltaise* aveau să fie întemnițați separat.

Confirmând descrierea făcută de către Dumas a evenimentelor, am descoperit un ordin datând din 4 mai 1799, prin care se aproba „plecarea tuturor prizonierilor francezi și genovezi[38], cu excepția celor doi generali, care vor rămâne în Taranto, sub pază severă". Documentul cerea ca restul prizonierilor să fie eliberați după semnarea unui jurământ prin care se angajau ca „vreme de doi ani să nu ridice armele împotriva Majestății Sale, regele Neapolelui, Dumnezeu să-l binecuvânteze, [sau] împotriva aliaților săi, *in omnibus*".* Cu toate acestea, înainte de a fi eliberați, au fost „ușurați de arme... chiar și de bricege", iar autoritățile au mai ordonat confiscarea „banilor, dacă posedă, cu excepția unei mici sume necesare pe durata călătoriei, și a bijuteriilor și a altor articole de valoare". Bijuteriile, ceasurile, monedele de aur și de argint, cănile, pumnalele, șalurile de mătase, bucățile de pânzeturi confiscate au fost apoi atent inventariate – lista se întinde pe pagini întregi, cu o serie de amănunte pe care le-ar putea aprecia doar un cămătar sau un agent de asigurări, însă demonstrând în ansamblu că arestarea navei *Belle Maltaise* fusese o mină de aur pentru Armata Sfintei Credințe. Inventarul se încheia cu observația că „toate monedele de aur și de argint au fost depuse într-o ladă cu dungi... întărită cu sfoară și sigilată cu ceară spaniolă [de lumânări]".

Un ordin ulterior autoriza, în mod explicit, eliberarea lui „Deodat de Dolomieu", identificat drept „membru al aproape tuturor academiilor europene și profesor de istorie naturală la Paris". Din păcate, Dolomieu a avut altă soartă: nu a fost eliberat și nici nu a împărțit prizonieratul cu Dumas și Manscourt în Taranto. Sosirea lui acolo fusese descoperită de niște cavaleri de Malta sicilieni, care erau iritați de rolul jucat de Dolomieu în operațiunea de convingere a acestora să predea insula-fortăreață lui Napoleon. În ciuda faptului că nu avusese intenția de a-i trăda pe cavaleri, ei l-au acuzat că a colaborat la înșelătoria lui Napoleon[39]. În sprijinul lui s-a mobilizat o adevărată „republică internațională a literaților"[40]. Solicitări privind eliberarea omului de știință au sosit din partea tuturor națiunilor europene, inclusiv din partea

* În limbajul juridic englez, *in omnibus* înseamnă „în toate privințele". (n.tr.)

Marii Britanii. O scrisoare trimisă de vestitul explorator și botanist Joseph Baker, către consulul britanic din Napoli, evocă acea efervescență: „Nu aveți idee ce senzație de proporții[41] a stârnit deținerea sa în rândul lumii literare de aici, și cât de mult doresc oamenii de știință din toate colțurile Europei ca el să fie eliberat". Din Egipt, Conté și alți doi savanți au trimis o scrisoare în numele Institutului, solicitând eliberarea lui Dolomieu: „Când cetățeanul Dolomieu s-a înrolat[42], la ordinul guvernului său, în această expediție, a privit-o ca pe un prilej pentru o călătorie literară. Nu și-ar fi putut închipui că va conduce la invadarea Maltei".

Însă nimic din toate acestea nu i-a împiedicat pe Cavalerii de Malta să își ducă răzbunarea până la capăt. Dolomieu a fost transferat din fortăreața Taranto într-o temniță din Messina, Sicilia, unde a fost ținut în detenție solitară vreme de aproape doi ani. În timpul acesta, folosind un toc din lemn cioplit, pe care îl înmuia în cerneală făcută din funinginea produsă de lampă[43], și-a petrecut timpul scriind un tratat de geologie pe marginile albe și printre rândurile puținelor cărți pe care temnicerii i le-au îngăduit. După eliberare, a publicat lucrarea sub numele de *Filosofia mineralogică*, aceasta fiind amintită în analele științei drept o operă de referință în domeniul geologiei[44]. Dolomieu a murit la câteva luni după publicarea ei[45].

Desigur, întemnițarea generalului Dumas în fortăreața Taranto a fost folosită de fiul său drept bază pentru experiențele lui Edmond Dantès din *Contele de Monte-Cristo*, eroul închis pe nedrept. Ca și Dumas, Dantès debarcă de pe un vas, fără să se aștepte la ceva rău, însă ajunge captiv, un pion al mașinațiunilor și al stratagemelor altora care nu au nimic de a face cu el, într-o fortăreață-închisoare medievală, fără a avea vreo șansă de a beneficia de un proces drept și fără mijloace de a anunța lumii exterioare suferințele ei. Supliciul lui Dolomieu, aflat în temnița din Messina, avea să devină la fel de important pentru roman; el se va transforma în abatele Faria, geniul priceput la toate, care, din greșeală, își sapă tunelul până în celula lui Edmond și se împrietenește cu el. Abatele îl învață

pe Edmond secretele științei, ale filosofiei, ale religiei și scrimei, și îi dă harta comorii care va deveni averea sa.

Ca și Dolomieu, Faria își menține moralul scriindu-și opera academică în cărbune, pe diferite obiecte găsite. „Când ai să vii la mine[46], îți voi arăta o lucrare întreagă, rod al gândurilor și al cercetărilor mele de o viață... pe atunci nu mi-ar fi trecut prin minte că voi avea răgazul s-o întocmesc între zidurile castelului d'If.*" El își scria o parte din tratat pe una dintre cămăși, iar drept obiect de scris folosește o bucată de lemn înmuiată în funingine: „Dizolv funinginea în rația de vin care mi se dă în fiecare duminică și capăt o cerneală excelentă. Pentru notele deosebite, care trebuie să atragă privirea, mă înțep la deget și scriu cu sânge**".

*

În arhivele orașului Taranto am găsit un document din data de 8 mai 1799, specificând faptul că Dumas și Manscourt vor fi închiși în fortăreața Taranto până la data la care vor putea fi predați „eminenței sale, cardinalul D. Fabrizio Ruffo[47], slujitor al Majestății Sale Ferdinand al IV-lea, fie ca Domnul să îl binecuvânteze de-a pururea".

Ordinul de retrimitere în arest preventiv a lui Dumas și Mancourt, pe o perioadă nedefinită, fără proces, era scris în stilul alambicat și tipic pentru secolul al XVIII-lea, cu cerneală albastră, într-o caligrafie plină de bucle, litere înclinate și puncte apăsate. Însă, după ce urmărisem traseul generalului Dumas până atunci, mă lecuisem definitiv să mai văd asociații romantice între caligrafia frumoasă și sentimentul de umanitate.

Ordinul cuprindea șapte pagini, prezentând directiva din partea „comandantului diviziilor a V-a și a VI-a a trupelor creștine ale Regatului Neapolelui – Armata Sfintei Credințe" ca acești doi generali francezi să fie predați „ilustrului cavaler Gianbattista Teroni, comandant militar al fortăreței regale". La întocmirea

* *Contele de Monte-Cristo* – vol. 3, traducere de Gellu Naum, Editura Tineretului, 1957 (n.tr.)
** *Ibid.* (n.tr.)

documentului erau citați mulți martori, o listă de ecouri a ev medieval, incluzând nobili locali, dar existaseră martori și din alte clase, de pildă un avocat.

Toți acești oameni au confirmat că, în ziua de 13 mai, prizonierii erau în stare bună de sănătate, însă, cum nu exista alt loc din Taranto în care să fie ținuți, ei aveau să rămână în „turnul fortăreței... bine păziți, împreună cu unul dintre servitorii lor, de asemenea francez, căruia i s-a îngăduit să îi slujească". (Chiar și cel mai rău temnicer, mai ales dacă lucra pentru forțele Bisericii și Coroanei, nu s-ar fi gândit să îl lipsească pe un gentilom de lacheul său.)

Așadar, în deplină concordanță cu documentul pentru care se cursese atâta cerneală, Dumas a fost mutat într-o celulă din fortăreață, unde a dormit pe paie[48] așezate pe un prici din piatră. Iarna, frigul și umezeala pătrundeau prin singura ferestruică zăbrelită. Dumas și Manscourt au fost ținuți separat, însă li se permitea să se întâlnească zilnic, pentru anumite perioade, dar sub supraveghere. „Am simțit nevoia de a cheltui toți banii pe care îi mai aveam și să ne vindem bunurile pentru a suplimenta hrana insuficientă", nota Dumas, „deoarece am fost siliți să ne aprovizionăm cu de toate", pentru a-și asigura supraviețuirea pe durata întemnițării.

Ușile celulelor lui Dumas și Manscourt era deseori lăsate descuiate în primele săptămâni, deoarece dădeau într-o curte interioară bine păzită, de unde se considera că era imposibil să evadeze. Când am vizitat celula în care fusese deținut Dumas – fortăreața Taranto este, în prezent, proprietatea marinei italiene –, distanța de la acea curte interioară până la zidurile exterioare, cu o serie de parapete late și turnuri de gardă între ele, părea să confirme acea apreciere.

Celula era mai mare decât mă așteptasem și acest lucru sporea senzația de apăsare, chiar dacă o vizitam în compania unui grup de ofițeri de marină italieni, eleganți și binedispuși, purtând uniforme albe, impecabile. Putea fi un depozit – și, într-adevăr, la așa ceva slujea în acea perioadă –, însă amiralul a făcut semn către

o ferestruică dintr-un perete, cu gratii groase și ruginite. „Așa ne-am dat seama[49] că a fost celulă de închisoare.“ Ferestruica dădea spre curtea interioară și singurele ființe pe care Dumas le-ar fi putut vedea de acolo, lângă alte ziduri de piatră, erau gardienii din Armata Sfintei Credințe, înarmați cu sticle de vin roșu și cu armele obținute prin jaf. Amiralul tocmai îmi arătase doi nasturi corodați, pe care încă se distingeau simbolurile Republicii Franceze, din anul 1796 sau 1797. „I-am găsit după ce am săpat într-una dintre celulele alăturate… probabil ai lui Dumas?“

Deținuților li se permitea să primească vin, asta dacă îl puteau plăti, dar și orice altă băutură pe care o puteau găsi gardienii. Hrană li se dădea sporadic, constând deseori doar din pesmeți, deși, o dată pe săptămână, primeau pește pescuit din acele ape. Totul depindea de cheful temnicerilor. Deținuților li se permitea câteodată să facă baie într-o cadă veche din metal.

În fiecare zi aveau dreptul la o singură plimbare în jurul curții interioare, atâta timp cât stăteau în perimetrul unei zone marcate, cu suprafața de 25 de metri pătrați. Această „promenadă“ era crucială pentru generalul Dumas, atlet și om obișnuit să trăiască în aer liber, pentru a păstra o fărâmă de bunăstare psihică, dacă nu și fizică. Însă ceea ce îl ajutase să rămână întreg la minte era gândul că, într-o bună zi, se va trezi din acel coșmar, că acea neînțelegere absurdă va fi limpezită și că va fi îmbarcat pe o corabie iute spre Toulon, unde își va găsi un cal bun pentru a traversa Franța, până la Villers-Cotterêts, unde îl aștepta familia sa.

Ori de câte ori temnicerul îi aducea mâncare, Dumas cerea să discute cu guvernatorul fortăreței. Marchizul de la Schiava încă nu își vizitase deținuții atât de prețioși. Dumas știa că trebuia să existe un motiv. Poate cardinalul transmisese ordinul ca el și Manscourt să fie lipsiți de mijloace de comunicare.

Temnicerul lui Dumas a zâmbit într-un mod ce părea condescendent – însă acest lucru era probabil provocat de suspiciunile față de cererile deținutului – și spunea că se va interesa în numele lui Dumas, prin diferite căi, până la Ruffo. Mai mult de atât nu

putea face. Și era nevoie, probabil, de niște bani pentru acoperirea cheltuielilor.

Fiul generalului Dumas va petrece ani în șir gândindu-se la suferințele prin care trecuse tatăl său în fortăreața Taranto – să fie întemnițat pe un termen nedefinit, pentru infracțiuni necunoscute, de oameni pe care nu-i întâlnise niciodată – și imaginându-și dialogurile absurde, care nu duceau nicăieri, cu temnicerul său. Ele exprimau aceeași situație delicată care îl va preocupa, într-o bună zi, pe Kafka, însă aceste probleme fusese prezentate cu optzeci de ani mai devreme și într-o formă pe care oricine o poate înțelege cu ușurință. În *Contele de Monte-Cristo*, Edmond își roagă temnicerul: „Vreau să vorbesc cu guvernatorul".[50]

– Cum? se necăji temnicerul. Ți-am spus o dată că nu se poate.

– De ce nu se poate?

– Păi, după regulamentul închisorii, celor întemnițați nu le este îngăduit să ceară asemenea lucruri.

– Dar ce le este oare îngăduit aici?

– O mâncare mai cumsecade, contra plată, o plimbare și, câteodată, cărți.

– N-am nevoie de cărți, n-am nici un chef să mă plimb și hrana mi se pare bună. Așa că nu vreau decât un singur lucru: să-l văd pe guvernator.

– Dacă o să mă mai bați la cap, repetând mereu asta, n-am să-ți mai aduc mâncare.

– Nu-i nimic, răspunse Dantès, dacă nu-mi aduci mâncare, am să mor de foame și atâta tot.

Întrucât orice deținut valorează prea puțin pentru temnicerul lui, acesta i-a răspuns pe un ton mai domol:

– Ia ascultă, îți spun că nu se poate ce-mi ceri tu. Mută-ți gândul, fiindcă nu s-a mai pomenit ca guvernatorul să vină la cererea unui deținut, în temnița acestuia. Mai bine fii cu cap: o să ți se dea voie să te plimbi și s-ar putea întâmpla ca într-o bună zi, când ești la plimbare, să treacă guvernatorul. N-ai decât să-i vorbești atunci și îl privește pe el dacă o să vrea să-ți răspundă.

– Și cam cât ar trebui să aștept până s-o ivi prilejul ăsta? întrebă Dantès.

– Naiba știe! O lună, trei luni, șase luni, poate un an...

– E prea mult. Vreau să-l văd chiar acum.

– Ascultă ce-ți spun: nu te lăsa dus de-o singură dorință, pe care e cu neputință să o îndeplinești. Altfel, în două săptămâni îți pierzi mințile.[*]

*

În agitata lună aprilie 1799, cardinalul Ruffo nu prea a avut vreme să se gândească la soarta celor doi importanți prizonieri francezi. Se ocupa de coordonarea unei alianțe dintre Armata Sfintei Credințe și britanici, ruși și turci. Navele de război britanice au ocupat insula Capri și alte insule de-a lungul coastei Amalfi și au blocat Golful Napoli, lăsând Republica Partenopeană, sprijinită de francezi, fără provizii[51]. O forță otomană a debarcat în apropiere de Brindisi[52], principalul port italian din sudul Adriaticii, și a făcut joncțiunea cu forțele Armatei Sfintei Credințe. Detractorilor lui Ruffo nu le-a scăpat faptul că generalissimul catolic se baza pe ajutorul protestanților, al ortodocșilor răsăriteni și al armatelor musulmane pentru a-și continua cruciada. Însă amenințarea ideilor franceze a făcut ca disputele vechi de secole dintre religii să pară neînsemnate. Într-un moment în care toți se confruntau cu amenințarea fraternității, a egalității și a libertății nelegiuite, Armata Sfintei Credințe a continuat[53] să recruteze tâlhari și briganzi.

În ziua de 13 iunie, Armata Sfintei Credințe a pătruns în Napoli, unde au avut loc adevărate atrocități[54]. O armată de nelegiuiți, recrutată în principal din zona rurală înconjurătoare, a declanșat ceea ce a devenit o răzmeriță a scursurilor împotriva celor educați – o repetare a autodaféurilor criminale din luna ianuarie, doar că, de această dată, aveau la dispoziție o armată adevărată, „religioasă", care să îi ajute să jefuiască.[**] Ferdinand nu s-a întors

[*] *Contele de Monte-Cristo*, traducere de Gellu Naum, Editura Tineretului, 1957 (n.tr.)

[**] Armata Sfintei Credințe prezenta multe dintre cele mai teribile trăsături ale armatelor de cruciați din secolele al XII-lea și al XIII-lea, având obiceiul de a ucide evrei, oriunde ar fi mers. Scuza acestei armate era că evreii sprijiniseră înființarea republicilor după model francez, un fapt care, în mare, era

la Napoli decât în iulie și, chiar și atunci, după ce flotila regală ajunsese în golf, regele a fost prea înspăimântat ca să debarce. A așteptat alături de curtenii săi în largul mării în timp ce semioficiala Teroare a Sfintei Credințe a continuat pe uscat. Masacrele s-au desfășurat sporadic și în cursul verii.

*

În acest timp, la Taranto, generalii Dumas și Manscourt au aflat despre prăbușirea republicii napolitane așa cum află deținuții despre evenimentele politice: prin schimbarea regulilor.

„A venit un gardian care ne-a spus că acum, după ce republica dispăruse și francezii părăsiseră regatul, nu vom mai ieși din celule pentru plimbările zilnice", nota Dumas. „Apoi, mai târziu, au apărut niște lucrători care au încuiat ușile celulelor noastre."

Însă, dacă acum erau cu adevărat prizonieri de război, trebuia să li se acorde „provizii demne de prizonieri de război și de rangul nostru", a protestat generalul Dumas. Trebuia să li se îngăduie să facă mișcare. Din curtea interioară a fortăreței nu se putea evada, de aceea refuzul de a oferi dreptul la plimbarea de seară reprezenta un abuz.

„Gardienii au răspuns în batjocură la cererile noastre", scria Dumas. „Nu voi reproduce aici amenințările abjecte și obscene ale soldaților lași, încurajați de comandanții lor, care ne înnebuneau zi și noapte, însă voi face cunoscut guvernului francez măsura deplină a abuzurilor care au caracterizat guvernul reagal din Napoli și mai ales pe ticăloșii care l-au reprezentat în Taranto".

Dacă Dumas ar fi fost ca mai înainte, poate că l-ar fi răpus pe unul dintre gardieni și ar fi încercat să evadeze. Soldații Armatei Sfintei Credințe din fortăreață erau bine înarmați, însă naivi și lipsiți de profesionalism, iar garnizoana permanentă a fortăreței era și mai slabă. Cândva apărată de mercenari elvețieni[55], în anii

adevărat. În orice loc în care francezii au înființat republici, fie la Milano, Napoli sau Roma, soarta evreilor se îmbunătățea, astfel că aceștia susțineau Revoluția. Acum, oriunde republicile se prăbușeau, persecutarea evreilor reîncepea cu un nou avânt. (n.a.)

aceia fortăreața Taranto era supravegheată de soldați napolitani care se aflau în convalescență după ce fuseseră răniți, mulți dintre ei locuind în fortăreață împreună cu familiile lor, ceea ce conferea acelui loc ceva din aspectul unui cămin pentru veterani. Era aceasta o forță care să rețină un bărbat care îi respinsese singur pe austrieci la podul de la Clausen? Dacă Dumas fusese în stare să escaladeze un perete de gheață pentru a cuceri o redută dușmană, oare nu ar fi putut să-și păcălească temnicerii și să coboare zidurile fortăreței?

Însă Dumas nu mai era bărbatul care își croise drum spre glorie în deceniul precedent. Părăsise Egiptul deoarece simțea că starea lui de sănătate se deteriorase, iar, după ce ajunsese în Taranto, fusese afectat de o „ciudată paralizie" a feței. Cât se aflase în carantină, autoritățile din Taranto îi asiguraseră un doctor și Dumas „începuse un fel de tratament pentru acea suferință". Doctorul a continuat să îl viziteze pe Dumas în celula din fortăreață. Apoi, în ziua de 16 iunie, la ora zece dimineața, „după ce a băut un pahar de vin și a mâncat un pesmet în baie, potrivit indicațiilor doctorului", Dumas s-a prăbușit la podea, răpus de durere.

Capitolul 20

„Cetă□eana Dumas... este îngrijorată de soarta so□ului ei“

În vara anului 1799, Marie-Louise era disperată. Având în vedere încetineala cu care circulau informațiile și continua capturare a corespondenței poștale[1] de către britanici, era ceva obișnuit să treacă multe săptămâni fără să primească nici o veste de la soțul ei. Însă primise scrisoarea lui Alex[2] din 1 martie, în care acesta o anunța că părăsea Egiptul și își exprima speranța fierbinte de a se alătura foarte „curând“ acelei scrisori[3], pentru a ajunge în brațele ei. Trecuseră trei luni de când scrisese acele cuvinte. Chiar dacă nava pe care se afla ar fi fost capturată de englezi, ar fi primit măcar o veste. Generalii Republicii Franceze nu dispăreau, pur și simplu, de pe fața pământului.

I-a scris ministrului de război[4], pentru a afla dacă existau știri despre capturarea vasului pe care se îmbarcase soțul ei și, cu toate că nu a primit nici un răspuns, spre sfârșitul lunii iulie, Marie-Louise aflase – probabil de la prietenii lui Dolomieu[5], care primiseră scrisori de la el în luna iunie – trista soartă a soțului ei: aceea că fusese luat prizonier[6]. S-a adresat colegilor lui Alex[7], care au făcut tot ce au putut pentru a se interesa.*

Prima scrisoare pe care am descoperit-o[8] a fost trimisă de generalul Jean-Baptiste Jourdan, care, în 1799, după ce suferise o înfrângere umilitoare în fața austriecilor, s-a retras temporar din

* Abia în data de 11 septembrie, la aproape șase luni după eveniment, *Gazette Nationale du Moniteur* a publicat următorul articol: „Generalul Dumas a fost reținut de napolitani“ – singurul anunț public pe care l-am putut găsi privind întemnițarea lui Dumas. (n.a.)

armată, pentru a participa la viața politică, unde a continuat să aibă o influență considerabilă[9]. Jourdan luptase alături de Dumas[10] în Armata Nordului, în 1794, iar apoi, în Armata Rinului, în 1795. Pe data de 25 iulie, el îi scria noului ministru de război, Jean-Baptiste Bernadotte:

> Cetățeana Dumas, soția[11] cetățeanului general Dumas, este îngrijorată în privința sorții soțului ei, care era staționat împreună cu cetățeanul general Bonaparte în Egipt și despre care ea a auzit că a fost obligat să se îmbarce pentru a se întoarce în Franța... Ea a aflat din surse de încredere că soțul ei a fost luat prizonier în Golful Taranto și dus la Messina în luna germinal. În cazul în care dețineți informații certe privind locul în care se află, mi-ați face o mare bucurie dacă mi le-ați transmite.
>
> Vă rog să faceți cercetări.

Pe lângă apelul făcut prin intermediul lui Jourdan, Marie-Louise le-a scris personal, în nenumărate rânduri, unor persoane de la Ministerul de Război, elocventă fiind și scrisoarea către ministrul Bernadotte, trimisă trei săptămâni mai târziu:

> Villers-Cotterêts, 24 termidor[12], anul VII (11 august 1799)
> Din Republica Franceză, unică și indivizibilă
> Cetățeana Dumas

Către generalul Bernadotte, ministru de război:

> Cetățene ministru, am avut onoarea de a vă scrie pe data de 4 a acestei luni, dar, întrucât nu am primit răspuns, m-am temut că scrisoarea mea nu a ajuns la dumneavoastră. Vă implor, sacrificați o clipă din timpul dumneavoastră pentru a-mi transmite informații în legătură cu soarta soțului meu.
>
> Pe data de 26 germinal [15 aprilie], am primit de la el o scrisoare datată 11 ventôse [1 martie], prin care mă înștiința că, deoarece starea sănătății sale s-a deteriorat, se va întoarce în Franța pentru a se reface. A părăsit Alexandria între datele de 11 și 17 ventôse [7 martie] cu o navă numită *Belle Maltaise*... După acea dată nu am mai primit nici o știre de la el și diferite informații nu

lasă nici o urmă de îndoială că a fost luat prizonier. Totul pare să indice că a fost reținut în Golful Taranto, iar de acolo a ajuns în Messina.

Vă rog, cetățene ministru, spuneți-mi ce ați aflat... Interesul pe care îl manifestați față de frații dumneavoastră de arme îmi dă încredere că vă veți interesa și de soțul meu. Recunoștința sa, dar și a mea vor fi pe măsura importantului serviciu pe care vi-l solicit.

Salutări și respect,

Soția Dumas

Ca și soțul ei, Bernadotte era un general republican, iar Marie-Louise avea motive să creadă că acesta o va ajuta. Însă, ca ministru de război, pe Bernadotte îl îngrijorau alte probleme.

În vara anului 1799, Franța, aliații și sateliții săi erau asediați de o nouă coaliție de puteri[13] care doreau să anuleze toate lucrurile câștigate în șapte ani de război revoluționar, purtat cu mari eforturi: Anglia, Rusia, Austria, Portugalia, Turcia și Napoli. După scufundarea flotei franceze cu o vară înainte în Golful Abokir, britanicii – cu ajutorul Turciei – blocaseră diviziile armatei franceze în Orientul Mijlociu.

Acum, în miezul revoluției republicane paneuropene, „republicile-surori" din Italia se prăbușeau ca piesele de domino. Dezastrul din Napoli fusese urmat de înfrângeri în nord, unde austriecii și rușii, finanțați de englezi, îi atacau pe francezi pretutindeni. Republicile, pentru crearea cărora Dumas și camarazii săi luptaseră mai bine de un an, s-au prăbușit în câteva săptămâni. Republica Cisalpină a fost doborâtă în aprilie 1799, iar, la sfârșitul lunii, austriecii au ocupat Milano. Patrioții italieni s-au dovedit incapabili să se apere singuri și, așa cum se întâmplă deseori, și-au stânjenit propria apărare, iritați fiind de ocupația franceză, socotind-o nedemnă de noile lor idealuri revoluționare. La Verona și în alte orașe din nordul Italiei s-au înregistrat masacre sângeroase, victimele fiind patrioții cu vederi profranceze, dar acestea au atins apogeul în Toscana, unde simbolurile republicane au fost spulberate, iar copacii libertății au fost folosiți pentru a-i spânzura pe *Giacobini*. În Siena, contrarevoluționarii au masacrat

evreii[14] și, pretutindeni, s-au reînființat hulitele ghetouri – a căror desființare fusese socotită de contrarevoluționari drept un simbol al depravării liberale franceze. În cele mai multe cazuri, însă, Italia profranceză s-a prăbușit în urma invaziei austriece – și apoi rusești. Vechile puteri ale Europei porniseră din nou în marș.

Întrucât o componentă importantă a armatei franceze rămăsese în Orientul Mijlociu, austriecilor le-au trebuit doar trei săptămâni pentru a recaptura orașul-fortăreață pe care Dumas și camarazii săi îl cuceriseră după nouă luni de asediu: francezii au capitulat la Mantova[15] pe data de 28 iulie. După bătălie, austriecii i-au luat ostatici pe toți membrii comandamentelor din regiune. Era o răsturnare totală a rezultatelor glorioasei campanii din 1797. Fostul comandant și camarad al lui Dumas, generalul Joubert, fusese numit comandant al Armatei franceze din Italia, însă murise[16] în prima luptă la care a participat, cea de la Novi, pe 15 august. Republica Romană s-a prăbușit prin urmare în ziua de 30 septembrie[17].

Națiunea care, cu puțin timp în urmă, își răspândise revoluția în toate colțurile Europei se afla din nou în pragul invaziei și a înfrângerii. Așadar, nu era deloc surprinzător că generalul Bernadotte, aflat la cârma Ministerului francez de Război, nu o putea ajuta prea mult pe Marie-Louise. I-a răspuns în ultima săptămână a lunii august, spunându-i că, din păcate, ministerul nu avea posibilitatea de a pune la dispoziție „informații satisfăcătoare[18] despre situația generalului Dumas", dar că „dacă voi primi știri despre el, vă asigur că vă voi înștiința cât de curând voi putea".

*

Nereușind să primească ajutorul armatei, Marie-Louise a început să trimită scrisori membrilor influenți ai guvernului. Pe 1 octombrie, i-a scris lui Paul Barras[19], șeful politic al Directoratului și fostul protector al lui Napoleon, implorându-l să se intereseze de cazul soțului ei. Însă Barras, care nu avea timp pentru nimic ce nu îi umplea buzunarele, nu a fost dispus să o ajute. Nu se sinchisea de generalii republicani sau de soarta acestora. La începutul

acelui an, participase la un complot de trădare a Republicii – ajutând agenți ai lui Ludovic al XVIII-lea, fratele regelui decapitat, într-o conspirație[20] care dorea să îl aducă pe Ludovic pe tron, sprijin pentru care i se oferiseră douăsprezece milioane de franci.

Întrucât războiul mergea prost, guvernul pierduse până și sprijinul oamenilor corupți care îl conduceau din umbră. Franța se găsea din nou în pragul colapsului social și economic, o serie de facțiuni ieșind în stradă în toate orașele țării. Mici armate rătăcitoare jefuiau și prădau în sate[21]. Gestiunea financiară defectuoasă și dezastrele militare făcuseră ca Parisul să nu mai poată menține legea și ordinea, fără a mai vorbi de instituții esențiale, precum spitalele și școlile. Cei de la putere căutau o soluție de salvare[22]. Iar ea a apărut la începutul lunii octombrie.

În ziua de 9 octombrie, când a debarcat în Franța[23], generalul Bonaparte, cuceritorul Egiptului, s-a dovedit a fi omul cu mână de fier de care avea nevoie guvernul. Deși Napoleon lăsase în urmă un iad însângerat, știrea cea mai recentă[24] care ajunsese în Franța era aceea a victoriei sale împotriva turcilor în Bătălia de la Abukir, purtată cu zece săptămâni în urmă. În ciuda distanței mici până în Franța, Egiptul se afla pe alt continent – și părea să fie mai îndepărtat din cauza blocadei navale britanice – și existau puține surse serioase de informații care să nu fie controlate chiar de Napoleon. La sosirea navei lui, s-a instituit carantina standard pentru a se stabili că nici Napoleon, nici oamenii săi nu erau infectați cu ciumă, despre care se știa că făcea ravagii în rândul trupelor staționate în Egipt. Însă carantina nu a putut împiedica mulțimile exuberante care s-au năpustit pe vas strigând: „Mai bine ciuma decât austriecii!“[25]

Napoleon a făcut o călătorie triumfătoare din portul de debarcare până la Paris, unde episcopul Talleyrand, conducând mereu spectacolul din culise, i-a aranjat întâlniri cu membrii Directoratului[26]. În același timp, fratele mai mic al lui Napoleon, Lucien Bonaparte, reușise să fie ales în Consiliul celor Cinci Sute – ajungând chiar președintele acestuia[27]. Planul i-a impus lui Lucien să mintă în legătură cu vârsta sa – avea douăzeci și patru de ani, iar

vârsta minimă oficială era treizeci de ani –, însă acest lucru pălea în comparație cu perfidia care îi ascundea un scop mai important: reușise să fie ales președinte al principalului organism legislativ al țării și, în același timp, se pregătea să-l ajute pe fratele său mai mare să organizeze o lovitură pentru a-l elimina.

Amănuntele conspirației au fost puse la punct în ziua de 1 noiembrie, la un pahar de vin, după o cină dată de Lucien Bonaparte la domiciliul său. Filosoful Volney, care contribuise atât de mult la ideea expediției egiptene, pare să fi făcut parte dintre conspiratori, ca și Collot, bancherul lui Napoleon, de altfel cel care a finanțat acțiunea[28].

*

Marie-Louise a continuat să trimită scrisori oricui putea, rugând să fie ajutată pentru a-și găsi soțul. În cele din urmă, pe data de 29 octombrie, a primit prima confirmare că Alex încă trăia, într-o scrisoare primită de la o personalitate de vârf a guvernului:

> Cetățeană, am primit cele două scrisori ale dumneavoastră[29] în care vă arătați îngrijorarea în legătură cu soarta soțului. Credeți-mă când vă declar că și eu vă împărtășesc foarte mult îngrijorarea. Nu am precupețit nici un efort pentru a descoperi unde este reținut, dar [deocamdată] nu știm sigur; cu toate acestea, toate informațiile ne fac să credem că se află în Napoli sau în Sicilia. Vă asigur că este în viață – nici o informație primită nu ne face să ne îndoim de acest lucru. Vă rog să ne credeți că vom apela la toate mijloacele corespunzătoare pentru a vă alina îngrijorarea și că el poate fi subiectul unui schimb de prizonieri. Vă rog să fiți convinsă că mă voi îngriji în mod deosebit pentru a vă informa imediat ce voi avea știri noi.
>
> Salutări și fraternitate,
> Moulin

Marie-Louise a fost norocoasă să primească acea știre, întrucât, unsprezece zile mai târziu, Moulin avea să fie demis (împreună cu restul guvernului).

În aceeași săptămână, a primit alte amănunte de la ministrul marinei și coloniilor, care i-a spus că a corespondat despre generalul Dumas cu consulul general din Genova, capitala recent createi Republici a Liguriei[30].* Consulul confirmase că soțul ei fusese „luat prizonier de război de napolitani“[31], iar ministrul încerca să creeze canale de legătură cu Spania, pentru a-i transmite lui Dumas știri despre familia sa. Ministrul a promis că „voi face apel la guvernul spaniol pentru eliberarea soțului dumneavoastră[32]“. (Motivul diligențelor pe lângă Spania era că, în acea perioadă, regatul Neapolelui nu avea relații diplomatice cu Franța.) „Cetățeană, sper ca acest demers să aibă succes“, încheia ministrul. Însă evenimentele care s-au petrecut în săptămâna următoare vor distrage atenția tuturor de la o asemenea problemă măruntă.

Pe 9 noiembrie, oamenii ministrului poliției, Joseph Fouché, au afișat o proclamație a lui Napoleon în întregul Paris: „În aceste circumstanțe speciale[33], Consiliul celor Cinci Sute are nevoie de sprijinul și de încrederea unanimă a tuturor patrioților. Strângeți-vă în jurul lui, aceasta este calea pentru a așeza Republica pe bazele libertății civile, a fericirii interne, a victoriei și a păcii“. Membrii Consiliului celor Cinci Sute au fost treziți a doua zi dimineață, la domiciliile lor, și li s-a spus că se pregătea un complot împotriva Republicii și că trebuiau să se adune imediat într-o sesiune extraordinară; au fost preveniți să nu se întrunească la Paris, ci să ia imediat măsuri pentru a se deplasa în afara orașului, într-un loc sigur. Acesta era vechiul castel de Saint-Cloud, aflat la zece kilometri de capitală, unde membrii puteau fi „protejați“ mai bine.

În zorii zilei reci și cenușii de 10 noiembrie[34], aflat în fruntea a cinci mii de soldați, Napoleon a ordonat ca Palatul Orangeriei de la Saint-Could, unde se strânseseră cei Cinci Sute, să fie înconjurat. La început, lucrurile nu au mers lin. Când Napoleon a încercat să își facă apariția la Orangerie, legiuitorii care fuseseră trași pe sfoară – toți purtând uniforma oficială, o togă roșie, peste hainele obișnuite,

* După răsturnările de situație din acele ultime luni, Republica Ligurică, o fâșie minusculă de-a lungul coastei, rămăsese singurul avanpost republican din Italia. Prin urmare, era singurul loc care avea un consul francez. (n.a.)

și eșarfe tricolore – au început să strige: „Jos dictatorul!“ Napoleon, care avea puțină experiență în politică, și-a pierdut cumpătul și le-a răspuns: „Stați pe un vulcan!“ S-a trezit huiduit, copleșit de înjurături și chiar scuipat. „Jos dictatorul! Jos tiranul!“ Cineva l-a prins pe Napoleon de guler și l-a zgâlțâit. Membrii Consiliului au cerut să se voteze o moțiune prin care generalul Bonaparte să fie „scos în afara legii“, ceea ce ar fi fost sinonim cu o condamnare la moarte.

Situația a fost salvată[35] de Lucien, tânărul președinte al celor Cinci Sute. Văzând că deputații devin violenți față de fratele lui, el a întors acuzațiile de uzurpare a democrației împotriva acestora: „Aici nu mai există libertate“, a strigat el, scoțându-și toga roșie pe care o purta peste haine și așezând-o pe podium. „Președintele vostru, în semn de doliu public, își abandonează simbolurile magistraturii populare.“ Spunând acestea, Lucien a ieșit din sală în curte, împreună cu fratele lui, apoi au încălecat. De pe cal, Lucien a ținut un discurs soldaților, anunțând că „briganzi îndrăzneți, care sunt neîndoielnic inspirați de spiritul malefic al guvernului englez, s-au răzvrătit împotriva Consiliului“. În numele fratelui său, le-a cerut trupelor să elibereze Consiliul de acei briganzi și să îi scoată din cameră – „astfel încât, protejați de baionete împotriva pumnalelor, să putem delibera în legătură cu soarta Republicii“.

Socotind că discursul fratelui său fusese prea subtil, Napoleon a încercat să clarifice lucrurile pentru soldați: „Dacă se opune cineva, ucideți-l, ucideți-l! Urmați-mă, eu sunt zeul bătăliilor!“ În acel moment, se spune că Lucien i-ar fi zis fratelui său, cu glas scăzut, că ar trebui să își țină gura, deoarece se afla la Paris, nu în Egipt. „Nu le vorbești mamelucilor tăi!“ Apoi a făcut cel mai extravagant și eficient gest al loviturii de stat, scoțând sabia lui Napoleon din teacă și ținând-o îndreptată cu vârful spre pieptul fratelui său. „Jur că îl voi înjunghia pe fratele meu drept în inimă, dacă va încerca vreodată să realizeze ceva împotriva libertății francezilor!“ În acel moment, generalul Murat, care în Egipt discutase cu camaradul său, generalul Dumas, despre despotismul lui Napoleon, a făcut ceea ce trebuia să facă pentru a determina cavaleria să răstoarne ordinea democratică. Și-a făcut calul să se cabreze,

a fluturat sabia și a strigat: „*Vive le général! Vive le président*!“, iar apoi a făcut semn către ușile Orangeriei și a dat ordin: „La atac!“ Pătrunderea cavaleriștilor înarmați în sală i-a speriat pe legiuitorii francezi, care au fugit spre ferestre și au sărit pentru a se salva.*

În acea noapte, un grup de deputați au stat alături de complotiști și au lucrat la lumina lumânărilor, votând și redactând documente pentru a face ca totul să fie legal. Au terminat la ora 3 dimineața. Franța avea un nou guvern, Napoleon fiind numit prim-consul, în fruntea unui organism de conducere alcătuit din trei consuli. Firește, ceilalți doi aveau să îi dea ascultare fără să crâcnească. Funcția de „consul“ evoca Roma, și toată lumea și-a dat seama că, la fel ca în Roma, un Cezar ajunsese în poziția supremă.

Soarta oricărui lucru și a oricărei persoane din Europa va atârna curând de capriciile acestui dictator cu eșarfă tricoloră. Deceniul de republicanism și democrație franceză – secolul unei aparente emancipări, cu toate ororile și speranțele sale – se încheiase.

*

La șase zile după lovitura de stat, Marie-Louise a primit o scrisoare stufoasă, în limbaj birocratic de la Murat, vechiul camarad al soțului ei, acum o stea în ascensiune[36] în cadrul noii ordini:

> Cartierul general din Paris[37], 25 brumar, anul VIII [16 noiembrie 1799] al Republicii Franceze, Divizia Cavalerie
>
> Joachim Murat, general de divizie
>
> Către cetățeana Dumas – Villers-Cotterêts
>
> Doamnă, cu referire la îngrijorarea exprimată în scrisoarea pe care mi-ați făcut onoarea de a mi-o trimite pe data de 15 a acestei luni, am dat ordin cetățeanului Beaumont, aghiotantul meu,

* Printre ofițerii care au condus cavaleriștii în sală trebuie să se fi aflat cel de-al doilea om de culoare, ca grad, după Dumas, un fost sclav născut în Cuba, Joseph „Hercules“ Dominguez[38], care luptase sub comanda lui Napoleon în Italia și Egipt. (n.a.)

să verifice informațiile care prezintă interes pentru dumneavoastră. Rezultă că, potrivit raportului întocmit de birourile Ministerului Afacerilor Externe, pe data de 15 fructidor [1 septembrie], cetățeanul Berthelin, ambasador la Roma, i-a scris cetățeanului Belleville, consul general la Genova, și i-a încredințat răspunderea de a informa miniștrii afacerilor externe și ai marinei că generalii Dumas și Manscourt erau prizonieri în Taranto, fiind reținuți de cardinalului Ruffo în schimbul mai multor cereri din partea regatului Neapolelui. Cetățeanul Belleville și-a îndeplinit misiunea, iar Ministerul Afacerilor Externe, socotind că soțul dumneavoastră fusese eliberat, nu a considerat necesar să se ocupe de această problemă. Informat de mine că situația nu stă astfel, el este pregătit să discute cu ministerul din Spania și cu generalul comandant al Armatei din Italia, astfel încât să se poată solicita eliberarea sa. Doamnă, sunt încântat că această ocazie îmi oferă avantajul de a vă asigura că vă sunt întru totul devotat,

Al dumneavoastră,
Cetățean
J. Murat

Câțiva ani mai târziu, Napoleon îl va încorona pe Murat rege în Neapole, urcându-l pe tron alături de soția sa, Caroline, sora mai mică a lui Napoleon. Împreună, cei doi vor întemeia o curte napoleoniană hedonistă, chiar în locul care îi provocase atâtea suferințe fostului său prieten, Dumas.

Capitolul 21

Temni□a

Dumas stătea chircit[1] pe pietrele umede, în timp ce pe fereastră pătrundeau zgomotul mării și răcnetele gardienilor aflați în turnuri. Ușile de lemn care dădeau spre curtea interioară nu erau încuiate, însă erau grele, iar el, din cauza durerilor și a stării de epuizare, nu putea să ajungă la ele și nici să strige după ajutor. În cele din urmă, servitorul lui l-a găsit zăcând în întuneric, într-o băltoacă de vomă și aproape delirând de durere. Pantalonii albi îi erau murdari și transpirația îi inundase trupul. Servitorul s-a grăbit să ajungă la generalul Manscourt, care a venit să îl vadă pe Dumas. Apoi, Manscourt s-a dus la guvernatorul închisorii și l-a implorat să cheme un doctor, spunând că se temea pentru viața lui Dumas.

Cât au așteptat sosirea doctorului, Manscourt și servitorul s-au chinuit să îl ajute pe Dumas. Primind instrucțiuni șoptite, servitorul i-a dat puțin lapte de la o căpriță pe care Dumas o adusese tocmai din Egipt. La început, a părut că tolerează destul de bine laptele, dar, nu după multă vreme, s-a crispat din cauza durerilor și mai cumplite.

După ce și-a revenit îndeajuns pentru a sta în șezut, servitorul i-a dat câteva linguri de ulei de măsline amestecat cu suc de lămâie și i-a făcut „peste patruzeci de clisme în trei ore", ambele metode fiind des folosite în secolul al XVIII-lea ca remediu în cazul paraziților intestinali, Dumas considerând ulterior că aceste măsuri îi salvaseră viața.[*]

---

[*] Clismele reprezintă cel mai obișnuit remediu[2] din istorie, fiind folosite chiar și în Egiptul antic. În secolul al XVII-lea, Ludovic al XIV-lea, despre care se știe

În acest timp, au așteptat doctorul despre care credeau că fusese chemat. Au trecut ore bune. Guvernatorul i-a informat, în cele din urmă, „cu un aer indiferent", că doctorul era la țară și că nu avea să se întoarcă prea curând.

Într-un târziu, a venit și doctorul, însoțit de un grup de oficialități ale Armatei Sfintei Credințe și de o escortă formată din doisprezece soldați înarmați. Generalul Manscourt „nu și-a putut reține indignarea" și le-a cerut tuturor să părăsească celula. Câțiva dintre soldați au ieșit și doctorul s-a apropiat de bolnav. Dumas l-a recunoscut pe omul care îl tratase în săptămâna precedentă pentru paralizia obrajilor.

„Văzându-mă, doctorul s-a făcut palid la față ca un mort", scria Dumas. A observat o expresie de stânjeneală pe fața lui, de parcă nu s-ar fi așteptat să îl mai vadă în viață pe acel pacient. Destul cât să-l convingă pe Dumas că doctorul „era instrumentul crimei, dacă nu chiar autorul ei".

Doctorul a spus că Dumas trebuia să stea întins și să bea apă rece ca gheața, după care a plecat în grabă. Servitorul i-a pregătit un pahar, dar „gura de apă pe care am băut-o m-a făcut să simt că mor, de aceea am abandonat ideea și am reluat tratamentul urmat înainte". Din nou suc de lămâie, ulei de măsline și clisme. Doctorul a revenit ceva mai târziu și a prescris o serie de proceduri care includeau aplicarea de plasturi și „injecții în ureche[3], acestea din urmă provocându-mi [o vreme] surditatea completă". (Proceduri standard în acea vreme, deși cercetările medicale demonstraseră, deja din anii 1770, că injecțiile în ureche provocau surditatea.)

Referitor la tratamentul medical la care a fost supus în următoarele două săptămâni, Dumas avea să spună mai târziu: „M-a convins că oamenii aceia intenționau să mă otrăvească și să mă vadă mort". Și generalul Manscourt a avut brusc suferințe

că a avut parte mii de clisme, a transformat procedura într-un un ritual zilnic de igienă. Seringile pentru clismă sunt menționate frecvent în comediile lui Molière, iar, în ajunul secolului al XIX-lea, „fiecare gospodărie avea lângă șemineu câte un scaun pentru clisme, care era folosit pe rând, fără nici o jenă, de membrii familiei". (n.a.)

înspăimântătoare – în cazul său, sub forma unor dureri violente de cap care „au fost pe punctul de a-i ataca creierul", după cum se va exprima Dumas ulterior – și „putea fi scos din acea stare doar prin luări de sânge și multe clisme și cu băuturi pe care i le-am făcut chiar eu" (o măsură de precauție pentru a fi siguri că nu vor fi otrăviți).

*

Dumas nu avea nici o îndoială că doctorul încerca să îi ucidă pe amândoi, prin toate mijloacele pe care le avea la dispoziție, mai puțin prin tăierea beregatei. Însă nu este atât de ușor de stabilit dacă „recomandările perverse" ale doctorului trebuie puse pe seama intențiilor criminale sau ele reprezentau practica medicală standard a epocii. La urma urmelor, Dumas atribuia propria salvare celor „patruzeci de clisme în trei ore". Deși revoluția științifică a secolului al XVIII-lea stârnise un mare interes pentru științele naturii și medicină, acest lucru încă nu era sinonim cu înțelegerea bolii[4]. (Unii doctori susțineau chiar că valorile Iluminismului[5] – urbanizarea, bunele maniere, lecturile prea intense și introspecția – provocau boli.) În schimb, idiosincraziile inerente ale individului erau analizate minuțios, astfel încât doctorul putea pune la punct o cură foarte personalizată pentru a trata mai curând pacientul decât boala. Era culmea „atenției personale" acordate de o persoană care asigura îngrijirea primară – deși, probabil, că acest lucru nu aducea beneficiile pe care, în prezent, presupunem că le aduce o asemenea relație. Observația făcută de Molière cu un secol înainte continua să fie valabilă: „Aproape toți oamenii mor din cauza tratamentului, nu a bolilor".[6]

Doi dintre doctorii care l-au vizitat pe Dumas considerau că simptomele pe care le manifesta el – pierderea auzului și a vederii, paralizia feței, durerile îngrozitoare de stomac – erau semne de melancolie (adică depresie). Văzând acest diagnostic în rapoartele lor, m-am gândit: „Cât de modern!" Însă, în realitate, în secolul al XVIII-lea, exista convingerea bine încetățenită că depresia era

cauza oricărei suferințe[7], începând cu infecțiile și încheind cu bolile coronariene și cancerul.

Deși revoluția științifică din secolul al XVII-lea o respinsese oficial, teoria, veche de veacuri, a umorilor[8], reprezenta încă baza tratamentului medical de la sfârșitul secolului al XVIII-lea. În paradigma umorală, exista o legătură indisolubilă între sănătate și boală. La baza stării de sănătate a oricărei persoane se afla echilibrul dintre umori – substanțe misterioase din corp care determinau starea de bine: prea mult dintr-o substanță sau prea puțin din alta putea duce la boală sau la „putrefacția" întregului organism. Multe tratamente ale secolului – sudația, purgația, sângerarea, voma – erau concepute pornind de la această premisă.

În afară de starea fizică în declin continuu, Dumas a descoperit ceea ce a socotit că reprezenta dovada că doctorul încerca să îl ucidă: s-a lămurit, într-o după-amiază, când făcea baie, iar doctorul l-a vizitat pentru o discuție cât el stătea în cadă. Acesta a spus că dorea să stea de vorbă cu Dumas în intimitate absolută, „ca să-mi spună că era convins că ni se vor fura toate bunurile, cum pățiseră și compatrioții noștri [de exemplu, Dolomieu, înainte de plecarea la Messina], și că voia să îi fie încredințate cele mai valoroase obiecte personale pe care să ni le înapoieze la plecarea noastră. Din cadă, am observat că acel om nu se ferea să fie văzut de un artilerist pe nume Samarrou". Doctorul nu a făcut nici un efort pentru a păstra secretul, scria Dumas, „în ciuda declarației că încerca să păstreze secretul". (Descrierea pe care o face Dumas în legătură cu captivitatea sa pare aproape halucinantă dacă ținem cont de acest episod și nu este clar cum vedea el conspirația, cu excepția faptului că ar fi fost ținut în stare de slăbiciune și dependență, lucruri pe care era hotărât să le evite.)

Deși nu a identificat nici un fel de otravă în hrană sau în medicamente, Dumas a socotit că descoperise sursa suferinței cerebrale a lui Manscourt într-o zi când a examinat cutia cu tutun de prizat a acestuia: cineva amestecase tutunul cu un soi de pudră metalică, „atât de corozivă, încât făcuse câteva găuri în cutie".

Evenimentul final care l-a făcut pe Dumas să îl bănuiască pe doctor a fost faptul că, în mod ironic, acesta a murit pe neașteptate. Dumas a tras concluzia că doctorul fusese otrăvit de „aceiași autori ai otrăvirii mele" și că acest lucru fusese „fără îndoială, o măsură de precauție pentru a se evita divulgarea secretului".

Preocuparea constantă a lui Dumas privind starea sa de sănătate tot mai precară și tratamentul ce i se administra – dedică zeci de pagini de raport situației tragicomice create de intervalele mari la care era vizitat de doctori și de „tratamentele" ineficiente și sângeroase, atunci când aceștia apăreau – a dat naștere unei temeri bolnăvicioase că era asasinat treptat de autori necunoscuți, din motive prea puțin cunoscute. Pentru a contribui la dispoziția lui sumbră, la o zi după moartea neașteptată a doctorului, Dumas și-a descoperit capra strangulată – un accident, au spus gardienii, dar Dumas a avut convingerea că „animalul a fost ucis de teamă că mi-ar putea fi de folos".

*

În următoarele două luni, fie că era sau nu otrăvit, condițiile din fortăreața umedă au afectat și mai mult starea de sănătate a lui Dumas. A trimis scrisori către guvernul francez, regelui Neapolelui și acasă, soției și micuței Louise-Alexandrine. Guvernatorul închisorii îi accepta scrisorile, însă nu există nici o dovadă că ele au fost trimise destinatarilor. (Dumas se referă la ele ca la niște scrisori pierdute[9] într-o misivă ulterioară.) Dumas a orbit de un ochi, și-a pierdut auzul la o ureche și a continuat să sufere de paralizie facială.

În cele din urmă, nu a avut de ales și a solicitat din nou îngrijire medicală, chiar dacă acest lucru presupunea alte primejdii. Însă, de astă dată, i s-a trimis un doctor care vorbea fluent franceza și care i-a spus deschis cât de dăunătoare fuseseră tratamentele de până atunci; el i-a prescris cu totul altele. La urma urmelor, fiecare doctor aprecia altfel dezechilibrul umoral al persoanelor. Acest doctor a stabilit că boala lui Dumas era provocată de melancolie și a prescris „injecții în ureche", o pudră care să îi fie pusă în ochi

și o uncie (28,35 g) de bitartrat de potasiu, „un regim care, departe de a mă face să mă simt mai bine, a agravat starea și așa groaznică a stomacului meu“.

Însă acest doctor era foarte prietenos și „m-a vizitat cu destulă regularitate, vreme de o lună, și a profitat de fiecare prilej pentru a purta discuții pe teme de politică, cu o atitudine afectată de patriotism și de prietenie față de francezi pentru a-mi câștiga încrederea“. Șansa de a auzi vești și păreri în limba maternă era ceva neprețuit pentru un om aflat în captivitate departe de casă. Cu timpul, surzenia s-a mai ameliorat. Însă, într-o zi, guvernatorul a dat ordin ca doctorul să nu mai vină la Dumas, deoarece putea dezvălui secrete fără să-și dea seama și pentru că temnicerii nu puteau controla discuțiile, întrucât nu știau limba franceză. Dumas a bănuit că era vorba de o nouă stratagemă, la care doctorul participase de bunăvoie: să îl facă să lase garda jos și să se atașeze de el – pentru ca apoi să-l îndepărteze, cu scopul de a-i înfrânge voința.

*

Guvernatorul a mai lăsat garda jos ulterior, dar cu două condiții: doctorul nu trebuia să comunice cu Dumas în franceză, iar guvernatorul trebuia să fie prezent la fiecare vizită. La sosire, Dumas a auzit cum doctorul era amenințat cu duritate de guvernator înainte să i se deschidă ușa: „Îl vei vedea pe generalul Dumas. Dacă scoți o singură vorbă în franceză, ești pierdut. Vezi ușa celulei? Se va deschide și se va închide pentru tine pentru ultima oară“. Un chirurg francez care îi însoțea a fost avertizat în același mod.

„Au intrat toți și s-au îngrămădit în jurul meu“, scria Dumas. „Am încercat să stabilesc un contact vizual cu chirurgul“, însă acesta i-a evitat privirea. „I-am vorbit doctorului, însă el a păstrat tăcerea.“ După o scurtă discuție în cursul căreia chirurgul francez era vădit intimidat de amenințările guvernatorului, dar și de faptul că înțelegea cu dificultate limba italiană, el

> … a recomandat să revin la tratamentul de la început, adăugând noi plasturi pe brațe, ceafă și în spatele ambelor urechi – acest tratament violent, mai mult decât toate celelalte medicamente

primejdioase, au făcut asemenea ravagii în luna în care l-am suportat încât am suferit de insomnie și am pierdut spermă[10] în mod continuu și abundent, ceea ce a provocat o slăbire a tuturor părților corpului meu și o suferință precum aceea a unui om aflat nu departe de clipa morții.*

*

La un moment dat, Dumas a primit un mesaj de dincolo de zidurile exterioare ale temniței, iar acest lucru probabil că i-a salvat viața. Prietenii Francezilor din Taranto – rezistența patriotică republicană locală – „cunoscând traumele pe care le suferisem, mi-au trimis în secret două volume din *Doctorul de țară,* de Tissot". (În realitate, Tissot nu a publicat nici o carte cu acest titlu; cel mai probabil, era vorba de *Sfaturi privind sănătatea pentru oamenii simpli*, scrisă de Tissot și publicată în două volume, cunoscând unsprezece ediții între 1761 și 1792.)

Așa cum este dificil de supraevaluat puterea pe care o exercită comunicarea cu exteriorul asupra unui deținut, ne este greu să apreciem impactul pe care l-a avut un volum de Tissot asupra unui om bolnav, în 1799. Samuel-Auguste Tissot a fost un geniu al medicinei secolului al XVIII-lea – un fel de Louis Pasteur al dezechilibrului umoral. Publicate într-un interval de treizeci de ani, între anii 1750 și 1780, lucrările lui Tissot au fost folosite de doctori, chirurgi, moașe, vraci de tot felul și de pacienți.** Într-o lume

* Sperma pe care o pierdea Dumas în ritm „continuu și abundent" reprezenta un simptom clasic al unei boli fatale în secolul al XVIII-lea. În lumea medicinei umorale, sperma însemna mult mai mult decât ceea ce considerăm noi a fi în prezent, deși ea era doar atât și nimic mai mult. Se socotea că sperma era „un fluid nervos" care curgea dinspre cap spre degetele picioarelor. (n.a.)

** Tissot susținea că modalitatea cea mai sigură de pierdere a forței vitale[11] era cea evidentă. Cartea sa din 1758 privind conservarea spermei – *Onanismul: Tratat privind bolile produse de masturbare* – susținea că sperma pierdută prin masturbare conduce la boală și la moarte. Revelațiile lui Tissot despre masturbare și boală – îndeosebi „dovezile" sale că acel act provoca orbirea – au reprezentat curentul medical principal asupra acestui subiect până când, în 1948, lucrarea lui Kinsey, *Comportamentul sexual al bărbaților*, a schimbat radical situația. (n.a.)

în care o carte tipărită[12] era un lucru prețios, Dumas deținea forța deplină a cunoștințelor medicale. Cineva dorea ca el să trăiască!

Răsfoind febril cartea lui Tissot, Dumas a descoperit ceva și mai important: articolul privind otrăvurile[13] era marcat și subliniat. După acest episod, Dumas a continuat să accepte pastilele pe care i le dădea doctorul, însă doar s-a prefăcut că le ia. Le-a pus deoparte, ambalate atent, plănuind ca, în viitor, să ceară analiza lor. „Am fost foarte încântat să dețin dovada materială a ticăloșiei agenților regelui", scria el. Acum avea o voință reînnoită de a trăi, de a părăsi viu fortăreața din Taranto, sperând că, într-o bună zi, pastilele vor „dovedi guvernului francez toată ticăloșia ucigașilor mei".

*

Câteva nopți mai târziu, Prietenii Francezilor, aflați în ilegalitate, i-au trimis un alt pachet – acesta fiind introdus prin fereastra zăbrelită a celulei lui Dumas cu ajutorul unei sfori. Era o bucată mare de ciocolată, înfășurată în hârtie obișnuită, împreună cu un fel de plantă medicinală. La acea vreme, ciocolata nu era doar o delicatesă – ca și zahărul, reprezenta unul dintre medicamentele-minune din arsenalul medical al secolului al XVIII-lea[14]. Planta s-a dovedit a fi scoarța unui arbore tropical care conține chinină, socotită a avea proprietăți vindecătoare în cazul febrei și al bolilor de nervi.

„Am constatat o îmbunătățire considerabilă a stării mele de sănătate", scria Dumas, „după ce am consumat cinchona*[15] și ciocolata pe care patrioții omenoși mi le-au trimis cu ajutorul unei sfori și a unui cârlig, în timpul nopții". El adăuga, totuși, că „aceste acte de curtoazie" nu l-au împiedicat să surzească de urechea stângă, să-și piardă practic ochiul drept și să sufere de dureri cumplite de cap și de vâjâituri permanente în urechi.

Anul 1800 a adus noi motive, pragmatice de această dată, de a da dovadă de îngăduință față de prizonierii francezi, deoarece,

* Denumire științifică a arborelui de chinină, ce poate atinge înălțimea de 20 m, din a cărui scoarță se obține chinina care ajută la tratarea malariei, la stimularea digestiei, la eliminarea paraziților și la combaterea convulsiilor. (n.tr.)

până la începutul verii, toată lumea din Taranto – deținuți, gardieni, oamenii Armatei Sfintei Credințe și republicani deopotrivă – trebuie să fi aflat de marile evenimente care se petreceau în nord, unde francezii declanșaseră o a doua invazie a Italiei. Napoleon părăsise guvernul la Paris pentru a conduce personal campania. Ca și cum ar fi dorit să compenseze pentru lovitura de stat și pentru asumarea unei puteri dictatoriale, primul consul urcase pe cal și își condusese armatele prin trecătoarea Saint-Bernard[16], scena unuia dintre cele mai mari triumfuri militare ale lui Dumas, apoi coborâse către câmpia italiană. (De fapt, Napoleon a traversat Alpii călare pe un catâr[17], deși aparatul său de propagandă a ascuns cu grijă această realitate.)

Cea de-a doua campanie italiană, încununată de o victorie magnifică împotriva austriecilor, la Marengo[18], în ziua de 14 iunie, a schimbat radical situația dezastruoasă a Franței din 1799. Spre toamnă, Italia părea din nou pe cale să devenă laboratorul construcției unei națiuni revoluționare, principalul avanpost pentru „ideile franceze" din afara granițelor Franței. Italienii înălțau încă o dată drapele tricolore și plantau copaci ai libertății[19]. Este imposibil de știut cât de multe din aceste știri ajungeau la prizonieri. Însă nu există nici o umbră de îndoială că oamenii care îl țineau prizonier pe Dumas au simțit că echilibrul puterii se schimba și că drapelele tricolore ar fi putut fi arborate și în Taranto.

Dumas a aflat că Manscourt și alți câțiva deținuți aveau să fie mutați de la Taranto la altă fortăreață – la Brindisi, pe țărmul Mării Adriatice. A fost informat că acea acțiune ascundea un complot de asasinare: „Abia în ziua transferului au trecut câțiva oameni prin dreptul ferestrei noastre, iar din gesturile lor am înțeles că aveam să fim scoși din Taranto și uciși pe drum". În acea noapte, în jurul orei unsprezece, zăvoarele ușii lui au fost deschise, iar marchizul de la Schiava (președinte al provinciei Lecce) „s-a năpustit în camerele noastre", urmat de oameni înarmați cu săbii și pumnale. Aceștia le-au spus deținuților că vor pleca spre Brindisi și că Dumas trebuia să își facă bagajele imediat. Modul în care năvălise în celulă marchizul – în miez de noapte, înconjurat de atât

de mulți oameni – nu i-a lăsat nici o urmă de îndoială lui Dumas în privința adevăratelor intenții ale acestora. „Atât cât m-a ținut glasul, mi-am exprimat cu tărie dezaprobarea față de lipsa de maniere a marchizului“, a scris Dumas. „Marchizul mi-a răspuns scoțându-și sabia din teacă.“

În acel moment, Dumas și-a luat bastonul, obiectul care semăna cel mai mult a armă și pe care îl avea în celulă, și l-a folosit împotriva sabiei marchizului și a celorlalte arme din încăpere. Nu s-a gândit prea mult la șansele de reușită, însă era pregătit să se opună, indiferent cât de inutilă ar fi fost o asemenea încercare. Dumas păstrase ceva din vechiul său talent de a-și intimida adversarii. Judecând după o reclamație scrisă ulterior[20], din partea „Ministerului Statului și Războiului“, privind „nechibzuința“ și „comportamentul amenințător“ al lui Dumas când gărzile au venit să îl escorteze, apărarea sa agresivă s-a dovedit eficientă. După o scurtă confruntare, gărzile au părăsit celula.

În acele clipe, furia dezlănțuită a lui Dumas l-a făcut să bănuiască doar ceea ce era cel mai rău din partea celor care îl capturaseră. Însă, în realitate, el și Manscourt au fost transferați într-o fortăreață din Brindisi, în luna septembrie 1800 – cam la o zi de mers călare, și, departe de a fi uciși pe drum, situația lor s-a îmbunătățit în mod spectaculos. În fortăreața care avea vedere spre Adriatica, Dumas a început să poarte discuții cu un preot. Numele acestuia era Bonaventura Certezza și, din câte se pare, el și Dumas au devenit buni prieteni. Singura dovadă care a supraviețuit este o scrisoare emoționantă pe care preotul i-a trimis-o lui Dumas, după ce acesta a ieșit din închisoare: „Vreau să știți[21], dragul meu general, că mi-am păstrat și îmi voi păstra întotdeauna vii sentimentele [de stimă față de dumneavoastră] în suflet, și [ele] mă obligă să vă transmit veșnicul respect față de dumneavoastră. De fapt, nu am precupețit nici un efort pentru a încerca să aflu vești în ceea ce vă privește. Ştiu că laudele vă deranjează, dar, știindu-vă inima caldă, îndrăznesc a vorbi în acest fel. Aș dori să vă îmbrățișez, blestemată fie depărtarea dintre noi, însă nu pot să vă vorbesc cu toată sinceritatea“. Preotul promitea să nu mai

vorbească atât de mult dacă Dumas avea să meargă să îl viziteze la domiciliul său, unde ar fi fost oricând binevenit.

Mai există dovezi privind relația amuzantă, chiar dacă încordată, pe care a avut-o Dumas cu un ofițer al închisorii, pe nume Giovanni Bianchi, care era un fel de comandant regional al tuturor fortărețelor-închisoare din sudul regatului Neapolelui. Cei doi au corespondat constant începând cu luna septembrie 1800, chiar dacă Bianchi părea că petrec cel mai mult timp în fortăreața de la Brindisi. (Este de presupus că și lui Manscourt i s-a acordat același tratament, însă numele acestuia dispare din relatarea lui Dumas până în momentul eliberării.) Scrisorile lui Bianchi, adresate cu eleganță „Domnilor generali francezi, prizonieri[22] în fortul din apropierea mării", transmit știrea că solicitările lui Dumas[23] privind hrana, îmbrăcămintea și proviziile de bază – o oală de gătit din fier, de pildă, care a fost subiectul unui schimb epistolar asiduu – erau transmise de-a lungul lanțului de comandă tocmai până la regele Ferdinand[24]! O veste bună, îl informează Bianchi pe Dumas, regele a aprobat! Faptul că solicitarea pentru o oală putea fi transmisă de-a lungul lanțului de comandă până la rege ne spune totul despre regatul Neapolelui... mai puțin importantul amănunt că, după cum îl informează Bianchi cu regret pe Dumas, va mai trece „ceva timp" până când aprobarea regelui va putea fi pusă în practică „la nivel local". Prin urmare, încă nu va avea o oală de gătit.

Astfel a început un schimb de scrisori despre subiecte lipsite de interes[25], în care Bianchi îi cere generalului lucruri precum schițe ale pantofilor săi și cantitățile precise de vreascuri care vor fi folosite zilnic. (Aceasta este prima mențiune din care rezultă că deținuții aveau voie să facă foc.) Îmi imaginez prizonierul și temnicerul, în colțuri opuse ale acestei fortărețe medievale, fiecare stând la o masă din lemn – una uriașă și lustruită, cealaltă, mică și rugoasă – înmuindu-și pana în cerneală și pregătindu-și cererile sau scuzele, folosind cuvinte scrise la fel de frumos și de elegant.

În ziua de 31 octombrie 1800, Bianchi îl roagă pe Dumas să verifice „mărimea vestoanelor, a pantofilor[26] și altor articole de care

aveți nevoie, cu prețurile corespunzătoare. Vă rog să îmi trimiteți [lista] imediat, pentru ca ea să poată fi verificată de ministrul de finanțe al regatului". Bianchi s-a ocupat de aducerea cizmarilor și croitorilor, dar și a dulgherilor, deși Dumas a trebuit să găsească lucruri pe care să le ofere la schimb sau pe care să le vândă pentru a plăti aceste servicii. Totodată, a trebuit să-și plătească hrana și lemnele pe care le ardea în sobă.

Treptat, Bianchi a început să-i ofere servicii de bază lui Dumas, fără a mai fi plătit și chiar promițând să îi ramburseze lui Dumas bani pentru prestații mai vechi. Într-o scrisoare datând din 8 ianuarie 1801, în care Bianchi anunță că a decis să-i înapoieze lui Dumas „7 ducați și 90 de grani[27]" pentru „cazarea și masa dumneavoastră și a însoțitorilor", Bianchi solicită o adresă la care să trimită plata: semn că, în acele momente, temnicerul știa, cel puțin în principiu, că eliberarea prizonierului era iminentă.

În ziua de 22 ianuarie 1801, Bianchi i-a trimis lui Dumas o scrisoare extraordinară[28]. În aceasta, spune că atacarea de către general a marchizului de la Schiava a provocat un scandal la curte – că până și regele a fost atât de scandalizat, încât a scris un memoriu despre acest lucru, „cu mâna sa regală", adresat ofițerului cu gradul cel mai mare din armata regatului. Bianchi descrie felul în care regele Ferdinand a condamnat „comportamentul amenințător și necooperant" al lui Dumas, care îl atacase pe marchiz cu un baston. Regele a cerut ca Dumas și Manscourt să fie ținuți la izolare și s-a plâns că autoritățile se dovediseră prea îngăduitoare față de generalii francezi. Însă ceea ce face scrisoarea lui Bianchi să pară remarcabilă este că el precizează toate aceste lucruri – și citează pe larg din memoriul lui Ferdinand –, după care mărturisește că va *ignora* acel nou ordin de încarcerare al generalilor. Va acționa „împotriva ordinelor regelui meu", spune el, deoarece a ajuns să-i considere oameni de treabă pe Dumas și pe camaradul său!

Citind acest document plin de înfloriturі, de la începutul secolului al XIX-lea, mi-am adus aminte de nenumăratele filme despre cel de-al Doilea Război Mondial pe care le-am văzut când eram copil, în care „bunul" comandant al Luftwaffe hotărăște să se poarte

decent cu prizonierii de război americani sau britanici, în ciuda ordinelor primite de la superiorii săi. Era Bianchi motivat de un soi de dorință, tipică pentru cei din sudul Italiei, de a sfida autoritatea, ori de a-și bătea joc de șeful lui cu pantaloni bufanți care, în aceea fortăreață de provincie, nu avea nici măcar puterea de a aproba furnizarea de surcele fără a primi bani de la cartierul general? Dar de ce s-a simțit Bianchi liber să aștearnă totul pe hârtie – să-și exprime sfidarea față de regele său? Era o acțiune deliberată, întreprinsă în speranța că ea va fi citită – deoarece Bianchi, știind despre invazia franceză, presupunea că peste câteva săptămâni va trebui să dea raportul în fața unui ofițer superior francez și a guvernului francez, iar nu majestății sale regale de la Palermo? Citindu-i scrisorile, am început să bănuiesc că Giovanni Bianchi nu doar anticipa cucerirea de către francezi a regatului în care trăia, ci chiar spera să se întâmple acest lucru. Probabil că, în secret, temnicerul lui Dumas era un *giacobino*[*], căruia îi plăceau prizonierii francezi, pentru că iubea Franța și idealurile Revoluției.

*

În luna martie 1801, Dumas a aflat de planurile de repatriere, a lui și a lui Manscourt, pe calea mării, via Ancona, un oraș de pe coasta Adriaticii, aflat la nord de Roma. Însă cei doi au rămas în așteptare. „Am înțeles că au dorit să ne predea englezilor sau piraților de pe Coasta Berberă", scria el. L-a rugat pe Bianchi să-și informeze superiorii despre marea „imprudență de a ne lăsa expuși pe marea înțesată de nave dușmane".

Bianchi a încercat să îl liniștească pe Dumas printr-o serie de scrisori pe un ton aproape slugarnic, încheind cu expresii precum „rămân oricând la dispoziția dumneavoastră[29]" și „voi fi mereu dispus să vă slujesc". Acest lucru l-a făcut pe Dumas să devină și mai bănuitor. Dragul de general nu avea motive de îngrijorare, i-a replicat Bianchi, corăbiile vor naviga de-a lungul coastei și, în

[*] Iacobin, simpatizant al Clubului Iacobinilor, aripa republicană intransigentă în perioada Revoluției Franceze; prin extensie, democrat cu idei foarte avansate (în it., în orig.) (n.red.)

cazul în care apărea un eveniment nedorit, acestea vor găsi un loc potrivit pentru a ancora. Acum dorea să profite de ocazie pentru a-i trimite lui Dumas, spre aprobare, niște „mostre de țesături“[30] pentru noua sa uniformă – o „stofă de lână, nu foarte grea, de culoare albastră, va fi suficient de bună pentru ceea ce solicită oficialitățile?“ Apoi, Bianchi spune: „Vă rog să îmi spuneți ce v-ar plăcea dumneavoastră“.

Bianchi i-a scris prizonierului său pe tema bunurilor confiscate[31], în special despre armele și echipamentele generalului, care îi fuseseră luate în primele luni de detenție. Însă Dumas a considerat toate aceste demersuri birocratice drept mașinațiuni ale unui dușman laș, care acum se ploconea de teamă că se apropia momentul în care avea să intre în funcțiune justiția franceză. Bianchi l-a înfuriat în mod deosebit pe Dumas când i-a scris ca să-și ceară scuze pentru faptul că „pușca dumneavoastră cu două țevi a fost aruncată în mare[32]... Cu toate acestea, voi face tot ce voi putea, iar dacă voi reuși să o găsesc voi avea deosebita plăcere de a vi-o trimite“.

În campania sa neîncetată de măgulire, Giovanni Bianchi revenea mereu la subiectul său preferat – hainele. El regretă profund că i-a fost imposibil să procure[33] genul de pălărie preferat de general, dar poate găsi alta, care este „mai sigură și mai comodă[34]“ pentru călătoria pe mare. Îl asigură pe Dumas că va trimite „imediat“ oameni care să îi arate modelul alternativ de pălărie – pentru că Dumas, după ce supraviețuise celor optsprezece luni de rele tratamente și de tentative de asasinat într-o celulă de închisoare, nu va dori să mai fie și îngrijorat de modelul pălăriei. Bianchi îl „imploră“ pe general să „ia puțin aer“ și să facă acest lucru „fără nici o teamă.“ Drept răspuns la întrebarea serioasă și imperativă a lui Dumas, Bianchi îl asigură pe generalul republican că va fi liber să poarte „cocarda națiunii dumneavoastră[35]“ între zidurile fortăreței – „în același fel“, adaugă Bianchi, „în care poporul poartă cocarda noastră“. (Cardinalul Ruffo crease o cocardă[36] special pentru Armata Sfintei Credințe: de un alb pur sub formă de cruce.)

În 1800, la sfârșitul lunii decembrie, când toată lumea, începând cu împăratul Austriei și încheind cu papa, făcea pace cu Napoleon, regele Ferdinand al Neapolelui a ținut să devină singurul opozant al colosului francez renăscut în Italia. Napoleon l-a trimis pe extravagantul camarad al lui Dumas, generalul Murat, să conducă o armată în sud, împotriva regatului Neapole[37]. Nu a trecut mult timp și regele Ferdinand a început să negocieze capitularea în fața forțelor franceze care se apropiau: supușii săi nu îl numeau degeaba *Il re Gambalesta*[38] – în traducere liberă, „Regele Plimbăreț".

În luna februarie 1801, generalul Murat a avut plăcerea de a-l informa pe emisarul lui Ferdinand că, drept parte a condițiilor de capitulare, toți francezii prizonieri de război deținuți în regat trebuie eliberați imediat. Din scrisorile pe care le primise de la Marie-Louise, precum și potrivit ordinelor primite de la ministrul de război, Murat știa că această ultimă condiție va duce la eliberarea vechiului său camarad de arme, Alex Dumas[39].

Regele Ferdinand a convenit imediat să respecte această condiție, însă, înainte ca Murat să poată sărbători realizarea armistițiului, Napoleon i-a ordonat să refuze târgul[40]. El a adăugat o nouă condiție, cerându-i lui Ferdinand să accepte ocuparea de către francezi a golfului Taranto. Napoleon spera să folosească zona ca bază de unde să declanșeze o nouă campanie de cucerire a Egiptului, la acea dată pe cale de a cădea în mâinile britanicilor și a turcilor. Ferdinand a fost de acord, iar armata lui Murat a mărșăluit în Napoli fără a trage nici un foc de armă. Dacă Dumas ar fi auzit vestea că fostul lui camarad intra în țara opresorilor săi...

Probabil că a aflat destul de curând. Spre sfârșitul lunii martie, Dumas se afla pe o corabie[41] în drum spre baza franceză de la Ancona, purtând o vestă din lână, cămașă nouă, ciorapi, ghete și o pălărie elegantă. Cu toate acestea, la treizeci și nouă de ani, probabil că devenise de nerecunoscut. În primele săptămâni de după eliberarea din închisoare, rămăsese parțial orb și surd și era slăbit din cauza malnutriției; mergea șchiopătând din cauza altei proceduri medicale – sângerarea –, în cursul căreia îi fusese secționat un tendon. Era hotărât să se însănătoșească, dar a jurat să

nu uite nici un amănunt al captivității sale ori „opresiunea cea mai barbară pornită din ura neiertătoare împotriva tuturor celor care se numesc francezi".

*

Comandantul francez de la Ancona l-a întâmpinat cu căldură pe generalul Dumas și, cum nu exista nici o politică oficială în privința tratamentului care trebuia acordat prizonierilor de război, i-a dat colegului său bani din propriul buzunar pentru a-și cumpăra hrană și provizii de bază. Pe data de 13 aprilie, Dumas se adresa guvernului: „Am onoarea de a vă informa[42] că noi [eu și Manscourt] am sosit ieri în acest oraș, împreună cu nouăzeci și patru de [foști] prizonieri... cei mai mulți fiind orbi și mutilați". După ce sosit la Florența, Dumas a scris relatarea remarcabilă a captivității sale, inclusiv aventurile nefericite prin care trecuse din clipa în care părăsise Egiptul pe *Belle Maltaise,* din care se va inspira fiul său pentru a scrie scenele emoționante descriind suferința umană din *Contele de Monte-Cristo*.* În scrisoarea sa către guvern, Alex Dumas s-a limitat la o scurtă mențiune privind „tratamentul pe care l-am îndurat din partea guvernului napoletan [care] îi dezonorează în ochii umanității și ai tuturor națiunilor".

În aceeași zi, i-a scris Mariei-Louise pentru prima oară ca om liber. Scrisoarea cuprinde și un mesaj pentru Alexandrine-Aimée, „dacă norocul mai face să fie pe lumea asta", spunând că îi va aduce „câteva lucruri din Egipt".

Lucru remarcabil, chiar și după ce aproape că naufragiase și după doi ani de captivitate, și reușise cumva să păstreze unele dintre suvenirele destinate fiicei lui.

* Romancierul va reproduce și în memoriile sale o versiune a acestei relatări, dar va îndulci multe dintre amănuntele privind suferințele care apar în originalul pe care l-am descoperit în seif, poate pentru că erau prea deprimante sau prea dificile de scris. Această carte este prima care relatează experiențele din închisoare ale generalului Dumas, pe baza propriilor sale declarații și nu pe baza versiunii cenzurate scrise de fiul său. (n.a.)

În altă scrisoare către Marie-Louise, trimisă din Florența, scrisă două săptămâni mai târziu, el vorbește despre bucuria produsă de primirea scrisorilor ei și a unei scrisori din partea fiicei lui, acum în vârstă de opt ani, și de faptul că le-a „sărutat de mii de ori[43]“:

> Îmi dau seama, cu adâncă recunoștință și emoție, cu câtă dăruire te-ai ocupat de educația ei. Un asemenea comportament, atât de demn de tine, te face din ce în ce mai dragă mie și aștept cu nerăbdare să fac dovada sentimentelor mele.

În timpul călătoriei spre casă – o călătorie spre Franța revoluționară, țara oportunităților și fraternității, în care oamenii puteau avea succes, succes de care nu se va mai bucura –, Dumas a preferat să nu îi relateze amănunte despre chinurile îndurate, deoarece, după cum scrie, „nu vreau să îți provoc dureri sufletești, pentru că inima ți-e rănită suficient de aceste îndelungi privațiuni. Sper să aduc prețiosului și inegalabilului tău spirit balsamul vindecător al consolării mele în mai puțin de o lună“. Şi încheie astfel:

> Adio, iubita mea, vei fi tot mai dragă inimii mele, pentru că nefericirile nu pot decât să întărească legăturile care ne țin atât de strâns uniți. Îmbrățișează copila din partea mea, îmbrățișează-i pe părinți și pe prietenii noștri.
>
> Al tău fără rețineri,
>
> Alex Dumas, general de divizie

Capitolul 22

Așteptare și speran□ă

„Ce secrete întunecate și sângeroase[1] ascundea viitorul", va scrie Alexandre Dumas în memoriile sale, gândindu-se la soarta tatălui său. „Când acestea li se dezvăluie, oamenii își pot da seama că, doar prin mila bunului Dumnezeu, ei nu le cunosc decât la momentul cuvenit."

În iunie 1801, data la care a revenit în Franța, Revoluția și națiunea pe care Alex Dumas le iubea decăzuseră la fel de abrupt ca și el. Probabil că s-a simțit ca Rip Van Winkle* la întoarcerea sa – numai că Rip Van Winkle descoperise un rege înlocuit de o revoluție, în vreme ce Dumas a găsit o revoluție înlocuită de un soi de rege. Şi era același rege de care fugise din Egipt. După ce a ajuns pe țărmurile franceze, Napoleon avusese la dispoziție un an pentru a transforma Franța după chipul și asemănarea sa și pentru a folosi câștigurile Revoluției spre a-și atinge propriile scopuri.

Primul său pas în refacerea Franței fusese instalarea unui guvern[2]. Totul trebuia să pară în continuare democratic, deoarece aceea era țara Revoluției, iar acest rege purta încă tricolorul roșu-alb-albastru. Ideea „consulilor" – trei la număr – a creat senzația că puterea executivă încă era divizată la vârf, așa cum fusese și sub Directorat și, înainte de aceasta, sub conducerea Convenției. (Franța revoluționară nu încercase să aibă un președinte simplu sau un prim-ministru.) Însă, înveșmântându-se în culorile democrației, dictatorii, ca și travestiții, manifestă tendința de a împinge lucrurile prea departe, iar Napoleon voia să nu existe nici o

* Personajul principal al povestirii cu același nume, publicate în 1819 de scriitorul american Washington Irving. (n.red.)

îndoială că Republica Franceză era mai democratică decât oricare formă precedentă de organizare. Dacă Directoratul împărțise puterea cu două organisme legislative, acum erau nu mai puțin de patru: Senatul, Tribunatul, Legislatura și Consiliul de Stat. Sigur că aceste numeroase mecanisme de echilibru și control făceau ca procesul democratic să fie cât se poate de disfuncțional. Tribunii aveau dreptul să dezbată legile, dar nu să le voteze. Legiuitorii aveau dreptul să le voteze, dar nu să le și discute. Senatorii aveau dreptul de a numi membri în aceste două organe, dar nu putea vota decât pentru a anula legile pe care le considerau neconstituționale. Consiliul de Stat era înțesat de susținătorii și de amicii lui Bonaparte și, deși era singurul organ care deținea o oarecare putere, el funcționa, în esență, ca un consiliu consultativ.

Pe 15 decembrie 1799, la mai mult de o lună de la lovitura de stat, Napoleon și complotiștii lui publicaseră Constituția Anului VIII, având următoarea afirmație în preambulul său: „Ea este fundamentată pe adevărate principii[3] ale guvernării reprezentative, pe drepturile sacre de proprietate, egalitate și libertate. Puterile pe care le instituie vor fi durabile și stabile, așa cum trebuie să fie acestea pentru a garanta drepturile cetățenilor și interesele statului. Cetățeni! Revoluția este fidelă principiilor care au declanșat-o; *ea este încheiată*.“*

* Printr-o altă manevră fals democratică, menită a stabili un model pentru viitor, Napoleon a supus Constituția sa unui plebiscit, pentru a primi girul popular. Cu nerăbdarea lui caracteristică, Napoleon nu a așteptat ca rezultatele plebiscitului să fie anunțate, ci a declarat că noua constituție intră în vigoare; însă el va apela frecvent la stratagema cu plebiscitul pentru a justifica unele modificări fundamentale în legislația sau în guvernarea Franței. Chiar dacă era vorba doar de o ștampilă, lucrul care i-a oferit cea mai bună scuză pentru schimbările scandaloase din politică: a fost voința poporului. În timpul campaniilor italiană și egipteană, Napoleon descoperise și valoarea presei. În decembrie 1799, existau șaptezeci și trei de ziare și jurnale independente care apăreau la Paris, oferind o șansă de a transmite critici la adresa guvernului. În mai puțin de o lună de la proclamarea Constituției care „garantează drepturile cetățenilor“, Napoleon închisese șaizeci dintre acestea[4]. Principalului ziar al Revoluției, încă din 1789, *Le Moniteur,* i s-a permis să rămână portavocea oficială a guvernului. (n.a.)

La acea dată, singurii oameni care îl cunoșteau cu adevărat pe Napoleon Bonaparte – în afara mamei, a fraților și a surorilor lui care îi știau de frică – erau generalii săi care, într-o măsură mai mare sau mai mică, manifestau teamă, respect, dispreț sau adulație față de el. Cei mai mulți oameni din afara eșaloanelor de comandă ale armatei îl știau drept omul care putea obține rezultate. Au existat civili care s-au aflat în preajma lui Napoleon și care i-au descoperit o calitate care contrazicea toată adulația publică. „Teroarea pe care o inspiră[5] este de neconceput", i-a scris Madame de Staël tatălui ei, după ce petrecuse un weekend cu Napoleon la proprietatea fratelui său mai mare, Joseph. „Când te afli în apropierea acestui om, ai impresia unui vânt năprasnic care îți suflă pe la ureche."

*

În timpul călătoriei spre casă, Marie-Louise îi trimisese lui Dumas o neobișnuită scrisoare de dragoste, despre chinurile suferite în închisoare și în care îi spunea cum vor putea depăși acea situație:

> Îți promit să mă răzbun[6] dovedindu-ți că știu cum să iubesc și că te-am iubit întotdeauna. Știi cât de neprețuită este pentru mine faptul că inima ta îmi aparține și, pentru că ea este cu mine, nu ar trebui să te îndoiești nici o clipă de fericirea mea.

În cele din urmă, s-au revăzut la Paris[7], în apartamentul generalului Brune, vechiul prieten al lui Dumas. Ne putem imagina cât de schimbat l-a găsit Marie-Louise pe soțul ei și cât de greu i-a fost să își ascundă reacția. Însă fericirea și ușurarea lor nu poate fi pusă la îndoială. Revenind curând la Villers-Cotterêts, Dumas s-a bucurat de iubirea familiei. Deși nu și-a recâștigat vechea vigoare, a putut, după scurt timp, să călărească. A început să aștepte cu nerăbdare să revină în serviciul militar și să își reia cariera care rămăsese într-un punct mort după ce urcase la bordul navei *Belle Maltaise,* în Egipt.

Însă a descoperit curând că în calea sa se ridicau și alte obstacole. În primul rând, avea urgent nevoie de bani. Familia nu beneficiase

de nici un venit cât fusese prizonier de război, iar, când a aflat că guvernul francez negociase un acord de despăgubire cu regatul Neapolelui, a presupus că numele său se va afla în fruntea listei[8]. Pe 22 aprilie 1801, cât Dumas era încă în Italia, ambasadorul francez la Napoli i-a spus lui Dumas că urma să primească „500 000 de franci[9] plătibili de către curtea napolitană, drept despăgubire pentru cetățenii care și-au pierdut bunurile". Problema era că banii ajunseseră la Paris, îi spusese ambasadorul, și Dumas trebuia să îi ceară ministrului afacerilor externe. Dumas a făcut eforturi pentru a primi banii, dar nu s-a ales nici măcar cu un franc.

Nu numai că nu a primit răspuns la solicitarea de despăgubire, dar a descoperit și că scrisorilor și cererilor sale li se răspunde cu o tăcere de mormânt. Pentru Dumas, cei mai importanți miniștri erau cei care țineau de armată; din păcate, noul ministru de război nu era nimeni altul decât generalul Berthier, vechea pacoste pentru Dumas, care l-a informat[10] că se hotărâse de către consuli că ofițerii precum Dumas urmau să primească doar solda pe două luni de misiune, indiferent cât de mult stătuseră întemnițați. În septembrie 1801, Dumas a protestat într-o scrisoare către Napoleon:

> Sper[11] că nu veți îngădui ca omul care a luptat cot la cot cu dumneavoastră și alături de care ați înfruntat pericole să lâncezească precum un cerșetor, când vă stă în putere să îi oferiți o dovadă a generozității națiunii de soarta căreia sunteți răspunzător.

Pentru Dumas era important să primească soldele retroactiv, dar și să fie reinstalat în armată și să primească un nou post de comandă. În februarie 1802, i-a scris „cetățeanului ministru Berthier": „Am onoarea[12] de a vă reaminti de promisiunea făcută mie când am fost la Paris, de a mă folosi la ceva ce pregăteați la acea dată. Pot afirma, fără a roși, că nenorocirile care m-au pus atât de mult la încercare trebuie să fie motive foarte întemeiate pentru guvern de a mă repune în serviciul activ".

Însă, în noul climat, apelurile sale ajungeau în neant. La începutul anului 1802, un istoric încă apropiat de evenimente observa că Dumas „abia dacă apărea la noua curte[13], unde opiniile

sale politice și tot ceea ce reprezenta el, chiar și culoarea pielii, căzuseră în dizgrație".

*

Când Napoleon a pus mâna pe putere, trecuseră aproape opt ani de când Franța republicană acorda drepturi depline și cetățenie oamenilor de culoare liberi din colonii și cinci ani de când Franța abolise sclavia. Încă din 1794, atât Constituția franceză, cât și Declarația Drepturilor Omului și ale Cetățeanului se aplicaseră pretutindeni acolo unde era arborat drapelul francez.[*] Merită să repetăm că emanciparea cea mai importantă din istorie fusese inițiată de țara care poseda probabil cel mai bogat imperiu unde munceau sclavi.

La data loviturii de stat a lui Napoleon, erau multe lucruri în neregulă cu Republica Franceză, dar exista un lucru pe care majoritatea celor de azi îl vor socoti minunat: ea oferea drepturi de bază și oportunități oamenilor, indiferent de culoarea pielii. În ciuda tuturor minusurilor, organismele guvernamentale revoluționare franceze – legislaturile din Paris, cu numele lor mereu în schimbare – îi recunoșteau pe reprezentanții negri și mulatri ca pe membri egali. Deși francezii au continuat să îi numească „americani", Congresul SUA din acea vreme rareori admitea o persoană de culoare în rândurile sale cu excepția cazului când aceasta servea băuturi sau mătura podeaua.

Napoleon primise mult sprijin în lovitura sa de stat din partea unei coaliții de proprietari de sclavi[14] și de plantații exilați, care au crezut că un dictator cu eșarfă tricoloră ar reprezenta o șansă mai

[*] Deși mandatată de legea din 1794 pentru toate teritoriile franceze, abolirea sclaviei intrase efectiv în vigoare doar în trei colonii în Guyana Franceză de pe latura nordică a Americii de Sud, în insula Guadelupa și, mai presus de toate, în Saint-Domingue, unde puternica insurecție a sclavilor precipitase emanciparea colonială franceză. Pe multe alte insule – Martinica, Sfânta Lucia, Réunion, Île-de-France și altele – emanciparea din 1794 fusese blocată, fie pentru că acele locuri fuseseră sub ocupație britanică, fie pentru că proprietarii de sclavi respinseseră cu succes încercarea guvernului francez de a impune noua lege, așa cum se întâmplase în coloniile Franței din Oceanul Indian. (n.a.)

bună pentru reînființarea sclaviei decât orice alt guvern reprezentativ – îndeosebi unul în care erau și negri, aboliționiști și idealiști revoluționari. Napoleon a vizitat Normandia și a fost întâmpinat cu un banchet dat de vechii rivali ai lui Charles de la Pailleterie[15] în afacerile cu sclavi, Constantin și Stanislas Foäche, care sperau că o nouă epocă a profiturilor aduse de sclavi era iminentă.

Acești oameni de afaceri susțineau că într-o lume în care concurenții săi încă practicau sclavia, Franța nu își putea permite să continue aplicarea bizarei politici de emancipare și de acordare de drepturi egale tuturor. Ideile revoluționare erau prea costisitoare. În anii 1799–1800, exporturile din Saint-Domingue[16] au fost *mai mici de un sfert* față de cele din 1788–1789. Chiar și generalul Toussaint Louverture – purtătorul de stindard al Revoluției Franceze în rândul negrilor din Saint-Domingue și lider progresist – se zbătea să îi determine pe lucrători să se întoarcă pe plantații. Mii dintre acești foști sclavi deveniseră soldați ai Revoluției și nu aveau nici o dorință să revină la recoltarea trestiei de zahăr.

La câteva zile după lovitura de stat, Napoleon a primit o propunere de a anula interdicția franceză privind negoțul cu sclavi[17]. Era prea devreme pentru o asemenea acțiune îndrăzneață, însă a început să își plătească datoriile politice față de cei care erau în favoarea sclaviei, care îi acordaseră un sprijin considerabil. L-a înlocuit pe ministrul marinei și al coloniilor, care era membru al Societății Prietenilor Negrilor, și a plasat persoane aflate de partea sclaviei în tot guvernul[18]. Constituția Anului Revoluționar VIII, proclamată de Napoleon în decembrie 1799, cu o lună înainte de a acapara puterea, se exprima neclar în problemele rasiale, însă cuprindea o frază înspăimântătoare pentru toți oamenii de culoare: „Regimul coloniilor franceze[19] va fi stabilit prin legi speciale".

Însă Napoleon a făcut un joc dublu[20]. În 1799, în ziua de Crăciun, la scurtă vreme după ce s-a promulgat noua Constituție, a transmis o proclamație către poporul din Saint-Domingue: „Bravi negri, nu uitați[21] că doar poporul francez recunoaște libertatea voastră și drepturile voastre egale cu ale tuturor". Cinci zile mai târziu, a luat în secret o nouă hotărâre[22]: aceea de a începe

formarea unei noi armade, care să transporte patruzeci de mii de soldați francezi peste Atlantic, în America. În cele din urmă, aceasta va deveni mai mare decât cea cu care plecase spre Egipt[23]. Scopul ei: să recucerească cea mai profitabilă colonie franceză. Ajuns la putere doar de o lună, Napoleon plănuia o invazie militară pe scară largă a insulei Saint- Domingue.

Este imposibili să interpretezi eronat componenta rasială a unei astfel de invazii: Saint-Domingue nu era o țară străină. Avea administrație franceză și se considerase parte a Republicii Franceze în toți anii de emancipare. În plus, cetățenii negri și cei metiși, educați din Saint-Domingue aparțineau școlii de gândire și politicii franceze, în vreme ce albii de pe insulă erau gata, și chiar dornici, să treacă de partea englezilor sau a spaniolilor, pentru a păstra sclavia. (Napoleon i-a scris unui plantator din Martinica[24] pentru a-și exprima înțelegerea față de hotărârea respectivului de a trăda, trecând de partea englezilor pentru a nu-și pierde sclavii.) Invazia masivă a insulei Saint-Domingue nu avea rost decât dacă făcea parte din strategia de a da ceasul istoriei înapoi și de a impune din nou dominația albilor pe insulă. Însă Napoleon trebuia să aștepte până făcea pace cu Anglia, ca flota lui să nu fie interceptată în drumul peste Atlantic. Deocamdată, se prefăcea a fi prieten al negrilor și un apărător republican al drepturilor universale ale omului.

*

Generalul Toussaint Louverture[25], un diplomat iscusit, dar și un bun tactician militar, și-a ținut și el ascunse adevăratele intenții. A continuat să își facă jocul cu britanicii și spaniolii împotriva francezilor, așa cum procedase în cea mai mare parte a deceniului precedent, și a încheiat târguri cu oricine a socotit că l-ar putea ajuta să crească puterea proprie, dar și a insulei. Spre deosebire de mulți alți revoluționari negri, era pragmatic și gândea pe termen lung, fiind hotărât să readucă prosperitatea în Saint-Domingue și chiar să reintegreze, dacă era necesar, proprietarii albi de plantații. Exista doar o linie roșie ce nu trebuia încălcată: sclavia nu trebuia reinstituită.

Generalul Louverture avea doi fii care trăiau la Paris. Isaac Louverture studia, în vreme ce fratele său vitreg, Placide, era aghiotantul unui general francez[26]. La începutul anului 1802, acești distinși tineri de culoare încă duceau o existență care, deși de neconceput în orice altă țară, nu era doar posibilă, ci și aproape normală în Franța. Erau însă neliniștiți din cauza anumitor schimbări petrecute în oraș și a unor zvonuri privind o „expediție formidabilă" pe care guvernul se pregătea să o trimită în patria lor. Auziseră că nave de război se adunau în multe porturi de la Atlantic ale Franței – Brest, Lorient, Rochefort și Toulon.

Într-o zi, directorul colegiului la care studia Isaac Louverture a fost surprins de ordinul de a se prezenta în fața ministrului Denis Decrès, la Ministerul Marinei și al Coloniilor. Ştiind că Decrès ura oamenii de culoare și se pronunțase împotriva învățământului desegregat, directorul trebuie să se fi temut de o mustrare verbală sau de o amendă, ori de ceva mai grav. În schimb, ministrul Decrès l-a „invitat" pe director să îi însoțească pe fiii lui Toussaint Louverture, împreună cu armada franceză, până în Saint-Domingue. Deși acest lucru putea fi interpretat drept un ordin de deportare, ministrul Decrès și-a jucat bine rolul, întrucât directorul s-a întors la colegiu unde, așa cum nota Isaac ulterior în memoriile sale, le-a dat „studenților săi știrea și i-a îmbrățișat, spunând cu lacrimi în ochi că guvernul francez era motivat doar de considerații pașnice". Câteva zile mai târziu, ministrul i-a trimis directorului o scrisoare prin care îl anunța că primul consul în persoană dorea să discute cu frații Louverture înainte de plecare. Decrès a sosit personal la colegiu pentru a-i însoți pe tineri la Palatul Tuileries, ca să se întâlnească cu Napoleon, care i-a întâmpinat cu mare căldură.

„Tatăl vostru este un om mare", a spus Napoleon, adresându-se lui Isaac Louverture:

> El a adus servicii deosebite Franței. Să îi spui că, în calitate de prim [consul] al poporului francez, îi promit protecție, glorie și onoare. Să nu credeți că intenția Franței este de a purta război în Saint-Domingue. Armata trimisă de Franța nu are rolul de a lupta

împotriva trupelor țării, ci de a le întări. Iată-l pe generalul Leclerc, cumnatul meu, pe care l-am numit comandant al acestei armate. S-a dat ordin să ajungeți în Saint-Domingue cu cincisprezece zile înaintea armatei, pentru a-l putea anunța pe tatăl vostru de sosirea expediției.

Napoleon l-a testat apoi pe Isaac la matematică și s-a prefăcut încântat de răspunsuri. Înainte de plecarea lor, ministrul Decrès le-a oferit ambilor tineri câte o armură sclipitoare, produsă la Versailles, și câte o uniformă bogat împodobită de ofițer, „în numele guvernului Franței".

Cei doi băieți și-au dat seama imediat că erau folosiți împotriva tatălui lor – călătoria peste Atlantic împreună cu cumnatul lui Napoleon, generalul Leclerc, și patruzeci de mii de soldați francezi, nu le lăsa loc de îndoială –, iar când au ajuns în Saint-Domingue se știa deja, mai mult sau mai puțin oficial, că erau ostatici. Cu toate acestea, când au început luptele, tatăl lor a ținut piept forțelor franceze de invazie timp de patru luni, după care a convenit, căzând în capcana josnică întinsă de francezi, să meargă la o întâlnire diplomatică neoficială. Pe drum, soldații lui Napoleon au organizat o ambuscadă, l-au prins pe eroul negru republican din Saint-Domingue și l-au trimis în Franța înlănțuit. Acel om al tropicelor a fost azvârlit într-o celulă rece ca gheața, cu ziduri pe care șiroia apa și cu un cămin care, din ordinul lui Napoleon, nu avea lemne suficiente. Omul cu „o constituție de fier[27], care îl ajutase să reziste tuturor privațiunilor și epuizării, vreme de zece ani, stătea acum ghemuit în fața lemnelor, drămuite din ordinul lui Napoleon, care ardeau în cămin", scria C.L.R. James. „Intelectul, până atunci neadormit, se prăbușea periodic, vreme de ore întregi, în comă. A murit înainte de sosirea primăverii. Într-o dimineață de aprilie, a fost găsit mort, stând pe scaun."

Capturarea lui Toussaint nu a pus capăt rezistenței. În august, disperat, generalul Leclerc îi scria lui Napoleon: „Nu este de ajuns[28] că l-am îndepărtat pe Toussaint. Mai sunt două mii de lideri de arestat. Dacă le iau armele, dorința de insurecție încă va

fi vie. Am capturat 20 000 de tunuri, dar mai există cel puțin tot pe atâtea în mâinile sclavilor eliberați".

Napoleon i-a transmis lui Leclerc ordin strict[29] să nu lase în Saint-Domingue nici un ofițer de culoare cu grad mai mare decât cel de căpitan – aceștia trebuiau uciși sau capturați și deportați în Franța. Reînviind cele mai crude tradiții ale sclaviei din *Ancien Régime* pe insula producătoare de zahăr, soldații francezi au torturat, violat și ucis negri, în cele mai oribile moduri posibile. Mai toți cei peste trei mii de soldați de culoare deportați sub amenințarea armei au fost vânduți ilegal în sclavie[30] în alte zone din Caraibe de către comandanții corupți.

În 1804, haitienii au reușit să creeze o nouă națiune și o nouă identitate. În operațiuni cu totul inutile, muriseră peste patruzeci de mii de soldați francezi[31] – jumătate din numărul celor trimiși – și mult mai mulți negri și mulatri, atât militari, cât și civili. Evocând o imagine cutremurătoare a crimelor în masă comise în secolul al XX-lea, unii negri au fost uciși deliberat prin asfixiere[32], folosindu-se sulf în spațiile închise de la bordul navelor franceze ancorate în Port-au-Prince. Luptătorii negri s-au dovedit la fel de cruzi în ceea ce privește modul în care a fost tratată populația albă, însă ei au avut de partea lor și albi[33] (precum unitățile de soldați polonezi, care au sosit odată cu trupele franceze, schimbând ulterior taberele).

În vara anului 1802, forțele franceze au invadat și Guadelupa[34], cealaltă insulă franceză producătoare de zahăr, unde avusese loc emanciparea, și au făcut ravagii în colonie, arestând toți negrii în uniformă și ucigându-i sau punându-i în lanțuri. Încolțiți pe o plantație de pe pantele vulcanului La Soufrière, aproximativ trei sute dintre liderii negri ai insulei și de rebeli mulatri – bărbați și femei – au preferat să-și ia viața decât să vadă sclavia renăscută. Strigând „Să trăim liberi ori să murim!", ei s-au aruncat în aer cu praful de pușcă pe care îl mai aveau. Liderul lor era Louis Delgrès[35], un colonel care, în 1792, luptase în Legiunea Neagră sub comanda lui Dumas.

*

În cursul anilor 1790, Institutul Național Colonial[36] din Paris făcuse efortul revoluționar de a educa laolaltă copii negri, mulatri și albi. Acum, guvernul lui Napoleon a întrerupt finanțarea Institutului și a pus capăt experimentului.

Unul dintre cursanți, Louis-Blaise Lechat, fiul unui ofițer de culoare din Saint-Domingue, își amintea de o vizită oficială făcută la școală în 1801, de către același ministru al marinei și al coloniilor care îi „invitase" pe Isaac și Placide Louverture să se întoarcă în Saint-Domingue. Câțiva ani mai târziu, Lechat descria vizita într-o scrisoare trimisă lui Isaac și Placide: „Ministrul Decrès a venit la Institut, a aliniat toți americanii [adică negrii] în curte și le-a ținut un discurs foarte aspru. Guvernul nu le va mai plăti educația: făcuse deja prea multe pentru unii ca noi".

Cum reputația școlii se prăbușea vertiginos, cursanții plătitori au abandonat-o și, în 1802, mai studiau acolo în jur de două duzini de cursanți cu bursă publică; dintre aceștia, nouă erau negri, șase mulatri și șapte albi. La sfârșitul anului, școala și-a închis brusc porțile. Mulți cursanți de culoare au fost trimiși la orfelinate, în vreme ce alții, mai mari, deși doar adolescenți, au fost trimiși în serviciul militar, pentru a servi drept curieri.

Ferdinand Christophe[37], având zece ani, fiul lui Henry Christophe, unul dintre generalii negri de frunte din Saint-Domingue – și viitorul rege Henri I din Haiti – a avut ghinionul de a sosi la porțile Institutului în 1802, exact când acesta se desființa. Preluat de autorități, a fost trimis la un orfelinat numit La Pitié („Milostenia"), iar mica avere în aur și pietre prețioase pe care o avea asupra lui i-a fost furată. Ultima dată când s-a mai auzit de el, tânărul era un fel de paznic al orfelinatului. În 1814, o femeie îi relata unui memorialist următorul incident la care asistase:

> A văzut un tânăr[38] stând de pază la poarta orfelinatului La Pitié. Deoarece domnișoara Marie le spusese despre fiul lui Christophe, s-au dus la el și au strigat: „Uite-l pe fiul lui Christophe!" Tânărul a spus vesel: „Da, eu sunt!" Însă, în același moment, un bărbat care stătea la poarta orfelinatului l-a lovit pe Christophe

de l-a făcut să scape arma din mână și să se prăbușească, fiind apoi obligat să se retragă în curte. A fost imposibil să îl mai vedem după aceea, dar se știe că a fost trimis să învețe cizmăria. Christophe a refuzat cu încăpățânare, spunând că tatăl său îl trimisese în Franța pentru a primi o educație aleasă, nu să devină cârpaci.

Ferdinand Christophe a continuat să refuze să învețe meseria pe care guvernul o alesese pentru el. În 1805, a fost găsit mort în orfelinat. Avea doisprezece ani.

*

Una dintre instituțiile având legătură cu numele lui Napoleon este Legiunea de Onoare, primul „ordin pentru merite" care era cu adevărat demn de acest nume. Deși preluase tradiția regală de a face cavaleri ca recompensă pentru servicii deosebite, Legiunea era deschisă pentru oamenii din toate profesiunile și din orice clasă socială. A fost instituită prin lege pe data de 19 mai 1802 și a rămas până astăzi indisolubil legată de cea mai bună moștenire lăsată de Franța napoleoniană.

Fiul generalului Dumas va deplânge faptul că tatăl său murise „fără să fi fost făcut Cavaler al Legiunii de Onoare[39] – el, care fusese erou la Maulde... la Mont Cenis, la asediul de la Mantova, pe podul de la Brixen, în revolta din Cairo, omul pe care Bonaparte îl numise guvernator al provinciei Treviso și pe care îl prezentase membrilor Directoratului drept Horatius Cocles al Tirolului". (Într-adevăr, am găsit o scrisoare către generalul Dumas, trimisă de Murat, din care rezultă că acesta „va transmite cu plăcere[40]" solicitarea generalului Dumas de a primit Legiunea.)

Însă exista un motiv evident pentru care Dumas nu putea fidecorat, chiar dacă Napoleon nu l-ar fi detestat. În ziua de 20 mai 1802, a doua zi după ce crease Legiunea de Onoare, Napoleon a emis o altă proclamație, care dezvăluia adevărata sa poziție în privința sclaviei din Imperiu[41]. Coloniile în care abolirea nu se aplicase în 1794 – precum Martinica, pe care britanicii o cuceriseră în timpul războaielor revoluționare și care îi revenise Franței de puțin timp – trebuiau să rămână, în mod oficial, în starea

de dinainte de 1789. Deși Saint-Domingue și Guadelupa nu erau afectate în mod explicit, proclamația cuprindea o clauză care stabilea că, vreme de zece ani, „în pofida legilor anterioare", toate coloniile vor respecta noile reglementări impuse de guvernul central. Fusese deschisă astfel poarta către reinstaurarea deplină a sclaviei. Această clauză a fost urmată de o serie de legi, care au eliminat drepturile acordate de Revoluție oamenilor de culoare din Franța.

La două săptămâni după decretul privind sclavia, Napoleon a emis o lege prin care li se interzicea tuturor ofițerilor și soldaților de culoare[42], care se pensionaseră ori fuseseră demobilizați din armată, să trăiască la Paris sau în zona înconjurătoare. În iulie, un nou ordin a reînviat vechile legi ale Poliției Negrilor, doar că acum se interzicea „negrilor, mulatrilor și persoanelor de culoare[43]... să pătrundă pe teritoriul continental al Republicii sub orice pretext, cu excepția cazului în care se obținea o autorizație specială". De această dată, legile rasiste vor fi aplicate, nu doar enunțate. Toți cei care încălcau legea urmau să fie reținuți până la data deportării. În aceste condiții, Legiunea de Onoare era un vis irealizabil pentru Dumas.

În anul următor, Napoleon a interzis căsătoriile între persoane de culoare și albi. Ministrul justiției le-a scris tuturor prefecților că „intenția guvernului este să nu se accepte căsătoria dintre albi și negri[44]" și că aveau datoria să aplice legea. Când o servitoare mulatră din serviciul lui Napoleon[45] a dorit să ia în căsătorie un alb, Joséphine a trebuit să îl roage personal pe soțul ei să se facă o excepție de la legea privind căsătoriile mixte.

Dumas fusese eliberat din temniță pentru a-și găsi lumea transformată într-o închisoare. Pe măsură ce guvernul a restrâns și a schimbat politicile statului și, în cele din urmă, a eliminat drepturile cetățenilor francezi de culoare, teroarea de-a dreptul suprarealistă îl amenința acum în propria țară. La mai puțin de un an de la întoarcerea în Franța, generalul Dumas a trebuit să solicite o dispensă specială[46] pentru a i se permite să stea în propria

casă din Villers-Cotterêts care făcea parte din zona interzisă militarilor de culoare pensionați.

Eroul de război s-a văzut silit să apeleze la foștii camarazi de arme pentru a trage sfori ca să nu fie deportat[47].

La un moment dat, când se simțise jignit de faptul că armata nu îi acordase o funcție importantă de comandă, Dumas îi trimisese o scrisoare furioasă ministrului de război, întrebând dacă merita cu adevărat un asemenea tratament nedrept, și dacă nu era „demn de cauza[48] pentru care am un interes îndoit, datorită locului în care m-am născut". Este cea mai elocventă situație în care Dumas a invocat originile profunde ale zelului său în serviciul Republicii Franceze. De-acum nu va mai invoca asemenea motive.

*

Studiind scrisorile lui Dumas din acei ani aflate în arhivele castelului Vincennes, am descoperit un alt teanc de misive[49] trimise în acea perioadă, dar de membri ai Pionierilor Negri[50] – un batalion alcătuit inițial din circa opt sute de prizonieri de război din Saint-Domingue și Guadelupa, deportați în Franța și siliți să slujească în aceeași armată care le invadase și le distrusese patria. Deseori nu avea nici o importanță de partea cui luptai în complicatele conflicte de pe insulă. Napoleon i-a expediat spre sud, în Italia, unde, ani de zile, li s-au încredințat doar sarcini mărunte. În jargonul militar francez, prin „pionieri" se înțelegeau companiile de trupe de infanterie care făceau deseori treaba cea mai neplăcută, aceea de pregătire a terenului, construind fortificații și săpând tranșee, după care soldații se instalau în ele.

Corespondența de la Pionierii Negri era plină de scrisori trimise de ofițeri negri degradați. În aceeași perioadă în care Dumas îi ruga pe camarazii săi generali să îl ajute[51] să primească măcar o mică parte din ceea ce i se datora, acești ofițeri – cu grade mult mai mici – scriau și implorau să revină în posturile de comandă. Și ei trăiau același sentiment de trădare. Începând cu anul 1802, exact când Dumas era eliberat din închisoare, Napoleon a încercat

să impună o revenire la standardele anterioare Revoluției, care permiteau doar ofițerilor albi să comande. În teanc am găsit și un ordin, semnat de Napoleon și de Berthier, prin care se creau infirmerii segregate, astfel încât „oamenii de culoare care sunt tratați[52] acolo să fie plasați în încăperi separate, pentru a nu avea posibilitatea de a comunica în vreu fel cu pacienții albi".

Oameni de culoare talentați au fost atât de nedreptățiți încât chiar și încadrarea în cadrul companiilor segregate de Pionieri Negri s-a transformat într-o competiție acerbă. Cercetând voluminoasa corespondență din arhive, am citit zeci de scrisori lungi, elocvente[53] din acest punct de vedere, trimise de soldați negri, în care aceștia explicau de ce ar merita un loc într-una dintre unități și cât de recunoscători ar fi să beneficieze de o asemenea binecuvântare din partea generosului stat francez. Deseori, scrisorile începeau astfel: „Mă găsesc izolat în Franța, într-o situație dificilă. Nu mă pot întoarce în patria mea și nu mi se mai permite să îmi reiau serviciul".

Cei aproximativ o mie de soldați care au făcut parte din acest batalion au fost apoi încadrați în așa-numitul Regiment Regal African[54], care s-a distins, în mod deosebit, în luptele din 1805 și 1806. Dar, dacă se bucuraseră de prestigiul de „americani" în timpul Revoluției, acum negrii și mulatrii s-au văzut retrogradați „africani[55]". Pe măsură ce Franța se alătura din nou grupului națiunilor, mult mai numeroase, deținătoare de sclavi, ascensiunea celor de culoare în poziții de putere a devenit un anacronism primejdios. În armatele pe care le comandase cândva generalul Dumas, însuși conceptul de soldat negru care să comande albi devenise brusc o imposibilitae, iar un general de divizie sau comandant de armată negru – un lucru inimaginabil.

*

În ziua de 24 iulie 1802, Marie-Louise îl născtea pe cel de-al treilea și ultimul copil[56] al cuplului. Alex Dumas și-a petrecut ultimii patru ani de viață alături de micuțul Alexandre.

Însă, în ciuda bucuriei pricinuite de nașterea fiului, generalul Dumas își amintea mereu de noul său statut de proscris. În memoriile sale, fiul spune cum „înainte de campania egipteană[57], se stabilise că, dacă mama mea va aduce pe lume un fiu, nașii acelui fiu aveau să fie Bonaparte și Joséphine. Însă lucrurile se schimbaseră mult de atunci, iar tata nu simțea dorința de a-i aminti primului consul de promisiunea făcută".

De aceea, la două zile după naștere, Dumas îi scria unui vechi prieten[58], generalul Brune:

> LIBERTATE, EGALITATE.
> De la cartierul general din Villers-Cotterêts, 7 termidor, Anul X al Republicii Franceze.
>
> ALEXANDRE DUMAS, general de divizie,
> Celui mai bun prieten al său, generalul Brune,
> Dragul meu Brune, mă grăbesc să anunț fericitul eveniment al nașterii de către soția mea a unui băiețel mare, care cântărește 4,700 kilograme și are 45 de centimetri, așadar înțelegi că, dacă nu va suferi vreun accident, acest copil nu va deveni un pigmeu la vârsta de 25 de ani. Asta nu este tot, prietene, va trebui să faci dovada prieteniei noastre, acceptând să îi fi naș [împreună] cu fiica mea. Chestiunea nu prezintă urgență, pentru că fiica mea nu va fi aici în următoarea lună, deoarece este plecată în vacanță. Aș dori un răspuns prompt din partea ta, dragul meu Brune, ca să știu la ce să mă aștept – la revedere, prietene, nu ai un amic mai bun decât
> Alex Dumas

La această misivă scrisă cu toată căldura, Brune răspundea că „o superstiție[59] mă împiedică să dau curs rugăminții tale", și cerea „înțelegerea" lui Dumas pentru faptul că trebuia să își exprime „cele mai sincere regrete față de [fiica lui Dumas, Aimée-Alexandrine] și de fermecătoarea ta soție".

Lui Dumas i-a fost imposibil să nu-și pună întrebări în legătură cu răceala prietenului său și cu refuzul de a fi naș. Nu putea accepta refuzul. A încercat vreme de săptămâni să-l determine să

vină la Villers-Cotterêts pentru a fi nașul lui Alexandre. Însă Brune nu a răspuns decât cu scuze. În cele din urmă, a acceptat să fie naș, dar a precizat că nu va veni la ceremonie, astfel încât bunicul copilului, Claude Labouret, i-a ținut locul[60].

*

Dumas a continuat să-i scrie lui Napoleon, oferindu-și serviciile. În ultimul său apel, Dumas solicita să i se ofere șansa – în ciuda stării de sănătate – de a lupta împotriva Angliei: „Imediat ce a început acest război[61], am avut onoarea de a vă scrie în două rânduri pentru a-mi oferi serviciile. Vă rog să acceptați să vă ofer serviciile mele din nou". În altă scrisoare, se întrevedea o umbră a infatuării lui de altădată: „Oricare mi-ar fi suferințele și durerile[62], voi găsi forța morală de a sări în apărarea țării mele la prima solicitare pe care mi-o va trimite guvernul".

Generalului îi plăcea să se joace cu copilul său, spunându-i povești despre copilăria petrecută în Jérémie și susținând că în șanțul cu apă al micului castel de lângă Villers-Cotterêts, pe care familia a reușit să îl închirieze o vreme, trăiau aligatori. Deși erau proscriși, se simțeau fericiți împreună, îndeosebi Alex și micuțul Alexandre, care era descris drept „un fel de gigant" încă din pruncie, moștenind tăria, statura și constituția tatălui. Chiar dacă nu reușea să își recapete pe deplin sănătatea, Alex Dumas era capabil de lucruri care vor lăsa o impresie de neuitat asupra fiului. În memorii, Alexandre își amintește că îl văzuse pe tatăl său salvând un servitor de la înec: „Am văzut silueta tatălui meu șiroind de apă; mi-a aruncat un zâmbet aproape nepământean, de om care a făcut o faptă bună, salvând viața altuia". Alexandre a fost uimit de „statura măreață a tatei[63] (care părea să fi fost turnată în aceeași formă ca și statuile lui Hercule sau Antinon[*]) spre deosebire de membrele prăpădite ale amărâtului [servitor]".

„L-am adorat pe tata. Probabil că, la o vârstă atât de fragedă, sentimentul pe care astăzi îl numesc iubire era doar o atitudine de naivă uimire în fața staturii lui uriașe și a tăriei de necuprins

[*] Gigant mitologic, fiul lui Neptun și al Terrei, pe care îl sugrumă Hercule (n.red.)

pe care o dovedise în multe ocazii în fața mea; probabil că nu era decât mândria copilărească stârnită de haina cu fireturi, de cocarda cu tricolor și de sabia lui mare, pe care abia o puteam ridica. Însă, în ciuda tuturor acestora, amintirea tatălui meu, în fiecare detaliu al trupului său, în fiecare trăsătură a feței lui, este prezentă chiar și astăzi, de parcă l-aș fi pierdut ieri. Indiferent de motive, îl iubesc astăzi cu un sentiment la fel de tandru, de profund și de real, de parcă el mi-ar fi vegheat tinerețea și de parcă aș fi trăit fericirea de a trece din copilărie spre maturitate sprijinindu-mă de brațul lui puternic."

„Pe de altă parte[64], tata mă adora", scrie Alexandre Dumas. „Am spus-o, și nu știu cum să fac pentru a nu conteni a o spune, îndeosebi dacă morții ar putea auzi ce se spune despre ei; și, deși la sfârșitul vieții lui, suferințele l-au chinuit până acolo încât nu mai putea suporta nici un zgomot sau vreo mișcare în dormitorul său, el făcea excepție în cazul meu."

În 1805, starea de sănătate a lui Dumas s-a agravat brusc, iar durerile de stomac au fost diagnosticate drept semne de cancer. A vizitat un doctor renumit din Paris[65]. După aceea, a organizat un prânz la care micuțul Alexandre i-a cunoscut pe generalii Brune și Murat, iar Alex i-a rugat pe vechii săi camarazi să îi poarte de grijă familiei după ce va muri. Băiatul își va aminti că s-a jucat cu sabia lui Murat și cu pălăria lui Brune. La încheierea prânzului, „tata l-a îmbrățișat pe Brune[66], i-a strâns mâna lui Murat și a părăsit Parisul a doua zi, cu moartea în trup și în suflet".

Romancierul își aducea aminte de vizita făcută Paulinei Bonaparte, cea mai frumoasă dintre surorile lui Napoleon și tânăra văduvă a generalului Leclerc. Tatăl și fiul au mers la castelul ei, în apropiere de Villers-Cotterêts, în memorii găsindu-se următoarea relatare:

> Pe canapea[67] stătea întinsă o femeie, o femeie tânără și frumoasă, foarte tânără și foarte frumoasă; atât de frumoasă, încât până și eu, un copil, am observat asta... Nu s-a ridicat când a intrat tata. I-a întins mâna și a ridicat capul, asta a fost tot. Tata a vrut să stea alături de ea pe un scaun; ea l-a pus să stea la picioarele ei, și le-a așezat pe genunchii lui, iar cu degetele picioarelor s-a jucat cu nasturii de la veston.

Acel picior, acea mână, acea încântătoare femeie micuță, albă și plinuță, atât de aproape de acel Hercule mulatru, încă atrăgător și puternic, în ciuda suferințelor, reprezenta cea mai fermecătoare imagine pe care aș fi sperat să o văd vreodată.

Privindu-i, am râs, iar prințesa m-a chemat la ea și mi-a dat o cutie din sidef, încrustată cu aur, plină cu bomboane.

Am rămas uimit văzând-o vărsând bomboanele din cutie, înainte de a mi-o da. Tata i-a făcut o observație. Ea s-a aplecat spre urechea lui, a spus câteva cuvinte în șoaptă, și amândoi au început să râdă.

Când s-a aplecat, obrazul alb și roz al prințesei s-a atins de al tatei, cafeniu-închis, făcând pielea lui să pară mai închisă la culoare, iar pe a ei mai albă.

În seif am găsit un bilet prin care „Madame Dumas" era invitată[68] să îi facă o vizită „Înălțimii sale Imperiale Prințesa Pauline" la conacul ei din Paris. Se preciza ora, 2 după-amiaza, și adresa, însă data era ștearsă. M-am gândit că era probabil din 1807, după moartea generalului Dumas. Probabil că prințesa a încercat să îi ajute pe văduvă și pe copii. Însă este imposibil de știut. Referindu-se la perioada de după vizita la Pauline, Alexandre Dumas avea să scrie: „Curând după aceea, tata a slăbit tot mai mult, nu a mai ieșit prea des la aer, a călărit mai rar, a stat mai mult în camera sa, unde mă lua pe genunchi cu mare tristețe. Încă o dată, toate acestea mi-au revenit în minte[69] în scurte episoade, ca lucruri văzute într-o explozie orbitoare de fulgere într-o noapte întunecată".

Noaptea de 26 februarie 1806, ultima din viața tatălui său[70], rămăsese vie în minte, așa cum, desigur, i-o descrisese mama:

– Vai! a strigat el[71], un general, care la treizeci și cinci de ani fusese în fruntea a trei armate, trebuie să moară la patruzeci, în patul lui, ca un laș? Vai, Doamne! Dumnezeule! Ce am făcut să mă condamni să-mi las atât de tânăr soția și copiii?

Apoi [a doua zi], la zece seara, simțindu-și sfârșitul aproape, a cerut [să vină preotul său]. Muribundul nu voia să se spovedească. Toată viața, tata nu făcuse nici un lucru rău, nu comisese o singură acțiune care să îi poată fi reproșată; probabil, în adâncul inimii, rămăsese o urmă de ură față de Napoleon și Berthier... Dar toate

sentimentele de ură dispăruseră în acele ore dinaintea morții, pe care le-a petrecut încercând să îi consoleze pe cei pe care trebuia să îi lase singuri pe lume după ce pleca.

La un moment dat, a cerut să mă vadă; apoi, când erau pe punctul să mă aducă de la verișoara mea, a spus:

– Nu. Sărmanul copil doarme; nu-l treziți.

În noaptea aceea, după ce auziseră ciocănind la ușă și verișoara lui îl convinsese să se întoarcă în pat, înainte de a adormi, copilul a simțit „ceva ca o răsuflare", trecându-i peste față, și s-a liniștit. Alexandre Dumas scria despre acel moment: „Nu este surprinzător că sufletul tatei, înainte de a se ridica la ceruri, a plutit o clipă pe deasupra bietului său copil, pe care îl lăsa atât de lipsit de speranță".

Am găsit un inventar amănunțit[72] al bunurilor generalului Dumas, întocmit de un notar a doua zi după moartea sa, având, evident, legătură cu datoriile neplătite ale familiei, care sunt de asemenea enumerate în detaliu. În mijlocul unei liste care cuprinde noptiere, fotolii, „o pereche de clești de cărbuni din alamă lustruită" și „230 de cămăși din pânză – 360 de franci", am găsit următoarea însemnare:

O pictură într-o ramă neagră reprezentându-l pe Horatius Cocles, roman, estimativ – 10 franci.

După moartea tatălui său, totul se va schimba pentru Alexandre. Pensia care îi era datorată generalului Dumas a fost sistată[73], iar familia a decăzut într-o sărăcie[74] care va dura întreaga lui copilărie.

Marie-Louise și-a întreținut copiii lucrând într-o tutungerie[75]. Copilăria în sărăcie[76], despre care Alexandre Dumas scrie cu zgârcenie în memorii, trebuie să fi fost, de fapt, o perioadă deprimantă și umilitoare. În ciuda capacității intelectuale, n-a beneficiat de educație secundară din cauza lipsei unei burse. El a considerat că respingerea bursei se datorase urii lui Napoleon față de tatăl său: „Această ură s-a extins[77] și asupra mea, pentru că, în ciuda încercărilor făcute în numele meu de foștii camarazi ai tatei, nu am fost admis la nici o școală militară și nici la vreun colegiu civil".

Alexandre Dumas va întâlni mereu oameni care vor dori să-și exprime respectul față de tatăl său. Unul dintre primele documente pe care le-am găsit era un bilet trimis de un domn către Marie-Louise, în septembrie 1807, mulțumindu-i pentru ospitalitatea arătată când venise în oraș să-l viziteze pe general, înainte de a afla că generalul murise. „Ce șoc să descopăr[78] doar cenușa prietenului nostru comun. Am părăsit Parisul în speranța că îl voi vedea. Speranța a fost spulberată curând de lacrimi și regrete. Ce supus a fost mai demn decât generalul Dumas? Cine... nu ar putea să aprecieze frumoasele calități ale sufletului său?“ Cel care scria biletul, un oarecare domn Doumet, o asigură pe Marie-Louise că „trăsăturile și virtuțile sale au renăscut în adorabilii dumneavoastră copii... Fiul va semăna cu tatăl său; are deja sinceritatea și bunătatea lui, atât cât îi îngăduie vârsta“.

Marie-Louise va petrece următorul deceniu trimițând petiții[79] împăratului, folosind toate canalele posibile pentru a primi un minim de sprijin, la care ea și copiii ei aveau tot dreptul. Însă primii birocrați ai lumii moderne s-au dovedit de neclintit. I-a vizitat pe toți foștii lui colegi care erau dispuși să o primească. Scrisorile din arhivele Ministerului de Război reprezintă o dovadă tristă a insistenței în fața oficialităților neîndurătoare, care primeau ordine de sus pentru a-i ignora solicitările. Speranțele ei au renăscut în 1814, pentru scurt timp, când Napoleon a fost silit să plece în exil pe insula Elba, iar ea a putut să îi scrie cu toată sinceritatea noului ministru de război:

> Moartea generalului Dumas[80] a lăsat familia fără avere și fără nici o resursă sau speranță de a primi pensia alocată în mod firesc soțiilor de generali și care, prin cea mai nedreaptă excepție, a fost refuzată... Bravul general Dumas, pe care soarta l-a cruțat de moarte în bătălie, a pierit în mizerie și suferință, fără decorații sau despăgubiri militare, victimă a urii implacabile a lui Bonaparte și a lipsei sale de inimă.
>
> Văduva Dumas
> Villers-Cotterêts, 2 octombrie 1814

Murat și Brune au încercat – „Brune, cu zel, Murat, fără tragere de inimă", scria romancierul – să își respecte promisiunea făcută lui Dumas de a-i ajuta familia. „Însă a fost inutil." Când unul dintre generali a încercat, la un moment dat, să aducă în discuție chestiunea familiei generalului Dumas, se spune că împăratul a bătut din picior și a spus: „Îți interzic să îmi mai vorbești despre acel om[81]".

*

Marie-Louise a trăit până la vârsta de șaizeci și nouă de ani, îndeajuns de mult nu numai pentru a-i împărtăși lui Alexandre toate amintirile despre tatăl lui, ci și pentru a vedea cum fiul ei dobândește faimă internațională și avere. În mod ironic, autorul va reține în romanele sale – poate mai bine decât orice alt romancier – atracția deosebită exercitată de Napoleon asupra francezilor începutului de secol al XIX-lea, lucru care continuă să fie valabil pentru tinerii cititori care îl cunosc prin intermediul romanelor lui Dumas.

Şi, desigur, Napoleon este, în ultimă instanță, omul care îi produce suferințe lui Edmond Dantès și face să fie întemnițat; dacă nu ar fi fost sarcina pe care o îndeplinește în numele împăratului, Edmond s-ar fi căsătorit cu adevărata sa iubire, ar fi scăpat de închisoare și ar fi trăit fericit. Însă, în acest caz, nu ar fi existat povestea.

„Nefericirile[82] nu pot decât să întărească legăturile care ne țin atât de uniți", îi scrisese generalul Dumas Mariei-Louise când se îndrepta spre casă. Fiul său îl face pe Edmond Dantès să exprime același sentiment într-o scrisoare către prietenul său Maximilien, la sfârșitul romanului *Contele de Monte-Cristo:* „Doar cel care a simțit nefericirea[83] cea mai cumplită e în stare să simtă cea mai mare fericire... Trăiți deci și fiți fericiți, copii dragi ai inimii mele. Nu uitați niciodată că până în ziua în care Dumnezeu va binevoi să-i destăinuiască omului viitorul, toată înțelepciunea omenească va fi cuprinsă în aceste două cuvinte: «Așteaptă și nădăjduiește!»" *

* *Contele de Monte-Cristo*, traducere de Gellu Naum, Editura Tineretului, 1957 (n.tr.)

Din cea mai nedreaptă trădare, Alexandre Dumas va crea lumi imaginare care vor reînvia visele tatălui său și fantastica epocă de glorie, onoare, idealism și emancipare pe care a reprezentat-o și a apărat-o.

„Vezi tu, tată[84]“, scrie el în memorii, ca și cum ar face-o pentru sine, „nu am uitat nici o amintire pe care m-ai rugat să o păstrez. Din momentul în care am putut gândi, amintirea ta a trăit în mine ca o lumină sacră, luminând totul și pe toți cei pe care i-ai atins, chiar dacă moarte a luat totul cu sine!“

EPILOG

Statuia uitată

Primul portret[1] al generalului Alex Dumas a fost publicat în 1797,[*] în zorii victoriei franceze în nordul Italiei. A fost unul dintre cele mai strălucitoare momente ale deceniului revoluționar francez, un timp în care Alex Dumas era preamărit de Napoleon însuși, care-l compara pe Dumas cu un erou roman. Descrierea superlativă a eroismului generalului Dumas se citește cu amărăciune când știi ce avea să i se întâmple doar doi ani mai târziu. Dar altceva m-a șocat la acest articol: candida descriere a identității rasiale a lui Dumas.

GENERAL ALEXANDRE DUMAS
BĂRBAT DE CULOARE

4 germinal, Anul V

Istoria Republicii conservă amintirea marilor fapte realizate pentru posteritate de persoane, de orice poziție sau rang. Dacă, în cursul consemnării faptelor marilor oameni, dăltuirea fidelă trebuie să îl acopere în glorie eternă pe un erou, el însuși un om virtuos, ea nu se oprește pentru a analiza dacă acesta s-a născut în Europa

[*] În arhivele Bibliotecii Naționale Franceze am descoperit cele două pagini într-un dosar boțit, care cuprindea scrisori și alte documente originale de și despre generalul Dumas, din anii 1790, perioada cât a fost comandant. Evidențele bibliotecii arată că dosarul a făcut parte dintr-un caiet cu tăieturi de ziar referitoare la familia Dumas, donat instituției cândva, între 1946 și 1956; din păcate, nu s-au păstrat alte informații despre donator și nu există posibilitatea de a stabili din ce carte a fost extrasă scurta biografie, deși cronologia sa, care sfârșește brusc în 1797, precum și tonul său aparte – caracteristic avântului emancipării și republicanismului francez – arată aproape cu certitudine că el a apărut în cursul verii acelui an remarcabil, probabil când Dumas ocupa postul de guvernator al provinciei Treviso. (n.a.)

sau sub cerul arzător al Africii, dacă fața lui are culoarea bronzului sau ceva mai apropiată de a abanosului. Faptele de curaj ale unui negru merită aceeași admirație ca și acelea ale unui om născut în Lumea Veche. Și, într-adevăr, cine are mai mult dreptul la respectul public decât bărbatul de culoare care luptă pentru libertate după ce a trăit toate ororile sclaviei? Pentru a-i egala pe cei mai preamăriți luptători, trebuie doar să țină seama de nedreptățile pe care le-a îndurat.

Acesta este modul în care Alexandre Dumas – cetățean de culoare, mulatru cu sânge amestecat, născut în Saint-Domingue în 1762 – a acționat întotdeauna, de la începutul Revoluției. Acest tânăr, care a venit în Franța pentru a lupta alături de apărătorii Patriei…, a dat dovadă de un asemenea curaj și de o asemenea inteligență, încât s-a distins chiar în cadrul Armatei din Italia și a ajuns la gradul de comandant al Diviziei a 2-a Cavalerie. Generalul are un metru și optzeci și cinci și este unul dintre cei mai atrăgători bărbați pe care îi poți întâlni; fizionomia sa interesantă este însoțită de maniere demne și elegante. Părul lui cârlionțat amintește de cel al grecilor și al romanilor.

Acoperindu-se de glorie în timpul cuceririi Italiei, Alexandre Dumas l-a urmat pe nemuritorul Bonaparte în Tirol. Pe 4 germinal, anul V [24 martie 1797], el a înaintat împreună cu aproximativ douăzeci de dragoni, îndeplinind o misiune de cercetași, pentru a spiona mișcările dușmanilor. Dumas i-a ordonat unui general de brigadă să ocupe o poziție în spatele unei prăpăstii, pentru a-i acoperi flancul. Văzând cât de puțini oameni îi stăteau în cale, cavaleria austriacă a declanșat o șarjă viguroasă; trupele care escortau soldații lui Dumas au fost învinse înainte ca acesta să poată ajunge la ele. Sosind la podul Clausel *[sic]*, din satul aflat înainte de Brixen, fără a putea să atace liniile inamice, [soldații săi] au fost prinși într-o trecătoare îngustă. Înțelegând primejdia, generalul Dumas a ocupat singur capătul de pod și a ținut în loc un escadron de cavaleriști dușmani vreme de câteva minute, silindu-l să se retragă. Înconjurat de aproape douăzeci de austrieci, a ucis trei și a rănit opt; a suferit doar trei răni superficiale de sabie. Dușmanii, șocați și îngroziți de rezistența sa curajoasă, au rupt-o la fugă. Întețindu-și loviturile, Dumas a strigat: „Predați-vă! Armata franceză este în spatele meu! Un general republican nu mărșăluiește niciodată în spatele soldaților săi!"

Următoarea schiță biografică pe care am descoperit-o a fost publicată unsprezece ani mai târziu, în 1808, după moartea lui Dumas și preluarea de către Napoleon a puterii imperiale. Această biografie-rezumat provine dintr-o carte intitulată simplu *Anecdote militare* (compilată de un publicist parizian, pe nume Pierre Nougaret). Când am citit-o, am avut o ciudată senzație de déjà-vu. „Alexandre Dumas, născut în Saint-Domingue în 1762[2], a mers în Franța pentru a lupta alături de apărătorii săi", începea textul.

> S-a remarcat în mod deosebit în cadrul Armatei din Italia, astfel că a ajuns la gradul de comandant al Diviziei a 2-a Cavalerie. L-a urmat pe nemuritorul său comandant suprem Bonaparte în Tirol *[sic]*. Pe 4 germinal, anul V (25 [*sic*: 24] martie 1797), a înaintat împreună cu aproximativ douăzeci de dragoni aflați în misiune de cercetași pentru a spiona mișcările dușmanilor... Văzând cât de puțini oameni îi stăteau în cale, cavaleria austriacă a declanșat o șarjă viguroasă; trupele care escortau soldații lui Dumas au fost învinse înainte ca Dumas să poată ajunge la ele. Sosind la podul Clausen *[sic]*, din satul aflat înainte de Brixen, fără a putea să atace liniile inamice, [soldații săi] au fost prinși într-o trecătoare îngustă. Înțelegând primejdia, generalul Dumas a ocupat singur capătul de pod și a ținut în loc un escadron de cavalerişti dușmani vreme de câteva minute, silindu-i să se retragă. Înconjurat de aproape douăzeci de austrieci, a ucis trei și a rănit opt; a suferit doar trei răni superficiale de sabie. Dușmanii, șocați și îngroziți de rezistența sa curajoasă, au rupt-o la fugă, temându-se că Dumas avea întăriri în spatele său. Întețindu-și loviturile, Dumas a strigat: „Predați-vă! Armata franceză este în spatele meu!"

Am citit acest articolaș – ceva mai mare de un alineat – de multe ori, și abia după aceea mi-am dat seama de ce îmi suna atât de cunoscut: provenea din biografia scrisă în 1797! Cu excepția faptului că fuseseră eliminate referirile la rasă, sclavie și valori republicane. Descrierile succesului militar al lui Dumas și ale apărării podului Clausen erau identice, până la probleme de sintaxă. Însă tot ce îl scotea pe Dumas în evidență drept „bărbatul de culoare care luptă pentru libertate după ce a trăit toate ororile sclaviei", cum suna textul original, fusese îndepărtat.

*

Cândva, a existat în Paris o statuie o generalului Dumas[3], realizată de un sculptor care a trăit la sfârșitul secolului al XIX-lea, Alfred de Moncel, care se specializase în realizarea unor astfel de monumente. Era plasată în Place de Malesherbes, care avea să fie cunoscută curând sub numele de Piața celor trei Dumas, după statuile pe care le găzduia: a generalului, a fiului său, romancierul, și a nepotului său, dramaturgul. Comanda a fost încredințată în anii 1890, în plin val de nostalgie patriotică în Franța pentru războaielor purtate cu un secol înainte. Fondurile pentru ridicarea statuii generalului Dumas nu au provenit de la stat sau de la vreo organizație militară. Banii au fost strânși prin subscripție publică[4] de către membrii unui mic grup de pasionați ai moștenirii lăsate de fiul său – care încercase cândva, zadarnic, să vadă ridicându-se o statuie a tatălui său. Strângerea de fonduri a fost inițiată de două dintre cele mai mari personalități ale Franței din acea perioadă, scriitorul Anatol France și actrița Sarah Bernhardt[5]. Aceasta din urmă a susținut un spectacol special în favoarea acestei idei. A durat mai bine de un deceniu până la realizarea statuii, iar, apoi, după ce a fost instalată în Place de Malesherbes, pe malul drept al Senei, în toamna anului 1912[6], prostia birocratică a făcut ca ea să rămână acoperită[7], prin ordin oficial, aproape un an.

După mai mult de doi ani de cercetări, am descoperit ceea ce pare a fi singurul set de fotografii ale statuii, realizate în 1913 de un fotograf care se ocupa de statuile municipale. Dumas stă în picioare, purtând o manta cu două rânduri de nasturi, cu pieptul bombat, privind în depărtare în postura patriotului hotărât, ținându-și pușca mare ca pe un baston. Alături de cinci fotografii în alb-negru ale statuii, realizate din toate unghiurile[8], mai era o fotografie a statuii din bronz, acoperită însă cu un lințoliu alb și zdrențuit, de sub care ieșea doar un braț și pușca; în fundal se vede un furgon tras de cai, mânat de un bărbat care poartă o mustață pe oală. Văzută în acele imagini argintii, statuia nu mi s-a părut chiar rea; reda sentimentul de eroism sincer și atitudinea

hotărâtă a lui Dumas. O tăietură din ziarul *Le Matin,* din data de 28 mai 1913, îi rezuma soarta, sub titlul „Statuia uitată".

> Sărmanul general![9] Arată ca și cum cineva l-ar fi abandonat acolo, în mijlocul peluzei, de parcă ar fi dorit să scape de el odată pentru totdeauna. Ceilalți doi Dumas, tatăl [romancierul] și fiul [dramaturgul], au fost așezați pe peluză cu multă vreme în urmă. Însă el, bătrânul soldat, bunicul... a fost uitat. Această nedreptate trebuia reparată și, întrucât piața era foarte spațioasă, iar generația noastră nu se prea zgârcește când vine vorba de statui, am înălțat una și bătrânului general... Dar una este să o faci, și cu totul alta s-o inaugurezi.

Autorul articolului explica faptul că statuia fusese plasată acolo cu un an în urmă, cu acel giulgiu peste ea, din cauza ritmului de melc al corespondenței dintre o serie de instituții birocratice – Prefectura, Consiliul Municipal, Ministerul de Interne, Subsecretariatul de Stat pentru Arte, Comisia Administrativă pentru Arte, Biroul de Arte și Muzee, Biroul de Arhitectură, Pasarele și Peisagistică – și, în cele din urmă, sculptorul, a cărui iritare este evidentă din plângerile sale referitoare la întârzierea inaugurării. Întrucât inaugurarea oficială părea să se amâne la infinit, în ziua de 27 mai, câțiva mucaliți în frunte cu un caricaturist, Poulbot[10], au organizat o inaugurare în glumă, în care au dat jos „sordidul strai maur[11] care slujește drept văl statuii". Doamna Poulbot a citit un poem și „o fetiță a venit să ofere, în memoria generalului, omagiul tuturor tinerilor francezi. Inutil să mai spunem că mulțimea a asistat cu uimire la acea stranie dezvelire a statuii".

A doua zi, o scrisoare anonimă către editor adăuga ceva poveștii:

> Vreme de luni și luni[12], Place de Malesherbes a găzduit o sperietoare: este statuia unui oarecare general Dumas, înveșmântat în straie de călugăr... având în vedere o asemenea cauză nobilă, cum se face că nu s-a găsit nici un ministru să o dezvelească oficial? Marți, niște glumeți au hotărât să acționeze cu de la sine putere...

În această dimineață însă, generalul Dumas a fost îmbrăcat încă o dată ca un călugăr capucin.

La începutul verii anului 1913, președintele Republicii semnase[13] un decret prin care se aproba ridicarea statuii, dar nu există nici o dovadă că ea s-a bucurat de o dezvelire oficială. Un funcționar de la peisagistică s-a plâns în iulie că lințoliul, la acea dată zdrențuit, atârna pe statuia generalului[14]; după această dată, dispar orice alte comentarii de presă.

Am fost silit să fac eforturi să dau de urma statuii, deoarece ea a fost distrusă de naziști[15] în iarna anului 1941–1942.* Ocupanții germani au topit sute de statui franceze, acordând atenție mai curând semnificației lor decât cantității de metal: le-a venit ușor să topească o reprezentare a unui metis care a luptat pentru libertate, egalitate și fraternitate.

*

În 2008, am stat cu domnul Angot, fondatorul Asociației celor Trei Dumas, în micul său apartament, situat peste drum de fostul palat al ducelui de Orléans – cândva scena „Nopților Adam și Eva", în prezent cămin de bătrâni – și am urmărit o casetă video. Era un documentar în care apărea un bărbat înalt, cu pielea măslinie, îmbrăcat în uniformă militară, așa cum se purta în secolul al XVIII-lea, călărind un cal alb prin Villers-Cotterêts; judecând după automobilele aliniate la trotuar și magazinele care vând DVD-uri, aflate în fundal, se vedea limpede că nu era un film care să evoce secolul al XVIII-lea. Călărețul a străbătut orașul modern către cimitir, unde a legat calul și a pășit spre mormântul generalului Dumas pentru a-și prezenta omagiul. Vizitatorul, scriitor și activist francez originar din Guadelupa, pe nume Claude Ribbe, sosise cu o echipă de filmare pentru a se imortaliza făcând acel

* După război, scriitorul și regizorul Jean Cocteau a scris o carte în care a descris distrugerea selectivă[16] a statuilor din Franța, în colaborare cu prietenul său, Pierre Jahan, care realizase fotografii neprețuite și tulburătoare ale acestora când naziștii le spărseseră și le transportaseră din locul în care fuseseră expuse. Jahan nu a fotografiat distrugerea statuii generalului Dumas. (n.a.)

drum. Angot urmărise o parte din filmări, iar, după ce camera s-a oprit, Ribbe izbucnise în plâns, a spus el, dovedindu-și devoțiunea față de generalul Dumas.

L-am descoperit pe Claude Ribbe la Paris. Făcea lobby pe lângă guvernul Sarkozy pentru a i se acorda postum Legiunea de Onoare generalului Dumas[17], a explicat el, și pentru realizarea unei noi statui impunătoare în centrul orașului. Am aflat că Ribbe conducea una dintre acele asociații politice neînsemnate care făcea lobby pe lângă guvernul francez în probleme legate de urmările sclaviei în Caraibe. Se părea că avea puțini membri, dar Ribbe își făcea cunoscute părerile prin intermediul presei și al unor polemici stufoase. Pe website-ul lui, se prezenta drept un „istoric al diversității". S-a dovedit extrem de activ. Mi-a arătat teancuri de scrisori către președinte și către primarul Parisului, dar și cărți și articole publicate de el.

„De ce nu a primit generalul Dumas Legiunea de Onoare?", spumega el furios. „Oricărui general revoluționar i s-a acordat! De ce nu i-au refăcut statuia după ce au distrus-o naziștii? În Paris, avem statui la fiecare colț de stradă. Rasism, rasism, rasism pur!"

Campania neîncetată a lui Ribbe a dat roade, deoarece următoarea noastră întâlnire a fost cu primarul Parisului, care aprobase propunerea de realizare a statuii. Apoi, ceva mai târziu, am văzut un clip al televiziunii franceze, în care apăreau Ribbe împreună cu primarul, ambii ridicând tricolorul sub o impozantă sculptură în bronz, înfățișând cătușe de sclav[18], înaltă probabil de cinci metri. În politica rasială a Franței secolului al XXI-lea, statuia generalului Dumas se metamorfozase într-un monument simbolic închinat tuturor victimelor sclaviei coloniale franceze, sub forma acelor megalanțuri. O fanfară militară a intonat „Marseilleza" în onoarea lui Alex Dumas, după care a urmat un grup de percuție afro-caraibian, apoi primarul și activistul, care au ținut discursuri înflăcărate. La final, toată lumea a plecat acasă.

În Franța încă nu există un monument care să comemoreze viața generalului Dumas.

Mulţumiri

Reconstituirea poveștii vieții unui om care a murit cu mai bine de două sute de ani în urmă a fost o nouă experiență pentru mine. În acest demers, ca întotdeauna, am cunoscut mulți oameni minunați, dar nici unul dintre ei nu îl cunoscuse personal pe eroul meu. De astă dată, a trebuit să mă bazez pe documente vechi – scrisori, jurnale, memorii, manuscrise, tăieturi din ziare și rapoarte întocmite pe câmpul de bătălie. De aceea trebuie să le mulțumesc nenumăraților oameni care veghează asupra acestor prețioase bucăți de hârtie și de pergament și care și-au făcut timp să mă ajute să pun la un loc mii de piese ca de puzzle pentru a realiza această poveste. Țin să le mulțumesc tuturor arhiviștilor și bibliotecarilor Franței, pentru că au conservat moștenirea țării lor cu un zel exemplar – când te afli în centrul lumii occidentale de atât de multă vreme, există mult *patrimoine*[*] de conservat – și trebuie să mulțumesc îndeosebi următorilor oameni și instituții pentru generozitate și atenție: în primul rând, fostului, actualului și viitorul personal al Muzeului Alexandre Dumas (Villers-Cotterêts); Societății Regionale de Istorie din Villers-Cotterêts; doamnei Decubert și lui Alain Guena de la Arhivele armatei terestre, de la Serviciul istoric al Apărării (Château de Vincennes); Claudinei Boulouque de la Biblioteca de Istorie a orașului Paris; lui Gilles Henry, Aureliei Rostaing de la Arhivele Naționale; baronului de Méneval și personalului bibliotecii de la Fundația Napoleon; Catherinei Fevrier de la Biblioteca Universitară din Nantes; lui Jean Hournon; lui Alfred Fierro; Brigittei Julien-Leynaud de la Biblioteca Sorbonei; lui Michel Albert și Pierre Kerbrat de la Academia de Științe Morale și Politice; lui Mireille Pastoureau de la Biblioteca Institutului Francez; Bibliotecii Centrale a Serviciului de Sănătate al armatelor; lui Agnés Plaire de la COARC (Conservarea Operelor de Artă Religioasă și Civilă); Bibliotecii Muzeului

[*] Patrimoniu – în limba franceză, în original (n.red.)

Prefecturii de Poliție (Paris); lui Frédérique Desmet de la Arhivele Departamentale ale Pas-de-Calais; Arhivelor Departamentale din Aisme; Arhivelor Departamentale din Morbihan; Arhivelor Naționale de Peste Mări (Aix-en-Provence); lui Valérie Hubert, de la Arhivele Departamentale din Seine Maritime; lui Carole Pilarz de la Biblioteca de Arte Decorative; lui Véronique Nachtergal, de la Centrul Arhivelor Economice și Financiare ale Ministerului Economiei, Finanțelor și Comerțului Exterior; Alexandrei Vaquero Urruty și Sophiei Harent, de la Muzeul Bonnat-Helleu din Bayonne; lui André Azzam, de la Institutul Francez de Arheologie Orientală (Cairo); Institutului Egiptului (Cairo); ofițerilor Marinei italiene de la Castelul Sant'Angelo (fortăreața de coastă) din Taranto și din fortăreața terestră și maritimă de la Brindisi, Italia; Bibliotecii Naționale, Napoli; Arhivelor Statului din Taranto; lui Cécile Bosquier, de la Centrul de Documentare al Atelierului de Restaurare și Conservare a Fotografiilor orașului Paris; lui Jean-Christophe Clamagirand de la Roger Viollet; Jessicăi Almonte, de la Imagie Works; lui Mimi Awad, de la Biblioteca Alexandrină (Alexandria).

Încă o dată, nenumărați oameni, de pe diferite continente, l-au sprijinit pe autor în peregrinările sale și l-au ajutat în căutările lui, de aceea le mulțumesc tuturor pentru ospitalitate, generozitate și companie. În primul rând, trebuie să adresez mulțumiri deosebite Dumasienilor din Villers-Cotterêts, care m-au ajutat să demarez căutările și le-au făcut întotdeauna plăcute, în cursul vizitelor ulterioare: șeful muschetar François Angot, Alain Goldie, Xavier Brutel, Barbara Neavynts și fostul viceprimar Fabrice Dufour. Aflați la mică distanță de Villers-Cotterêts, datorez mulțumiri deosebite lui Erick Noël, care mi-a arătat conacele proprietarilor de sclavi din Nantes și Paris; lui Claude Schopp, stăpân peste toate lucrurile ce țin de Dumas; Ulrikăi Voswinckel, care m-a inițiat în minunile Apuliei. Mulțumiri lui Andre Aciman, doamnei d'Albufera, lui Charles Ardai, Noga Arikha, Chahira Arnaout, Jojo Boulad, Elianei Bros-Brann, Peter Canby, Jean Charles de Castelbagac, Marion Charombim, Jean Luc Colonna, familiei Daubeuf, Carinei

Delaporte, Patriciei Delouard, lui Amir și Nathalie Farman-Farma, Henry Finder, John Glassie, Betsy Gotbaum, prințului Mihai al Greciei, Nigel Hetherington, Todd Jackson, lui Melikaylan (pentru obsesia față de moartea lui Porthos), lui Sylvie și Keith King, Ali Korhan, Liz Macklin, doctorului Gino Maddalena, Chaz Mafouz, Adei Martella, maestrului Ramon Martinez (de la Academia de Arme Martinez), Meryam Mashak, Amy Matouk, Fabienne Meurrens, David Remnick, Aaron Retica, Beatrice Monti von Rezzori, Claude Ribbe, amiralului Francesco Ricci,lui Jacqueline Jorcin Roch, Paolei Romagnani, Mahmoud Sabit, lui Henri și Estelle Saint-Bris, comisarului Julien Sapori (de la poliție), lui Sue Shapiro, Dan Simon, Marcello Simonetta, Raymond Stock, Ben Tyner, Bob Weil, Marc Weitzmann Dorothy Wickenden, și lui Massimo Zanca. De asemenea, mulțumiri următorilor trei, ale căror nume am uitat să mi le notez: bărbatului haitian care mi-a arătat cum se taie trestia de zahăr, fermierului dominican care m-a învățat cum se cultivă cafeaua și antrenorului de scrimă din Apulia, care mi-a arătat cum și-a respins Dumas atacatorii cu un baston, când era în celulă.

De asemenea, mulțumiri celor care m-au sprijinit să aștern pe hârtie această poveste, începând cu cei care m-au ajutat să rămân sănătos la minte și la trup, organizat și plin de energie pe parcursul documentării.

Până să plece în China pentru a deveni prezentatoare de televiziune, cântăreață pop și artistă în filme cu arte marțiale, inimitabila Aventurina King a fost cea mai bună asistentă din lume. Printre altele m-a ajutat la fotografierea documentelor, programarea IT, căutarea prin arhive, fără a mai vorbi de traducerile din franceză, italiană și arabă, recomandări privind dieta și alegerea muzicii. (Am fost șocat să descopăr că nu știa nimic despre reparațiile auto.) Pe parcurs, a acumulat mereu atât de multe aptitudini noi, încât mi s-a dezvăluit un adevăr extrem de util: îți poți îmbunătăți mereu abordarea.

Profundele mele mulțumiri lui Lorraine Margherita, arhivistă înnăscută, care s-a dovedit a avea multe alte aptitudini, dar

și o energie inegalabilă, pentru că m-a ajutat să nu mă rătăcesc în hățișul de documente franceze din secolul al XVIII-lea. La început, Lorraine m-a ajutat transcriind și traducând o parte din mormanele de documente pe care le adunasem; apoi și-a arătat geniul organizatoric și a transformat mii de fotografii de înaltă rezoluție într-o vastă arhivă online. Însă, abia spre sfârșitul anilor mei de călătorie, acumulând, documentându-mă și scriind – după ce am crezut că descoperisem tot ce se putea descoperi– Lorraine a întrebat dacă putea să facă documentare pentru mine și, ce să vezi, imediat au apărut diferite alte comori care mie îmi scăpaseră ani de zile – în special fotografiile dispărute ale statuii lui Dumas pe care o distruseseră naziștii, anumite documente referitoare la sosirea lui Dumas în Franța și neprețuitul volum al doctorului Desgenettes, *Memoriile egiptene*. Și, în ciuda diferenței de fus orar, atunci când a apărut ceva crucial, Lorraine s-a aflat mereu la capătul celălalt al legăturii prin Skype.

După realizarea documentării, urmează verificarea faptelor. La început, cu o persistență și o perseverență extremă, am fost ajutat să revăd fiecare rând al manuscrisului de Alexandra Schwartz, care de atunci și-a dăruit inteligența deosebită *New York Review of Books* (instituție care este foarte norocoasă să o aibă ca angajată), iar apoi am primit ajutorul lui Paul Sager, alt intelect deosebit și distins. Alex și Paul au citit cu maximă atenție manuscrisul și au găsit erori microscopice – și unele macroscopice – care au trebuit corectate. De asemenea, Paul s-a dovedit un redactor și un documentarist extrem de atent, fiind o adevărată cutie de rezonanță în privința modului în care ar suna afirmațiile mele pentru un istoric de profesie.

În ceea ce privește strădaniile new-yorkeze, am fost binecuvântat de colaborarea cu unii dintre cei mai buni oameni care lucrează în domeniul editorial. Minunata mea agentă, Tina Bennett, este o legendă, și pe drept cuvânt. Tina a fost pregătită să îl urmeze pe generalul Dumas în Alpi și să ajungă în toiul bătăliei încă din ziua în care i-am vorbit de el, iar credința ei neclintită este motivul-cheie pentru care aveți această carte în față. (Dacă Tina ar fi fost

de față când Napoleon și Dumas se confruntau, rezultatul ar fi fost poate altul.) Un strigăt de muschetar pentru Svetlana Katz, o altă susținătoare credincioasă a generalului, care m-a ajutat cu amabilitate de-a lungul multor ani.

Îi datorez enorm neînfricatului meu editor, Rick Horgan, care știe prea bine ce înseamnă să aștepți și să speri, dar care nu a încetat nici o clipă să creadă că, într-o bună zi, acest lucru îi va aduce satisfacții. Rick este regele afirmațiilor laconice (cu excepția cazului în care se așază și așterne pe hârtie una dintre scrisorile lui incisive de douăzeci de pagini) și toate comunicările lui, pe hârtie sau personale, mă fac să fiu încă o dată încântat că am ales această profesie. Este minunat să ai un „șef" care spune întotdeauna ce gândește și te poate face să zâmbești. Nathan Roberson îl ajută mult pe Rick în privința autorilor săi mai imprevizibili; prin urmare, îi datorez și lui mulțumiri.

Editura Crown este o adevărată echipă – un regiment – și, deși multe dintre persoanele din jurul mesei de discuție s-au schimbat de când am semnat contractul, spiritul și sentimentul de participare au devenit mai puternice. Maya Mavjee și Molly Stern nu erau acolo când am început, dar sunt doi generali care inspiră încredere absolută; le rămân recunoscător pentru sprijin. Ceilalți ofițeri ai acestei armate sunt la fel de străluciți. Aș mărșălui bucuros alături de Jay Sones, Dyana Messina, Annsley Rosner și Jill Flaxman, în orice zi a săptămânii. Îi mulțumesc Tinei Constable pentru sprijinul și entuziasmul de început, deși nu am apucat să colaborez cu ea. Mulțumiri următorilor: Linda Kaplan, Courtney Snyder, Karin Schulze și Rachel Berkowitz, pentru contractele realizate cu mari editori europeni pentru *Contele negru*. Mulțumiri lui Sam Weber, pentru remarcabila redare grafică a generalului Dumas, și lui Christopher Brand și Eric White pentru că au folosit-o la realizarea unei coperte impresionante și elegante. Și, de asemenea, mulțumiri lui Cindy Berman, care a dovedit o răbdare îngerească, și Mariei Elias, și tuturor oamenilor de la producție care au făcut ca piesele mobile – incluzând reviziile multiple – să se îmbine perfect.

Pe teatrul european de operațiuni, le mulțumesc oamenilor remarcabili care au adus *Contele negru* în Marea Britanie. M-a întristat să o pierd pe Rebecca Carter ca editor, când a preferat să devină agent literar, dar am avut marea șansă ca înlocuitorul ei să fie Michal Shavit de la Granta. În acest timp, cât definitivam versiunea, Tom Drake Lee mi-a trimis scrisori care m-au făcut nerăbdător să cumpăr propria carte – ceea ce constituie un semn bun pentru un director de marketing – de asemenea, Liz Foley și Fiona Murphy m-au sprijinit în egală măsură. Doresc să spun câteva cuvinte și despre noul meu editor francez. Având în vedere subiectul cărții, nici o ediție tradusă nu ar putea fi mai importantă decât cea în franceză. De aceea sunt extrem de fericit că moștenirea franceză a generalului Dumas se află în mâinile lui Alice d'Andigné, de la Editura Flammarion.

Am cunoscut-o pe Alice prin intermediul prietenei mele Clémence Boulouque, pe care am întâlnit-o când am adus *L'Orientaliste* în Franța: faptul că am cunoscut-o pe Clémence a fost unul dintre marile câștiguri ale opțiunii de a mă dedica unui subiect francez în anii din urmă. Ea se dovedește a fi tot timpul generoasă și spirituală (îndeosebi în vechea aramaică, după cum mi s-a spus).

Așa cum s-a întâmplat și ultima oară, minunata doamnă Basia Grocholski mi-a îngăduit să o smulg din viața reală și să discut cu ea problema extrem de importantă a setului de litere și a spațiilor pentru titluri. Chuck Lin și Danielle Cacnio au venit cu măiestria Zen a construcției de website-uri.

Datorez mulțumiri speciale Melaniei Thernstrom – vechea mea prietenă și autoare a unui număr în creștere de cărți fascinante – care a renunțat la viața personală și la cei doi adorabili gemeni ca să citească versiunea finală a manuscrisului și să o îmbunătățească enorm prin întrebările și sugestiile ei sclipitoare. Fiică de istorici, Melanie nu a manifestat niciodată un mare interes față de istorie, ceea ce a făcut-o să fie un cititor ideal: deși a ajuns să aprecieze tactica militară mai mult decât mi-aș fi putut imagina, ea mi-a adresat cele mai importante întrebări, neacceptând decât cele mai clare răspunsuri, și, lucru crucial, m-a silit să

scot sabia și să retez „părțile plicticoase“. M-am străduit. Soțul Melaniei, Michael Callahan, m-a ajutat foarte mult și a fost extrem de primitor. Când am avut nevoie de un loc liniștit pentru a lucra, m-au invitat să rămân săptămâni întregi într-o aripă a unui conac din anii 1920 pe care îl închiriaseră; am lucrat îndelung, netulburat, dar m-am bucurat și de o companie deosebit de spirituală ori de câte ori am dorit să fiu deranjat. Sincer, nu știu cum să le mulțumesc.

Acest refugiu ideal pentru un scriitor a devenit și mai plăcut când tatăl Melaniei, profesorul Stephan Thernstrom – care *adoră* istoria – a trecut pe acolo și mi-a citit manuscrisul; îi mulțumesc lui Steve pentru sugestiile valoroase, în special despre cele Treisprezece Colonii și timpuria republică americană.

Pe de altă parte, acasă, remarcabila mea soție, Julie Just, a reușit să citească și să redacteze paginile scrise de mine cu obișnuita ei clarviziune și neobosita ei dăruire, crescându-le, în același timp, pe cele două fiice ale noastre și continuându-și solicitanta carieră de editor și de agent. Deși o cititoare expertă în domeniul pe care îl denumim acum „literatură pentru tineri adulți“, îi scăpase lectura celor *Trei muschetari*; mă bucur că i-am putut oferi un nou roman preferat. Sunt convins că viața nocturnă pe care toți cei foarte apropiați mie trebuie să o suporte își cere tributul, dar cred că vom descoperi că o cafea bună și serile târzii de stimulare intelectuală sunt, în realitate, leacul pentru mai toate maladiile moderne. În orice caz, urechea lui Julie este incomparabilă, gustul, impecabil, iar ochiul ei de redactor, esențial. Am descoperit că discuțiile cu ea reprezintă una dintre marile plăceri ale vieții, iar reacția ei față de ceea ce scriu reprezintă jumătate din plăcerea de a scrie.

Ca de obicei, fratele meu, Pete, care joacă și rolul de cel mai bun prieten al meu, a reprezentat o sursă de echilibru și de sprijin în cursul anilor care mi-au trebuit pentru a scrie această carte. adorabilele mele fiice, Lucy și Diana, m-au făcut să înnebunesc în cel mai frumos mod posibil. Îi mulțumesc eruditei mele soacre, Jean Bower, și celorlalți membri ai familiei pentru sprijinul

și amabilitatea arătată „scriitorului din familie". Îi mulțumesc tatălui meu, James, pentru că m-a crescut înconjurat de cărți și pentru că m-a învățat să respect cunoașterea mai mult decât bunurile materiale. În sfârșit, îi mulțumesc mamei mele, Luce, copil al Franței de la sfârșitul anilor 1930, care a crescut într-o vreme când germanii distrugeau mult mai multe lucruri, nu doar statui. După război, aflată într-un cămin de orfani, la vârsta de nouă ani, a primit o carte într-un pachet cu ajutoare: ediția Hachette din 1938 a *Contelui de Monte-Cristo*. A citit-o cu înfrigurare noaptea târziu sub așternut, până când i-a fost confiscată – și a trebuit să aștepte șase luni ca să afle ce se întâmplase cu Edmond Dantès după evadarea din Château d'If. În cele din urmă, a adus cartea cu ea când a venit în America, iar această veche ediție cu copertă de culoare verde a *Contelui* stă pe un raft în biblioteca părinților mei, alături de alte romane de Dumas pe care tatăl adoptiv al mamei, iubitul meu unchi Lolek, i le-a oferit pentru a-și decora noua ei casă de sub Podul George Washington. Aceste ediții modeste au legătură cu motivul pentru care mi-am dăruit cea mai mare parte a ultimului deceniu ca să reconstitui această poveste.

Nota autorului privind numele

Am scris biografia unei figuri istorice franceze, bazându-mă preponderent pe surse franceze, însă am scris-o pentru un public vorbitor de engleză. În acest gen de situație este întotdeauna greu să te hotărăști asupra regulilor de ortografie și de punctuație. Am decis să evit un stil savant obsesiv în favoarea unei abordări accesibile, extrem de obișnuită în biografii (și care distrage cel mai puțin atenția cititorului american), oferind, în același timp, genul de bibliografie pe care unii cititori și critici îl caută în ultima parte a cărții.

Între opțiunile oferite de această abordare se numără următoarele:

Am preferat să mă refer la Napoleon ca la „Napoleon" în întreaga lucrare, chiar dacă practica istoricilor (și a vorbitorilor de franceză) este să îl numească „generalul Bonaparte" sau „Bonaparte", până în jurul anului 1799, când a ajuns la putere în Franța, când apoi trec la „Napoleon" în jurul anului 1802 sau chiar 1804, când el și-a luat numele de împăratul Napoleon I. Sper că puriștii mă vor ierta. (Desigur, când citez din scrisorile lui Dumas sau ale altor contemporani, este menționat ca „generalul Bonaparte".)

Nu am ținut să traduc nume, astfel că Antoine-Alexandre Davy de la Pailleterie își păstrează liniuța de unire și acel „de" – articolul comun care face parte din numele nobiliare franceze. Însă dau echivalentele englezești ale titlurilor nobiliare. De aceea, cititorii vor găsi „contele de Maulde" nu „*le comte de Maulde*". Am ales forma despre care cred că păstrează cel mai bine esența numelui francez fără a împăna textul cu cuvinte străine, scrise cursiv.

Francezilor le place să plaseze liniuțe de unire în numele locurilor și, în general, am inclus liniuța pentru a respecta acuratețea numelor. Așadar, acțiunea se va desfășura în Saint-Domingue și în Saint-Germain-en-Laye.

În aceeași ordine de idei, când un nume – sau un titlu – este tradus și a devenit cunoscut în engleză, am respectat acea formă, chiar dacă am creat astfel o ușoară inconsistență.

Note

ACRONIME

ADA	Arhivele Departamentale L'Aisne (Laon, Franța)
ADM	Arhivele Departamentale Morbihan (Vannes, Franța)
ADPC	Arhivele Departamentale Pas-de-Calais (Dainville și Arras, Franța)
ADSM	Arhivele Departamentale Seine-Maritime (Rouen, Franța)
AN	Arhivele Naționale (Paris, Franța)
ANOM	Arhivele Naționale de peste mări (Aix-en-Provence, Franța)
BNF	Biblioteca Națională a Franței (Paris, Franța)
CGH	Colecția Gilles Henry
COARC	Conservarea Operelor de Artă Religioase și Civile (Paris, Franța)
MAD	Muzeul Alexandre Dumas (Villers-Cotterêts, Franța)
MAD	Seiful din Muzeul Alexandre Dumas*
MM	Alexandre Dumas (- tatăl), *Memoriile mele*, vol. 1
SMD	Serviciul de Istorie al Ministerului Apărării (Vincennes, Franța)

PROLOG, PARTEA I. 26 FEBRUARIE 1806

1. MM, p. 224

2. *Ibid.*, pp. 228–229. Această traducere și altele îmi aparțin, cu excepția cazurilor în care citez publicații în limba engleză.

* Documentele citate în legătură cu „seiful MAD" au fost găsite într-un seif aflat la Muzeul Alexandre Dumas din Villers-Cotterêts, la data documentării mele (după cum relatez în a doua parte a Prologului). Cititorii se pot interesa la muzeu pentru a localiza aceste documente după reorganizarea sa ulterioară. (n.a.)

3. Certificatul de deces al lui Alexandre Dumas („Acte de Décès de Monsieur Thomas Alexandre Davy Dumas Delapaillaterie [*sic*] [,] Général de Division"), 27 februarie 1806, MAD

4. Alexandre Dumas (tatăl), *Contele de Monte-Cristo*, vol. 5, p. 42.

PROLOG, PARTEA A II-A. 25 IANUARIE 2007

1. Viceprimarul Fabrice Dufour, interviu luat de autor, 25 ianuarie 2007, Villers-Cotterêts

2. Ernest Roch, „L'ancien château royal", p. 249, citându-i pe Madame de Tencin și pe ducele de Richelieu. (Lucrând ca istoric al localității Villers-Cotterêts și al regiunii, în anii dinaintea Primului Război Mondial, Roch și-a adus o contribuție majoră la înființarea Muzeului Alexandre Dumas. El a avut și un motiv personal: mama sa, Louise Boivin, avusese o relație amoroasă cu Alexandre Dumas, astfel că lumea din oraș credea că Ernest era fiul nelegitim al romancierului – deci, nepot al generalului Dumas.)

3. David Johnson, *The French Cavalry, 1792–1815*, p. 43.

4. MM, p. 28; Ernest d'Hauterive, *Un soldat de la Révolution*, p. 78; Placide David, „Le général Th. Alexandre Dumas", p. 40

5. Într-o scrisoare de la Dumas, 4 decembrie 1792, citată în *Le Moniteur*, retipărită în *Réimpressions de l'ancien Moniteur*, vol. 14 (1858), p. 651

6. Jean-Baptiste Courcelles, „Dumas" (Alexandre Davy), p. 502

7. Ofițerul este generalul Barthélmy Joubert, aflat în Tirol. Raport de Dermoncourt, citat în MM, p. 118

8. De exemplu, Dumas a condus o divizie cu trei mii de oameni în văile Bardonnèche și Cezanne, în cadrul campaniei pentru cucerirea Mont Cenis. Dumas către Comisia pentru Siguranță Publică, 14 mai 1794, SHD 3B9

9. Convenția Națională către Dumas, 22 decembrie 1793, SHD 7YD91, și Convenția Națională către Dumas, 22 noiembrie 1793, MAD

10. Potrivit unui dicționar militar din 1898, acest lucru pare a se aplica și în prezent, un *general de divizie* are trei stele, un

general de corp de armată are patru stele, iar un general de armată are cinci stele. Dumas a deținut echivalentul tuturor acestor grade. *Dictionnaire militaire, encyclopédie des sciences militaires*, citat în „Les grades", Ministerul Apărării din Franța, website: http//www.defence.gouv.fr.terre/bloc-les-essentiels/les-grades.

11. Dumas către cetățeanul Guériot, 13 martie 1794, SHD 3B107; Dumas către Comisia pentru Siguranță Publică, 21 martie 1794, SHD 3B9

12. Dumas către Comisia pentru Siguranță Publică, 14 martie 1794, SHD 3B9

13. Antoine-Vincent Arnault și alții. „Dumas (Alexandre Davy-de-la-Pailleterie)", p. 161; Simon Linstant, *Essais sur les moyens d'extirper les préjugés des blancs contre la couleur des Africans et des sang-mêlés*, p. 78; Edmond Chevrier, *Le Général Joubert d'après sa correspondance*, p. 98; Henri Bourgeois, *Biographies de la Vendeea militaire*, pp. 9–10

14. Notă de la biroul ofițerilor comandanți, 8 ianuarie 1800, SHD 7YD91; notă a Ministerului de Război, 6 noiembrie 1848, SHD 7YD91; director al Comisiei de Uniune Avre (Amiens) către ministrul de război, 23 octombrie 1880, SHD 7YD91

15. René-Nicolas Desgenettes, *Souvenirs de la fin du XVIIIe siècle et du commendement du XIXe*, vol. 3, p. 124. Din câte știu, în prezent există doar două exemplare ale acestui volum nepublicat, unul la Biblioteca Institutului Franței (Paris), iar celălalt la Biblioteca Centrală a Serviciului Armatelor (Val de Grâce).

16. Registrul Dragonilor din Regimentul Reginei, la rubrica Dumas, 2 iunie 1796, CGH: „5 pieds 8 pouces" (Echivalentul modern este 1,85 m).

17. Robert Landru, *À propos d'Alexandre Dumas*, pp. 65–66

18. MM, pp. 21–22

19. Registrul Dragonilor din Regimentul Reginei, rubrica Dumas, 2 iunie 1786, CGH

20. Sue Peabody, *„There Are No Slaves in France": The Political Culture of Race and Slavery in the Ancien Régime*, pp. 5–6

21. *Dred Scott v. Sandford*, 60 U.S. 393 (1857)

22. Raport privind înființarea Legiunii de Cavalerie Liberă a americanilor și a sudului, 15 septembrie 1792, SHD XK9

23. Directorul Comisiei de Uniune Avre (Amiens) către ministrul de război, 23 octombrie 1880, SHD 7YD91

24. Paul Thiébault, *Mémoires du général baron Thiébault*, vol. 1, p. 60, și vol. 2, p. 31

25. Adunarea Generală, decret din 22 septembrie 1791, în *Archives parlamentaires de 1787 à 1860*, vol. 31 (1888), pp. 372–373

26. *„Un simbol grăitor"*: Chevrier, p. 98

27. Generalul Dumas, „Rapport sur l'état de la guerre de la Vendeé" („Raport privind războiul din Vandeea"), 8 octombrie 1794, citat în MM, pp. 41–45

28. Bourgeois, p. 16

29. MM, p. 225

30. Certificat de naștere, 4 iulie 1769, seiful MAD

31. Certificatul de căsătorie al Mariei- Louise Labouret, 28 noiembrie 1792, seiful MAD

32. Alexandrine Aimée Dumas, n. 1793; Louise-Alexandrine Dumas (1796–1797); Alexandre Dumas (1802–1870)

33. Versiunea lui Dumas este repetată, de exemplu, în David Coward, „Introducere" la Alexandre Dumas, *The Count of Monte Cristo*, editor David Coward (Oxford, 2008), pp. IX–XXI; Harry Ashton-Wolfe, *True Stories of Immortal Crimes*, pp. 15–33; Arthur Davidson, *Alexandre Dumas, père: His Life and Works*, pp. 258–261. O excepție o reprezintă Gilles Henry, *Les Dumas: Le secret de Monte-Cristo*.

34. Alexandre Dumas „État civil du Comte de Monte-Cristo " .

35. Vezi Luc Sante, „Introducere" la Alexandre Dumas (-tatăl), *Contele de Monte-Cristo*, p. XXV

36. Antonio Gramsci, *Însemnări din închisoare*, traducere în engl. de Joseph A. Buttigieg, vol. 3 (2011), p. 382

37. Philibert Audebrand, *Alexandre Dumas à la Maison d'Or*, pp. 49–50

38. Eugène de Mirecourt, *Fabrique de romans*, p. 7

39. „Nouvelle bouillabaise dramatique par M. Dumas-père“ (despre piesa în cinci acte a lui Dumas, *Les Gardes Forestiers)*, *Le Charivari*, 1858, Colecția Societății Prietenii lui Alexandre Dumas

40. Broșură, Muzeul Alexandre Dumas

41. Discuții purtate cu viceprimarul Fabrice Dufour, februarie și martie 2007, Villers-Cotterêts

42. Ernest Roch, „Le Général Alexandre Dumas“, p. 105

43. *Ibid*., pp. 107–108

44. Discuție cu François Angot, martie 2007, Villers-Cotterêts

CARTEA ÎNTÂI
CAPITOLUL 1. FABRICA DE ZAHĂR

1. Certificat de naștere, parohia Bielleville, 18 octombrie 1714, *Registres paroissiaux*, ADMS

2. *Ibid*.

3. Document referitor la vânzarea proprietății lui Antoine și a contelui de Maulde, 16 martie 1776, ADPC 10J34c

4. Alexandre Mazas, *Histoire de l'ordre royal et militaire de Saint-Louis*, vol. 2, p. 58. Mazas citează o scrisoare din 8 mai 1755, trimisă către ministrul marinei, afirmând că familia lui Davy de la Pailleterie este „nobilă... ai cărei strămoși se știe că au fost înnobilați în timpul regelui Ludovic al XI-lea, în urmă cu aproximativ 300 de ani“.

5. Voltaire, *Histoire du siècle de Louis XIV*, p. 81

6. Mărturie despre familia Davy, 1770, BNF NAF 24641, se referă la „French Armories, Volume I, Part I, pg. 183“; François-Alexandre Auber de la Chesnaye Des Bois, *Dictionnaire généalogique, héraldique, chronologique et historique*, vol. 4, p. 546; Gustave Chaix d'Est-Ange, *Dictionnaire des familles françaises anciennes ou notables à la fin du XIX-e siècle*, vol. 15 (1903–1929), p. 31; Henri Gourdon de Genouillac, *Recueil d'armoires des maisons nobles de France*, p. 171.

7. Réginald Hamel, *Dumas insolite*, p. 19

8. Solicitarea legală a contelui de Maulde menționează „Messire Alexandre Antoine Davy, Chevalier Marquis de la Pailleterie“,

30 noiembrie 1778, ADPC 10J35. O hotărâre judecătorească se referă la „Alexandre Davÿ Marquis de la Pailleterie“, 9 august 1786, AN Y1787.

9. Certificat de naștere, 13 octombrie 1716, ADPC 10J26

10. Certificat de căsătorie, 18 iunie 1753, ADPC 10J26

11. Fernand Gaudu, „Les Davys de la Pailleterie, seigneurs de Bielleville-en-Caux“

12. Louis este identificat cu gradul de colonel în cadrul Artileriei Regale în Contele de Maulde, solicitarea legală, 30 noiembrie 1778, ADPC 10J35. Charles este identificat ca „fost ofițer în cadrul trupelor detașate din marină în Saint-Domingue“, într-o decizie legală datată 17 octombrie 1761, ADPC 10J35. Antoine s-a înrolat în Corpul Regal de Artilerie: certificatul de naștere al lui Dumas, 28 noiembrie 1792, seiful MAD. A se vedea și Robert Landru, *A propos d'Alexandre Dumas, les aïeux, le général, le bailli, premiers amis*, pp. 56–57.

13. Document care prezintă disputa dintre Alexandre Dumas (la acea dată Thomas Rethoré) și mama sa vitregă, 22 noiembrie 1786, AN LX465

14. Jacques Levron, *Le maréchal de Richelieu: Les trésors des Princes de Bourbon Conti*; Jacques Roujon, *Conti: L'ennemi de Louis XIV*; Jonas Boyve, *Annales historique du comté de Neuchatel et Valangin*; Jonathan R. Dull, *The French Navy and the Seven Years' War*, p. 23

15. Karl von Clausewitz, *Despre război*, p. 403

16. „Épître XLV“, Voltaire, *Oevres Complètes*, vol. 2, p. 612

17. Frank Hall Standish, *The Life of Voltaire*, p. 141

18. „À Monsieur***/ Du camp de Phillipsbourg, le 3 juillet 1734“, *Oeuvres choisies de Voltaire: Poésies*, pp. 234–235

19. Émile Colombey, *Histoire anecdotique du duel*, p. 82; Levron; Jean Fougeroux de Campigneulles, *Histoire des duels anciens et modernes*, vol. I, p. 200; Augustin Grisier, *Les armes et le duel*, p. 47; Roger de Bouvoir, *Duels et duellistes*, pp. 21–22, 23; Andrew Steinmetz, *The Romance of Duelling in All Times and Countries*; vol. 1, p. 221; Louis François Armand du Plessis de Richelieu,

Mémoires historiques et anecdotiques du duc de Richelieu, vol. 6, p. 5; MM, p. 17

20. Hugh Noel Williams, *The Fascinating Duc de Richelieu*, pp. 124–125

21. Colombey, p. 82; Steinmetz, p. 221

22. Louis-François Faur, *Vie privée du Maréchal de Richelieu*, pp. 309–311; Fougeroux de Campigneulles, p. 200; Alexandre Dumas, „Préface en forme de causerie ou causerie en forme de préface", pp. 46–47; Colombey, p. 82; de Beauvoir, pp. 21–22

23. Robert Baldick, *The Duel*: *A History of Duelling*, p. 79; Martine Debesieux și Gabrielle Verdier, *Violence et fiction jusqu'à la Revolution*, p. 381

24. MM, p. 16

25. Contele de Maulde, solicitare legală, 30 noiembrie 1778, ADPC 10J35

26. Ernest d'Hauterive, *Un soldat de la Révolution: Le Général Alexandre Dumas, 1762–1806*, p. 11

27. Certificat de căsătorie, 17 februarie 1738, ADPC 10J26 („marie anne Tuffé"); hotărâre legală, dispută între Charles de la Pailleterie și M. Petit des Landes, 17 octombrie 1761, ADPC 10J35 („Marie Anne de Tuffé")

28. Sidney W. Mintz, *Sweetness and Power*, pp. 96–99

29. Citat în *ibid*., p. 107

30. Peter Macinnis, *Bittersweet: The Story of Sugar*, p. 18

31. Mintz, p. 32

32. Laurent Dubois, *Avengers of the New World*, p. 299

33. Elizabeth Abbott, *Sugar: A Bittersweet History*, p. 25

34. Thomas R. Martin, *Ancient Greece: From Prehistoric to Hellenistic Times*, p. 68

35. Thomas S. Burns, *Rome and the Barbarians: 100 B.C.– A.D. 400*, pp. 104–106

36. David Brion Davis, *Inhuman Bondage*, pp. 56–58

37. *Ibid*., p. 82

38. W.G. Clarence Smith, *Islam and the Abolition of Slavery* (Pentru o opinie contrară privind aspectul rasial al sclaviei la

musulmani, vezi Robin Blackburn, *The Making of New World Slavery: From the Baroque to the Modern, 1492–1800*, p. 79: „În secolul al X-lea, în lumea musulmană și arabă, s-a creat o asociere între sclavia neagră și cea domestică: cuvântul *abd,* sau negru, a devenit sinonim cu sclav".

39. Davis, pp. 82–84

40. *Ibid.*, pp. 55, 73

41. *Sclavi din Madeira*: Hugh Thomas, *The Slave Trade*, p. 70

42. *Lemn de abanos*: Phillipe Haudrère și François Vergès, *De l'Esclave au Citoyen*, p. 10

43. Christopher Miller, *The French Atlantic Triangle: Literature and Culture of the Slave Trade*, p. 26

44. Laurent Dubois și John Garrigus, *Slave Revolutions in the Carribean, 1789–1804*, p. 11

45. Robert Louis Stein, *The French Slave Trade in the Eighteenth Century*, p. 23

46. Dubois și Garrigus, p. 8

47. C.L.R. James, *The Black Jacobins: Toussaint l'Ouverture and the San Domingo Revolution*, pp. 252–253

48. Bernard Moitt, *Women and Slavery in the French Antilles, 1635–1848*, p. 39

49. „Codul Negru sau Edictul regelui, privind disciplina sclavilor negri din Insulele din America franceză. Emis la Versailles, în luna martie 1685", în *Le Code noir et autres textes de lois sur l'esclavage*, pp. 11–37

50. Certificat de căsătorie, 17 februarie 1738, și contele de Maulde, solicitare legală, 30 noiembrie 1778, ambele ADPC 10J35

51. Certificat de căsătorie, 17 februarie 1738, ADPC 10J26, și scrisoarea către contele de Maulde în care se menționează achiziționarea celeilalte jumătăți, 17 martie 1789, ADPC 10J35

52. Stewart R. King, *Blue Coat or Powdered Wig*, pp. 22–23

53. Mintz, pp. 19–22; Stein, pp. 60–61

54. Stein, p. 44

55. John D. Garrigus, *Before Haiti: Race and Citizenship in French Saint-Domingue*, p. 72

56. Contele de Maulde, solicitare legală, 30 noiembrie 1778, ADPC 10J35

57. M. Tardivy către Marianne de Maulde, 26 iunie 1773, ADPC 10J26; scrisoare către contele de Maulde, în care se menționează cumpărarea celeilalte jumătăți, 17 martie 1789, ADPC 10J35

58. Gaudu, p. 46, referindu-se la un certificat de înhumare în *Registre paroissial de Bielleville* sau la un document referitor la o taxă („capitation des privilégiés de l'élection de Caudebec"), în ADSM C 2223

59. Gilles Henry, *Les Dumas: Les Secrets de Monte Cristo*, p. 18; Dominique Fernandez, *Jérémie! Jérémie!*, p. 85

60. Michel-René Hilliard d'Auberteuil, *Considérations sur l'état présent de la colonie française de Saint-Domingue*, vol. 2, p. 24, citat de Garraway, pp. 219–226

61. Moitt, p. 99

62. Alexandre-Stanislas de Wimpffen, *Haïti au XVIIIe siècle*, p. 281, ediția din 1817, citat de Garraway, p. 229

63. Reglement de M. de Tracy, Lieutenant Général de l'Amérique,touchant les Blasphemateurs et la police des Isles, în Médéric Moreau de Saint-Méry, *Lois et constitution des colonies françaises de l'Amérique sous le vent de 1550 à 1785*, vol. I (1784–1790), pp. 117–122, citat de Garraway, p. 201

64. Doris Lorraine Garraway, *The Libertine Colony: Creolization of the Early French Caribbean*, p. 248

65. De Wimpffen citat de Garraway, pp. 207–208, 228

66. M. de Chauvinault către contele de Maulde, 3 iunie 1776, CGH. Maulde a susținut ulterior că dispariția lui Antoine a fost misterioasă și fără o cauză evidentă: a se vedea solicitarea sa legală, 30 noiembrie 1778, ADPC 10J35

67. Chitanță, 29 iunie 1757, ADPC 10J34

68. M. de Chauvinault către contele de Maulde, 3 iunie 1776, CGH

69. Document privind datorii și sclavi, 1748, CGH; M. de Chauvinault către contele de Maulde, 3 iunie 1776 (menționează

faptul că Antoine i-a luat cu el pe Catin, Rodrigue și Cupidon), CGH

70. Solicitarea contelui de Maulde către Parlament, 30 noiembrie 1778, ADPC 10J35

CAPITOLUL 2. CODUL NEGRU

1. Contele de Maulde, solicitare legală, 30 noiembrie 1778, ADPC 10J35

2. M. de Chauvinault către contele de Maulde, 3 iunie 1776, CGH

3. Richard Price, *Maroon Societies: Rebel Slave Communities in the Americas*, ediția a 3-a, pp. 107–112

4. Carolyn F. Fick, *The Making of Haiti: The Saint-Domingue Revolution from Below*, p. 275

5. Contele de Maulde, solicitare legală, 30 noiembrie 1778, ADPC 10J35

6. Document privind taxele („capitation des privilégiés de l'élection de Caudebec"), în ADSM C 2223, citat de Fernand Gaudu, „Les Davy de la Pailleterie", p. 46

7. M. Le Flamang, raport, 26 septembrie 1760, („capitation des privilégiés de l'élection de Caudebec"), în ADSM C 2223, citat de Gaudu, p. 60

8. Médéric Moreau de Saint-Méry, *Description topographique, physique, civile, politique et historique de la partie française de l'isle Saint-Domingue*, vol. 2

9. Keith Anthony Manuel, *Slavery, Coffee and Familiy in a Frontier Society: Jérémie and Its Hinterland, 1780–1789*, p. 10

10. Ira Berlin, *Cultivation and Culture: Labor and the Shaping of Slave-Life in the Americas*, p. 124

11. James E. McClellan III, *Colonialism and Science: Saint-Domingue and the Old Regime*, p. 66

12. Stewart R. King, *Blue Coat or Powdered Wig; Free People of Color in Pre-Revolutionary Saint-Domingue*, p. 124

13. Robert Leslie Ellis, *The Mathematical and Other Writings of R. L. Ellis*, ed. William Walton (1863), p. 389

14. Manuel, pp. 9–16
15. *Ibid*.
16. *Ibid*.
17. McClellan, pp. 31–33
18. John M. Street, „Feral Animale in Hispaniola“
19. *Imigranți albi din clasele de jos*: King, p. 123
20. Contractul și certificatul de căsătorie al lui Alex Dumas menționează că mama sa a murit în La Guinaudée, în 1772, astfel încât putem presupune că acolo se stabilise Antoine. 28 noiembrie 1792, seiful MAD.
21. M. de Chauvinault către contele de Maulde, 3 iunie 1776, CGH (pronunțat „de Lille“); contele de Maulde, solicitare legală, 30 noiembrie 1798, ADPC 10J35
22. M. de Chauvinault către contele de Maulde, 3 iunie 1776, CGH
23. Înțelegere între Dumas și văduva tatălui său, Marie Retou, 22 noiembrie 1786, AN LX465. Cessette este descrisă ca *negresse*.
24. M. de Chauvinault către contele de Maulde, 3 iunie, 1776, CGH
25. Ministerul de Război către Directoratul Executiv, 28 noiembrie 1795, SHD 7YD91 („dumas alexandre născut în jérémie, în America, pe 25 martie 1762“) . Aceasta este prima menționare a datei de naștere a lui Dumas într-un document. Certificatul de căsătorie al lui Dumas spune că avea treizeci de ani și opt luni în data de 28 noiembrie 1792 (extras din registru conținând certificatul de căsătorie al lui Alexandre Dumas cu Marie-Louise, 28 noiembrie 1792, seiful MAD). Certificatul de înrolare la dragoni spune că avea douăzeci de ani în luna iunie 1786 (Registrul Dragonilor din Regimentul Reginei, rubrica Dumas, 2 iunie 1786, CGH). Data exactă este oferită de însemnările despre cariera lui Dumas (6 noiembrie 1848, SHD 7YD91; 2 martie 1962, SHD 7YD91, 19 martie 1962, SHD 7ZD91).
26. MM, p. 14
27. *Code Noir* (1685), articolul 9, în *Le code noir et autres textes de lois sur l'esclavage*, pp. 15–16

28. Michel-René Hilliard d'Auberteuil, *Considérations sur l'état présent de la colonie française de Saint-Domingue,* vol. 2 (citat de Victor Emmanuel Roberto Wilson, *Le Général Alexandre Dumas: soldat de la liberté*, p. 29)

29. Jeremy D. Popkin, *You Are All Free: The Haitian Revolution and the Abolition of Slavery*, p. 64; Doris Garraway, *The Libertine Colony: Creolization in the Early French Caribbean*, pp. 205, 235

30. *Code Noire* (1685), Articolul 1, în *Le Code Noir et autres textes de loi sur l'esclavage*, p. 12

31. Laurent Dubois și John Garrigus, *Slave Revolutions in the Caribbean 1789–1804*, pp. 13–14; Garraway, pp. 230–235; Moreau de Saint-Méry, vol. 1, p. 105

32. Bernard Moitt, *Women and Slavery in the French Antilles, 1635–1848*, pp. XIV, 35–36, 45–46

33. „Ordonnance des Administrateurs, concernant le concubinage avec l'esclaves du 18 Décembre, 1713", Moreau de Saint-Méry, vol. 2, p. 406

34. John Garrigus, *Before Haiti: Race and Citizenship in French Saint-Domingue*, p. 197

35. Certificatul de căsătorie al lui Dumas o identifică pe „Marie-Cessette" drept mamă a lui Dumas și pe Antoine drept tată, dar nu menționează dacă aceștia sunt căsătoriți: extras din Registrul conținând certificatul de căsătorie al lui Alexandre Dumas cu Marie-Louise, 28 noiembrie 1792, seiful MAD

36. Manuel, pp. 13, 23, 25

37. Maurice de Saint-Méry

38. Ghislaine Ray Charlier și Carrol F. Coates, „Memories of a Freedwoman", p. 342; Moreau de Saint-Méry, vol. 2, p. 788

39. Manuel, pp. 2–20

40. Charlier și Coates, p. 343; Fouchard, p. 96; David M. Powers, „The French Musical Theater: Maintaining Control in Caribbean Colonies in the Eighteenth Century", p. 230

41. Moreau de Saint-Méry, citat de Jean Fouchard, *Le Théâtre à Saint-Domingue*, p. 96

42. Fouchard, pp. 95–96; Powers, p. 230

43. Powers, p. 238

44. „Mémoire concernant l'établissement d'un spectacle à Saint-Pierre de la Martinique" („Memorii privind organizarea unui spectacol la Saint-Pierre din Martinica"), 1780, AN, citat de David M. Powers, „The French Musical Theater", p. 232

45. „Règlement provisoires des Administrateurs, concernant le Luxe des Gens de Couleur" (2 februarie 1779), Moreau de Saint-Méry, pp. 855–856

46. Marlyn Walton Wilmeth și J. Richard Wilmeth, „Theatrical Elements in Voodoo"

47. „Règlement provisoires des Administrateurs, concernant les Gens de Couleur libres" 24 iunie și 16 iulie 1779, Moreau de Saint-Méry, pp. 448–450

48. M. de Chauvinault către contele de Maulde, 3 iunie 1776, CGH; înțelegere între Dumas și văduva tatălui său, Marie Retou, 22 noiembrie 1786, AN LX 465. Fiicele Cessettei, Jeannette și Marie-Rose, sunt menționate.

49. MM, pp. 14–15

50. Dumas afirmă că, în „clasa" lui (adică în clasa sa socială), știința scrisului nu era ceva obișnuit și nici încurajat: Dumas către Comisia de siguranță publică, 4 ianuarie 1794, SHD 3B9

51. Ernest d'Hauterive, *Un soldat de la Révolution*, p. 12

CAPITOLUL 3. CUCERIREA NORMANDĂ

1. Dovada privind cumpărarea proprietății de către Charles de la Pailleterie, 3 martie 1755, ADPC 10J26

2. M. Tardivy către Marie-Anne de Maulde, 26 iunie 1773, ADPC 10J26; M. Leroux către Marie-Anne de Maulde, 8 iulie 1773, ADPC 10J26

3. M. Monjal și M. Papillon sunt menționați în articolele actului de asociere pentru înființarea unei companii în cadrul căreia Charles este parte, 16 ianuarie 1760, ADPC 10J26; *vezi și* Charles de la Pailleterie către M. Monjal, 4 iunie 1761, ADPC 10J26

4. Ştim că, în iulie 1753, Charles se afla în Saint-Domingue, unde își scrie testamentul (3 iulie 1753, ADPC 10J26). În luna

martie 1755, Charles se afla în Franța (vezi dovada de cumpărare a proprietății, ADPC 10J26).

5. Robert Landru, *À propos d'Alexandre Dumas,* p. 35; Gilles Henry, *Les Dumas*, pp. 23–24; Réginald Hamel, *Dumas – insolite,* p. 19

6. Chitanță pentru 7 000 de livre de la Jeanne și Alexandre de la Pailleterie către Charles de la Pailleterie, 29 iunie 1757, ADPC 10J34

7. Henry, pp. 19–20

8. Contele de Maulde, solicitare legală, 30 noiembrie 1778, ADPC 10J35

9. Charles de la Pailleterie către M. Monjal, 4 iunie 1761, ADPC 10J26 (menționează că Charles locuia în castelul La Pailleterie)

10. Contele de Maulde, solicitare legală, 30 noiembrie 1778, ADPC 10J35

11. Fără legăturile sale, compania pe care a înființat-o în 1760 nu ar fi existat. Vezi actele de asociere, 16 ianuarie 1760, ADPC 10J26, și M. Bulande către M. Papillon, 7 martie 1760, ADPC 10J26b.

12. Mirabeau a oferit garanții când Charles a cumpărat o proprietate. Vezi hotărârea judecătorească în disputa dintre Charles de la Pailleterie și M. Petit des Landes, 17 octombrie 1761, ADPC 10J35

13. Marchizul de Mirabeau a oferit garanții când Charles a cumpărat o proprietate. (Hotărârea judecătorească în disputa dintre Charles de la Pailleterie și M. Petit des Landes, 17 octombrie 1761, ADPC 10J35.)

14. Benjamin Rand, *Selections Illustrating Economic History Since the Seven Years' War*, p. 98; Lucien Guillou, *André Vanderheyde, courtier lorientais, et ses opérations (1756–1765)*, pp. 13–38

15. Édouard Delobette, *Ces messieurs du Havre: Négociants, commissionnaires et armateurs de 1680 à 1830*, p. 1607

16. M. Bulande către M. Papillon, 7 martie 1760, ADPC 10J26b

17. Act de asociere pentru înființarea unei companii în cadrul căreia Charles este asociat, 16 ianuarie 1760, ADPC 10J26

18. ADPC 10J34, dosar A, citat în Delobette, p. 1608

19. Landru, p. 37; Henry, p. 30; Delobette, p. 1608

20. Henry, p. 30

21. Réginald Hamel, *Dumas – insolite*, p. 172, citat de Delobette, p. 1370

22. Christiane Maubant, „Le ‚traité' de traite de Stanislas Foäche, du Havre"

23. ADPC 10Jc, Chartrier de la Buissière, 26c: „Achats de nègres: armement de la Douce Marianne, 1763" și 34a: „Affaire du navire nègrier la Douce Marianne, 1763–1764"

24. ADPC 10j26c și 10J34a

25. *Delobette*, pp. 695–696, citând ADPC 10J34, dosar A

26. Acord între Charles și bancherul londonez Pierre Simond, în Delobette, pp. 695–696, citând ADPC 10J34, dosar A

27. ADPC 10J26 și 10J81 citat de Delobette, p. 590; Landru, pp. 40–42, și Henry, pp. 38–40

28. Delobette, pp. 1201, 1239–1240, 1607–1608, citând ADM E 2373

29. Foäche & Cie în Cap Français către Veuve Foäche & Fils în Le Havre, 25 iunie 1774, ADSM 4055, 1 Mi 664 R-2, citat de Delobette, p. 1370

30. Delobette, p. 4783, citându-l pe M. Bégouën Demeaux, p. 48

31. *Gazette de France,* 18 aprilie 1764, p. 128, și 4 mai 1764, p. 144

32. Landru, p. 46; Henry, p. 37

33. Contract de căsătorie între Marie-Anne de la Pailleterie și Léon de Maulde, 2 aprilie 1800, ADPC 10J35

34. Hotărâre judecătorească, dispută între Charles de la Pailleterie și M. Petit des Landes, 17 octombrie 1761, ADPC 10J35

35. ADPC 10J26 și 10J34a

36. Maulde către Charles, în Henry, p. 44

37 M. Leroux către contele de Maulde, 8 iulie 1773, ADPC 10J26

38. Landru, p. 49; Henry, p. 44

39. M. Tardivy către Marie-Anne de Maulde, 26 iunie 1773, ADPC 10J26

40. Mai multe scrisori către cei doi soți Maulde, inclusiv: M. Cabeuil către contele de Maulde, 16 iulie 1773, ADPC 10J26; M. Leroux către contele de Maulde, 8 iulie 1773, ADPC 10J26

41. Bégouën Demeaux, p. 48 (citat de Delobette, p. 4783)

42. Henry, p. 47

43. Fernand Gaudu, „Les Davys de la Pailleterie, seigneurs de Bielleville-en-Caux", p. 48, citând certificatul de înhumare a lui Louis, *Régistres paroissiaux,* Saint-Léger de Fécamp, ASM

44. Contele de Maulde, revendicare legală, 30 noiembrie 1778, ADPC 10J35

45. Landru, p. 55; Henry, p. 49

46. M. Cabeuil către contele de Maulde, 16 iulie 1773, ADPC 10J26

47. Document oficial privind moștenirea doamnei de Maulde, lăsată de soțul ei, 2 aprilie 1800, ADPC 10J35

48. Data exactă nu este cunoscută. Contele de Maulde, solicitare legală, 30 noiembrie 1778, ADPC 10J35; abatele Bourgeois către contele de Maulde, 11 decembrie 1775, CGH (menționează întoarcerea lui M. de la Pailleterie).

49. M. de Chauvinault către contele de Maulde, 3 iunie 1776, CGH; contele de Maulde, solicitare legală, 30 noiembrie 1778, Arhivele ADPC 10J35

50. Landru, p. 61; Henry, p. 50

51. *Ibid.*

52. Henry, pp. 50–51

53. *Ibid.*, p. 51

54. Hotărâre judecătorească în procesul dintre Marie Retour și Thomas Rethoré/Retoré, 22 noiembrie 1786, AN LX465

55. Contele de Maulde, solicitare legală, 30 noiembrie 1778, ADPC 10J35

56. M. de Chauvinault către contele de Maulde, 3 iunie 1776, CGH

57. Certificat de căsătorie, 28 noiembrie 1792, seiful MAD; contract de căsătorie, 28 noiembrie 1792, ADA 304E268

58. MM, p. 15

59. Abatele Bourgeois către contele de Maulde, 3 iunie 1776, ADPC 10J34d

60. Landru, p. 65

61. M. de Chauvinault către contele de Maulde, 3 iunie 1776, CGH

62. *Ibid*.

63. Abatele Bourgeois către contele de Maulde, 3 iunie 1776, CGH

64. *Ibid*.

65. Contele de Maulde, solicitare legală, 30 noiembrie 1778, ADPC 10J35

66. Document menționând vânzarea de către Antoine de la Pailleterie a proprietăților pe care contele de Maulde le-a răscumpărat, ADPC: 10J35.

67. Landru, p. 64

68. Certificat de botez, Lisieux, 5 septembrie 1777, CGH

69. Ministerul de Finanțe, *État détaillé des liquidations opérées à l'époque du 1er janvier 1829 par la Commission chargée de répartir l'indemnité attribuée aux anciens colons de Saint-Domingue*, vol. 4 (Paris, 1829), pp. 498–499

70. François Boulet, *Leçon d'histoire de France*, pp. 110–112

71. Contract de căsătorie între Marie Retou și Alexandre Antoine Davy de la Pailleterie, 13 februarie 1786, CGH

72. Mărturie privind familia Davy, 1770, BNF NAF 24641; François-Alexandre Aubert de La Chesnaye Des Bois, *Dictionnaire généalogique, héraldique, chronologique et historique*, vol. 4, p. 546

73. Henry Daressy, editor, *Archives des maîtres-d'armes de Paris*, Paris, 1888, pp. 169–170

74. Părinții lui Alexandre sunt identificați în certificatul de căsătorie (extras din registrul conținând certificatul de căsătorie dintre Thomas-Alexandre Dumas Davy de la Pailleterie și Marie-Louise Labouret, 28 noiembrie 1792, seiful MAD)

75. Gaudu, p. 46; Hauterive, p. 13

CAPITOLUL 4. „ÎN FRANȚA NIMENI NU ESTE SCLAV“

1. M. de Chauvinault către contele de Maulde, 3 iunie 1776, CGH și sentința din data de 22 noiembrie 1786; hotărâre judecătorească în procesul dintre Marie Retou și Thomas Retoré /Retoré, AN LX 465

2. Daniel Roche, *France in the Enlightenment*, p. 651; Olivier Bernier, *Pleasure and Privilege: Daily Life in France, Naples and America, 1770–1790*, p. 143

3. Ernest d'Hauterive, *Un soldat de la Révolution: Le Général Alexandre Dumas (1762–1806)*, p. 12; Hippolyte Parigot, *Alexandre Dumas Père,* p. 9

4. MM, p. 15; Hauterive, p. 13; Paul Thiébault, *The Memoirs of Baron Thiébault,* trad. în engl. de Arthur John Butler, vol. 1 (1896), p. 52

5. Gabriel Banat, *Le Chevalier de Saint-Georges: Virtuoso of the Sword and the Bow*, p. 83

6. *Ibid*., pp. 95–96

7. Eric Noël, „Saint-Georges: Un chevalier de sang mêlé dans la société des lumières“, pp. 160–163; J.C. Prod'homme, „Le chevalier de Saint-Georges, escrimeur et musicien“ („Cavalerul de Saint-Georges: scrimer și muzician“), pp. 38–41; La Boëssière (fiul), *Traité de l'art des armes à l'usage des professeurs et des amateurs*, pp. xv–xvi; Jean Fougeroux de Campigneulles, *Histoire des duels anciens et moderne*, vol. 1, p. 318; Pierre Bardin, *Joseph de Saint-Georges, le Chevalier Noir*, p. 59; Banat, pp. 25, 36–40

8. Fougeroux de Campigneulles, p. 318 („fermier general“); Prod'homme, pp. 38–41 („contrôleur général et planteur“); Noël, pp. 132–135

9. Fougeroux de Campigneulles, p. 318; Prod'homme, pp. 38–41

10. Erick Noël, *Être noir en France au XVIIIe siècle*, p. 159; Banat, p. 70

11. Banat, pp. 150–153, 158

12. *Ibid*., p. 232

13. Roger de Beauvoir, *Le Chevalier de Saint-Georges,* p. 405

14. Thiébault, *Mémoirs de général baron Thiébault*, vol. 1, p. 193

15. Jean-Jacques Rousseau, *Du contrat social, ou principes du droit politique*, p. 4

16. Roland Mousnier, *The Institutions of France under the Absolute Monarchy, 1598–1789: Society and the State*, vol. 1, p. 256

17. *Encyclopédie méthodique: Jurisprudence*, vol. 6, p. 384; Sue Peabody, *„There Are No Slaves in France": The Political Culture of Race and Slavery in the Ancien Regime*, p. 5

18. Peabody, p. 5

19. Seymour Drescher, *Abolition: A History of Slavery and Antislavery*, pp. 99–105; Mark S. Weiner, *Black Trials: Citizenship from the Beginnings of Slavery to the End of Caste*, pp. 70–88

20. Peabody, p. 12

21. Lucien Peytraud, *L'Esclavage aux Antilles françaises avant 1789, d'après des documents inédits des archives coloniales*, vol. 2, p. 376, citat de Peabody, p. 13

22. Prince Hoare, editor, *Memoirs of Granville Sharp*, p. 77; Weiner, p. 361

23. Helen Kendrick Johnson, *Our Familiar Songs and Those Who Made Them: Three Hundred Standard Songs of the English-Speaking Race* (1909), p. 577

24. *Smith v. Brown and Cooper,* 2 Salkeld 666 (1706), în Peabody, p. 4

25. *Ibid.*, pp. 15–16

26. Robert Harms, *The Diligent: Worlds of the Slave Trade*, p. 15

27. „Édit du Roi, concernant Règlement au Sujet des Esclaves Negres qui seront Amenés en France", octombrie 1716, în M. de Boug, *Recueil des édits, déclarations, lettres patentes, arrêts du conseil d'état et du conseil d'Alsace*, vol. 1 (1657–1725)(1775), pp. 483–484

28. Edict din octombrie 1716, Articolul V

29. Peabody, p. 22

30. Peabody, pp. 22–40; Léo Elizabeth, *La Société martiniquaise aux XVIIe et XVIIIe siècles*, *1664–1789*, p. 338

31. Edict din octombrie 1716, Articolul VII

32. Jean Mallet, *Mémoire pour Jean Boucaux*, p. 5

33. Mallet, pp. 2–3

34. August Scheler, *Dictionnaire d'étymologie française d'après les résultats de la science moderne*, p. 143

35. Peabody, p. 29

36. Peabody, p. 36

37. Întrucât America era formată din mai multe colonii, care nu erau similare cu Anglia sau Franța, este greu de spus ce s-ar fi întâmplat în Franța într-un caz asemănător. Însă coloniile britanice aveau legi împotriva amestecului de rase. Căsătoriile interrasiale au fost scoase în afara legii în Maryland în 1661 (Kevin R. Johnson, *Mixed Race America and the Law: A Reader*, p. 11), în Virginia în 1691 (John Van Houten Dippel, *Race to the Frontier: „White Flight" and Western Expansion*, p. 32); în Massachussetts în 1705 (prima colonie din New England), în Carolina de Nord în 1741 ș.a.m.d. Atitudinea nu a fost unică pentru America de Nord. „În 1644, Adunarea din Antigua a emis o lege prin care se interzicea «uniunea carnală dintre creștini și păgâni», aceștia din urmă fiind definiți drept negri sau indieni", scrie Karen Woods Weierman, în *One Nation, One Blood*, p. 45

38. Peabody, p. 36

39. *Ibid.*, p. 34

40. *Dred Scott v. Sandford,* U.S. 393 (1857)

41. *Ibid.*, p. 36.

42. *Ibid.*, p. 40

43. Déclaration du Roi, Concernant les Esclaves Nègres des Colonies, qui interprête l'Édit du mois d'Octobre 1716" 44. *„confiscat spre profitul regelui"*

44. Peabody, p. 38

45. *Ibid.*, p. 55

46. Alexandre Ledru-Rollin, *Journal au palais*, vol. 1 (1840), p. 635

47. Guillaume Poncet de la Grave, citat de Pierre Boulle, *Race et esclavage dans la France de l'Ancien Régim*, p. 90

48. Peabody, p. 74

49. *Ibid*.
50. La Boëssière (fiul), citat de Banat, p. 67
51. Banat, pp. 68–70
52. *Ibid*., p. 70
53. Banat, p. 74; Lucien Mouillard, *Les régiments sous Louis XV*; Charles Magnin, *Histoire des marionnettes en Europe: Depuis l'antiquité jusqu'à nos jours*, p. 61
54. *Ordonances (de l'amirauté de France)… (Des 31 mars et 5 avril 1762)* (Paris, 1762)
55. Banat, pp. 40, 45, 72
56. Banat, pp. 72–73
57. Peabody, pp. 85–86
58. Jaswant Lal Mehta, *Advanced Study in the History of Modern India, 1707–1813*, p. 358
59. Peabody, p. 117
60. „Déclaration du Roi, pour la Police des Noires, donnée à Versailles le 9 août 1777", ANOM FIB, 1la FIB 4; François-André Isambert, Decrusy și Alphonse-Honoré Taillandier, *Table de recueil général des anciennes lois françaises, depuis l'an 420 jusqu'à la révolution de 1789*, vol. 29 (1833), p. 251
61. Peabody, p. 251
62. *Ibid*., p. 124

CAPITOLUL 5. AMERICANI LA PARIS

1. Autor necunoscut, „Le général Dumas, homme de couleur", n.d. [1797], BNF NAF 24641
2. Arthur Davidson, *Alexandre Dumas (père). His life and Works*, p. 4
3. MM, p.15
4. Registrul Dragonilor din Regimentul Reginei, rubrica Dumas, 2 iunie 1786, CGH
5. Paolo Malanima, *Pre-modern European Economy*: *One Thousand Years,* p. 310
6. MM, p. 15

7. Ernest d'Hauterive, *Un soldat de la Révolution,* p. 13; Placide David, „Le général Th. Alexandre Dumas", p. 39; Victor Emmanuel Roberto Wilson, *Le général Alexandre Dumas: soldat de la liberté*, p. 57

8. MM, p. 15

9. Simon Schama, *Citizens: A Chronicle of the French Revolution*, p. 54; François Barrière și Mme Maigné, *The private Life of Marie Antoinette: Autobiographical Memoirs of Madame Campan*, p. 164

10. Michael Forsyth, *Buildings for Music*, p. 112

11. M. Delisson către contele de Maulde, 25 iunie 1786, ADPC 10J35

12. John D. Garrigus, „Sons of the Same Father: Gender, Race and Citizenship in French Saint-Domingue, 1760–1792", p. 152

13. Tratat de prietenie și comerț, 7 februarie 1778, în *The Controversy over Neutral Rights Between the United States and France, 1797–1800*, editor James Brown Scott și John Chandler Davis, p. 441

14. Schama, p. 44

15. N.R. Madhava, *Criminal Justice India Series: Pondicherry*, p. 7

16. Michael Lee Lanning, *African Americans in the Revolutionary War*, p. 85

17. *American footprint in Paris,* editor France Wilson Huard, p. 104.

18. Guillaume Imbert de Boudeaux, *Correspondance Secrète, politique et littéraire*, vol. 8, p. 288; Gabriel d'Èze și A. Marcel, *Histoire de la coiffure des femmes en France*, pp. 166–168

19. Jules Michelet, *Histoire de France au dix-huitième siècle: Louis XV et Louis XVI*, p. 247

20. Catalog, „The Final Sale of the Relics of General Washington", p. 36, poziția 266

21. Benson John Lossing, *Harper's Popular Encyclopaedia of United States History from the Aboriginal Period to 1876*, vol. 2, pp. 1490–1491

22. *Fortnightly Review*, vol. 117 (Londra, 1922), p. 219

23. Lafayette către Washington, citat de André Maurois, *O istorie a Franței*, p. 270

24. Edward Seeber, *Anti-Slavery Opinion in France During the Second Half of the Eighteenth Century*, p. 117

25. Adam Zamoyski, *Holy Madness: Romantics, Patriots and Revolutionaries, 1776–1781*, p. 19

26. François Boulet, *Leçon d'histoire de France: Saint-Germain-en-Laye*, p. 109

27. Nicholas Papayanis, *Planning Paris Before Haussmann*, p. 44; Louis de Sivry și M. de Rolot, *Précis historique de Saint-Germain-en-Laye*, p. 284

28. Louis-Sébastien Mercier, *Panorama of Paris* (1999), p. 132

29. Fernand Brandel, *Civilization and Capitalism, 15th–18th Century*, vol. 3: *The Perspective of the World*, p. 328

30. Alexandre Dumas către Marie-Louise, 18 iunie 1798, MAD

31. „*Lung și castaniu*": Alexandre Dumas (-tatăl), *Cei trei muschetari,* vol. 1, p. 6

32. Mercier, *Panorama of Paris,* p. 45

33. Louis-Sébastien Mercier, *Paris*, vol. 2 (1817), p. 151

34. M. Delisson către contele de Maulde, 25 iunie 1786, ADPC 10J35

35. Doamna John Melville, „Point d'Alençon", *Overland Monthly* 4 (ian. 1870), p. 64

36. Mercier, *Panorama of Paris*, vol. 2, p. 205

37. Mercier, *Panorama of Paris*, p. 41

38. Mercier, *Paris,* vol. 2, pp. 295–296

39. Scrisoare citată de Robert Landru, *À propos d'Alexandre Dumas,* pp. 66–70

CAPITOLUL 6. CONTELE NEGRU ÎN ORAȘUL LUMINILOR

1. Certificat cu adresa lui Dumas din Paris, rue Étienne (scris „Estienne"), nedatat, BNF NAF 24641

2. Eric Hazan și David Fernbach, *The Invention of Paris: A History in Footsteps*, pp. 14–15; Colin Jones, *Paris: The Biography of a City*, p. 180

3. Johannes Wilms, *Paris, Capital of Europe: From the Revolution to the Belle Époque*, p. 5

4. Jones, p. 222

5. Henry Sutherland Edwards, *Old and New Paris: Its History, Its People and Its Places*, vol. 1, p. 166

6. Jones, p. 193

7. Robert Darnton, *Mesmerism and the End of the Enlightenment in France*, p. 161

8. Pamela M. Pileam, *Madame Tussaud and the history of Waxworks*, pp. 17, 23–24

9. W. Scott Haine, *The World of the Paris Café: Sociability Among the French Working Class, 1789–1914*, pp. 209–210; Thomas Okey, *Paris and Its Story*, p. 334; Schama, pp. 135–136

10 Karl Baedeker, *Paris and Its Environs*, ediția a 6-a, p. 18

11. Melchior von Grimm și Denis Diderot, *Correspondance littéraire, philosophique et critique*, vol. 2, pp. 535–537, în Willms, p. 6

12. *Ochi „căprui și plăcuți"*: MM, p. 23; Hippolyte Parigot, *Alexandre Dumas Pére,* p. 9

13. *Teatrul Nicolet*: F. W. Hemmings, *Theatre and State in France, 1760–1905*, pp. 2, 27–40.

14. *Înlocuirea unui actor principal bolnav cu o maimuță*: Ferdinand Hoefer, *Nouvelle biographie générale*, vol. 37

15. Thomas-Alexandre Dumas, mărturie privind incidentul, 15 septembrie 1784, BNF NAF 24641. *Vezi și* mărturia lui Jean-Pierre Titon, 15 septembrie 1784, BNF NAF 24641. Mărturia lui Dumas furnizează amănunte despre insultele rasiale care nu se regăsesc în mărturia lui Titon.

16. Dumas, mărturii despre incidentul de la Nicolet

17. MM, p. 18

18. Sau doar unul? În mărturia sa, Dumas vorbește doar de un bărbat care era cu Titon, dar acesta spune că era cu doi amici.

19. Dumas, mărturii despre incidentul de la Nicolet

20. *Ibid.*

21. Unele scrisori și acte militare despre el, 1779, ANOM COL E 379 bis

22. Dumas, mărturii despre incidentul de la Nicolet

23. MM, p. 18

24. Alexandre Dumas (-tatăl) *Cei trei muschetari*

25. Mărturia polițiștilor privind incidentul de la Teatrul Nicolet, 16 septembrie 1784, BNF NAF 24641

CAPITOLUL 7. DRAGON AL REGINEI

1. Contract de căsătorie între Marie Retou și Alexandre Antoine Davy de la Pailleterie, 13 februarie 1786, CGH

2. MM, p. 21

3. Hotărâre judecătorească în procesul dintre Marie Retou și Thomas Rethoré/Retoré, 22 noiembrie 1786, AN LX465. *Vezi și* Dumas către Marie-Louise, 15 septembrie 1796, seiful MAD

4. Horace Walpole către Richard West, în Eliakim Littell și Robert S. Littell, *Littell's Living Age*, vol. 78, p. 307

5. Registrul Dragonilor din Regimentul Reginei, rubrica Dumas, 2 iunie 1786, CGH

6. MM, pp. 21–22

7. Registrul Dragonilor din Regimentul Reginei, rubrica Dumas, 2 iunie 1786, CGH

8. Dumas și-a trecut numele „Alexandre", dar administrația militară a continuat să îl aibă în evidențe sub numele de „Thomas Alexandre" (ori „Dumas Davy de la Pailleterie", ori „Dumas"), până în anii 1790.

9. Numele este scris Rethoré în transcrierea unei sentințe din data de 22 noiembrie 1786, AN LX465. El este scris Rettoré în notele legale referitoare la un proces dintre Dumas și Castillon, 9 august 1786, AN Y1787

10. Registrul Dragonilor din Regimentul Reginei, rubrica Dumas, 2 iunie 1786, CGH

11. Certificat militar, 9 septembrie 1792, SHD YD91

12. „Règlement portant que nul ne pourra être proposé à des sous-lieutenances s'il n'a fait preuve de quatre générations de

noblesse" așa-numita „Ordonanță Ségur", numită după contele de Ségur, ministrul care a aprobat-o în ziua de de 22 mai 1781.

13. Certificatul de deces al lui Alexandre-Antoine Davy de la Pailleterie, în Saint-Germain-en-Laye, 16 iunie 1786, seiful MAD

14. M. Delisson către contele de Maulde, 25 iunie 1786, ADPC 10J35

15. Document menționând vânzarea de proprietăți deținute de contele de Maulde, 12 august 1786, ADPC 10J35

16. Conacul de la Pailleterie din Bielleville a fost construit în 1602. Jacques Vauquelin, *Châteaux, manoirs, monuments et sites de la région bolbécaise*, p. 92.

17. Document privind vânzarea de proprietăți deținute de contele de Maulde, 12 august 1786, ADPC 10J35

18. Comandant Bucquoy, *Dragons et guides d'état major;* René Chartrand și Eugène Leliepvre, *Louis XV's Army (1): Cavalry and Dragoons*; Erik A. Lund, *War for the Every Day: Generals, Knowledge and Warfare in Early Modern Europe, 1680–1740*, p. 71

19. August Scheler, *Dictionnaire d'étimologie française d'après les resultats de la science moderne (1888*), p. 162

20. Richard Mowery Andrews, *Law, Magistracy, and Crimes in Old Regime Paris, 1735–1789: The System of Criminal Justice*, vol. 1, pp. 38–39; André Corvisier și John Childs, editori, *A Dictionary of Military History and the Art of War*, p. 334

21. Lund, p. 71

22. Joseph Tiré de Cléron: *Abrégé de la vie de Louis Mandrin, chef de contrebandiers en France*, pp. 28–30. Așa cum mulți dintre agenții antidrog cad câteodată victime tentației de a deveni traficanți, dragonii erau, uneori, implicați în activitatea unor bande care făceau contrabandă cu sare (vezi Roland Mousnier, *The Institutions of France under the Absolute Monarchy, 1598–1789*, p. 459).

23. Michael Wolfe, *Walled Towns and the Shaping of France*, p. 151

24. MM, pp. 23–24

25. *Encyclopédie Didérot d'Alambert (Enciclopedia d'Alambert),* vol. 15 (1782), p. 568; *Aide-mémoire à l'ussage des officiers d'artillerie*

de France (1819), p. 562; Captain Gervais, *À la conquête de l'Europe* (1939), citat de Terry Crowdy, *French Revolutionary Infantryman, 1791–1802* (2003), p. 13

26. Robert Landru, în *À propos d'Alexandre Dumas* (p. 80), menționează că Dragonii Reginei din Laon foloseau „cai normanzi".

27. Site oficial al crescătorilor și utilizatorilor de cai Cob Normand, www.cobnormand.com

28. Arthur Davidson, *Alexandre Dumas (père): His Life and Works*, p. 4

29. Prin comparație, recordul mondial actual la haltere este de 263 de kg, stabilit de Rezazadeh Hossein, la stilul aruncat, la Olimpiada de Vară de la Atena, din 2004. Federația Internațională de Haltere, http//www.iwf. net

30. Philippe-Antoine Merlin, *Répertoire universel et raisonné de jurisprudence*, vol. 5 (1827), p. 492; Fougeroux de Campigneulles, *Histoire des duels anciens et modernes*, vol. 1, p. 310

31. MM, p. 54

32. *Ibid.*, p. 28

33. J.A. Félix Fauré, *Les assemblées de Vizille & de Romans en Dauphiné durant l'année 1788*, pp. 102–115

34. Chalotte Julia von Leyden Blennerhassett, *Madame de Staël: Her Friends and Her Influence in Politics and Literature*, vol. 1, p. 273

35. Andrews, pp. 38–41, 520

36. Colin Jones, *Paris: The Biography of a City*, p. 177

37. Andrews, p. 38

38. Simon Schama, *Citizens: A Chronicle of the French Revolution*, p. 375

39. Arthur Young, *Travels during the Years 1787, 1788 and 1789...*, vol. 1, pp. 249–250

40. Schama, pp. 388–389

41. Louis Blanc, *Histoire de la Révolution Française*, vol. 2, pp. 418–422

42. Website „Régiments de dragons“, L'Union Nationale de l'Arme Blindée Cavalerie Chars, http//unabcc:free.fr/historique/régiments-de-dragons

43. Labouret este identificat drept „Comandant al Gărzii Naționale din Villers-Cotterêts și proprietar al hotelului l'Écu“ când fiica lui s-a căsătorit cu Dumas. Certificatul de căsătorie al lui Dumas și Marie-Louise, 28 noiembrie 1792, seiful MAD.

CARTEA A DOUA
CAPITOLUL 8. VERILE REVOLUȚIEI

1. David Andress, *The French Revolution and the People*, pp. 68–69, 94, 113–115; Simon Schama, *Citizens: A Chronicle of the French Revolution*, pp. 428–433; Donald M. G. Sutherland, *The French Revolution and Empire*, pp. 65–68

2. Andress, p. 205. Au existat, de asemenea, teorii potrivit cărora nobilii se aflau în culisele zvonurilor privind presupușii briganzi (*vezi* Sutherland, p. 67; Schama, p. 429).

3. Sutherland, pp. 46, 50–51

4. François Furet, *Interpreting the French Revolution*, pp. 110–111

5. Sutherland, pp. 46, 65–68; Schama, p. 433

6. Lefebvre, *The Great Fear of 1789*, p. 156

7. Ernest Roch, „L'ancien château royal“ și „Le Général Alexandre Dumas“; André Moreau-Nénet, „L'hostellerye de l'Escu de France“, p. 136

8. Louis-Ferdinand-Alfred Maury, *Les Fôrets de la Gaule et de l'ancienne France*, p. 165

9. Roch, „L'ancien château royal“, pp. 306–307

10. Roch, „Le Général Alexandre Dumas“, pp. 89–90

11. Roch, „La Reine Dragons“, pp. 74–76

12. Scrisoare a unui cetățean din Villers-Cotterêts către altul, din Pierrefonds, citată de de Roch, „Le Général Alexandre Dumas“, pp. 90–91

13. Vezi descrierea în Pierre Nougaret, *Anecdotes militaire, anciennes & modernes de tous les peuples*, vol. 4, p. 260;

Jean-Baptiste Courcelles, „Dumas (Alexandre Davy)", p. 502; René-Nicolas Desgenettes, *Souvenirs de la fin du XVIIIe siècle et du commencement du XIXe*, vol. 3, p. 124

14. Roch, „Le Général Alexandre Dumas", p. 91

15. „L'Hostellerye de l'Escu de France", p. 92

16. „Séance du 4 août 1789", *La Tribune Française* (4–13 august 1789), p. 47

17. Marcel Dorigny și Bernard Gainot, *La Société des Amis des Noirs, 1788–1799*

18. „Assemblée Nationale, „Séance du 27 Juin 1789", *Journal de débats, des lois de pouvoir législatif et des actes du gouvernement (1971)*, p. 69

19. *Un „moment de beție patriotică"*: marchizul de Ferrières, *Correspondance inédite*, p. 114

20. Declarația Drepturilor Omului și ale Cetățeanului din 1789. Declarația a devenit preambulul actualei Constituții franceze.

21. William Howard Adams, *The Paris Years of Thomas Jefferson*, pp. 284–285; Harlow G. Unger, *Lafayette,* pp. 233–234

22. James de Chambrier, *Maria-Antoinette, reine de France*, vol. 1, p. 62

23. Francis Miltoun, *Royal Palaces and Parks of France*, p. 112

24. Armand Brette, *Histoire des édifices où sont siegé les assemblées parlamentaires*, pp. 158–168

25. Thomas Jefferson către Thomas Paine, 11 iulie 1789, în *Memoirs, Correspondence and Private Papers of Thomas Jefferson*, vol. 2, p. 496

26. Dubois, *Avengers of the New World*, pp. 75–77, 80–85

27. Florence Gauthier, *L'aristocratie de l'épiderme,* p. 90

28. *Journal enciclopédique ou universel*, vol. 8, partea a 2-a (1790), p. 248

29. Lynn Avery Hunt, *Revolution and urban Politics in Provincial France*, p. 130

30. Legea din 22 decembrie 1789, *De la formation des assemblées des représentants à l'Assemblée Nationale*, în Leopold Georges Wickham Legg, editor, *Select Documents Illustrative of the History*

of the French Revolution, p. 161. Aproximativ 4,5 milioane de persoane, două treimi din populația masculină adultă, au devenit cetățeni în acest mod (Sutherland, p. 83)

31. David A. Bell, *The Cult of the Nation in France,* p. 127; Susan G. Bell și Karen M. Offen, *Women, the Family and Freedom: 1750–1889*, pp. 97–109

32. Sutherland, p. 82

33. Claude Labouret către Jean-Denis Leroy, în Roch, „Le Général Alexandre Dumas", p. 92

34. Roch, „Le Général Alexandre Dumas", p. 92

35.Henri Gourdon de Genouillac, *Paris à travers les siècles*, p. 175; Henriette Dillon, *Journal d'une femme de cinquante ans*, vol. 1, pp. 241–243

36. *Gazette Nationale,* nr. 197, 16 iulie 1790, în *Réimpressions de l'ancien Moniteur,* vol. 5, p. 129

37. *Ibid*., p. 131

38. *Dictionnaire de la conversation et de la lecture*, vol. 26, p. 381

39. Unger, p. 266

40. Gourdon, pp. 178–179; Rebecca L. Spang, *The Invention of the Restaurant: Paris and Modern Gastronomic Culture*, pp. 100–103

41. Schama, p. 506

42. Colin Jones, *The Longman Companion to the French Revolution*, p. 199

43. Edmund Burke, *The Works of Edmund Burke*, vol. 1, p. 451

44. Schama, p. 555

45 François-Alphonse Aulard, *La Société des Jacobins: Juillet 1791 à juin 1792*, vol. 3, p. 20

46. Andress, p. 191

47. Dumas către Comisia pentru Siguranță Publică, 4 ianuarie 1794, SHD 3B9

48. Andress; Wickham Legg, pp. 110–114

CAPITOLUL 9. REGENERARE PRIN SÂNGE

1. *Patriote françois,* nr. 857, 13 decembrie 1791, retipărit în Albert Mathiez, *La révolution et les étrangers: Cosmopolitisme et défence nationale,* p. 61

2. Declarația Pillnitz, semnată de împăratul Austriei și de regele Prusiei în data de 27 august 1791. Text retipărit de Raymond Williams Postgate, *Revolution from 1789 to 1906*, p. 39.

3. Jeanne-Marie Roland către Bancal des Issarts, 25 iunie 1791, în Charles-Aimé Dauban, *Étude sur Madame Roland et son temps*, p. ci.

4. Eloise Ellery, *Brissot de Warville: A Study în the History of the French Revolution*, p. 72

5. Ellery, p. 80

6. Retorica sclaviei se putea aplica și dușmanilor interni, de exemplu, Brissot, în Adunarea Națională, din 1 iunie 1792: „Sclavii sistemului austriac, familiile Montmorin și Lessart, nu au fost decât marionete, manevrate de Viena; același mecanism a controlat și comisia de la Versailles, în vreme ce oamenii dărâmau Bastilia". *Archives parlamentaires de 1787 à 1860*, vol. 44, (22 mai–8 iunie 1792) p. 445

7. François Le Roy de Sainte Croix, *Le chant de guerre pour l'armée du Rhin, ou la Marseillaise*, pp. 38–39

8. A doua strofă din „Marseilleza", publicată în ziua de 4 septembrie 1792, în *Courrier de Strasbourg*, în Le Roi de Sainte Croix, p. 15

9. Robert Roswell Palmer, *The Age of the Democratic Revolutions*, vol. 2 (1959–1964), p. 60

10. Baronul Cloots, citat de David A. Bell, *The First Total War*, p. 115. (*Vezi și* excelenta descriere făcută de Bell lui Cloots și celorlalți străini care instigau la revoluție.)

11. Un document oficial datat din 1766 se referă la Louis ca fiind „*Lieutenant colonel, commandant l'artillerie a Dieppe, Chevalier de l'ordre royal militaire de St Louis*", ADPC, dosar 26; Édouard Delobette, *Ces messieurs du Havre*, p. 1243; Alexandre Mazas, *Histoire d'ordre royal et militaire de Saint-Louis*, p. 57 (menționând gradul lui Louis în *Registre des oficiers supérieurs d'artillerie avant 1789)*

12. Contele de Saint-Germain către Joseph Pâris du Verney, 11 noiembrie 1757, citat de Claude Louis, *Correspondance particulière du comte de Saint-Germain),* p. 1

13 Cathal J. Nolan, *The Age of Wars of Religion, 1000–1650* (2006), p. 857

14. Jacques de Guibert, *Essai général de tactique*, vol. 2, p. 16

15. William McNEill, *The Pursuit of Power*, pp. 161–162

16. Ernest d'Hauterive, *L'armée sous la Révolution, 1789–1794*, pp. 197–198; Edward Baines, *History of the Wars of the French Revolution*, vol. 1, p. 25; Heinrich von Sybel, *History of the French Revolution*, vol. 1, pp. 447–450

17. Consiliul Executiv către Dumas, 2 septembrie 1792, SHD 7YD91, și nota Serviciului Istoric, 6 noiembrie 1848, SHD Y7D91

18. D'Hauterive, p. 198

19. Declarația de la Koblenz sau „Manifestul Brunswick", în redactarea ducelui de Brunswick, comandant din armata prusacă, 25 iulie 1792, în Adolphe Thiers, *The History of the French Revolution, 1789–1800*, vol. 1, pp. 296–300

20. *Le Moniteur Universel,* retipărit în *Réimpressions de l'Ancien Moniteur*, vol. 13 (1842), p. 434; Antoine-Vincent Arnault și alții, „Dumas (Alexandre Davy-de-la-Pailleterie)", p. 160; Ernest Roch, „Le Général Alexandre Dumas", p. 93

21. Arnault și alții, p. 160

22. MM, p. 30

23. *Le Moniteur Universel,* 18 august 792, în *Réimpressions de l'Ancien Moniteur*, vol. 13 (1842)

24. Dumas, scrisoare despre evenimentul de la Maulde, *Gazette nationale,* nr. 33341, 6 decembrie 1792, în *Réimpressions de l'Ancien Moniteur*, vol. 13 (1842)

CAPITOLUL 10.
„ȘI INIMA NEAGRĂ BATE PENTRU LIBERTATE"

1. Colonelul Nicolas-Joseph Beaurepaire a preferat să-și ia viața decât să trăiască umilința de a le preda prusacilor fortăreața. Vezi Arthur Chuquet, *La première invasion Prussienne*, și „The Campaign in France", în *Miscellaneous Travels of J.W. Goethe*, editor L. Dora Schmitz (1884), p. 93, în care Goethe spune cum, prin sinuciderea lui Beaurepaire, „ne-a fost prezentată o trăsătură

a caracterului republican... un exemplu de dăruire patriotică supremă".

2. *London Times*, luni, 10 septembrie 1792

3. Richard Friedenthal și Martha Friedenthal-Haase, *Goethe: His Life and Times*, p. 313

4. Harlow G. Unger, *Lafayette*, p. 290

5. „Décret qui promet secours et fraternité à tous les peuples qui voudront recouvrer leur liberté", 19 noiembrie 1792, în *A Collection of Addresses Transmitted by Certain English Clubs and Societies to the National Convention of France*, p. 19

6. Bernard Gainot, *Les officiers de couleur dans les armées de la République et de l'Empire, 1792–1815*, pp. 22–23

7. Legiunea belgiană și legiunea germanică: Gainot, p. 32; Legiunea Engleză: Adam Zamoyski, *Holy Madness*, p. 79

8. Marita Gilli, *Le Cheminement de l'idée européenne dans les idéologies de la paix et de la guerre*, p. 4.

9. Gainot, pp. 33–38

10. „Formation du Régiment d'hussards américains et du Midi, d'après le décrêt du 7 septembre", 1792, SHD XK9

11. Jean Fougeroux de Campigneulles, *Histoire de duels anciens et modernes*, pp. 300–303; J.C. Prodhomme, „Le chevalier de Saint-Georges, escrimeur et musicien", *Les annales coloniales,* nr. 51 (martie 1936), pp. 38–41; Gainot, pp. 43, 49; Erick Noël, „Saint-Georges, Un chevalier de sang mêlé dans la Société les Lumières, pp. 131–153; Gabriel Banat, *The Chevalier de Saint-Georges;* Pierre Bardin, *Joseph de Saint Georges, le Chevalier Noir,* pp. 59–61

12. Document al Consiliului Executiv, 2 septembrie 1792, SHD 7YD91

13. *Ibid.*

14. Aprobarea numirii lui Dumas ca locotenent-colonel în cadrul Legiunii, 15 septembrie 1792, SHD XK9; *Vezi și* Léon Hennet, *État militaire de France pour l'année 1793*, p. 222

15. Raport militar din 15 septembrie 1792, SHD XK9; ministrul de război către Dumas, 10 octombrie 1792, seiful MAD

16. Declarată de Adunarea Națională, 18 septembrie 1791, „aprobată" de rege pe data de 16 octombrie. *Collection générale des décrets rendus par l'Assemblée Nationale, mois de Septembre 1791, deuxième partie*, p. 725

17. Laurent Dubois, *Avengers of the New World (Răzbunătorii Lumii Noi)*, pp. 85–90

18. Despre viața și eforturile sale în numele negrilor, *vezi* Dubois, pp. 60–83, și John D. Garrigus, *Before Haiti: Race and Citizenship in French Saint Domingue*

19. Garrigus, p. 220

20. Abatele Grégoire, *Lettre aux philantropes sur les malheurs, les droits et les réclamations des gens de couleur de Saint-Domingue*, p. 12

21. Dubois, pp. 80, 98.

22. Jeremy D. Popkin, *A Concise History of the Haitian Revolution*, p. 42

23. Brissot, 1 decembrie 1791, în Claude Wanquet, *La France et la première abolition de l'esclavage, 1794–1802*, p. 27

24. „Décret relatif aux moyens d'apaiser les troubles des colonies", 4 aprilie 1792, în J.B. Duvergier, *Collection complète des lois, décrets, ordonnances, réglements, avis du conseil-d'état*, vol. 4, pp. 90–91

25. Dubois, p. 103

26. Gainot, p. 35

27. *Ibid.*

28. Contract de căsătorie, 28 noiembrie 1792, ADA 304E268

29. Gabriel Demante, *Définition légale de la qualité de citoyen*, pp. 25–26

30. Extras din *Patriote François*, tipărit în *Le Moniteur Universel*, nr. 270, 26 septembrie 1792, în *Réimpressions de l'ancien Moniteur,* vol. 14 (1858), p. 39

31. *Cei doi s-au căsătorit*: Contract de căsătorie, 28 noiembrie 1792, ADA 304E268.

32. Alexandre Dumas către generalul Brune, 26 iulie 1802, BNF NAF 24641; certificat de botez, *Registres d'état civil*, comuna Villers-Cotterêts, ADA

33. Certificatul de căsătorie al lui Dumas și al Mariei-Louise, 28 noiembrie 1792, seiful MAD

34. Charles Mullié, *Biographie des célébrités militaires des armées de terre et de mer de 1789 à 1850*, vol. 1, pp. 497–498

35. Certificatul de căsătorie al lui Dumas și al Mariei-Louise, 28 noiembrie 1792, seiful MAD

36. Hotărâre judecătorească în procesul dintre Thomas Rethoré/Retoré și Marie Retou, 22 noiembrie 1786, AN LX465

37. Contract de căsătorie 28 noiembrie 1792, ADA 304E268

38. Orașul i-a dat lui Dumas un certificat confirmând că este un „bun cetățean", în data de 15 decembrie 1792, ceea ce sugerează că a plecat în acea zi – ori la scurt timp după aceea (certificat 15 decembrie 1792, SHD 7YD91). Potrivit lui Ernest Roch, „Le Général Alexandre Dumas", Dumas a plecat la șaptesprezece zile după căsătorie.

39. Certificatul de naștere al Alexandrinei Aimée, 10 septembrie 1793, ADA

40. Jacques de Cauna, *Haiti: L'Éternelle révolution* (2009), p. 211; Bardin, p. 153; Banat, p. 380; Gainot, pp. 51–54, și Erick Noël, „Une entreprise originale – La Légion Noire de la Révolution", p. 233

41. MM, p. 34

42. Antoine-Vincent Arnault, „Dumas (Alexandre Davy-de-la-Pailleterie)", pp. 160–161. Numele corect al orașului este „Mouvaux".

43. Ernest d'Hauterive, *Un soldat de la Révolution: Le Général Alexandre Dumas (1762–1806),* pp. 32–33

44. Erick Noël: „Saint-Georges: Un chevalier de sang mêlé dans la société des Lumières", p. 143

45. Banat, pp. 380–381 (citând o scrisoare de la generalul Dufrenne, 2 mai 1793, SHD, 2Y); Noël, „Saint-Georges…" p. 175

46. MM, pp. 55–56

47. D'Hauterive, p. 32; Banat, p. 381

48. Consiliul Executiv Provizoriu, scrisoare semnată de ministrul de război, 30 iulie 1793, seiful MAD

CAPITOLUL 11. „DOMNUL UMANITATE"

1. Notă administrativă de la Ministerul de Război, 6 noiembrie 1848, SHD, 7YD91

2. Înființați prin decret, în data de 9 aprilie 1793. *Vezi* Henri Wallon, *Histoire du tribunal révolutionnaire de Paris*, vol. 4, p. 95; Gunther Erich Rothenberg, *The Art of Warfare in the Age of Napoleon*, p. 111

3. *Biographie universelle et portative des contemporains*, vol. 4 (1834), p. 464. În perioada 1793–1794, au fost executați 84 de generali și 352 au fost destituiți (David Bell, *The First Total War*, p. 151).

4. „Rapport sur la nécesité de déclarer le gouvernement provisoire de la France révolutionnaire jusqu'à la paix", în Alexis Eymery, *Choix de rapports, opinions et discours prononcés à la Tribune Nationale depuis 1789 jusqu'à ce jour*, pp. 118–130

5. Despre Carnot, *vezi* A. Picaud, *Carnot: L'organisateur de la victoire*; și Marcel Reinhard, *Le Grand Carnot* (Pentru informații suplimentare privind contribuțiile importante ale lui Carnot în domeniul matematicii, *vezi* Gert Schubring, *Conflicts Between Generalization, Rigor and Intuition*, Secțiunea V, pp. 309–369.)

6. Bell, pp. 148–151 (În esență, toate celelalte puteri occidentale vor decreta înrolarea obligatorie în timpul războaielor napoleoniene.)

7. Colin Jones, *The Longman Companion to the French Revolution,* pp. 147–155; Gregory Freemont-Barnes, *The French Revolutionary Wars*, p. 33

8. John A. Lynn, „French Opinion and the Military Ressurrection of the Pike, 1792–1794", p. 4. Carnot a fost un propagandist vehement al suliței; *vezi* cuvântarea sa din 25 iulie 1792, în fața Adunării Legislative, încurajând distribuirea de sulițe tuturor

soldaților și cetățenilor (*Archives parlementaires de 1787 à 1860)*, vol. 47, p. 122

9. Étienne Cabet, *Histoire populaire de la Révolution Française*, vol. 2, p. 511

10. Despre atitudinea francezilor privind sulițele, *vezi* Lynn; despre sulițe ca armă medievală de luptă, vezi J.F. Verbruggen, *The Art of Warfare in Western Europe During the Middle Ages*

11. Bell, p. 139

12. Din „regulile generale" privind operațiunile militare emise de Carnot și de Comisia pentru Siguranță Publică, în data de 2 februarie 1794 *(Journal des sciences militaires),* vol. 13 (1902), p. 354

13. Scrisorile între Carnot și Comisia pentru Siguranță Publică pot fi găsite în SHD 7YD91 și în MAD

14. Oscar Browning, *Napoleon, the First Phase*, p. 178

15. Referitor la modul în care și-a exprimat Dumas republicanismul, *vezi* Dumas către municipalitatea orașului Ferrera, 19 august 1797, SHD V3B118; Dumas către Directorat, 24 septembrie 1797, BNF NAF 24641; și Dumas către Marie-Louise, 12 mai 1801, ADA

16. Certificat de naștere, *Registres d'état civil*, Villers-Cotterêts, ADA

17. Claude Labouret, scrisoare către un prieten, 20 septembrie 1793, citat de Ernst Roch, „Le Général Alexandre Dubois", p. 95

18. Alex Dumas către ministrul de război Bouchotte, 15 septembrie 1793, SHD 7YD91; ministrul de război Bouchotte către Convenție, 9 septembrie 1793, publicat în *Le Moniteur,* 10 septembrie 1793, retipărit în *Réimpressions de l'ancien Moniteur* (1840), p. 17

19. Ministrul de război Bouchotte către Alex Dumas, 11 septembrie 1793, citat în MM, p. 35

20. Louis Antoine Fauvelet de Bourienne, *Mémoires de M. de Bourienne*, p. 51

21. Claude Labouret, scrisoare către un prieten, 20 septembrie 1793, citat de Roch, „Le Général Alexandre Dumas", p. 95

22. Ministrul de război către Alex Dumas, 24 septembrie 1794, seiful MAD

23. Consiliul executiv, ordin către Alex Dumas, 24 septembrie 1794, seiful MAD

24. Ministrul de război către Alex Dumas, 24 septembrie 1794, seiful MAD

25. Decret al Reprezentanților Poporului către Armata Pirineilor, 22 octombrie 1793, în MM, p. 35

26. MM, p. 40

27. Decret al Convenției Naționale, 22 decembrie 1793, SHD 7YD91, și ordinul publicat în *Le Moniteur*, 24 decembrie 1793, SHD 7YD91, retipărit în *Réimpressions de l'ancien Moniteur*, vol. 19 (1863); decret al Consiliului Executiv, 28 decembrie 1793, MAD

28. Decret al Consiliului Executiv, 28 decembrie 1793, MAD

29. Pierre Chépy, *Un agent politique à l'armée des Alpes*, p. 246

30. Jones, p. 147

31. Alex Dumas către ministrul de război, 11 ianuarie 1794, SHD 3B9, și 9 aprilie 1794, SHD 3B10

32. Piston a fost promovat general de brigadă (2 Vendémiaire, anul II); ulterior, a fost trimis în Pirinei (A. Lievyns, *Fastes de la Légion d'honneur*, vol. 3, p. 4860. Espagne a ajuns locotenent-colonel la sfârșitul anului 1793; a luptat în armata Pirineilor de Vest (Charles Mullié, *Biography des célébrités militaire des armées de terre et de mer de 1789 à 1850,* vol. 1. pp. 497–498).

33. *„Tata a trecut prin sat"*: MM, p. 53.

34. La sfârșitul carierei sale militare, Dermoncourt era general de brigadă (Mullié, pp. 406–410). A fost, de asemenea, răsplătit cu medalia Legiunii de Onoare în 1813 și cu titlul de baron. (Mullié, pp. 406–410; Tony Broughton, „Generals Who Served in the French Army During the Period 1789–1815").

35. Michael L. Kennedy, *The Jacobins Club in the French Revolution 1793–1795*

36. Dumas către ministrul de război, 11 și 21 ianuarie 1794, SHD 3B9

37. Dumas către ministrul de război, 21 ianuarie 1794, SHD 3B9

38. Dumas către Comisia pentru Siguranță Publică, 4 ianuarie 1794, SHD 3B9

39. MM, p. 29

40. Ernest d'Hauterive, în *Un soldat de la Révolution* (p. 69), speculează că acest lucru s-a întâmplat deoarece „Reacția Thermidoriană", o revoltă împotriva exceselor Terorii, s-a petrecut imediat după ce Dumas a fost denunțat de Comisia Poporului (24 iunie).

41. Gabriel Banat, *The Chevalier de Saint-Georges Virtuoso of the Sword and the Bow*, p. 401

42. Bernard Gainot, *Les officiers de couleur dans les armées de la République et de l'Empire 1792–1815*, p. 57

43. Laurent Dubois, *Avengers of the New World*, pp. 168–170. Pentru cuvântarea lui Duffay în fața Convenției, *vezi* Léon-François Hoffman și alții, *Haiti 1804. Lumières et ténèbres*, p. 93

44. Dubois, pp. 163, 167

45. Dumas către „frații de arme", 6 martie 1794, SHD 3B9

CAPITOLUL 12. BĂTĂLIA PENTRU CELE MAI ÎNALTE CULMI

1. Comisia pentru Siguranță Publică, decret din 25 ianuarie 1794, SHD 3B9

2. Evaluare a armatei privind situația din Alpi, 14 ianuarie 1794, SHD 3B9

3. MM, p. 50

4. *Vezi*, de exemplu, scrisori ale lui Dumas către șeful de Stat-Major, 27 ianuarie 1794, SHD 3B107

5. Dumas către șeful Statului-Major, 13 februarie 1794, SHD 3B9

6. Generalul Dours către Dumas, 30 ianuarie 1794, SHD 3B9

7. Dumas către ministrul de război, 30 ianuarie 1794, SHD 3B9

8. Dumas a scris o serie de scrisori către comisarul-șef al artileriei despre toate aceste provizii, de exemplu, pe 1 și 20 martie

1794, SHD 3B 107. *Vezi și* Dumas către comisarul general, 24 martie 1794, SHD 3B9

9. *Vezi* scrisorile lui Dumas către căpitanul ghizilor, 24 și 25 martie 1794 (SHD 3B9 și 3B107), între multe altele.

10. Generalul Petitguillaume către generalul adjutant Sandos, 4 februarie 1794, SHD 3B107

11. Drept exemple, *vezi* trei scrisori ale lui Dumas către șeful marelui Stat-Major, 27 ianuarie 1794, SHD 3B107; Dumas către generalul de brigadă Pouget, 5 februarie 1794, SHD 3B9; Dumas către comisarul Misson, 15 februarie 1794, SHD 3B107

12. Între zecile de exemple, *vezi* ordinele lui Dumas, 28 ianuarie 1794, SHD 3B9, și Dumas către *commisaire ordonnateur,* 28 februarie 1794, SHD 3B107; de asemenea, Dumas către Comisia pentru Siguranță Publică, 20 februarie 1794, SHD 3B9

13. Dumas către cetățeanul Guériot, 13 martie 1794, SHD 3B107

14. Comisia pentru Siguranță Publică, decret menționat în Dumas către șeful de Stat-Major al Armatei Alpilor, 29 mai 1794, SHD 3B107

15. Ministrul de război către Dumas, 27 ianuarie 1794, SHD 3B9

16. Comisia pentru Siguranță Publică pentru Dumas, ianuarie 1794, citat de Claude Schopp, „Préface générale", în *Joseph Balsamo,* p. viii

17. Dumas către Comisia pentru Siguranță Publică, 7 februarie 1794, SHD 3B9

18. Dumas către Comisia pentru Siguranță Publică, 1 martie 1794, SHD 3B9

19. Dumas către ministrul de război, 3 februarie 1794, SHD 3B9

20. Ministrul de război către Comisia pentru Siguranță Publică, 7 februarie 1794, SHD 3B9

21. Ministrul de război către Comisia pentru Siguranță Publică, 7 februarie 1794, SHD 3B9

22. Comisia pentru Siguranță Publică către Dumas, 8 februarie 1794, SHD 3B9

23. Hotărârea consiliului de război („arrêté pris en conseil de guerre"), 26 februarie 1794, SHD 3B9

24. Dumas către generalii Basdelaune și Sarret, 2 martie 1794, SHD 3B108

25. Dumas către Comisia pentru Siguranță Publică, 1 martie 1794, SHD 3B108

26. Dumas către ministrul de război, 1 martie 1794, SHD 3B108

27. *„Tunuri care să tragă"*: Dumas către Comisia pentru Siguranță Publică, 1 martie 1794, SHD 3B9

28. *Ibid*.

29. Dumas către Comisia pentru Siguranță Publică, 14 și 15 martie 1794, SHD 3B9; Dumas către generalul de divizie d'Ours, 19 aprilie 1794, SHD 3B108

30. Scrisoare a lui Dumas, 26 iunie 1794, SHD 3B11, și scrisoare din partea societății iacobine locale către Comisia pentru Siguranță Publică, 7 iunie 1794, SHD 7YD91

31. Dumas către ministrul de război, 30 martie 1794, SHD 3B9

32. Dumas către ministrul de război, 13 martie 1794, SHD 3B10

33. Dumas către Societatea de Chambéry, 8 mai 1794, citat de d'Hauterive, p. 49

34. Dumas către sergentul-major Pelet, 26 martie 1794, BNF NAF 24641 (Dumas îl descrie pe Gaston drept prieten)

35. Gaston către Comisia pentru Siguranță Publică, 13 martie 1794, SHD 3B9

36. Dumas către comandantul de escadron al Jandarmeriei Grandemaison, 22 martie 1794, 3B107

37. Cu excepția cazului în care se fac alte precizări, următoarea prezentare a asaltului asupra Mont Cenis, inclusiv citatele, are la bază raportul întocmit de generalul de brigadă Gouvion, 7 aprilie 1794, SHD 3B10

38. Dumas către generalii Basdelaune și Sarret, 2 martie 1794, SHD 3B108

39. Dumas către Comisia pentru Siguranță Publică, 16 aprilie 1794, SHD 3B108

40. Reprezentantul Gaston către comisia pentru Siguranță Publică, 11 aprilie 1794, SHD 3B10

41. Dumas către generalul Piston, 24 aprilie 1794, SHD 3B108

42. Thomas Mante, *The Naval and Military History of the Wars of England*, vol. 8, p. 36

43. Dumas către un comandant de artilerie, 30 martie 1794, SHD 3B107

44. Mante, pp. 36–37

45. John Scottish Young, *A History of the Commencement, Progress and Termination of the Late War Between Great Britain and France*, pp. 208–209

46. Dumas către Comisia pentru Siguranță publică, 15 mai 1794, SHD 3B9

47. *Ibid.*

48. Dumas către Comisia pentru Siguranță Publică, 15 mai 1794, SHD 3B9

49. Alphonse Rabbe, și alții: „Dumas (Alexandre-Davy)", pp. 1469–1470

50. Comandantul Rougier către Reprezentantul Poporului Ysabeau, 28 iunie 1794, BNF NAF 24641

51. Carnot către Reprezentanții Poporului, 22 mai 1794, citat de d'Hauterive, pp. 64–65

CAPITOLUL 13. FAȚA ASCUNSĂ A REVOLUȚIEI

1. Comisia pentru Siguranță Publică, către Dumas, 24 iunie 1794, MAD

2. „Loi du 22 prairal an II", în Henri Wallon, *Histoire du tribunal révolutionnaire de Paris,* vol. 4, pp. 541–545

3. Albert Marie Victor Barrère, *Argot and Slang*, p. 389

4. Dumas către Comisia pentru Organizarea și Deplasarea Armatelor, 4 iulie 1794 (ciornă), SDH 3B108

5. Dumas către Comisia pentru Siguranță Publică, 4 iulie 1794, SHD 3B108

6. Referitor la decăderea lui Robespierre, *vezi* David P. Jordan, *The Revolutionary Career of Maximilien Robespierrre*, pp. 211–225; și Ruth Scurr, *Fatal Purity: Robespierre and the French*, pp. 347–358

7. Dumas către Comisia pentru Siguranță Publică, 10 august 1794, SHD 7YD91

8. Raport al sesiunii Convenției Naționale, publicat în *Gazette Nationale au le Moniteur Universel*, 18 august 1794 (sesiunea s-a desfășurat pe 17 august).

9. *Vezi* David Bell, *The First Total War*, pp. 155–185

10. Un termen peiorativ utilizat de guvernul de la Paris pentru a descrie țăranii. *Vezi*, de exemplu, relatarea în *Le Moniteur,* din 25 septembrie 1793, întrunire a Convenției. Barrère se referă la *„l'armée des brigands"* din regiune (*Gazette Nationale au le Moniteur Universel*, nr. 271, 1793, p. 756), și 21 ianuarie 1795, *Moniteur* se referă la *„l'armée des brigands de la Vendéea" (Gazette Nationale au le Moniteur Universel*, nr. 119, p. 608).

11 Victor Hugo, *Quatrevingt-treize*, p. 77

12. Georges Jacques Danton, *Oeuvres de Danton*, editat de Auguste Vermorel (1866), p. 20

13. Bell, p. 156.

14. *Ibid*.

15. Thomas Carlyle, *The French Revolution: A History*, vol. 2, p. 298

16. Alfred Lallié, *Les noyades de Nantes*, pp. 40–41

17. Alphonse Rabbe și alții, „Dumas (Alexandre-Davy)", p. 1470

18. Dumas către șeful său de Stat-Major, 7 septembrie 1794, SHD 3B118

19. Dumas către șeful de Stat-Major, 9 septembrie 1794, SHD 3B118

20. Dumas către șeful său de Stat-Major, 11 septembrie 1794, SHD 3B118

21. Dumas către șeful său de Stat-Major, 17 septembrie 1794, SHD 3B118

22. Dumas către Comisia pentru Siguranță Publică, 8 octombrie 1794, citat în MM, p. 42

23. Charles Clerget, *Tableau des armées françaises pendant les guerres de la Révolution*, p. 41

24. *Le Moniteur universel*, nr. 36, retipărit în *Réimpressions de l'Ancien Moniteur*, vol. 22 (1847), p. 342

25. Henri Bourgeois, *Biographies de la Vendéea militaire*, p. 23

26. Courcelles

27. Comisia pentru Siguranță Publică, decret, 7 decembrie 1794, SHD 7YD91; Comisia pentru Organizarea și Deplasarea Armatelor către Dumas, 9 decembrie 1794, seiful MAD

28. Tratatul de la La Jaunais, 18 februarie 1795. *Vezi* Paul-Marie du Breil de Pontbriand, *Un chouan*, p. 97

29. Napoleon către Joseph Bonaparte, 20 august 1795, în Albert Sorel, *L'Europe et la révolution française*, vol. 4, p. 385

30. Ministrul de război, notă, 28 noiembrie 1795, SHD 7YD91

31. Hubert N.B. Richardson, *A Dictionary of Napoleon and His Times*, p. 244

32. Dumas către Jean-Baptiste Kléber, 15 septembrie 1798, BNF NAF 24641

33. Articol în *Le Moniteur,* 8 septembrie 1795, retipărit în *Réimpressions de l'ancien Moniteur*, vol. 26, p. 65

34. *Pierderea de către francezi*: *Le Moniteur Universel*, nr. 9, în *Réimpressions de l'ancien Moniteur*, vol. 26, p. 65

35. Marie-Louise către Dumas, 17 ianuarie 1796, citat în Ernest Roch, „Le Général Alexandre Dumas", p. 98

36. *Ibid.*

37. Vezi François Crouzet, „Politics and Banking in Revolutionary and Napoleonic France", în *The State, the Financial System, and Economic Modernization*, pp. 20–52

38. Thomas Carlyle, *The Works of Thomas Carlyle,* vol. 4 (1896), p. 320

39. Laurent Dubois*, A Colony of Citizens: Revolution and Slave Emancipation in the French Caribbean 1787–1804*, p. 119; Marcel Dorigny și Bernard Gainot, *La Société des Amis des Noirs 1787–1799*

40. Bernard Gainot, *Les officiers de couleur dans les armées de la République et de l'Empire 1792–1815*, pp. 156–162

41. *Ibid*., p. 159

CAPITOLUL 14. ASEDIUL

1. Dumas către „comandantul Buonaparte", 26 noiembrie 1796, SHF 3B118

2. *Constitution des républiques françaises, cisalpine et ligurienne*, 1799, pp. 3–5

3. Robert B. Asprey, *The Rise of Napoleon Bonaparte*, pp. 125–126

4. Ida Tarbell, *A Short Life of Napoleon Bonaparte*, p. 26

5. Gustave Molinari, *L'évolution politique et la révolution*, p. 342

6. Jacques de Guilbert, *Essai général de tactique*, vol. 2, p. 210

7. Despre jaful sistematic practicat de Napoleon în Italia, *vezi* Philip G. Dwyer, *Napoleon: the Path to Power, 1769–1799*, pp. 225–226, 235–238; și Timothy C. W. Blanning, *The French Revolutionary Wars, 1787–1802*, pp. 158–164

8. Dwyer, p. 226

9. Dumas către generalii Miollis și Davin, 29 decembrie 1796, SHD 3B118

10. Dumas către comandantul de escadron Maupeou, 14 martie 1797, SHD 3B118

11. Dumas către comandantul Regimentului 7 de Husari, 6 mai 1797, SHD3B118

12. *Ibid*.

13. Dumas către Napoleon, 2 ianuarie 1797, SHD 3B118

14. Dumas către generalul de brigadă Davin, 30 decembrie 1796, SHD 3B118

15. Dumas către generalul Motte, 25 februarie 1797, SHD 3B118

16. Dumas, 3 ianuarie 1797, SHD 3B118

17. Dumas, către generalul Victor, 8 și 9 ianuarie 1797, SHD 3B118

18. MM, p. 124.

19. Robert Bowman Bruce, și alții, *Fighting Techniques of the Napoleonic Age*, p. 20

20. Scrisori ale lui Dumas către generalul Kilmaine și Napoleon, 17 decembrie 1796, SHD 3B118

21. Dumas către generalul Dallemagne, 26 decembrie 1796, SHD 3B118

22. Dumas către generalul Kilmaine, SHD 3B118

23. Dumas către generalul Dufresne, 25 decembrie 1796, SHD 3B118

24. Paul Thiébault, *Mémoires du général baron Thiébault*, pp. 30–31

25. MM, p. 73

26. *Ibid*., p. 74

27. Dumas către Napoleon, 25 decembrie 1796, BNF NAF 34641.

28. Împăratul austriac „François" către „Alvintzy" (Alvinczy), 13 noiembrie 1796, MAD

29. Privitor la deteriorarea relațiilor dintre Franța și Statele Papale, *vezi* Frederick C. Schneid: *Napoleon's Conquest of Europe: The War of the Third Coalition*, p. 16

30. MM, p. 75

31. *Ibid*., pp. 79–80

32. Napoleon către Directoratul Executiv, 28 decembrie 1796, în *Correspondance de Napoleon Ier*, vol. 4. pp. 202–204

33. Antoine-Vincent Arnault și alții, Dumas (Alexandre Davy-de-la-Pailleterie)", p. 161

34. Dumas către comandantul de brigadă Carvin și generalul Davin și circulară către generalii Miollis și Carvin, 31 decembrie 1796, SHD 3B118

35. Generalul de divizie Joubert către generalul Guillaume, 25 decembrie 1796, SHD3B211

36. Dumas către Serurier, 2 ianuarie 1797, și către Napoleon, 3 ianuarie 1797, SHD 3B118

37. Dumas către Napoleon, 3 ianuarie 1797, SHD 3B118 și câteva scrisori către Serurier, 30 și 31 decembrie și 2 ianuarie 1797, SHD 3B118

38. Aceste scrisori se găsesc în SHD 3B118

39. Dumas către Serurier, 6 ianuarie 1797, SHD 3B118

40. Dumas către comisarul de război Bouquet, 25 decembrie 1796, SHD 3B118

41. Despre bătălia de la Rivoli, *vezi* Bruce, pp. 20–27; Dwyer, pp. 268–271

42. Raportul lui Berthier, 19 ianuarie 1797, SHD 3B37; Dumas către comandantul de brigadă Carvin, 13 ianuarie 1797, SHD 3B118

43. Dumas către generalul Serurier, 8 ianuarie, SHD 3B118

44. Dumas către Serurier, 8 ianuarie 1797, SHD 3B118

45. MM, pp. 89–90

46. Jean-Baptiste Courcelles, „DUMAS (Alexandre Davy)", p. 503

47. Generalul de divizie Joubert către Napoleon, 27 martie 1797, 3B211

48. Declarație a Regimentului 20 de Dragoni, 18 ianuarie 1797, MAD

49. Generalul de divizie Joubert către Napoleon, 27 martie 1797, SHD 3B211

50. Raportul generalului Berthier, 19 ianuarie 1797, SHD 3B37

51. Dumas către Napoleon, 18 ianuarie 1797, citat în MM, p. 96

52. Raportul lui Berthier, 19 ianuarie 1797, SHD 3B37

53. Generalul de divizie și șeful Statului-Major Berthier către Dumas, 17 ianuarie 1797, BNF NAF 24641

54. Dumas către Napoleon, 17 ianuarie 1797, SHD 3B118

55. Declarație a Regimentului 20 de Dragoni, 18 ianuarie 1797, MAD

56. Napoleon către Directoratul Executiv, 18 ianuarie 1797, citat în *Oeuvres de Napoléon Bonaparte*, vol. 1, pp. 272–279

CAPITOLUL 15. DIAVOLUL NEGRU

1. André Maurel, *Les Trois Dumas*, p. 15

2. Deputazione toscana di storia patria, Archivio Storico Italiano, serie 5, vol. 21 (1898), p. 231; Ernest d'Hauterive, *Un soldat de la Révolution: Le Général Alexandre Dumas (1762–1806)*, pp. 138–140

3. Gustave Fiebeger, *The Campaigns of Napoleon Bonaparte of 1796–1797*, pp. 84–85

4. Generalul de divizie Joubert către Dumas, 31 decembrie 1796, SHD 3B211

5. Antoine-Vincent Arnault și alții, „Dumas (Alexandre Davy-de-la-Pailleterie)“, p. 161. *Vezi și* generalul de divizie Joubert către Napoleon, 20 martie 1797, SHD V3B118

6. Generalul de divizie Joubert către Dumas, 18 ianuarie 1797, citat în MM, p. 1012

7. Despre istoria pasului Brenner, *vezi* F. Baillie-Grohman, „The Brenner Pass and Its Traffic in Old Days“

8. Dumas, raport către generalul de divizie Joubert, 27 martie 1797, seiful MAD

9. *Vezi* corespondența lui Dumas din 22 februarie, 5 și 6 martie 1797, în SHD 3B118 și V3B211, precum și ordinele generalului de divizie Joubert către generalul Dumas, 20 martie 1797, SHD 3B211

10. Generalul de divizie Joubert către Napoleon, 24 martie 1797, SHD 3B21

11. *Ibid*.

12. Dumas, raport către generalul de divizie Joubert, 27 martie 1797, seiful MAD

13. Raportul lui Dermoncourt, citat în MM, p. 108

14. Dumas către soție, 5 martie 1797, MAD

15. Dumas către soție, 5 martie 1797, MA

16. Dumas, raport către generalul de divizie Joubert, 27 martie 1797, seiful MAD

17. Joubert către Napoleon, 24 martie 1797, SHD 3B211

18. Raportul lui Dermoncourt, citat în MM, p. 109

19. Sau doar Dumas era singur? Câteva relatări privind acest incident îl menționează pe Dumas, dar nu și pe Dermoncourt,, inclusiv, *Oeuvres de Napoleon Bonaparte*, vol. 1; Arnault și alții, p. 161; și Edmond Chevrier, *Le Général Joubert d'après sa correspondance*, p. 98. Cu toate acestea, descrierea lungă și plină de culoare făcută de Dermoncourt acestui incident îl plasează clar alături de eroul său, generalul Dumas (MM, pp. 109–114).

20. Raportul generalului Dermoncourt citat în MM, p. 113

21. Dumas, raport către generalul de divizie Joubert, 27 martie 1797, seiful MAD

22. Raportul generalului Joubert, citat în MM, p. 116

23. *Ibid.*, p. 113

24. Generalul de divizie Joubert către Napoleon, 24 martie 1797, SHD 3B211

25. Dumas către „cei mai buni prieteni" ai săi, 1 aprilie 1797, seiful MAD

26. Napoleon, raport către Directoratul Executiv, 1 aprilie 1797, *Correspondance*, vol. 2, pp. 572–575

27. Napoleon către Dumas, 13 aprilie 1797, BNF NAF 24641

28. Napoleon către Directoratul Executiv, 5 aprilie 1797, citat în *Le Moniteur*, vol. 28 (1863), p. 666; și în *Correspondance*, vol. 2, pp. 456–457

29. Plutarh, *Viețile paralele ale bărbaților iluștri*, vol. 1, p. 163

30. Generalul Berthier către Dumas, 21 mai 1797, BNF NAF 24641

31. Municipalitatea cantonului Asolo, 29 mai 1797, MAD

CARTEA A TREIA
CAPITOLUL 16. COMANDANT AL EXPEDIȚIEI

1. În acest singur caz, nu am tradus din ediția franceză a *Mes Memoires*, ci am folosit traducerea lui E.M. Waller, Alexandre Dumas (-tatăl), *My Memoirs*, vol. 1, p. 136.

2. Clément de la Jonquière, *Expédition d'Égypte*, vol. 1, p. 225; ministrul de război către Dumas, probabil în aprilie 1798, SHD 7YD91. Judecând după faptul că fluxul de scrisori către Dumas, din municipalitățile italiene, s-a oprit pe 29 decembrie 1797 (MAD), se poate deduce că Dumas a părăsit Italia după semnarea Tratatului de la Campo Formio, din 20 decembrie 1797. O scrisoare a lui Dumas către secretarul său arată că, la data de 13 aprilie 1798 (MAD), Dumas se afla la Toulon.

3. Gilles Henry, *Les Dumas: Le secret de Monte-Cristo,* p. 95

4. La Jonquière, vol. 1, pp. 513–519, 524–525

5. Documentele Dropmore (Hist. MSS. Comm), IV, Biblioteca Britanică, p. 193, traduse și citate de Christopher Lloyd, *The Nile Campaign*, p. 12

6. Charles-Vallin; Alfred Lacroix, editor, *Déodat Dolomieu*

7. Jacques Delille, *Dithyrambe sur l'immortalité de l'âme*, p. 93; Thérèse Charles-Vallin, *Les Aventures du chevalier géologue Déodat de Dolomieu*, p. 225

8. Documentele Dropmore, p. 193, citat de Lloyd, p. 12

9. Roger Knight, *The Pursuit of Victory*, p. 231

10. J. Christopher Herold, *Bonaparte in Egypt*, p. 35

11. Tom Reiss, „Imagining the Worst: How a Literary Genre Anticipated the Modern World"; I.F. Clarke, *Voices Prophesying War*

12. Harold Wheeler și Alexander Broadley, *Napoleon and the Invasion of England,* și Tom Pocock, *The Terror Before Trafalgar*

13. Paul Strathern, *Napoleon in Egypt*, p. 43

14. La Jonquière, vol. 1, pp. 99, 365

15. Jacques Houdailles și Alain Blum, „L'alphabétisation au XVIIIe et XIXe siècle"

16. Karol Myśliwiec, *The Twilinght of Ancient Egipt*, pp. 178–179

17. Abatele le Mascrier, *Description de l'Égypte,* p. iv

18. Claude Roux, *Origines de l'Expédition de l'Égypte*, p. 40; Herold, p. 12

19. Carl Ludwig Likke, *France and the Colonial Question*, p. 97

20. Michael Heffernan, „Historical Geographies of the Future", pp. 136–146

21. Lokke, pp. 99–100

22. Ann Wroe, *Being Shelley*, pp. 59–60; John Keane, *Tom Paine*, pp. 477–478

23. Peter Linebaugh și Marcus Rediker, *Many-Headed Hydra*, p. 410

24. Philip G. Dwyer, *Napoleon: The Path to Power*, p. 61

25. Herold, p. 33

26. Napoleon, citat de Madame le Rémusat, *Mémoires de Madame de Rémusat, 1802–1808*, p. 274

27. Constantin-François Volney, *Oeuvres Complètes* (1837), p. 773

28. Alistair Horne, *Age of Napoleon*, p. 88

29. Claude Desprez, *Desaix*, pp. 46–47

30. Robert B. Asprey, *Rise of Napoleon Bonaparte*, p. 252
31. Herold, p. 18
32. *Ibid.*, pp. 15–16
33. Henry Laurens, *L'Expédition d'Égypte*, pp. 47–48
34. *Napoleon, A Selection from Letters and Despatches of the First Napoleon*, p. 245
35. Richard Bayly, *Diary of Colonel Bayly, 12th Regiment, 1796–1830*, p. 84
36. *Ibid.*, p. 81
37. A. Bowdoin Van Riper, *Rockets and Missiles: The Life Story of a Technology*, pp. 14–18
38. Napoleon, discurs ținut pe 10 mai 1798, în *Correspondance de Napoleon Ier*, vol. 4, p. 96
39. William Lodewyk Van-Ess, *Life of Napoleon Buonaparte*, p. 307
40. Dominique Vivant Denon, *Voyage dans les Basse et le Haute Égypte*, pp. 38–39; și René-Nicolas Desgenettes, *Souvenirs de la fin du XVIIIe siècle et du commencement du XIXe*, vol. 3, p. 132
41. MM, p. 137
42. Henry, p. 95; Claude Schopp, *Dictionnaire Dumas*, p. 179
43. Robert Gardiner, *Warships of the Napoleonic Era*, p. 101
44. Brian Lavery, *Nelson and the Nile: The Naval War Against Bonaparte, 1798*, pp. 68–74
45. Eli Sagan, *Citizens and Cannibals: The French Revolution, the Struggle for Modernity and the Origins of Ideological Terror*, p. 127
46. *Ibid.*, pp. 126, 140
47. Hugh Barty-King, *Eyes Right: The Story of Dolland and Aitchison Opticians, 1750–1785*, pp. 79–82
48. H.J.A. Sire, *Knights of Malta*
49. Herold, p. 46
50. Dennis Castillo, *Maltese Cross*, p. 96
51. Barnaby Rogerson, *The Last Crusaders*, cap. 13
52. Desmond Gregory, *Malta, Britain and the European Powers*, p. 51
53. La Jonquière, vol. 1, p. 585

54. Lacroix, editor, *Déodat Dolomieu,* vol. 1, pp. xix–xxii

55. Déodat Dolomieu, „Mémoire", publicat în *Spectateur militaire,* vol. 2 (1826), p. 52, citat de La Jonquière, vol. 1, pp. 612–614; tradus de Lloyd, p. 18

56. Louis-Antoine Fauvelet de Bourrienne, *Private Memoirs of Napoleon Bonaparte*, vol. 1, (1831), p. 136

57. Napoleon, *Correspondance*, vol. 4, p. 147

58. William Hardman, *A History of Malta During the French and British Occupations 1798–1815 (1909)*, p. 75

59. Napoleon, *Correspondance*, vol. 4, pp. 143–177

60. Martin Lyons, *Napoleon Bonaparte and the Legacy of the French Revolution*, pp. 94–99

61. Dumas către Marie-Louise, 18 iunie 1798, MAD

62. James Holland, *Fortress Malta*, p. 267

63. Franklin D. Roosevelt, *Public Papers and Addresses of Franklin D. Roosevelt*, vol. 12 (1950), p. 543

64. La Jonquière, vol. 1, p. 365

65. Lavery, p. 125

66. James Harrison, *Life of the right Honourable Horatio*, pp. 249–250

67. Lavery, pp. 126–129

68. Hugh Chisolm, editor, *Encyclopedia Britannica,* ediția a 11-a, vol. 7 (1910), p. 775

69. La Jonquière, vol. 2, p. 16

70. Jill N. Claster, *Sacred Violence*, pp. 260–262

71. Lavery, p. 129

72. Steven E. Maffeo, *Most Secret and Confidential*, p. 76

73. La Jonquière, pp. 349, 364–366, 410–412; Napoleon, *Correspondance,* vol. 4, pp. 188–189, vol. 5. pp. 12–13, 89

74. Herold, p. 62

75. *Ibid.*, p. 66

76. MM, p. 141

77. Desgenettes, vol. 3, p. 132

CAPITOLUL 17. „REPUBLICANISMUL SĂU DELIRANT“

1. Pierre Dominique Martin, *Histoire de l'expédition française en Égypte*, vol. 1. pp. 243–251. Citat de Paul Strathern în *Napoleon in Egypt*, p. 233

2. J. Christopher Herold, *Bonaparte in Egypt*, p. 75; Clément de la Jonquière, *L'expédition d'Égypte (1798–1801),* vol. 1, pp. 61, 80; Napoleon, *Correspondance de Napoleon Ier*, vol. 4, pp. 195 și 224–225.

3. Strathern, p. 76; Herold, p. 73

4. Dominique Vivant Denon, *Voyage dans la Basse et Haute Égypte pendant les campagnes du Général Bonaparte*, pp. 58–59, tradus de Strathern, p. 77

5. Strathern, pp. 77–78; Herold, p. 73

6. Henry Laurens, *Orientales 1: Autour l'expédition d'Égypte*

7. Juan Cole, *Napoleon's Egypt: Invading the Middle East*, p. 169

8. Frank McLynn, *Napoleon: A Biography*, p. 169

9. Generalul-adjutant Boyer, citat în MM, p. 152

10. Napoleon către Louis-Alexandre Berthier, 16 iunie 1797, *Correspondance,* vol. 4, p. 203

11. Jean-Pierre Doguereau, *Journal de l'expédition d'Égypte*, p. 58

12. M. Vertray, *Journal d'un officier de l'armée d'Égypte*, p. 40

13. René-Nicolas Desgenettes, *Souvenirs de la fin du XVIIIe siècle et du commencement du XIXe*, vol. 3, p. 132

14. Amintiri relatate personal de Napoleon în 1815 și notate de Emmanuel Las Cases, *Mémorial de Sainte-Hélène,* vol. 1, p. 189

15. Napoleon, *Correspondance*, vol. 24, p. 446

16. Desgenettes, vol. 3, pp. 132–133

17. Jean Lombard, *Un volontaire de 1792*, pp. 71–81

18. Devernois, *Mémoirs du Général Baron Devernois*, citat de La Jonquière, vol. 2, pp. 136–138. Ori, probabil, moartea lui Mireur nu a fost sinucidere (*vezi* relatări ale lui Savary, Belliard și Sulkowski, discutate de La Jonquière, vol. 2, pp. 136–138)

19. Louis Reybaud, *Histoire de l'expédition française en Égypte*, în Xavier-Boniface Saintine, editor, *Histoire Scientifique de*

l'expédition française en Égypte, vol. 3, p. 183; *vezi și* Cole, p. 61; Napoleon, *Correspondance,* vol. 4, p. 253

20. Las Cases, p. 221; Reybaud, p. 165; Desgenettes, vol. 3, p. 132; Ernest d'Hauterive, *Un soldat de la Révolution: Le Général Alexandre Dumas (1762–1806)*, cap. 15

21. Las Cases, p. 165; Abel Hugo, *France militaire,* p. 247; Desgenettes, vol. 3, pp. 132–133; Maurel, *Les trois Dumas*, pp. 29–32; d'Hauterive, cap. 15

22. Desgenettes, vol. 3, p. 132; Maurel, pp. 29–32

23. MM, pp. 145–146

24. La Jonquière, vol. 2, p. 533. Numită oftalmie egipteană, trahom sau conjunctivită granuloasă, această boală rămâne una dintre problemele importante de sănătate ale Egiptului. R.M. Feibel, „John Vetch and the Egiptian Ophthalmia"

25. Napoleon, *Correspondance,* vol. 4, p. 235

26. La Jonquière, vol. 2, p. 162; Napoleon, *Correspondance,* vol. 4, pp. 235–236

27. Dumas către generalul Kléber, 27 iulie 1798, citat în MM, p. 148

28. R. Sigal și H. Hamard, „Larrey and Egiptian Ophthalmia"; M. Wagemans și O.P. van Bijsterveld, „The French Egyptian Campaign and Its Effects on Ophthalmology"

29. Cole, p. 60

30. La Jonquière, vol. 2, pp. 154–161

31. Următoarea relatare a Bătăliei de la Piramide este extrasă în mare măsură din Strathern, cap. 7; Herold, cap. 3 și La Jonquière, vol. 2, cap. 6

32. Dumas către generalul Kléber, 27 iulie 1798, citat în MM, p. 148

33. Edwin Simmons, *The United States Marines: A History (2003)*, pp. 23–24

34. Desvernois, *Mémoires du Général Baron Desvernois,* p. 118

35. Strathern, p. 111

36. Vertray, p. 59, tradus de Strathern, p. 122

37. *Ibid.*, p. 128

38. Napoleon, *Correspondance*, vol. 29, p. 451, tradus în Strathern, p. 127

39. Vertray, p. 64, citat de Herold, p. 65

40. Al Jabarti, citat de Herold, p. 157

41. Strathern, p. 141

42. *Ibid.*, pp. 284, 145

43. La Jonquière, vol. 2, p. 102. Deși emis în Alexandria, în ziua de 3 iulie, acest text a ajuns la Cairo pe data de 9 iulie (André Raymond, *Egiptiens et français au Caire, 1798–1801*, p. 87).

44. Herold, p. 69

45. *Ibid.*

46. Cole, pp. 29–36

47. *Ibid.*, pp. 127–129

48. Dumas către generalul Kléber, 27 iulie 1798, citat în MM, p. 147

49. Terry Crowdy și Christa Hook, *French Soldier în Egypt, 1798–1801*, pp. 21–22

50. Las Cases, p. 222

51. Charles-Vallin, *Les aventures du chevalier géologue Déodat de Dolomieu*, p. 224

52. MM, pp. 155–157

53. Desgenette, vol. 3, pp. 201–202

54. *Ibid.*

55. Christopher Hibbert, *Nelson: A Personal History*, p. 138

56. Jack Sweetman, *The Great Admirals: Command at Sea, 1587–1945*, p. 212

57. Cu excepția altor note, această relatare a Bătăliei de pe Nil se bazează, în mod esențial, pe cele scrise de Brian Lavery, *Nelson and the Nile: The Naval War Against Napoleon, 1798*, pp. 166–199

58. Roger Knight, *The Pursuit of Victory*, pp. 238–239, 247, 554

59. Knight, xxxiv; Lavery, p. 180

60. Sir George Elliot, *Memoir of Admiral the Honourable Sir George Elliot*, citat de Christopher Lloyd, *The Nile Campaign: Nelson and Napoleon in Egypt*, p. 41

61. Locotenentul Laval Grandjean, *Journeaux sur l'Expédition d'Égypte*, citat de Crowdy și Hook, p. 17

62. Angela Schuster, „Napoleon's Lost Fleet", pp. 34–37

63. Tom Pocock, „Broken Promises, Sunken Treasure and a Trail of Blood"; Claire Engel, *Les Chevaliers de Malte* (1972), p. 285

CAPITOLUL 18. VISURI PÂRJOLITE

1. Napoleon, *Correspondance de Napoleon Ier,* vol. 29, pp. 457–458

2. Louis-Alexandre Berthier, *Memoirs of the Campaigns of General Bonaparte in Egypt and Siria*, pp. 48–49

3. Alain Quérel, *Nicolas Jacquesl Conté, 1755–1805*

4. James Clarke și John MacArthur, *Life of Admiral Lord Nelson*, p. 538

5. Marc de Villiers du Terrage, *Les aérostatiers militaire en Égypte*, pp. 9–10

6. Gaspard Monge, citat de Vagnair, „Le colonel des aérostatiers militaires d'il y a cens ans", p. 294

7. De Villiers du Terrage, pp. 9–10

8. *Le Courier d'Égypte,* nr. 20, p. 2, citat de Paul Strathern, *Napoleon in Egypt,* p. 258

9. De Villiers du Terrage, p. 13

10. Abd-al-Rahman Jabarti (Al Jabarti), *Al-Jabarti's Chronicle of the First Seven Months of the French Occupation of Egypt*, p. 113

11. Napoleon, *Correspondance,* vol. 4, p. 383

12. *Ibid.*, pp. 390–391

13. „L'incendie de l'Institut d'Égypte, une catastrophe pour la science", *Le Monde,* 18 decembrie 2011

14. Napoleon, *Correspondance*, vol. 4, p. 322

15. Commission des Arts et Sciences et d'Égypte, *Descrierea Egiptului*, 24 vol. (1809–1828)

16. Dumas către Marie-Louise, 17 august 1798, seiful MAD

17. Henry Laurens, „Étude historique", în Jean-Baptiste Kléber, *Kléber en Égypte*, vol. 1, pp. 86–101

18. Jean-Baptiste Kléber, *Mémoires politiques et militaires, Vendeea, 1793–1794*, p. 16

19. Kléber, *Kléber en Égypte*, vol. 2, p. 545

20. Antoine Bonnefons, *Un soldat d'Italie en Égypte*, pp. 19–20

21. Napoleon, *Correspondance,* vol. 4, pp. 182–183

22. Pierre Gaspard Chaumette, „Discours prononcé par le citoyen Chaumette"

23. Juan Cole, *Napoleon's Egypt*, pp. 177–180

24. Bernard Gainot, *Les officiers de couleur dans les armées de la République et de l'Empire, 1792–1815*, pp. 148–152

25. Louis Reybaud, *Histoire de l'expédition française en Égypte*, în Xavier-Boniface Saintine, editor, *Histoire scientifique et militaire de l'expédition française en Égypte…* vol. 3, p. 347. În memoriile sale, fiul lui Dumas citează aceeași scrisoare și susține că a fost „reprodusă de ziarele din New York și din Philadelphia", și chiar amintește că un diplomat american a repetat citatul în fața sa, cuvânt cu cuvânt (MM, pp. 160–162)

26 Ronald Pawly și Patrice Courcelle, *Napoleon's Mamelukes*, pp. 12, 16–38

27. Reybaud, p. 347

28. Napoleon, *Correspondance*, vol. 4, p. 391

29. André Raymond*, Égyptiens et français au Caire, 1798–1801*, pp. 131–138

30. Antoine-Vincent Arnault a fost primul autor care a menționat rolul lui Dumas în înăbușirea revoltei. Antoine-Vincent Arnault și alții, „Dumas (Alexandre Davy-de-la-Pailleterie)", pp. 161–162

31 MM, p. 164

32. Îngerul morții, căruia îi sunteți dați în grijă, va face să muriți, apoi veți fi readuși la Domnul vostru" (Coranul, sura (capitolul) nr. 32.11).

33. MM, p. 165

34. Darcy Grigsby, *Extremities*, p. 131

35. Tabloul lui Henri Lévy, „Bonaparte à la grande mosqué du Caire" (1890), descris de Gérard-Georges Lemaire, *L'univers des orientalistes*, p. 109

36. Napoleon către Kléber, 22 august 1799, în Clément de la Jonquière, *L'expédition d'Égypte,* vol. 5, p. 593

37. Louis-Marie Larevellière-Lépaux, *Mémoires*, vol. 2, p. 248

38. Raymond, pp. 215–219

39. Laurens, „Étude historique", în Kléber, vol. 1, p. 96

40. Cu excepția cazului în care se face altă mențiune, relatarea din acest capitol, privind plecarea generalului Dumas din Egipt, inclusiv citatele, are la bază raportul său oficial citat în prima notă a capitolului 19.

41. Belle Maltaise: Un studiu din 1894, al lui Louis Cordier, student la mineralogie, care l-a însoțit pe Dolomieu, descrie nava ca fiind o „corvetă", o canonieră mică sau un crucișător (M.J. Bernard, „Notice historique sur M. Pierre-Louis Antoine Cordier, lue dans la séance publique annuelle du 17 décembre 1894"), în *Mémoires de l'Académie des Sciences de l'Institut de Frances*, vol. 47 (1904, p. cii). O scrisoare din data de 11 august 1799, trimisă de Marie-Louise ministrului de război Bouchotte (SDH 7YD91), identifică nava ca fiind o felucă – o mică ambarcațiune propulsată cu ajutorul vâslelor sau a velelor triunghiulare de tip latin, aceasta fiind folosită, în mod specific, pentru transportul corespondenței *(felouque courière)* – însă lucruul pare imposibil, având în vedere numărul de pasageri de la bord. Cel mai probabil era o corabie militară dezafectată.

42. Dumas către Marie-Louise, 1 martie 1799, BNF NAF 246541

CAPITOLUL 19.
PRIZONIER AL ARMATEI SFINTEI CREDINȚE

1. Cu excepția cazului în care se face altă mențiune, prezentarea din acest capitol a relatării privind călătoria și întemnițarea, inclusiv citatele, are la bază raportul oficial prezentat de Dumas guvernului francez, „Rapport fait au gouvernement français par le général de division Alexandre Dumas sur sa captivité à Tarente et à Brindisi, ports du Royaume de Naples", 5 mai 1801, seiful MAD

2. Dolomieu către doctorul de Lacépède, 5 iunie 1799, în Lacroix, editor, *Déodat Dolomieu*, vol. 2, p. 186

3. Joseph Toaldo Vicentin, *Essai météorologique*, traducere de Joseph Daquin (1784)

4. Dolomieu către doctorul de Lacépède, 5 iunie 1799, în Alfred Lacroix, editor, vol. 2, p. 187

5. Inventar făcut de di Giuseppe (notar), Taranto, 1 aprilie 1799, MAD

6. Trudy Ring, editor, *International Dictionary of Historic Places*, vol. 3 (1995), p. 686

7. John A. Davis, *Naples and Napoleon*, pp. 78–80

8. Déodat de Dolomieu, „Le livre de la Captivité", în Lacroix, editor, vol. 1, p. 28; Clément de la Jonquière, *Expédition en Égypte*, vol. 4, pp. 141, 148, 343–344

9. Dolomieu, în Lacroix, editor, vol. 1, p. 28

10. La Jonquière, vol. 4, pp. 20–41

11. Louis Cordier (studentul lui Dolomieu) către Louis Ripault (bibliotecarul Institutului Egiptului), mai 1800, în Lacroix, editor, vol. 2, p. 288

12. Dolomieu în Lacroix, editor, vol. 1, p. 28

13. Davis, p. 117

14. Dolomieu în Lacroix, editor, vol. 1, p. 28

15. Louis Cordier către Louis Ripault, mai 1800, în Lacroix, editor, vol. 2, p. 288

16. Pietro Colletta, *History of the Kingdom of Naples*, vol. 1

17. Philip Stansley și Steven Naranjo, *Bemisia*: *Bionomics and Management of a Global Pest* (2010), p. 291; David Gentilcore, *Pomodoro! A History of the Tomato in Italy* (2010)

18. Girolamo Imbruglia, *Enlightenment in Eighteenth Century Naples*

19. Judith Harris, *Pompeii Awakened*, p. 2

20. Davis, pp. 23–24

21. Ray Hutchinson și Bruce Haynes, editori, *The Ghetto: Contemporary Global Issues and Controversies* (2012), p. xvi

22. Davis, p. 78

23. Johann Wolfgang von Goethe, *Călătorie în Italia,* p. 208
24. Alexandre Dumas (-tatăl), *Schițe din Neapole*, p. 33
25. Colletta, pp. 259–271
26. Christopher Duggan, *Force of Destiny*, pp. 20–21; Davis, pp. 102–106
27. G.C. Speziale, *Storia militare negli ultimi cinque secoli*, pp. 128–133
28. Davis, p. 82
29. Steven Runciman, *The Sicilian Vespers*
30. Davis, cap. 6
31. Hilda Gamlin, *Nelson's Friendships*, vol. 1, p. 102
32. Speziale, p. 134
33. *Ibid.*
34. Davis, p. 116
35. *Ibid*., p. 117
36. Speziale, p. 136
37. Colletta, pp. 316–317 și 323
38. Declarație a reprezentanților poporului din orașul Taranto, 4 mai 1799, AST
39.Dolomieu în Lacroix, editor, vol. 1, p. 29
40. Lacroix, vol. 1, pp. xxxix–xli
41. Joseph Banks către William Hamilton, 8 noiembrie 1799, în G.R. Beer, „The Relations Between Fellows of the Royal Society and French Men of Science When France and Britain Were at War", p. 264
42. Institutul Egiptului (reprezentat de David Le Roy, Nicholas-Jacques Conté și Joseph Fourier) către generalul comandant Jean-Baptiste Kléber, în Alfred Lacroix, editor, *Dolomieu en Égypte, 30 Juin 1798–10 Mars 1799 (Manuscrits retrouvée par A. Lacroix)*, p. 136
43. Déodat de Dolomieu, *Sur la philosophie minéralogique et sur l'espèce minéralogique*, p. 7
44. Dolomieu, *Sur la philosophie minéralogique et sur l'espèce minéralogique*; Charles Gillespie, *Science and Polity in France*, p. 175
45. Rabbe și alții, Dumas (Alexandre-Davy), pp. 1469–1470

46. Alexandre Dumas (-tatăl), *Contele de Monte-Cristo*, vol. 1

47. Document și ordin al guvernatorului orașului Taranto, 8 mai 1799, AST

48. Amiralul Francesco Ricci, în prezent comandantul fortăreței de la Taranto, interviu din data de 10 aprilie 2008. (Toate descrierile condițiilor din închisoare se bazează pe acest interviu.)

49. *Ibid*.

50. Dumas (-tatăl), *Contele de Monte-Cristo*, vol. 1

51. Davis, p. 90

52. Nicolo Capponi, *Victory of the West*, p. 323

53. Tommaso Astarita, *Between Salt Water and Holy Water,* pp. 254–256; Davis, pp. 120–121

54. Timothy Parsons, *Rule of Empires*, p. 268

55. Speziale, p. 134

CAPITOLUL 20. „CETĂȚEANA DUMAS… ESTE ÎNGRIJORATĂ DE SOARTA SOȚULUI EI“

1. Roy Adkins și Leslie Adkins, *The War for All the Oceans*, pp. 45–46

2. Marie-Louise către ministrul de război Bernadotte, 11 august 1799, SHD 7YD91; Marie-Louise către membrul Directoratului Paul Barras, primită pe data de 1 octombrie 1799, MAD

3. Dumas către Marie-Louise, 1 martie 1799, BNF NAF 24641

4. Marie-Louise către ministrul de război Bernadotte, 11 august 1799, SHD 7YD91

5. Marie-Louise îl menționează pe „le c[itoy]en dumanoir, savant“ în prima scrisoare rămasă către Bernadotte și cred, de asemenea, că Dumas a fost dus la Messina unde fusese dus doar Dolomieu; cel puțin două dintre scrisorile lui Dolomieu ajunseseră deja la Paris – una, primită de Catedra de Reptile și Pești de la Jardin des Plantes (Grădina Botanică), iar cealaltă de Conseil des Mines (Consiliul Minelor), în data de 6 iunie; ambele vorbesc despre faptul că fusese dus la Messina. *Vezi* Alfred Lacroix, editor, *Déodat Dolomieu*, vol. 2, pp. 185–191.

6. *Gazette Nationale du Moniteur*, vol. 3, 11 septembrie 1799, nr. 355

7. Pentru exemplificare, *vezi* generalul Joachim Murat către Marie-Louise, 16 noiembrie 1799, MAD

8. Reprezentantul General al Poporului, Jourdan, către ministrul de război, 25 iulie 1799, SHD 7YD91

9. René Valentin, *Le maréchal Jourdan, 1762–1833*, pp. 184–207

10. În Armata Nordului în 1794. Paul Marmottan, *Le Général Fromentin et l'armée du Nord (1792–1794)*, p. 14; pe Rin, în 1795: pentru rolul lui Dumas și al lui Kléber, *vezi* cap. 13; pentru prezența lui Jourdan alături de Kléber, *vezi* Charles Pierre Victor Pajol, *Kléber*: *Sa vie, sa correspondance*, p. 179

11. Reprezentantul General al Poporului Jourdan către ministrul de război Bernadotte, 25 iulie 1799, SHD 7YD91

12. Marie-Louise către ministrul de război Bernadotte, 11 august 1799, SHD 7YD91

13. Alexander Rudger, *War of the Second Coalition, 1798–1801*

14. Alexander Grab, *Napoleon and the Transformation of Europe*, p. 157. Pentru prăbușirea „republicilor surori" italiene în fața invaziei austro-ruse, *vezi și* Susan Nicassio, *Imperial City*.

15. Edouard Gachot, *Souvarow yen Italie*, capitolele 12 și 14

16. Edmond Chevrier, *Le Général Joubert*: *Étude sur sa vie*, p. 217

17. Ronald Ridley, *The Eagle and the Spade*, p. 4

18. Ministrul de război Bernadotte către Marie-Louise, 25 august 1799, SHD 7YD91

19. Marie-Louise către Paul Barras, membru al Directoratului, 1 octombrie 1799, SHD 7YD91

20. Jean-Baptiste Capefigue, *L'Europe pendant la Révolution française*, pp. 236–237

21. Broers, *Napoleon's Other War*, p. 21

22. Brown, *Ending the French Revolution*

23. Napoleon, *Correspondance de Napoleon Ier,* vol. 5, p. 582

24. Alan Schom, *Napoleon Bonaparte*, p. 203

25. Louis Antoine Fauvelet de Bourrienne, *Mémoires de M. de Bourrienne*, vol. 3, p. 19

26. Duff Cooper, *Talleyrand*, pp. 111–117

27. Andrea Campi, *Memoirs of the Political and Private Life of Lucien Bonaparte*, vol. 1, p. 34

28. Denis Woronoff, *La République bourgeois de Thermidor à Brumaire*, p. 218

29. Jean-François Moulin, membru al Directoratului, către Marie-Louise, 29 octombrie 1799, MAD

30. Paul Gaffarel, *Bonaparte et les républiques italiennes (1796–1799)*, pp. 92–94, David Nicholls, *Napoleon, A Biographical Companion*, p. 148; Ludovic Sciout, *La République française et la République des Gênes, 1794–1799*, p. 50

31. Ministrul Bourdon către Marie-Louise, 4 noiembrie 1799, seiful MAD

32. Ministrul marinei și coloniilor, Marc-Antoine Bourdon de Vatry, către Marie-Louise, 4 noiembrie 1799, seiful MAD

33. Christian Fischer, editor, *Collection générale et complète de lettres, proclamations... de Napoléon*, p. 76

34. Schom, pp. 217–219; Dwyer, capitol 21

35. Marcello Simonetta și Noga Arikha, *Napoleon and the Rebel*, pp. 3–5. (Aceasta este sursa relatării, inclusiv a citatelor care urmează, privind acțiunile întreprinse de Lucien pentru a-și sprijini fratele mai mare.)

36. Andrew Hilliard Atteridge, *Joachim Murat,* pp. 52–53

37. Generalul Joachim Murat către Marie-Louise, 16 noiembrie 1799, MAD

38. Bernard Gainot, *Les officiers de couleur dans les armées de la République et de l'Empire, 1792–1815*, p. 139

CAPITOLUL 21. TEMNIȚA

1. Cu excepția situației în care se face altă mențiune, relatarea din prezentul capitol, privind experiența generalului Dumas în închisoare, inclusiv citatele, se bazează pe „Rapport fait au gouvernement français par le général de division Alexandre Dumas sur sa captivité à Tarente et à Brindisi, ports du Royaume de Naples“, 5 mai 1801, seiful MAD.

2. Noga Arikha, *Passions and Tempers*; F.A. Gonzales-Crussi, *A Short History of Medicine*, p. 191; Gretchen Smith, *The Performance of Male Nobility in Molière's Comédie-Ballets*, pp. 141–146; Heneage Ogilvie, „The Large Bowel and Its Functions", *Proceedings of the Royal Society of Medicine*, 44, nr. 3 (martie 1951), p. 204

3. Roy Porter, *The Cambridge Illustrated History of Medicine*, p. 125; James Copland, *A Dictionary of Practical Medicine*, p. 164; Louis Vitet, *Médicine Vétérinaire*, vol. 2 (1771), p. 710

4. Arikha, p. 231

5. Anne Vila, *Enlightenment and Pathology*, cap. 3

6. Molière, *Le malade imaginaire*, p. 130

7. 292: *convingerea bine încetățenită că depresia era cauza oricărei suferințe*: Arikha, p. 60

8. *Ibid.*, pp. 174–175, 230, 236

9. Dumas către Marie-Louise, 13 aprilie 1801, MAD

10. Samuel Tissot, *L'onanisme*, pp. 59–60; Arikha, p. 82; Raymond Stephanson, *The Yard of Wit*: *Male Creativity and Sexuality, 1650–1750* (2004), pp. 38–42

11. Tissot, *L'onanisme;* Jean Stengers și Anne Van Neck, *Masturbation*: *The History of a Great Terror*, p. 163

12. Samuel Tissot, *Avis au peuple sur sa santé,* publicată prima oară în 1761; a unsprezecea și ultima ediție a apărut în 1792. A fost tradusă în engleză în 1766, sub titlul *Advice to the People in General, Regarding Their Health*

13. Tissot, *Avis au peuple sur sa santé* pp. 223–226

14. Susan Terrio, *Crafting the Culture and History of French Chocolate*, p. 279

15. Jean-Louis Alibert, *Dissertation sur les fièvres pernicieuses ou ataxiques intermitentes*, ediția a 2-a (1801)

16. Alexander Rodger, *War of the Second Coalition*, 175; Napoleon, *Correspondance de Napoléon Ier*, vol. 6, pp. 274–297

17. Donna Smith, *The Book of Mules* (2009), p. 3; Englund, *Napoleon*, p. 318

18. Rodger, p. 243

19. Nathan Ausubel și David Gross, *Pictorial History of the Jewish People* (1984), p. 198
20. Giovanni Bianchi (denumit de aici înainte, „Bianchi“) către „generalii francezi“, 22 ianuarie 1801, MAD
21. Bonaventura Certezza către Dumas, 6 sau 17 august 1801, MAD
22. Bianchi către Dumas, 28 decembrie 1801, MAD
23. Spre exemplificare, Bianchi to Dumas, 31 octombrie 1800, MAD
24. Bianchi către Dumas, 8 octombrie 1800 și 31 ianuarie 1801, MAD
25. Bianchi către Dumas, 31 decembrie 1800 și 6 ianuarie 1801, MAD
26. Bianchi către Dumas, 31 decembrie 1800 și 6 ianuarie 1801, MAD
27. Bianchi către Dumas, 8 ianuarie 1801, MAD
28. Bianchi către Dumas, 22 ianuarie 1801, MAD
29. Bianchi către Dumas, 31 octombrie 1800, și 2 ianuarie, 9 martie și 12 martie 1801, MAD
30. Bianchi către Dumas, 6 martie 1801, MAD
31. Bianchi către Dumas, 7 martie 1801, MAD
32. Bianchi către Dumas, 9 martie 1801, MAD
33. Bianchi către Dumas, 7 martie 1801, MAD
34. Bianchi către Dumas, 6 martie 1801, MAD
35. Bianchi către Dumas, 13 martie 1801, MAD
36. John A. Davis, *Naples and Napoleon*, p. 117
37. Richard Dunn-Pattison, *Napoleon's Marshals*, p. 29
38. Silvio Maurano, *La Repubblica partenopea*, pp. 49, 53
39. Napoleon, *Correspondance,* vol. 6, p. 481
40. Jean Tulard, pp. 102–108
41. Dumas către Marie-Louise, 13 aprilie 1801, MAD
42. Dumas către guvernul Franței, 13 aprilie MAD
43. Dumas către Marie-Louise, 28 aprilie 1801, MAD

CAPITOLUL 22. AȘTEPTARE ȘI SPERANȚĂ

1. MM, p. 218

2. Isser Wolloch, *Napoleon and His collaborators (Napoleon și colaboratorii săi),* cap. 2

3. Will Durant și Ariel Durant, *The Age of Napoleon* (1975), p. 106

4. Wolloch, cap. 7

5. Andrea Stuart, *The Rose of Martinique*, p. 303

6. Marie-Louise către Dumas, 27 mai 1801, MAD

7. Dumas către Marie-Louise, 4 iunie 1801, MAD

8. Câteva scrisori, inclusiv ale Ministerului de Război către Dumas, 6 decembrie 1802, MAD; și Dumas către Napoleon, 17 octombrie 1803, SHD 7YD91

9. Consulul francez la Neapole, Alquier, către generalul Murat, 12 aprilie 1801, în Joachim Murat, *Lettres et documents pour servir à l'histoire de Joachim Murat*, p. 296

10. Ministrul de război Louis-Alexandre Berthier către Dumas, 16 septembrie 1801, BNF NAF 24641

11. Dumas către Napoleon, 29 septembrie 1801, citat de Henry, pp. 100–101

12. Dumas către ministrul de război Louis-Alexandre Berthier, 22 februarie 1802, SHD 7YD91

13. Antoine-Vincent Arnault și alții, „Dumas (Alexandre Davy-de-la-Pailleterie)", p. 162

14. Pierre Branda și Thierry Lentz, *Napoléon, l'esclavage, et les colonies*, pp. 52–61; Thomas Pronier, „L'implicite et l'explicite dans la politique de Napoléon", în Yves Benot și Marcel Dorigny, editori, *Le rétablissement de l'esclavage dans les colonies françaises*, pp. 61–66

15. Maurice Begouen-Demeaux, *Mémorial d'une famille du Havre*, citat de Erik Noël, „La fortune antillaise des Delahaye-Lebouis", p. 667

16. Branda și Lentz, p. 54

17. *Ibid*., p. 54

18. *Ibid*., pp. 52–61

19. Constituția Anului VIII, articolul 91

20. Wanquet, *La France et la première abolition de l'esclavage*, pp. 521–656; Branda și Lentz, pp. 47–74; și Yves Benot, *La démence coloniale sous Napoleon*, pp. 15–16

21. Napoleon, *Correspondance de Napoléon Ier,* vol. 6, p. 54

22. Benot, p. 355

23. Laurent Dubois, *Avengers of the New World*, p. 253

24. Philippe R. Girard, *The Slaves Who Defeated Napoleon*, p. 46

25. Madison Smartt Bell, *Toussaint Louverture*: *A Biography*

26. Această relatare despre experiența de la Paris a fiilor lui Toussaint Louverture, inclusiv citatele, se bazează pe „Mémoires d'Isaac Toussaint" ale lui Isaac Toussaint, în Antoine Marie Thérèse Métral, *Histoire de l'expédition des Français à Sainte-Domingue, sous le consulat de Napoléon Bonaparte*, pp. 227–324, p. 31.

27. C.L.R. James, *The Black Jacobins*, p. 365

28. Generalul Leclerc către ministrul marinei Decrès, 25 august 1802, citat de Carolyne Fick, „La résistance populaire aux corps expéditionnaire du Général Leclerc et au Rétablissement de l'esclavage à Saint Domingue (1803–1804)", în Benot și Dorigny, editori, p. 139

29. Ordinul lui Napoleon către generalul Leclerc, citat de *ibid*., p. 130

30. Léo Élisabeth, „Déportés des Petites Antiles française, 1801–1803", în Benot și Dorigny, editori, pp. 77–83

31. David Geggus, *Haitian Revolution Studies*, p. 178

32. Laurent Dubois, *Haiti: The Aftershocks of History*, p. 40

33. *Ibid.*

34. Lauren Dubois, *A Colony of Citizens: Revolution and Slave Emancipation in the French Caribbean, 1787–1804*, pp. 317–422; Henri Bangou, *La révolution et l'esclavage à la Guadelupe, 1789–1802*, pp. 118–143

35. Dubois, pp. 236, 239, 353–400; Bernard Gainot, *Les officiers de couleur dans les armées de la République et de l'Empire 1792–1815*, p. 88

36. Această relatare privind închiderea institutului, inclusiv citatele, se bazează pe Gainot, pp. 160–163.

37. Deborah Jenson, *Beyond the Slave Narrative: Politics, Sex and Manuscripts in the Haitian Revolution*, pp. 196–205; Gainot, pp. 161–162

38. Jenson, *Beyond the Slave Narrative,* pp. 203–204

39. MM, p. 231

40. Mareșal al Imperiului Murat către Dumas, 16 august 1804, MAD

41. Legea din 30 floréal, Anul X (20 mai 1802), în Claude Wanquet, *La France et la première abolition de l'esclavage, 1794–1802*, p. 641; *vezi și* Patrick Geggus, *The World of the Haitian Revolution*, p. 194

42. Legea din 9 prairial, Anul X (29 mai 1802), în Wanquet, p. 647

43. Legea din 13 messidor, Anul X (2 iulie 1802), în J. B. Duvergier, *Collection complète des lois, décrets, ordonnances, réglements, et avis du conseil-d'état*, vol. 13, p. 485

44. Legea din 18 nivôse, Anul XI (8 ianuarie 1803), în Jean-Simon Loiseau, *Dictionnaire des arrêts modernes*, vol. 2 (1809), p. 449

45. Stuart, p. 396

46. Raport întocmit de domnul Duchateau către ministrul de război, între 21 mai și 19 iunie 1802, SHD 7YD91

47. Regimul lui Napoleon a încercat să deporteze persoanele de culoare de pe teritoriul continental al Franței, în vara anului 1802: Élisabeth, p. 92.

48. Dumas (la acea dată comandând Prima Divizie a Armatei Rinului) către ministrul de război, Aubert du Bayer, 3 februarie 1796, SDH 7YD91

49. SDH XH3

50. John Eltring, *Sword Around a Throne*, pp. 274–275; Gainot, pp. 166–183

51. Mareșalul Joachim Murat către Dumas, 16 august și 28 octombrie 1804, MAD

52. Consuli ai Republicii, decret, 4 decembrie 1802, SDH IXH3
53. SDH XH3
54. Gainot, pp. 204–211
55. *Ibid*., pp. 177–178, 228
56. Certificatul de naștere al lui Alexandre Dumas, 24 iulie 1802, *Registres d'état civil,* ADA
57. MM, p. 198
58. Dumas către generalul Brune, 26 iulie 1802, BND NAF 24641
59. Brune către Dumas, 29 iulie, citat în MM, pp. 198–199
60. *Ibid*., p. 198
61. Dumas către Napoleon, 17 octombrie 1803, SHD 7YD91
62. Dumas către ministrul de război, 5 mai 1801, SHD YD91
63. MM, p. 202
64. MM, pp. 224–225
65. Charles Glinel, *Alexandre Dumas et son oeuvre,* p. 23
66. MM. P. 217
67. *Ibid*., pp. 219–220
68. Prințesa Pauline către „Doamna Dumas" (Marie-Louise), data necunoscută, seiful MAD
69. MM, p. 221
70. *Ultima din viața tatălui său*: actul de deces al lui Alex Dumas, 27 februarie 1806, MAD și domnul Deviolaine către vărul său, 27 februarie 1806, seiful MAD
71. MM, pp. 222–223, 228, 231
72. Inventar al bunurilor lui Dumas după decesul său, 25 august 1806, seiful MAD
73. Dumas către Napoleon, 17 octombrie 1803, SHD 7YD91
74. În 1801, Dumas vorbea despre „cerșetorie" într-o scrisoare către Napoleon, 29 septembrie 1801, citat în MM, p. 193
75. Arnault și alții, p. 162
76. Marie-Louise către doamna Carmin, 4 decembrie 1806, seiful MAD
77. MM, p. 231

78. Domnul Doumet către Marie-Louise, 30 septembrie 1807, seiful MAD

79. MM, p. 233

80. Marie-Louise către ministrul de război, 2 octombrie 1814, SHD 7YD91

81. MM, pp. 231, 233

82. Dumas către Marie-Louise, 28 aprilie 1801, MAD

83: Dumas (-tatăl), *Contele de Monte-Cristo*, vol. 6, p. 277

84. *„Vezi tu, tată“*: MM, p. 217

EPILOG
STATUIA UITATĂ

1. Autor necunoscut, *Le général Alexandre Dumas, Homme de couleur*, n.d. [1797], BNF NAF 24641

2. Pierre Nougaret, *Anecdotes militaires, anciennes et modernes de tous les peuples,* pp. 260–261

3. Dosar intitulat „Général Dumas, 1913, Moncel sc[ulpteur], square Malesherbes, 17 arr[ondissement]“, COARC. De asemenea, câteva articole: Jules Chancel, „Les Trois Dumas“; Jules Claretie, „Chronique parisienne“; La statue oubliée: Les humoristes réparent la négligence des gouvernements à l'égard du général Dumas“, *Le Matin*, 28 mai 1913

4. E. de la Charlottrie către prefectul Senei, 17 februarie, subsecretarul de stat pentru Arte către prefectul Senei, 21 februarie 1912, ambii în „Général Dumas, 1913, Moncel…“, COARC

5. Chancel

6. Louis Bonnier, director al Serviciului de Arhitectură, Pasarele și Peisagistică, Departamentul Senei, către directorul Artelor pentru Sena, 2 iulie 1913, în „Général Dumas, 1913…,“ COARC

7. „La statue oublié“, *Le Matin*, 28 mai 1913

8. Reproduceri fotografice în „Général Dumas, 1913, Moncel…“, COARC

9. „La statue oubliée“

10. Menționat în *ibid.*, Francisque Poulbot a fost un artist cunoscut îndeosebi pentru realizarea unor scene înfățișând copii

francezi de rând, astfel încât numele său a devenit sinonim cu astfel de desene. Michel Doussot, *Petit futé: Paris, Île de France*, ediția a 8-a (2009), p. 48.

11. *„Sordidul strai maur"* și *„o fetiță a venit să ofere"*: „La statue oublié"

12. „Doléances d'un habitant de la Place Malesherbes", extras dintr-un ziar neidentificat, circa 29 mai 1913, în „Général Dumas, 1913, Moncel…", COARC

13. Decret prezidențial, 17 iunie 1913, aprobând oficial ca statuia să fie „ridicată" (prin urmare, expusă), în „Général Dumas, 1913, Moncel…", COARC

14. Louis Bonnier, director al Serviciului de Arhitectură, Pasarele și Peisagistică al Senei, către directorul pentru Artă al Senei, 12 iulie 1913, în „Général Dumas, 1913, Moncel…", COARC

15. „Hommage aux Noires" *Le Parisien*, 28 februarie 2006; „Alexandre Dumas attend sa statue", *Le Parisien*, 28 noiembrie 2007

16. Jean Cocteau și Pierre Jahan, *La mort et les statues*

17. „La Légion d'honneur pour le général Dumas! À Monsieur Nicolas Sakozy, Président de la République française", website aparținând lui Claude Ribbe, http://claude-ribbe.com

18. „Fers, un hommage au général Dumas", sculptură de Driss Sans-Arcidet, omagiindu-l pe generalul Dumas, plasată în Piața Général Catroux (fosta piață Malesherbes, cunoscută neoficial drept Piața celor trei Dumas), inaugurată în ziua de 4 aprilie 2009. *Vezi* Consiliul Municipal al Parisului, dezbateri, 15–17 decembrie 2008, www.paris.fr

Bibliografie selectivă

SURSE PRIMARE

ARHIVE

Cea mai mare parte a acestei cărți folosește surse de arhivistică nepublicate până acum inclusiv conținutul extrem de important al seifului spart în Muzeul din Villers-Cotterêts.

MEMORII, JURNALE, SCRISORI ȘI ALTE TEXTE PRIMARE

Barriere, Frangois, și Mme Maigne, *The Private Life of Marie Antoinette: Autobiographical Memoirs of Madame Campan, First Lady-in-Waiting to Marie Antoinette, Queen of France and Navarre,* vol. 2, Londra, 1883

Bayly, Richard, *Diary of Colonel Bayly, 12th Regiment, 1796-1830,* Londra, 1896

Berthier, Louis-Alexandre, *Memoir of the Campaigns of General Bonaparte in Egypt and Syria,* Londra, 1805

Bonaparte, Napoleon. *Correspondance de Napoleon Ier publiée par ordre de l'empereur Napoleon III.* 32 vol., Paris, 1859–1870

• *A Selection from the Letters and Despatches of the First Napoleon,* editat de D.A. Bingham, 3 vol., Londra, 1884

• *Collection generale et complete de lettres, proclamations... de Napoleon,* editat de Christian Fischer, Leipzig, 1808

• *Memoires de Napoleon,* vol. 1 & 2, editat de Thierry Lentz, Paris: Tallandier, 2010, 2011

• *Oeuvres de Napoleon Bonaparte,* vol. 1, Paris, 1821

Bonnefons, Antoine, *Un soldat d'Italie et d'Egypte: Journal d'Antoine Bonnefons, 7 novembre 1792–21 fevrier 1801,* Paris, 1903

Boudeaux, Guillaume Imbert de, *Correspondance secrete, politique & litteraire...* vol. 8, Londra, 1787

Bourrienne, Louis-Antoine Fauvelet de, *Memoires de M. de Bourrienne, Ministre d'Etat, sur Napoleon,* 10 vol., Paris, 1830 Campi, Andrea, *Memoirs of the Political and Private Life of Lucien Bonaparte,* vol. 1, Londra, 1818

Chaumette, Pierre Gaspard, „En rejouissance de l'abolition de l'esclavage" (discurs), februarie 18, 1794, *Notes et Archives 1789–1794* (website, Philippe Royet), http://www.royet.org/nea1789-1794/archives/discours/chaumette_rejouissance_abolition_ esclavage_18_02_94.htm

Chepy, Pierre *Un agent politique a l'armee des Alpes: Correspondance de Pierre Chepy avec le ministre des affaires etrangeres, Mai 1793–Janvier 1794,* Grenoble: F. Allier, 1894

Chevrier, Edmond, ed., *Le General Joubert d'apres sa correspondance,* Paris, 1884

Le Code noir et autres textes de lois sur l'esclavage, Paris: Sepia, 2006

Denon, Dominique Vivant, *Voyage dans le Basse et le Haute Egypte pendant les campagnes du General Bonaparte,* vol. 1, Paris, 1802

Desgenettes, Rene-Nicolas. *Souvenirs de la fin du XVIIIe siècle et du commencement du XIXe, ou memoires de R.D.G,* vol. 3, Paris, 1836.

Desmoulins, Camille, *Oeuvres de Camille Desmoulins,* vol. 3, Paris, 1866

Desvernois, Nicholas Philibert, Baron, *Memoires du General Baron Desvernois,* Paris, 1898

Dillon La Tour du Pin Gouvernet, Henriette, *Journal d'une femme de cinquante ans, 1778–1815,* vol. 1. Editat de Aymar de Liedekerke-Beaufort, Paris: M. Imhaus & R. Chapelot, 1914

Doguereau, Jean-Pierre, *Journal de l'expedition d'Egypte*. Editat de Clement de La Jonquiere, Paris: Perrin, 1904 Dolomieu, Deodat de, *Sur la philosophie mineralogique et sur l'espece mineralogique,* Paris, 1801

Dumas, Alexandre *(père), Le Comte de Monte-Cristo*, 6 vol., Paris: Michel Levy Freres, 1861

• „Etat-civil du Comte de Monte-Cristo". În *Causeries,* 115–132 (Paris: Maisonneuve & Larose, 2002 [1854]

• *Georges*. vol. 1, Bruxelles: Imprimerie du politique, 1843
• *Histoire de mes betes,* Paris, 1867
• *Mes memoires,* 10 vol., Paris, 1881
• *My Memoirs,* 6 vol., tradus de E.M. Waller, Londra: Methuen, 1907
• „Preface en forme de causerie ou causerie en forme de preface." In *Les armes et le duel,* de Augustin Edme Frangois Grisier, 13–54, Paris, 1847
• *Sketches of Naples,* Philadelphia: Ferrett, 1845
• *Les trois mousquetaire,* Paris: Michel Levy Freres, 1860

Elliot, Sir George. *Memoir of Admiral the Honourable Sir George Elliot,* Londra, 1863

Ferrieres, Marquis de, *Correspondance inedite 1789, 1790, 1791* Paris: Librairie Armand Colin, 1932

„The Final Sale of the Relics of General Washington" (catalog), Philadelphia, Thomas Birch's Sons, 1891

Goethe, Johann Wolfgang von. *Italian Journey,* tradus de W.H. Auden and Elizabeth Mayer, Londra: Penguin, 1985 [1962]

Gregoire, Henry (Abbe), *Lettre aux philanthropes sur les malheurs, les droits et les reclamations des gens de couleur de Saint-Domingue, et des autres iles françoises de l'Amerique,* Paris, 1790

Guibert Jacques-Antoine de, *Essai general de tactique,* vol. 2, Paris, 1773

Hecquet, Philippe, *La medecine, la chirurgie et la pharmacie des pauvres contenent des remedes faciles a preparer... a donner aux empoisonnes et aux asphyxies,* Paris, 1740

Henrion de Pansey, Pierre. *Memoire pour un Negre qui reclame sa liberte,* Paris, 1770

Hilliard d'Auberteuil, Michel-Rene, *Considerations sur l'etat present de la colonie française de Saint-Domingue,* vol. 2, Paris, 1776

Hoare, Prince, ed, *Memoirs of Granville Sharp,* Londra, 1820

Jabarti, Abd al-Rahman (Al Jabarti), *Al-Jabarti's Chronicle of the First Seven Months of the French Occupation of Egypt,* tradus și editat de Shmuel Moreh, Leiden, Olanda: Brill, 1975

Jefferson, Thomas, *Memoirs, Correspondence, and Private Papers of Thomas Jefferson, Late President of the United States,* vol. 2, editat de Thomas Jefferson Randolph, Londra, 1829

Kleber, Jean-Baptiste, *Kleber en Egypte,* editat de Henry Laurens, 4 vol., Cairo: Institut français d'archeologie orientale, 1988

• *Memoires politiques et militaires: Vendee, 1793–1794,* Paris: Tallandier, 1989

Lacroix, Alfred, ed, *Deodat de Dolomieu,* 2 vol., Paris: Perrin, 1921

• ed., *Dolomieu en Egypte, 30 Juin 1798–10 Mars 1799 (Manuscrits retrouvee par A. Lacroix),* Cairo: Institut français d'archeologie orientale, 1922

Larevelliere-Lepaux, Louis-Marie, *Memoires de Larevelliere-Lepaux,* vol. 2, Paris, 1895

Larrey, D.J., *Memoires de chirurgie militaire et campagnes,* 3 vol., Paris, 1812

Las Cases, Emmanuel, *Memorial de Sainte-Helene: Journal de la vie privee et des conversations de l'empereur Napoleon, a Sainte Helene,* vol. 1, Londra, 1823

Mallet, Jean, *Memoire pour Jean Bocaux,* Paris, 1738

Martin, Pierre Dominique, *Histoire de l'expedition française en Egypte,* vol. 1, Paris, 1815

Mercier, Louis-Sebastie, *Panorama of Paris: Selections from „Le Tableau de Paris",* editat de Jeremy Popkin, tradus de Helen Simpson, University Park: Pennsylvania State University Press, 1999

• *Paris,* vol. 2, Londra, 1817

Metral, Antoine Marie Therese și Isaac Toussaint Louverture, *Histoire de l'expedition des Français a Saint-Domingue, sous le consulat de Napoleon Bonaparte,* Paris, 1825

Moliere, *Le malade imaginaire,* editat de Everett Ward Olmsted, Boston: Ginn, 1905

Moreau de Saint-Mery, Mederic, *Description topographique, physique, civile, politique et historique de la partie française de l'isle Saint-Domingue,* 2 vol., Paris, 1797–1798

Murat, Joachim, *Lettres et documents pour servir a l'histoire de Joachim Murat,* vol. 1, *Lettres de jeunesse: Campagnes d'Italie et d'Egypte; Corps et armee d'observation du Midi,* editat de Paul Le Brethon, Paris: Plon, 1908

Plutarch, *Lives of Illustrious Men,* vol. 1, tradus de John Dryden, New York, 1880

Remusat, Madame de, *Memoires de Madame de Remusat, 1802–1808,* editat de Paul de Remusat, Paris, 1880

Richelieu, Louis Frangois Armand du Plessis de, *Memoires historiques et anecdotiques du duc de Richelieu,* vol. 6, Paris, 1829

Rousseau, Jean-Jacques, *Du contrat social, ou Principes du droit politique,* Paris, 1791

Saint-Germain, Claude Louis, comte de, *Correspondance particuliere du comte de Saint-Germain, ministre d'etat, avec M. Paris du Verney,* vol. 1, Londra și Paris, 1789

Saint-Just, Antoine Louis Leon de, *Oeuvres de Saint-Just, representant du peuple a la Convention Nationale*. Paris, 1834

„La statue oubliee: Les humoristes reparent la negligence des gouvernements a regard du general Dumas", *Le Matin, 28* mai 1913

Thiebault, Paul, *Memoires du general baron Thiebault publiés sous les auspices de sa fille, Mlle Claire Thiebault d'apres le manuscrit original par Fernand Calmettes,* vol. 1 și 2, Paris, 1893

Tissot, Samuel, *Avis au peuple sur sa sante,* 2 vol, Lausanne, 1761

• *L'Onanisme: Dissertation sur les maladiesproduites par la masturbation,* ed. a IV-a, Lausanne, 1770

Vertray, M., *Journal d'un officier de l'armee d'Egypte,* Paris, 1883

Volney, Constantin-Frangois, *Voyage en Syrie et en Egypte pendant les annees 1783, 1784 et 1785,* vol. 1, Paris, 1787

• *Les ruines ou meditation sur les revolutions des empires,* Paris, 1791

Voltaire, *Histoire du siecle de Louis XIV,* Paris, 1752

• *Oeuvres completes,* vol. 2, Paris, 1870

Young, Arthur, *Travels During the Years 1787, 1788, 1789*..., vol. 1, Dublin, 1793

SURSE SECUNDARE
CĂRȚI

Abbott, Elizabeth, *Sugar: A Bittersweet History,* Toronto: Penguin, 2008

Adams, William Howard, *The Paris Years of Thomas Jefferson,* New Haven: Yale University Press, 2000

Ader, Jean-Joseph, *Histoire de l'expedition d'Egypte et de Syrie,* 1826

Adkins, Roy, și Lesley Adkins, *War for All the Oceans: From Nelson at the Nile to Napoleon at Waterloo,* Londra: Little, Brown, 2006

Andress, David, *The French Revolution and the People,* Londra: Hambledon & Londra, 2004

Arikha, Noga, *Passions and Tempers: A History of the Humours,* New York: Ecco Press, 2007

Ashton-Wolfe, Harry, *True Stories of Immortal Crimes,* Londra: Hurst & Blackett, 1930

Asprey, Robert B, *The Rise of Napoleon Bonaparte,* New York: Basic Books, 2000

Astarita, Tommaso, *Between Salt Water and Holy Water: A History of Southern Italy,* New York: Norton, 2005

Atteridge, Andrew Hilliard, *Joachim Murat: Marshal of France and King of Naples,* New York: Brentano's, 1911

Audebrand, Philibert, *Alexandre Dumas a la Maison d'or: Souvenirs de la vie litteraire,* Paris, 1888

Baedeker, Karl, *Paris and Its Environs,* ed. a VI-a, Leipzig, 1878

Baines, Edward, *History of the Wars of the French Revolution,* vol. 1, Londra, 1817

Bajot, M. *Chronologie ministerielle de trois siècles,* Paris, 1836

Baldick, Robert, *The Duel: A History of Duelling,* Londra: Hamlyn, 1970

Banat, Gabriel, *The Chevalier de Saint-Georges: Virtuoso of the Sword and the Bow,* Hillsdale, NY: Pendragon Press, 2006

Bangou, Henri, *La revolution et l'esclavage a la Guadeloupe, 1789–1802,* Paris: Messidor, 1989

Bardin, Pierre, *Joseph de Saint George, le Chevalier Noir,* Paris: Guenegaud, 2006

Barrere, Albert Marie Victor, *Argot and Slang,* Londra, 1889

Barthorp, Michael, *Napoleon's Egyptian Campaigns, 1798–1801,* Londra: Osprey, 1978

Barty-King, Hugh, *Eyes Right: The Story of Dollond & Aitchison Opticians, 1750–1985,* Londra: Quiller Press, 1986

Beauvoir, Roger de, *Le Chevalier de Saint-George,* Paris, 1856 • *Duels et duellistes*. Paris, 1864.

Begouen Demeaux, M, *Memorial d'une famille du Havre, Stanislas Fodche,* Paris: Societe française d'histoire d'outre-mer, 1982

Bell, David A. *The Cult of the Nation in France: Inventing Nationalism, 1680–1800,* Cambridge, MA: Harvard University Press, 2003

• *The First Total War: Napoleon's Europe and the Birth of Warfare as We Know It,* New York: Houghton Mifflin, 2007

Bell, Madison Smartt, *Toussaint Louverture: A Biography,* New York: Pantheon, 2007

Bell, Susan G. și Karen M. Offen, *Women, the Family, and Freedom: 1750–1880,* vol. 1, Palo Alto: Stanford University Press, 1983

Benot, Yves, *La demence coloniale sous Napoleon,* Paris: La Decouverte, 2006

Benot, Yves, și Marcel Dorigny, ed., *Le retablissement de l'esclavage dans les colonies françaises: Rupture et continuite de la politique coloniale française (1800–1830),* Paris: Maisonneuve et Larose, 2003

Benson, John Lossing, *Harpers' Popular Cyclopaedia of United States History from the Aboriginal Period to 1876,* vol. 2, New York, 1881

Berlin, Ira, *Cultivation and Culture: Labor and the Shaping of Slave Life in the Americas,* Charlottesville: University of Virginia Press, 1993

Bernier, Olivier, *Pleasure and Privilege: Daily Life in France, Naples, and America, 1770–1790,* New York: Doubleday, 1981

Blackburn, Robin, *The Making of New World Slavery: From the Baroque to the Modern, 1492–1800,* Londra: Verso, 1997

Blanc, Louis, *Histoire de la Revolution Française,* vol. 2, Paris, 1847

Blanning, Timothy C. W., *The French Revolution: Aristos Versus Bourgeois?* Londra: Macmillan Press, 1987

• *The French Revolutionary Wars: 1787–1802,* New York: Edward Arnold Publishers, 1996

Boiteau d'Ambly, Paul, *Etat de la France en 1789,* Paris, 1861

Bouchard, Charles, *Historique du 28e Regiment de Dragons,* Nancy, Franța, 1893

Boucher, Frangois, *American Footprints in Paris,* tradus de Frances Wilson Huard, New York: George H. Doran, 1921

Boulet, François, *Legon d'histoire de France: Saint-Germain-en-Laye, des antiquites nationales a une ville internationale,* Paris: Les Presses Franciliennes, 2006

Boulle, Pierre, *Race et esclavage dans la France de l'Ancien Régime,* Paris: Perrin, 2007

Bourgeois, Henri, *Biographies de la Vendee militaire: Alexandre Dumas,* Lugon, Franța: M. Bideaux, 1900

Boyve, Jonas, *Annales historiques du comte de Neuchatel et Valangin,* vol. 4, Berne & Neuchatel, 1858

Branda, Pierre, și Thierry Lentz, *Napoleon, l'esclavage et les colonies,* Paris: Fayard, 2006

Braudel, Fernand, *Civilization and Capitalism, 15th–18th Century,* vol. 3, *The Perspective of the World,* Berkeley: University of California Press, 1992

Brette, Armand, *Histoire des edifices ou sont siege les assemblees parlementaires de la Revolution française et de la premiere Republique,* vol. 1, Paris: Imprimerie Nationale, 1902

Broers, Michael, *Napoleon's Other War: Bandits, Rebels, and Their Pursuers in the Age of Revolutions,* Oxford: Peter Lang, 2010

Brown, Howard, *Ending the French Revolution: Violence, Justice, and Repression from the Terror to Napoleon,* Charlottesville: University of Virginia Press, 2008

Browning, Oscar, *Napoleon, the First Phase: Some Chapters on the Boyhood and Youth of Bonaparte, 1769–1793,* Londra: John Lane, 1905

Bruce, Robert B., Iain Dickie, Kevin Kiley, Michael F. Pavkovic, și Frederick C. Schneid. *Fighting Techniques of the Napoleonic Age,* New York: Thomas Dunne, 2008

Bucquoy (Commandant), *Dragons et guides d'etat-major,* Paris: Grancher, 2000

Burns, Thomas, *Rome and the Barbarians: 100 B.C.–A.D. 400,* Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2003

Cabet, Etienne, *Histoire populaire de la Revolution Française, de 1789 a 1830,* vol. 2, Paris, 1839

Capefigue, Jean-Baptiste. *L'Europe pendant la Revolution Française,* Paris, 1843

Capponi, Niccolo, *Victory of the West: The Great Christian-Muslim Clash at the Battle of Lepanto,* Cambridge, MA: Da Capo Press, 2007

Carlyle, Thomas, *The French Revolution: A History.* vol. 2 și 3, Londra: George Bell, 1902

Castillo, Dennis, *The Maltese Cross: A Strategic History of Malta.* Westport, CT: Praeger Security International, 2006

Chambrier, James de, *Marie-Antoinette, reine de France,* vol. 1, Paris, 1868

Chandler, David. *The Campaigns of Napoleon,* New York: Scribner, 1973

Chappey, Frederic, *Les tresors des princes de Bourbon Conti,* Paris: Somogy, 2000

Charles-Vallin, Therese, *Les aventures du chevalier geologue Deodat de Dolomieu,* Grenoble: Presses universitaires de Grenoble, 2003

Chartrand, Rene, și Eugene Leliepvre, *Louis XV's Army,* vol. 1, *Cavalry & Dragoons*. Londra: Osprey, 1996

Chassin, Charles-Louis, și Leon Clement Hennet, *Les volontaires nationaux pendant la Revolution,* vol. 1, Paris, 1899

Chernow, Ron, *Washington: A Life,* New York: Penguin, 2010

Chevrier, Edmond, *Le General Joubert: Etude sur sa vie, fragments de sa correspondance inedite,* Bourg-en-Bresse, Franța, 1860
Chuquet, Arthur, *Les guerres de la Revolution: La trahison de Dumouriez,* ed. a II-a, Paris, 1891, *La premiere invasion prussienne (11 aout–2 septembre 1792),* Paris, 1886
Clarence-Smith, William Gervase, *Islam and the Abolition of Slavery,* New York: Oxford University Press, 2006
Clarke, I.F., *Voices Prophesying War: Future Wars, 1763–3749,* New York: Oxford University Press, 1993
Clarke, James Stanier și John MacArthur, *The Life of Admiral Lord Nelson: From His Lordship's Manuscripts,* Londra, 1810
Claster, Jill N., *Sacred Violence: The European Crusades to the Middle East, 1095–1396,* Toronto: University of Toronto Press, 2009
Clausewitz, Karl von, *On War,* tradus de Michael Howard și Peter Paret, Princeton: Princeton University Press, 2008
Clerget, Charles, *Tableaux des armees françaises pendant les guerres de la Revolution,* Paris: Librairie militaire Chaplot, 1905
Cocteau, Jean, și Pierre Jahan, *La mort et les statues,* Paris: Editions de L'Amateur, 2008
Cole, Juan, *Napoleon's Egypt,* New York: Palgrave Macmillan, 2007
Colletta, Pietro, *History of the Kingdom of Naples,* vol. 1, Edinburgh, 1858
Colombey, Emile, *Histoire anecdotique du duel dans tous les temps et dans tous les pays,* Paris, 1861
Cooper, Duff. *Talleyrand,* New York: Grove Press, 2001 [1932]
Copland, James, *A Dictionary of Practical Medicine,* Londra, 1858
Crowdy, Terry, și Christa Hook, *French Soldier in Egypt, 1798–1801: The Army of the Orient,* Oxford: Osprey, 2003
Dardel, Pierre, *Commerce, industrie, navigation a Rouen et au Havre au XVIIIe siècle,* Rouen, 1966
Darnton, Robert, *Mesmerism and the End of the Enlightenment in France,* Cambridge, MA: Harvard University Press, 1986
Dauban, Charles-Aime, *Etude sur Madame Roland et son temps,* Paris, 1864

Davidson, Arthur, *Alexandre Dumas, pere: His Life and Works,* Philadelphia: Lippincott, 1902

Davis, David Brion, *Inhuman Bondage: The Rise and Fall of Slavery in the New World,* Oxford: Oxford University Press, 2008

Davis, John A, *Naples and Napoleon: Southern Italy and the European Revolutions, 1780–1860,* New York: Oxford University Press, 2006

Debaisieux, Martine, și Gabrielle Verdier, *Violence et fiction jusqu'a la Revolution,* Tubingen, Germania: Narr Verlag Tubingen, 1998

De Cauna, Jacques, *Haïti: L'éternelle révolution: Histoire d'une decolonisation, 1789–1804* Monein, Franța: Editions PyreMonde, 2009

Delobette, Edouard, *Ces messieurs du Havre: Negociants, commissionnaires et armateurs de 1680 à 1830,* teză de doctorat, Universite de Caen, 2005

Desbriere, Edouard, și Maurice Sautai *La cavalerie pendant la revolution du 14 juillet 1789 au 26 juin 1794: La Crise,* Paris: Berger-Levrault, 1907

Desprez, Claude, *Desaix*. Paris, 1884

D'Eze, Gabriel și A. Marcel, *Histoire de la coiffure des femmes en France,* Paris, 1886

Dippel, John Van Houten, *Race to the Frontier: „White Flight" and Westward Expansion,* New York: Algora Publishing, 2005

Dorigny, Marcel, și Bernard Gainot, *La société des Amis des Noirs, 1788–1799 Contribution a l'histoire de l'abolition et de l'esclavage,* Paris: UNESCO, 1998

Drescher, Seymour, *Abolition: A History of Slavery and Antislavery.* Cambridge: Cambridge University Press, 2009

Du Breil de Pontbriand, Paul-Marie, *Un Chouan, le general de Boisguy,* Paris: H. Champion, 1904

Dubois, Laurent, *Avengers of the New World: The Story of the Haitian Revolution,* Cambridge, MA: Harvard University Press, 2004

• *A Colony of Citizens: Revolution and Slave Emancipation in the French Caribbean, 1787–1804,* Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2004

• *Haiti: The Aftershocks of History,* New York: Metropolitan Books, 2012

• și John D. Garrigus, *Slave Revolution in the Caribbean, 1789–1804,* Boston: Bedford/St. Martin's, 2006

Duggan, Christopher, *The Force of Destiny: A History of Italy Since 1796,* Boston: Houghton Mifflin, 2008

Dull, Jonathan R, *The French Navy and the Seven Years' War,* Lincoln: University of Nebraska Press, 2005

Dunn-Pattison, Richard, *Napoleon's Marshals,* Wakefield, Marea Britanie: EP Publishing, 1977

Durant, Will, și Ariel Durant, *The Age of Napoleon: A History of European Civilization from 1789 to 1815,* vol. 11, *The Story of Civilization,* New York: Simon & Schuster, 1980

Dwyer, Philip G, *Napoleon: The Path to Power, 1769–1799,* New Haven: Yale University Press, 2008

Edwards, Henry Sutherland, *Old and New Paris: Its History, Its People, and Its Places,* vol. 1, Londra, 1893

Elisabeth, Leo, *La societe martiniquaise aux XVIIe et XVIIIe siècles: 1664–1789,* Paris: Karthala, 2003

Ellery, Eloise, *Brissot de Warville: A Study in the History of the French Revolution,* Boston: Houghton Mifflin, 1915

Elting, John, *Swords Around a Throne,* Cambridge, MA: Da Capo Press, 1997

Englund, Steven, *Napoleon: A Political Life,* Cambridge, MA: Harvard University Press, 2005

Fabry, Gabriel, *Rapports historiques des regiments de l'armee d'Italie pendant la campagne de 1796–1797,* Paris: Librairie militaire R. Chapelot, 1905

• *Histoire de la campagne de 1794 en Italie,* Paris: Librairie militaire R. Chapelot, 1905

Faur, Louis-Frangois, *Vie privée du Marechal de Richelieu,* vol. 1, Paris, 1791

Fernandez, Dominique, *Jérémie! Jérémie!,* Paris: Grasset, 2005
Fick, Carolyn F, *The Making of Haiti: The Saint Domingue Revolution from Below,* Knoxville: University of Tennessee Press, 1990
Fiebeger, Gustav, *The Campaigns of Napoleon Bonaparte of 1796–1797,* West Point: U.S. Military Academy Printing Office, 1911
Fierro, Alfred, Andre Palluel-Guillard și Jean Tulard, *Histoire et dictionnaire du Consulat et de l'Empire: 1799–1815,* Paris: Robert Laffont, 1995
Fitzgerald, Percy, *The Life and Adventures of Alexandre Dumas,* Londra, 1873
Forsyth, Michael, *Buildings for Music: The Architect, the Musician, and the Listener from the Seventeenth Century to the Present Day,* Cambridge, MA: MIT Press, 1985
Foucart, Paul, and Jules Finot. *La defense nationale dans le Nord, de 1792 à 1802,* vol. 1, Lille, 1890–1893
Fouchard, Jean, *Le théâtre à Saint-Domingue,* Port-au-Prince: Imprimerie de l'Ètat, 1955
Fougeroux de Campigneulles, Jean, *Histoire des duels anciens et modernes,* vol. 1, Paris, 1835
France, Anatole, *La vie litteraire,* Paris, 1889
Freemont-Barnes, Gregory, *The French Revolutionary Wars,* Londra: Osprey, 2001
Friedenthal, Richard, și Martha Friedenthal-Haase, *Goethe: His Life and Times,* Piscataway, NJ: Transaction Publishers, 2010
Furet, Frangois, *Interpreting the French Revolution,* Cambridge: Maison des Sciences de l'Homme and Cambridge University Press, 1981
Gachot, Edouard, *Souvarow en Italie,* Paris: Perrin, 1903
Gaffarel, Paul, *Bonaparte et les republiques italiennes, 1796–1799* Paris, 1895
Gainot, Bernard, *Les officiers de couleur dans les armées de la République et de l'Empire, 1792–1815,* Paris: Karthala, 1989
Gallaher, John G, *General Alexandre Dumas: Soldier of the Revolution,* Carbondale: Southern Illinois University Press, 1997
Gamlin, Hilda, *Nelson's Friendships,* vol. 1, Londra, 1899

Gardiner, Robert, *Warships of the Napoleonic Era,* Londra: Chatham, 1999

Garraway, Doris, *The Libertine Colony: Creolization in the Early French Caribbean,* Durham, NC: Duke University Press, 2005

Garrigus, John D, *Before Haiti: Race and Citizenship in French Saint-Domingue,* New York: Macmillan, 2006

Gates, Henry Louis, Jr, *Black in Latin America,* New York: New York University Press, 2011

Gauthier, Florence, *L'aristocratie de l'épiderme. Le combat de la Société des citoyens de couleur, 1789–1791,* Paris: CNRS Editions, 2007

Geggus, Patrick, și Norman Fiering, *The World of the Haitian Revolution*. Bloomington: Indiana University Press, 2009

Gillespie, Charles, *Science and Polity in France: The End of the Old Regime,* Princeton: Princeton University Press, 2004

Glinel, Charles, *Alexandre Dumas et son oeuvre,* Reims, 1884

Glissant, Edouard, *Memoires des esclavages: La fondation d'un centre national pour la memoire des esclavages et de leurs abolitions,* Paris: Gallimard/La Documentation Française, 2007

Gonzalez-Crussi, F., *A Short History of Medicine,* New York: Modern Library, 2008

Gordon-Reed, Annette, *The Hemingses of Monticello: An American Family,* New York: Norton, 2008

Goujet, Claude-Pierre, *Bibliotheque françoise, ou Histoire de la litterature françoise,* vol. 9, Paris, 1745

Gourdon de Genouillac, Henri, *Paris à travers les siècles: Histoire nationale de Paris et des Parisiens, depuis la fondation de Lutece jusqu'a nos jours,* vol. 4, Paris, 1879

• *Recueil d'armoiries des maisons nobles de France,* Paris, 1860

Grab, Alexander, *Napoleon and the Transformation of Europe,* Basingstoke, Marea Britanie: Palgrave, 2003

Grandjean, Laval (Lieutenant), *Journaux sur l'expedition d'Egypte,* Paris: Teissedre, 2000

Gregory, Desmond, *Malta, Britain, and the European Powers, 1793–1815,* Madison, NJ: Fairleigh Dickinson University Press, 1996

Grigsby, Darcy, *Extremities: Painting Empire in Post-Revolutionary France,* New Haven: Yale University Press, 2002

Grisier, Augustin, *Les armes et le duel,* Paris, 1847

Haine, W. Scott, *The World of the Paris Café: Sociability Among the French Working Class, 1789–1914,* Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1996

Hamel, Reginald, *Dumas–insolite,* Montreal: Guerin litterature, 1988

Harms, Robert, *The Diligent: Worlds of the Slave Trade,* New York: Basic Books, 2002

Harris, Judith, *Pompeii Awakened,* Londra: I.B. Tauris, 2007

Harrison, James, *Life of the Right Honourable Horatio, Lord Viscount Nelson: Baron Nelson of the Nile,* Londra, 1806

Haudriere, Phillipe și Françoise Verges, *De l'esclave au citoyen*. Evreux, Franța: Decouvertes Texto/Gallimard, 1998

d'Hauterive, Ernest, *L'armee sous la Revolution, 1789–1794,* Paris, 1894

• *Un soldat de la Revolution: Le General Alexandre Dumas (1762–1806),* Paris, 1897

Haythornthwaite, Philip și Richard Hook, *Napoleon's Campaigns in Italy,* Londra: Osprey, 1993

Hazan, Eric și David Fernbach, *The Invention of Paris: A History in Footsteps,* Londra: Verso, 2010

Hemmings, Frederic William John, *Theatre and State in France: 1760–1905,* Cambridge: Cambridge University Press, 1994

Hennet, Leon, *État militaire de France pour l'année 1793,* Paris: Societe de l'histoire de la Révolution Française, 1903

Henry, Gilles, *Dans les pas des Dumas,* Cully: Centre Regional des Lettres de Basse-Normandie, 2010.

• *Les Dumas: Le secret de Monte Cristo,* Conde-sur-Noiraud: Corlet, 1982

Herold, J. Christopher, *Bonaparte in Egypt,* New York: Harper and Row, 1962

Hibbert, Christopher, *Nelson: A Personal History,* Londra: Viking, 1994

Hochschild, Adam, *Bury the Chains: Prophets and Rebels in the Fight to Free an Empire's Slaves,* New York: Houghton Mifflin Harcourt, 2005

Hoefer, Ferdinand, *Nouvelle biographie generale,* vol. 37, Paris, 1866

Hoffman, Leon-François, Frauke Gewecke, și Ulrich Fleischmann. *Haïti 1804: Lumières et tenebres; Impact et résonances d'une revolution,* Madrid: Iberoamericana Editorial, 2008

Holland, James, *Fortress Malta.* Londra: Phoenix Paperbacks, 2004

Horne, Alistair, *Age of Napoleon,* New York: Modern Library, 2006

Hugo, Abel, *France militaire: Histoire des armées françaises de terre et de mer de 1792 à 1833,* vol. 2, Paris, 1835

Hugo, Victor, *Quatrevingt-treize,* Paris, 1874

Hunt, Lynn, *Revolution and Urban Politics in Provincial France: Troyes and Reims, 1786–1790,* Stanford: Stanford University Press, 1978

• ed. *The French Revolution and Human Rights: A Brief Documentary History,* Boston: Bedford/St. Martin's, 1996

Hurtaut, Pierre, *Dictionnaire historique de la ville de Paris,* vol. 4, Paris, 1779

James, C.L.R, *The Black Jacobins: Toussaint Louverture and the San Domingo Revolution,* ed. a II-a, New York: Vintage, 1989 [1963]

Jenson, Deborah, *Beyond the Slave Narrative: Politics, Sex, and Manuscripts in the Haitian Revolution,* Liverpool: Liverpool University Press, 2011

Johnson, David, *The French Cavalry, 1792–1815,* Londra: Belmont Publishing, 1989

Johnson, Kevin R, *Mixed Race America and the Law: A Reader,* New York: New York University Press, 2003

Jones, Colin. *The Longman Companion to the French Revolution.* Longman, 1990

• *Paris: The Biography of a City,* New York: Penguin Books, 2006

Jordan, David P, *The Revolutionary Career of Maximilien Robespierre,* Chicago: University of Chicago Press, 1989

Keane, John, *Tom Paine: A Political Life,* Boston: Little, Brown, 1995

Kendrich Johnson, Helen, *Our Familiar Songs and Those Who Made Them: Three Hundred Standard Songs of the English-Speaking Race,* New York: Henry Holt, 1909

Kennedy, Michael L, *The Jacobin Clubs in the French Revolution, 1793–1795,* New York: Berghahn Books, 2000

King, Stewart R,. *Blue Coat or Powdered Wig: Free People of Color in Pre-Revolutionary Saint-Domingue,* Atena, GA: University of Georgia Press, 2001

Knight, Roger, *The Pursuit of Victory: The Life and Achievement of Horatio Nelson,* New York: Basic Books, 2005

La Boessiere *(fils), Traite de l'art des armes a l'usage desprofesseurs et des amateurs,* Paris, 1818

Lahlou, Raphael, *Alexandre Dumas ou le don de l'énthousiasme,* Paris: Giovanangeli, 2006

La Jonquiere, Clement de, *L'éxpedition d'Egypte (1798–1801),* ed. a II-a, 5 vol., Paris, 1899

Lallie, Alfred, *Les noyades de Nantes,* ed. a II-a, Nantes, 1879

Lal Mehta, Jaswant, *Advanced Study in the History of Modern India, 1707–1813,* New York: Sterling Publishers, 2005

Landru, Robert, *À propos d'Alexandre Dumas: Les aieux, le général, le bailli, premiers amis,* Vincennes: R. Landru, 1977

Lanning, Michael Lee, *African Americans in the Revolutionary War,* New York: Citadel Press, 2005

Laurens, Henry, *L'Éxpedition d'Egypte: 1798–1801,* Paris: Colin, 1989

• *Orientales 1: Autour de l'Expedition d'Egypte,* Paris: CNRS Editions, 2004

Lavery, Brian, *Nelson and the Nile: The Naval War Against Bonaparte, 1798,* Londra: Chatham, 1998

Ledru-Rollin, Alexandre, *Journal du palais,* vol. 1, Paris, 1840
Lefebvre, Georges, *The Great Fear of 1789: Rural Panic in Revolutionary France,* New York: Schocken, 1989
Lemaire, Gerard-Georges, *L'univers des oriéntalistes,* Paris: Éditions Place des Victoires, 2000
Le Mascrier, Jean-Baptiste (Abbé), *Description de l'Egypte,* Paris, 1735
Lentz, Thierry, *Napoleon: „Mon ambition etait grande.",* Paris: Gallimard, 1998
Levron, Jacques, *Un libertin fastueux: Le maréchal de Richelieu,* Paris: Perrin, 1971
Leyden Blennerhassett, Charlotte Julia von, *Madame de Stael: Her Friends and Her Influence in Politics and Literature,* vol. 1, Londra, 1889
Lievyns, A., Jean-Maurice Verdot și Pierre Begat, *Fastes de la Légion-d'honneur. Biographie de tous les décores,* vol. 3, Paris, 1844
Linebaugh, Peter și Marcus Rediker, *The Many-Headed Hydra: Sailors, Slaves, Commoners, and the Hidden History of the Revolutionary Atlantic,* Boston: Beacon Press, 2000
Linstant, Simon, *Essai sur les moyens d'extirper les préjuges des blancs contre la couleur des Africains et des sang-mélés,* Paris, 1841
Lloyd, Christopher, *The Nile Campaign: Nelson and Napoleon in Egypt,* New York: Barnes and Noble, 1973
Lombard, Jean, *Un volontaire de 1792: Psychologie révolutionnaire et militaire,* Paris, 1892
Lund, Erik, *War for the Every Day: Generals, Knowledge, and Warfare in Early Modern Europe, 1680–1740,* Westport, CT: Greenwood Press, 1999
Lyons, Martyn, *Napoleon Bonaparte and the Legacy of the French Revolution,* New York: St. Martin's Press, 1994
Macinnis, Peter, *Bittersweet: The Story of Sugar,* Crows Nest, Australia: Allen & Unwin, 2002
Maffeo, Steven E, *Most Secret and Confidential: Intelligence in the Age of Nelson,* Annapolis, MD: Naval Institute Press, 2006

Magnin, Charles, *Histoire des marionnettes en Europe: Depuis l'antiquite jusqu'a nos jours,* Paris, 1852
Malanima, Paolo, *Pre-modern European Economy: One Thousand Years*. Leiden, Olanda: Brill, 2009
Mante, Thomas, *The Naval and Military History of the Wars of England,* vol. 8, Londra, 1795
Mantel, Hilary, *A Place of Greater Safety,* New York: Macmillan, 2006
Manuel, Keith Anthony, *Slavery, Coffee, and Family in a Frontier Society: Jérémie and Its Hinterland, 1780–1789,* teză de doctorat, University of Florida, 2005
Marmottan, Paul, *Le général Fromentin et l'armée du Nord (1792–1794),* Paris, 1891
Martin, Thomas R, *Ancient Greece: From Prehistoric to Hellenistic Times,* New Haven, CT: Yale University Press, 2000
Martone, Eric, ed., *The Black Musketeer: Reevaluating Alexandre Dumas within the Francophone World,* Newcastle upon Tyne, Marea Britanie: Cambridge Scholars, 2011
Mathiez, Albert, *La révolution et les étrangers: Cosmopolitisme et defense nationale,* Paris: La Renaissance du Livre, 1918
Maurano, Silvio, *La Repubblica partenopea,* Milan: Ceschina, 1971
Maurel, Andre, *Les trois Dumas,* Paris: Librairie illustree, 1896
Maurice, Charles, *Histoire anecdotique du théâtre, de la litterature, et de diverses impressions contemporaines,* vol. 1, Paris, 1856
Maurois, André, *A History of France,* Londra: Methuen, 1964
• *The Titans: A Three-Generation Biography of the Dumas,* tradus de Gerard Hopkins, New York: Harper, 1957
Maury, Louis-Ferdinand-Alfred, *Les forêts de la Gaule et de l'anciénne France,* Paris, 1867
Mazas, Alexandre, cu Theodore Anne, *Histoire de l'ordre royal et militaire de Saint-Louis depuis son institution en 1693 jusqu'en 1830,* vol. 2, Paris, 1860
McClellan, James E, *Colonialism and Science: Saint Domingue and the Old Regime,* Chicago: University of Chicago Press, 2010
McLynn, Frank, *Napoleon: A Biography,* Londra: Jonathan Cape, 1997

McNeill, William, *The Pursuit of Power: Technology, Armed Force, and Society Since A.D. 1900,* Chicago: University of Chicago Press, 1982

Méry, Joseph și Auguste Barthélemy, *Napoléon en Égypte: Poéme en 8 chants,* Paris, 1828

Michelet, Jules, *Histoire de France au dix-huitieme siécle: Louis XV et Louis XVI,* Paris, 1867

Miller, Christopher, *The French Atlantic Triangle: Literature and Culture of the Slave Trade,* Durham, NC: Duke University Press, 2008

Miltoun, Francis, *Royal Palaces and Parks of France,* Boston: L.C. Page, 1910

Mintz, Sidney, *Sweetness and Power: The Place of Sugar in Modern History,* New York: Penguin Books, 1986

Mirecourt, Eugene de, *Fabrique de romans: Maison Alexandre Dumas et compagnie,* Paris, 1845

• *Les contemporains: Alexandre Dumas,* Paris, 1856

Moitt, Bernard, *Women and Slavery in the French Antilles, 1635–1848,* Bloomington: Indiana University Press, 2001

Molinari, Gustave, *L'évolution politique et la révolution,* Paris, 1884

Mortal, Patrick, *Les armuriers de l'État, du Grand Siècle à la globalisation, 1665–1989,* Villeneuve d'Ascq: Presses Universitaires Septentrion, 2007

Mouillard, Lucien, *Les regiments sous Louis XV,* Paris, 1882

Mousnier, Roland, *The Institutions of France Under the Absolute Monarchy, 1598–1789,* vol. 1, *Society and the State,* tradus de Brian Pearce, Chicago: University of Chicago Press, 1979

Mowery Andrews, Richard, *Law, Magistracy, and Crime in Old Regime Paris, 1735–1789,* vol. 1, *The System of Criminal Justice*. Cambridge: Cambridge University Press, 1994

Mullie, Charles, *Biographie des célébrites militaries des armées de terre et de mer de 1789 à 1850,* vol. 1, Paris, 1851

Mysliwiec, Karol, *The Twilight of Ancient Egypt: First Millennium B.C.E.,* Ithaca, NY: Cornell University Press, 2000

Nicassio, Susan, *Imperial City: Rome Under Napoleon,* Chicago: University of Chicago Press, 2009

Nicholls, David, *Napoleon: A Biographical Companion,* Santa Barbara: ABC–CLIO, 1999
Noel, Erick, *Etre noir en France au XVIIIéme siècle,* Paris: Tallandier, 2006
Norwich, John Julius, *The Middle Sea: A History of the Mediterranean,* New York: Doubleday, 2006
Nougaret, Pierre, *Anécdotes militaires, anciennes & modernes de tous les peuples,* vol. 4, Paris, 1808
Okey, Thomas, *Paris and Its Story,* New York: Macmillan, 1904
Pajol, Charles Pierre Victor, *Kleber: Sa vie, sa correspondance,* Paris, 1877
Papayanis, Nicholas, *Planning Paris Before Haussmann,* Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2004
Parigot, Hippolyte, *Alexandre Dumas Père,* Paris: Hachette, 1902
Parsons, Timothy, *Rule of Empires: Those Who Build Them, Those Who Endure Them, and Why They Always Fall,* New York: Oxford University Press, 2010
Pawly, Ronald și Patrice Courcelle, *Napoleon's Mamelukes*. Oxford: Osprey, 2006
Peabody, Sue, *„There Are No Slaves in France": The Political Culture of Race and Slavery in the Ancien Regime,* New York: Oxford University Press, 1996
Peytraud, Lucien, *L'ésclavage aux Antilles françaises avant 1789, d'apres des documents inédits des archives coloniales,* vol. 2, Paris, 1897
Picaud, A, *Carnot: L'organisateur de la victoire, 1753–1825,* Paris, 1888
Pileam, Pamela M, *Madame Tussaud and the History of Waxworks*. Londra: Hambledon and London, 2003
Pocock, Tom, *The Terror Before Trafalgar: Nelson, Napoleon, and the Secret War,* New York: Norton, 2003
Pommereul, François-René-Jean de, *Campagne du général Buonaparte en Italie pendant les années IVe et Ve de la République Française,* Paris, 1797
Popkin, Jeremy D, *A Concise History of the Haitian Revolution,* Chichester, Marea Britanie: Wiley, 2012

• *You Are All Free: The Haitian Revolution and the Abolition of Slavery,* Cambridge: Cambridge University Press, 2010
Porter, Roy, *The Cambridge Illustrated History of Medicine,* Cambridge: Cambridge University Press, 2001
Postgate, Raymond Williams, *Revolution from 1789 to 1906,* Boston: Houghton Mifflin, 1921
Price, Richard, ed., *Maroon Societies: Rebel Slave Communities in the Americas,* Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1996
Quérel, Alain, *Nicolas-Jacques Conté (1755–1805), Un inventeur de génie: Des crayons à l'éxpedition d'Égypte en passant par l'aerostation militaire,* Paris: L'Harmattan, 2004
Raymond, André, *Égyptiens et Français au Caire, 1798–1801,* Cairo: Institut français d'archéologie orientale, 2004
Reinhard, Marcel, *Le grand Carnot,* Paris: Hachette, 1952
Reybaud, Louis, *Histoire de l'éxpedition française en Égypte,* vol. 3 din *Histoire scientifique et militaire de l'éxpedition française en Egypte...* editat de Xavier-Boniface Saintine, Paris, 1830–1836
Ribbe, Claude, *Alexandre Dumas, le dragon de la reine,* Paris: Editions du Rocher, 2002
• *Le diable noir,* Monaco: Alphee, 2008
Richardson, Hubert N. B, *A Dictionary of Napoleon and His Times,* Londra: Cassell, 1920
Ridley, Ronald, *The Eagle and the Spade: Archaeology in Rome During the Napoleonic Era,* New York: Cambridge University Press, 1992
Ring, Trudy, ed., *International Dictionary of Historic Places,* vol. 3, Chicago: Fitzroy Dearborn, 1995
Roche, Daniel., *France in the Enlightenment,* tradus de Arthur Goldhammer, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1998
Rochegude, Felix, *Promenades dans toutes les rues de Paris, Ier arrondissement,* Paris: Hachette, 1910
Rodger, Alexander, *War of the Second Coalition, 1798–1801: A Strategic Commentary,* Oxford: Clarendon Press, 1964
Roger, J.A. *World's Great Men of Color,* vol. 2, New York: Touchstone, 1996

Rogerson, Barnaby, *The Last Crusaders: The Hundred-Year Battle for the Centre of the World,* Londra: Little, Brown, 2009
Rothenberg, Gunther Erich, *The Art of Warfare in the Age of Napoleon,* Bloomington: Indiana University Press, 1978
Roujon, Jacques, *Conti: L'énnémi de Louis XIV,* Paris: A. Fayard, 1941
Roux, Charles, *Les origines de l'expedition d'Égypte,* Paris: Plon, 1910
Le Roy de Sainte Croix, Frangois Noel, *Le chant de guerre pour l'armée du Rhin oú la Marseillaise,* Strasbourg, 1880
Runciman, Steven, *The Sicilian Vespers: A History of the Mediterranean World in the Later Thirteenth Century,* New York: Cambridge University Press, 1958
Sagan, Eli, *Citizens & Cannibals: The French Revolution, the Struggle for Modernity, and the Origins of Ideological Terror,* Lanham, MD: Rowman & Littlefield, 2001
Saint-Just, Victor-Ernest-Marie, *Historique du 5é Regiment de Dragons,* Paris, 1891
Sala-Molins, Louis, *Le Code Noir, oú le calvaire de Canaan,* Paris: Presses Universitaires de France, 1987
Schama, Simon, *Citizens: A Chronicle of the French Revolution,* New York: Knopf, 1989
• *Rough Crossings: Britain, the Slaves and the American Revolution,* New York: Ecco Press, 2006
Scheler, Auguste, *Dictionnaire d'étymologie française d'après les résultats de la science moderne,* Paris, 1862
Schneid, Frederick C., *Napoleon's Conquest of Europe: The War of the Third Coalition,* Westport, CT: Greenwood Publishing, 2005
Schom, Alan, *Napoleon Bonaparte,* New York: Harper Collins World, 1998
Schopp, Claude, *Dictionnaire Dumas,* Paris: CNRS Editions, 2010
• *Alexandre Dumas: Le genie de la vie,* Paris: Fayard, 1997
Schubring, Gert, *Conflicts between Generalization, Rigor and Intuition: Number Concepts Underlying the Development of Analysis in 17th–19th Century France and Germany,* New York: Springer Science, 2005

Sciout, Ludovic, *La République Française et la République de Genes, 1794–1799,* Bruxelles, 1889
Scurr, Ruth, *Fatal Purity: Robespierre and the French Revolution,* New York: Henry Holt, 2006
Seeber, Edward, *Anti-Slavery Opinion in France During the Second Half of the Eighteenth Century,* New York: Burt Franklin, 1971
Simonetta, Marcello și Noga Arikha, *Napoleon and the Rebel: A Story of Brotherhood, Passion, and Power,* New York: Palgrave Macmillan, 2011
Sire, H.J.A., *The Knights of Malta,* New Haven: Yale University Press, 1994
Sivry, Louis de și M. de Rolot, *Précis historique de Saint-Germain-en-Laye,* Saint-Germain-en-Laye, 1848
Smith, Gretchen, *The Performance of Male Nobility in Moliere's Comedie-Ballets: Staging the Courtier,* Burlington, VT: Ashgate, 2004
Sorel, Albert, *L'Éurope et la Révolution française,* vol. 4, *Les limites naturélles, 1794–1795,* Paris, 1892
Spang, Rebecca L, *The Invention of the Restaurant: Paris and Modern Gastronomic Culture,* Cambridge, MA: Harvard University Press, 2000
Speziale, G.C., *Storia militare di Taranto negli ultimi cinque secoli,* Bari, Italia: Gius, Laterz & Figli, 1930
Standish, Frank Hall, *The Life of Voltaire,* Londra, 1821
Stein, Robert Louis, *The French Slave Trade in the Eighteenth Century: An Old Regime Business,* Madison: University of Wisconsin Press, 1979
Steinmetz, Andrew, *The Romance of Duelling in All Times and Countries,* vol. 1, Londra, 1868
Stengers, Jean, și Anne Van Neck, *Masturbation: The History of a Great Terror,* tradus de Kathryn Hoffman, New York: Palgrave, 2001
Strathern, Paul, *Napoleon in Egypt,* New York: Bantam, 2008
Stuart, Andrea, *The Rose of Martinique: A Life of Napoleon's Josephine,* New York: Grove Press, 2004

Sutherland, Donald M.G., *The French Revolution and Empire: The Quest for a Civic Order,* Hoboken, NJ: Wiley-Blackwell, 2003
Sweetman, Jack, *The Great Admirals: Command at Sea, 1587–1945,* Annapolis, MD: Naval Institute Press, 1997
Sybel, Heinrich von, *History of the French Revolution,* vol. 1, tradus de Walter C. Perry, Londra, 1867
Tarbell, Ida, *A Short Life of Napoleon Bonaparte,* New York, 1895
Terrio, Susan, *Crafting the Culture and History of French Chocolate,* Berkeley: University of California Press, 2000
Thibaudeau, Antoine-Claire, *Histoire générale de Napoléon Bonaparte, de sa vie privée et publique, de sa carriére politique et militaire, de son gouvernement et de son administration,* vol. 6, Paris, 1828
Thiers, Adolphe, *Histoire du Consulat et de l'Empire,* vol. 1, Bruxelles, 1845
• *The History of the French Revolution, 1789–1800,* vol. 1, tradus de Frederick Shoberl, Philadelphia, 1894
Thomas, Hugh, *The Slave Trade: The Story of the Atlantic Slave Trade, 1440–1870,* New York: Simon & Schuster, 1999
Thomas, Jean-Pierre, *Le guide des éffigies de Paris,* Paris: L'Harmattan, 2002
Tiré de Cléron, Joseph, *Abrégé de la vie de Louis Mandrin, chef de contrebandiers en France,* Paris: Alia, 1991
Tulard, Jean, *Murat,* Paris: Fayard, 1999
Unger, Harlow G, *Lafayette,* New York: Wiley, 2002
Valentin, Rene, *Le maréchal Jourdan, 1762–1833,* Limoges: Charles-Lavauzelle, 1956
Van-Ess, William Lodewyk, *Life of Napoleon Buonaparte,* vol. 2, Londra, 1809
Van Riper, Bowdoin A., *Rockets and Missiles: The Life Story of a Technology,* Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2007
Vauquelin, Jacques, *Chateaux, manoirs, monuments et sites de la région bolbécaise,* Yvetot, Franța: Imprimerie Nouvelle, 1977
Verbruggen, J.F., *The Art of Warfare in Western Europe During the Middle Ages,* Woodbridge, Marea Britanie: Boydell Press, 2002

Vila, Anne, *Enlightenment and Pathology: Sensibility in the Literature and Medicine of Eighteenth-Century France,* Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1998

Villiers du Terrage, Marc de, *Les aérostatiers militaires en Égypte: Campagne de Bonaparte, 1798–1801,* Paris: G. Camproger, 1901

Wallon, Henri, *Histoire du tribunal révolutionnaire de Paris avec le Journal de ses actes,* vol. 1, Paris, 1880

Wanquet, Claude, *La France et la prémiére abolition de l'ésclavage, 1794–1802,* Paris: Kathala, 1998

Weiner, Mark S, *Black Trials: Citizenship from the Beginnings of Slavery to the End of Caste,* New York: Knopf, 2004

Wheeler, Harold, și Alexander Broadley, *Napoleon and the Invasion of England: The Story of the Great Terror, 1797–1805,* New York: John Lane, 1908

Williams, Hugh Noel, *The Fascinating Duc de Richelieu,* Londra: Methuen, 1910

Willms, Johannes, *Paris, Capital of Europe: From the Revolution to the Belle Epoque,* tradus de Eveline Kanes, New York: Holmes and Meier, 1997

Wilson, Victor Emmanuel Roberto, *Le Général Alexandre Dumas: Soldat de la liberté,* Quebec: Quisqueya-Quebec, 1977

Wimpffen, Alexandre-Stanislas de, *Haïti au XVIIIe siècle,* Paris: Karthala, 1993

Winik, Jay, *The Great Upheaval: America and the Birth of the Modern World, 1788–1800,* New York: HarperCollins, 2008

Wolfe, Michael, *Walled Towns and the Shaping of France: From the Medieval to the Early Modern Era,* New York: Palgrave Macmillan, 2009

Woloch, Isser, *Napoleon and His Collaborators: The Making of a Dictatorship,* New York: Norton, 2001

Woods Weierman, Karen, *One Nation, One Blood: Interracial Marriage in American Fiction, Scandal, and Law, 1820–1870,* Amherst, MA: University of Massachusetts Press, 2005

Woronoff, Denis, *La république bourgeoise de Thermidor à Brumaire, 1794–1799,* Paris: Seuil, 2004

Wroe, Ann, *Being Shelley: The Poet's Search for Himself,* New York: Pantheon, 2007

Young, John, *A History of the Commencement, Progress, and Termination of the Late War Between Great Britain and France…,* vol. 1, Edinburgh, 1802

Zamoyski, Adam, *Holy Madness: Romantics, Patriots and Revolutionaries, 1776–1871,* Londra: Weidenfeld & Nicolson, 1999

ARTICOLE DIN DICȚIONARE, PUBLICAȚII, WEBSITE-URI ȘI ALTE VOLUME APĂRUTE

„Alexandre Dumas", *Hogg's Instructor* 3 (iulie-decembrie 1854): 35–48

„Alexandre Dumas attend la statue", *Le Parisien, 28* noiembrie 2007

„Alexandre Dumas Dead", *New York Times, 28* noiembrie 1895

Arnault, Antoine-Vincent, Antoine Jay, Etienne de Jouy, și Jacques Marquet de Norvins, „Dumas (Alexandre Davy-de-la-Pailleterie)", în *Biographie nouvelle des contemporains,* 160–162, vol. 6, Paris, 1822

„Autobiography of Alexandre Dumas", *Littell's Living Age* 35 (octombrie-decembrie 1852), 587–591

Baillie-Grohman, F., „The Brenner Pass and Its Traffic in Old Days". *Contemporary Review,* no. 613 (ianuarie 1917): 375–384

Broughton, Tony, „Generals Who Served in the French Army During the Period 1789–1815", Napoleon Series website, http:// www.napoleon-series.org/research/c_french generals

Champion, Jean-Marcel, „30 Floreal Year X: The Restoration of Slavery by Bonaparte", în *The Abolitions of Slavery: From Leger Felicite Sonthonax to Victor Schoelcher: 1793, 1794, 1848,* editat de Marcel Dorigny, 229–236, New York: Berghahn Books, 2003

Chancel, Jules, „Les Trois Dumas", *L'Abeille de la Nouvélle-Orléans,* nr. 126 (12 noiembrie 1899)

Courcelles, Jean-Baptiste, „DUMAS (Alexandre Davy)“, în *Dictionnaire historique et biographique des généraux français, depuis le onziéme siécle jusqu'en 1823,* vol. 9, pp. 501–503, Paris, 1821–1823

Crouzet, François, „Politics and Banking in Revolutionary and Napoleonic France“, în *The State, the Financial System, and Economic Modernization,* editat de Richard Sylla, Richard Tilly și Gabriel Tortella, 20–52, Cambridge: Cambridge University Press, 1999

David, Placide „Le général Th. Alexandre Dumas“, în *Sur les rives du passe: Choses de Saint-Domingue,* 37–53, Montreal: Lemeac, 1972

De Beer, G.R., „The Relations Between Fellows of the Royal Society and French Men of Science When France and Britain Were at War“, *Notes and Records of the Royal Society of London* 9, nr. 2 (mai 1952): 244–299

Debien, Gabriel, „Gens de couleur librés et colons de Saint-Domingue devant la Constituante: 1789-mars 1790“. *Révue d'histoire de l'Amérique française* 4, nr. 2 (1950): 211–232

Dumas, Alexandre *(fils),* „Preface“, în *Journal d'un comedien, 1870–1894,* de Frederic Febvre, vol. 2, Paris, 1896

Elisabeth, Leo, „Déportés des Pétites Antilles francaises, 1801–1803“, în *Le rétablissement de l'ésclavage dans les colonies françaises, 1802: Rupture et continuité de la politique coloniale française* (1800–1830), editat de Yves Benot și Marcel Dorigny, 69–94, Paris: Maisonneuve et Larose, 2003

Feibel, R.M., „John Vetch and the Egyptian Ophthalmia“, *Survey of Ophthalmology* 28, nr. 2 (septembrie–octombrie 1983): 128–134

„France“. *London Times,* 10 septembrie 1792

Garrigus, John D., „'Sons of the Same Father': Gender, Race, and Citizenship in French Saint-Domingue, 1760–1792“, în *Visions and Revisions of Eighteenth-Century France,* editat de Christine Adams, Jack R. Censer, și Lisa Jane Graham, 137–153. University Park: Pennsylvania State University Press, 1997

Gaudu, Fernand, „Les Davy de La Pailleterie, seigneurs de Bielleville-en-Caux“, *Révue des Sociétés Savantes de Haute-Normandie,* no. 65 (1972): 39–62

Harten, Stuart, „Rediscovering Ancient Egypt“, în *Napoleon in Egypt,* editat de Irene Bierman, 33–46, Reading, Marea Britanie: Ithaca Press, 2003

Heffernan, Michael, „Historical Geographies of the Future: Three Perspectives from France, 1750–1825“, în *Geography and Enlightenment,* editat de David N. Livingstone și Charles W.J. Withers, 125–164, Chicago: University of Chicago Press, 1999

Hoffman, Leon-Frangois, „Dumas et les Noirs“, în *Georges,* de Alexandre Dumas, Paris: Folio-Gallimard, 1974

„Hommage aux Noirs“, *Le Parisien,* 28 februarie, 2006

Houdailles, Jacques, și Alain Blum „L'alphabétisation au XVIIIe et XIXeme siècle.“ *Population* 40, nr. 6 (1985): 944–951

Imbruglia, Girolamo, „Enlightenment in Eighteenth-Century Naples“, în *Naples in the Eighteenth Century: The Birth and Death of a Nation-State,* editat de Girolamo Imbruglia, 70–94, Cambridge: Cambridge University Press, 2000

„L'incendie de l'Institut d'Égypte, une catastrophe pour la science“, *Le Monde,* 18 decembrie 2011

Kurhan, Ali, „Les révoltes du Caire pendant l'occupation française presentées et commentées par Jean-Joseph Marcel et Alexandre Dumas“, în *Dissent and Protest in Egyptian Society During the Ottoman Era,* editat de Nasser Ibrahim, Cairo: Egyptian Society for Historical Studies, 2004

Laurens, Henry, „Étude historique“, în *Klébér en Égypte,* editat de Henry Laurens, vol. 1, Cairo: Institut français d'archéologie orientale, 1988

Le Bas, Philippe, „Dumas (Alexandre Davy de la Pailleterie)“, în *Dictionnaire éncyclopédique de la France,* vol. 6, 773–774, Paris, 1842

Lentz, Thierry, „La politique consulaire aux Antilles“, în *Napoléon Bonaparte: Correspondance generale,* vol. 3, 1223–1236, Paris: Fayard, 2006

Lynn, John A, „French Opinion and the Military Resurrection of the Pike, 1792–1794“, *Military Affairs* 41, nr. 1 (februarie 1977): 1–7

Maubant, Christiane, „Les Feray, des Negriers Protestants aux Barons d'Empire“ (Partea 1), *Cahiers Havrais de Réchérche Historique,* nr. 54 (1995): 91-122

• „Le 'traite' de traité de Stanislas Foache, du Havre“, *Historia thematique,* nr. 80 (noiembrie-decembrie 2002): 12-37

Maurel, André, „The Three Dumas“ – *Scribner's Magazine* 19, nr. 5 (mai 1896): 658–659.

• „The Dumas Lineage“, *Atlantic Monthly* 77, nr. 454 (ianuarie 1896): 138–144

Moreau-Neret, André, „L'Hostellerye de l'Éscu de France“. *Memoires* (Federation des sociétés d'histoire et d'archéologie de l'Aisne), 20 (1974): 130–138

Noel, Erick, „Une carrière contrariée: Alexandre Dumas, homme de couleur et général revolutionnairé“. *Françaises,* nr. 5 (martie 1998): 58–88

• „Une entreprise originale: La Légion Noire de la Révolution“, *Bulletin de la Société Archéologique et Historique de Nantes et de Loire-Atlantique,* nr. 135 (2000): 227–245

• „Saint-Georges: Un chevalier de sang mele dans la societe des Lumières“, *Bulletin du Céntre d'Histoire des Éspaces Atlantiques,* serie nouă nr. 8 (1998): 131–153

„Nouvelle bouillabaisse dramatique par M. Dumas pere...“, *Le Charivari,* 1858, Colléction de la Société des Amis d'Alexandre Dumas, *Actualités,* nr. 510 (1858)

Parks Brown, Valerie, „Napoleon and General Dumas“, *Journal of Negro History* 61, nr. 2 (aprilie 1976): 188–199

Pocock, Tom, „Broken Promises, Sunken Treasure, and a Trail of Blood“, *Evening Standard* (Londra), 1 iulie 1999, p. 22

Powers, David M., „The French Musical Theater: Maintaining Control in Caribbean Colonies in the Eighteenth Century“, *Black Music Research Journal* 18, nr. V (primăvara/toamna 1998): 229–240

Prod'homme, J.-C., „Le Chévalier de Saint-Georges, écrimeur et musicien", *Les Annales Coloniales,* nr. 51 (martie 1936): 3841

Pronier, Thomas, „L'implicite et l'éxplicite dans la politique de Napoléon". In *Le rétablissement de l'ésclavage dans les colonies françaises, 1802: Rupture et continuité de la politique coloniale française* (1800–1830), editat de Yves Benot și Marcel Dorigny, 51-67, Paris: Maisonneuve et Larose, 2003

Rabbe, Alphonse, Claude-Augustin-Charles Vieilh de Boisjoslin, și Francois-Georges Binet de Boisgiroult, Baron de Sainte-Preuve, „Dumas (Alexandre-Davy)", în *Biographie universelle et portative des contemporains,* 1469–1470, vol. 2, Paris, 1834

Reiss, Tom, „Imagining the Worst: How a Literary Genre Anticipated the Modern World", *The New Yorker* (28 noiembrie 2005): 106–114

Rey Charlier, Ghislaine și Carrol F. Coates, „Memories of a Freedwoman", *Callaloo* 15, nr. 2 (primăvara 1992): 342–346

Ribbe, Claude, „Nicolas Sarkozy, avant de fouler le sol d'Hai'ti, doit avoir rendu justice au général Alexandre Dumas!", *Le Monde,* 16 februarie 2010

Roch, Ernest, „L'ancien chateau royal", *Bulletin de la Société Historique de Villers-Cotterêts* 5 (1909): 45–346

• „Le Général Alexandre Dumas", *Bulletin de la Société Historique de Villers-Cotterêts* 2 (1906): 87–109

• „L'Hostellerye de l'Éscu de France", *Bulletin de la Société Historique de Villers-Cotterêts* 2 (1906): 32–35, 71–73

• „La Reine Dragons", *Bulletin de la Société Historique de Villers-Cotterêts* 3 (1907): 74–76

Romand, Hippolyte, „Poêtes et romanciers modernes de la France; IX: Alexandre Dumas", *Revue des deux mondes* 1, seria 3 (15 ianuarie 1834): 129–163

Ruiz, Alain, „Allemands, français, ou 'nouveaux-francs,' et autres: La région gérmanique de 1792–1793, une unité européene pour la guerre de libération des peuples", în *Le cheminement de l'idée européenne dans les idéologies de la paix et de la guérre,* editat de Marita Gilli, 37–50, Paris: Diffusion Les Belles Lettres, 1991

Sante, Luc, „Introduction“, în *The Count of Monte Cristo,* de Alexandre Dumas *(tatăl),* New York: Barnes & Noble Classics, 2004

Schopp, Claude, „Preface générale“, în *Joseph Balsamo,* de Alexandre Dumas *(tatăl),* i-xcv, Paris: Robert Laffont, 1990

Schuster, Angela, „Napoleon's Lost Fleet“, *Archaeology* 52, nr. 5 (1999): 34–37

Sigal, R. și H. Hamard, „Larrey and Egyptian Ophthalmia“, *Journal français d'ophtalmologie* 9, nr. 11 (1986): 757–760

Street, John M, „Feral Animals in Hispaniola“, *Geographical Review* 52, nr. 3 (iulie 1962)

Trench-Bonett, Dorothy, „Introduction“ în *Charles VII at the Homes of His Great Vassals,* de Alexandre Dumas *(tatăl),* 1–18, tradus de Dorothy Trench-Bonett, Chicago: Noble Press, 1991

Vagnair, Rudolphe, „Le colonel des aérostatiers militaires d'il y a cent ans“, *La curiosité historique et militaire* 5 (1901–1902): 293–294

Vapereau, Gustave, „DUMAS (Alexandre)“, în *Dictionnaire universel des contemporains contenant toutes les pérsonnes notables de la France et des pays étrangers,* 575, Paris, 1858

Wagemans, M. și O. P. van Bijsterveld, „The French Egyptian Campaign and Its Effects on Ophthalmology“, *Documenta ophthalmologica* 68, nr. 1–2 (ianuarie-februarie 1988): 135–144

Wilmeth, Marlyn Walton și J. Richard Wilmeth, „Theatrical Elements in Voodoo: The Case for Diffusion“, *Journal for the Scientific Study of Religion* 16, nr. 1 (martie 1977): 27–37

Indice

A

Acton, sir John 318–320
Adams, John 81
Alexandru cel Mare 263, 266
Al, Jabarti 292, 302, 456, 458, 477
Ancien Régime 15, 82–83, 93, 132, 136, 166, 183, 232, 369, 404, 482
Anecdote militare 385
Angot, François 30, 388–389, 392, 405
Annecy, Jean-Louis d' 224
Aristotel 41
armada franceză 260, 262, 270, 277, 284, 297–298, 319, 367
armada spaniolă 184, 262
Armata Alpilor 187–188, 192, 195, 199, 202
Armata de Interior 223
Armata de Vest 214, 216–219
Armata din Italia 207, 227, 229, 231, 233, 237, 239, 246
Armata Orientului 267, 278, 280, 301
Armata Pirineilor de Vest 184, 439
Armata Rinului 154, 221, 334, 470
Armata Sfintei Credințe 312, 321–24, 326, 328, 330–331, 344, 351, 356, 460
Asociația celor Trei Dumas 29, 388
Austria 38, 98, 148–149, 159, 164, 196, 221, 230, 232, 236, 249, 273, 335
autodafé 320, 330

B

Balzac, Honoré 26
Banks, Joseph 462
Barras, Paul 223–224, 336, 463, 464
Bătălia de la Abukir 337
Bătălia de la Novi 336
Bătălia de la Piramide 291
Bătălia de la Rivoli 243, 245, 448
Bătălia de pe Nil 297, 300–301
Belle Maltaise 310, 311–312, 314–315, 321, 323, 358, 362, 459
Belley, Jean-Baptiste 97, 193, 224, 225
Bernadotte, Jean-Baptiste 334–336, 463–464
Bernhardt, Sarah 386
Berthier, Louis-Alexandre 245–246, 263, 276, 289, 322, 363, 374, 378, 448, 450, 454, 457, 468, 475
Bianchi, Giovanni 353–356, 466
Bielleville, domeniu 38, 65, 71, 120
Biron, general 160, 216
Boccheciampe 322–323
Boisrond, Louis-François 224
Boisson, Jean-Louis 224
Bonaparte, Pauline 377, 378, 471
Boucaux, Jean 85, 87–88, 420
Boulogne, Joseph 80–91
Bourgeois, abate 71–72, 75, 416–417
Boyer, Joseph 166, 175, 454

Brigada franceză de aerostate (forță aeriană) 301–302
Brindisi, Italia 330, 351–353, 392, 460, 465
Brissot, Jacques-Pierre 114, 140, 152–155, 170, 172, 181, 227, 432, 435
Brueys d'Aigalliers, François-Paul 282, 297–299
Brune, general 362, 375–377, 381, 436, 470–471
Burke, Edmund 148, 431

C

Campo Formio, Tratatul de la 255, 451
Caravaggio 272
Carnot, Lazare 180–183, 197, 199, 211–214, 220–221, 224, 227, 437–438, 443, 495–496
Castelul Vincennes 27, 166, 373, 391
Catin (sclav) 49, 51, 53, 73, 410
Cavalerii de Malta 271–272, 300, 324–325
Cazul Somerset, Anglia 22, 83, 84
Călătorii în Egipt și Siria (Volney) 264
Câmpul lui Marte, masacrul de pe 145, 147, 151, 190, 191, 224
Cei trei muschetari (Dumas-tatăl) 9, 19, 26, 30, 114, 424, 425
Certezza, Bonaventura 352, 466
Chauvinault, M. de 73, 74, 75, 410, 411, 413, 417, 418
Chépy, Pierre 187, 439
Christophe, Ferdinand 370
Christophe, Henry 97, 225, 370
Clausewitz, Karl von 38, 406, 484
Cloots, Anarcharsis 155, 166, 432
cluburi iacobine 189, 202
Cocles, Horatius 20, 255, 276, 371, 379
Codul Napoleonian 82, 274
Codul Negru *(Le Code Noir)* 45, 50, 54, 55, 83, 84, 169, 408
Collot (bancher) 338
Columb, Cristofor 41, 50
Comisia pentru Siguranță Publică 180, 181, 182, 184, 187, 190, 192, 197, 199, 201, 202, 203, 207, 211, 212, 220, 402, 403, 431, 438, 440, 441, 442, 443, 444, 445
Congreve, William 267
Conté, Nicolas 301, 302, 303, 325, 457, 462, 496
Conti, prinț de 38, 39, 116
Corday, Charlotte 220
Cupidon (sclav) 49, 51, 410

D

Dante Alighieri 229
Davy de la Pailleterie, Alexandre Antoine 18, 37, 71, 72, 116, 406, 418, 426
Davy de la Pailleterie, Charles 40, 45, 65, 66
Davy de la Pailleterie, Marie-Anne Tuffé 40, 45
Davy de la Pailleterie, Thomas-Alexandre Dumas 75, 77, 118, 138, 172, 418
Declarația privind Drepturilor Omului și Cetățeanului 28, 140–143, 185, 364, 430
Decrès, Denis 367–370, 469

Delgrès, Louis 369
Denon, Vivant 283, 452, 454, 476
Dermoncourt, Paul-Ferdinand 177, 188–189, 238, 239, 243, 251–254, 259, 268–269, 295, 402, 439, 449–450
Desgenettes, Nicolas-René 281, 285–287, 296, 394, 403, 429, 452, 454–476
Deville, Jean-François 224
Dillon, Henriette 431
Dillon, Théobald 95, 160
Dolomieu, Déodat de 260–261, 273, 294, 303, 310, 312, 314, 316–317, 324–326, 333, 346, 451, 453, 457, 459–463, 478, 483
Dominguez, Joseph „Hercules“ 341
Domnia Terorii 23, 108, 180–189, 199, 215, 440
Dragonii Reginei 117, 130, 427
Dufay, Louis-Pierre 193, 225
Dufour, Fabrice 15, 29, 31, 392, 402, 405
Dumas, Alexandre (Dumas-fiul) 28
Dumas, Alexandre (Dumas-tatăl) 404, 424–425, 450, 461–462, 471
Dumas, Alexandrine Aimée (fiică) 184, 220, 222, 358, 375, 404, 436
Dumas, Louise Alexandrine (fiică) 222
Dumas, Marie Cessette 21, 54, 57, 74, 172
Dumas, Marie-Louise Labouret 24, 138, 144–145, 173–174, 184–185, 222, 251, 305, 333–335, 338, 341, 362, 374, 379, 380, 412, 418, 426, 428, 438, 445, 453, 458–459, 463, 464–467, 471
Dumouriez, Charles-François du Périer 176, 180, 484

E

Egipt 20, 227, 263–267, 269–270, 274, 276–281, 283–284, 286, 291–292, 295–296, 298, 300–306, 310, 312, 315, 322, 325, 332– 334, 337, 340–343, 357–358, 360, 362, 366, 392, 451, 455–456, 458–459, 461–462
Engels, Friedrich 107
Espagne, Louis Augustin Brigitte 173, 187, 439
Europa 22, 38, 40–42, 48, 58, 66, 80–81, 85, 100, 129, 148–149, 152–153, 155–156, 158, 165, 179, 195, 209, 221, 231–232, 237, 246, 260, 266, 268, 271–272, 274, 293, 311, 315, 317, 318, 320, 325, 341, 383, 421, 424, 427, 438, 445, 447, 464, 481, 483, 485, 488, 492, 493, 497–500

F

Ferdinand, rege al Neapolelui 320, 322, 323, 324, 347, 357
Ferrières, marchizul de 140, 430

Foäche, Stanislas și Martin 68
Fouché, Joseph 339
France, Anatol 386, 487
Franklin, Benjamin 96, 98, 106
Franța 15, 21, 23, 26, 31, 37–39, 43, 53, 55, 59, 65–67, 73, 74, 75, 77, 79–80, 82, 84–85, 88, 91, 96, 98–99, 102, 106, 115–118, 125, 126, 129, 132, 136, 139, 143, 146–147, 149, 152, 154, 156–157, 159, 164, 165, 168, 169, 171, 179, 209, 225, 262, 272, 295, 307, 310, 318, 335, 337, 341, 360, 367, 371, 373, 385, 396, 399, 401, 403, 420, 447

G

Garda Națională/Franceză 142, 150–151, 165–166, 191–192
Gaston, reprezentant al Poporului 203, 206, 442–443
Georges (Dumas-tatăl) 24, 112, 477, 503
Goethe, Johann Wolfgang von 433–434, 487
Grecia, sclavie în 42
Grégoire, abate 140, 169, 225, 435
Guadelupa 43, 51, 80, 90, 364, 369, 372–373, 388
Guibert, conte Jacques de 157, 158, 232, 432, 477

H

Habsburgi 38
Habsburgic, Imperiul 221
Haiti 24, 43, 50, 59, 61, 97, 225, 370, 409, 410, 412, 435–436, 440, 469, 486–488
Hamilton, lady Emma 319
Hamilton, sir William 319
Henri I, rege în Haiti 225, 370
Henrion de Pansey, Pierre Paul Nicolas 88, 477
Hispaniola 40, 41, 43, 411, 506
Hugo, Abel 490
Hugo, Victor 215, 444, 490

I

Iluminism 37, 41, 82, 107, 140, 157, 303, 318, 320, 345
Inchiziția spaniolă 320
India 29, 67, 87, 90, 92, 96, 98, 166, 267, 276, 301, 421, 423, 491
Institutul Național Colonial 225, 370
Islam, negustori arabi de sclavi 42
Italia 147, 189, 195, 199, 207, 227, 229, 231–233, 236–237, 239, 245, 246, 248, 249, 254, 259, 262, 266, 292, 293, 318–319, 335, 336, 339, 341, 342, 351, 357, 363, 373, 384–385, 392, 446, 451, 461, 498

J

James, C.L.R. 368, 398, 408, 411, 423, 469, 490
Jefferson, Thomas 41, 140, 142, 264, 430, 478, 480
Jérémie, Saint-Domingue 52–53, 57, 58, 59, 63, 73–74, 77, 102, 172–173, 376, 411, 493

Johnson, David, *Cavaleria franceză, 1792–1815* 19, 402
Jones, John Paul 98, 146
Joubert, Barthélemy Catherine 249, 494
Jourdan, Jean-Baptiste 333–334, 463, 499

K

Kafka, Franz 329
Kléber, Jean-Baptiste 221, 263, 279, 281–282, 285, 288, 289, 293, 294, 300, 305, 309–310, 445, 455–456, 458–459, 462–463

L

La Boësière, Nicolas Texier de 77, 509
Labouret, Claude 132, 136–137, 145, 172–173, 185, 376, 431, 438, 439
Lafayette, marchiz de 97, 100, 129, 140
Lameth, Charles de 143
Leander 277, 299
Lechat, Louis-Blaise 370
Legiunea de Onoare 189, 371–372, 389, 439
Legiunea Engleză 165, 434
Legiunea Neagră 22, 166, 167, 171, 175–176, 178, 192–193, 369
Leopold, împărat al Austriei 148–149
Littée, Jean 224
Louverture, Isaac 367, 478
Louverture, Placide 370
Louverture, Toussaint 225, 365–367, 468, 469, 478, 481
Ludovic al IX-lea, rege al Franței 278
Ludovic al XIII-lea, rege al Franței 39, 120
Ludovic al XIV-lea, rege al Franței 15, 37, 44–55, 82–83, 105, 343
Ludovic al XVIII-lea, rege al Franței 337
Ludovic al XVII-lea, rege al Franței 108
Ludovic al XVI-lea, rege al Franței 15, 92, 95–96, 99, 102, 108, 121, 125,–126, 136, 148, 174, 301
Ludovic al XV-lea, rege al Franței 15, 21, 37, 80, 82, 88, 264

M

Malta 270–277, 283, 292, 293, 300, 306, 308, 319, 324–325, 453, 489–498
mameluci 278, 280, 282, 288–293, 304, 306–308, 340
Manscourt du Rozoy, Jean-Baptiste 310
Mantova 228, 237, 239, 240–242, 245, 247, 310, 336, 371
Marea Britanie 84, 98, 179, 221, 396, 486, 488, 493, 495, 499, 503
Maria-Antoaneta, regină a Franței 108, 141, 149, 318
Marie-Caroline, regină a Neapolelui 315

„Marseilleza“ 286, 389, 432
Marx, Karl 107
Masséna, André 235–246, 248, 250
Maulde, Léon de 69, 73, 416
Maulde, Marie-Anne de la Pailleterie 69, 73, 414, 416
Mentor, Etienne 224
Mercier, Louis-Sébastien 101–103, 423–424, 478
Mills, Jean-Baptiste 193, 224
Mirabeau, marchiz de 66, 69–70, 140, 414, 415
Mireur, Étienne-François 286, 455
Moncel, Alfred de 386, 472, 473
Mont Cenis 20, 195, 198, 200, 203–205, 207–208, 210–211, 214, 220, 371, 402, 442
Monte Cristo, Saint-Domingue 25, 67
Moreau de Saint-Méry 60, 409, 410, 412–413
Murat, Joachim 287, 341, 463, 465, 468, 470, 479, 480

N

Neapole, regat 273, 318, 320, 326, 339, 342, 353, 357, 363
Nelson, Horatio 261, 453, 489, 491
Nietzsche, Friedrich Wilhelm 26
Noailles, Louise-Marie de 99

O

Orient 270, 274, 279, 298–300
Orléans, ducele d’ 15, 106, 137, 143, 388
Orléans, familie 24, 105, 131–132, 136–137, 173
Oswald, John 165

P

Pailleterie, familie 38, 49, 55, 65, 66, 70, 76
Paine, Thomas 142, 146, 264, 430, 452, 491
Palatul Regal, Paris 105, 108, 116, 121, 130, 138, 161
Paris 15, 18, 24, 29, 55, 59, 61, 69, 77, 81–82, 84–86, 88–97, 99–105, 108, 114, 116, 123, 126, 128, 130–131, 137, 138, 140, 142, 151, 155, 160, 163,–164, 167, 170, 177, 184, 189, 193, 202, 212–213, 220, 223, 225, 229, 230, 233, 249, 267, 270, 318, 339, 351, 363, 367, 377, 389, 391–392, 401, 403, 418, 423–424, 431, 463, 473, 476–478, 480–481, 483–486, 488–489, 491–493, 495, 496, 497, 499, 501, 503, 505
Petinniaud, Jean-François 224
Philipsburg, asediul de la (1784) 38, 39, 40
Piemont-Sardinia 147, 148–149, 165, 195, 198
Pionierii Negri 373
Piston 187
Plutarh 116, 255, 450
Poncet de la Grave, Guillaume 89, 90–91, 421
Principele (Machiavelli) 229

R
Raimond, Julien 61, 166, 168–169, 171, 224–225
Războiul de Şapte Ani 43, 66, 91, 96, 157
Războiul de Treizeci de Ani 232
Republica Franceză 161, 165, 167, 170, 172, 180, 185, 187, 192–193, 195–196, 198–199, 203, 209, 211, 215, 219, 230, 236, 249, 268, 306, 307, 328, 333–334, 341, 361, 364, 366, 373, 375
Retou, Marie 72, 75, 77, 104, 116, 173, 411, 413, 417– 418, 426, 436
Revolta din Cairo (Girodet) 309
Revoluția Americană 98, 99, 100, 125, 132, 136, 146, 148, 153, 201
Revoluția Franceză 12, 16, 20–22, 24, 27, 32, 83, 86, 96–97, 100, 106, 114, 131, 135, 139, 141, 145–149, 151–155, 160, 163, 165, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 176, 181, 183, 190, 193, 194, 200–203, 212, 214, 221, 223–224, 227, 230–231, 236, 256, 261, 267, 270, 273, 315–316, 320–321, 331, 355, 360–361, 365, 372, 374, 384
Ribbe, Claude 388–389, 393, 473, 496, 505
Rigaud, André 225
Robespierre, Maximilien 114, 152, 160, 170, 212–214, 444, 491, 498
Rochambeau, conte de 99, 160
Rochefoucauld-d'Enville, duce de la 139
Rodrigue (sclav) 49, 51, 410
Roma 20, 42, 229, 255, 293, 319, 331, 341–342, 355
Rougier, Jean-Jacques 210–211, 443
Ruffo, cardinal Fabrizio 321–323, 326, 328, 330, 342, 356

S
Sade, marchiz de 130
Saint-Domingue 18, 23, 40–41, 43, 45–51, 54, 56, 58, 60–62, 67, 68, 69, 71, 73–74, 76, 85, 88, 90, 92, 96,–97, 102, 104, 118, 138, 143, 166, 169–171, 175, 179, 187, 193, 225, 229, 264, 279, 364, 365–367, 369, 370, 372–373, 384–385, 399, 406, 409–414, 418, 422, 435, 477–478, 487–488, 491, 502
Saint-Georges, Cavaler de (Boulogne) 22, 80–81, 83, 90–91, 93, 96, 107, 110, 166–167, 175– 178, 192, 418–419, 434, 436, 440, 480, 504–505
Saint-Just, Louis de 180, 198, 214, 479
Sarret, Henri Amable Alexandre 204–206, 442
Saxe, Maurice de 157

Schiava, marchiz de 322, 328, 351, 354
sclavi americani 87
Scott, Dred 22, 87, 404, 421, 423
Serurier, Jean-Mathieu-Philibert 241–243, 448
Societatea Populară din Chambéry 203, 442
Sonthonax, Léger-Félicité 193, 225, 501
Spania, colonii din Lumea Nouă 41, 99
Staël, Madame de 362, 428
Statele Unite și sclavia 44

T

Talleyrand-Périgord, Charles-Maurice de, episcop 146, 337, 464, 484
Taranto, Regatul Neapolelui 314–315, 318, 320–327, 329, 331–332, 342, 349–351, 392, 460, 462, 498
Teatrul Nicolet, Paris 108, 111, 114, 161, 425
Tell, Wilhelm 270, 275, 279, 298, 300
Teroni, sir Gianbattista 326
Thomany, Pierre 224–225
Tippoo Sahib, sultan din Mysore 267, 276
Titon de Saint-Lemain, Jean-Pierre 109–111, 115, 425
Toussaint Louverture, François-Dominic 225, 365–368, 408, 468–469, 481, 490
trecătoarea Petit Saint Bernard 198, 200–201, 203, 207
Treviso 256, 371, 383
turci 266, 274, 330, 337, 357
Țările de Jos austriece 149, 153, 159, 165

V

Vandeea, război civil în 23, 214–216, 218–220, 233, 404
Verdelin, Bernard 85–87
Villers-Cotterêts, Franța 15, 19, 24, 28–29, 31, 132, 136–138, 144–145, 167, 172–173, 184, 220, 222, 254, 259, 305, 311–312, 328, 362, 373, 376–377, 388, 391–392, 401–402, 405, 428–429, 436, 438, 475, 505
Volney 140, 264, 266, 338, 452, 479
Voltaire 38, 106, 264, 405–406, 479, 498

W

Washington, George 20, 41, 99–100, 153, 164, 295, 360, 398, 423, 477, 483
Wellesley, Arthur 267
Wimpffen, baron de 48, 409

Z

Zonca, Massimo 241